

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**İSTANBUL'DAKİ 19. YÜZYIL VE SONRASI OSMANLI TİCARET HAN VE
PASAJLARININ STİL VE FONKSİYON BAKIMINDAN İNCELENMESİ**

**DOKTORA TEZİ
NURSEL GÜLENAZ**

SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI

SANAT TARİHİ BİLİM DALI

T92620

**TC. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

KASIM 1998

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSTANBUL'DAKİ 19. YÜZYIL VE SONRASI OSMANLI TİCARET HAN VE PASAJLARININ STİL VE FONKSİYON BAKIMINDAN İNCELENMESİ

**DOKTORA TEZİ
Nursel GÜLENAZ
DR-ST- 9005**

**Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 14 Temmuz 1998
Tezin Savunulduğu Tarih : 23 Kasım 1998**

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Filiz ÖZER

Diğer Jüri Üyeleri Prof. Dr. Semra ÖGEL (İ.T.Ü)

Prof. Dr. Özden SÜSLÜ (Y.T.Ü)

Prof. Dr. Ayla ÖDEKAN (M.S.Ü.)

Doç. Dr. İlnur KOLAY (İ.T.Ü)

Silivri
15/12
Özgül
Sanj
İlknur

KASIM 1998

ÖNSÖZ

Batılılaşmanın etkisiyle 19. yüzyıl İstanbul için bir dönüm noktası olmuş, başka bir çok değişimin yanısıra, Haliç'in her iki yakasındaki ticaret bölgesi Avrupa'lı bir çehre almaya başlamıştır. Merak ettiğimiz bu değişimin özellikle ticaret binaları ve buralardaki faaliyetler üzerindeki etkilerini araştıracağımız bu tez çalışmasının sonuçlandırılmasında bir çok kişinin yardımı ve desteği olduğunu belirtmek isterim. Bunun için başta, böyle bir konunun seçilmesi konusunda bana fikir veren, kıymetli önerileri ve eleştirileri ile bu çalışmayı yönlendiren, bunun yanısıra manevi desteği ile bana her zaman yardımcı olmuş olan danışmanım Profesör Filiz Özer'e ve fikirleriyle zaman zaman bu çalışmaya ışık tutmuş olan hocam Profesör Semra Ögel'e teşekkürü bir borç bilirim.

Mimar Galip Pınar benimle birlikte hanları yerinde inceledi ve plan krokilerini çıkardı, uyumlu ve özverili işbirliğinden dolayı kendisine teşekkür ederim.

İstanbul Kitaplığı çalışanları, özellikle Neslihan Yalav ve Nazan Karakaş benim için görevlerinden çok fazlasını yaptılar, kendilerini her zaman minnetle andığımı bilmelerini isterim.

Mimar Sinan Üniversitesi, Restorasyon Bölümü'ne, ve özellikle Hale Togay'a arşivlerinden faydalanmam konusundaki yardımları için teşekkür ederim.

Annem, babam, kızkardeşim Gül ve arkadaşım Nurcan Gündoğan'a bu çalışmanın tamamlanması için yaptıkları çeşitli fedakarlıklardan dolayı; Nalan Özsoy, Funda Budak, Ayşe Yolageldili, İnci Tüysüz, Funda Kansu ve Süleyman Kırımtay'ı en umutsuz anlarımda bana destek oldukları için, Mehmet Budak, Sergün Gülenaz ve Zerrin İren Boynudelik'e teknik yardımlarından dolayı teşekkür ederim.

Son olarak bu tezi tamamlamam konusunda bana en büyük itici gücü, manevi desteği veren, herşeyden önemlisi böyle bir çalışma sırasında en yakınımıdaki insan olmaya katlanabilen Zafer Tuncay'a minnet duygularımı ifade etmek isterim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	II
ŞEKİL LİSTESİ	VII
ÖZET	XVI
SUMMARY	XVII
BÖLÜM 1. GİRİŞ.....	1
BÖLÜM 2. HAN GELENEĞİ KÖKENİNİN ARAŞTIRILMASI	8
2.1. Menzil Hanları (Kervansaray)	8
2.1.1. Karahanlılar'da Kervansaray	10
2.1.2. Gazneliler'de Kervansaray	14
2.1.3. Büyük Selçuklular'da Kervansaray.....	15
2.1.4. Anadolu Selçuklularında Kervansaray.....	16
2.1.5. Osmanlılar'da Kervansaray	27
2.2. Şehir Hanları.....	36
2.2.1. Anadolu Selçuklulari Döneminde Şehir Hanları.....	37
2.2.2. Beylikler Döneminde Şehir Hanları	38
2.2.3. Osmanlı Şehir Hanları	39
BÖLÜM 3. AVRUPA ŞEHİRLERİNDEKİ 19. YÜZYIL TİCARET YAPILARININ TARİHSEL GELİŞİMİ VE ÖZELLİKLERİ.....	65
3.1. Roma İmparatorluğu'nun Önemli Şehirlerindeki Ticaret Yapıları	66
3.1.1. Roma ve Pompei'deki Ticaret Yapıları	66

3.1.2. Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti Konstantinopolis'teki Ticaret Yapıları.....	70
3.2. Ortaçağ Avrupası'nın Ticaret Yapıları.....	73
3.3. 19. Yüzyıl'da Ticaret Yapıları.....	87
3.3.1. Pasajlar.....	87
3.3.2. Alışveriş Merkezleri (Department Store, Bon Marché).....	98
3.3.3. Büro Binaları (Kontorhaeuser, Counting Houses, Office Buildings) ve Hamburg Örneği.....	98
BÖLÜM 4. BATILILAŞMA.....	116
4.1. Batılılaşma Sürecine Genel Bakış.....	116
4.2. Batılılaşmanın Osmanlı Mimarisi Üzerindeki Etkileri.....	121
4.3. Batılılaşma ve Osmanlı Ekonomisi.....	125
4.4. Batılılaşma Sürecinde İstanbul'un Demografik Yapısında Meydana Gelen Değişiklikler.....	129
BÖLÜM 5. KATALOG.....	132
5.1. Eminönü Bölgesi Hanları.....	132
5.1.1. Alalemcıyan Han.....	132
5.1.2. Balcı Han.....	139
5.1.3. Büyük Abud Efendi Han.....	144
5.1.4. Büyük Ticaret Han.....	149
5.1.5. Büyük Yıldız Han.....	156
5.1.6. Caferiye Han.....	164
5.1.7. Dikranyan Han.....	171
5.1.8. Dilsizzade Han.....	176
5.1.9. Fesci Başı El-Katib Han.....	180
5.1.10. Giritli Mustafa Paşa Han.....	185
5.1.11. Kayseri Han.....	190
5.1.12. Kurukahveci Han.....	197
5.1.13. Kuveloğlu Han.....	204
5.1.14. Mahmudiye Han.....	210
5.1.15. Yusufyan Han.....	215
5.2. Eminönü Bölgesi Pasajları.....	222

5.2.1. Hacıpulo Han.....	222
5.2.2. Hamdi Bey Geçidi (Passage Topalyan).....	230
5.2.3. İstanbul Yeni Çarşı (Abud Efendi Han).....	236
5.3. Galata Bölgesi Hanları.....	243
5.3.1. Abed Han.....	243
5.3.2. Ada Han.....	248
5.3.3. Bahtiyar Han.....	254
5.3.4. Bereket Han.....	260
5.3.5. Büyük Balıklı Han.....	267
5.3.6. Çeçeyan Han.....	273
5.3.7. Çituri Han.....	279
5.3.8. Generali Han.....	284
5.3.9. Gül Kamondo Han.....	291
5.3.10. Gümrük Han.....	296
5.3.11. Karaköy Küçük Cedid Han.....	302
5.3.12. Kuyumcular Han.....	308
5.3.13. Küçük Balıklı Han.....	313
5.3.14. Liman Ticaret Han.....	318
5.3.15. Melek Han.....	323
5.3.16. Ömer Abed Han.....	329
5.3.17. Roman Han.....	336
5.3.18. Süha Fazlı Han (Kuto Han).....	342
5.3.19. Ticaret Han.....	348
5.3.20. Tütün Han.....	354
5.3.21. Vefai Han.....	361
5.3.22. Voyvoda Han.....	368
5.3.23. Zincirli Han.....	373
5.4. Galata Bölgesi Pasajları.....	378
5.4.1. Avrupa Pasajı (Aynalı Pasaj).....	378
5.4.2. Elhamra Pasajı.....	383
5.4.3. Fransız Geçidi (Cité Française).....	388
5.4.4. Fresko Pasajı (Passage des Petites Champs).....	395
5.4.5. Hazzopulo Pasajı (Danışman Geçidi);.....	401
5.4.6. Rumeli Geçidi (Cité Roumeli).....	408
5.4.7. Suriye Pasajı (Cité de Syrie).....	416
5.4.8. Şark Aynalı Pasaj (Passage Oriental).....	424
5.4.9. Tünel Pasajı.....	430

BÖLÜM 6. İSTANBUL'DAKİ 19. YÜZYIL VE SONRASI OSMANLI TİCARET HAN VE PASAJLARININ KARAKTERİSTİK ÖZELLİKLERİ	437
6.1. Şehrin Topoğrafyasındaki yerleri	437
6.2. Cadde ve Sokak Bazında Konumları	439
6.3. Mimari Özellikleri	439
6.4. Kullanım Amaçları	444
SONUÇ	447
KAYNAKLAR.....	454
EKLER	470
ÖZGEÇMİŞ	476

ŞEKİL LİSTESİ

	<u>Sayfa No</u>
Şekil 2.1 : Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun sınırlarını gösteren harita	11
Şekil 2.2 : Ribat-ı Melik Kervansarayı (plan).....	13
Şekil 2.3 : Akçakale Kervansarayı (plan)	13
Şekil 2.4 : Ribat-ı Mahi Kervansarayı (plan).....	17
Şekil 2.5 : Ribat-ı Şerif Kervansarayı (plan)	17
Şekil 2.6 : Anadolu Selçuklu Devleti'nin sınırlarını gösteren harita	19
Şekil 2.7 : Altınapa Han (plan)	21
Şekil 2.8 : Kayseri Sultan Han (plan)	23
Şekil 2.9 : Öresin Han (plan)	25
Şekil 2.10 : Evdir Han (plan)	26
Şekil 2.11 : Büyük Çekmece Sultan Süleyman Kervansarayı (plan).....	30
Şekil 2.12 : Lüleburgaz Sokullu Mehmet Paşa Kervansarayı (plan)	32
Şekil 2.13 : Ereğli Rüstem Paşa Kervansarayı (plan).....	33
Şekil 2.14 : Eski Malatya Kervansarayı (plan)	35
Şekil 2.15 : Ulukışlar Öktüz Mehmet Ali Paşa Kervansarayı (plan).....	35
Şekil 2.16 : Bergama Taş Han (plan).....	40
Şekil 2.17 : Diyarbakır Deliler Han (plan).....	42
Şekil 2.18 : Mardin Han (plan)	42
Şekil 2.19 : Bursa Koza Han (plan)	44
Şekil 2.20 : Edirne Rüstem Paşa Kervansarayı (plan)	45
Şekil 2.21 : Süleymaniye Kervansarayı (plan)	47
Şekil 2.22 : Büyük Valide Han (plan).....	48
Şekil 2.23 : Bursa Emir Han (plan).....	51
Şekil 2.24 : Büyük Yeni Han (plan).....	52
Şekil 2.25 : Büyük Yeni Han (resim).....	54
Şekil 2.26 : Büyük Yeni Han (resim).....	54
Şekil 2.27 : Büyük Yeni Han (resim).....	56
Şekil 2.28 : Büyük Yeni Han (resim).....	56
Şekil 2.29 : Büyük Yeni Han (resim).....	59
Şekil 2.30 : Büyük Yeni Han (resim).....	59
Şekil 2.31 : Küçük Yeni Han (resim).....	61
Şekil 2.32 : Küçük Yeni Han (resim).....	61
Şekil 2.33 : Küçük Yeni Han (resim).....	62
Şekil 3.1 : Roma, Trayan Çarşısı (plan).....	68
Şekil 3.2 : Roma'da Insulae (resim)	68
Şekil 3.3 : Pompei'deki Forum (plan).....	69
Şekil 3.4 : Ostia'da Antrepo (resim)	71
Şekil 3.5 : Strasbourg'da bir Bürgerhaus (resim)	75

Şekil 3.6	: Bürgerhaus tipleri	76
Şekil 3.7	: Pazar standından Bürgerhaus'a	78
Şekil 3.8	: Beaumont-en-Perigord, pazar yeri ve Bürgerhauslar (resim).....	78
Şekil 3.9	: Antwerp, House of the Hansa (resim)	79
Şekil 3.10	: Fondaco dei Tedeschi (resim).....	79
Şekil 3.11	: Bourges, Palais de Jaques Coeur (resim).....	80
Şekil 3.12	: Saint Pierre-sur-Dives, pazar yeri (resim)	82
Şekil 3.13	: Richelieu, pazar yeri (resim)	82
Şekil 3.14	: Paris Marché Saint Germain (resim)	83
Şekil 3.15	: Paris, Halles Centrales (resim)	83
Şekil 3.16	: Camo, Palazzo del Broletto (resim).....	85
Şekil 3.17	: Piacenza Belediye Binası (resim).....	85
Şekil 3.18	: Floransa, Palazzo Vecchio (resim)	86
Şekil 3.19	: Torun, Belediye Binası (resim)	86
Şekil 3.20	: Belçika/Ypern, Tuchhalle (resim)	88
Şekil 3.21	: Hildesheim, Knochenhaueramtshaus (plan).....	88
Şekil 3.22	: Bruges, Halles (resim)	88
Şekil 3.23	: Londra, Burlington Arcade (plan)	90
Şekil 3.24	: Londra, Burlington Arcade (resim)	91
Şekil 3.25	: Paris, Galerie Vivienne (kesit).....	93
Şekil 3.26	: Paris, Galerie Vivienne (resim)	94
Şekil 3.27	: Hamburg, Sillem's Bazaar (plan)	95
Şekil 3.28	: Hamburg, Sillem's Bazaar (kesit)	96
Şekil 3.29	: Hamburg, Sillem's Bazaar (resim)	97
Şekil 3.30	: Paris, Bon Marché (plan, resim).....	99
Şekil 3.31	: Paris Bon Marché (gravür)	100
Şekil 3.32	: Paris, Printemps Mağazası (kesit, resim).....	101
Şekil 3.33	: Londra, Department Store (resim).....	103
Şekil 3.34	: Londra, County Fire Office (resim).....	103
Şekil 3.35	: Londra, Sun Fire Assurance Office (resim).....	104
Şekil 3.36	: Londra, Royal Exchange Building (resim).....	104
Şekil 3.37	: New York, Trinity Building (resim).....	105
Şekil 3.38	: New York, Harper's Yayıncılığın Binası (resim).....	107
Şekil 3.39	: New York, Equitable Life Assurance Building (resim)	108
Şekil 3.40	: Şikago, Home Life Insurance Company Building (resim).....	108
Şekil 3.41	: Hamburg, Dovenhof Binası (plan)	110
Şekil 3.42	: Hamburg, Dovenhof Binası (resim)	111
Şekil 3.43	: Hamburg, Afrikahaus (resim).....	112
Şekil 3.44	: Hamburg, Poststrasse 17-19 (resim).....	114
Şekil 3.45	: Hamburg, Hapag binası (resim).....	115
Şekil 4.1	: Stolpe'nin 19. Yüzyıl İstanbul Haritası	131
Şekil 5.1	: Alalemcıyan Han (plan krokisi)	135
Şekil 5.2	: Alalemcıyan Han (resim).....	136
Şekil 5.3	: Alalemcıyan Han (resim).....	136
Şekil 5.4	: Alalemcıyan Han (resim).....	137
Şekil 5.5	: Alalemcıyan Han (resim).....	137
Şekil 5.6	: Alalemcıyan Han (resim).....	138
Şekil 5.7	: Balcı Han (plan krokileri).....	141
Şekil 5.8	: Balcı Han (resim).....	142

Şekil 5.9	: Balcı Han (resim).....	142
Şekil 5.10	: Balcı Han (resim).....	143
Şekil 5.11	: Balcı Han (resim).....	143
Şekil 5.12	: Büyük Abud Efendi Han (plan krokileri).....	146
Şekil 5.13	: Büyük Abud Efendi Han (resim).....	147
Şekil 5.14	: Büyük Abud Efendi Han (resim).....	147
Şekil 5.15	: Büyük Abud Efendi Han (resim).....	148
Şekil 5.16	: Büyük Abud Efendi Han (resim).....	148
Şekil 5.17	: Büyük Abud Efendi Han (resim).....	148
Şekil 5.18	: Büyük Ticaret Han (plan krokisi).....	152
Şekil 5.19	: Büyük Ticaret Han (resim).....	153
Şekil 5.20	: Büyük Ticaret Han (resim).....	153
Şekil 5.21	: Büyük Ticaret Han (resim).....	154
Şekil 5.22	: Büyük Ticaret Han (resim).....	154
Şekil 5.23	: Büyük Ticaret Han (resim).....	155
Şekil 5.24	: Büyük Ticaret Han (resim).....	155
Şekil 5.25	: Büyük Yıldız Han (plan krokileri).....	159
Şekil 5.26	: Büyük Yıldız Han (resim).....	160
Şekil 5.27	: Büyük Yıldız Han (resim).....	160
Şekil 5.28	: Büyük Yıldız Han (resim).....	161
Şekil 5.29	: Büyük Yıldız Han (resim).....	161
Şekil 5.30	: Büyük Yıldız Han (resim).....	162
Şekil 5.31	: Büyük Yıldız Han (resim).....	162
Şekil 5.32	: Büyük Yıldız Han (resim).....	163
Şekil 5.33	: Büyük Yıldız Han (resim).....	163
Şekil 5.34	: Büyük Yıldız Han (resim).....	163
Şekil 5.35	: Caferiye Han (plan krokileri).....	167
Şekil 5.36	: Caferiye Han (resim).....	168
Şekil 5.37	: Caferiye Han (resim).....	168
Şekil 5.38	: Caferiye Han (resim).....	169
Şekil 5.39	: Caferiye Han (resim).....	169
Şekil 5.40	: Caferiye Han (resim).....	170
Şekil 5.41	: Caferiye Han (resim).....	170
Şekil 5.42	: Dikranyan Han (plan krokileri).....	173
Şekil 5.43	: Dikranyan Han (resim).....	174
Şekil 5.44	: Dikranyan Han (resim).....	174
Şekil 5.45	: Dikranyan Han (resim).....	175
Şekil 5.46	: Dikranyan Han (resim).....	175
Şekil 5.47	: Dikranyan Han (resim).....	175
Şekil 5.48	: Dilsizzade Han (plan krokileri).....	178
Şekil 5.49	: Dilsizzade Han (resim).....	179
Şekil 5.50	: Dilsizzade Han (resim).....	179
Şekil 5.51	: Dilsizzade Han (resim).....	179
Şekil 5.52	: Fescibaşı El-Katib Han (plan krokileri).....	182
Şekil 5.53	: Fescibaşı El-Katib Han (resim).....	183
Şekil 5.54	: Fescibaşı El-Katib Han (resim).....	183
Şekil 5.55	: Fescibaşı El-Katib Han (resim).....	184
Şekil 5.56	: Fescibaşı El-Katib Han (resim).....	184
Şekil 5.57	: Giritli Mustafa Paşa Han (plan krokileri).....	187

Şekil 5.58	: Giritli Mustafa Paşa Han (resim).....	188
Şekil 5.59	: Giritli Mustafa Paşa Han (resim).....	188
Şekil 5.60	: Giritli Mustafa Paşa Han (resim).....	189
Şekil 5.61	: Giritli Mustafa Paşa Han (resim).....	189
Şekil 5.62	: Kayseri Han (plan krokileri).....	193
Şekil 5.63	: Kayseri Han (resim).....	194
Şekil 5.64	: Kayseri Han (resim).....	194
Şekil 5.65	: Kayseri Han (resim).....	195
Şekil 5.66	: Kayseri Han (resim).....	195
Şekil 5.67	: Kayseri Han (resim).....	196
Şekil 5.68	: Kayseri Han (resim).....	196
Şekil 5.69	: Kurukahveci Han (plan krokileri).....	200
Şekil 5.70	: Kurukahveci Han (resim).....	201
Şekil 5.71	: Kurukahveci Han (resim).....	201
Şekil 5.72	: Kurukahveci Han (resim).....	202
Şekil 5.73	: Kurukahveci Han (resim).....	202
Şekil 5.74	: Kurukahveci Han (resim).....	203
Şekil 5.75	: Kuveloğlu Han (plan krokileri).....	206
Şekil 5.76	: Kuveloğlu Han (resim).....	207
Şekil 5.77	: Kuveloğlu Han (resim).....	207
Şekil 5.78	: Kuveloğlu Han (resim).....	208
Şekil 5.79	: Kuveloğlu Han (resim).....	208
Şekil 5.80	: Kuveloğlu Han (resim).....	209
Şekil 5.81	: Kuveloğlu Han (resim).....	209
Şekil 5.82	: Mahmudiye Han (plan krokileri).....	212
Şekil 5.83	: Mahmudiye Han (resim).....	213
Şekil 5.84	: Mahmudiye Han (resim).....	213
Şekil 5.85	: Mahmudiye Han (resim).....	214
Şekil 5.86	: Mahmudiye Han (resim).....	214
Şekil 5.87	: Mahmudiye Han (resim).....	214
Şekil 5.88	: Yusufyan Han (plan krokileri).....	218
Şekil 5.89	: Yusufyan Han (resim).....	219
Şekil 5.90	: Yusufyan Han (resim).....	219
Şekil 5.91	: Yusufyan Han (resim).....	220
Şekil 5.92	: Yusufyan Han (resim).....	220
Şekil 5.93	: Yusufyan Han (resim).....	221
Şekil 5.94	: Hacıpulo Han (plan krokisi).....	225
Şekil 5.95	: Hacıpulo Han (resim).....	226
Şekil 5.96	: Hacıpulo Han (resim).....	226
Şekil 5.97	: Hacıpulo Han (resim).....	227
Şekil 5.98	: Hacıpulo Han (resim).....	227
Şekil 5.99	: Hacıpulo Han (resim).....	228
Şekil 5.100	: Hacıpulo Han (resim).....	228
Şekil 5.101	: Hacıpulo Han (resim).....	229
Şekil 5.102	: Hacıpulo Han (resim).....	229
Şekil 5.103	: Hamdi Bey Geçidi Han (plan krokisi).....	232
Şekil 5.104	: Hamdi Bey Geçidi Han (resim).....	233
Şekil 5.105	: Hamdi Bey Geçidi Han (resim).....	233
Şekil 5.106	: Hamdi Bey Geçidi Han (resim).....	234

Şekil 5.107	: Hamdi Bey Geçidi Han (resim).....	234
Şekil 5.108	: Hamdi Bey Geçidi Han (resim).....	235
Şekil 5.109	: Hamdi Bey Geçidi Han (resim).....	235
Şekil 5.110	: İstanbul Yeni Çarşı (plan krokisi)	239
Şekil 5.111	: İstanbul Yeni Çarşı (resim).....	240
Şekil 5.112	: İstanbul Yeni Çarşı (resim).....	240
Şekil 5.113	: İstanbul Yeni Çarşı (resim).....	241
Şekil 5.114	: İstanbul Yeni Çarşı (resim).....	241
Şekil 5.115	: İstanbul Yeni Çarşı (resim).....	242
Şekil 5.116	: İstanbul Yeni Çarşı (resim).....	242
Şekil 5.117	: Abed Han (plan krokisi)	245
Şekil 5.118	: Abed Han (resim)	246
Şekil 5.119	: Abed Han (resim)	246
Şekil 5.120	: Abed Han (resim)	247
Şekil 5.121	: Abed Han (resim)	247
Şekil 5.122	: Ada Han (plan krokileri).....	250
Şekil 5.123	: Ada Han (resim)	251
Şekil 5.124	: Ada Han (resim)	251
Şekil 5.125	: Ada Han (resim)	252
Şekil 5.126	: Ada Han (resim)	252
Şekil 5.127	: Ada Han (resim)	253
Şekil 5.128	: Ada Han (resim)	253
Şekil 5.129	: Bahtiyar Han (plan krokisi)	256
Şekil 5.130	: Bahtiyar Han (resim)	257
Şekil 5.131	: Bahtiyar Han (resim)	257
Şekil 5.132	: Bahtiyar Han (resim)	258
Şekil 5.133	: Bahtiyar Han (resim)	258
Şekil 5.134	: Bahtiyar Han (resim)	259
Şekil 5.135	: Bereket Han (plan krokisi)	262
Şekil 5.136	: Bereket Han (resim).....	263
Şekil 5.137	: Bereket Han (resim).....	263
Şekil 5.138	: Bereket Han (resim).....	264
Şekil 5.139	: Bereket Han (resim).....	264
Şekil 5.140	: Bereket Han (resim).....	265
Şekil 5.141	: Bereket Han (resim).....	265
Şekil 5.142	: Bereket Han (resim).....	266
Şekil 5.143	: Büyük Balıklı Han (plan krokileri).....	270
Şekil 5.144	: Büyük Balıklı Han (resim)	271
Şekil 5.145	: Büyük Balıklı Han (resim)	271
Şekil 5.146	: Büyük Balıklı Han (resim)	272
Şekil 5.147	: Büyük Balıklı Han (resim)	272
Şekil 5.148	: Çeçeyan Han (plan krokisi)	275
Şekil 5.149	: Çeçeyan Han (resim)	276
Şekil 5.150	: Çeçeyan Han (resim)	276
Şekil 5.151	: Çeçeyan Han (resim)	277
Şekil 5.152	: Çeçeyan Han (resim)	277
Şekil 5.153	: Çeçeyan Han (resim)	278
Şekil 5.154	: Çeçeyan Han (resim)	278
Şekil 5.155	: Çituri Han (plan krokileri).....	281

Şekil 5.156	: Çituri Han (resim).....	282
Şekil 5.157	: Çituri Han (resim).....	282
Şekil 5.158	: Çituri Han (resim).....	283
Şekil 5.159	: Çituri Han (resim).....	283
Şekil 5.160	: Generali Han (plan krokisi).....	287
Şekil 5.161	: Generali Han (resim).....	288
Şekil 5.162	: Generali Han (resim).....	288
Şekil 5.163	: Generali Han (resim).....	289
Şekil 5.164	: Generali Han (resim).....	289
Şekil 5.165	: Generali Han (resim).....	290
Şekil 5.166	: Generali Han (resim).....	290
Şekil 5.167	: Gül Kamondo Han (plan krokileri).....	293
Şekil 5.168	: Gül Kamondo Han (resim).....	294
Şekil 5.169	: Gül Kamondo Han (resim).....	294
Şekil 5.170	: Gül Kamondo Han (resim).....	295
Şekil 5.171	: Gül Kamondo Han (resim).....	295
Şekil 5.172	: Gümrük Han (plan krokisi).....	298
Şekil 5.173	: Gümrük Han (resim).....	299
Şekil 5.174	: Gümrük Han (resim).....	299
Şekil 5.175	: Gümrük Han (resim).....	300
Şekil 5.176	: Gümrük Han (resim).....	300
Şekil 5.177	: Gümrük Han (resim).....	301
Şekil 5.178	: Karaköy Küçük Cedit Han (plan krokileri).....	304
Şekil 5.179	: Karaköy Küçük Cedit Han (resim).....	305
Şekil 5.180	: Karaköy Küçük Cedit Han (resim).....	305
Şekil 5.181	: Karaköy Küçük Cedit Han (resim).....	306
Şekil 5.182	: Karaköy Küçük Cedit Han (resim).....	306
Şekil 5.183	: Karaköy Küçük Cedit Han (resim).....	307
Şekil 5.184	: Kuyumcular Han (plan krokileri).....	310
Şekil 5.185	: Kuyumcular Han (resim).....	311
Şekil 5.186	: Kuyumcular Han (resim).....	311
Şekil 5.187	: Kuyumcular Han (resim).....	312
Şekil 5.188	: Kuyumcular Han (resim).....	312
Şekil 5.189	: Küçük Balıklı Han (plan krokileri).....	315
Şekil 5.190	: Küçük Balıklı Han (resim).....	316
Şekil 5.191	: Küçük Balıklı Han (resim).....	316
Şekil 5.192	: Küçük Balıklı Han (resim).....	317
Şekil 5.193	: Küçük Balıklı Han (resim).....	317
Şekil 5.194	: Liman Ticaret Han (plan krokileri).....	320
Şekil 5.195	: Liman Ticaret Han (resim).....	321
Şekil 5.196	: Liman Ticaret Han (resim).....	321
Şekil 5.197	: Liman Ticaret Han (resim).....	322
Şekil 5.198	: Melek Han (plan krokileri).....	325
Şekil 5.199	: Melek Han (resim).....	326
Şekil 5.200	: Melek Han (resim).....	326
Şekil 5.201	: Melek Han (resim).....	327
Şekil 5.202	: Melek Han (resim).....	327
Şekil 5.203	: Melek Han (resim).....	328
Şekil 5.204	: Melek Han (resim).....	328

Şekil 5.205	: Ömer Abed Han (plan krokisi)	332
Şekil 5.206	: Ömer Abed Han (resim)	333
Şekil 5.207	: Ömer Abed Han (resim)	333
Şekil 5.208	: Ömer Abed Han (resim)	334
Şekil 5.209	: Ömer Abed Han (resim)	334
Şekil 5.210	: Ömer Abed Han (resim)	335
Şekil 5.211	: Ömer Abed Han (resim)	335
Şekil 5.212	: Roman Han (plan krokisi)	338
Şekil 5.213	: Roman Han (resim)	339
Şekil 5.214	: Roman Han (resim)	339
Şekil 5.215	: Roman Han (resim)	340
Şekil 5.216	: Roman Han (resim)	340
Şekil 5.217	: Roman Han (resim)	341
Şekil 5.218	: Roman Han (resim)	341
Şekil 5.219	: Süha Fazlı Han (plan krokisi)	344
Şekil 5.220	: Süha Fazlı Han (resim)	345
Şekil 5.221	: Süha Fazlı Han (resim)	345
Şekil 5.222	: Süha Fazlı Han (resim)	346
Şekil 5.223	: Süha Fazlı Han (resim)	346
Şekil 5.224	: Süha Fazlı Han (resim)	347
Şekil 5.225	: Süha Fazlı Han (resim)	347
Şekil 5.226	: Ticaret Han (plan krokileri)	351
Şekil 5.227	: Ticaret Han (resim)	352
Şekil 5.228	: Ticaret Han (resim)	352
Şekil 5.229	: Ticaret Han (resim)	353
Şekil 5.230	: Ticaret Han (resim)	353
Şekil 5.231	: Tütün Han (plan krokisi)	357
Şekil 5.232	: Tütün Han (resim)	358
Şekil 5.233	: Tütün Han (resim)	358
Şekil 5.234	: Tütün Han (resim)	359
Şekil 5.235	: Tütün Han (resim)	359
Şekil 5.236	: Tütün Han (resim)	360
Şekil 5.237	: Tütün Han (resim)	360
Şekil 5.238	: Vefai Han (plan krokisi)	363
Şekil 5.239	: Vefai Han (resim)	364
Şekil 5.240	: Vefai Han (resim)	364
Şekil 5.241	: Vefai Han (resim)	365
Şekil 5.242	: Vefai Han (resim)	365
Şekil 5.243	: Vefai Han (resim)	366
Şekil 5.244	: Vefai Han (resim)	366
Şekil 5.245	: Vefai Han (resim)	367
Şekil 5.246	: Vefai Han (resim)	367
Şekil 5.247	: Voyvoda Han (plan krokileri)	370
Şekil 5.248	: Voyvoda Han (resim)	371
Şekil 5.249	: Voyvoda Han (resim)	371
Şekil 5.250	: Voyvoda Han (resim)	372
Şekil 5.251	: Voyvoda Han (resim)	372
Şekil 5.252	: Zincirli Han (plan krokisi)	375
Şekil 5.253	: Zincirli Han (resim)	376

Şekil 5.254	: Zincirli Han (resim).....	376
Şekil 5.255	: Zincirli Han (resim).....	377
Şekil 5.256	: Avrupa Pasajı (plan krokileri)	380
Şekil 5.257	: Avrupa Pasajı (resim).....	381
Şekil 5.258	: Avrupa Pasajı (resim).....	381
Şekil 5.259	: Avrupa Pasajı (resim).....	382
Şekil 5.260	: Avrupa Pasajı (resim).....	382
Şekil 5.261	: Elhamra Pasajı (plan krokileri).....	385
Şekil 5.262	: Elhamra Pasajı (resim).....	386
Şekil 5.263	: Elhamra Pasajı (resim).....	386
Şekil 5.264	: Elhamra Pasajı (resim).....	387
Şekil 5.265	: Elhamra Pasajı (resim).....	387
Şekil 5.266	: Elhamra Pasajı (resim).....	387
Şekil 5.267	: Fransız Geçidi (plan krokisi)	391
Şekil 5.268	: Fransız Geçidi (resim)	392
Şekil 5.269	: Fransız Geçidi (resim)	392
Şekil 5.270	: Fransız Geçidi (resim)	393
Şekil 5.271	: Fransız Geçidi (resim)	393
Şekil 5.272	: Fransız Geçidi (resim)	394
Şekil 5.273	: Fransız Geçidi (resim)	394
Şekil 5.274	: Fresko Pasajı (plan krokisi)	397
Şekil 5.275	: Fresko Pasajı (resim)	398
Şekil 5.276	: Fresko Pasajı (resim)	398
Şekil 5.277	: Fresko Pasajı (resim)	399
Şekil 5.278	: Fresko Pasajı (resim)	399
Şekil 5.279	: Fresko Pasajı (resim)	400
Şekil 5.280	: Hazzopulo Pasajı (plan krokisi).....	404
Şekil 5.281	: Hazzopulo Pasajı (resim).....	405
Şekil 5.282	: Hazzopulo Pasajı (resim).....	405
Şekil 5.283	: Hazzopulo Pasajı (resim).....	406
Şekil 5.284	: Hazzopulo Pasajı (resim).....	406
Şekil 5.285	: Hazzopulo Pasajı (resim).....	407
Şekil 5.286	: Rumeli Geçidi (plan krokisi).....	411
Şekil 5.287	: Rumeli Geçidi (resim)	412
Şekil 5.288	: Rumeli Geçidi (resim)	412
Şekil 5.289	: Rumeli Geçidi (resim)	413
Şekil 5.290	: Rumeli Geçidi (resim)	413
Şekil 5.291	: Rumeli Geçidi (resim)	414
Şekil 5.292	: Rumeli Geçidi (resim)	414
Şekil 5.293	: Rumeli Geçidi (resim)	415
Şekil 5.294	: Rumeli Geçidi (resim)	415
Şekil 5.295	: Suriye Pasajı (plan krokisi).....	419
Şekil 5.296	: Suriye Pasajı (resim).....	420
Şekil 5.297	: Suriye Pasajı (resim).....	420
Şekil 5.298	: Suriye Pasajı (resim).....	421
Şekil 5.299	: Suriye Pasajı (resim).....	421
Şekil 5.300	: Suriye Pasajı (resim).....	422
Şekil 5.301	: Suriye Pasajı (resim).....	422
Şekil 5.302	: Suriye Pasajı (resim).....	423

Şekil 5.303 : Şark Aynalı Pasaj (plan krokisi).....	427
Şekil 5.304 : Şark Aynalı Pasaj (resim).....	428
Şekil 5.305 : Şark Aynalı Pasaj (resim).....	428
Şekil 5.306 : Şark Aynalı Pasaj (resim).....	429
Şekil 5.307 : Şark Aynalı Pasaj (resim).....	429
Şekil 5.308 : Tünel Pasajı (plan krokisi).....	433
Şekil 5.309 : Tünel Pasajı (resim).....	434
Şekil 5.310 : Tünel Pasajı (resim).....	434
Şekil 5.311 : Tünel Pasajı (resim).....	435
Şekil 5.312 : Tünel Pasajı (resim).....	435
Şekil 5.313 : Tünel Pasajı (resim).....	436
Şekil 5.314 : Tünel Pasajı (resim).....	436

ÖZET

İstanbul'daki 19. yüzyıl ve sonrası Osmanlı ticaret han ve pasajlarının stil ve fonksiyon bakımından incelenmesine adanmış olan bu çalışmayla, batılılaşmanın Osmanlı ticaret yapıları üzerinde nasıl bir etki ve değişim yarattığını ortaya çıkarmayı amaçladık. Tez konusu kapsamındaki ticaret yapılarının Türkler'de ve Avrupa'da tarih içinde görülen farklı ticaret yapılarından ve 19. yüzyılda kendini iyice hissettiren “Batılılaşma” olgusundan ne şekilde etkilendiklerini saptamak amacıyla bu tezin ikinci, üçüncü ve dördüncü bölümlerinde sırasıyla, “Han Geleneği Kökeni”, Avrupa Şehirlerindeki 19. yüzyıl Ticaret Yapılarının Tarihsel Gelişimi ve Özellikleri” ve “Batılılaşma” başlıklı kısa araştırmalara yer verildi. Çalışmanın beşinci bölümünü oluşturan “Katalog” için Eminönü ve Galata bölgesindeki ilgilendiğimiz döneme ait han ve pasajların hemen hemen tümü incelendi ve içlerinden elli tanesi daha ayrıntılı bir incelemeye tabi tutularak bu tezin kataloğu kapsamına alındı. Ele alınan her yapının yeri, konumu, adresi, tarihçesi, mimari özellikleri, geçmişteki ve günümüzdeki fonksiyonunun, plan krokileri ve fotoğrafların da yardımıyla, anlatıldığı katalog çalışmasının ardından altıncı bölümde bu yapıların karakteristik özelliklerinin ortaya çıkarıldığı bir değerlendirmeye yer verildi..

Sonuç olarak, ilgilendiğimiz döneme ait hanlarla ilgili üç grup belirledik: Bunlardan birincisi İstanbul- ve Osmanlı İmparatorluğu'nun başka şehirlerinde yüzyıllardan beri yapılagelmiş olan, klasik Osmanlı ticaret hanlarıdır. İkinci gruptaki hanlar geçiş hanlarıdır ki, bundan kastedilen mekan düzeniyle daha çok Osmanlı klasik ticaret hanlarını çağrıştıran, cephe dekorasyonunun klasik Osmanlı ticaret hanları benzeri yalınlıkta olabildiği gibi, cephelerde batı mimarisinden ödünç alınmış dekoratif unsurların da görülebildiği hanlardır. En yaygın olan üçüncü gruptakiler ise “büro hanları” tabir ettiğimiz, katlarında çeşitli şirketlere veya tek bir şirkete ait büroların faaliyet gösterdiği, zemin katın genellikle dükkanlara ayrıldığı ve klasik Osmanlı ticaret hanlarından farklı olarak imalat ve depolama fonksiyonunun ortadan kalkmış olduğu hanlardır. Kat sayısındaki artış, cephe düzeni, malzeme, döşeme, çatı sistemi bakımından Avrupa mimarisi veya batıdaki büro binaları mimarisinden etkilendikleri görülen büro hanları, avlulu veya avlusuz olabilir. Avlulu olanlar mekan düzeniyle klasik Osmanlı ticaret hanlarıyla benzerlik içindedir.

Çalışmamızın kapsamına aldığımız bir diğer yapı türü olan pasajlar, en genel tanımıyla büyük bina bloklarını birbirine bağlayan özel yollar olup birden fazla sokağa açılırlar. Pasajların han veya apartman işlevi gören bina bloklarının zemin katı dükkanlara ayrılmıştır. Avrupa, özellikle Paris'in pasajları örnek alınarak İstanbul'un her iki ticaret bölgesinde 19. yüzyılın ortalarından itibaren yapılan pasajlar, İstanbul için ilk kez 19. yüzyılda karşılaştığı yepyeni bir olgudur.

SUMMARY

With the aim of studying the effects of and the transformation caused by westernization on Ottoman commerce buildings, this thesis studies Ottoman khans and arcades of the nineteenth century and onwards in terms of style and function. The study started with examining the khans and arcades of the relevant period in Eminönü and Galata regions. Then 50 of these khans were examined more thoroughly and included in the catalogue section of the thesis. Determining the khans of the nineteenth century and onwards was done either on the Goad maps dated 1904-1905, or on site. When khans that were found on site, were also found on maps, information regarding plot, floor, courtyard and crafts performed was used to great extent.

Beside the catalogue section, study of the origin of khans starting with Karahanlı and Gazneliler, which are allegedly the first Turkish states and continuing with the Great Seljuklues, Anatolian Seljuklues and Ottoman Empire, was attempted, and the khans for overnight stopping and the city khans were examined separately by giving examples. In short, the trace of the classical Ottoman commerce khans, surviving till the first half of the nineteenth century and then replaced by bureau khans, was pursued.

This study of the origin revealed the following: Ottoman commerce khans that embraced manufacturing, sales, storing and office spaces all but with no accomodation function, were designed by the architectural inspiration of caravanserais just like the other city khans; caravanserais, the eastern style buildings, which geographically extended to China, were called *ribat*; *ribats* date back to even earlier times than that of the medieval Turkish and Islamic examples and buildings resembling *ribats* in Byzantine and Roman times and in the sixth century B.C., during the time of Herodot, were used with the aim of accomodation and changing of horses for the messengers and were evenly spaced on the trade and pilgrimage routes that connected eastern cities. During the Middle Ages, due to the emergence of important trade routes like Silk Road, caravanserais were built in great numbers and especially between the seventh and the thirteenth centuries in Persia, Syria and Anatolia, exquisite examples were erected. The earliest examples of these in Turkish architecture date back to Karahanlıs, like Ribat-ı Melik on Bukhara-Semerkant route, with a square or a rectangle courtyard, surrounded by usually two storied and vaulted rooms. Earlier buildings that resemble to Ottoman commerce khans in cities not only architecturally but also functionally, are again of eastern origin and eleventh and twelfth century-examples of these are found in Bagdat, Damascus, Morocco and Tunusia, bearing the name *dar* used only for storage or *funduk* used for both storage and trade. Commerce khans, like other city khans, were of square or rectangle plan,

with a colonnaded courtyard surrounded by rooms and usually two-storied. Ground store was used for storage and the upper floors were used for trade.

As we hold the view that trade buildings of the relevant period in İstanbul were transformed substantially due to westernization, we felt the necessity of looking for any mutual influences between the commerce buildings of our concern and the ones in the west belonging to the same period. Thus, the general historical development of European commerce buildings of the nineteenth century were examined along with the socio-economic conditions under which they emerged. Commerce buildings that were widespread in eminent European cities in the nineteenth century, were mainly office buildings, arcades and department stores. Office buildings that replaced the *burgher' house* that functioned as a place for accommodation, manufacturing, storage and sales and was the most important commerce building during the Middle Ages, were built as the head office of a single company or were rented to more than one companies. Ground floors mostly served as spaces of retail trade and the upper floors were reserved for offices. The earliest office building is *County Fire Office* in London: this building was designed by Robert Abraham in Neo-Classical style in 1829.

Passages (arcades) date back to the eighteenth century. The word is of French origin and it was used to denote the alleys that provided passage from the interior of large building blocks even in the eighteenth century. In time, these alleys evolved in accordance with the retail trade; that is they became arcades, with glass roofs, that connected busy streets and along which the shops were lined. Though arcades are defined as buildings with a roof, roofed and unroofed arcades emerged in Europe simultaneously; unroofed ones were mostly in industrial areas and of spaces of handicraft and the roofed ones hosted shops of luxurious goods. After 1840, arcades in Paris, the cradle of arcades, became passé and overshadowed by buildings that provided more effective shopping (*Bon Marché*). Nevertheless, they continued to be built in other cities with examples in Paris and London in mind until the First World War as the symbols of modernism that signified civilization. Department stores or *Bon Marchés* where diversified goods were supplied, emerged as alternatives for small shops in which only a single item was sold and earned their owners great profits in a short while. The first of its kind was built in Paris in 1852.

The nineteenth century, at when westernisation gains momentum and accordingly along with the Ottoman society and economy, İstanbul undergoes a drastic change, is of special interest. That is the reason why we examined the khans, the most important commerce buildings of the period, looking for the changes or the other commerce buildings that might take place of khans and mutual influences in this particular period. In order to do this, we first tried to grasp the meaning of westernisation and its effects on Ottoman architecture and economy. Information gathered and conclusions reached are discussed in the fourth section, under the subtitles of “Westernisation”; “General Overview of Westernisation Process”; “Effects of Westernisation on Ottoman Architecture”; “Westernisation and the Ottoman Economy”; “Changes in the Demographic Structure of İstanbul during the Westernisation Process”.

Idea of westernisation started with the regression of the empire: in an attempt to find a solution to the phenomena, it was claimed that the deterioration of the state administration and the military superiority of the west were the causes. Thus, early

in the eighteenth century how to transfer the military institutions of the west and power became an important issue of the state. It was only after the 1870s that the western way was not something to be adopted in bits and pieces but as a united whole was expressed by the intelligensia and during the reign of Sultan II.Abdülhamit (1876-1909) the idea of westernisation was grasped. Western influence on architecture started during the reign of II.Ahmet (1703-1730) and it was noticeable mostly in residential buildings; but only in decorative elements not covering mass, space and plan dimensions. Starting with the reign of II.Selim (1789-1807), western influence ceased to be confined to only decorative elements and became an integral part of design. Western influence on the economy started with the trade agreement signed with the English in 1838. Following the agreement Ottoman foreign trade volume increased substantially. However, Ottoman export during the period consisted mainly of primary goods such as grain, unprocessed silk and cotton and the import consisted of manufactured goods. After 1840, hundreds of foreign merchants came to the empire in order to benefit from the commercial concessions granted. Starting with the second half of the nineteenth century, many companies with foreign capital were established and went into operation in new lines of work such as insurance and banking. Foreigners mostly resided in Galata, Pera and Dolmabahçe, center of non-moslems since the time of the conquest of the city. Population of the foreign people comprised 47% of the total population residing in the mentioned region of the city, muslim population being 21%, the rest consisted of non-muslim Ottomans. On the other hand, on the historical peninsula, foreign population was only 1.5% with a 55% of moslem population.

In the fifth section of the thesis that is the catalogue, total of 50 khans and arcades in Eminönü and Galata regions is included. While deciding which ones to be included among about 250 buildings in both districts, we chose the ones that can be considered as prototypes and authentic ones that do not repeat the same façade decoration and/or plan and space organisation. In addition to these, that buildings were conserved comparatively well was one of our criteria to determine the catalogue. These buildings were classified according to the district they were located and then alphabetically ordered. The catalogue includes 32 buildings in Galata, 18 buildings in Eminönü that were built in the nineteenth century and onwards. Every building included is explained with regard to its location, position, address, history, courtyards and floors, space organisation, interior and exterior decoration, characteristics of the rooms and interior in general and the function of the building in the past and present by the help of photographs and plans.

The catalogue study is evaluated then in the sixth section titled as "Chracteristics of the Ottoman Commerce Khans in İstanbul of the Nineteenth Century and Onwards", and the conclusions reached of the buildings examined with regard to the location in the city topography, position in street or alley, architectural characteristics and function, are expressed. The results of the catalogue study evaluation are as follows: In Eminönü region, Mahmut Paşa Yokuşu, Sirkeci Aşir Efendi Kütüphanesi Sokak (now, Aşir Efendi Caddesi), Sirkeci Demirkapı Caddesi (now, Mimar Kemalettin Caddesi) are the streets where khans of our interest are mostly gathered. In Galata Region, Voyvoda Caddesi (now, Bankalar Caddesi) and the streets opening to that street, between Karaköy and Tophane Kemankeş Street, Gümrük- and Eski Şarap İskelesi Sokak are the ones on which Ottoman khans of the nineteenth century and onwards gather mostly. Shopping arcades and alleys are mostly situated in Beyoğlu.

Following the catalogue study, we classified the khans of our interest into three groups: classical Ottoman khans, transitional khans and bureau khans. The first of these are the commerce khans built in İstanbul and in other cities of the empire for centuries: these with their open courtyards surrounded by colonnaded rooms system, vault or dome covering, traditional building materials, opening to a street or a courtyard by their ground floor shops, were buildings that functioned as places of manufacturing, sales, storage and as bureaus. The transitional khans are the ones that resembled classical Ottoman commerce khans by their space organisation; employing traditional covering system such as vault, cross-ribbed vault and mirror vault and jack arches as a new covering system together; simple façade decoration like classical Ottoman khans together with decorative elements that much owed to western architecture; and usage of iron beams or carcass as building material and thus differing from classical Ottoman khans. The most widespread of the three groups, are bureau khans. "Bureau khans" term belongs to us, not being used in the literature previously. What we call "bureau khans" are called "bureau buildings" in the literature of our concern. The first reason why we call these buildings as "khans" is that these had suffix "khan" following their names, that is their generic name was "khan", and the second reason is that the buildings we examined in this study all belong to a specific period whereas "bureau buildings" were the ones that had bureaus belonging to either a single company or more than one company and were started to be built in the nineteenth century and continues to be built till present time, thus even modern buildings are considered among the group. We are of the opinion that these buildings can be called as "khan" as they chorologically are closer to classical Ottoman khans and thus bear resemblance to them in terms of space organisation. The term "bureau" indicates the function of the buildings: ground floors are generally reserved for shops and the upper floors for the bureau rooms. Bureau khans can be with or without a courtyard; courtyards are covered with a glass roof. On the ground floor, shops open to a street or a courtyard; rooms in the upper floors generally on closed corridors or on galleries that surround the four sides of the courtyard. There are examples of bureau khans without a courtyard that have spaces organized around closed corridors or that open to stair landings or halls like in the apartments. Main differences between them and the classical Ottoman commerce khans are the following: the western way of ornamentation on façade; use of iron and steel in structure; use of iron beams or iron carcass instead of vaults; use of iron or steel glass roof over the courtyard; instead of porticos use of cast or wrought iron balustrated galleries, increase in number of floors, opening of the ground floor to outside, usage of wooden structured, tiled, slanted even mansart roofs instead of lead covered classical Ottoman khan roofs. Bureau khans, in terms of increase in the number of floors, façade organisation, material, flooring and roofing systems are under the influence of western architecture; in these respects, they were inspired by contemporaneous European architecture or the architecture of bureau buildings. Decomposition of manufacturing and trade and thus stop sharing the same space and in bureau khans existence of only firm bureaus and shops point to a change in function. In the era when integration of Ottoman Empire to the world's capitalistic system started in 1938 and continued, İstanbul enjoyed foreign trade and investment as a result of commerce agreements done with European countries and thus we see the emergence of bureau khans. These entrepreneurs had activity in many areas including stokebrokerage, ship agency, railway, insurance agency. Accordingly started joint ownership and this required modern, western workplaces that can be

used as bureaus. Technological advancement along with the forementioned changes led to opening of workplaces termed as "khan" although different from the classical Ottoman khans. These workplaces increased in number especially in the trade centers that were situated along the both banks of the Golden Horn.

Another building type that is included in this thesis is the arcades. Arcades are the special ways that connect big building blocks; they are generally entered through more than one street; ground floor of these building blocks that function as khans or apartments are reserved for shops. Arcades that were built for the first time in the second half of the nineteenth century in the two trade centers of İstanbul according to the European and especially French examples were a completely new phenomena. Of the block buildings of İstanbul arcades, oldest of which is the *French Arcade*, dated as 1860 and *Şark Aynalı Pasaj* dating back before 1864, the ones in Beyoğlu were built as flats, and the shops functioned as places of retail trade especially of luxurious goods like their European counterparts in the west. Of the covered or uncovered alleys of İstanbul, the ones in Eminönü were built as khans. We hold that *Hamdi Bey Alley* and *Hazzopulo Khan*, though classified as shopping arcades or alleys, they are nothing but khans with at least two entrances, two façades because of the plot and structured as an elongation of the courtyard. Although some connections can be drawn between the shopping arcades and Ottoman commerce khans that have more than one door, we defend the view that these shopping arcades are the building types that were designed according to specific needs in Europa and they were imported from Europa in an era when westernisation was in full force, and İstanbul was under the influence of Europeans and European way of living and the eminent architects were the ones that were either European or educated in Europa. Besides, that these shopping arcades and alleys are mainly located in the Beyoğlu district that was highly influenced by European trends rather than the historical peninsula and have western stylistic characteristics support our point of view.

As can be deduced, westernisation brought about important transformations in the architecture and the function of khans: during this transformation process, described as "transition to bureau khans from classical Ottoman commerce khans", we determined that in the first half of the nineteenth century, classical Ottoman khans like *Büyük Yıldız Han* were still continued to be built; although the buildings grouped as "transitional khans" were mostly built in the middle of the nineteenth century, there are still examples that were built towards the end of the nineteenth century; and commerce buildings termed as "bureau khans" were built for the first time in the second half of the century with the aim of meeting the changing economic needs in the two trade centers of the city. We assert definitely that, although bureau khans were generally modelled on western bureau buildings, especially the ones with courtyards were designed under the influence of classical Ottoman khans in terms of space organisation. Transformation in terms of function materialized as a transition from classical Ottoman khans that embraced manufacturing, sales, storage and bureau spaces all to the bureau khans that only had spaces for sales and bureaus. In addition to this, the city met a completely new commerce building in the nineteenth century; this was the arcade modeled according to European examples. But what is interesting is that, along with bureau khans, transitional khans and arcades, classical Ottoman khans of the nineteenth century and before survived till present time either pursuing their old function or undertaking the functions of the bureau khans. In the study of the historical development of commerce buildings in Europe, we have not

met any commerce buildings that had new functions along with the centuries-old ones like the buildings in İstanbul. We are of the opinion that, this phenomena in İstanbul can be explained by the timeless characteristics of classical Ottoman khans. Besides, that bureau khans became prevalent so quickly is not only because of changing needs but also the city has been acquainted with commerce centers and khans for many centuries.

BÖLÜM 1. GİRİŞ

Batılılaşma çabalarının tüm hızıyla sürdüğü 19. yüzyıl, İstanbul'un tarihinde yeni bir sayfa açması bakımından özellikle önemlidir. Bu yüzyılda İstanbul'u modern, batılı bir şehir görünümüne sokma çabaları, batılı şehircilik anlayışıyla bir takım düzenlemelere girişilmesiyle sonuçlanmış ve İstanbul, Türk-İslam mirasından bilinçli bir kopuş yaşamaya başlamıştır. Son derece ilginç ve çarpıcı değişimlere sahne olan 19. yüzyıl İstanbul'unda ticaret hayatı ve yapıları da köklü değişimler geçirmiş ve bunlar bu çalışmanın konusunu oluşturacak kadar ilgimizi çekmiştir.

"İstanbul'un 19. yüzyıl ve sonrası Osmanlı ticaret hanları ve pasajlarının stil ve fonksiyon bakımından incelenmesi" başlıklı bu tez çalışması sırasında batılılaşmanın Osmanlı ticaret hanları mimarisi üzerindeki etkilerine cevap aranmış, batılılaşma ile birlikte ortaya çıkan yeni ticaret binalarından büro hanları ve pasajlar üzerinde durulmuş, bu yapılarla klasik Osmanlı ticaret hanları ve Avrupa'da 19. yüzyılda yaygınlaşmış ticaret yapıları arasındaki etkileşim araştırılmıştır.

Cevap aranan sorulardan bir diğeri de batılılaşmanın İstanbul'un geleneksel ticaret merkezinin değişmesine yol açıp açmadığı, açıtsa bunun ne ölçüde olduğudur: İlgilendiğimiz döneme ait, yıkılmış ve ayakta kalmış hanların şehrin tofoğrafyasındaki yeri ve yoğunluğu tespit edilerek bu soru cevaplandırılmaya çalışılmıştır. Sonuçta, Galata bölgesinin batılı görünümüyle, Eminönü bölgesinin geleneksel ve yeniye birarada bulunduran karmaşık görüntüsü verilerle desteklenmiştir.

Araştırmaya, yıkılmış ve halen ayakta olan İstanbul hanlarının isim ve yerlerinin tespitiyle başlanmış, bunun için üç temel eserden faydalanılmıştır. Bunlar: Ceyhan Güran'ın "İstanbul Hanları" isimli araştırması, C. Goad Sigorta Haritaları ve Fikri Özbakan'ın "İstanbul'un Pasaj ve Hanları" isimli çalışmasıdır. Ayrıca Mimar A. Feyhan Şen'in Yıldız Teknik Üniversitesi'nde hazırladığı "İstanbul'un 19. Yüzyıl Hanları" konulu Yüksek Lisans Tezi de bu çalışmaya baz olmuştur. 19. yüzyıl öncesi klasik Osmanlı ticaret hanları şimdiye kadar yapılmış olan çalışmalarla birçok kez ayrıntılı olarak incelendiğinden tezin ikinci bölümünde fikir vermesi bakımından bu hanlara ancak birkaç örnekle değinilmiştir.

Özellikle C. Goad'un sigorta haritalarından yola çıkarak sokak bazında han ve pasaj listeleri çıkarılmış ve yerinde tespit çalışmasıyla halen ayakta olanlarla, yıkılmış olanlar saptanmıştır. Aynı şekilde İstanbul'un ticaret bölgelerini sokak sokak incelerken bu haritalarda adına rastlamadığımız bazı hanlar da tespit edilmiş ve yine haritalara döndüğümüzde çoğunlukla bunların başka bir adla haritalarda yer aldığı belirlenmiş ve böylelikle pek çok hanın unutulmuş olan eski ismi de ortaya çıkarılmıştır.

Son derece ayrıntılı ve titiz bir çalışma olan C. Goad sigorta haritalarının bize sağladığı bir başka kolaylık da tek tek her yapı üzerinde kat, avlu, yapı malzemesi, döşeme ve örtü sistemi hakkında bilgi veriliyor olmasıdır. Ayrıca, hepsi olmasa bile pek çok han ve pasajın, haritaların yapıldığı tarih olan 1904-1905 yıllarında hangi ticari faaliyetlere sahne olduğu da belirtilmiş, böylece bu yapıların geçmişteki fonksiyonu hakkında daha çok Rafael C. Cervati ve The Annuaire Oriental Ltd.'nin 1868 ve 1913 yılları arasında hazırladığı ticaret yıllıklarından edindiğimiz bilgiler pekişmiş veya tamamlanmıştır.

Yine C. Goad sigorta haritalarında verilen ayrıntılı bilgiler sayesinde hangi hanların çalışmanın kapsadığı döneme ait olduğunu daha haritalara bakarken belirleyebilmiş, bu da bizi özellikle yerinde ve yazılı kaynaklardan tarihini saptayamadığımız han ve pasajlar konusunda tereddütten kurtarmıştır.

Araştırma sürecinin ikinci aşamasını kütüphane çalışması oluşturdu: üniversite kütüphanelerindeki lisansüstü tezler, İstanbul Kitaplığı, Alman Arkeoloji ve Fransız Arkeoloji Enstitüleri, İstanbul Teknik Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü kitaplığı ve başka bazı kütüphanelerdeki İstanbul, Osmanlı tarihi ve sanat tarihi, Batılılaşma, Avrupa sanat ve mimarisi, Avrupa'daki ticari yapılar, han ve kervansaraylar v.d. ile ilgili pek çok eserin gözden geçirilmesini kapsayan bu çalışma son zamanlara kadar devam etti.

Kütüphane çalışmalarının ışığında han geleneği kökeni, Avrupa'daki ticaret yapıları ve batılılaşma ile ilgili bölümler yazıldı. Yaptığımız yerinde incelemeler sırasında İstanbul'daki 19. yüzyıl ve sonrası Osmanlı ticaret hanlarının bir kaç tanesinin tamamen klasik Osmanlı hanları niteliğinde; bazılarının özellikle mekanların düzenlenişi bakımından klasik Osmanlı hanları niteliğinde, mimari dekorasyon, yapı tekniği ve/veya fonksiyon bakımından ise batı etkisinde; çoğunun ise klasik Osmanlı hanlarından farklı ve daha çok batı etkisinde olduğunu gördük. Bunun yanı sıra, 19. yüzyılda İstanbul'da yeni bir ticaret yapısı türünün, pasajların, yaygınlaştığını tespit ettik. Bu tespitler sonucunda, tez başlığında belirtilen han ve pasajların ne ölçüde Osmanlı-Türk ve hangi ölçüde batılı olduğunu anlayabilmek için Türkler ve Osmanlılar'da han geleneği kökenini ve batıda 19. yüzyılda yaygınlaşan ticaret binalarını araştırmayı gerekli bulduk. Bu nedenle "Han Geleneği Kökeninin

Araştırılması” başlıklı ikinci bölüm ve “Avrupa Şehirlerindeki 19. Yüzyıl Ticaret Yapılarının Özellikleri ve Tarihsel Gelişimi” başlıklı üçüncü bölümü tez çalışmamızın kapsamına aldık. İkinci bölümle ilgili araştırmamız sırasında karşımıza, “menzil hanları (kervansaraylar)”, “şehir hanları”, “ticaret hanları” gibi kavramlar çıktı; tez konumuzla daha yakından ilgili olduğundan “ticaret hanları” kavramı- ve Osmanlı ticaret hanları örnekleri üzerinde daha çok durduk . Üçüncü bölümde Avrupa şehirlerindeki ticaret yapılarının tarihsel gelişimine kısaca deyindikten sonra 19. yüzyılda yaygınlaşan ticaret yapılarından alışveriş merkezleri (*department store veya Bon Marché*), pasajlar ve büro binalarını (*office buildings veya Kontorhaeuser*) inceledik ve İstanbul’da Bon Marché örneği kalmadığından, bu tip ticaret yapıları üzerinde daha az, pasaj ve büro binaları üzerinde daha çok durduk. Bu bölümde pasaj, ofice ve büro kavramlarının etimolojik kökeni de araştırıldı.

“Batılılaşma” başlığını taşıyan dördüncü bölümün amacı 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu’nda kendini göstermeye başlayan batılılaşma akımıyla, Osmanlı ekonomisi, Osmanlı mimarisi ve İstanbul’un demografik yapısında meydana gelen değişiklikler ve bu değişikliklerin Osmanlı ticaret hanları üzerine etkisini araştırmak oldu.

Çalışmanın beşinci bölümünü Eminönü ve Galata Bölgeleri han ve pasajlarından oluşan ve toplam 50 yapıyı kapsayan Katalog oluşturdu. Yaptığımız yerinde incelemeler sırasında ilgilendiğimiz döneme ait Osmanlı ticaret hanları içinde üç ayrı kategori saptadık ve bunları şöyle adlandırdık; 1) klasik Osmanlı ticaret hanları, 2) geçiş hanları, 3) büro hanları. “Osmanlı ticaret hanları”nın tanımı tezin “Han Geleneği Kökeninin Araştırılması” başlıklı ikinci bölümündeki “Osmanlı Ticaret Hanları” alt başlığı altında yapılmıştır. “Klasik Osmanlı ticaret hanları” kategorisindeki hanlar için kullanılan “klasik” sözcüğü 15. yüzyıldan 19. yüzyılın ortalarına kadar İstanbul’da veya İmparatorluğun başka şehirlerinde geleneksel yapı malzemesi, örtü sistemi, mekan düzeni ve cephe dekorasyonu ile hep aynı tarzda yapılagelmiş Osmanlı Ticaret Hanları’nı belirtmek için kullanılmıştır. “Geçiş hanları” kavramı daha önce Y. Mimar Feyhan Şen’in Yıldız Teknik Üniversitesi’nde hazırladığı “19. Yüzyıl İstanbul Hanları” konulu Yüksek Lisans Tezi’nde kullanılmıştır. Bu kavram, 19. yüzyılda yapılmış hanlar arasında örneklerine rastladığımız, mekan düzeniyle daha çok Osmanlı klasik ticaret hanlarını çağrıştıran; tonoz, çapraz tonoz veya aynalı tonoz gibi geleneksel örtü sistemi ile volta döşeme gibi zamanına göre modern örtü sisteminin birarada kullanıldığı; cephe dekorasyonunun klasik Osmanlı ticaret hanları benzeri yalınlıkta olabildiği gibi, cephelerde çok süslü olmamakla beraber batı mimarisinden ödünç alınmış dekoratif elemanların da görülebildiği; yapı malzemesinde ise klasik Osmanlı ticaret hanlarından farklı olarak demir putrel veya demir karkas kullanıldığı hanları betimlemektedir. “Büro hanları” kavramı bize ait olup, literatürde daha önce

kullanıldığı görülmemiştir. Bizim “büro hanları” kavramıyla tanımladığımız yapılar için bu konuya ilişkin çok sınırlı literatürde daha önce kullanılan kavram “büro binaları”dır. Söz konusu yapıları “han” olarak nitelememizin birinci nedeni bunların isimlerinin arkasına hep “han” sözünün getiriliyor oluşu, bir diğer deyişle günlük kullanımda “han” olarak geçmeleridir. İkinci olarak, bu çalışmada yer verdiğimiz “büro hanları” belli bir dönem ile sınırlıdır, halbuki “büro binaları” deyince 19. yüzyıldan başlayarak günümüze kadar yapılagelmiş, içinde çeşitli şirket veya kuruluşlara, veya tek bir şirkete ait büroların bulunduğu binalar anlaşılmaktadır;¹ demek oluyor ki oldukça modern yapılar için de bu kavram kullanılmaktadır. Biz ise, ilgilendiğimiz döneme ait bu tip yapılara klasik Osmanlı ticaret hanlarına daha yakın bir tarihte yapılmış- ve onlarla özellikle mekan düzeni açısından belli bir benzerlik içinde olmaları bakımından günlük kullanımda olduğu gibi “han” demeyi uygun bulduk. “Büro” sözcüğü ise bu yapıların fonksiyonuyla ilgilidir: Latince kökenli olan büro sözcüğü Fransızca’dan (*bureau*) dilimize geçmiştir. Fransızca’da 12. yüzyılda *bureau* yazı masalarını örtmek için kullanılan yünlü kumaştı, daha sonra aynı sözcük şık yazı masalarını tanımlamak için kullanılmaya başladı (Fransızca’da halen bu anlamda da kullanılmaktadır), günümüzde ise büro yazı masalarının içinde bulunduğu odalara verilen isim olmuştur. Kelime anlamı olarak büro ve ofis literatürde eş anlamlı olarak kullanılır. “Ofis” teriminin kökü Latince’de *opus* sözcüğü olup “yapıt, iş” anlamına gelmektedir (Dökmeci ve diğ., 1993). Daha çok çeşitli zanaat kollarındaki malların imalat, depolama ve ticaretine sahne olan klasik Osmanlı ticaret hanlarından farklı olarak, 19. yüzyıl ve sonrası Osmanlı ticaret hanlarının çoğunda avukat, komisyoncu, banker, mimar, mühendis ve çeşitli malların alım-satımıyla uğraşan tüccarların yanısıra, sigorta-, madencilik-, demiryolu şirketleri, bankalar, denizcilik acentaları, posta-, su-, elektrik, havagazı-, tramvay-, otobüs- ve liman v.s.hizmetleri veren şirketlerin büroları vardı. Büro hanları kat, kat şirketlere veya oda, oda bir şirket veya ticaret erbabına kiraya verilebildiği gibi, Galata’daki Küçük Cedid Han gibi bütün han tek bir şirketin idare binası olabiliyordu. Literatürde birincilere ticari-, ikincilere idari büro binaları denmektedir. Alalemcıyan veya Dilsizzade handa olduğu gibi çoğu büro hanının zemin katı mağaza veya dükkanlara ayrılmıştı; fakat Generali Han ve Tütün Han’da görüldüğü gibi zemin katı dükkansız hanlar da vardı. Kısaca belirtmek gerekirse “büro hanları” kavramındaki “büro” sözcüğü klasik Osmanlı ticaret hanları ile büro hanları arasındaki zamansal, mimari ve fonksiyonel uzaklığı, “han” sözcüğü ise aynı bağlamlardaki yakınlığı ifade etmektedir.

¹ “büro binaları” kavramının bu şekilde kullanıldığı kaynaklara örnek olarak verebileceğimiz eser şudur: Vedia Dökmeci, Yurdanur Dülgeroğlu, Lale Berköz Akkal, İstanbul Şehir Merkezi Transformasyonu ve Büro Binaları, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 1993.

İstanbul'da ilgilendiğimiz dönemde yapılmış belli başlı ticaret yapılarından bir diğeri de pasaj veya geçitlerdir. "Pasaj" ve "geçit" sözcüklerini en genel anlamda bina blokları arasında yer alan ve iki cadde veya sokağı birbirine bağlayan üstü açık veya kapalı, iki yanına dükkanların dizili olduğu özel yollar için kullandık. *Passage* kelimesi Fransızca'dan gelir ve daha 18. yüzyılda büyük bina bloklarını birbirine bağlayan özel yollar için kullanılmıştır (Geist, 1979). Mimarlık tarihinde pasaj, öncelikle bir geçit, başı ve sonu olan bir mekan olduğundan Geist (1979), her pasaj bir geçittir. Pasajların prototipine bugün daha çok "geçit" denmektedir; olgunlaşmış anlamıyla bir yapının pasaj olarak tanımlanması için biraraya gelmesi gerekli özellikler J. F. Geist'in *Passagen* adlı eserinden yola çıkarak bu çalışmanın üçüncü bölümündeki "pasajlar" alt başlığı altında anlatılmıştır; İstanbul'da buradaki kriterlerin tümüne uyan tek pasaj Avrupa Pasajıdır, onun arkasından Fransız Geçidi ve İstanbul Yeni Çarşı gelir. Beyoğlu bölgesindeki diğer pasajlar daha çok apartman bloklarını birbirine bağlayan dükkanlı geçit niteliğindedirler, Eminönü bölgesindekiler ise uzun bir parsel üzerine inşa edilmiş en az iki kapılı hanlardır, fakat literatürde bunlara da "pasaj" dendiği görülmüştür (örneğin: *Passage Topalyan* veya *Hamdi Bey Geçidi*). Biz bu konuda kavram kargaşasına yer vermemek için bu yapıları literatürde veya gündelik dilde nasıl anılıyorsa öyle isimlendirdik, fakat herbiri için ayrı ayrı kendi fikrimizin yer aldığı değerlendirmeyi yaptık.

İnceleme ilerledikçe pek çok büro hanının gerek plan, gerek yapı malzemesi, gerekse mekan ve cephe düzeni bakımından benzerlik içinde olduğunu gördük ve böyle hanlar içinden Kayseri Han veya Mahmudiye Han gibi prototip sayabileceğimiz örnekleri, Fesci Baş El Katib Han, Liman Ticaret Han, Fransız Geçidi, Caferiye Han gibi kendini fazla tekrar etmeyen, hatta belki de tek olan yapılar, geçiş hanlarının sınırlı sayıdaki örneklerinin neredeyse tümü ve 19. yüzyıl klasik Osmanlı ticaret hanları örneği ile birlikte bu tezin kataloğuna almaya karar verdik. Kataloğa girecek yapıların seçimini yaparkenki kriterlerimizden biri de incelediğimiz yapının orijinal halini nispeten iyi korumuş olması, diğeri ise zengin cephe dekorasyonu, değişik planı veya fonksiyonundaki süreklilik ile dikkat çekiyor olmasıydı; nitekim tek tek her yapı için son paragrafta söz konusu yapıyı kataloğa alma nedenimizin anlaşılmasını sağlayacak değerlendirme yer aldı. Katalogda yapıları daha önce saptadığımız kategorilere göre değil de, yer aldıkları bölgelere göre alfabetik sırayla dizdik.

İncelemeler sırasında dikkatimizi çeken bir başka durum da, hanların bir çoğunun özellikle üst katlarının boş olması, diğer katların da ya boşalmaya, ya da sadece depo olarak kullanılmaya başlanması olgusudur. Örneğin, bu gözlemi yaptığımız hanlardan biri Mahmudiye Han'dır. Aralarında orijinal halini korumuş az sayıdaki hanlardan biri olan Dikranyan Han'ın da olduğu başka birkaç hanın ise tescilli olmasına rağmen ya yıkılıp yeniden yapılmayı, veya içinin bambaşka bir anlayışla

değiştirilmesini beklemek üzere tamamen boşaltılmış olduğuna şahit olduk. Ayrıca, incelemelerimiz sırasında Galata İlk Belediye Sokak'taki Çinili Han (diğer adı; Karanfil Han) gibi mesken olarak kullanılmak üzere yapılmış bazı apartmanlara da "han" dendiğine dair bir ayrıntıyı saptamış olduk. Ancak, bizim konumuzla bir ilgisi olmadığından bunları çalışma kapsamı dışında bıraktık.

Çalışmanın birinci aşamasında kararlaştırdığımız yapıların ayrıntılı olarak incelenmesi ve plan krokilerinin çıkarılıp, fotoğraflarının çekilmesini kapsayan katalog hazırlığı, çalışmanın üçüncü aşamasını, katalog ise tezin beşinci bölümünü oluşturdu. Bu çalışma bir Mimarlık Tarihi tezi değil, Sanat Tarihi tezi olduğundan katalog kapsamına aldığımız yapıların planlarının değil, sadece plan krokilerinin çizilmesini uygun gördük. Bazı yapıların orijinal planlarını Mimar Sinan Üniversitesi Restorasyon Bölümü arşivinden, bazılarını da Beyoğlu ve Eminönü Belediyeleri imar arşivinden temin etmiş olsak da teze disiplin ve bütünlük getirmesi açısından her yapıyı aynı şekilde ele almış olmak için Mimar Galip Pınar ile birlikte tüm yapıların plan krokisini çıkardık ve olanların orijinal planıyla karşılaştırdık. Plan krokilerinin çıkarılması aşamasında yapıların parsel üzerinde kapladığı alanı gösteren C. Goad ve Pervititch sigorta haritalarından büyük ölçüde faydalandık. Tüm hanların tipik kat plan krokisini, gereksiz tekrara neden olmuyor ve han gelişiminde bir aşamaya işaret ediyorsa ayrıca zemin kat plan krokisini çizdik, zemin katı han içine açılmayan dükkan veya mağazalardan oluşan hanların zemin kat plan krokisini çıkarmadık. Avrupa Pasajı hariç tüm pasajların ise sadece pasaj veya geçit kısmının plan krokisini çizdik. Bu uzun çalışma sırasında bazı hanlarda saatlerimiz geçti, fakat birkaç istisna dışında her zaman han sakinleri bize destek ve yardımcı oldu. Bazı hanlarda bizi maliyeci veya Anıtlar Yüksek Kurulu görevlisi zannettiklerinden önce teredditle yaklaştılar, fakat üniversiteli olup tez çalışması için geldiğimizi öğrenince olumsuz tavırın yerini ilgi ve yardımseverlik aldı. Nitekim, katalogdaki han ve pasajlar hakkındaki pek çok bilgiyi han sakinleri ve odabaşlarıyla yaptığımız sohbetlere borçlu olduğumuzu belirtmek isteriz. İlgilendiğimiz döneme ait hanların birçoğu kitabesiz olduğundan ve literatürde pek azına yer verildiğinden, tam yapılış tarihleri saptanamamış, Goad sigorta haritaları, ticaret yıllıkları ve mimari özelliklerinden yola çıkarak yaklaşık bir tarih saptaması yapılmıştır. Bu hanların tarih, mimar ve yaptırınları hakkında bilgi edinebilmek için Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ne de başvurulmuş, fakat arşiv yetkilileri bu döneme ait hanlara ilişkin tasniflenmiş belgeler arasında bilgi olmadığını belirtmişlerdir. Hanların katalog hazırlığı sırasında, yapıların özellikle cephe tasvirlerini yaparken karşılaştığımız en büyük zorluk mimari ve mimari dekorasyon terimleri konusunda literatürde karşımıza çıkan kavram kargaşası oldu. Biz en azından kendi çalışmamızda bir kavram kargaşasından mümkün olduğunca kaçınmak üzere yeri geldikçe Doğan Hasol'un Ansiklopedik Mimari Terimler Sözlüğü'ne başvurduk.

Bütün bu aşamalardan sonra toplam elli han ve pasajı kapsayan katalog ortaya çıkmış, böylece çalışmanın üçüncü aşaması da tamamlanmış oldu. Daha sonraki bölümde, 19. yüzyıl ve sonrasına ait Osmanlı han ve pasajlarının şehrin topoğrafyasındaki yeri, konumu, mimari gelişimi ve fonksiyonu hakkındaki bilgileri kapsayan katalog değerlendirmesi yapıldı ve sonuç bölümüne geçildi. Büro hanları, geçiş hanları ve pasajları klasik Osmanlı ticaret hanlarıyla karşılaştırıp, aradaki etkileşim konusundaki fikirlerimizi belirttiğimiz son bölümü birkaç küçük öneriyle bitirdik.

BÖLÜM 2. HAN GELENEĞİ KÖKENİNİN ARAŞTIRILMASI

Han kelimesi farsçadaki "hane" den (ev) gelmektedir. Arap epigraphy'sinde (yazıtlar bütününde) bu kelime ilk olarak Suriye'de, 1213 tarihinde *Khan al- Akaba'nın* yapılması dolayısıyla görülmüştür (The Encyclopaedia of Islam, 1978). Han kelimesi yüzyıllar boyunca işlev ve mimari açıdan aralarında farklar olan iki ayrı yapı tipi için kullanılmıştır; Bunlardan birincisi kervansaray da denen menzil hanlarıdır, ikincisi ise şehir hanlarıdır.

2.1. Menzil Hanları (Kervansaray)

Kervansaray, farsçada aslen soygunculara ve eşkiyalara karşı kendilerini savunmak için bir arada sefer eden tüccar topluluğunu tanımlamak için kullanılan "karvan" kelimesiyle, "saray" kelimesinin birleştirilmesiyle oluşmuş bir sözcüktür (İslam Ans., 1955). Ancak bu sözcük şehirler arasındaki önemli yollarda ticaret ve hac kervanlarının hayvanlarıyla birlikte ücretsiz olarak konaklamaları için inşa edilmiş olan yapılara sonradan verilmiş bir addır, nitekim yazıtlarından anlaşıldığına göre bu yapılar zamanında "ribat" veya "han" olarak anılıyordu. Doğuya özgü yapılar olan kervansarayların tarihi çok eskidir. Ünlü tarihçi Herodot, Susa'dan başlayarak, Sardes üzerinden geçerek Efes'e kadar uzanan büyük Kral Yolu üzerinde her 30-40 kilometrede bir görülen birçok "güzel dinlenme ve barınma yeri" nin varlığından söz eder. Herodot bu yapılardan bazılarının hırsız veya eşkiyaların saldırısına karşı yüksek duvarlarla çevrili olduğunu, askerler tarafından korunduğunu ve aynı zamanda düzenli bir posta hizmetinin durak yeri olduğunu anlatır, Kral Cyrus tarafından yaptırılmış benzer yerlerin Suriye'deki ana yollar üzerinde tespit edildiğini de sözlerine ekler. Romalılar zamanında ise Doğu'nun Roma egemenliği altındaki ülkelerinde *mansiones veredariorum* diye tanımlanan, yolcuların kalabileceği odalar ve ulak hizmeti görenlerin atları için ahırlar barındıran birbirinden 75 kilometre uzaklıkta yapılar bulunuyordu. Sözü edilen bu yapılar gerçi ilk zamanlarda Romalı memurların güven içinde seyahat etmeleri için düşünülmüşlerdi, fakat sonradan diğer yolculara da para karşılığı barınak hizmeti vermeye başlamışlardı (Müller, 1920). Bizanslılar zamanında Avrupa'nın doğu bölgelerinde de yaklaşık 50 km ara ile konaklama yerleri yapılmıştı, bunlardan bazıları ortaçağa kadar ayakta kalmış ve

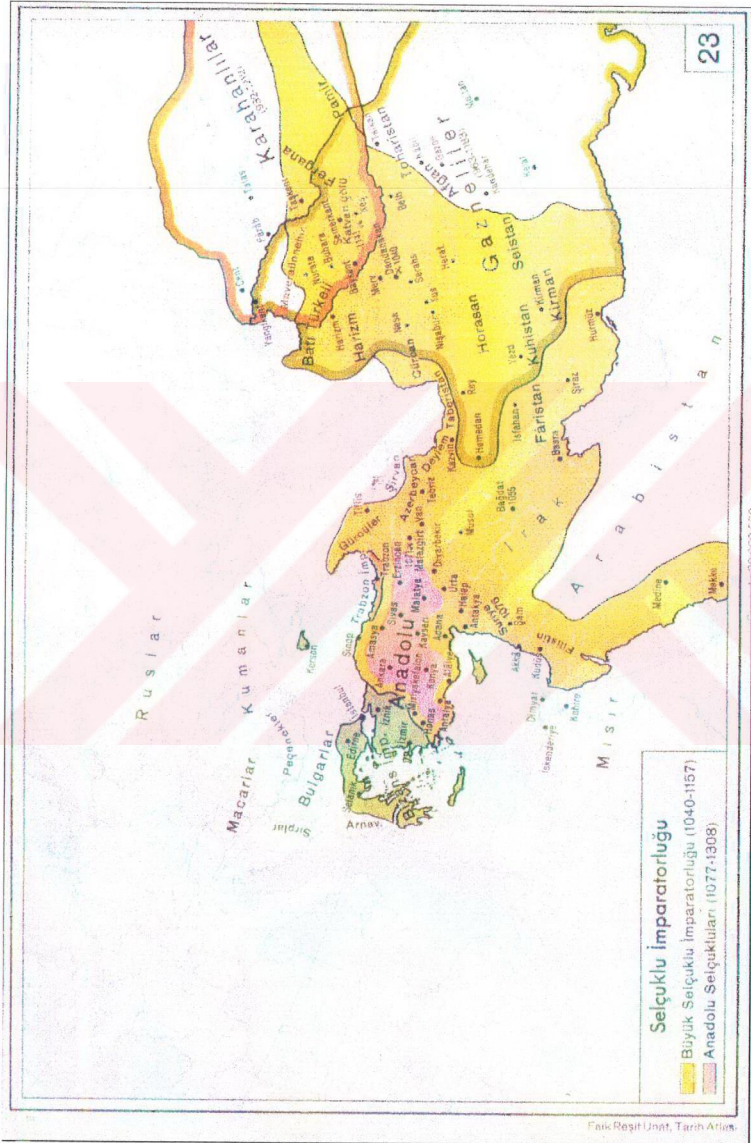
daha da geliştirilmişlerdi. Ortaçağda bu yapılara *xenodocheion* deniyordu. Bu sözcük başlangıçta, M.S. 313'te hıristiyanlığın serbest bırakılmasıyla sayıları artan gezgin keşişlerin konaklamaları için inşa edilmiş evlere verilen addı. Bu tür evlere yardıma muhtaç herkes girebilirdi. İlk *xenodocheion* Bizanslı senatör Zotikos tarafından İstanbul'da kuruldu. *Xenodocheion*ların en ünlüsü Kayserili kutsal Basileios'un kendi şehrinde yaptırdıklarıdır (M.S. 375). Batıda ilk *xenodocheion* 380 yılında Ostia'da inşa edildi ve oradan Roma İmparatorluğu'nun diğer batı eyaletlerine yayıldı, fakat en büyük ve ünlüleri doğudakilerdi (Der Kleine Pauly, Lexikon der Antike, 1979). 13. yüzyılda yaşamış olan Marco Polo ise, Bizans İmparatorluğu zamanında Kambalu'dan başlayarak çeşitli eyaletlere giden yollar üzerinde yapılmış olan kervansaraylar hakkında ayrıntılı bilgi verir; buna göre tüm anayollar üzerinde 25-30 mil arayla *jamb* adı verilen duraklar, bu duraklarda yabancıların her türlü ihtiyacını karşılamak için düşünülmüş, yerine göre çok sayıda iyi döşenmiş oda ihtiva eden binalar bulunuyordu (Müller, 1920). Burada kervansaraylar için kullanılan *jamb* kelimesininin Moğol kökenli olduğu ve farsçadaki "misafirhane" veya "ulak istasyonu" anlamında kullanılan *jamb* ile aynı olduğu belirtiliyor. Anlaşılabacağı üzere kervansaraylar sadece Akdeniz kıyılarına veya Avrupa'nın doğusuna özgü değildi; Moğollar'ın ülkelerinde de Çin'den esinlenerek yapılmış kervansaraylar vardı. Tarihçi d'Ohsson *Histoire des Mongols* adlı eserinde Cengiz Han'ın büyük anayollar üzerinde memurların, ulakların ve elçilerin rahat yolculuk etmelerini sağlamak üzere Çin'deki örneklerine göre posta istasyonları yaptırttığını belirtir (Müller, 1920).

K. Müller'e göre en basit kervansaray formlarından biri Mezopotamya'da Umn el-Walid'deki Roma hanına ait olandır; temellerinden anlaşıldığına göre bu kervansaray kare şeklindeki bir avlu ve avlunun iç duvarları boyunca tek sıra halinde dizilmiş, birkaç oda içeren oturma birimlerinden oluşuyordu. Göze batmayan tek giriş avlunun güney duvarındaydı (Müller, 1920). Müslümanlarca yapılmış en eski kervansaray Oleg Grabar'a göre Emeviler zamanından kalma olan *Kasr al Hayr al-Sharki*'dir. Penceresiz bir cephe, köşe kuleleri ve istinat duvarlarıyla bir kaleyi andıran bu kervansarayın iç avlusunun etrafı zemin katında bir revak, ikinci katında bir galeri arkasına dizilmiş odalar içeren iki katlı yapı gruplarıyla çevriliydi (The Encyclopaedia of Islam, 1978). Kurt Erdmann'a göre ise Sasaniler zamanında yapılmış olan ve 8.yüzyıla tarihlenen İran, *Kasr al Hayr al-Gharbi* kervansarayı en eski olandır. Kervansaraylar, özellikle 7. ve 13 yüzyıllar arasında İran, Suriye ve Anadolu'da en gelişkin örneklerini vermişlerdir. Yukarıda belirtildiği gibi bu yapılara zamanında *Ribat* adı veriliyordu. Arapça kökenli bu kelime başlangıçta cihada hazır bulundurmak üzere, binek hayvanlarının toplandığı yere verilen addı, sonraları ribat aynı zamanda "ulakların hayvan değiştirme konağı, kervansaray" olarak da buna çok yakın bir anlam kazanmıştır. Bununla birlikte bu deyim çok

daha erken zamanlarda bir tür dini ve askeri mahiyetteki kuruma ad olmuştur ki, kendine has islami bir buluş olarak görülmektedir. Kısaca, müstahkem Müslüman zaviyesi olarak tanımlanabilecek olan ribatlar, islamiyetin ilk dönemlerinde Araplar tarafından sınır bölgelerindeki stratejik öneme sahip noktalarda yaptırılmıştı, ribatların geçici veya daimi sakinleri din mücahitleriydi. İslami cihad doruk noktasına ulaştıktan ve fethedilen ülkelerin islamlaştırılması tamamlandıktan sonra ribatların işlevi değişikliğe uğradı. Özellikle 10. yüzyıldan sonra Suriye, Mısır ve Filistin'deki ribatlar dervişlerin toplanma yeri olarak kullanıldığı gibi yolcular ve hacılar için konaklama yeri işlevini de üstlendi. Böylece ribatlara hankah veya zaviye denmeye başladı. Bu arada, Asya'da ipek yolu gibi önemli ticaret yollarının varlığı ribat şeklinde kervansaraylar yapılmasını beraberinde getirdi. Karahanlılar, Gazneliler ve Büyük Selçuklular gibi büyük Türk devletleri tarafından yaptırılan bu kervansaraylar da ribat adını aldı (The Encyclopaedia of Islam, 1978).

2.1.1. Karahanlılar'da Kervansaray

Tarihçe; İlekhanlılar olarak da bilinen Karahanlılar, 840-1211 arasında Maverünnehir ve Doğu Türkistan'a egemen olan Türk hanedanıdır. Karahanlılar'ın oluşturduğu siyasal yapılanma "ilkel devlet"ten olgun devlete geçiş özellikleri taşıdığı için bazı tarihçilere göre Büyük Selçuklular'dan önceki ilk Türk-İslam devletidir. Eski bir Türk boyu olan Karluklardan gelen Karahanlılar, Karlukların yaklaşık 745'de Basmlılar ve Uygurlarla birlikte kurdukları Konfederasyonun içinde yer aldılar. 840'da Kırgızların bu konfederasyona son vermesi üzerine kendi egemenliklerini kurdular. İlk Karahanlı hükümdarı sayılan Bilge Kül Kadir Han'ın oğullarından Bazır Arslan Han, büyük han olarak Balasagun'da, Oğulcak da orta kağan olarak Taraz'da devleti yönettiler. 940'a doğru İslamı benimseyen Satuk Buğra Han, Karahanlılar'ın büyük ölçüde Müslümanlaşmasını sağladı. 999'da Samani başkenti Buhara'yı işgal eden Karahanlılar, Samani topraklarını Ceyhun (Amu Derya) sınır olmak üzere Gaznelilerle paylaştılar (Şekil 2.1). Bu tarih bazı kaynaklara göre Karahanlılar'ın kuruluş tarihi olarak kabul edilir. 11. yüzyılın başlarındaki sürekli iç savaşlar Karahanlılar'ın 1041'e doğru Doğu Karahanlılar ve Batı Karahanlılar olarak ikiye ayrılmasına yol açtı. Bu tarihte kendisini büyük kağan ilan eden Muhammed Aynü'd-Devlet (1041-1052), hanedanın Buhara'daki batı kolunun başına geçti. Batı Fergana ve Maverünnehir'i elinde tutan Batı Karahanlılar'ı büyük kağan Ali bin Musa'nın (ölümü 998) soyundan gelen kağanlar, Doğu Fergana, Talas, Şas, İsficab, Yedisu ile Kaşgar'ı elinde bulunduran Doğu Karahanlılar'ı da Ali bin Musa'nın yeğeni Harun (ya da Hasan) Buğra'nın (ölümü

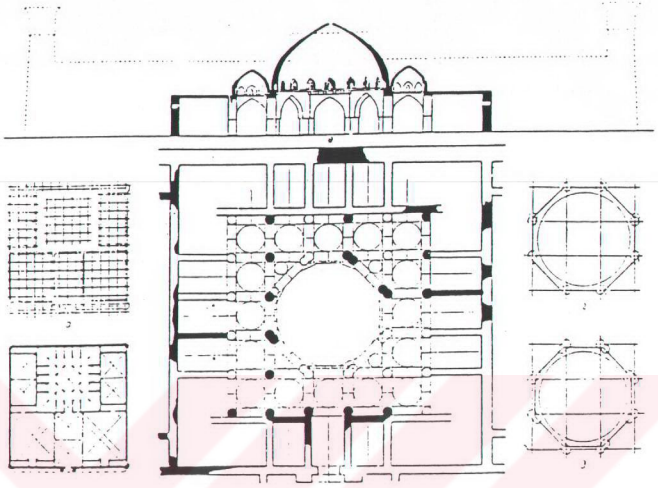
Şekil 2.1 : Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun Sınırları

992) soyundan gelen kağanlar yönetti. 11. yüzyılın sonunda Büyük Selçuklu egemenliğine giren Karahanlılar, Büyük Selçuklu egemenliğinin zayıflaması üzerine 1140'da Karahitaylara bağlandılar. Batı Karahanlı kağanı Osman (1240-1241), kısa bir süre için hanedanın bağımsızlığını yeniden sağladıysa da Harezmşah Alaeddin Muhammed tarafından öldürüldü. Aynı yıl Doğu Karahanlı toprakları da Neyman hükümdarı Küçlük tarafından işgal edilince hanedan son buldu. Karahanlılar'ın bozkır gelenekleri ve Türk töresini İslam kurallarıyla bağdaştıran ilk devlet yapısını oluşturdukları söylenebilir. Türk sanat ve kültürünün İslam sanat ve kültürüyle kaynaşması da bu döneme rastlar (Ana Britannica Genel Kültür Ans., 1994).

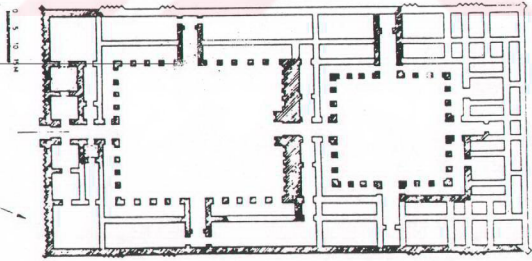
Türk mimarisinde en eski kervansaraylar, Karahanlılar'dan kalmış olup, bunlara *ribat* adı verilmiştir.

a) Ribat-ı Melik: Alparslan'ın kızı ile evlenen Karahanlı Hakanı Şems ül Mülük Nasr Bin İbrahim tarafından 1078-1079 tarihlerinde Buhara-Semerkant yolu üzerinde yaptırılmıştır. Duvar izlerine göre kare şeklinde (86x86m) bir yapı idi. Ortadaki avlunun etrafına birbirine benzeyen tonozlu odalar ve mekanlar iki katlı olarak sıralanmıştı (Şekil 2.2). Tamamiyle kerpiç ve üzeri tuğla kaplama olarak inşa edilmiş yapıdan yalnız güney cephe duvarıyla portal ayakta kalmıştır. Köşelerinde yuvarlak takviye kuleleri yer alan cephe, tuğladan, iri yarım silindir biçiminde yivlerle düzenlenmiş, bunlar üstte kırık sivri kemerlerle kademeli olarak birbirine bağlanmıştır. Bu tür cephe mimarisi Merv bölgesi için karakteristik olup, daha çok kalelerde görülürdü. Cephenin tam ortasında yükselen sivri kemerli 12x15 m yüksekliğindeki portal, Türk mimarisinin klasik portal şeklini daha 11. yüzyılın ikinci yarısında olgunlaşmış halde göstermesi bakımından ilginçtir. Duvarların yüksekliği 12 metredir. Portal kemerini kufi bir kitabe kuşağı belirtmekte, tuğladan kabartma iri yıldız haç motifleriyle süslü ve iki yandan boğumlu çift kaval silmelerle sınırlanmış olan geniş bir dikdörtgen bordür, bu kemerin etrafını çevirmektedir. Bu portal kompozisyonu Karahanlılar'dan başlayarak, Büyük Selçuklular, Anadolu Selçukluları, Osmanlı ve Timur devri mimarisinde esas olmuştur. Duvarların üst kenarındaki tuğladan Farsça kufi kitabenin başı ve sonu kaybolmuştur. Cephenin sol köşesinde 15,5 metre yüksekliğindeki silindirik kulenin minare olduğu tahmin edilir. Ribat-ı Melik'in asıl mekanını 18 metre çapındaki büyük bir kubbe örter, sekizgen plan üzerine, kemerleri taşıyan sekiz çift payenin desteklediği kubbenin şeması Edirne Selimiye Camii kubbesine uygunluk gösterir (Aslanapa, 1989).

b) Akçakale Kervansarayı: Merv- Amul yolu üzerindeki bu kervansaray 11. yüzyılın ikinci yarısında yaptırılmıştır. Dört eyvanlı, revaklı iki avlusu vardır, revakların arkasına mekanlar sıralanmıştır (Şekil 2.3). Malzeme olarak kerpiç ve tuğlanın kullanıldığı bu yapı, Büyük Selçuklular'ın Nişapur-Merv yolu üzerindeki Ribat-ı Şerif'inin öncüsüdür (Aslanapa, 1989).

Şekil 2.2 : Ribat-ı Melik Kervansarayı

Şekil 2.3 : Akçakale Kervansarayı

c) Başane'deki Kurtlu Tepe Kervansarayı: 11. yüzyıl sonu 12. yüzyıl başına ait bu kervansaray, diğerlerinden farklı bir plana sahip olmakla beraber önde avlulu kısmı, arkada büyük kapalı mekanıyla Anadolu Selçuklu kervansaraylarını hatırlatmaktadır (Aslanapa, 1989).

Yukarıdaki örneklerden anlaşılacağı gibi dört eyvanlı revaklı avlu, sivri kemerli abidevi portal, eyvanlı kapılar, köşelerde yuvarlak kuleler, sivri revak kemerleri, portallerde kufi yazıyla bezeme, tuğla ve kerpiç malzeme Karahanlı kervansaraylarının karakteristik özelliklerindedir.

Türkmenistan'daki Dahistan Kervansarayı ile Amul-Harzem yolundaki Day Hatun Kervansarayı Karahanlılardan kalma diğer önemli kervansaraylardır. Karahanlı kervansaraylarının daha sonraki Türk mimarisindeki etkileri sadece kervansaraylar üzerinde değil, medrese ve cami mimarisinde de görülmüştür.

2.1.2. Gazneliler'de Kervansaray

Tarihçe: Gazneliler, 963- 1186 arasında, İran'ın kuzeyindeki Horasan'da, Afganistan'da ve Hindistan'ın kuzeyinde egemenlik kuran Türk hanedanıdır. Hanedanın eski bir köle ve Samanilerin Horasan valisi olan Alptigin ile başladığı kabul edilir. Gazneliler, Sebüktingin (977-997) iktidara gelinceye kadar Samanilere bağlı kaldılar. Samanilerin gücünü yitirmesi Sebüktingin'in durumunu sağlamlaştırmasını ve topraklarını Hindistan sınırına kadar genişletmesini sağladı. Onun oğlu Gazneli Mahmud (998-1030) da yayılma politikasını sürdürdü. 1005'de Samani toprakları ikiye ayrılmış, Ceyhun Irmağı (Amu Derya), Samanilerin yerini alan iki devlet arasındaki sınır olmuştu. Bunlardan Gazneliler batıda, Karahanlılar ise doğuda egemenlik kurdu. Gazneliler Mahmud'un hükümdarlığı sırasında güçlerinin doruğuna ulaştılar. Mahmud, Ceyhun Irmağından İndus Vadisi'ne ve Hint Okyonusu'na kadar yayılan bir imparatorluk kurdu. Batıda, Büveyhilerden İran'ın Rey ve Hemedan kentlerini aldı. Koyu bir Müslüman olarak Gazneliler'in Müslüman bir hanedana dönüşmesini ve İslam egemenliğinin sınırlarını genişletmesini sağladı. İranlı şair Firdevsi *Şehname* adlı destanını 1010'da Gazneli Mahmud'a sundu. Mahmud'un oğlu 1. Mesud (1031-41) ne Gazneliler'in gücünü, ne de imparatorluğun bütünlüğünü koruyabildi. Selçuklular Horasan ve Harezm'de Gazneliler'e meydan okudu; Mesud 1040'da Dandanakan savaşında büyük bir yenilgiye uğradı. Bundan sonra İran ve Orta Asya'daki bütün toprakları Büyük Selçuklular'ın egemenliğine geçen Gazneliler'in elinde yalnızca Afganistan'ın doğusu ve Hindistan'ın kuzeyi kaldı. 1186'da Lahor'un Gurlularca ele geçirilmesiyle de egemenlikleri son buldu (Ana Britannica Genel Kültür Ans., 1994).

Karahanlılar'dan sonra Gazneliler de birçok ribat yaptırmışlardır, fakat çoğu zamanla yok olmuştur. Ayakta kalmış en önemli Gazneli kervansarayı Meşhed'in 100 km

doğusunda, Tüs-Serahs yolundaki **Ribat-ı Mahi'dir** (diğer adı Ribat-ı Çaha). 11. yüzyılın başında Gazneli Sultan Mahmut tarafından yaptırılmış olan bu kervansaray kareye yakın biçimdeki dört eyvanlı bir avlu etrafına dizilmiş mekanlardan oluşur. (Şekil 2.4) Duvarları yuvarlak kulelerle takviyeli olup, boyutları yaklaşık 71x72 metredir. Dört eyvanlı avlu şeması ve tuğla süslemeler gibi Karahanlı mimarisi geleneklerini devam ettiren Ribat- ı Mahi'nin en çok dikkat çeken özelliği, eyvanda kubbe kullanımının Büyük Selçuklular'dan çok önce Gazneliler'ce gerçekleştirilmiş olmasıdır (Aslanapa, 1989).

2.1.3. Büyük Selçuklular'da Kervansaray

Tarihçe: Büyük Selçuklular büyük Türk kabile kitlelerine dayanarak kurulan ilk-Türk İslam devletlerinden biridir (Şekil 2.6). 1038-1194 arasında hüküm sürmüş ve en parlak dönemi olan Melikşah Döneminde (1072-92) Harezmi, Horasan, İran, Irak ve Suriye'ye egemen olmuştur. Adını Oğuzlar'ın Kınık boyundan Dokak'ın oğlu Selçuk'tan alan Selçuklular'ın tarihi, Ortadoğu'daki Türkler'in tarihinin ilk bölümünü ve Anadolu Selçuklular'ından geçerek Osmanlılar'a uzanan bir gelişmenin birinci büyük aşamasını oluşturur.

Orta Asya ile Rusya'nın güneydoğusunda yaşayan Türk boylarının 10. yüzyıldaki göçleri sırasında, Selçuk'un önderliğinde bir grup göçebe Türk, Seyhun'un aşağı kısımlarına yerleşti ve daha sonra da İslam dinini benimsedi. Samanilerin uç beyleri arasında yer alan bu topluluklar, önce Buhara dolaylarına, Samanilerin çöküşünden sonra da Gazneli Mahmut tarafından Horasan'ın sınır bölgelerine yerleştirildiler. Savaşçı ve yağmacı karakterleri nedeniyle yerleşik yaşama geçişlerinde çeşitli zorluklar ortaya çıktı. Gazneliler Hindistan'ın kuzeyinde savaşla uğraşırken, beylik soyunun kurucusu Selçuk'un torunları Çağrı Bey ile Tuğrul Bey bağımsızlıklarını elde etmeye giriştiler ve 1038'de Serahs'da Gazneliler'i yenerek Büyük Selçuklu Devleti'nin başlangıcı olarak kabul edilen kendi egemenliklerini kurdular. Daha sonra Horasan'ın büyük bir bölümü Çağrı Bey'in eline geçti. Tuğrul Bey ise batı da yeni topraklar fethetmeye yöneldi, 1055'te Bağdat'a girdi, evlilik yoluyla Abbasilerle ittifakı gerçekleştirdi. Selçuklu Devleti Tuğrul ve onun ardılları Alp Arslan (1063-1072) ve Melikşah (1072-1092) zamanında bir imparatorluk haline geldi. Sultan Tuğrul Bey 1040'da Rey şehrini merkez yaptı. 1157'de Sultan Sencer'in ölümünden sonra Büyük Selçuklu İmparatorluğu parçalandı ve eyaletlerde yönetim atabeglerin elinde toplandı. Bu tarihten sonra İran'da da Irak Selçukluları egemen olmuş ve egemenlikleri Sultan III. Tuğrul'un 1193'deki ölümüne dek sürmüştür (Ana Britannica Genel Kültür Ans., 1994). Önemli ticaret yolları üzerindeki şehirleri egemenlikleri altına alan ve ticaret hayatına büyük önem veren Büyük Selçuklular Karahanlı ve Gazneliler'in kervansaray mimarisini geliştirmeye devam ettiler ve önemli eserler verdiler.

a) Ribat-ı Anuşirvan: İran'da Damgan-Simnan yolundaki bu kervansaray 11. yüzyılın ilk yarısında yapılmıştır. Kare planlı (72x72 m), sağlam duvarlı, köşelerde ve yanlarda yuvarlak kulelerle takviyelidir. Dört eyvanlı ve revaklı avlu etrafında uzun dikdörtgen biçiminde, yanyana simetrik odalar, köşelerden üçünde dört eyvanla çevrili küçük kubbeli daireler vardır. Yanda hamam bulunur.

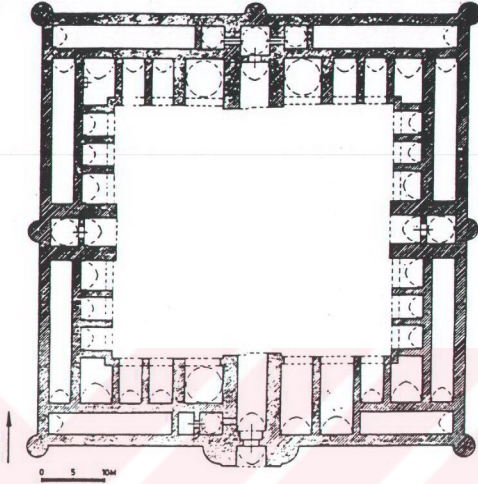
b) Ribat Zafarani: Nişabur-Sebzevar arasındaki bu kervansaray 11. yüzyılın ikinci yarısında Melikşah tarafından yaptırılmıştır. Bugün tamamen ortadan kaybolmuş olan ribat, kare biçiminde (75x75m), köşeleri yuvarlak kuleli, ortasında dört eyvanlı avlu ile simetrik olarak sıralanmış tek tek odaları olan bir yapıydı. Girişin sağında cami vardı. Yüksek bir tuğla kaide üzerinde yükselen duvarları kerpiçti.

c) Ribat-ı Şerif: Büyük Selçuklular'ın en önemli abidelerinden biri olan bu kervansaray büyük Horasan yolunun geçtiği yerde Meşhed-Serahs arasında bulunur. 1114-1115'de Melikşah'ın oğlu, Ebu Şüca Mehmed zamanında yapılmıştır. Dıştan kaleye benzeyen Ribat-ı Şerif'in planı simetrikdir. Biri kareye yakın planlı esas yapı, diğeri onun önündeki dikdörtgen planlı bölüm olmak üzere iki bölümden oluşur (Şekil 2. 5). Her iki bölümde de dört eyvanlı revaklı avlu etrafına mekanlar dizilmiştir, fakat esas yapı'da ayrıca, giriş aksı üzerinde kubbeli bir cami, onun iki yanında da dört eyvanlı küçük avlusu olan daireler vardır. Özellikle avlulara giriş eyvanları çok zengin alçı kabartma kufi ve süslü kitabe kuşakları ile bezenmiştir (Aslanapa, 1989).

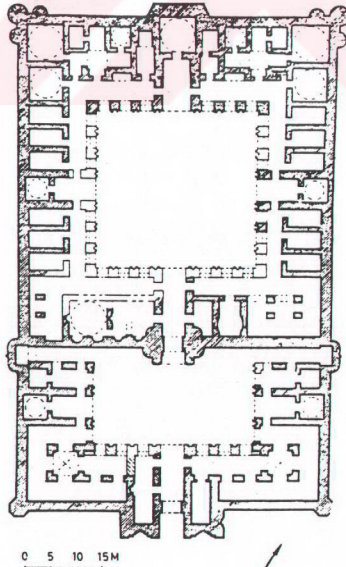
Yukarıdaki örneklerden yola çıkarak Büyük Selçuklu kervansaraylarının karakteristik özellikleri şöyle sıralanabilir: kareye yakın plan ve büyük boyutlar (75x75m, 72x72m gibi), dört eyvanlı ve revaklı avlu, kubbeli camii, abidevi sivri kemerli kapı, zengin süsleme, kerpiç ve tuğla malzeme.

2.1.4. Anadolu Selçukluları'nda Kervansaray

Tarihçe: Rum Selçukluları olarak da bilinen Anadolu Selçukluları 1075-1318 arasında Anadolu'da egemen olan Türk devletidir. Başındaki hanedanın kurucusu Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'e karşı taht kavgaları veren Kutalmış'ın oğlu 1. Süleyman Şah'tır (1075-1086). Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in ardılı Alp Arslan (1063-1072), 1071'de Malazgirt'de büyük bir Bizans ordusunu yenerek Selçuklulara Anadolu'yu açtı ve Selçuklu ailesinden Süleyman Şah fetihleri yaparak Anadolu Selçuklu devletinin kurucusu oldu. Süleyman Şah, Konya'dan İznik'e kadar uzanan bölgeyi ele geçirdi. 1075'de Bizans'dan İznik'i aldı ve burayı egemenliğinin merkezi yaptı. Bu, Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuruluşu olarak kabul edilir. Süleyman Şah'ın ölümünden sonra onun yerine geçen oğlu I. Kılıç Arslan (1092-1107) ve ardılları zamanında Danişmendliler, Haçlı orduları, Bizanslılar ve Irak Selçukluları'na karşı mücadele eden Anadolu Selçukluları İzmitten sonraki

Şekil 2.4 : Ribat-ı Mahi Kervansarayı

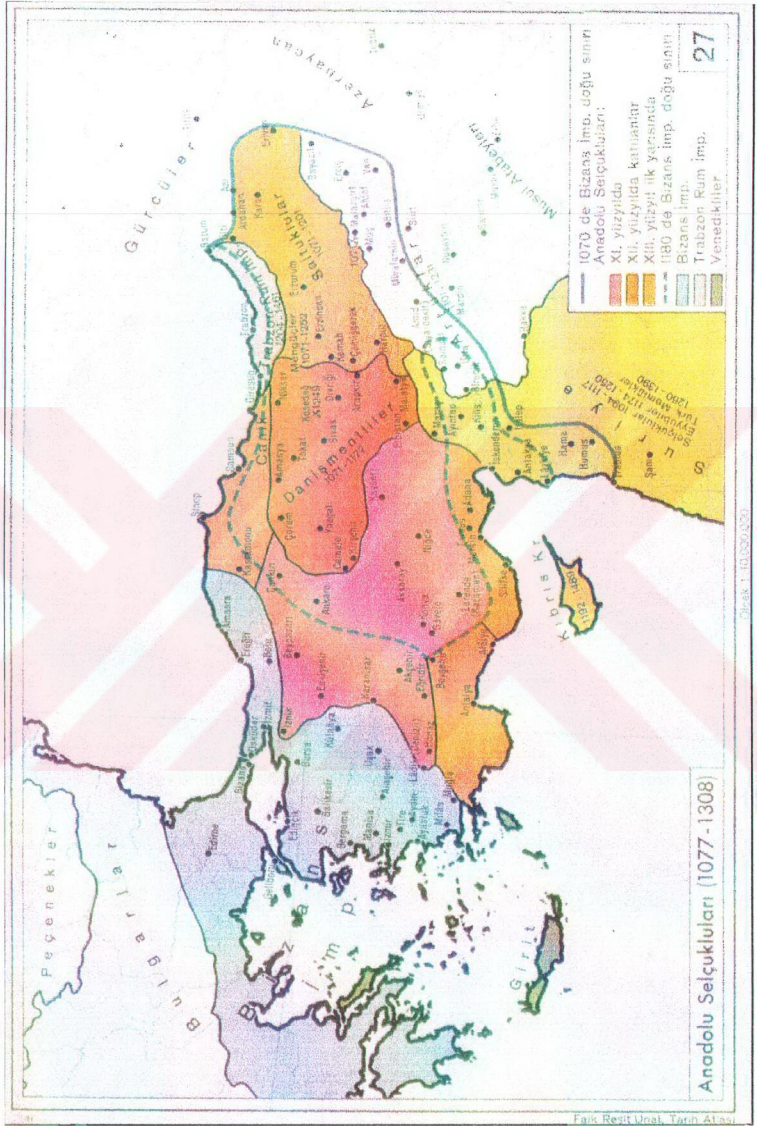
Şekil 2.5 : Ribat-ı Şerif Kervansarayı

merkezleri Konya etrafında güçlü bir devlet kurmayı başardılar. I. İzzettin Keykavus (1211-20) ve I. Alaaddin Keykubad (1220-37) dönemleri Anadolu Selçuklularının en parlak yıllarıydı. Bu dönemde Karadeniz ve Akdeniz kıyılarına çıkılırken, Sinop ve Alanya'da tersaneler kuruldu. Filolar denize açıldı, yeni kentler, zengin iç pazarlar ve ticaret merkezleri kuruldu. Ticaret yolları devletin korumasına alınarak Anadolu uluslararası kervan ticareti ve ulaşımına açıldı. Ünlü "Sultan Hanları" bu dönemde yapıldı. I. Alaaddin Keykubad'ın ardılları yönetimde başarılı olamadılar, iç ayaklanmalar ve Moğol istilaları Anadolu Selçuklularının gücünü azalttı; 1243'de Köseadağ'da Moğollar karşısında büyük bir yenilgiye uğradılar ve 1277'de tümüyle İlhanlı egemenliğine girdiler. Bu tarihten sonra Anadolu'nun çeşitli yerlerine Moğol garnizonları yerleştirildi; tahta çıkan Anadolu Selçuklu Sultanları görünüşte hüküm sürerken, Anadolu'yu gerçekte İlhanlılar'ın merkezden atadıkları valiler yönetti. Anadolu Selçuklu devleti 1318'de tarihe karıştı (Ana Britannica Genel Kültür Ans., 1994) (Şekil 2.6).

Suriye kervan yollarının Haçlı seferleri nedeniyle tehlikeli duruma girmesi 13. yüzyılın başında Anadolu'yu en önemli ticaret merkezi durumuna getirdi ve bu özel durum Moğol istilasına kadar devam etti. Politik birliği sağlayan Selçuklu Sultanları Karadeniz ve Akdeniz kıyı şeritini de ellerine geçirip Anadolu'daki ana kervan şebekelerini güneyde Alaiye (Alanya), kuzeyde Sinop limanları ile bağladılar. Yolların güvenlik altına alınmasıyla ticaretin gelişeceği bilincinde olan Selçuklu Sultanları, bir devlet politikası olarak kervan yapımını hızlandırdı, ve böylece en güzel kervansaray örnekleri bizzat sultanların maddi desteği ile 1229-1250 arası Anadolu'da yapıldı, bir çoğu gayet iyi durumda günümüze ulaştı.

Üzerinde kervansarayların yapıldığı Anadolu'daki ticaret yolları üç grupta incelenebilir; a) Batıyı doğuya bağlayan yollar: Antalya ve Alaiye limanlarından gelen bir yol, Konya, Aksaray, Kayseri, Sivas, Erzincan, Erzurum üzerinden İran ve Gürcüstan'a gider. Bu yolun Sivas'tan güneydoğuya ayrılan bir kolu Malatya, Diyarbakır, Mardin, Musul üzerinden Bağdat ve Basra'ya uzanır. b) Güney'i kuzeye bağlayan yollar: Antalya ve Alaiye'den gelip Konya'dan kuzeye çıkan yol Ankara, Çankırı, Kastamonu, Sinop üzerinden Kırım'ın doğusuna gider. c) İstanbul'u güneydoğuya bağlayan yollar: İstanbul, İzmit, İznik, Eskişehir, Akşehir, Konya, Ulukışla, Adana, Halep, Şam üzerinden Mısır'a gider. Halep'ten ayrılan bir kol, Kilis, Nusaybin, Musul, Bağdat ve Basra'ya varır (Hassan ve diğ., 1987).

Çoğu 1205-1279 arasında yapılmış olan Anadolu'daki Selçuklu kervansarayları ticaret kervanları ve gezginlerin konaklama yeri olarak hizmet vermelerinin yanı sıra ordulara kışla, Anadolu'yu ziyarete gelen yabancı hükümdarları ağırlama yeri, hapishane, veya savaş zamanlarında sığınak yeri olarak da kullanılmışlardır. Örneğin, Moğol kumandanı Erincin'e karşı savaş açan İlyas adındaki Türk Beyi

Şekil 2.6 : Anadolu Selçuklu Devleti'nin Sınırları

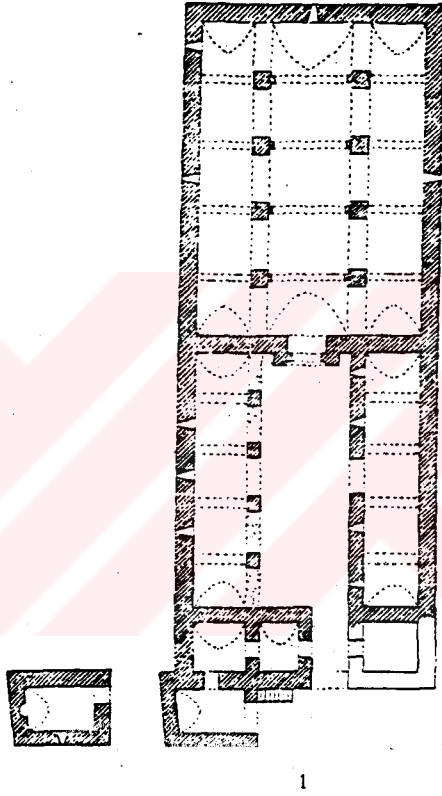
yenilgiye uğramamak için Konya-Aksaray arasındaki Sultan Hanı'na sığınmış, burada 20.000 kişilik Moğol ordusunun şiddetli saldırılarına tam iki ay dayanmıştır. Zaten bu kervansarayların yüksek sağlam duvarları, takviye kuleleri, mazgal deliklerini andıran pencereleri bu tarihi olayı doğrulamaktadır (Yetkin, 1965).

Ticaret yolları gibi Sultanın askerleri tarafından korunan Selçuklu kervansaraylarının aralarındaki mesafeler, deve yürüyüşü ile günde dokuz saat, yani yaklaşık 40 kilometreydi. Genel görünüşüyle bir kaleyi andıran dışa kapalı bu yapılar yolcuların barınma, yeme, içme, yıkanma, ibadet etme gibi her türlü ihtiyacını karşılamak üzere tasarlanmışlardı. Bu konaklama yapılarında kalacakların uyması gereken kurallar, yöneticilerin yapacakları işler vakfiyelerde belirtilmişti. Kervansaraylarda zengin-fakir, hür-köle, Müslüman-Hıristiyan ayrımı gözetilmeden bütün yolculara eşit davranılmasına ilişkin vakıf koşulları bulunmaktaydı. Bir yolcu üç gün parasız olarak bu yapılarda konaklayabilir, hayvanlarına yem bulabilirdi. Baskın ve soygundan kayıp görenlerin kayıpları karşılanırdı.

Anadolu Selçukluları zamanında korumaya alınan ve doğudan batıya, kuzeyden güneye uzanan ticaret yolları üzerindeki kervansaraylardan toplam 59'unun kesinlikle, 18'inin ise olasılıkla Selçuklu eseri olduğu K. Erdmann tarafından tespit edilmiştir. Bunlardan sekizinin kesinlikle, ikisinin muhtemelen Sultanlar, üçünün Mahperi Sultan, dokuzunun Selçuklu sarayının önde gelen devlet adamları ve sadece üçünün özel şahısların bağışı olarak yapıldığı belirlenmiştir. Sultan Hanları şunlardır; Alay Han/ Kılıçarslan II; Evdir Han/ İzzeddin Keykavus I; Sivas- Kayseri ve Aksaray- Konya yolları üzerindeki Sultan Hanları ve Alara Han/ Alaeddin Keykubad; İncir Han ve Sarafsa Han/ Giyaseddin Keyhusrev II; Kırkgöz Han/ İzzeddin Keykavus II. Bunların dışında Hatun Han, Çınçınlı Sultan Han ve Çekerek Suyu kenarındaki han Mahperi Sultan tarafından yaptırılmıştır. Diğer hanların banileri hakkında bilgi edinilememiştir (Erdmann, 1965; Aslanapa, 1989).

Anadolu Selçuklu kervansarayları üç ana başlık altında incelenebilir: a) bir açık , bir kapalı bölümden oluşan kervansaraylar, ki bunlar arasında her iki mekanın eşit büyüklükte ve açık mekanın daha büyük olduğu örnekler vardır b) avlusuz kervansaraylar c) kapalı bölümü olmayan kervansaraylar

a) **Altınapa Han:** Konya-Beyşehir ve Konya-Akşehir yollarının kesiştiği yere yakın olan Altınapa Han, Şemseddin Altınapa tarafından 1200 civarında yaptırılmıştır. Açık ve kapalı bölümleri eşit büyüklükte olan hanlar grubundandır. 14,50mx20,50m boyutlarındaki kapalı kısım uzunlamasına üç neften oluşur, ortadaki nef diğerlerine göre daha geniş ve yüksektir. 16x21m boyutlarındaki avlunun sağ uzun kenarında beş bölümlü, girişi ortadan, tonuzlu bir kapalı mekan vardır, sol tarafta ise revak bulunur (Şekil 2.7). Avlunun kısa kenarında solda orijinalinde büyük ihtimalle iki katlı olan tonuzlu iki mekan görülür. Avlu girişinin önünde, alt katı eyvan şeklinde

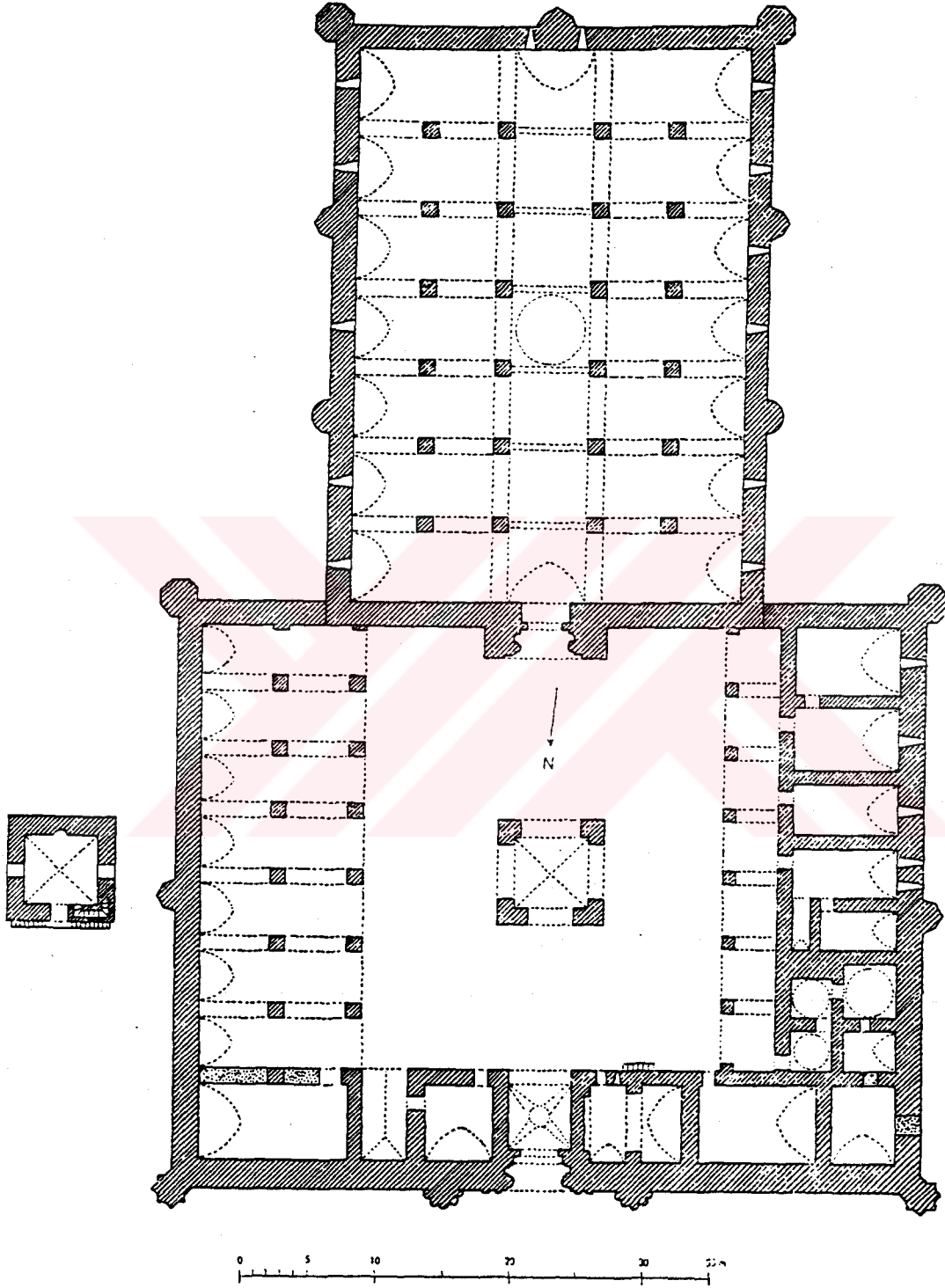

Şekil 2.7 : Altınapa Han

iki katlı bir bölüm dikkat çeker. Üst katta bulunan mekandaki mihrabın varlığından bunun bir mescit olduğu anlaşılır. Caminin kervansarayın içinde olmaması sadece kervansarayda konaklayanların değil, civarda oturanların da ibadetine açık olduğunu gösterir. Gayet küçük bir yapı olan Altınapa kervansarayının dikkat çeken bir başka özelliği de bezemeden yoksun oluşudur (Erdmann, 1961).

b) Sultan Han: Bugünkü Kayseri-Sivas yolunun 47. kilometresinde solda, aynı isimle anılan bir köyün içindedir. Yönü güneye doğru olan bu han Sultan I. Alaaddin Keykubad tarafından 1232-36 yıllarında yaptırılmıştır. 3900 metrekarelik bir alana yayılan yapı, Konya-Aksaray yolu üzerindeki Sultan Han kadar büyük olmasa bile Anadolu'daki en büyük kervansaraylardandır. Arası moloz taş doldurulmuş çift cidarlı iki metre kalınlığındaki duvarlar dışarıdan yıldız, yuvarlak, üç ve beş köşeli kulelerle takviye edilmiştir. Bir açık bir kapalı bölümden oluşur. Kapalı kısmı açık kısmından büyük olan hanlar grubundandır. 29m x 42 m boyutlarındaki kapalı kısım ortada uzunlamasına bir nef ve yanlarda yedi adet enlemesine neften oluşur (Şekil 2.8). Sivri kuşaklarla yedi parçaya bölünmüş olan orta nefin tonozlu örtüsü yanlara göre altı metre daha yüksektir. Tam ortada pandantifler üzerinde yükselen pencereci bir kubbe vardır, mekanın aydınlatılması kubbedeki pencerelerin yanısıra üç taraftaki mazgal deliği şeklindeki pencerelerle sağlanır. Kubbenin külahı yıkılmıştır. Kapalı kısmın portali bir niş içindedir, etrafında avluya doğru taşan dokuz metre kalınlığında dikdörtgen bir çerçeve vardır. Kabartmalı örgü motifi ve meander bandı ile bezeli olan portalin üst kısmında oldukça silikleşmiş yazıt bulunur. Girişi, üzeri çapraz tonozlu eyvan şeklindeki geçit avluya bağlar. 50x42 m boyutlarındaki avlu, kapalı kısımdan daha geniştir, girişi altı metre derinliğinde bir eyvan şeklindedir. Avlunun her iki yanında revaklara açılan odalar görülür. Sağ koldaki birbirine geçmeli dörtlü oda grubunun hamam olduğu tahmin edilir. Girişin hemen sağındaki odadan hamama geçiş vardır. Soldaki revak kolu çift sıralı ve tonozludur. Avludan çatıya çıkan merdiven girişin hemen sağındadır. Giriş duvarında, girişin solundaki kapalı mekanın yanında bir eyvan göze çarpar. Avlunun ortasına kare planlı bir köşk mescit yerleştirilmiştir, kare kesitli dört ayağın taşıdığı kemerler üzerinde yükselen mescite kuzey duvarındaki iki kollu merdivenlerle çıkılır. Mukarnaslı mihrabın etrafı arabeskler ve içiçe geçmiş bantlarla bezenmiştir. Mescidin cephesi de içiçe geçmiş yıldız motifleriyle süslenmiştir, burada ayrıca iki kafalı iki ejderha kabartması dikkat çeker. Mukarnaslı avlu portali, kapalı mekanın portali gibi kabartmalı içiçe geçmiş yıldız motifleri ve meander bandı bezemelidir (Erdmann, 1961).

c) Öresin Han: Aksaray-Nevşehir yolu üzerinde, yolun 100 m solunda bulunan bu han bir başka önemli Selçuklu Hanı olan Ağzıkara Han'dan sadece 6 km uzaklıktadır. Yazıtlı portali yıkıldığından yapım tarihi tam olarak bilinmemekle beraber, mimari bakımdan kendisine çok benzeyen Kayseri yakınındaki Çay Han'ın 1278 tarihli

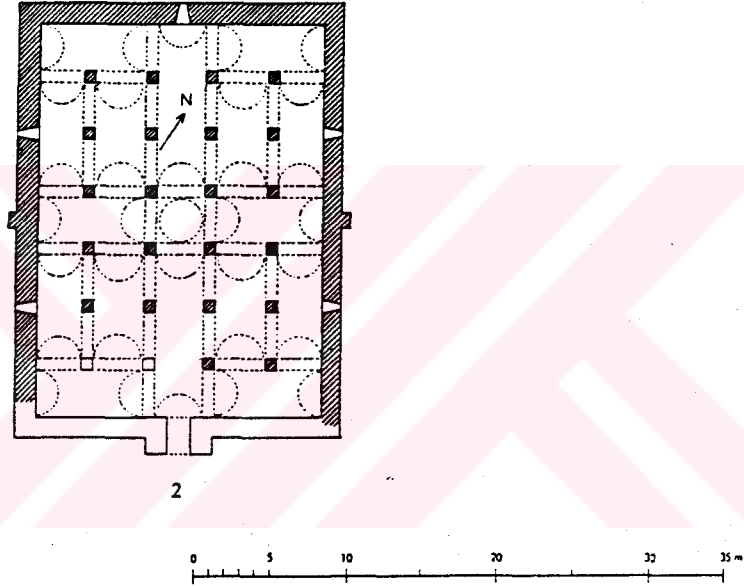

Şekil 2.8 : Kayseri Sultan Han

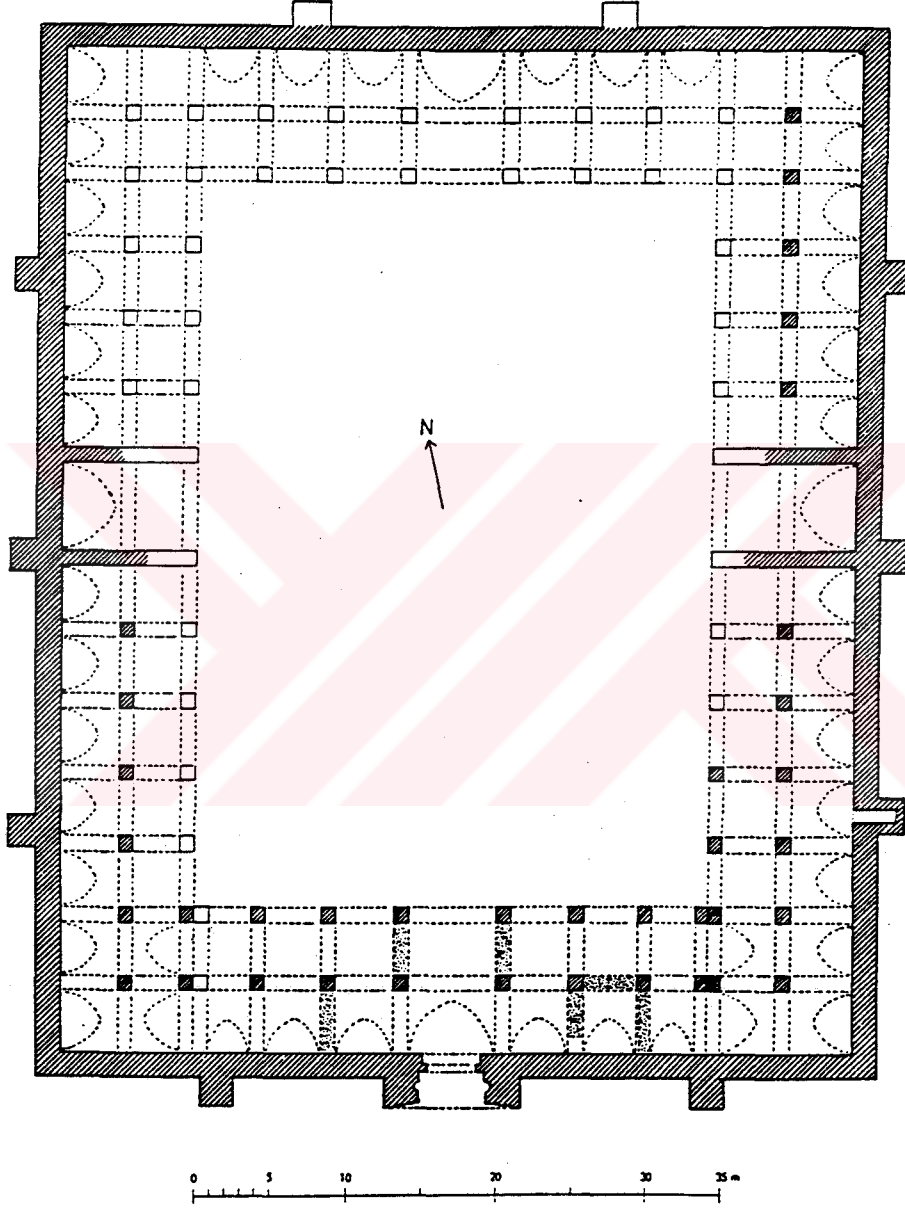
olmasından yola çıkarak bu hanın da 13. yüzyılın son çeyreğinde yapıldığı tahmin edilmektedir. Avlusuz hanlar grubundan olan Öresin Han kuzeye bakar. Giriş duvarı yıkılmıştır. 18,5x26 m büyüklüğündeki kapalı mekan, yuvarlak tonozlu uzunlamasına beş nefe bölünmüştür (Şekil 2.9). Neflerin büyüklük ve yüksekliği arasında farklar vardır. Orta nef hepsinden yüksektir, fakat iç taraftaki yan neflere göre daha dardır. Tam ortada enlemesine bir nef ve bunun orta nefle kesiştiği yerde pandantifler üzerinde yükselen kubbe bulunur. Yıkık durumdaki kubbenin büyük olasılıkla dört küçük penceresi ve bir göz penceresi bulunuyordu. Orta nef ve dış yan neflerdeki dikmelerin köşelerinde yerden 1,5 metre yükseklikteki deliklerin hayvan bağlamaya yarayan halkalara ait olduğu ve iç yan neflerde yerden yükseltilmiş yemlikler bulunduğu düşünülür. Mescit ve hamamı bulunmayan kervansarayın arası moloz taşla doldurulmuş iki cidarlı dış duvarları bir metre kalınlığındadır (Erdmann, 1961).

d) Evdir Han: Antalya'nın 18 km kuzeybatısında, Yeşilbayır köyü yakınında bugünkü Antalya-Burdur yolunun 2000 metre kadar solunda olan bu han Sultan I. İzzeddin Keykavus tarafından 1214'te Antalya'nın tamamen Selçuklu egemenliğine girmesinden sonra Antalya'yı Konya'ya bağlamak üzere 1215-1219 yıllarında yaptırılmıştır. Kuzeye bakan han, sadece bir avlu ve etrafına dizilmiş mekanlardan oluşur (Şekil 2.10). 3430 metrekarelik alanıyla iki Sultan Hanı'ndan sonraki en büyük Anadolu Selçuklu hanıdır. 34x48 m boyutlarındaki avlunun dört tarafı iki sıra beşik tonozlu revaklarla çevrilidir. Her kenarın tam ortasında bir eyvan bulunur. Sağdan ikinci revak diliminin dibinde su sarnıcına inen merdivenler vardır, bunun simetrisinde solda olduğu ileri sürülen çatıya çıkan merdivenler yok olmuştur. Portal sivri kemerli, mukarnaslı bir niş içindedir, sekiz metre genişliğindeki, yıldız geçmeler, birbirine düğümlenmiş daireler ve baklavalarla bezeli çerçevesi duvardan iki metre öne taşar. Mescid ve hamamı olmayan Evdir Han'ın çift cidarlı, arası dolgulu 1,5 metre kalınlığındaki kesme taş duvarları, dışarıdan kare şeklindeki masif kulelerle takviye edilmiştir (Erdmann, 1961).

Kesme taştan yapılmış, kütleli, sade, içe dönük yapılar olan Selçuklu kervansaraylarının dışarıdan bakınca en dikkat çekici unsuru içiçe geçmeli yıldızlar, birbirine düğümlenmiş daireler, baklava gibi daha çok geometrik desenlerle zengin bir şekilde bezenmiş olan abidevi taç kapısıdır. Düz duvarlar kare, yarım yuvarlak, üçgen kulelerle takviye edilmiştir. Genellikle bir kapalı bir açık bölümden oluşan Selçuklu kervansarayları içinde sadece kapalı veya sadece açık mekan olanlar da vardı. Açık bölümü olmayan kervansaraylardan bazılarının ilk biçimiyle açık ve kapalı bölümlü olarak tasarlandıkları, fakat sonradan açık bölümün yapılmadığı kalan duvar izlerinden anlaşılmaktadır. Kapalı bölümün nefleri uzunlamasına veya enlemesine gelişir, orta nef genelde diğerlerine göre daha yüksektir. Örtüsü tonozludur, tam ortada pencere ve göz delikli bir kubbe bulunur. Bu mekanın

Şekil 2.9 : Öresin Han

Şekil 2.10 : Emdir Han

yükseltilmiş bölümleri hayvan yemliklerine ayrılmıştır. Taç kapılı kapalı bölümde kışın hayvanlar ve insanlar beraber kalırlardı. Açık bölümün ortasında avlu, taçkapı çevresinde yönetimle ilgili odalar veya varsa mescid, avlunun kapıya yakın kısmında varsa hamam bulunuyordu. Büyük Sultan Hanlar'ında köşk mescid avlunun ortasına alınmış, dört kemer üzerine oturtularak giriş aksını engellemeyecek şekilde yükseltilmişti. Avlunun geri kalan revaklı kısmı hayvanlara ayrılmıştı. Avluya açılan odaların bazıları da yolcuların değerli mallarını muhafaza etmek üzere kullanılıyordu. Avlulu bölümün çatısı tamamen, kapalı bölümünki yer yer düzdü ve yazın yolcuların geceyi geçirmesine yarıyordu.

2.1.5. Osmanlılar'da Kervansaray

Tarihçe: Anadolu Selçuklu Sultanlığı'nın yıkılmasıyla birlikte sınırlara yerleşmiş olan Türkmenler, birer birer bağımsızlıklarını ilan etmeye başladılar. Böylece aralarında Osmanlılar'ın da olduğu yirmiden fazla beylik kuruldu ve bunların herbiri kendini Selçuklu devletinin mirasçısı gibi görmeye başladı. 1335'de İlhanlı İmparatorluğu parçalanınca, onların Anadolu valisi, Uygur Türklerinden Ertena, Sivas ve Kayseri merkez olmak üzere idaresi altındaki bölgede bağımsızlığını ilan etti. Sonra batıda Osmanlı, Orta Anadolu'da Karamanlı, Güneyde Dülkadirli, kuzeyde Çandarlı, (veya İsfendiyaroğulları), doğuda Oğuz boylarından Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletleri kuruldu. Anadolu'daki başka beylikler gibi, Oğuz boylarından biri olan Osmanlı Türkmenleri, Selçuklularla beraber Orta Asya'dan İran'a, oradan Anadolu'ya gelerek, önce, Cabser Kalesi yanından 1228'de Fırat'ı geçerken boğulan Beyleri Süleyman Şah'ın oğlu Ertuğrul Bey idaresinde Söğüt'e yerleşmişlerdir. Söğüt'de doğan en küçük oğul Osman Bey babasının yerine geçerek 1229'da kurulan yeni devlete adını vermiştir. Ondan sonra gelen Orhan Bey, 1326'da Bursa'yı ve 1331'de İznik'i alıp, 1336'da Karesi ülkesine (Balıkesir) hakim olmuştur. Sultan Murad I. 1361'de Edirne'yi, sonra Filibe ve Sofya'yı, daha sonra Selanik'i aldı. Önce Bursa'yı, sonra Edirne'yi merkez yapan Osmanlılar, XV. yüzyıl sonunda İstanbul şehri ve çevresi ile Trabzon dışında Tuna'dan Fırat'a kadar uzanan bir devlet kurdular. Fakat bu zamanda Asya Türkleri'ni biraraya toplayan Timur, Anadolu'yu tehdit ediyordu. Osmanlı Sultanı Yıldırım Beyazıd, 1402'de Ankara önlerinde Timur ordularına yenildi ve esir düştü. Kısa bir zaman için dağılan genç Osmanlı devletinin birliği Çelebi Sultan I. Mehmed tarafından yeniden sağlandı. Sultan II. Murad'ın oğlu II. Mehmed 1453'de İstanbul'u aldı ve Doğu Roma Bizans İmparatorluğu'na son verdi. 1460'da Trabzon fethedilerek Trabzon Rum Devleti yıkıldı. 1475'de Kırım alındı. Sultan Yavuz Sultan Selim (I. Selim), sekiz yıllık saltanatı sırasında (1512-20) yine Türk soyundan gelen İran Şahı İsmail Safevi'yi yenerek bütün Doğu Anadolu'yu birleştirdi. Mısır Memluk Sultanlığı'na son vererek Suriye, Filistin, Arabistan ve Mısır'ı Osmanlı İmparatorluğu'na kattı ve Halife ünvanını aldı. Oğlu Kanuni Sultan Süleyman zamanında en parlak devrini yaşayan imparatorluk bütün

Balkanlar, Macaristan, Güney Rusya, Polonya'nın bir kısmı ile Mısır, Sudan, Habeşistan ve Kuzey Afrika'ya kadar genişledi. Osmanlı donanması bütün Akdeniz'e hakim oldu. Daha sonra Kıbrıs, Bağdat, Revan, Girit ve başka bazı adalar alınmış olmakla beraber imparatorluğun eski gücü kalmadı. Fakat yine de 1683'deki Viyana kuşatması ve 1699'daki Karlofca anlaşmasına kadar hiçbir toprak kaybı olmadı. Bu tarihlerden itibaren imparatorluğun dörtbir yanındaki ayaklanmalar ve savaşlarla beraber toprak kayıpları ve hızlı bir gerileme başladı ve Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra dağılan imparatorluğun yerine bugünkü Türkiye Cumhuriyeti kuruldu (Aslanapa, 1989).

Selçuklular gibi Osmanlılar da ekonomik nedenler, güvenlik ve yerleşme politikaları bakımından ticaret yolları ve daha sonraları hac yolları üzerinde kervansaray yapımını gerekli görmüşlerdir. Fakat Osmanlılar zamanında, Anadolu Selçuklularına kıyasla daha az kervansaray yapılmıştır, bu durum birincisi: Osmanlılar'ın birçok Selçuklu kervansarayını kullanmaya devam etmeleri, ikincisi: denizciliğin gelişmesi ve yeni limanların imparatorluğa katılmasıyla birlikte doğu-batı arasındaki ticaretin kısmen deniz yoluna kaymasıyla açıklanabilir. İlk zamanlar daha çok Osmanlı kolonizasyon politikasıyla ilişkili olarak yeni merkezler oluşturmak amacıyla yerleşmelerin yakınında-, imparatorluğun yükseliş döneminde ise İstanbul-Mekke hac yolu ve İstanbul-Rumeli sefer yolları üzerinde kervansaraylar yaptırılmıştır. Çoğu bir vakıf kuruluşu olan menzil hanları hayır için yaptırılıyordu.

Osmanlılar zamanında ticaret kervanları temmuz ve ağustos dışında durmadan Anadolu'dan İstanbul'a mal taşıyordu. 19. yüzyıl Osmanlı ticaretini istatistiki verilere dayanarak gözler önüne seren M.A.Ubicini'nin "Lettres sur la Turquie ou Tableau Statistique" adlı eserinde yer alan bilgilere göre: Doğu Anadolu, Tokat, Ankara'dan gelenler ya doğrudan develerle İstanbul'a kadar gidiyorlar, ya da Sinop veya Samsun'dan gemilere biniyorlardı. Kara yoluyla gelenlerin birçoğu da İzmit'den gemiye biniyordu. Bursa ve civarının ipeği ise her türlü araçla İzmit, Karahisar veya Gemliğe kadar taşınıyor ve haftada bir kalkan gemilere yüklenip İstanbul'a yollanıyordu. Osmanlılar'ın en büyük hac kervanı ise biri Şam-Mekke, diğeri Kahire-Mekke olmak üzere doğunun en ünlü iki kervanından birincisine katılmak üzere İstanbul'dan yola çıkardı. Bu kervana katılan 60-70 bin hacı adayını kurban bayramından beş ay önce yola çıkar, 61 gün sonra Şam'a varır ve İstanbul'dan hareketten yaklaşık 80 gün sonra Şam'dan Mekke'ye gitmek üzere yola koyulurdu. Silahlı bir taburun koruduğu kervandaki bazı hacı adayları daha çok ticari faaliyetlerle ilgilenirlerdi. Örneğin Fas'dan gelenler fes ve yün manto, Balkanlar'dan gelen Türk hacı adayları terlik, işli kumaş, amber, mücevher, hırdavat, Anadolu Türkler halı, ipek kumaş ve angora şal, İranlılar ipek mendil, inci ve kaşmir kumaş,

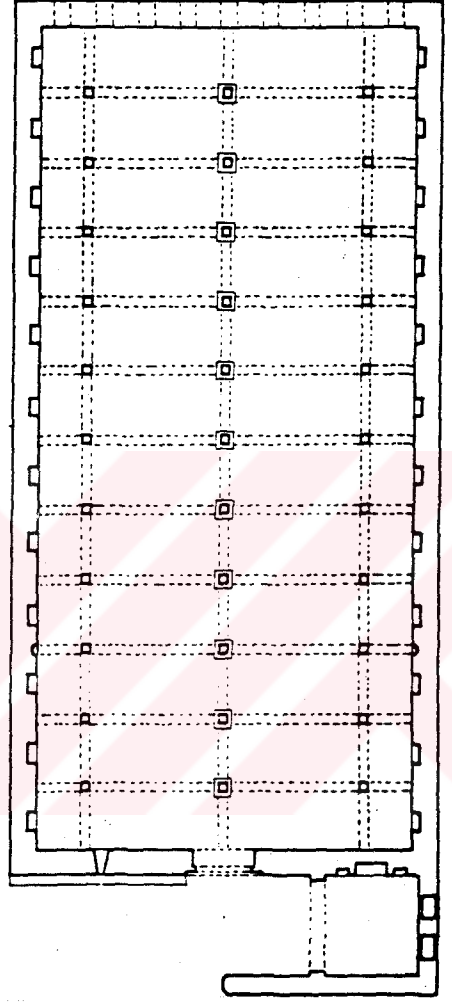
Afganlar fırça ve kaba şal satarlardı. Kervanlar hacdan dönerken yanlarında kahve, baharat, kumaş, sinameki, zamk v.s. getirirlerdi (Ubicini, 1853).

Osmanlı menzil Hanları avlulu ve avlusuz olmak üzere iki türdür. Aşağıda her iki tür için de örnekler verilmiştir.

a) Issız Han: En eski Osmanlı menzil hanı olan Issız Han avlusuz hanlar grubundandır. Selçuk Hanları geleneğini devam ettiren 1394 tarihli bu han, Bursa-Bandırma yolu üzerindedir. İçinin büyüklüğü 35x 20 metredir. Kervansaraya tonozlu bir eyvandan girilir. Eyvanın içine yerleştirilmiş olan portal basit kemerli bir açıklıktan ibarettir. Büyük kapalı mekandan önce girişin her iki yanında ve üzerinde birer oda vardır. Beşik tonozlu büyük mekan kalın taşıyıcı ayaklarla üç nefeye ayrılmıştır. Mekanın aydınlatılması duvarlardaki mazgal deliği şeklindeki pencerelerle sağlanmıştır. Orta nefte yükseltilmiş bir bölüm ve ortasında iki büyük ocak dikkat çeker. Buradan yolcuların orta bölümde, hayvanların yanlarda uydukları anlaşılıyor; alışlageldiğinden dışındaki bu durum özellikle daha geç kervansaraylarda tersinedir: yolcular yanlardaki yükseltilmiş ocaklı bölümlerde, hayvanlar orta bölümde kalırlar. Issız Han'ın duvar örgüsünde taş ve tuğla birlikte kullanılmıştır. Kapısı Ulubat gölüne bakan bu kervansaraya yolcular kıyıyı takip eden eski yoldan geldikleri gibi teknelerle gölün karşı kıyısından da taşınıyorlardı (Goodwin, 1992).

b) Gebze Çoban Mustafa Paşa Kervansarayı: 1520'li yıllarda Çoban Mustafa Paşa tarafından aynı isimli külliye'nin parçası olarak yaptırılmış olan bu ikiz kervansaray'ın Sinan eseri olup olmadığı tartışmalıdır. Avlusuz kervansaraylar grubundandır. Kervansaraylara cami bahçesine açılan kubbeli holden girilir, portal dışarı doğru hafif çıkıntı yapmıştır. Kervansarayın iki kolu veya ikiz kervansaraylar giriş holünün her iki yanında enlemesine uzanır. Kare kesitli ayaklarla ikiye bölünmüş olan orta mekânın üzeri boydan boya beşik tonozla örtülmüştür (Kuran, 1986).

c) Büyükçekmece Sultan Süleyman Kervansarayı: Büyük Çekmece köprüsünün doğu ucundaki bu kervansaray, mescidi ve çeşmesiyle birlikte bir yapı grubu oluşturur (Şekil 2.11). Avlusuz olmayan kervansaray harap, mescid ile çeşme iyi durumda günümüze gelmiştir. Kanuni Sultan Süleyman'ın 16. yüzyılın ikinci yarısında Sinan'a yaptırdığı kervansaray tuğla hatıllı taş duvarlara ve içindeki - zamanında ağaç olduğu tahmin edilen üç sıra ayağa binen çift yüzeyli kırma çatılı basit bir yapıdır. Hayvanların ortada, yolcuların ise yanlardaki zeminden 1.20 m kadar yükseltilmiş platformlarda konakladığı kervansarayın her iki uzun duvarı boyunca toplam 12'şer ocak bulunur. Ocakların iki yanındaki derin nişler yolcu eşyalarının konması için düşünülmüştür. Doğu tarafındaki dar cephe üzerinde bulunan pencereler farklı büyüklükte, kısmen sivri kemerli, kısmen ise yuvarlaktır.

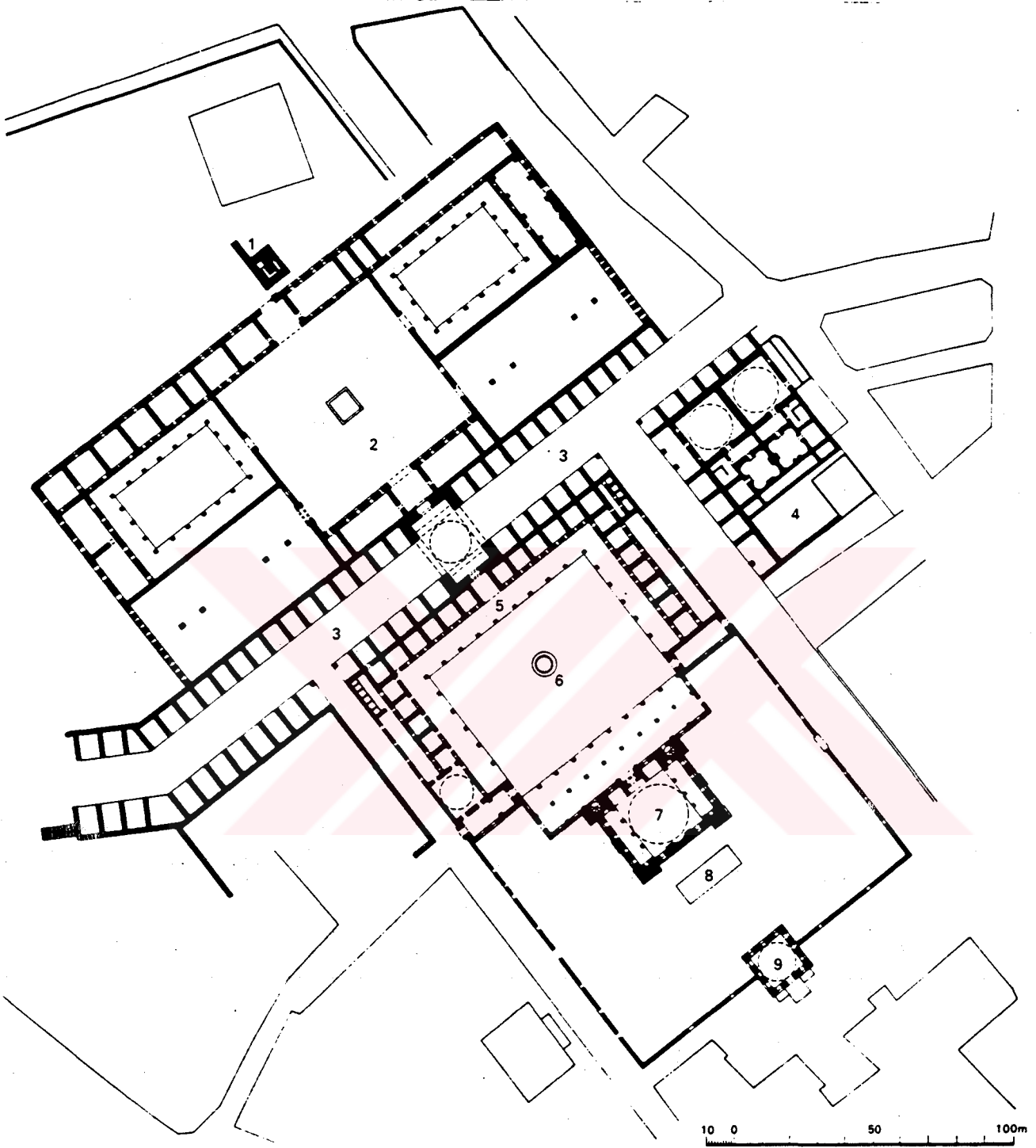
0 2 4 6 8 10 20m A.K.

Şekil 2.11 : Büyük Çekmece Sultan Süleyman Kervansarayı

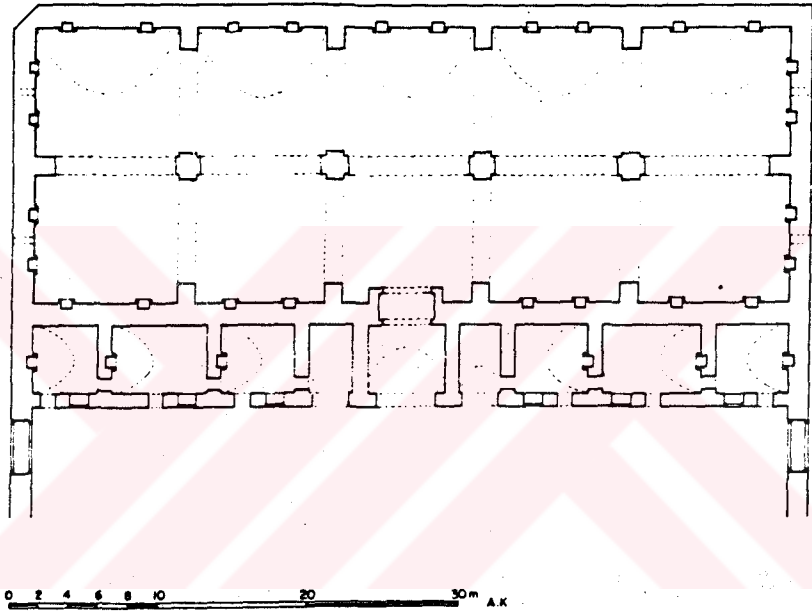
Pencereler camsız olmakla beraber, geometrik motifli taş ızgaralarla örtülmüştür. Kervansaray'ın taştan yapılmış küçük bir ek yapısı vardır, ki burada önemli şahısların gecelediği tahmin edilir. Düz atkılı bir açıklıktan ibaret olan han kapısının büyük zinciri halen durmaktadır (Kuran, 1986; Goodwin, 1992).

d) Lüleburgaz Sokullu Mehmet Paşa Kervansarayı: Sokullu Mehmet Paşa'nın Sinan'a yaptırdığı dört kervansaray'dan biridir, diğerleri Havsa, Sarajevo yakını ve Payas'da olanlardır. Bunlardan sadece Payas'daki ayakta kalmış, diğerleri yıkılmıştır. Lüleburgaz kervansarayı diğer yapıları cami, hamam, medrese, şadırvan, çarşı (arasta) ve sıbyan mektebinden ibaret olan aynı isimdeki külliye'nin bir parçasıdır. Kitabesine göre 1569-1570 yıllarında yapıldığı anlaşılan kervansarayın ana kapısı güneyde, çarşının ortasında bulunur ve kapının önünde bir dua kubbesi yükselir. Diğer kapı güneydeki ana kapıyla aynı aks üzerinde, kuzeydedir. Bu kapılardan 35m-40m boyutlarındaki ortası şadırvanlı avluya girilir. Avlunun kuzey ve güney duvarlarında birçok oda, güney kısmının sağ ve solunda 20m-40m boyutlarında birer büyük salon bulunur; kısa kenarlarında sık aralıklı birçok küçük pencereyle dışarıya, bir pencere ve kapı ile avluya açılan bu salonlar hayvanlar ve hizmetkarlar içindi. Avlunun kuzey tarafında 15m-25m boyutlarında, revaklı iki iç avlu bulunur. Karşılıklı yerleştirilmiş olan bu avlulardan doğuda olana nispeten daha az önemli tacirler için düşünülmüş iki büyük yatakhane açılır. Yüksek mevkili tacirler, yüksek rütbeli şahıslar ve hatta sultanlar için olduğu tahmin edilen batıdaki iç avlunun uzun kenarında 36 metrekare büyüklüğünde beş büyük, kısa kenarında ise birbirine geçişli iki büyük hücre bulunur (Goodwin, 1992) (Şekil 2.12). Sadece dış kapısıyla, kapıya bitişik birkaç odanın ayakta kaldığı kervansaray hakkında Evliya Çelebi seyahatnamesinde övgü dolu sözlerle birlikte "haremlî, develikli ve ahırlı olup sadece ahır üçbinden fazla hayvan alıyordu" açıklamasına rastlanır (Kuran, 1986).

e) Ereğli Rüstem Paşa Kervansarayı: Konya Ereğlisi'ndeki bu kervansaray Mimar Sinan'ın Rüstem Paşa için yaptığı beş menzil hanından biri ve tek ayakta kalandır. Kitabesi kaybolduğu ve yapım yılını gösteren herhangi bir belge bulunmadığından tam tarihi bilinmez. Ereğli Rüstem Paşa Kervansarayı büyük bir ahır bölümü, onun önünde bir sıra konuk odası, onun da önünde geniş bir avludan oluşan üç kademeli bir plana göre düzenlenmiştir (Şekil 2.13). Avlu dışındaki bölümler orijinal halini hayli korumuştur. İki yan kapısı bırakılarak revaksız çevre duvarları kaldırılmış olan avlunun derinliğinin kaç metre olduğu, yapının uzunlamasına orta ekseni üzerinde üçüncü bir avlu kapısı bulunup bulunmadığı bilinmiyor. Ana kitlenin önündeki alçak bölüm ortada giriş eyvanı, onun sağında ve solunda daha dar birer eyvan ve devamında üçer odadan meydana gelir. Hepsinin içinde birer ocak yeri bulunan odaların kapıları ve tek pencereleri avluya bakar. Duvarların üst kesimine ve beşik tonozların iki ucuna açılan mazgal pencerelerinden ışık ve hava alan ahır bölümü ise ortasında dört haçvari ayak bulunan büyük bir hacimdir. Üstü uzunlamasına beş

Şekil 2.12 : Lüleburgaz Sokullu Mehmet Paşa Kervansarayı

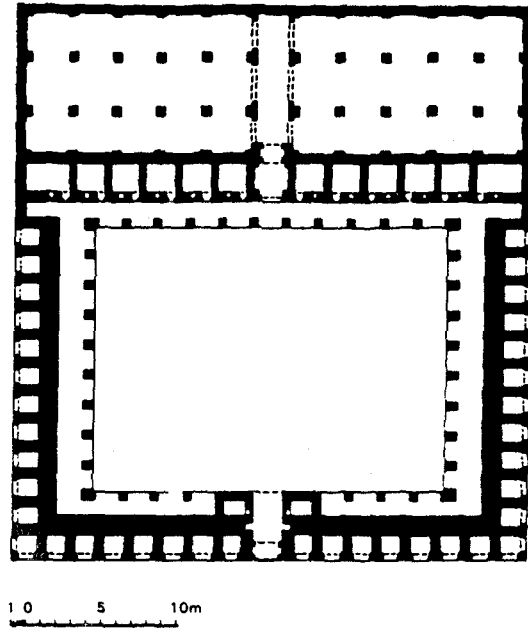
Şekil 2.13 : Ereğli Rüstem Paşa Kervansarayı

beşik tonozla örtülmüştür, 1,5 metre kalınlığındaki beden duvarları düzgün kesme taştan örtülmüş, iç duvarlara toplam 36 ocak yeri yerleştirilmiştir (Kuran, 1986).

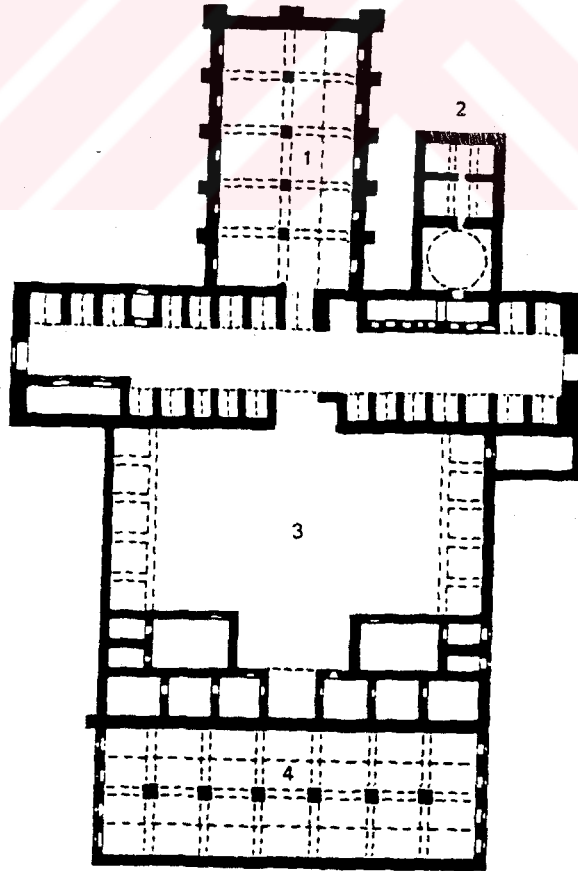
f) Eski Malatya Kervansarayı: Silahtar Mustafa Paşa tarafından 1636'da Malatya'da yaptırılmış olan bu kervansarayın kapalı kısmı Büyük Çekmece Kervansarayı'na benzer. Manastır tonozlu kapalı mekan iki sıra paye ile üç bölüme ayrılmıştır (Şekil 2.14). Her bölümün örtüsünün ortasında biri sekizgen ikisi dikdörtgen olmak üzere bir büyük iki küçük göz deliği bulunur. Giriş, uzun kenarlardan birinin ortasındadır. Uzun kenar duvarları boyunca üzerinde yolcuların konaklaması için düşünülmüş sedir de denen yükseltile, 27 adet ocak ve eşya koymaya yarayan nişler vardır. Kapalı kısmın önünde revaklı avlu bulunur. Kapalı kısmın girişiyle avlu girişi aynı aks üzerindedir. Tonozlu bir geçit şeklindeki avlu girişinin her iki yanında başka Osmanlı hanlarında pek rastlanmayan iki bekçi odası vardır. Avlunun dış duvarları boyunca 38 adet dükkan sıralanmıştır. Avlu girişinin aksi tarafındaki revakların arkasında ocaklı ve nişli 12 hücre bulunur (Goodwin, 1992; Güran, 1975).

g) Ulukışlar Öküz Mehmet Ali Paşa Kervansarayı: Dört ayrı mekandan oluşan çok büyük bir yapı grubu olan bu menzil hanı 1685 tarihlidir. Öküz Mehmet Ali Paşa tarafından yaptırılmıştır. Yolculara ayrılmış olan büyük bir salon, ona dik ahır bölümü, hamam, avlu ve avlunun batı kenarında yine yolcu hücreleri ve ahırlardan meydana gelir (Şekil 2.15). Uzun yolcu salonu ve ahır, üzeri taş kiremitlerle kaplı iki yana eğimli bir çatı ile örtülüdür. 21 hücrenin bulunduğu yolcu salonunun güneydoğu köşesinde hamam yer alır. Yolcu salonunun doğu duvarının ortasındaki kapıdan, orta aksında kare kesitli dört paye bulunan ahırlara geçilir. Doğu duvarının sol tarafında hücreler arasında bir de küçük mescit, mescitin karşı çaprazında köşede mutfak vardır. Mutfağın varlığı hücrelerde esas olarak yemek pişirmeye yarayan ocakların bulunmamasını açıklar. Revaklı avlunun batı ucundaki yolcu hücreleri ve onun arkasındaki ikinci ahırların pek çok değişiklik geçirdiği tahmin edilir (Goodwin, 1992). Evliya Çelebi "Ulukışlar Kasabası münasebetiyle" bahsettiği Öküz Mehmed Ali Paşa Kervansarayı hakkında şunları söyler; "büyücek bir han vardır. Gûya bu han bu şehrin kal'asıdır, 170 ocaktır. Başka harem odalığı, develiği, 300 tavla at alır ahır, haremi ortasında büyük bir havuz, bir kıları ve bir imaret darül'it'amı var. Her akşam ocak başına birer bakır sini ile beşer tas buğday çorbası, beşer ekmek, birer şem'i revgani ve her at başına birer torba yem verilir.... 300 kadar dükkanları vardır. Bu binaların hepsi kagir ve seraba hepsi kurşunla mestur olup Mehmed Paşa vakfidir" (Akozan, 1963).

Avlulu ve avlusuz olmak üzere iki başlık altında incelediğimiz Osmanlı menzil hanlarından günümüze kalan örneklerin çoğu 16 ve 17 yüzyıl yapılarıdır. Zaten bu yüzyıllarda özellikle hac yollarında kervansaray yapımına hız verildiği bilinmektedir.

Şekil 2.14 : Eski Malatya Kervansarayı

Şekil 2.15 : Ulukışlar Öküz Mehmet Ali Paşa Kervansarayı

Avlusuz menzil hanları genellikle dikdörtgen planlı tek bir mekandan oluşan tek girişli yapılardır. Kapı aksının her iki tarafındaki yükseltilmiş bölümler yolculara ayrılmıştır, duvarlarda daha çok yemek pişirmeye yarayan ocaklar ve eşya koymaya yarayan nişler belli aralıklarla dizilmişlerdir. Mekanın aydınlatılması ve havalandırılması duvarların üst kısmındaki dar pencerelerle sağlanır. Avlulu menzil hanlarında mimari bakımdan evrim gözlenir: mimari çeşitleme ve gelişmelerin yanı sıra yolcuların konforunu arttıracak unsurlara yer verilmiştir. Bu tip kervansaraylarda yolcu ve hayvanların konaklama mekanlarının ayrıldığı ve yer yer hamam, mutfak ve hatta mescit gibi Selçuklu kervansaraylarından tanıdığımız bölümlerin eklendiği gözlenir.

Anadolu Selçuklu Kervansarayları'ndan farklı olarak Osmanlı kervansaraylarının askeri işlevi olmadığından kale görünümü ortadan kalkmış, mimari sadelik kazanmış, ölçüler insan ölçülerine yaklaşmıştır. Ancak Anadolu Selçuklu kervansaraylarının sahip olduğu konfor sözkonusu olan bir külliye hanı değilse, Osmanlı menzil hanlarının pek azında gerçekleşmiştir. Evliya Çelebi'nin belirttiğine göre kervansaraylar seyahatlerde gerekli olanı ancak temin etmekte, fakat bir konfor göstermemektedir (Güran, 1975). Osmanlı kervansaraylarında iç -dış ilişkisi artmış, birçoğunun dış duvarında dükkanlar sıralanmıştır. Cephe mimarisi, malzeme ve inşaat tekniği bakımından da Anadolu Selçuklu kervansaraylarından farklılaşmışlardır. Cephe mimarisindeki büyüklük, ihtişam arzusu, portallerin abideviliği ortadan kaybolmuş, süsleme sadeleşmiştir. Portaller 15. yüzyıl hanlarında (örneğin Issız Han) henüz bir eyvan içine yerleştirilmiş kemerli bir açıklık şeklindeyken ve hatta bazılarında portal az da olsa öne fırlamışken, 16. yüzyılda girişler Büyük Çekmece Sultan Süleyman Kervansarayı'nda olduğu gibi iyice sathileşmiş ve hatta düz atkılı basit bir açıklıktan ibaret olmaya başlamıştır. 17. yüzyılda yeniden eyvan içine yerleştirilmiş, hatta hafifce öne fırlamış portaller görülmeye başlamıştır. Duvarlar genellikle moloz taş-tuğla hatıl, kaba yontma taş-tuğla hatıl tekniğinde yapılmış, harc olarak hafif Horasan harcı tercih edilmiş, cephe duvarları kirpi saçak ile bitirilmiştir. Kemerler değişik formda olmakla beraber en çok tercih edilen sivri kemerdir. Örtü olarak daha çok beşik tonoz kullanılmış, fakat örtü sisteminde kubbe ve iki yana eğimli ahşap çatıya da yer verildiği olmuştur.

2.2. Şehir Hanları

Menzil hanları bir ulak durağı, bir konaklama istasyonuyken bir yolculuğun sonunda varılan şehirdeki hanlar bir depo, malların satıldığı veya değiş tokuş edildiği, tacirlerin belki de kısa bir süre konakladığı ve hatta düzenli olarak imalat ve ticaret yapılan yerdir. Aslında, Yakın Doğu tarihinde bu tip yapılara *han* ismi Memluk ve Osmanlılar zamanından beri verilmektedir. 11. ve 12. yüzyıllarda Bağdat ve Şam'da genellikle tek tip malın saklandığı büyük depolara sözkonusu malın ismiyle

birlikte *dâr* deniyordu. Şehirlerdeki konaklama yapıları ise *dâr-al-wakâla* (ihtiyaçların temin edildiği ev) olarak adlandırılıyordu. Kuzey Afrika'da, özellikle Tunus'ta bu tip yapılara *funduk* ismi veriliyordu, Fas'da ise daha çok malların depolandığı ve aynı tip malın ticaretinin yapıldığı yapıların adı *funduk*'du; bunlar şehrin ticaret merkezinde, konaklamaya hizmet edenler şehir kapılarının yakınındaydı. 13. yüzyılın sonundan itibaren sonunculara *han* denmeye başladı. Daha sonra, 17. yüzyılda hanlar *dâr-al-wakâla*, *funduk* ve değerli kumaş ticaretinin yapıldığı *kaysariya*'nın² işlevlerinin hepsini birden üstlendi. Bir diğer deyişle şehirlerde sadece konaklama hizmeti veren yapılara olduğu gibi sadece depo, ticarethane ve imalathane olarak kullanılanlara ve bu işlevlerin tümünü birden bünyesinde barındıranlara da han denmeye başladı. Hanlar ya yaptıranın, ya da ticareti yapılan malın adıyla anılıyordu (khan- al sabun, khan-al Zayd gibi). Osmanlılar'ın kaputülasyonları tanınmalarıyla birlikte Yakın Doğu şehirlerinde han yapımı hız kazandı. Anadolu'da bu yapılara yaygın bir şekilde han denirken, Mısır'da bu terim yabancı kaldı ve 16. yüzyıldan itibaren arapça *wakâla* kelimesi daha çok kullanılır oldu. Şehir hanları kare veya dikdörtgen planlı, revaklı bir iç avlu etrafına dizilmiş odalardan ibaret olup, daha çok iki katlıydılar. Zemin kat depolara üst kat ticarethane veya yolcuların konaklayacağı odalara ayrılmıştı. Antik Yunan ve Roma şehirlerinin agorasına benzeyen bu plan Memlûklular zamanından beri Doğu Akdeniz ülkelerindeki şehir hanlarında uygulanmıştır. Sadece Şam'daki hanların bir çoğunun planı biraz farklıdır: bunların iç avlusunun üzeri kubbelerle örtülüdür (örneğin; Khan el Harir/ İpek han, Khan es seid/ yağ han) (The Encyclopaedia of Islam, 1978). Kervansaraylardan esinlenerek yapılmış olan şehir hanları, bunlardan farklı olarak kale görünümünde değildir; özellikle İstanbul'da olanlar dışarıdan eve benzer, fakat avludan bakıldığında kervansaraylarla aralarında pek fark yoktur (Ayverdi, 1972). Ayrıca, kervansaraylar tek kapılıyken, şehir hanlarının çoğunun birden fazla kapısı vardır.

2.2.1. Anadolu Selçukluları Döneminde Şehir Hanları

Her ne kadar günümüze ulaşmış tek bir örneği bulunmasa da Anadolu Selçukluları zamanında şehir hanları olduğu bilinir. Özellikle Kayseri, Sivas, Konya, Eskişehir gibi iç Anadolu kentlerinde, doğu-batı ve kuzey-güney ticaretine etkin bir biçimde katıldıklarından çok sayıda çarşı ve han bulunuyordu. Erken Osmanlı şehir hanlarının bir bölümü halen ayakta olmakla beraber, Anadolu Selçukluları zamanında yapılmış şehir hanlarından hiçbirinin günümüze ulaşmamış olması,

² Kaysariyya: Ortaçağda İslam şehirlerinde değerli kumaş ticaretinin yapıldığı yapılar.

sadece yapım tekniklerinin farklı olmasıyla açıklanabilir: büyük ihtimalle ikinciler dayanıksız malzemeyle inşa edilmişlerdi (Tanyeli, 1985). Daha çok vakfiyeler sayesinde varlıkları hakkında bilgi edinilebilmiş olan Anadolu şehirlerindeki Selçuklu şehir hanlarına Konya ve Sivas'tan örnek vermek mümkündür. Altunapa Vakfiyesi'ne göre Konya'da 13. yüzyıl başlarında, biri Eski Çarşı (Suq-ı Atik) diğeri Yeni Çarşı (Suq-ı Cedid) olmak üzere iki çarşı ve üçü bu çarşılarda olmak üzere dört han vardı. Bunlar: 1) Altunapa Hanı: Suq-ı Cedid'de, 2) Altunapa Hanı; Debbağlar içinde, 3) Demre Hatun Hanı: Suq-ı Atik'de, 4) Bedrettin Yalman Hanı : Suq-ı Atik'de. Bu dönemin Konya şehir hanlarından olup da diğer kaynaklarda adları geçenler ise şunlardır: 5) Hvace Hasan-üs Sultani Hanı, 6) Karatay Hanı, 7) Nizamiye Hanı, 8) Vezir Ziyaeddin Hanı, 9) Sahip Isfahani Hanı, 10) Şekerciler Hanı, 11) Pirinççiler Hanı. Tuncer Baykara'nın "Türkiye Selçukluları Devrinde Konya" adlı kitabında belirttiğine göre "Konya'daki hanlar genellikle birer tüccar hanı görünüşündeydiler ve hanlarda sadece dışarıdan gelen tacirler değil, uygunsuz kadınlar da kalırdı. Bunların tüccar hanı olmak hususiyeti Osmanlılar devrinde de devam etmişti" (Baykara, 1985). Son iki hanın isimlerinden buralarda şeker ve pirinç tüccarlarının faaliyet gösterdiğini ve bu ürünlerin bu hanlarda depolanıp, satıldığını anlamak mümkündür, bu anlamda bu iki han büyük ihtimalle Osmanlılar'da olduğu gibi konaklama fonksiyonunun olmadığı ticaret hanlarındandı. 13. yüzyılda yaklaşık 120 bin nüfuslu büyük bir kent ve Anadolu'nun en gelişkin ticaret merkezi olduğu kesin olan Sivas'ın ise içinde 24 hanı barındırdığına dair kayıtlar olduğundan bahsedilir ve şu hanların adlarının bilindiği belirtilir: 1) Kamiluddin Mansur Hanı, 2) Sahip Ata Hanı, 3) Semmani Hanı, 4) Necmeddin Candar Hanı, 5) Eski Han, 6) Nizamüddin Hanı (Tanyeli, 1985).

2.2.2. Beylikler Döneminde Şehir Hanları

Beylikler döneminde Selçuklular'da gördüğümüz menzil hanlarından çok şehir hanı yapılmıştı. Bu dönemde, ticarethane olarak yapılan şehir hanlarının yanısıra tüccarları barındıran otel ve bekar odası olarak yapılanlar da vardı. Şehir içi hanlarının yapımında genellikle ahşap ve kerpiç malzeme kullanıldığından çoğu günümüze kalmamıştır. Taş olanlar bunların sade, fakat anıtsal mimarisi hakkında fikir verir. Şehirlerde yer alan hanlar genellikle sade ve iki katlı yapılardır (Öney, 1989). Beylikler döneminin ayakta kalmış bilinen şehir hanı örneği Beyşehir'deki 1297 tarihli Eşrefoğlu Külliyesi'ne ait olandır. Caminin kuzey kapısındaki yazıtta belirtildiği gibi dokumacıların faaliyet gösterdiği bu ticaret hanı iki katlı bir taş yapı olup, dış duvarları dükkanlarla çevrilidir. Yazıtta han ve dükkanların gelirinin beşte birinin külliyenin yönetimini üstlenmiş olan Emir Eşrefoğlu Seyüzyilideddin Süleyman'ın iki oğlunun kullanımına verilmesinin vakıf sahibince şart koşulduğu yazmaktadır (Radt, 1993). Ayakta kalmamış Beylikler Dönemi hanlarına örnek ise

Yahşi Bey'in 845 (hicri) tarihli vakfiyesinde belirtilen Tire'deki Kapan Kervansarayı ismiyle anılan handır (Tanyeli, 1985).

2.2.3. Osmanlı Şehir Hanları

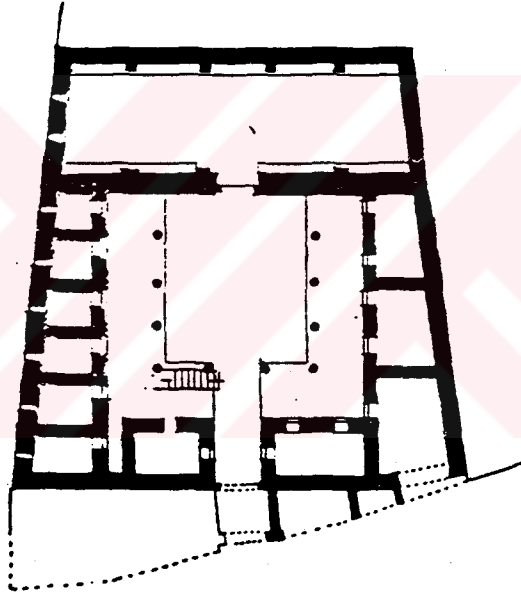
Osmanlılar'da şehir hanları kervansaraylar gibi ücretsiz hizmet sağlamak değil, aksine ait oldukları vakfa gelir sağlamak amacıyla yapıldıklarından ücretliydi. Ancak ücretli de olsa şehir hanlarının hepsi konaklama hizmeti vermiyordu; konaklama hizmeti vermeyen hanlara *Ticaret Hanları* deniyordu. Bu hanlarda sadece dükkan, imalathane, depo ve bürolar bulunuyordu. Konaklama hizmeti veren hanlar şehrin ticaret merkezinin dışındaydı ve genellikle bir külliye aittiler. Ancak bir külliye ait olmadığı halde konaklama hizmeti veren hanlar da vardı. Bunların çoğunda ahır da bulunuyordu, yani yolcuların hayvanlarıyla birlikte konaklaması için düşünülmüşlerdi. Ahır olmayanları ise şehire çalışmak için gelmiş, fakat evi olmayan kişilere hizmet veriyordu, bunlara *Bekar Odaları* da deniyordu, örneğin 1882'de böyle yerlerde ikamet edenlerin İstanbul'un genel nüfusuna oranı yüzde ikiydi (Shaw, 1979).

Menzil hanlarına göre daha gelişmiş plan tarzı gösteren şehir hanları Türkler'deki han mimarisine uygun olarak bir veya birkaç avlunun dörtbir yanını çeviren revaklar ve revakların ardındaki odalardan oluşuyordu. Ahır, genellikle bodrum katta bulunuyordu, ancak yer sorunu olmayan şehirlerde ahır, avluya bitişik ayrı bir mekan olarak veya ayrı bir avlu etrafında planlanmıştı. Şehir hanlarının çoğu iki katlıydı, fakat genel olarak 18. yüzyıldan itibaren özellikle İstanbul'da yer sıkışıklığı nedeniyle üç katlı hanlar da yapılmıştır. İki katlı konaklama hanlarının zemin katı depolara, üst katı ise yolcuların konaklamasına ayrılmıştı. Genellikle ahır olmayan ticaret hanlarında ise, zemin katta depo ve/veya dükkanlar, üst katlarda imalathane ve ticarethaneler bulunuyordu.

2.2.2.1. Konaklama İşlevi Olan Osmanlı Şehir Hanları

Konaklama işlevi olan hanlardan ahır tek avlunun bir kenarına yerleştirilmiş olanlara örnekler:

a) **Bergama Taş Han:** Kitabesine göre 1432 yılında Hatiboğlu Hibetullah Çelebi tarafından yaptırılmış olan bu han iki katlı ve tek avludur, planı düzgün değildir. Cephe de yolun çizgisine uyum gösterdiğinden yamuktur. Dikdörtgen planlı avlunun üç yanı revaklarla çevrilidir, dördüncü kenarda kapısı ana girişin tam karşısındaki ahır vardır (Şekil 2.16). Ana giriş, geniş basık kemerli, tonozlu bir eyvan şeklindedir. İki tarafında odabaşının oturduğu, zaman zaman da kantarın bulunduğu peyke yerleri vardır. Revak direkleri ve başlıkları Bergama harabelerinden getirilmiştir. Revakların arkasındaki odalar sonradan ilaveler nedeniyle karmakarışık haldedir. Zemin katta değişik büyüklükte tonozlu 13 oda bulunur, bu

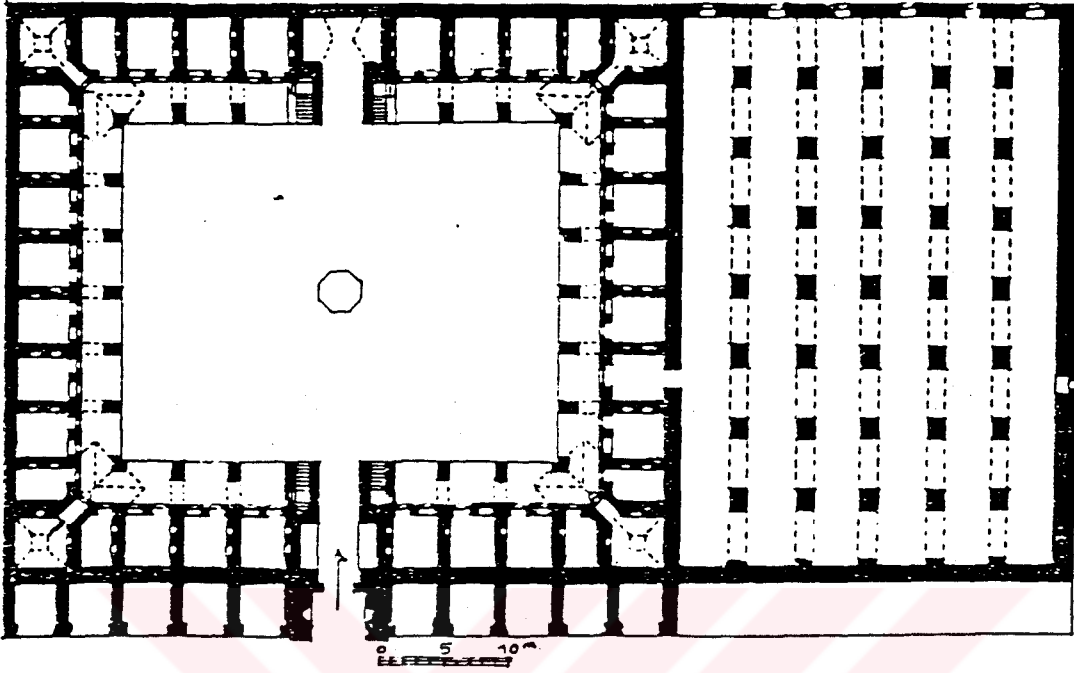

Şekil 2.16 : Bergama Taş Han

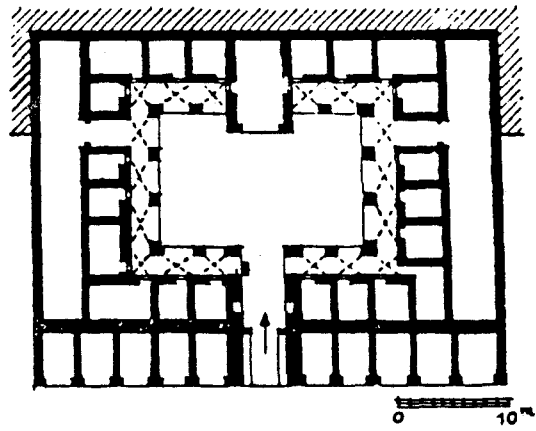
kattaki odalar depolara, üst kattakiler konaklamaya ayrılmıştır. Avlunun batı tarafındaki ahırın pilastrlara oturan dört takviye kemeri ve tonozlu çatı örtüsü vardır. Birçok kez tamir edilmiş olan Bergama Taş Han'ın orijinal malzemesi kesme taştır, fakat tamiratlar sonucu yerden belli bir yüksekliğe kadar kesme taş muhafaza edilmiş geri kalan kısmı moloz taş ve tuğla ile örülmüştür. Cephe kirpi saçakla bitmekle beraber, ahır ve kuzey duvarında kirpi saçığın üzerine kat ilavesi yapılmıştır (Müller, 1920).

b) Diyarbakır Deliler Hanı: Bir 17. yüzyıl yapısı olan bu han iki katlı, tek avlulu olup, oldukça düzgün bir plana sahiptir. Dikdörtgen bir parsel üzerinde avlulu kısım ile ahırlar yanayana yapılmıştır (Şekil 2.17). Cepheden öne taşmış, eyvan içine yerleştirilmiş sivri kemerli açıklığı olan cephenin ortasındaki abidevi portal ve ardındaki uzun geçit vasıtasıyla avluya girilir. Girişin iki tarafında üst kata çıkan merdivenler vardır. Üst kata çıkan başka iki merdiven girişin tam karşısındaki eyvanın iki yanındadır. Kareye yakın planlı avlu üst kat gibi sivri kemerli revaklarla çevrilidir. Revakların arkasında, bir kapı ve pencereyle avluya açılan, birbirine geçmeli odalar bulunur. Beşik tonozla örtülü odaların her birinde bir ocak ve eşya koymaya yarayan nişler bulunur. Zemin katın giriş cephesinde akşamları ahşap kapılarla kapatılan dükkanlar vardır. Yapı malzemesi olarak açık ve koyu renkli düzgün kesme taş kullanılmıştır. Farklı renklerdeki taşların açık ve koyu renkli sıralar meydana getirecek şekilde kullanılmış olması hanın iç ve dış cephelerine çok özel bir görünüm vermiştir. Avlunun güney tarafında oda büyüklüğündeki bir açıklıktan üzeri çapraz tonozlu altı nefli olan ahırlara geçilir. Nefler arasında birbiriyle sivri kemerlerle bağlanmış yedi paye bulunur. Doğu duvarındaki beş küçük pencere ile aydınlatılan ahırlar, güney duvarındaki küçük bir kapı ile yan sokağa açılır (Akozan, 1963).

c) Mardin Hanı: Bir 17. veya 18. yüzyıl eseri olan Mardin Hanı, iki katlı, tek avluludur. Engebeli bir arazide kayalıklar arasına sıkışmış olup, sadece bir cephesiyle caddeye açılır. Zemin katın her iki ucunda caddeye dik, ince uzun dikdörtgen planlı, üzeri beşik tonozlu ahırlar vardır (Şekil 2.18). Bir eyvan içine yerleştirilmiş sivri kemerli bir açıklıktan ibaret olan giriş cadde cephesinin ortasındadır, her iki yanında caddeye açılan beşik tonozlu beşer dükkan bulunur. Giriş eyvanının karşı tarafında bugün avlu tarafı duvar ile kapatılmış olan bir eyvan daha görülür. Dikdörtgen planlı avlunun etrafı çapraz tonozlu bir revak ve onun arkasındaki beşik tonozlu odalar ile çevrilidir, dikdörtgen kesitli payeler üzerinde yükselen revak kemerleri sivridir. Revağın kuzey tarafındaki birer oda büyüklüğündeki karşılıklı açıklıklardan her iki yandaki ahırlara geçilir. Avlunun doğu tarafının ortasında bir yağmur suyu sarnıcıyla bağlantılı kuyu bulunur. Üst kata çıkan merdivenler girişin avlu tarafında soldadır. İkinci katın dört tarafı çapraz tonozlu bir revak ve arkasındaki çoğu beşik, bazıları çapraz tonozlu odalarla

Şekil 2.17 : Diyarbakır Deliler Han

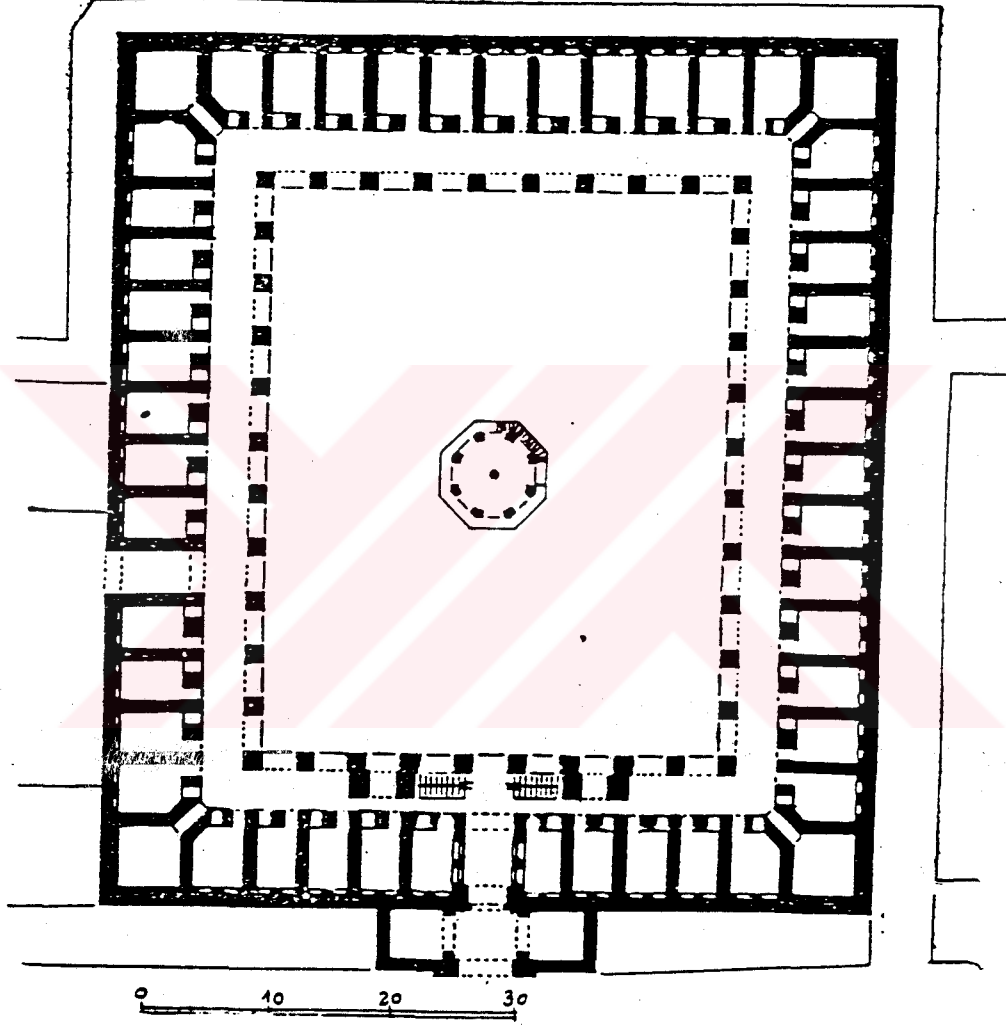
Şekil 2.18 : Mardin Han

çevrilidir, revağın üç tarafının önünde üzeri açık bir teras bulunur. Diyarbakır Deliler Han gibi Mardin Han da açık ve koyu renk kesme taştan yapılmıştır (Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, 1983).

Konaklama işlevi olan hanlardan ahırını ayrı bir avlu etrafında olanlara örnekler:

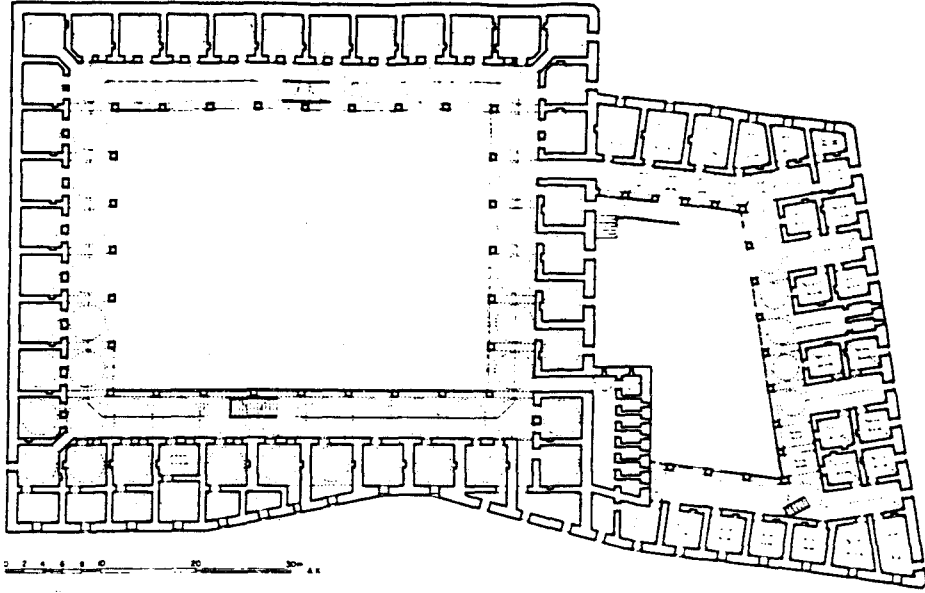
a) Bursa Koza Hanı: Sultan II. Beyazıt tarafından İstanbul'daki imaretine (cami, medrese, mektep, imaret) gelir getirmek için yaptırılmış olan bu hanın yapımına 1490'da başlanmış 1491'de bitirilmiştir. Mimarı Abdul-Ula bin Pulad Şah'dır. Orijinal halini en iyi muhafaza etmiş Osmanlı hanlarından olan Koza Han iki avlulu ve iki katlıdır (Şekil 2.19). Kareye yakın dikdörtgen planlı birinci avluya kuzeydeki yuvarlak kemerli, çerçevesinde kabartmalı örgü motifi bulunan, dışarı doğru fırlamış abidevi bir portalden ve arkasındaki beşik tonozlu geçitten girilir. Eyvan içine yerleştirilmiş olan portal kısmının üzeri aynalı tonozla örtülmüştür. Avlu tarafında, girişin her iki yanında üst kata çıkan merdivenler bulunur. Avlunun etrafı sivri kemerli revaklarla çevrilidir. Revakların arkasında bir pencere ve bir kapıyla avluya açılan 45 oda bulunur. Üst kat sivri kemerli kubbeli bir revak ile çevrilidir. Revağın geometrik motifli taş korkulukları vardır. Bu katta bulunan ocaklı 50 oda revak gibi kubbeye örtülüdür. Zemin kat odaları depo veya ticarethane, birinci kattakiler ise konaklama odası olarak kullanılıyordu. Birinci katın güney tarafında kot farkından dolayı doğrudan caddeye açılan bir kapı mevcuttur. Avlunun ortasında köşelerde sekiz ayağa oturan sekizgen bir mescit ve altındaki şadırvan dikkat çeker. Avlunun kuzey-batı tarafındaki geçitten ahırlara ve depolara ayrılmış olan ikinci avluya geçilir. Yapı malzemesi olarak değişimli biçimde, kaba yontma taş ile tuğla, avlu ortasındaki mescitte ise sadece kesme taş kullanılmıştır. Revaklar tuğladır. Çatılar kurşun kaplıdır (Kuran, 1986).

b) Edirne Rüstem Paşa Kervansarayı: 16. yüzyılın ortalarında Sinan'ın Rüstem Paşa için yaptığı bu han biri ahırlı olmak üzere iki avlulu ve iki katlıdır. Kıvrımlı sokak biçimine bağlı olarak kuzeydeki ön cephesi girintili, batıdaki yan cephesi çarpıktır. Büyük Rüstem Paşa Hanı denen sol bölümdeki avluya giriş cephenin sol tarafındaki dikdörtgen giriş açıklığı ve ardındaki üzeri ayna tonozlu geçittendir. Alt katın depolara, üst katın ise ticarethanelere ayrıldığı bu bölüm beşik tonozlu, sivri kemerli revaklarla çevrili dikdörtgen bir avlunun dört tarafında gelişmiştir. Revağın gerisinde alt katta beşik tonozlu otuzbeş oda, üst katta kubbeli galerilerin gerisinde yine kubbeli otuzsekiz oda yer alır (Şekil 2.20). Odalardan sokak tarafındakilerin önünde, zemin katta dükkanlar vardır, üstteki odalar ise dışa doğru büyüyerek iççe çifte hacimli dairelere dönüşür. Katlar arasında bağlantı revakların içine yerleştirilen iki merdivenle, tuvaletlere ve sağ bölüme geçiş, odalar arasına konulan dar uzun geçitlerle sağlanır. Eskiden, avlunun ortasında bir şadırvan ve onun üstünde küçük bir mescid bulunuyordu. Bu mescid 19. yüzyılın ikinci yarısında yıkılmış ve

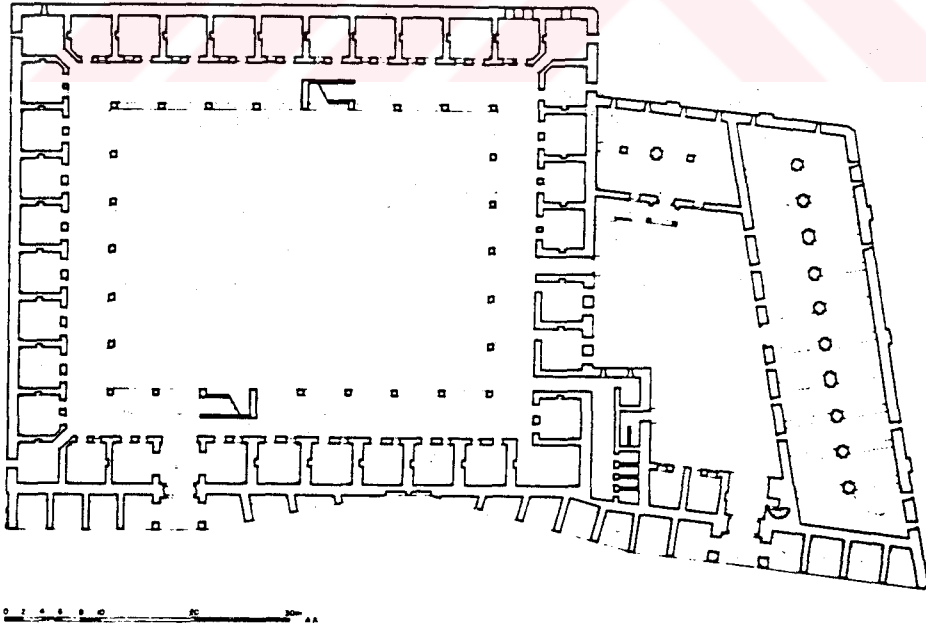

Koza Hanı, Bursa

Şekil 2.19 : Bursa Koza Han

Rüstem Paşa Kervansarayı, Edirne. Üst Kat Planı

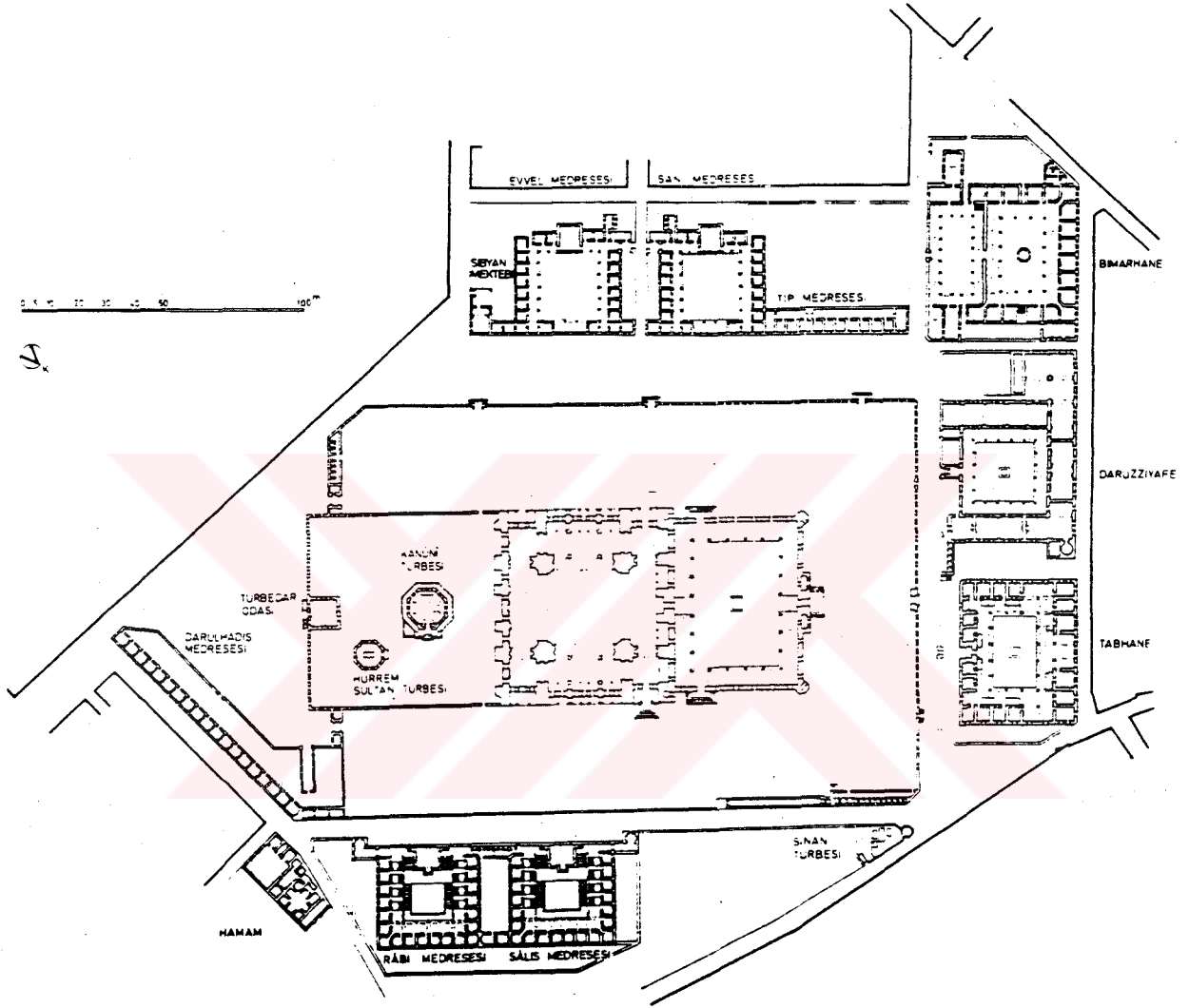
Rüstem Paşa Kervansarayı, Edirne. Alt Kat Planı

Şekil 2.20 : Edirne Rüstem Paşa Kervansarayı

yenilenmediğinden yok olup gitmiştir. Avlunun sağındaki tonozlu bir geçitten ikinci avluya geçilir. Yapının Küçük Rüstem Paşa Hanı adı verilen, doğrudan caddeden de girişi olan bu bölümün zemin katı cephede dükkanlar, avlu çevresinde ahır, mutfak ve tuvaletlerden, üst katta konaklama için düşünülmüş odalardan oluşur. Ahır bölümü ortada bir sıra haçvari ayakla ikiye bölünerek üstü iki sıra beşik tonozla boydan boya örtülmüştür. Daha küçük olan mutfak da benzeri bir mimari kuruluşu sahiptir. Üst katta, avluya bakan galerilerin gerisinde çeşitli büyüklük ve biçimde ayna tonozlu yirmibeş oda yanyana ve yer yer sırt sırta dizilmiştir. Rüstem Paşa Han'ın duvarları tuğla hatıllı kaba yontma taştır (Kuran, 1986; Güran, 1975).

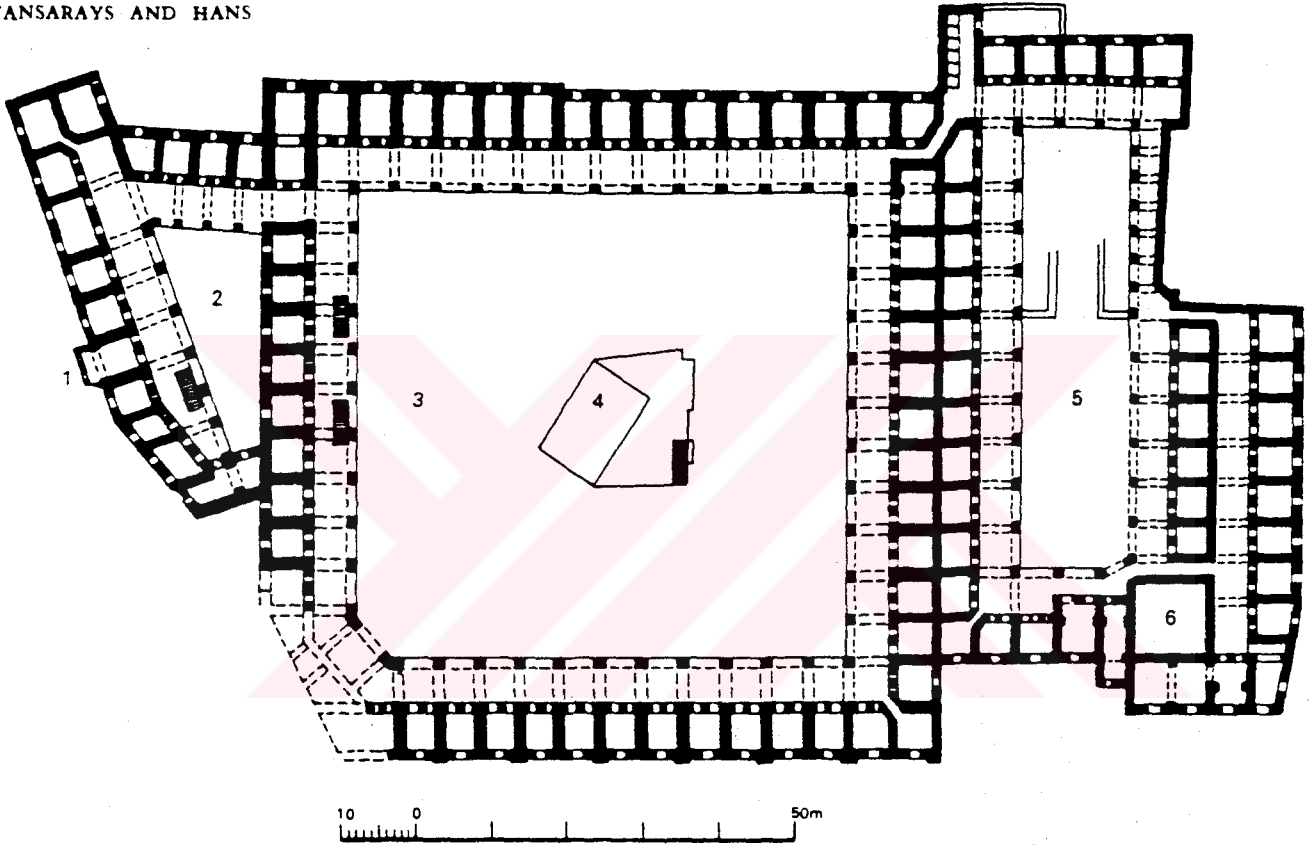
c) Süleymaniye Kervansarayı: İstanbul'un külliye hanlarından olan Süleymaniye Kervansarayı, Süleymaniye Külliyesi'nin bir bölümü olup Süleymaniye İmaret-i Sokağı'nda imarethanenin altındadır. Kanuni Sultan Süleyman tarafından 1555 tarihinde Sinan'a yaptırılmıştır. Kendi başına ayrı bir bina olmadığından avlusu yoktur, kot farkından istifade ederek İmarethanenin altına yerleştirilmiştir, Selçuklu kervansaraylarında olduğu gibi burada da yemek ve barınma işlevleri beraber düşünülmüştür. Tek katlı bir hacim teşkil edecek şekilde imarethanenin altına yerleştirilen hanın düz, taş hatıllı, basık kemerli girişi imarethanenin arka cephesinin baktığı sokak üzerindedir. Pencereleri yuvarlak taş kemerli, sağır alınlıklıdır. Cephede hiçbir süsleme yoktur. Moloz taş duvarlarla bölünmüş olan iç mekanda araları geçitli, üzerleri çapraz tonozlu kare ve dikdörtgen hacimler yanyana sıralanmıştır (Şekil 2.21). İnşaat tekniği İstanbul hanlarının genel görüntü ve tarzından ayrılarak, külliyenin üslup ve karakterine uyar; genellikle İstanbul hanlarının cephelerinde yer alan taş tuğla hatıllı, burada yerini sadece kesme taşla bırakmıştır. Dış cephe duvarları 1.5 metre kalınlığında taş duvarlar halindedir. İç taraf ise moloz taş olarak inşa edilmiştir. İç bölümlerin duvar ve payeleri de moloz taştır.

d) Büyük Valide Hanı: İstanbul hanlarının kesif olarak bulunduğu bölgede Eminönü Çakmakçılar Yokuşu'nda bulunan bu han 17. yüzyılda Sultan IV. Murat'ın annesi Kösem Valide Sultan tarafından yaptırılmıştır. Üç avlulu ve iki katlı han arazide kapladığı alan bakımından İstanbul'daki hanlar içinde en büyük olandır (Şekil 2.22). İstanbul Ansiklopedisi'nde belirtildiğine göre Kösem Sultan gayrimişru yollardan topladığı büyük servetinin bir kısmını bu handa kendisine tahsis ettiği odalarda saklamış. Ayrıca, İstanbul'da Kur'an-ı Kerim'in ilk defa gizlice basıldığı yerlerden birinin Büyük Valide Hanı olduğu kayıtlara geçmiştir. Meşrutiyetten önce Büyük Valide Sultan Hanı'nda İranlı kitapçıların kurmuş olduğu birkaç küçük matbaa bulunuyordu. Büyük Valide Hanı 1927'e kadar asırlarca Şii İranilerin hicri takvimdeki muharrem ayında Kerbela faciasını anmak için yaptıkları büyük ve kanlı matem ayinlerine sahne olmuştur. Muharrem Ayinleri denen bu ayinler 1927'de yasaklanır. Anlatıldığına göre ayinlere 40-50 kadar İranı bizzat kan akıtıcı olarak

Şekil 2.21 : Süleymaniye Kervansarayı

KERVANSARAYS AND HANS

Şekil 2.22 : Büyük Valide Han

katılırmış. Ayinden bir gün önce Valide Hanı'na 15-20 bileyci gelir, akşama kadar bıçak ve hançer bilerlermiş. Ayine katılanlar bu bıçak ve hançerlerle kendilerini başlarından, yüzlerinden yaralar kan akıttırlarmış. Ayrıca bir demir çubuk ucuna takılan zincirli topuzlarla da sırtlarını döverlermiş. 210 odalı çok büyük bir bina olan Büyük Valide Han önceleri bekar İranlılar'ın ikametgahlarından biriymiş. Zemin katları depolara, üst katları ise ikamete ayrılmış olan han, 1931 yılında vilayetçe ikametgah olarak kullanılamıyacağına dair karar verilmesi üzerine boşaltılmış ve odalar ticarethane olarak kiraya verilmiştir. Handa o zamanlar yer alan ticarethanelerin çeşitliliği dikkat çeker; bakkal, kahvehane, çuvalcı, perdecı, dokuma atelyesi, dökmece, gömlekçi, terzi, şapkaçı, ayakkabıcıdan, boyahane, terazi imalathanesi, iskemle atelyesine kadar birçok ticarethane adı kayıtlarda geçer (Koçu, 1946-48).

Büyük Valide Han İstanbul'un en sıkışık bölgelerinden birinde olduğundan ve yapılırken yol ve arsa durumuna uymak zorunda kalındığından düzgün bir plana sahip değildir. Girişin bağlandığı üçgen şeklindeki birinci avlu diğerlerine göre daha küçüktür. Düzgün, dikdörtgen bir plana sahip olan ikinci avlu 63x66 metrelik boyutlarıyla büyükce bir meydanı andırır. Ahırlar için ayrı olarak düşünülmüş olan üçüncü avlu ince uzun bir dikdörtgen şeklindedir ve ortasındaki bir rampa ile bodrum kattaki ahırlara inilir. Birinci avlunun iki kenarı, ikinci ve üçüncü avluların dört yanı her iki katta da revaklarla çevrilidir (Şekil 2.22). Revakların arkasında zemin katta depolara, üst katta ise ikamete ayrılmış olan odalar yer alır.

Oldukça meyilli bir yol olan Çakmakçılar yokuşundaki iki katlı cephe klasik tarzda taş ve tuğla hatıllıdır. Basık taş kemerli bir açıklıktan ibaret olan giriş cephenin simetri aksından sağa kaydırılmıştır. Girişin her iki tarafında basık, yuvarlak veya sivri kemerli dükkanlar yer alır. Yokuşun eğimiyle birlikte dükkanların yüksekliği artar veya azalır. Girişin üzerinde yedi adet dört kademeli taş konsol üzerinde çıkıntı yapan bindirme yer alır, bindirmenin üzerindeki taş söveli sivri kemerli pencereler, cephenin geri kalan kısmındaki yuvarlak tuğla kemerli pencerelerden ayrılır. Taş konsolların üst hizasından geçen bir taş silme, bütün cephe boyunca uzanır. Sadece yokuşun üst kısmına doğru 3. ve 2. dükkan kemerleri arasında bir kırık hatla yükselerek devam eder. Cephe üstte düz bir taş korniş ile biter. Bindirme saçağı cephenin geri kalanınınkinden daha aşağıdadır.

Beşik tonozlu bir geçitten birinci avluya, beşik ve çapraz tonozlu olmak üzere üç kademeli ikinci bir geçitten esas avluya gelinir, birinci avlu gibi çok değişmiş olan ikinci avlu da da gecekondular tarzında yeni ilaveler vardır. Revak ve odaların özellikleri her iki avluda da aynıdır. Revak kemerleri her iki katta da tuğladan ve sivridir, kemerleri taşıyan payeler kare kesitli ve taştır. Her iki avluda da revak içinde üst kata çıkan merdivenler vardır. Odalar zemin katta yuvarlak taş kemerli bir

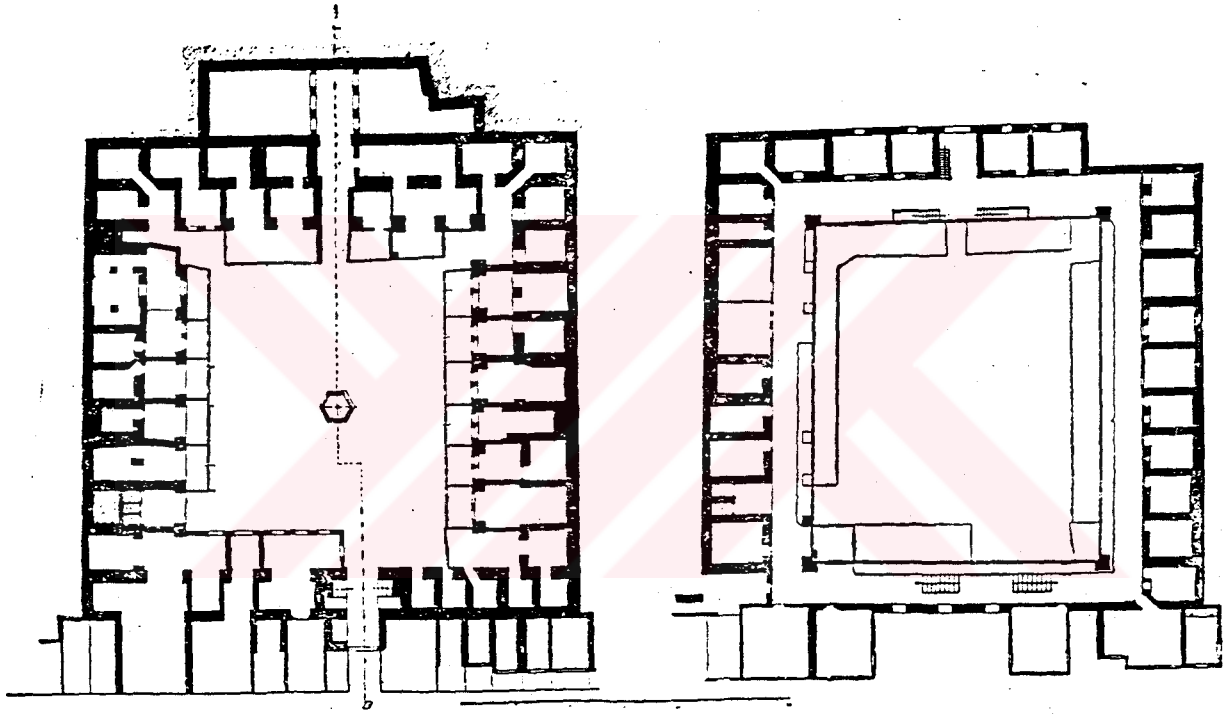
kapı ile, üst katta ise aynı özellikte bir kapı ve ayrıca bir pencere ile revağa açılır. Dikdörtgen taş söveli pencerelerin üzerinde tuğladan sivri kemer bulunur. Üst kattaki odalar birer pencere ile sokağa açılır. Odalar bugün çok değişmiş olmakla beraber görece iyi durumdaki örneklerden odaların ocaklı olduğu ve ocağın iki yanında nişleri bulunduğu görülmektedir. Örtü sistemi tuğladır. Bütün avlularda zeminde revak ve odalar beşik tonozla, üst katlarda revak beşik tonoz, odalar kubbeyle örtülmüştür. Üçüncü avlunun bodrum kısmı beşik tonozludur. Revak ve odaları diğer avlularla aynı özellikleri gösteren üçüncü avlu bugün tamamen harapdır. Yapı malzemesi ve tekniği geleneksel olarak İstanbul hanlarında olduğu gibidir; malzeme olarak taş ve tuğla beraber kullanılmıştır.

Sonuç; Bursa Koza Hanı'nda görüldüğü gibi merkezi avlulu hanlarda, zemin kat depo ve ticarethane kısımlarına, üst kat ise revağa açılan ikamet odalarına tahsis edilmiştir. Her oda ocaklı olup zemini bir kilim veya ekseriya halı kaplıdır. Yatak, yolcuların kendilerine aittir. Örtü sistemi beşik, çapraz tonoz veya kubbedir. Zemin ve üst kat bağlantısı hayatlı Anadolu evlerinde olduğu gibi, revaktaki bir merdivenle temin edilmiştir. Bu merdiven genellikle avluda veya giriş geçidinde bulunur. Avlu ortasında aynen camilerde olduğu gibi, bir çeşme ve kibleyi gösteren basit taştan bir namazgah vardır (Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, 1983) .

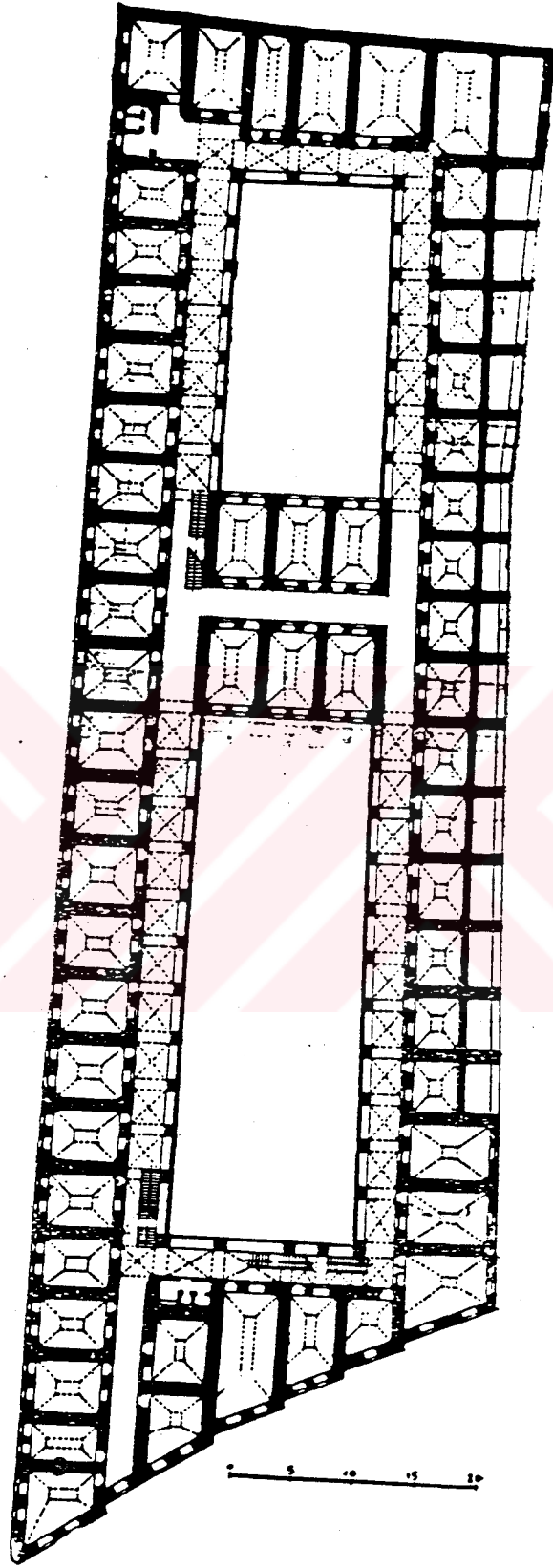
2.2.2.2. Osmanlı Ticaret Hanları

a) **Bursa Emir Han:** Diğer adı Bey Han olan Bursa Emir Han bilinen en eski Osmanlı ticaret hanıdır. Orhan Gazi tarafından 14. yüzyılın ikinci yarısında Bursa'nın hanlar bölgesinde Ulu Cami'nin kuzeydoğusunda yaptırılmıştır. Kareye yakın bir iç avlu etrafında sıralanan iki katlı revak ve buraya açılan odalardan oluşur (Şekil 2.23). Dış ölçüleri 46x50 metre olan hanın arka tarafında tüccarların gündüz hayvanlarını koymaları için düşünülmüş küçük bir ahır vardır. Alt katta, penceresiz 36 depo odası, üst katta dışarıya açılan birer penceresi ve birer ocağı bulunan 38 oda bulunur. Birinci kat revağının dört köşesindeki birer kubbe dışında yapının bütün hacimleri tonoz ile örtülüdür. Yapı içinde çeşitli kemer biçimleri kullanılmıştır. Güney tarafındaki revağın alt kemerleri yarım daire profilli olduğu halde, diğer üç yan ile üst katlar sivri kemerlidir. Duvarlar iki sıra tuğla, bir sıra taştan yapılmış olup, revak ayaklarında düzgün kesme taş, cephelerde moloz taş kullanılmış ve tuğladan iki sıra kirpi saçak dizisi ile sonuçlandırılmıştır. Bina yapıldığı tarihten beri pek çok yangın, deprem geçirmiş, zaman zaman gördüğü onarımlar ve iç bölümlere yapılan eklemelerle orijinalliğini kaybetmişti, ancak 1956 yılındaki depremden sonra aslına uygun olarak onarılmıştır.

b) **Büyük Yeni Han:** Çakmakçılar Yokuşu, Sandalyeciler, Çarkçılar ve Tarakçılar sokakları arasında İstanbul'un Hanlar Bölgesi'ndedir (Şekil 2.24). Cemaleddin Bildik'in İstanbul Ansiklopedisinde yer alan "Büyük Yeni Han" maddesinde

Şekil 2.23 : Bursa Emir Han

Şekil 2.24 : Büyük Yeni Han

belirttiğine göre hanın bir köşesinde hicri 1177 (miladi 1763-64) yılını gösteren bir tarih kitabesi vardı. Halen, gerek ana girişin olduğu kolun avlu tarafındaki cephesinde, gerekse iki avluyu birbirinden ayıran kolun ikinci avluya bakan cephesinde ikişer tane simetrik konumlu kitabe izi bulunsa da üzerlerinde yazanlar okunamıyacak derecede silikleşmiş durumdadır. Ayrıca, birçok kaynakta bu hanın 1764 tarihinde III. Mustafa tarafından inşa ettirildiği belirtilmiştir (Eyice, 1950). Zaten üç katlı ve iki avlulu olması, cephedeki hareketlilik ve odalardaki Barok süslemeler gibi üslup özellikleri Büyük Yeni Han'ın bir 18. yüzyıl hanı olduğunu her açıdan çağrıştıran özelliklerdir. Mimarı kesin olarak bilinmemekle beraber III. Mustafa döneminin en ünlü mimarı Mehmet Tahir Ağa olduğu tahmin edilmektedir.³ İstanbul Ansiklopedisi'nde belirtildiğine göre bankaların kuruluşundan önce Büyük Yeni Han'ın iç ve dış odalarında banka gibi çalışan sarraf dükkanları açılmıştı, hatta Emniyet Sandığı da ilk defa kurulduğunda buradaydı, hanın üst katında birkaç oda içinde faaliyete geçmişti. Sonraları Bankalar'ın çoğalması ve şimdiki Bankalar Caddesi'nde yoğunlaşmalarıyla birlikte sarraflar da bu handan ayrılarak bankalar civarına dağılmışlardı (Koçu, 1946-48). Han I. Dünya savaşından sonra işgal kuvvetlerinin karargahı olarak da kullanılmıştı.⁴

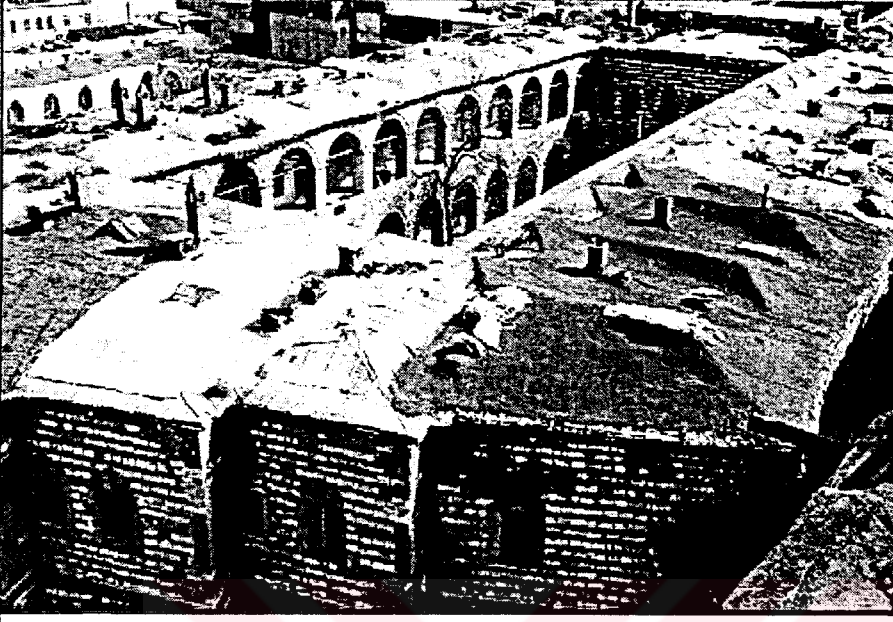
Büyük Yeni Han'ın planı düzgün olmasa da dar uzun bir dikdörtgene yakındır. İki avlulu, üç katlı, üç girişli bir ticaret hanıdır (Şekil 2.25). İstanbul'un en büyük hanlarından olan bina⁵ bulunduğu yerin topoğrafyasına kot farklarının ustaca dengelenmesi sayesinde kusursuz uyum sağlamıştır. Zemin, birinci ve ikinci katlarda 58'er odası vardır, dış cephelerdeki sokağa bakan 66 adet zemin kat dükkanlarıyla birlikte toplam 234 odaya sahiptir. Birinci avlunun uzunluğu ikincinin neredeyse iki katıdır; birinci avlu 42m., ikincisi 25m.dir, Güran (1975) avlu genişliği her yerde aynı değildir, 12-15 m. arasında değişir. Birinci ve ikinci avlular, altında kemerli geçit bulunan, birinci avlunun sağ ve sol kollarını birleştiren bir bina ile birbirinden ayrılmıştır (Şekil 2.26). Ancak bazı kaynaklarda Büyük Yeni Han'ın

³ Yapının mimarının Mimar Mehmet Tahir Ağa olduğunu aşağıdaki nedenlerden ötürü tahmin ediliyor; 1) Mehmet Tahir Ağa III. Mustafa döneminin en ünlü mimarı ve mimarbaşydı, 2) Sandalyeciler cephesindeki kuşevi Mimar Tahir Ağa'nın yaptığı bilinen binalardakiyle büyük benzerlik göstermektedir, 3) Mimari ve estetik bakımdan bu kadar yetkin bir yapı ancak, Mimar Mehmet Ağa gibi yeteneğiyle dönemin mimarisine damgasını vurmuş birinin elinden çıkmış olabilir.

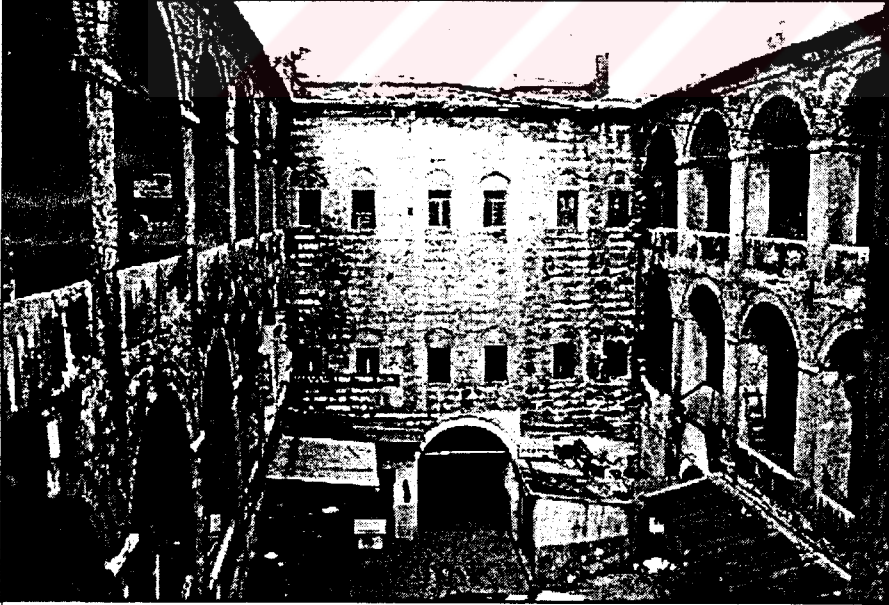
⁴ Bu bilgiyi görevi 90 yaşında vefat etmiş babasından devralmış olan hanın odabaşısından aldım.

⁵ Büyük Valide Hanı'ndan sonra İstanbul'un ikinci büyük hanıdır, 17. yüzyılda yapılmış olan Büyük Valide Hanı yüzölçümü itibarıyla Büyük Yeni Han'dan daha büyüktür, fakat oda sayısı daha azdır, bunun da sebebi Büyük Yeni Han gibi iki katlı değil üç katlı olmasıdır.

BÜYÜK YENİ HAN

Şekil 2.25

Şekil 2.26

orijinal halinde tek ve büyük bir avlusunun olduğu, iki avluyu ayıran binanın sonradan eklendiği iddia edilmektedir (Goodwin, 1992). Fakat bu iddiayı destekleyecek herhangi bir kanıt yoktur. Ortadaki bina ilerideki sayfalarda anlatılacak olan duvar örgüsü, pencere ve kapı gibi elemanların yapısı, malzemesi ve yan kollarla birleştiği yerde duvarların üst üste binme durumu nedeniyle kanımca hanın tümüyle birlikte düşünülmüş ve gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, eğer ortadaki bina olmasaydı çok büyük bir boşluk söz konusu olacaktı ki böylesine devasa bir boşluk Osmanlı mimarisinde pek görülmez. Bunların yanısıra, Osmanlı mimarlarının işlevselliğe ne kadar çok önem verdikleri düşünülürse, önemli oranda yer kazanılmasını sağlamış olan ortadaki binanın, hanın tümüyle birlikte planlandığını kabul etmek için bir neden daha olduğu görülür.

Büyük Yeni Han'ın Çakmakçılar Yokuşu, Çarkçılar Sokak, Sandalyeciler ve Tarakçılar Sokaklar'a bakan üç cephesi bulunur, ana girişin karşısındaki dar kol bitişik nizamdır. Her üç cephede birer giriş vardır, bunlardan Çakmakçılar yokuşunda olanı ana giriş'tir, dolayısıyla esas cephe de Çakmakçılar Yokuşu cephesidir. Çok hareketli olan bu cephede yokuşun eğimini dengelemek amacıyla hem yatay hem de düşey yönde çıkmalar yapılmıştır. Üç katlı cepheye farklı büyüklüklerdeki konsolların taşıdığı 5 çıkma uygulanmıştır (Şekil 2.27). Konsollar yer yer silme halinde devam eder. Ayrıca her katta konsolların üstü ve altında taş silmeler vardır, bu silmeler yolun eğimi nedeniyle cephe boyunca aynı hizada devam etmez, kesintiye uğrar, fakat cephenin sonunu vurgulayan taş silme kesintisizdir. Çıkmalar sayesinde yolun kavisi düzeltilmiş, ayrıca çıkmalara yapılan yan pencereler sayesinde odaların daha fazla ışık alması sağlanmıştır. Bu cephedeki pencereler dikdörtgen taş sövelidir, üstte sivri taş kemerli sağır alınlıklar görülür. Aynı kattaki pencere ve taş silmelerin hepsi -yolun eğimi nedeniyle, ortak bir yatay aks üzerinde değildir, aynı şey düşey aks için de söylenebilir: birinci ve ikinci kat pencerelerinden bazılarının aynı düşey aksı paylaşmadıkları dikkati çeker. Yuvarlak taş kemerli bir açıklık şeklindeki Çakmakçılar kapısı cephenin hemen hemen ortasında yer alır. Kapının sağında dört, solunda ise üç dükkan vardır, dükkanların da girişi yuvarlak taş kemerlidir. Girişin tam üstüne bir çıkma isabet eder. Cephede malzeme olarak zemin katta sadece kesme taş, diğer katlarda bir sıra köfeki taşı (açık renkli, delikli ve hafif, işlenmesi kolay, zamanla sertleşen bir çeşit taş) iki sıra tuğla hatıllı karışım kullanılmıştır. Pencere söveleri, konsollar ve katlar arasındaki silmeler taştır. Böylece cephe konsollar, çıkmalar, silmelerle olduğu gibi malzeme çeşitliliği ile de zenginleştirilmiştir. Fakat cepheyi zenginleştiren tüm bu elemanlar daha ziyade işlevseldir.

Sandalyeciler cephesindeki en dikkat çekici unsur üst taraftaki kuş evi ve 'maşallah' yazısıdır (Şekil 2.28). Bu cephenin Çakmakçılar köşesi konsollar üzerindeki bir çıkma ile vurgulanmıştır, onun dışında cephe düzdür, köşede üç katlıdır sokağın

Şekil 2.27

Şekil 2.28

içerlerine doğru gittikçe eğim nedeniyle iki katlı olur, Sandalyeciler ve Tarakçılar sokağının kesiştiği yerde de iki katlıdır ve burada da yuvarlak taş kemerli bir açıklık şeklinde bir giriş bulunur. Sokaktaki girişten, önce küçük bir aralığa, oradan da yine yuvarlak taş kemerli sade girişten hanın ikinci avlusunun üçüncü kat revağına geçilir (eğim nedeniyle bu giriş üçüncü kat ile aynı hizadadır). Muhtemelen bu kapı tüccarların, Çakmakçılar Yokuşu'ndaki esas kapı ise araba ve yüklü hayvanların girip çıkması için inşa edilmişti. Pencereleler Çakmakçılar cephesindekilerle aynı özellikleri gösterirler. Sandalyeciler cephesinde de yuvarlak taş kemerli girişi olan bir dizi dükkan bulunur.

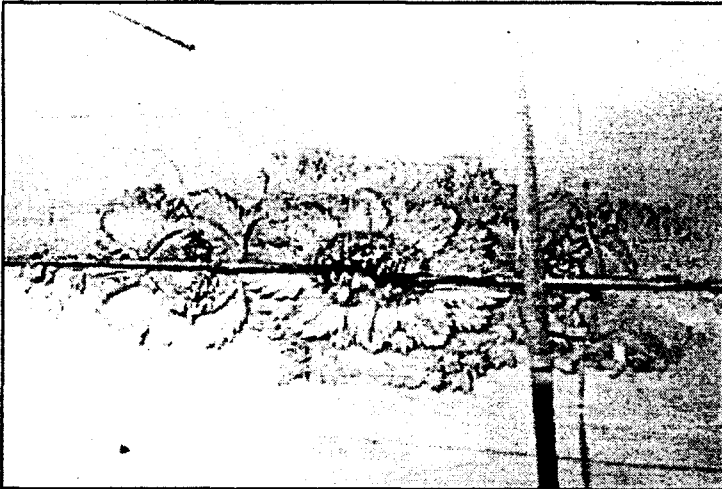
Çarkçılar Sokak cephesi düzdür, cephenin sonuna kadar yolda eğim yoktur, yolun sonunda kot farkından dolayı merdiven başlar, dolayısıyla Çakmakçılar Yokuşu köşesinden itibaren dört katlı olan cephe dar sokağın sonunda iki kata iner. Diğer uzun cephede olduğu gibi bu cephede de uzunluktan ötürü oluşmuş yatay aks hakimiyeti pencerelerin kemer ve alınlıklarının düşeyliği ile dengelenmiştir (Şekil 2.29). Çarkçılar cephesinin sonunda üçüncü bir kapı vardır. Arkasındaki mekan bir zamanlar odaya dönüştürüldüğünden son yıllara kadar kapalı kalmış olan bu kapı yeniden işler hale getirilmiştir. Çarkçılar kapısı ikinci avlunun ikinci kat revağına açılır. Bu cephedeki pencereler ve sokağa açılan dükkanların girişleri diğer cephelerde olduğu gibidir. Gerek bu cephede, gerekse Sandalyeciler Sokak cephesinde tüm katlarda malzeme olarak bir sıra köfeki taşı ve iki sıra tuğla hatıllı karışım kullanılmıştır.

Çakmakçılar girişinin ardındaki uzunca bir geçitten birinci avluya geçilir. Beşik ve çapraz tonozlardan oluşan geçit örtüsü, yuvarlak kemerlerle birbirinden ayrılan üç bölümden oluşur. Katlara, girişin hemen arkasındaki karşılıklı iki merdivenden ulaşılır. Düşey yönde sirkülasyonu sağlayan başka iki merdiven, her iki avlunun sol koldaki revaklarındadır. Avlular her katta, üç taraftan revaklarla çevrilidir, ancak zemin kat revakları sonradan kapatılıp dükkanlara ilave edilmiştir. İki avluyu ayıran kısım revaksızdır.⁶ Ortasındaki koridor sayesinde yan kolları birleştiren bu üç katlı kolun her iki cephesinde dış cephelerdeki gibi taş, dikdörtgen söveli, sağır alınlıklı pencereler bulunur. Tuğla alınlıklar sivri kemerlidir, duvar örgüsü bir sıra dolgu taş ve iki sıra tuğladan oluşur. İki avluyu ayıran koldaki orta koridorun iki tarafına üçer oda dizilmiştir; her odanın avluya bakan ikişer, koridora bakan birer penceresi

⁶ Buradan bu kısmın bir iç mekan binasından ziyade bir iç-dış mekan binası olarak ele alındığı anlaşılıyor, aslında böylelikle birinci avluya varıldığında bu binanın başka bir avluya geçit verdiği duygusu pekişmiş oluyor. Halbuki bu kısım da iki yandaki gibi revaklı olsaydı birinci avlu o kadar tamamlanmış olurdu ki insan geçitin arkasında hanın devam ettiğini ilk anda algılayamazdı. Burada aklıma Bursa'daki Koza Han geliyor; Koza Han'ın ana girişinin sol tarafında başka bir avluya veya hana girişi sağlayan bir geçit var, ancak bu geçitin olduğu cephe diğerleri gibi revaklı tam bir iç mekan cephesi olduğundan buradaki geçit pek dikkati çekmiyor.

Şekil 2.29

Şekil 2.30

KÜÇÜK YENİ HAN

Şekil 2.31

Şekil 2.32

Şekil 2.33

açılır. Buradaki kapılar yuvarlak taş kemerli, pencereler ise tuğla ve düz taş söveli olup sağır alınlıklıdır, alınlıklar tuğla kemerlidir. Revaklar da yuvarlak ve tuğla kemerlidir. Kemerleri taşıyan kare kesitli payeler alışlageldiğın dışında tuğladır. Revak örtüsü beşik tonozdur, sadece ikinci kat revaklarının çapraz tonozlu olduğu dikkat çeker. Odaların birbirine geçmeli olduğu bilirse de bugün artık ara kapılar kaldırılmıştır. Örtü sistemi malzemesi tuğladır. Küçük Yeni Han'ın iç mekanları bugün çok harap olmuş, avlu cam ile örtülmüştür, bu nedenle orijinal halinden hayli uzaklaşmıştır.

Yukarıda da belirtildiği gibi zeminde bütün cephelerde dükkanlar yer alır. Dükkanların hepsinin girişi yuvarlak kemerlidir. Pencere yoktur. Sandalyeciler ve Çakmakçılar cephelerindeki dükkanların örtüsü beşik tonoz, Tarakçılar cephesindekilerinki çapraz tonozdur (Güran, 1975).

Küçük Yeni Han'da 18. yüzyılda icra edilen meslekler hakkında yazılı kaynaklarda herhangi bir veriye rastlanmamıştır. Hanın, 19. yüzyıldaki fonksiyonu hakkında 1868 basımı ticaret yıllıklarından bilgi ediniyoruz, buna göre handa o yıllarda ağırlıkla manifaturacılar, saatçiler ve çeşitli malların alım satımıyla uğraşan tüccarlar faaliyet gösteriyordu (Cervati, 1868).

Yukarıdaki örneklerden anlaşılacağı gibi Osmanlı şehir hanları genellikle iki katlı olup, zemin kattaki odalar depo veya servis kısımlarına, revağa açılan birinci kattakiler ocaklı olup konaklamaya, atölyelere veya ticarethanelere ayrılmıştır. Genellikle kare veya dikdörtgen planlı avlunun etrafı revaklarla çevrilidir, ortasında bazen bir şadırvan veya mescit bulunur. Şehir hanlarının planları düzgün olmayabilir. Bazı örneklerde ahır ikinci bir avlunun kenarına, bazılarında ise ikinci bir avlunun bodrum katına yerleştirilmiştir. Hiç ahır olmayan hanlar da vardır, ki bunlar ticaret hanlarıdır; ancak bu hiçbir ticaret hanının ahır olmadığı anlamına gelmez. Şehrin ticaret merkezindeki bu hanların konaklama işlevi yoktur. Duvar örgüsü genellikle moloz taş ve tuğla hatıdır. Kemerler ve çatı örtüsü genellikle tuğla, payeler kesme taştır. Örtü sistemi beşik, çapraz tonoz veya kubbe olup genellikle dışarıdan kurşun kaplıdır. Zemin ve üst kat bağlantısı hayatlı Anadolu evlerinde olduğu gibi, revaklı bir merdivenle temin edilmiştir. Bu merdiven genellikle avluda veya giriş geçidinde bulunur. Girişler yuvarlak veya basık kemerli eyvan şeklindedir, üstü çapraz veya beşik tonozlu bir geçitle giriş avluya bağlanır. Selçukluların abidevi portali burada görülmez, cephelerin geri kalanı da son derece sadedir, işlev ön planda olduğundan cephelerin dekorasyonuna önem verilmemiştir. Cephelerin yegane süsü, pencerelerin taş söveleri, taş kat arası silmeleri ve cepheyi bitiren kirpi saçaklardır. Pencereler ve oda kapıları dikdörtgen taş söveli veya yuvarlak kemerli ve bazen sağır alınlıklıdır.

Sonuç: Osmanlı ticaret hanları'nda mekanlar iç avlu etrafına diğer Osmanlı şehir hanlarında olduğu gibi düzenlenmiştir, tek fark konaklama işlevi olmamasıdır. Konaklama işlevinin olmaması ahır olmayacağı anlamına gelmez. Nitekim Bursa Emir Han'ın ahır vardır. Konaklama işlevi olan hanlarda ikamete ayrılmış olan üst katlar ticaret hanlarında ticarethanelere ayrılmıştır.

BÖLÜM 3. AVRUPA ŞEHİRLERİNDEKİ 19. YÜZYIL TİCARET YAPILARININ TARİHSEL GELİŞİMİ VE ÖZELLİKLERİ

Avrupa şehirlerinde 19. yüzyılda gelişen ticaret yapılarına ilişkin yaptığımız bu araştırma, tez konumuz olan 19. yüzyıl ve sonrası İstanbul’unda ortaya çıkmış Osmanlı ticaret hanlarıyla, pasajların Avrupa’daki karşılıklarına, ve aralarındaki etkileşime ışık tutmayı amaçlamaktadır. Fakat etkileşimin hangi yönde olduğunu anlayabilmek için önce, 19. yüzyıl öncesinde Avrupa şehirlerinde ticaret yapılarının neler olduğunu ve zaman içinde hangi biçimleri aldıklarını antik Roma İmparatorluğu döneminden başlayarak kısaca incelemeyi uygun gördük. Bu inceleme sırasında fark ettik ki ortaçağdan itibaren şehirleri şehir yapan ve biçimlendiren ticaret, Akdeniz ülkeleri ve Alplerin kuzeyinde gücünü farklı kaynaklardan alırken, şehirlerin gelişimi ve zenginleşmesinde, sağlam bir burjuva sınıfının ortaya çıkmasında büyük çaplı deniz aşırı ticaretin en büyük rolü oynaması hepsinin ortak paydası olmuştur (Vance, 1990). Kıta Avrupası’nda, daha erken ortaçağda deniz aşırı ticaretle zenginleşen şehirlere en iyi örnekler Akdeniz, Ege, Boğazlar ve Karadeniz kıyılarındaki çok sayıdaki ticaret kolonileriyle Akdeniz Bölgesi’nde bir “empire de mar” (deniz imparatorluğu) kurmuş olan Venedik, Cenova, Piza gibi İtalyan şehirleriyle, Alplerin kuzeyindeki Hanse birliği şehirleridir (Vance, 1990). Şehirler deniz aşırı ticaret yaptıkları ölçüde zenginleşiyor ve o ölçüde feodal düzenden bağımsızlaşıyorlardı; örneğin İtalyan şehirleri özgürdü; Hanse şehirleri yarı özgürdü; bazıları, Fransa ve Güney Almanya’da olduğu gibi feodal düzene eklemlenmişlerdi; diğerleri de İngiltere’de olduğu gibi doğrudan bir kralın kontrolü altındaydı (Vance, 1990). Özgür İtalyan şehirleriyle, yarı özgür Hanse şehirleri arasındaki önemli bir diğer fark politik gücü elinde tutan sınıfla ilgiliydi; ortaçağda İtalyan şehirlerinde bir çok küçük çaplı toprak sahibi lord oturuyordu; kendi yandaşlarıyla birlikte oluşturdukları mahallelerde savunma amaçlı kule evlerde oturan bu lordlar politik güç için sürekli aralarında savaşıyorlardı, -ki bunun İtalyan şehirlerinin refah düzeyi üzerindeki olumsuz etkisi büyüktü, fakat sonuç olarak aralarında kavga etseler bile politik güç lordların elindeydi. Halbuki Hanse şehirlerinde politik güç, şehirlerin gerçek sahibi olan ticaret ve zenaat erbabının elindeydi; elbette bölgede hakim olan feodal güç ile çelişkiye düştükleri oluyordu, fakat şehirlilerin loncalar yoluyla oluşturdukları birlik o kadar güçlüydü ki,

bu sayede çelişkilerin üstesinden gelmeyi başarabiliyorlardı (Vance, 1990). Ayrıca, Hanse şehirleri ticari anlaşmalar yoluyla da politik kontrolü sağlıyor ve böylece şehir, ticari bazı düzenlemeler yapılırken egemenliğini koruyordu. Hanse şehirlerinde güçlü bir lonca sisteminin ortaya çıkmasında, şehirlerin mesleklere göre semtlere ayrılması önemli rol oynamıştır; halbuki İtalyan şehirlerinde semtler, her fırsatta gücünü göstermek isteyen lordların -hangi meslekten olursa olsun- yandaşlarını etraflarına toplamalarıyla oluşmuştu. Böylece, daha 11. ve 12. yüzyıllarda güneyde, belli bir lordu, dolayısıyla partiyi tutan semtlerin birbiriyle çatıştığı şehirler; kuzeyde ise loncalar halinde örgütlenmiş şehirler ortaya çıktı (Vance, 1990). Güneyde şehrin morfolojisini partiler arasındaki çelişkiler biçimlendirirken, kuzeyde şehrin şeklinin belirlenmesine mesleki rekabet ve bunun sonucu ortaya çıkan loncalar yardımcı oldu (Vance, 1990). Sonuç olarak, kolonilerinden gelen destek de azalınca iç kavgalarla yıpranmış İtalyan şehirleri 15. yüzyıldan itibaren ekonomik bakımdan çökmeye başladı ve böylece, -her ne kadar Rönesans şehirlerinin ihtişamı gerçeği saptırsa da, geç ortaçağın sonlarında Alplerin kuzeyindeki şehirler öne çıkarken, İtalyan şehirlerinin önemi giderek azaldı (Vance, 1990). 19. yüzyıla gelindiğinde Avrupa'nın en büyük şehirleri Paris ve Londra'ydı, Hanse şehirleri ve özellikle Hamburg ise bu şehirlerden daha küçük olmakla beraber erken ortaçağlardan itibaren yarı özgür bir ticaret şehri olarak varlığını sürdürdü. 19. yüzyıla gelindiğinde, -bugün olduğu gibi halen Avrupa'nın en önemli ve en kozmopolit ticaret şehirlerinden ve limanlarından biriydi. İşte, bu veriler ışığında baktığımızda 19. yüzyıl İstanbul'una en yakın örnek olarak Hamburg şehrini gördük ve bu bölümün sonunda 19. yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkan ticaret yapılarını incelerken Hamburg örneğine özel bir yer vermeyi uygun bulduk.

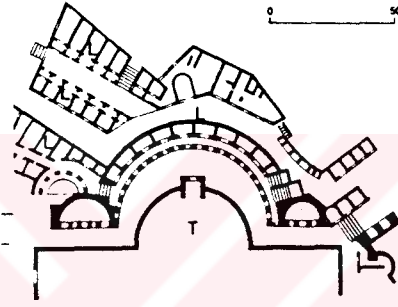
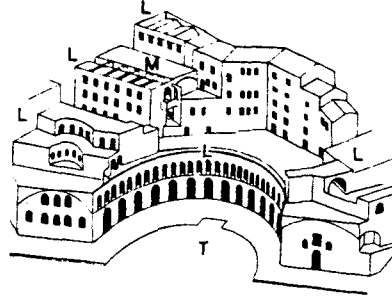
3.1. Roma İmparatorluğu'nun Önemli Şehirlerindeki Ticaret Yapıları

İtalya'nın yanısıra Fransa, Almanya ve İngiltere'deki şehirlerin birçoğununun çekirdeğini Roma yerleşimleri ve Romalılar'ın kurduğu etrafı surlarla çevrili kaleler oluşturduğundan Avrupa şehirlerindeki ticaret yapılarının tarih içinde aldığı formları incelemeye Antik Roma İmparatorluğu zamanından başladık.

3.1.1. Roma ve Pompei'deki Ticaret Yapıları

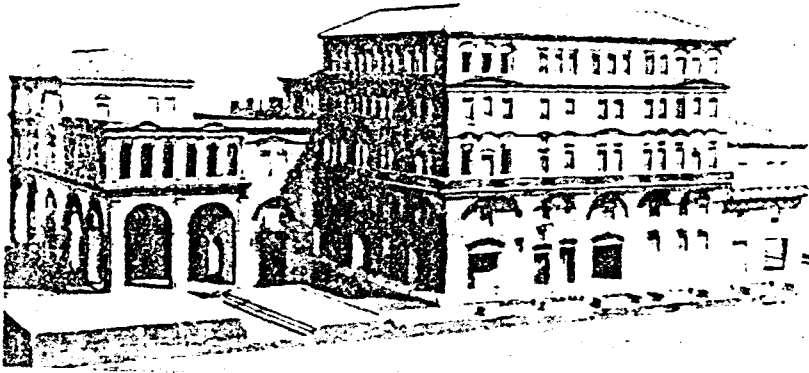
Romalılar'ın kurduğu veya egemenliği altına aldığı şehirlerdeki ticari aktivite ve binalar konusunda çok fazla bilgi olmamakla beraber imalat ve ticaretle ilgili olarak, etrafı revaklı dükkanlarla çevrili pazar yerlerinin (agora) yanısıra *insulae*, *horrea* ve *emporium* adı verilen başka üç tür yapı olduğu biliniyor. Pazar yerleri ve *insulae* şehirlerin içinde yer alan küçük çaplı üretim ve perakende ticaretle ilgili yapılarıdır. Etrafı revakların arkasındaki dükkanlarla çevrili pazar yerleri genellikle bir forumun

kenarında bulunuyordu, fakat forumu tanımlayan sadece ticari faaliyet değildi: forum, Roma şehirlerinde kamu hayatının geçtiği, etrafında dükkan dizilerinin yanısıra tapınaklar, bazilika ve hatta şehir meclisi ve yönetim binasının bulunduğu dört tarafı revaklı büyük meydanlara verilen addı ve büyüklüğüne göre Roma şehirlerinde bir veya daha fazla *forum* bulunuyordu. En büyük forum kenarında toplam 150 dükkanlık yapı bloklarının bulunduğu Roma'daki Trajan forumuydu (M.S.110) (Şekil 3.1). *Insulae* ise Roma şehrinin bir ölçüde inşa modülü olmuş olan 4-6 katlı, zemin katı dükkanlı, üst katları ikamet için düşünülmüş dairelerden oluşan masif yapıların adıydı (Şekil 3.2). Bunlar eğik çatılı olup, bazılarında teras katı bulunuyordu. Genellikle ortada aydınlık, daha iyilerinde ise etrafı galerilerle çevrili bir iç avlu vardı; bu avludan *cenaculo* denen apartman dairelerine geçiliyordu. Daireler balkon ve pencerelerle sokağa, pencere ve kapılarla iç avluya bakan galerilere açılıyordu. Pencereler genellikle camsızdı. Romalılar'ın iyi bir su dağıtım sistemi olmakla beraber su üst katlara çıkarılmadığından, daha zengin olanlar su bağlantısı olan alt katlarda oturuyorlardı. Roma şehri nüfusunun sürekli artması sonucu başgösteren konut sıkıntısına çözüm, çok katlı *insulae* 'lar sayesinde bulunmuştu. Roma'da M.S. 4. yüzyılda 46.602 *insulae* vardı (Vance, 1990). Yukarıda bahsedildiği gibi *insulae* 'ların zemin katı dükkanlara ayrılmıştı; bazı durumlarda zemin katların hem dükkan hem de ev olarak kullanıldığı bilinmektedir ki, Roma şehrinin limanı Ostia'da çıkan mezzanin (asma kat) kalıntıları bunun ispatıdır. Bu dükkanları işgal edenler tüccardan çok üreticiydiler, bir başka deyişle üretim ve dağıtım aynı elde toplanmıştı. Roma şehirlerinde caddelerin çoğunun iki yanında dükkanlar sıralanıyordu. Örneğin Pompei'de bu dükkanların görünümü şöyleydi: cadde tarafında malların stoklandığı ve satıldığı büyük bir oda, arkada üretim yapılan oda, köşede ise ailenin yaşadığı küçük mezzanine çıkan tahta bir merdiven. Gün boyunca tamamen açık olan dükkan cephesi akşam olunca ahşap kapaklar veya pancurlarla kapatılıyordu. Bazı dükkanların arkada ayrı odası yoktu, ki bunlarda üretim değil, sadece perakende ticaret yapılıyordu. Pazar yeri gibi bağımsız mimari birimlerde toplu halde bulunan dükkanlarda da mezzanin bulunmuyordu. Roma şehirlerindeki caddelerin iki yanına dizilmiş *insulae*ların zemin katını işgal eden bu dükkanlar mahalli alışveriş imkanı sunuyordu, o nedenle bir cadde üzerinde halkın gündelik ihtiyaçlarıyla ilgili her tür dükkan görmek mümkündü; genellikle bir forumun kenarında bulunan pazar yeri ise *insulaeye* göre daha spesifik ve yoğun alışveriş imkanı sunuyordu, fakat yine de aralarında büyük farklar yoktu (Vance, 1990). Bazı forumlarda satılan mallara göre isim alan birden fazla pazar yeri bulunuyordu: *Macellum* (gıda maddeleri pazarı), *Eumachia* (kumaş pazarı) adı verilen iki farklı yapının görüldüğü Pompei'deki forum bu duruma örnektir (Koch, 1993) (Şekil 3.3).

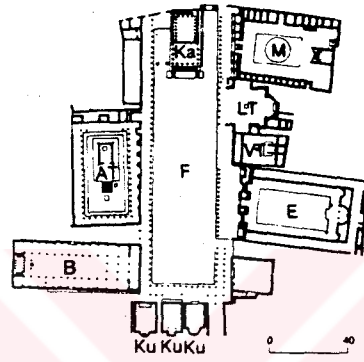

Rom, Trajansmarkt für 150 Läden und Magazine, um 110 n. Chr. Halbkreisförmig um eine der Exedren des Trajanforums gruppiert. T Trajanforum; M Markthalle; L Läden.

Şekil 3.1 : Roma, Trayan Çarşısı

Şekil 3.2 : Roma'da Insulae

Bigen Marktplatzes nach hellenist. Muster, wobei die wenig geordneten Fronten der umstehenden Gebäude von den 2geschossigen umlaufenden Säulenhallen verdeckt werden.

- F Forum
- M Macellum (Lebensmittel-)
- E Eumachia (Tuchmarkt)
- Ku Kurie
- B Basilika
- Ka Kapitol
- AT Apollo-Tempel
- LT Laren-Tempel
- VT Vespasians-Tempel

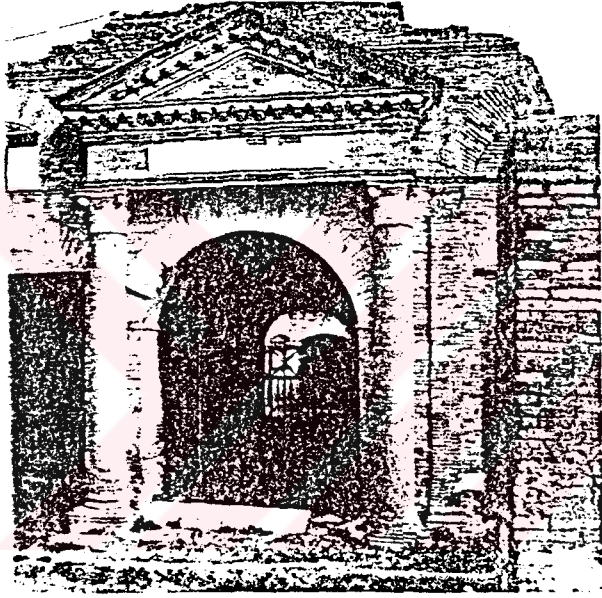
Şekil 3.3 : Pompei'deki Forum

Toptancı tüccarların (*mercator*) mallarını depoladıkları etrafı duvarlarla çevrili avlu şeklindeki büyük yerlere ise *horrea* adı veriliyordu. Örneğin, Roma'nın limanı Ostia'da böyle antrepolar vardı (Şekil 3.4): bunlardan şehrin merkezinde olanlarda yerel ihtiyacı karşılayacak mallar, nehir kenarında, şehrin merkezinin dışında olanlarda ise daha uzak yerlere götürülmek üzere depolanan mallar bulunuyordu. Roma şehirlerinin çoğunda toptancılar şehrin kenarında, perakendeciler merkezinde toplanmışlardı. Örneğin Roma'da şehir surlarının dışında, Tiber kıyısındaki belli bir bölge yerli ve yabancı toptancı tüccarların yeriydi ve böyle yerlere *emporium* adı veriliyordu. Roma'da Tiber kıyısındaki *emporium* Tiber'e bakan uzun kenarı 487 metre, derinliği 90 metre boyutlarındaki etrafı duvarla çevrili, yerleri taş döşeli büyük bir avludan oluşuyordu. Avlunun dört tarafında duvar dibine sıralanmış tahta barakalar bulunuyordu. M.S. II. yüzyılda gemilerle gelen mallar önce buraya indiriliyor, buradan da şehrin içindeki tüccarlara dağıtılıyordu. *Insulae* ve *forum* perakendeci-, *emporium* ve *horrea* toptancı tüccarların yeriydi. *Horreay* *emporium*dan ayıran fark birincisinin tahıl, yağ ve diğer ana ihtiyaç maddelerinin depolandığı yer olmasıydı, ki bunlara mal akışı çok sıkı kontrol ediliyordu; ikincisinde ise her türlü mal bulunabiliyordu. Bunlar ayrıca, yabancı tüccarların iş yaptığı, hatta yaşadığı yerdii. *Horrea* ve *emporium* tüccarları hiçbir zaman nihai tüketici ile ilişki kurmazlardı (Koch, 1993).

Roma şehri 455'de başlayan Vandal istilasıyla birlikte ihtişamını kaybetmeye başladı ve 5-9. yüzyıllar arası nüfusu giderek azalarak neredeyse bir kasaba haline geldi, fakat papalığın merkezi olması sayesinde yine de ortaçağın önemli şehirleri arasında yer aldı. Germen kabilelerinin istilası sonucu Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşüyle birlikte Avrupa'daki diğer Roma şehirleri de küçülmeye başladı, bu durumdan yararlanan ise kilise oldu: *Tours*, *Lyon*, *Narbonne*, *Cologne*, *Trier* v.s. gibi eski Roma şehirleri Piskoposluk Merkezi oldu. Ayrıca, zamanının en evrensel kurumu olarak kilise ticarete de el attı, böylece kilise, Roma kentlerinin varlığının korunmasına büyük ölçüde katkıda bulundu. (Koch, 1993; Pirenne, 1990)

3.1.2. Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti Konstantinopolis'teki Ticaret Yapıları

Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu coğrafi bakımdan hem Avrupa, hem de Asya toprakları üzerinde yayılmış olsa da Büyük Roma İmparatorluğu'nun bir devamı olarak, gerek idari, gerek ticari, gerekse toplum yaşamı bakımından, onun geleneklerini devam ettirmiştir. Bu nedende 1204'teki Latin istilasına kadar Akdeniz Bölgesi ve Avrupa'nın en büyük şehri olma özelliğini korumuş olan Doğu Roma İmparatorluğu'nun başşehri Konstantinopolis'teki ticaret yapılarına ilişkin kısa bir araştırmaya bu çalışmanın kapsamı içinde yer verilmesini gerekli gördük.

Şekil 3.4 : Ostia'da Antrepo

Konstantinopolis'teki ticari faaliyetler nüfusuyla orantılı bir şekilde tarih içinde artmış veya azalmıştır.⁷ Bu nedenle Bizans İstanbul'unun ticaret hayatı önce Justinianus zamanında (6. yüzyıl), sonra 10. yüzyılda en canlı düzeye ulaşmıştır. Daha sonra şehirdeki ticari faaliyetler Türkler'in istilası, ticaret yolunun Anadolu'dan Akdeniz'e- ve denizcilikteki gelişmeler sonucu daha da uzaklara kayması sonucu azalmıştır. İstanbul'daki ticari faaliyetler birinci ve ikinci tepeler arasında, ve iki tepe arasındaki vadi boyunca Konstantin Forum'undan Haliç kıyısına inen *Macron Embolon* adlı iki tarafı revaklı cadde üzerinde yoğunlaşmış olmakla beraber şehrin tamamına yayılmıştı, örneğin ordu için ayakkabı üreten zenaatkarların dükkanları Eğrikapı'daydı, bunun dışında şehrin tüm semtlerinde yiyecek, baharat ve mum satan dükkanlar vardı (Mayer, 1942). Tüccarların evleri dükkanlarının veya işyerlerinin yakınında veya üst katındaydı, buradan anlaşılacağı üzere Müslüman şehirlerinde olduğu gibi ticaret ve ikamet mekanları birbirinden ayrı değildi. Ticaret, tek tek dükkan veya atölyelerde, dükkanlı veya standlı çarşılarda, portiklerde, veya bazilika şeklindeki binalarda yapılıyordu. Osmanlılar'daki hanlara tekabül eden herhangi bir ticaret binası yoktu, Bizanslılar zamanında yolcular manastırlarda geceliyordu. Bunun dışında Forum'ların kenarında veya önemli caddeler boyunca belli bir malın satıldığı pazar yerleri veya çarşılar⁸ bulunuyordu. Hakkında çok az bilgi sahibi olduğumuz bu tip pazar yerlerinden biri, *Forum Tauri*'ye (Beyazıt Meydanı) bitişik olan *Artopolitan* adlı pazar yeriydi ki, burada sadece ekmek satılıyordu. Bir başka çarşı *Mese*'nin (Ayasofya yakınından başlayıp kara surlarına kadar uzanan ana cadde) *Lausus* Sarayı ile *Konstantin* Forumu arasındaki *Argyroprateia* adlı gümüşçüler çarşısıydı. Bizans İstanbul'unda değerli malların satıldığı binalar da vardı: Osmanlılar'ın bedestenine tekabül eden bu tip yapılardan biri ipek, kadife ve brokar gibi değerli kumaş ticaretinin yapıldığı *Lampterum*'du. Hipodrom yakınındaki *Zeuxippus* Hamamları'nın bitişiğindeki bu yapı bazilika şeklinde olup tahta çatılıydı (Gilles, 1988). Kürk tacirlerinin de yeri Konstantin Forumu yakınındaki kapalı bir çarşı veya bazilikaydı (Janin, 1950). Lonca sisteminin etkin olduğu Konstantinopolis'te belli loncaların ürettiği mallar belli yerlerdeki dükkanlarda satılıyordu: örneğin, kürek imalat ve satıcılarının tümü

⁷ Konstantinopolis'in nüfusu erken ortaçağ boyunca tahminen 500.000 ve 1.000.000 arasında değişmiş, örneğin İmparator Justinianus zamanında 800.000 ila 1.000.000 arasında bir düzeye çıkmıştır. Ancak Latin istilasından sonra nüfus azalmış, Osmanlılar'ın şehri fethinden hemen önce 70-80.000 düzeyine inmiştir. R. Mayer, *Byzantine Constantinople*, Leipzig, 1942, s. 147, 148.

⁸ Farsça'da "dört kenar" "yol" anlamına gelen çarşı kelimesi İslam ülkelerinde günlük dilde pazar yeri veya genel olarak ticari aktivitelerin yoğunlaştığı yer için kullanılır. Eleanor Sims, "Markets and Caravanserais", *Trade and Travel* by George Michell, New York, 1978, s. 99.

tahminen Sirkeci'deki bir mahalle olan *Coparia*'daydı, veya eflatun rengi giysi satıcılarının tümü üçüncü tepenin Haliç tarafında toplanmışlardı. Perakende ticarete sahne olan mekanlardan biri de portiklerdi: örneğin, bunlardan biri *Konstantin* forumunun portikleriydi, ki burada kumaş ve giysi dükkanları yoğunlaşmıştı (Janin, 1950). *Mese*'nin iki yanındaki portiklerin *Chalce*'den *Konstantin* Forumu'na kadar olan *Regia* adı verilen iki katlı kısmında kamu katiplerinin standları bulunuyordu. (Janin, 1950) *Macros Embolos*'un (Uzun Çarşı) portiklerindeki dükkanlarda ise her türlü mal satılıyordu (Mayer, 1943). Şehirde, perakende ticaretin yapıldığı portikler ve diğer mahallerin yanısıra toptan gıda ticaretinin yapıldığı *magasin generaux* adı verilen mağazalar bulunuyordu: toptan olarak daha çok un ve yağ satılan bu mağazalardan 5. yüzyılda en az beş adet vardı ve yerleri V.ve IX. bölgelerdeydi (V. bölge:Sirkeci ve Eminönü arası; IX. bölge: Yenikapı ve Laleli Camii civarı) (Janin, 1950).

3.2. Ortaçağ Avrupası'nın Ticaret Yapıları

Eski Roma şehirlerinde ticaret -küçük çapta da olsa, imparatorluğun ortadan kalkmasından sonra da sürdü, fakat 9. yüzyılda başlayan Arap istilaları Avrupa şehirlerini ayakta tutan ticaretin, -özellikle deniz aşırı ticaretin sonunu getirdi ve Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra zaten bir kasabaya dönüşmüş olan bu kentlerde ticaret, çevredeki köylülerin ürünlerini getirdikleri haftalık pazarlar veya yıllık panayırlarla sınırlı kaldı (Pirenne, 1990). Ancak ortaçağın ikinci kısmında, yani 12. yüzyılın başından itibaren şehirler değişimin, yani ticaretin beşiği olarak tanımlanan geleneksel fonksiyonlarına yeniden kavuştular; bu ise genel olarak istilaların sona ermesiyle birlikte karanlık çağın bitmesinin yanısıra, tek tek şehirlerin feodalizmin baskısından kendilerini kurtarmaları sayesinde oldu. Ticaretin gelişmesiyle birlikte başta *burgher's house* veya *Bürgerhaus*⁹ olmak üzere çeşitli ticaret binaları yaygınlaşmaya başladı.

Bürgerhaus (burgher's house, şehirli evi) : Ortaçağ şehirlerinde üretim ve ticaret yapılan yerle, ikamet edilen yeri birbirinden ayırmak mümkün değildi. Bir başka deyişle iş hayatıyla, ev hayatı aynı çatı altında sürdürülüyordu. İngilizce'de *burgher's house*,¹⁰ Almanca'da *Bürgerhaus*¹¹ denen işyeri ve ev fonksiyonunu

⁹ Türkiye'de benzer fonksiyonlara sahip yapı olmamakla birlikte bu kelime Türkçe'ye "şehirli evi" olarak çevrilebilir.

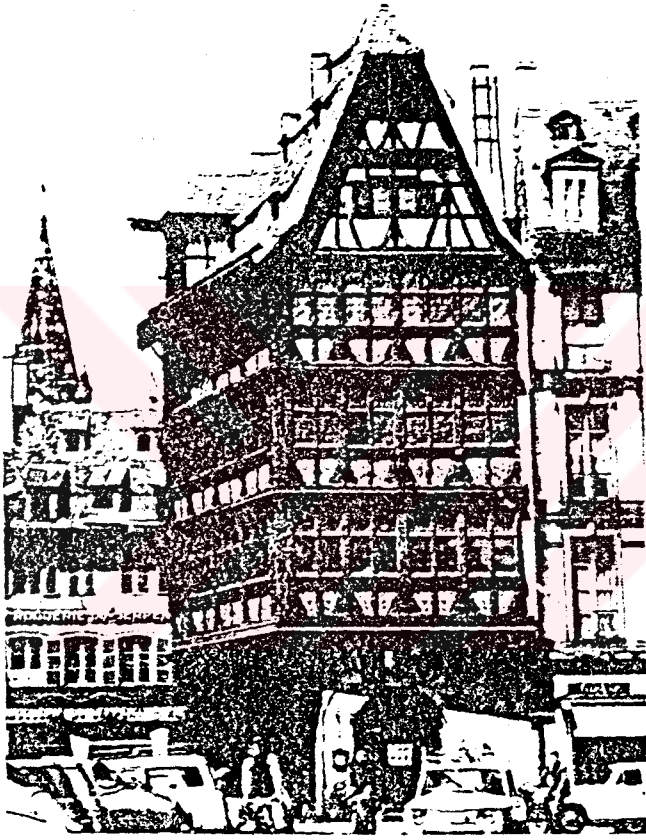
¹⁰ *burgher*; bir kasabada oturan kişi

üstlenmiş bu çok katlı yapılarda usta, ailesi ve çıraklarıyla birlikte yaşıyordu (Şekil 3.5). Bu nedenle ortaçağdaki *Bürgerhaus*¹² şu bölümleri içermek durumundaydı: 1) eğer evin sahibi zenaatçıysa üretim alanı, 2) tüccar da olsa zenaatçı da olsa satış alanı, 3) üretim için gerekli olan temel mallar veya satışa sunulan mallar için depo, 4) usta ve ailesi için barınma yeri, 5) bir veya iki çırağın barınabileceği yer. Elbette bu kadar çok işlevi yüklenecek yapı bir çok mekana sahip olmak durumundaydı, bu nedenle ortaçağ şehirlerinde evler çok katlıydı (Vance, 1990). İşyeri ve ev ikilisinde her zaman işyeri kısmı ağır basıyordu. Ayrıca, mesleki kullanım her zaman bu yapıların dış görünümüne de damgasını vuruyordu. Örneğin, deri işlenen evlerin derileri kurutmaya yarayan galerileri, demirci ve çömlekçilerin ateş yakılan yeri vardı (Griep, 1985). 19. yüzyıla kadar varlığını, -daha sonradan yerini *Kontorhaeuser* veya büro binalarına bırakmak üzere- sürdüren *Bürgerhaus*'un zemin katında kepenkli veya pancurlu geniş pencere ve kapılarla caddeye açılan dükkan bulunuyordu; burada mallar satışa sunulmak üzere sergileniyordu; zenaatçının bu mekanı atölye olarak kullandığı da oluyordu. İmalat için daha fazla yer ihtiyacı olursa birinci kat veya -örneğin dokuma veya başka bazı ince elışı gerektiren işkollarında, daha fazla gün ışığı alan en üst kat bu amaçla kullanılıyordu. Genellikle birinci kat evin sahibi olan usta ve ailesine ayrılmıştı. Çıraklar ise ikinci, hatta üçüncü katı işgal ediyordu. Rutubet ve farelere karşı korunmalı çatı katında ise imalat için gerekli hammaddeler, mamul maddeler veya *Bürgerhaus*'da yaşayanlar için gerekli temel gıda maddeleri (kötü hava şartları ve kıtlık için) saklanıyordu. Yükler bu kata makara sistemi sayesinde rahatça taşınıyordu (Vance, 1990). *Bürgerhaus*'un temel biçimlenişi Flandern'den Baltık kıyılarına kadar, -dönemin zevkine bağlı ufak tefek dekoratif unsurlar dışında pek farklılık göstermiyordu (Griep, 1985) (Şekil 3.6).

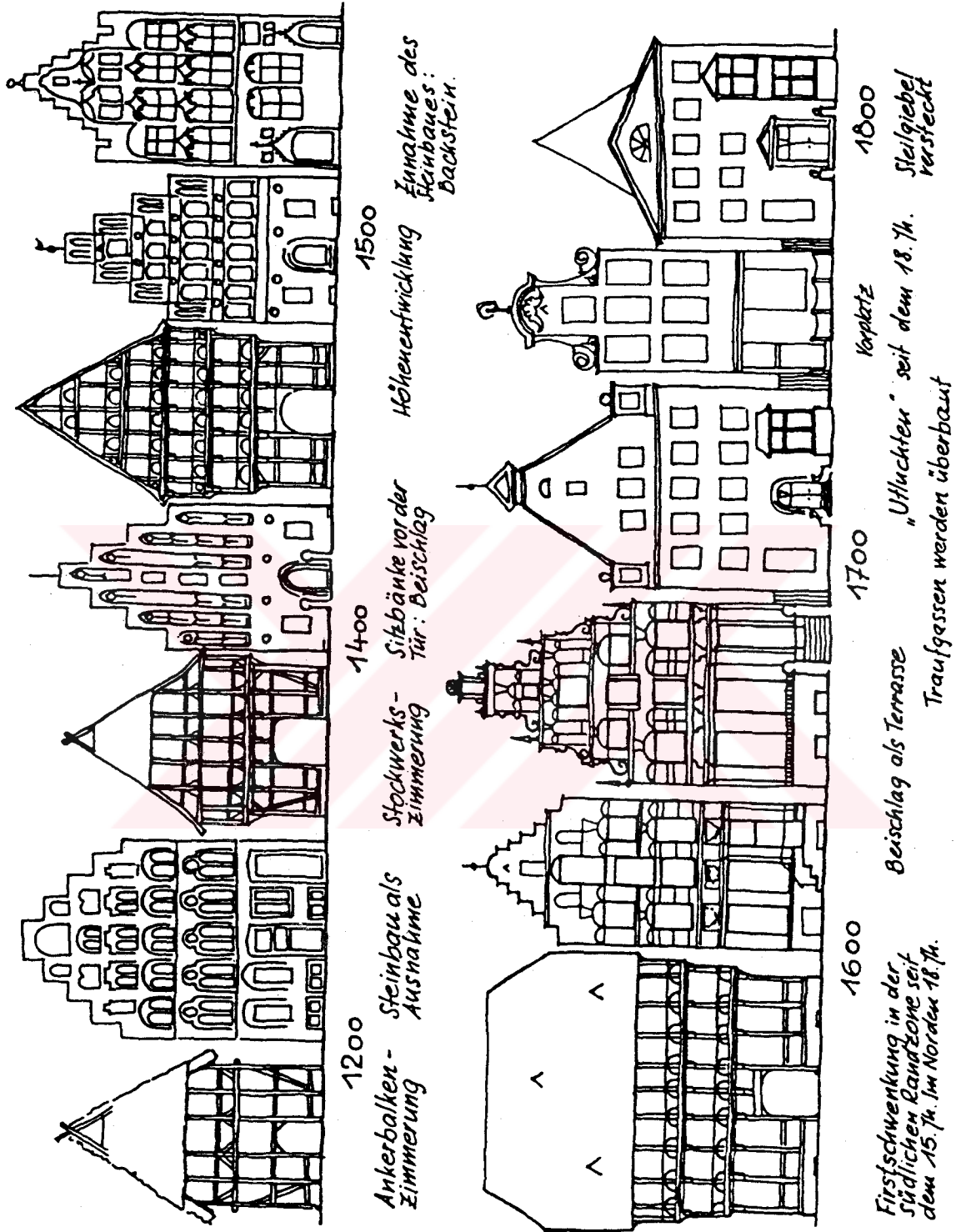
Bürgerhaus'un nüvesi pazar yerlerindeki barakalardır. 1800'lü yıllara kadar eski şehirlerde alışveriş, bu iş için özel bazı haklarla donatılmış meydanlarda belli günlerde yapılıyordu. Zamanla bu meydanlar kolayca sökülüp takılabilen basit standlarla doldu. Pazar yerinde, üstü kapalı bir alışveriş yeri bulunduran lonca evleri de bulunuyordu. Büyükçe şehirlerde pazar kurulan günler az aralıkla birbirini takip

¹¹ *Bürger* kelimesi latincedeki *burgenses*'dan türetilmiş olup, "bir kalenin koruması altında ikamet eden özgür kişi" anlamına gelmektedir. Günther Griep, *Kleine Kunstgeschichte des Deutschen Bürgerhauses*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1985, s.49.

¹² Metin boyunca bu tip yapılara daha çok Alman şehirlerinden örnekler vereceğimize yukarıda adı geçen türdeki binaları tanımlamak için *Bürgerhaus* kelimesini kullanacağız. Bu kelimeyi Türkçe'ye tercüme etmeye kalkmak ise Türkiye'de bu çok spesifik ve tarihi yapı türü bulunmadığından herhangi bir anlam ifade etmeyecekti.

Şekil 3.5 : Strasbourg'da bir Bürgerhaus

Şekil 3.6 : Bürgerhaus tipleri

ediyorsa, başka bir deyişle haftada birkaç kez pazar kuruluyorsa standlar sökülüyordu. Zamanla bu standların yerini daha sağlam yapılar aldı, fakat bunların cephe genişliği standın genişliğini aşmamak durumundaydı. Yine zamanla bu yapıların üzerine kat ilaveleri yapılarak depo ve yaşam mekanları yaratıldı. Bu gelişmenin sonunda pazar yerinde sadece 2-3 metre genişliğinde, fakat üç veya dört kat yüksekliğinde, zemin katı dükkanlı evler ortaya çıktı (Şekil 3.7). *Bürgerhaus* denen bu evlerin zemin katına bakıldığında halen bunların nüvesini oluşturan ilk biçimi görmek mümkündür (Şekil 3.8) (Griep, 1985).

Fondaco: Bazı Avrupa şehirlerinde, -örneğin Venedik'te etrafı duvarlarla çevrili bir avlu etrafında düzenlenmiş, toptan satış yapılan kapalı pazar yeri, büro, depo ve ev olarak kullanılan yapılardan oluşan içe dönük yerleşimler ortaya çıkmıştı; Arapça'daki *funduk* kelimesinden türetilerek *fondaco* adı verilen bu yerleşimler daha çok yabancı tüccarların yeriydi, ancak deniz aşırı ticaretiyle uğraşan yerli tüccarların da *fondacolar* kurduğu oluyordu. Yabancı tüccarların durumunda *fondacoların* avantajı kendi konsüllerinin yönetimi altında, kendi kurallarına göre işlerini yapmaları ve dini inançlarını sürdürmeleriydi. Duvarları yabancılarınkı kadar sağlam olmayan yerli tüccarların *fondacosu* ise özellikle hırsızlığa karşı korunma amaçlıydı. Bu tür yapılara Akdeniz'de *fondaco* denirken, Almanya'da *Stahlyard*, İngiltere'de *steelyard* adı veriliyordu (Vance, 1990). En ünlü iki *fondaco* Venedik'te olanlardır: bunlardan biri 13. yüzyıldan kalma olan *Fondaco dei Turchi*, diğeri 1505 Venedik yangınından sonra yapılmış olan *Fondaco dei Tedeschi*'dir. Bunlardan sonuncusu dört kenarı revaklı bir avlu etrafında düzenlenmiş üç katlı bir yapıdır (Şekil 3.9). Antwerp'deki abidevi Hansa yapısı (1564-68) da İtalya'daki *fondacolarla* aşağı yukarı aynı işlevi üstlenmişti (Şekil 3.10) (Pevsner, 1979). *Fondacoların* günümüze kalmış en iyi örneklerinden biri Burghes'de Jacques Coeur adlı bir Fransız tacire ait olandır (*Palais de Jacques Coeur*). Büyük bir kapıdan malların indirildiği ve soylu misafirlerin alındığı avluya girilirdi. Revaklı zemin kat malların depolanmasına, birinci kat ailenin ikametine ayrılmıştı, çatı katı ise yine depo ve büro olarak kullanılmaktaydı (Şekil 3.11) (Vance, 1990).

Misafirhaneler: Ortaçağ şehirlerinde ilk zamanlar yolcuları misafir etme hakkı ve görevi manastırlar, papalık merkezi ve kalelere aitti. Fakat zenaat ve ticaretle uğraşan şehir erbabının, yani burjuvaların gücü arttıkça yolcuları misafir etme hakkı ve görevini de onlar üstlendiler; bunun başlıca sebebi para ekonomisinin giderek arttığı bir ortamda bu eylemden de maddi bir çıkar ummalarıydı. Lonca örgütünün ortaya çıkması ve güçlenmesiyle birlikte lonca evleri o zamana kadar tek tek üyelerin üstlendiği, yolcuların (yolcular genellikle tüccardı) misafir edilmesi görevini üstlendi. Böylece lonca evlerinin çok yönlü fonksiyonuna biri daha eklenmiş oldu. Fakat burada yolculara sadece konaklama kolaylığı sağlanıyordu, yemek için yolcular genellikle sur dışında bulunan tavernalara gitmek zorundaydılar.

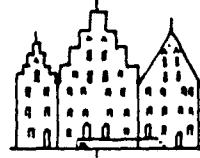
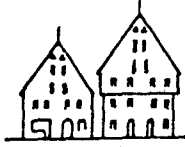
d) Buden und Kleinbürgerhäuser

59

*Kleinstgrundstücke.
Deshalb nur Höhen-
entwicklung*

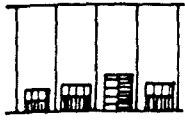
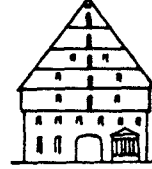
1200 / 1300

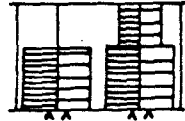
1400

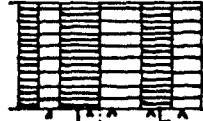
1500-1600

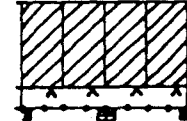
Markt (-Straße)
Marktstände

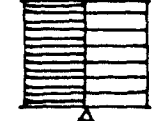
Marktbuden
Zusammenschluß
zum Halbgiebelhaus

Laden - Wohnung - Speicher
Mit Beischlägen
Laubengang-
häuser

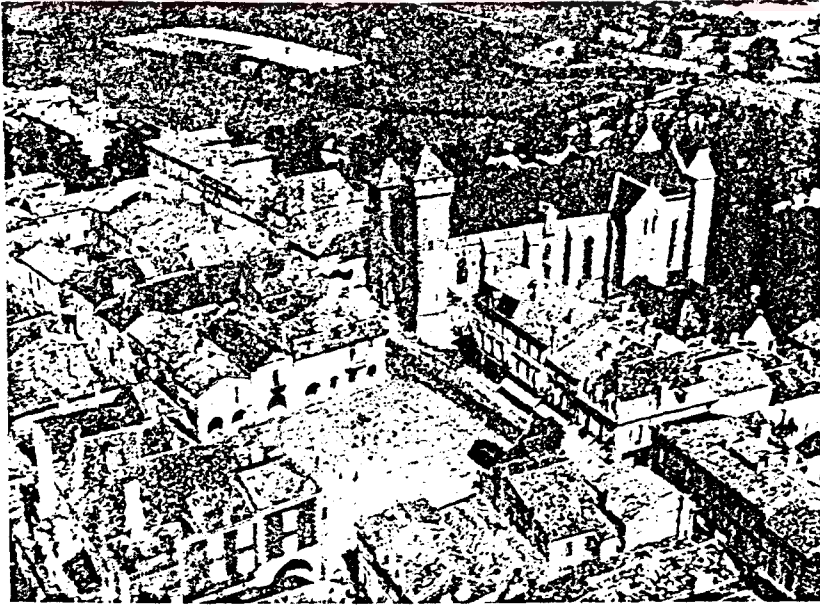

Keller

Breitgiebel
ergeben die
beste Nutzung

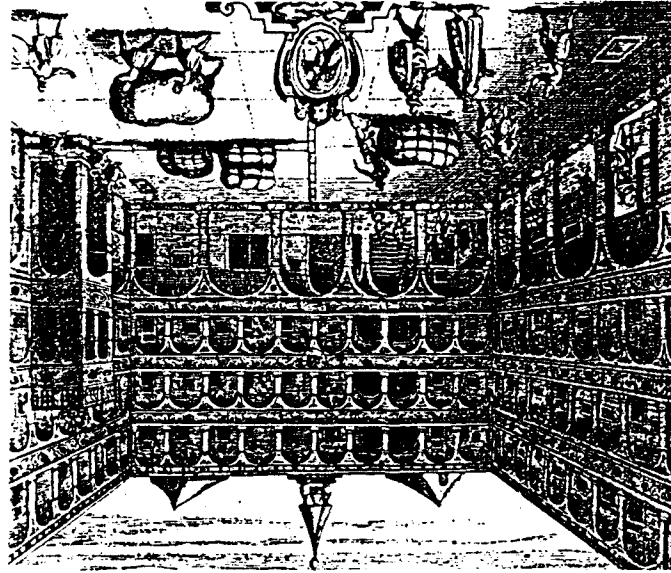
Şekil 3.7 : Pazar standından Bürgerhaus'a

Şekil 3.8 : Beaumont-en-Perigord, pazar yeri ve etrafındaki Bürgerhauslar

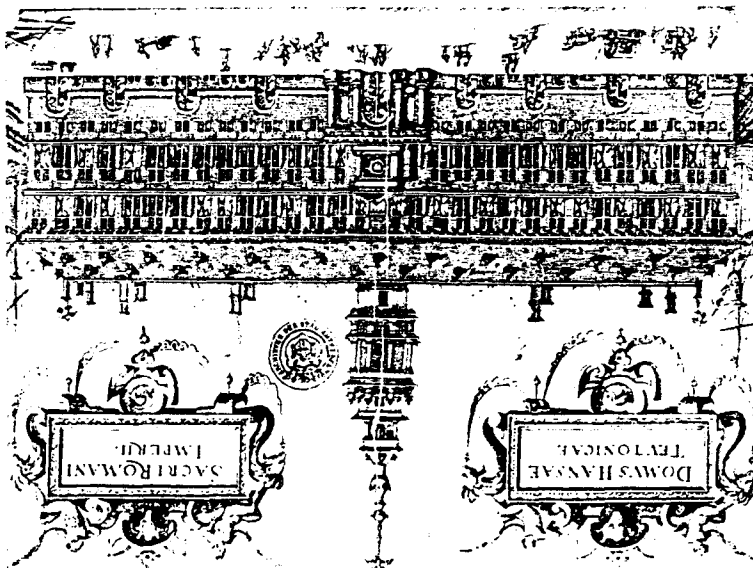
Şekil 3.10 : Fondaco dei Tedeschi

15.9 Venice, Fondaco dei Tedeschi, after 1505 (engraving by Raphael Custos, 1616, destroyed)

Şekil 3.9 : Antwerp, House of the Hansa

15.8 Antwerp, House of the Hansa, 1564-68, by Cornelis Floris

Şekil 3.11 : Bourges, Palais de Jaques Coeur

Avrupa şehirlerindeki bir başka misafirhane türü daha büyük ahırlar ve daha kapsamlı yan binalar bulundurmada olduğundan genellikle şehir surları dışında, nadiren çarşı veya liman bölgesinde bulunandı, ki bunların esin kaynağı İslam dünyasındaki kervansaraylardı. Burada at ve arabalarla yolculuk edenlere veya civardaki yerleşimlerden şehirdeki işlerini halletmek için gelenlere barınak ve yemek hizmeti sunulurdu. Güvenlik nedeniyle bu misafirhaneler büyük avluları çeviren masif taş duvarlı, zemin katında pencere sayısı az olan yapılarıydı (Griep, 1985).

Kapalı Pazar Yerleri ve Belediye Binaları: Avrupa şehirlerinin birçoğunun merkezinde daha 12. yüzyılda üzeri örtülü pazar yerleri bulunuyordu, tek tek bireylere ait, farklı malların satıldığı birçok dükkanın bir binada toplanmasından meydana gelen pazar yerlerinin kökeni Yunan ve Roma şehirlerinin agorasıydı. Avrupa'daki pazar yerlerine örneklerden Fransa'da, *St. Pierre-sur-Dives*'deki (13. veya 14. yüzyıl) (Şekil 3.12) ve *Richelieu*'deki (1630) (Şekil 3.13) pazar yerleri dışı taş veya tuğla, içi tahta yapılarıydı. Daha geç tarihli pazar yerlerinin çoğu üzeri açık bir avlunun dört tarafını çeviren revaklardan oluşuyordu, bu tür pazar yerlerinin en büyük örneklerinden biri Paris'teki *Marché St. Germain*'dir (1813-1816) (Şekil 3.14). 19. yüzyılın ortalarına doğru yapılan pazar yerlerinin çoğunun avlusu cam-demir çatı ile örtülüydü, bazıları ise çok sayıdaki pavyonlardan oluşuyordu: örneğin Victor Baltard tarafından tonozlu tünel şeklindeki caddelerle birbirine bağlanan 14 pavyondan oluşacak şekilde tasarlanmış olan Paris'teki *Halles Centrales*'in yapımına 1853'de başlanmış, açılışı 1858'de yapılmıştı, açıldıktan sonra da inşaatı süren *Halles Centrales*'nin 1870'de henüz 10 pavyonu tamamlanmıştı (Şekil 3.15) (Pevsner, 1979).

Avrupa şehirlerinde pazar yeriyle şehir yönetiminin aynı çatı altında olduğu bir dönem vardır, ki bu 12. ve 15. yüzyıllar arasındadır. 12. yüzyıla kadar şehrin yönetimi genellikle manastırlarda yapılan toplantılarla yürütülüyordu. 12. yüzyılın sonundan itibaren yeni bir yapı tipi olarak gelişen belediye binalarında kapalı pazar yeriyle şehir yönetimi aynı çatı altında toplanmış oldu, ki bu durum şehirlerin gerçek sahibi olan ticaret erbabının şehir yönetiminde kazandığı önemin bir yansımasıdır. Belediye binalarının günümüze kalmış en eski örneği Como'daki 1215 tarihli *Palazzo del Broletto*'dur (Şekil 3.16). Bu yapının revaklı bir açık zemin kat ve üzerindeki bir büyük odadan oluşan planı standart bir plan haline gelmiş ve daha geç tarihli örneklerde de tekrar edilmiştir. Como'daki örnekte zemin kat binanın önünde kurulan pazar yerinin devamıydı, üst kat ise belediye meclisinin toplantı yeri ve mahkeme salonu olarak işlev görüyordu (Pevsner, 1979). Alt katı kapalı pazar yeri, üst katı şehir yönetimine ayrılmış belediye binalarına bir başka örnek Piacenza'daki 1281 tarihli belediye binasıdır (Şekil 3.17) (Koch, 1993). 1250 ve 1300 arasında belediye binalarının öncüsü olan İtalya'da, Toscana bölgesinde zemin katı açık olmayan, daha karmaşık planlı belediye binaları yapılmaya başlandı: zemin katın

15.5 St Pierre-sur-Dives, market hall, 13th-14th c.

Şekil 3.12 : Saint Pierre-sur-Dives, pazar yeri

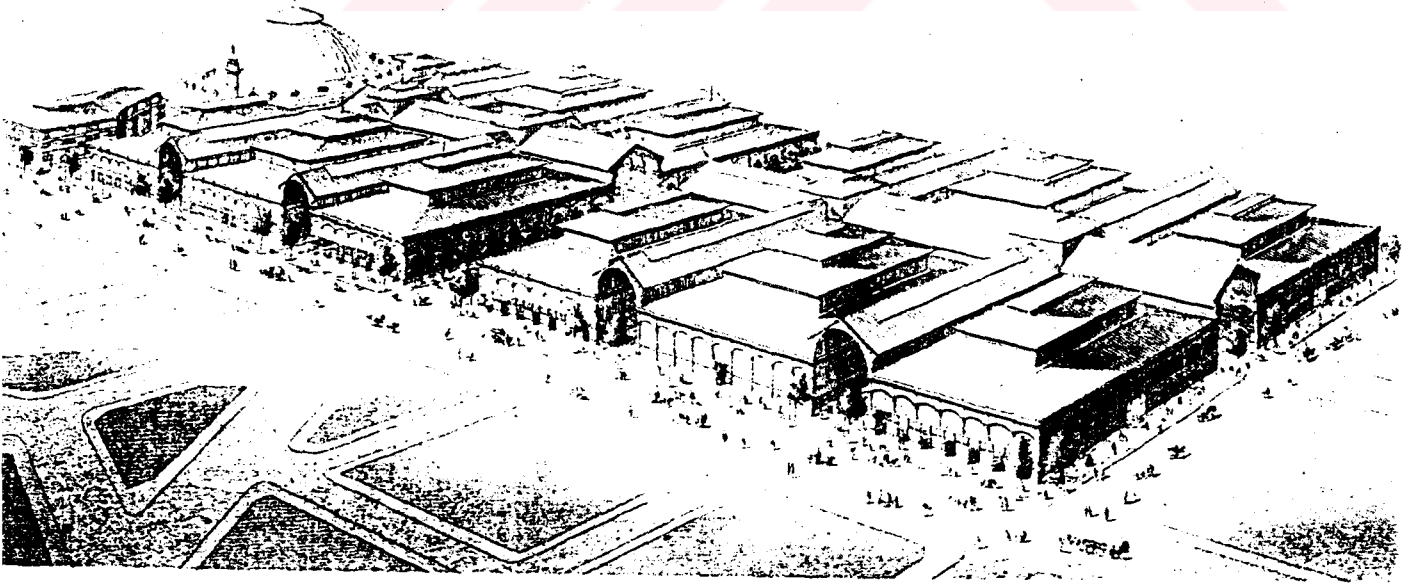
15.6 Richelieu, market hall, c. 1630

Şekil 3.13 : Richelieu, pazar yeri

15.11 Paris, Marché St Germain, 1813-16, by J.-B. Blondel

Şekil 3.14 : Paris Marché Saint Germain

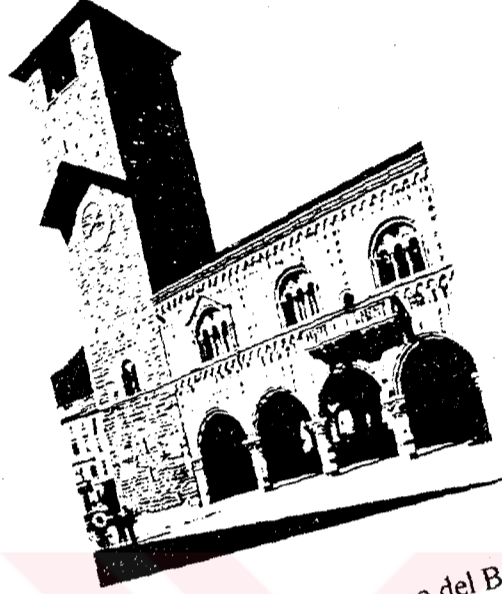

15.25 Paris, Halles Centrales, begun 1853, by Victor Baltard

Şekil 3.15 : Paris, Halles Centrales

kapalı olmasının pazar fonksiyonunun kaybolduğuna işaret ettiği bu yeni tip belediye binalarına örneklerden biri Floransa'daki *Palazzo Vecchio*'dur (1299-1314) (Şekil 3.18). Belediye binalarında pazar yeri işlevinin ortadan kalkması sadece pazar yeri veya çarşı olarak kullanılacak ayrı binalara ihtiyaç duyulmasıyla ilgilidir. İtalya'da belediye binaları bu şekilde gelişirken, Orta Avrupa'daki belediye binalarında 14. yüzyılda pazar fonksiyonu halen devam ediyordu: örneğin, kumaş üretimi ve ticaretinin yaygın olduğu önemli bir ticaret şehri olan Thorn'daki (günümüzde Polonya sınırları içindeki bu şehrin şimdiki adı Torun'dur) belediye binasının (1250-1393) (Şekil 3.19) zemin katı dükkanlara ayrılmıştı, ki bunlar arasında en önemli yeri kumaş dükkanları tutuyordu; diğer dükkanları tuhafiyeciler, çömlekçiler, sabun üreticileri, keten kumaş satıcıları, fırıncı ve pastacılar işgal ediyordu (Pevsner, 1979). Kuzey Fransa ve Hollanda'da ise İtalya'da olduğu gibi belediye binalarının pazar fonksiyonu zamanla erimeye başlamış ve loncalar, ürettikleri ürünün sergilendiği ayrı binalar yapmaya başlamışlardı.

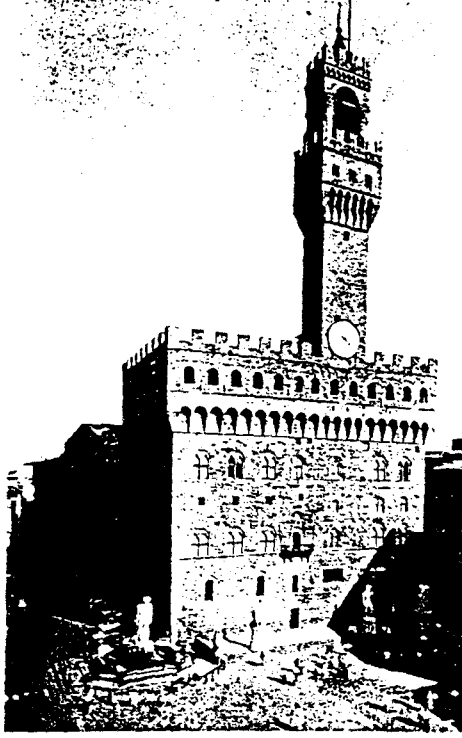
Lonca Binaları: Avrupa şehirlerinde belediye binasından ayrı olarak ya belediye binasıyla eş zamanlı ya da daha sonra lonca binaları yapıldı. Loncaların güçlü olduğu ve özellikle toptan ticaretin yaygın olduğu şehirlerde belli bir loncanın veya birkaçının birarada ürünlerinin sergilendiği lonca binaları, boyut ve dekorasyon bakımından belediye binalarına benziyordu; ayrıca, pratik işlevlerinin yanısıra belli bir loncanın üyesi tüccarların sahip oldukları maddi ve politik gücü dışa vurmalarının bir aracıydılar. Lonca binaları lonca organizasyonunun gerçekteştiği ve imtiyazlarının korunduğu yerler olmalarının yanısıra, ticaretle uğraşan kişilerin hayatının merkeziydi, çünkü ticaret onların varoluşunun çekirdeğini oluşturuyordu (Vance, 1990). Genel olarak, lonca sandığının bulunduğu lonca odası, loncada üretilen malların sergilendiği büyük mekan, bar ve yönetim odalarından oluşan lonca binaları çoğunlukla iki katlıydı. Büyük çaplı ticaret yapan kumaş loncası gibi loncaların sahip olduğu lonca binalarına bir örnek Belçika Ypern'deki *Tuchhalle*'dir: 1200 ve 1620 yılları arasında inşa edilen bu yapının büyük bölümü 13. yüzyılda tamamlanmıştır (Şekil 3.20) (Koch, 1993). Büyük lonca binalarının yanısıra, yerel ihtiyacı karşılayan daha mütevazı tesisler de vardı, ki bunlar arasında zemin katı tamamen kaplayan kapalı pazar yerinde ayakkabı, hububat, ekmek, et satılan lonca binaları sayılabilir. Sonunculara örnek, Hildesheim'daki *Knochenhaueramtshaus* olabilir: çatı katı hariç dört katlı olan bu yapının zemin katının bir kısmını iki kat yüksekliğindeki iki nefli kapalı pazar yeri, diğer kısmını ise hem caddeye, hem de kapalı pazar yerine açılan dükkanlar işgal ediyordu. Üst katlarda ise depo ve büro odası olarak kullanılan odalar dışında, lonca üyelerinin toplantı odası bulunuyordu. (Şekil 3.21). Birçok loncanın ürünlerinin birarada satıldığı lonca binalarına örnek ise Burges'deki *Halles*'dir: yapımına 1240'da başlanan *Halles* binasının kulesi 15. yüzyılda yükselmeye başlamıştır. Bu yapının zemin katında kumaşçılar,

Şekil 3.16 : Como, Palazzo del Broletto

Şekil 3.17 : Piacenza Belediye Binası

Şekil 3.18 : Floransa, Palazzo Vecchio

Şekil 3.19 : Torun, Belediye Binası

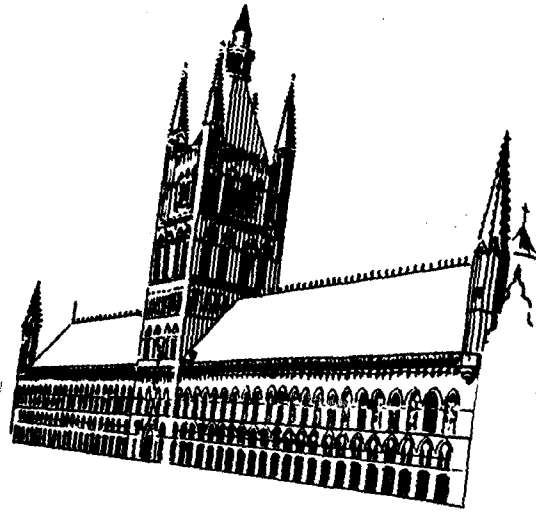
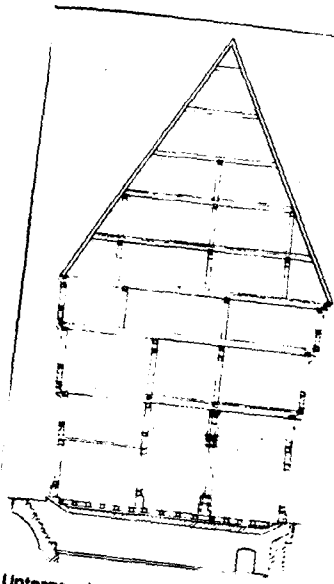
baharatçılar, kasaplar mallarını satıyordu, üst katta ise festival ve eğlencelerin düzenlendiği mekanlar vardı (Şekil 3.22). Burges’de, şehrin başlıca toptan ticaret ürünü kumaşın depolanıp satıldığı 13. yüzyılda yapılmış olan *Waterhalle* adında ayrı bir lonca binası bulunuyordu (Pevsner, 1979).

3.3. 19. Yüzyıl’da Ticaret Yapıları

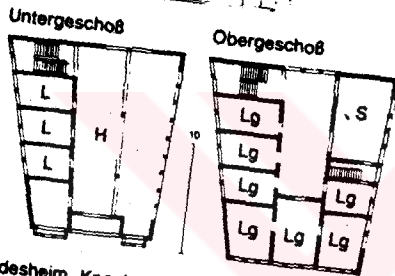
Sanayi devriminden sonra Avrupa’da üretim ve değişimin çehresi köklü bir değişiklik geçirdi. Küçük çaplı üretim yerini fabrikalarda yapılan büyük çaplı üretime, loncalarda örgütlenmiş zenaatçı ve tüccarlar yerlerini büyük şirketlere bırakmaya başladı. Bunlara, üretim ve ticaretin özellikle belli bazı şehirlerde katlanarak artması ve eski iş kollarına bankacılık, sigortacılık, deniz ve demir yolları işletmeciliği, avukatlık, komisyonculuk, posta hizmetleri gibi belli bir meta üretimine dayanmayan bazı yeni iş kollarının da eklenmesiyle o zamana kadar üretim, ticaret ve ikamet aynı çatı altında toplandığı ve 19. yüzyıla kadar varlığını koruyan *Bürgerhaus* denen evlerin yoğunlukta olduğu şehir merkezlerinin çehresi ve ticaret yapılarının niteliği değişmeye başladı. İkamet ve işyeri ayrışırken, şehir merkezleri salt iş merkezlerine dönüştü. Büyük çaplı üretim eski merkezin dışındaki fabrikalarda yürütülürken, belli bir metanın değil de hizmetin üretildiği bankacılık ve sigortacılık gibi iş kolları veya bir metanın üretim ve dağıtım sürecinin organizasyonu için büro binaları, (İngilizce’de *counting-house* veya *office buildings*, Almanca’da *Kontorhaeuser* veya *Bürogebäude*) perakende alışveriş için pasajlar, pasajların ardından Fransızca konuşulan ülkelerde *Bon Marché*, İngilizce konuşulanlarda *Department Store* denen çeşitli malların arz edildiği büyük alışveriş merkezleri yapılmaya başladı. Çok genel bir çerçevede dile getirdiğimiz bu değişimle ilgili olarak ortaya çıkan yeni ticaret binalarından *Department Store* ve pasajlara burada kısaca değinip, tez konumuzla daha yakın bir ilişki içinde bulunan büro binalarına Hamburg örneği ışığında daha ağırlıkla yer vereceğiz.

3.3.1. Pasajlar

Pasaj sözcüğünün kökeni latincedeki *passus*’dur ve adım anlamına gelir. Yapı tarihinde pasaj herşeyden önce bir geçit, başı ve sonu olan bir mekandır. Fakat bu mekanın fonksiyonu ayrılmış, bağımsız bir binası vardır (Geist, 1979). Pasaj sözcüğü Fransızca’dan gelir ve bu dilde daha 18. yüzyılda büyük yapı bloklarının iç kısmından geçiş sağlayan özel yollar için kullanıldığı bilinir. Olgunlaşmış pasajların Avrupa’da görülen öncüllerinden biri olan özel yollar sadece Paris’te değil, başta Londra olmak üzere başka bir çok Avrupa şehrinde 18. yüzyılın sonlarından itibaren yapılmaya başlamıştı. Paris ve diğer şehirlerdeki örnekleri daha çok yan yana ve karşılıklı dizilmiş benzer ev topluluklarının ortasından geçen iki ucunda akşamları kapatılan ve bekçilerce korunan demir kapıların olduğu özel yollardı, ki Paris’te

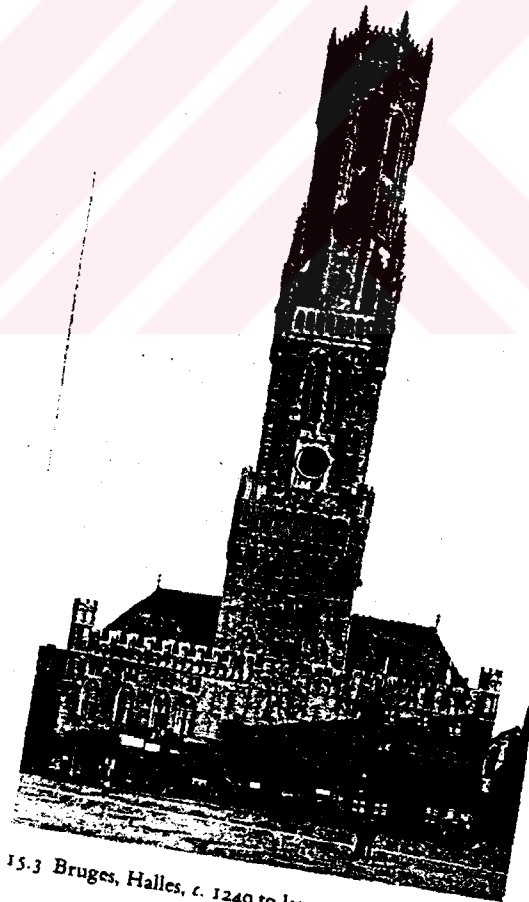

Şekil 3.20 : Belçika/Ypern, Tuchhalle

Hildesheim, Knochenhaueramtshaus, 1529. H 2schiffige Halle, 2 Geschosse hoch; L Läden, zur Straße und nach innen offen; Lg Lager- und Kontorraum, auch in den Obergeschossen; S Trinkstube (?). Prachtvolles Fachwerk mit Vorkragungen und Schnitzereien.

Şekil 3.21 : Hildesheim,
Knochenhaueramtshaus

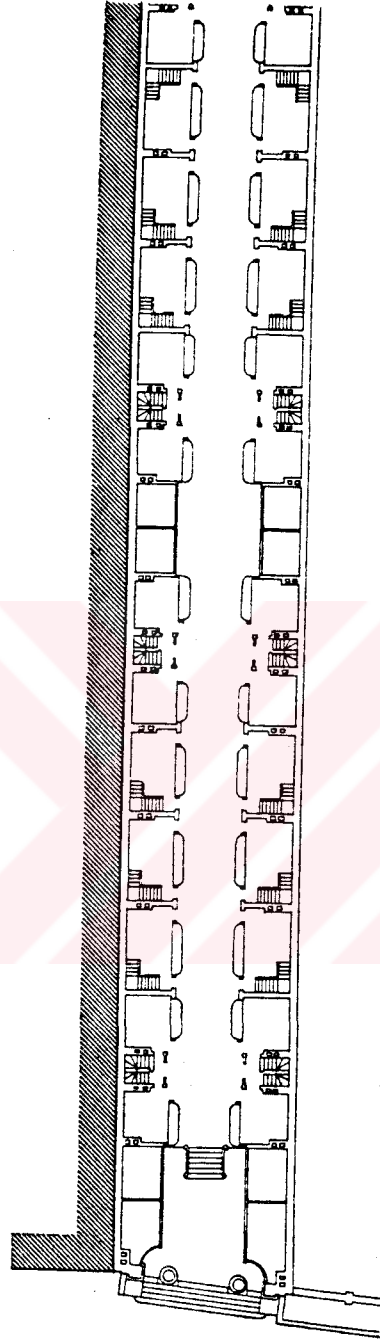

15.3 Bruges, Halles, c. 1240 to late 15th c.

Şekil 3.22 : Bruges, Halles

bunların ait olduğu yapı grubuna “Cité” adı veriliyordu (*Cité Bergère, Cité Trévise, Cité d’Antin*). *Cité*ler, kalabalıklaşan ve arsa fiyatlarının arttığı şehirlerde şehir içinde oturmak isteyip de şehrin gürültüsü ve kargaşasından mümkün olduğu kadar uzak kalmak isteyen nispeten varlıklı, fakat bahçe içinde tek başına bir eve sahip olacak kadar da parası olmayan kişilerin rağbet ettiği özel yollu ev topluluklarıydı (Geist, 1979). Zamanla pasaj, perakende ticaretin bir örgütlenme biçimi olarak belli bir olgunluğa erişti: bu haliyle pasajdan kastedilen işlek caddeler arasındaki cam çatılı, iki yanında dükkanların sıralandığı birleştirici geçittir. “Üst katlarında yine dükkanlar, bürolar, atölyeler, ikamete ayrılmış mekanlar olabilir. Özel mülkiyete ait bir alan üzerinde halka açık bir mekan ve perakende ticaretle ilgili bir organizasyon şekli olan pasaj, uygunsuz hava şartlarına karşı koruma, sadece yayalara ait alan, ve etrafındaki sokak ve caddeler arasında kısaltma imkanları sunar. Sağladığı bu kolaylıklar, içindeki dükkanların kiracılarına ve böylelikle pasaj sahibine ekonomik başarı olarak geri döner...Bir pasaj ancak şehrin ana alışveriş merkezindeyse ve iki aynı ölçüde işlek caddeyi birleştiriyorsa varlığını amaçlandığı gibi sürdürebilir...Pasajın bir ilüzyon yaratan unsuru pasaj mekanıdır: iç mekanda üzeri örtülü dışmekan- içeri alınmış dış cephe mimarisidir. Pasaj mekanı, cam bir çatıyla örtülü olması, simetrik cepheleri ve sadece yayalara hizmet etmesiyle caddeden ayrılır. İşte, biri cam çatı, diğerleri simetrik cepheler ve yaya yolu olmak üzere bu üç unsur bütün örneklerde mevcut olup bir yapı biçimi olarak pasajı tüm diğer benzer yapılardan ayırır” (Geist, 1979). Tanım gereği pasajlar üzeri çatıyla örtülü olsa da, kapalı pasajlarla açık pasajlar Avrupa’da aynı zamanda ortaya çıkmıştı; açık pasajlar sanayi bölgelerinde olup, daha çok zenaatçilerin yeri, kapalı pasajlarda ise lüks malların satıldığı dükkanlar vardı. J. F. Geist’a göre literatürde genellikle pasajlar anlatılırken doğu çarşılarının pasajlara örnek olduğu ileri sürülür, fakat yine aynı yazara göre, doğudan alınmış belli bir mimari örneğin belli bir pasajı doğrudan etkilediğine rastlanmamıştır, bu nedenle olsa olsa bu etkilenme 18. ve 19. yüzyılda yayınlanmış seyahatnamelerdeki gravürlerle desteklenen tasvirlerle dayanır (Geist, 1979). İlk pasajlar Paris’te yapılmıştı. Yolların darlığı ve pisliği, tretuvar olmaması, 18. yüzyılda atlı arabaların çoğalmasından dolayı Paris sokaklarında yürümeyi giderek daha keyifsiz ve tehlikeli bir hale getirmişti. Dolayısıyla şehirliler araba altında kalma korkusu olmadan rahatça alışveriş edebilecekleri yerlere ihtiyaç duyuyorlardı. Bu ihtiyacı İslam dünyasındaki çarşılarından esinlenerek yapılan pasajlar karşıladı.¹³ 1820’ye gelindiğinde Paris’te altı, Londra’da iki ve Brüksel’de bir pasaj

¹³ Pasaj farklı ülkelerde farklı isimlere sahipti: **Arcade**: İngilizce konuşulan ülkelerde; **Bazar**: Almanya ve Tuna boyundaki ülkelerde; **Cité**: bir defaya mahsus Belçika’da; **Colonnade**: İngiltere’de; **Galerie**: Fransa, Belçika, Almanya’da mimari bakımdan özellikle dikkat çeken pasajlarda; **Galleria**: İtalya’da; **Galeria**: İspanyolca konuşulan ülkelerde; **Passage**: Almanya, Fransa, Benelux ülkeleri, İngiltere’de.

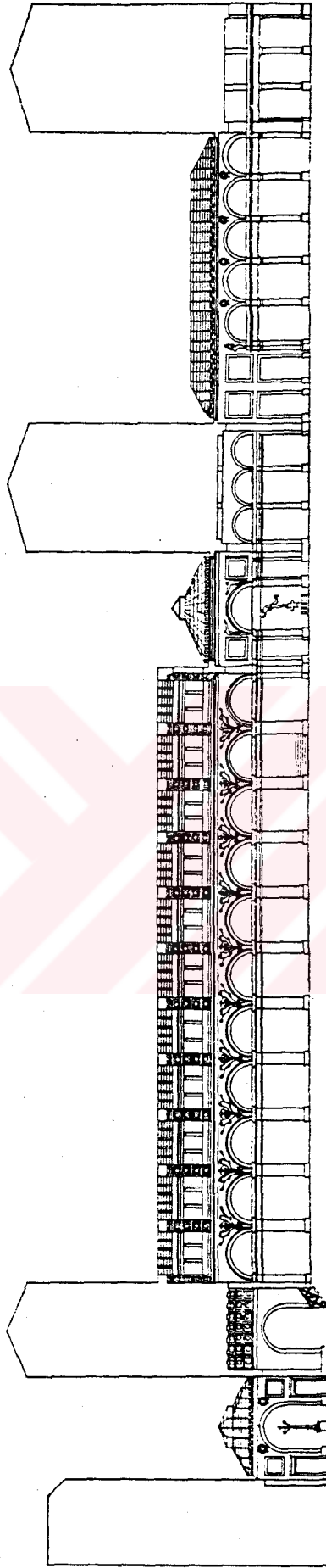

Şekil 3.23 : Londra, Burlington Arcade, zemin kat planı

Şekil 3.24 : Londra, Burlington Arcade

bulunuyordu. İlk pasaj yapıları Paris'teki sonradan yıkılmış *Galerie de Bois* (1786-88) ile *Passage Feydeau*'dur (1791?). *Passage du Caire* (1799) ile *Passage des Panoramas* (1800) değişmiş olarak günümüze ulaşmıştır. Bunların arkasından yapılmış olan *Passage Delorme* (1808) ve *Passage Montesquieu* (1811) yıkılmıştır. Londra'nın en eski pasajları ise restore edilerek günümüze ulaşmış olan *Royal Opera Arcade* (1816-18) ile *Burlington Arcade*'dir (1818-19). Paris ve Londra'dakilerin ardından 1820'de Brüksel'de *Passage de la Monnaie* inşa edilmiştir. Paris'teki ilk pasajlar yanyana ve simetrik olarak dizilmiş, altı dükkan, üstü ikamete ayrılmış, dar evlerden oluşuyordu ve bunların arasındaki geçit en fazla üç metre genişliğindeydi. Yukarıda adı geçen ilk iki pasajın üstten aydınlatması yoktu, sadece oldukça yüksek bir seviyede yanlardan ışık alıyordu. *Passage du Caire*'in çatısı hakkında herhangi bir bilgi yoktur. *Passage des Panoramas* ise Londra'daki *Burlington Arcade*'de halen görüldüğü gibi ışık delikleri olan tahta bir çatıyla örtülüydü. Fakat buraya kadar sayılanlar tanım gereği "gerçek pasajların" proto tipiydi: pasajın gerçek mucidi olarak *Passage Delorme*'nin sahibi M. Delorme kabul edilir. Günümüze ulaşmış herhangi bir belge olmamakla birlikte, bu pasajın üstünün tamamıyla cam bir çatıyla örtülü olduğu tahmin edilmektedir. Pasaj yapısının çeşitli varyasyonlardan sonra tanımına uygun olarak olgunlaştığı dönem ise 1830'lardır. 1840'dan sonra özellikle pasajın anayurdu olan Paris'te pasajlar eski moda olmaya ve yerlerini daha efektif alışveriş imkanı sunan başka yapılara bırakmaya (*Bon Marché*) başladı. Paris'teki 29 pasajın sadece altısı 1840'dan sonra yapılmıştır. Fakat medeniyetin göstergesi modernliğin sembolü olarak pasajlar -Paris ve Londra örneklerine bakılarak, başka şehirlerde birinci dünya savaşı öncesine kadar yapılmaya devam etti. Londra'daki *Burlington Arcade* (1718-19) zeminle birlikte üç katlı ve mansard çatılıydı. 180x11m boyutuyla oldukça dar ve uzun bir pasajdı. Üst katları ikamete ayrılmış olan bu pasaj sonradan yapılan kat ilaveleriyle orjinal halini kısmen yitirmiştir (Şekil 3.23; Şekil 3.24) (Geist, 1979). Paris'in önemli pasajlarından biri 1823 tarihli *Galerie Vivienne*'dir. Üç kapılı, iki katlı pasajın planı L-şeklinindedir. Dükkan içlerinden veya birinci kattaki arka koridordan girilen ikinci kat mekanları ikamete ayrılmıştır. Orjinal cam çatısı halen korunmuş olan pasaj ampir üsluptadır (Şekil 3.25; Şekil 3.26) (Griep, 1979). Pasajlara örneklerden bir diğeri Hamburg'taki 1866 tarihli *Sillem's Bazaar*'dır. Gotik ve Rönesans üslupların etkisinin görüldüğü bu pasaj, Paris ve Londra'dakiler kadar uzun olmasa da son derece zengin dekorasyonu, boyutlarının büyüklüğü ve dökme demir strüktürlü yarım daire şeklindeki cam çatısıyla dikkat çekiyordu. Çatıyı ortada bağlanmış olan 45 demir çeyrek daire taşıyordu. İki katlı olan pasajın üst katı, dört katlı giriş binasının ise tüm katları ikamete ayrılmıştı. *Sillem's Bazaar* 1881'de yıkılmıştır (Şekil 3.27; Şekil 3.28; Şekil 3.29) (Geist, 1979).

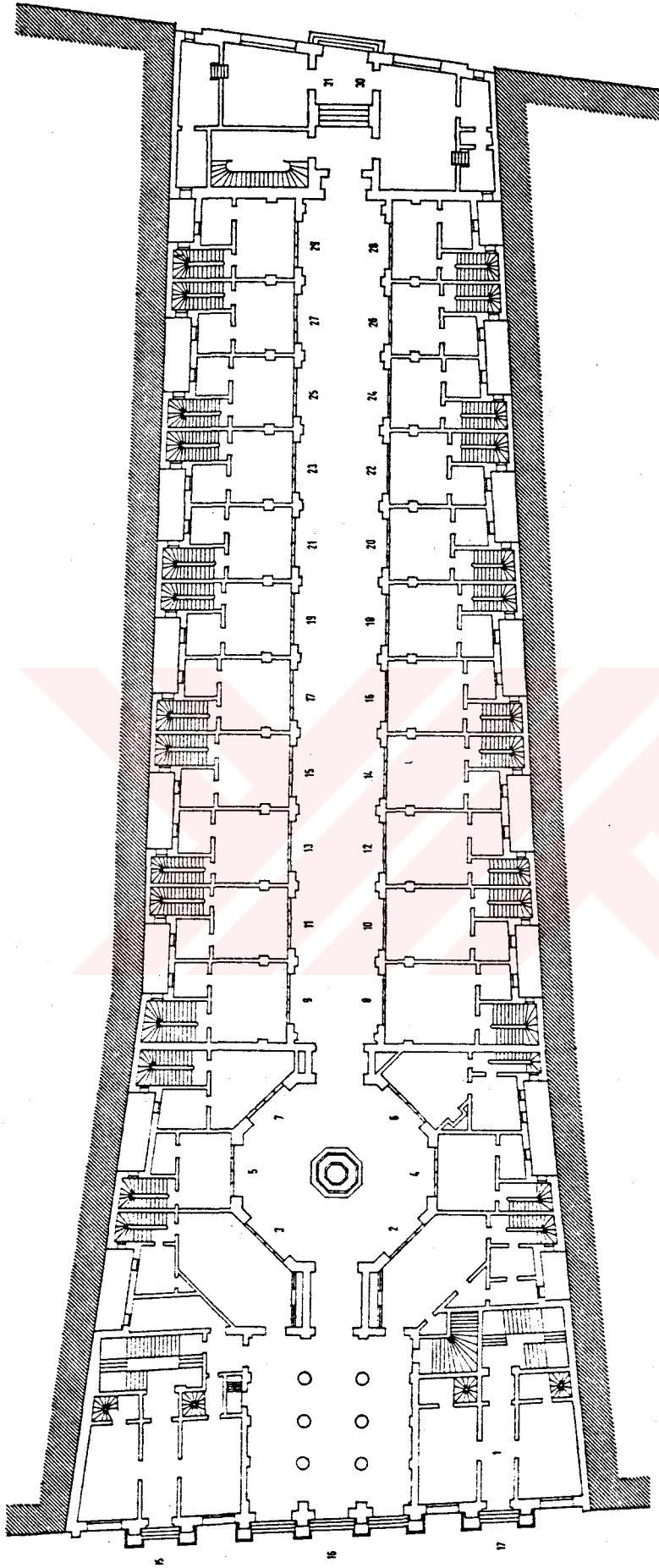

174 Galerie
Längsschnitt

Şekil 3.25 : Paris, Galerie Vivienne (kesit)

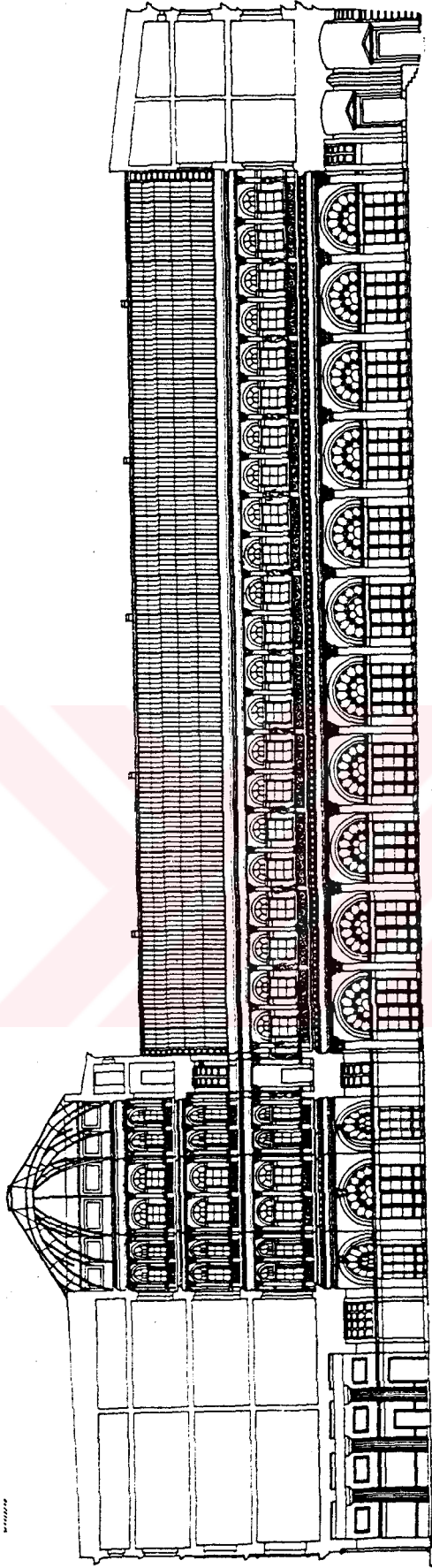

Şekil 3.26 : Paris, Galerie Vivienne

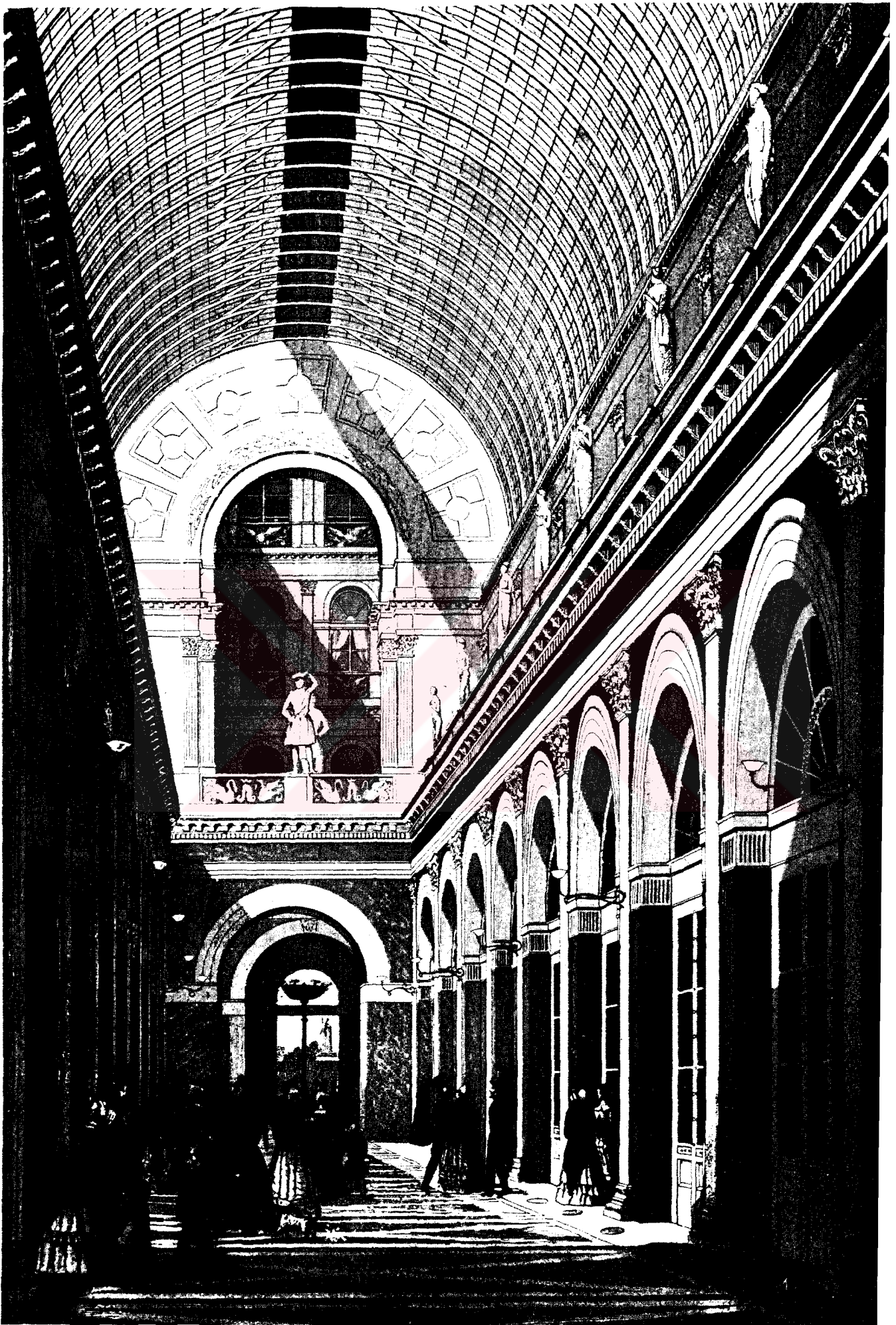
110 Grundriß EG

Sekil 3.27 : Hamburg, Sillem's Bazaar, zemin kat planı

111 Längsschnitt

Şekil 3.28 : Hamburg, Sillem's Bazaar (kesit)

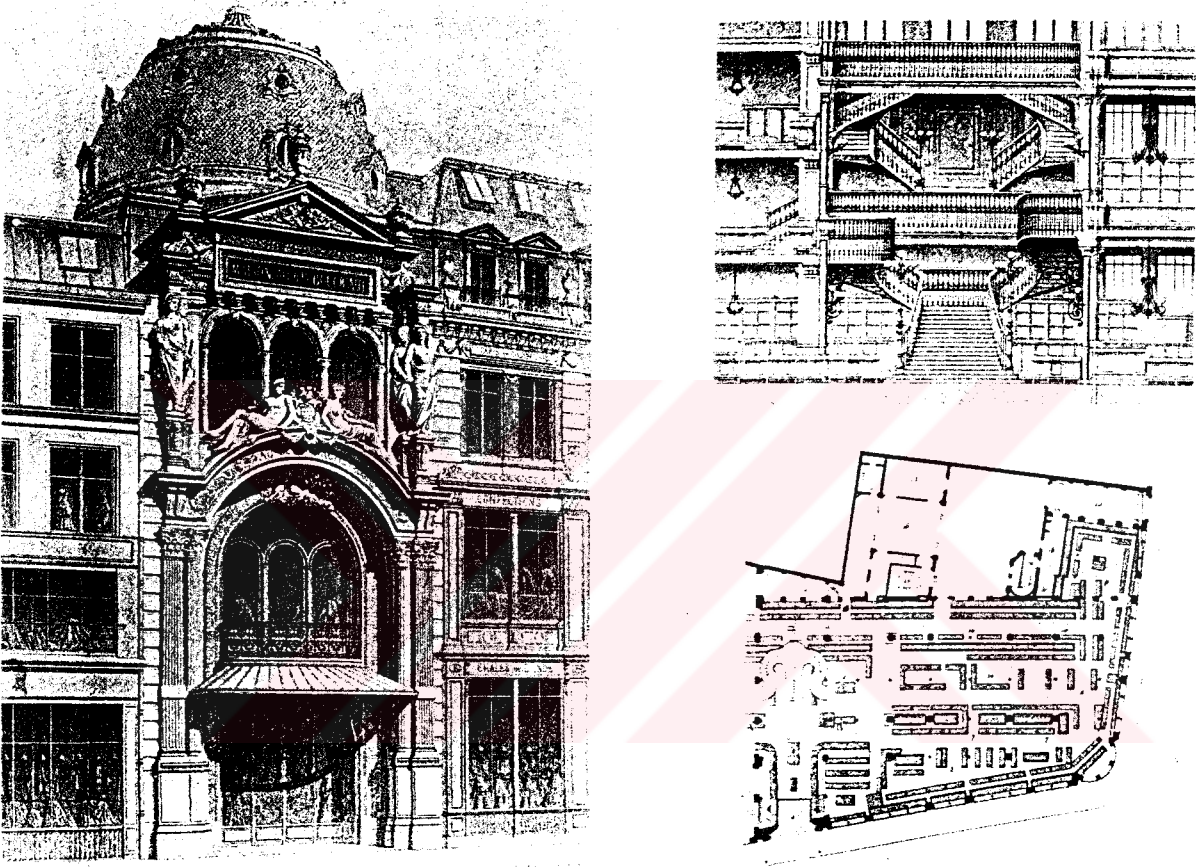
Sekil 3 29 · Hamburo · Sillem's Bazaar

3.3.2. Alışveriş Merkezleri (Department Store, Bon Marché)

19. yüzyılın ikinci yarısında Paris ve Londra'da pasajlar itibardan düşmeye başlarken *Department Store* veya *Bon Marché* denen yeni tip alışveriş merkezleri inşa edilmeye başladı. Çeşitli tüketim mallarının arz edildiği alışveriş merkezleri spesifik bir malın satıldığı küçük dükkanlara karşı ortaya çıkmıştır. Başlangıçta daha çok büyük şehirlerde görülen alışveriş merkezlerinin tüketicilere sağladığı avantaj, çeşitli malları aynı çatı altında bulabilmenin yanısıra, bir malı küçük dükkanlarda olduğundan daha ucuza, sabit fiyatlarla ve satıcı baskısı olmadan satın almak olduğundan bu tip yerler kısa sürede sahiplerine büyük karlar sağlamıştır. 1852'de Paris'te Seine nehrinin sol yakasında kurulmuş olan ilk *Bon Marché* (adından da anlaşılacağı üzere fiyatların ucuzluğu vurgulanmak istenmiştir) küçük dükkanların hitap ettiğinden çok daha geniş bir sosyal sınıflar yelpazesine ulaşmış ve kısa zamanda Seine nehrinin sağ kıyısında da çok sayıda *Bon Marché* açılmıştır (Vance, 1990). Aristide Boucicaut'un yaptırdığı sadece 30 metrekare büyüklüğündeki ilk *Bon Marché* o kadar tutulmuştu ki iki yıl içerisinde tam 12 satış elemanı giderek sayısı artan müşterilere hizmet etmeye başlamıştı. 1869'da Paris'in ilk büyük *Bon Marché*'sinin inşaatı başladı ve 1872'de tamamlandı (Şekil 3. 30). 1873-1876 arasındaki mimar L.C. Boileau'nun üstlendiği genişletme çalışmalarından sonra Rue de Sèvres, Rue de Babylone, Rue du Bac ve Rue Velpeau arasındaki bütün bir adayı işgal eden, etrafı vitrinlerle çevrili, çok sayıda aydınlığı, galerileri olan bu çok katlı yapının ilk mimarı M.A. Laplanche'dı (Pevsner, 1979). Demir iskelet tekniği sayesinde sonradan istendiği gibi bölümlere ayrılmak üzere geniş mekanlara yer verilen bu *Bon Marché*'nin üzeri 1880 yılına ait bir gravürde görüldüğü gibi cam çatılıydı (Şekil 3.31) (Geist, 1979). Paris'in bir diğer büyük alışveriş merkezi 1882-1883 tarihli *Printemps* mağazasıydı: demir iskeletli, dış duvar örgüsü taş, fakat yaygın olduğu üzere çok büyük cam yüzeylere sahip bu yapının mimarı Paul Sédille'di (Şekil 3.32) (Pevsner, 1979). Genellikle bir, iki, üç veya dört katlı olan bu tip alışveriş merkezleri Paris'ten sonra başta Londra olmak üzere başka bir çok Avrupa şehri ve Amerika Birleşik Devletleri şehirlerine de yayılmıştır (Vance, 1990). Londra, Oxford Street'teki 1908 tarihli *Department Store* sütunlu ve uzun cephesiyle dikkat çeken devasa bir yapıydı (Şekil 3.33). Selfridge tarafından yaptırılan bu binanın mimarları R. Frank Atkinson ve D. H. Burnham'dı.

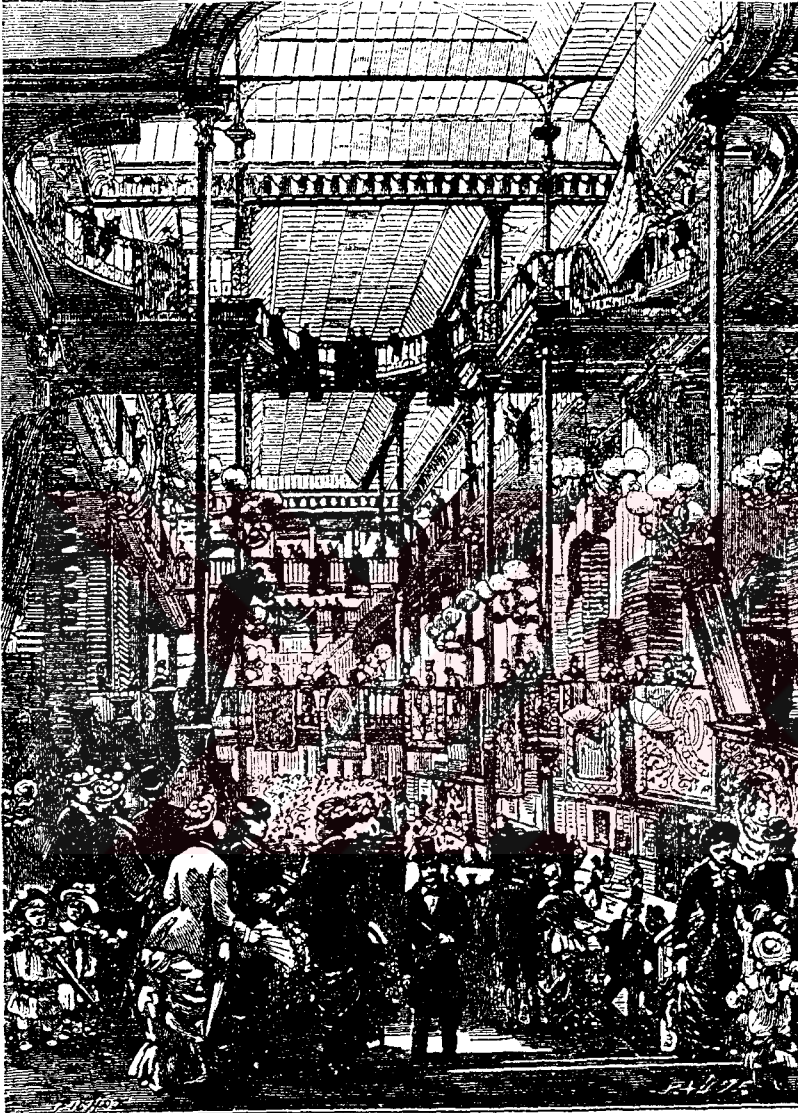
3.3.3. Büro Binaları (Kontorhaeuser, Counting Houses, Office Buildings) ve Hamburg Örneği

Latince kökenli olan büro sözcüğü Fransızca'dan (*bureau*) dilimize geçmiştir. Fransızca'da 12. yüzyılda *bureau* yazı masalarını örtmek için kullanılan yünlülük kumaştı, daha sonra aynı sözcük şık yazı masalarını tanımlamak için kullanılmaya başladı (Fransızca'da halen bu anlamda da kullanılmaktadır), günümüzde ise büro

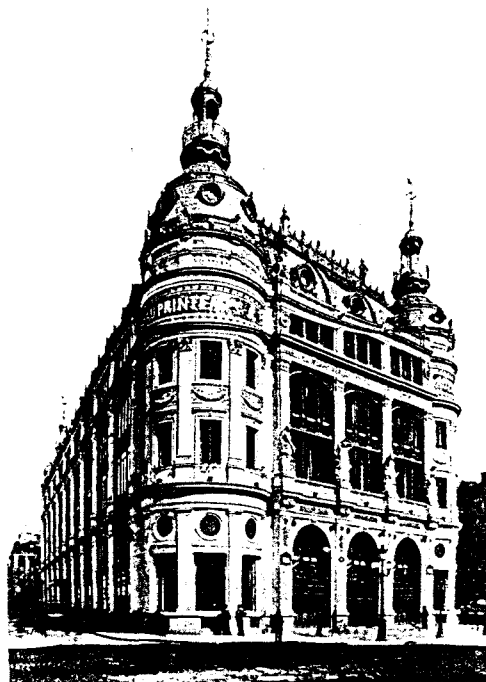
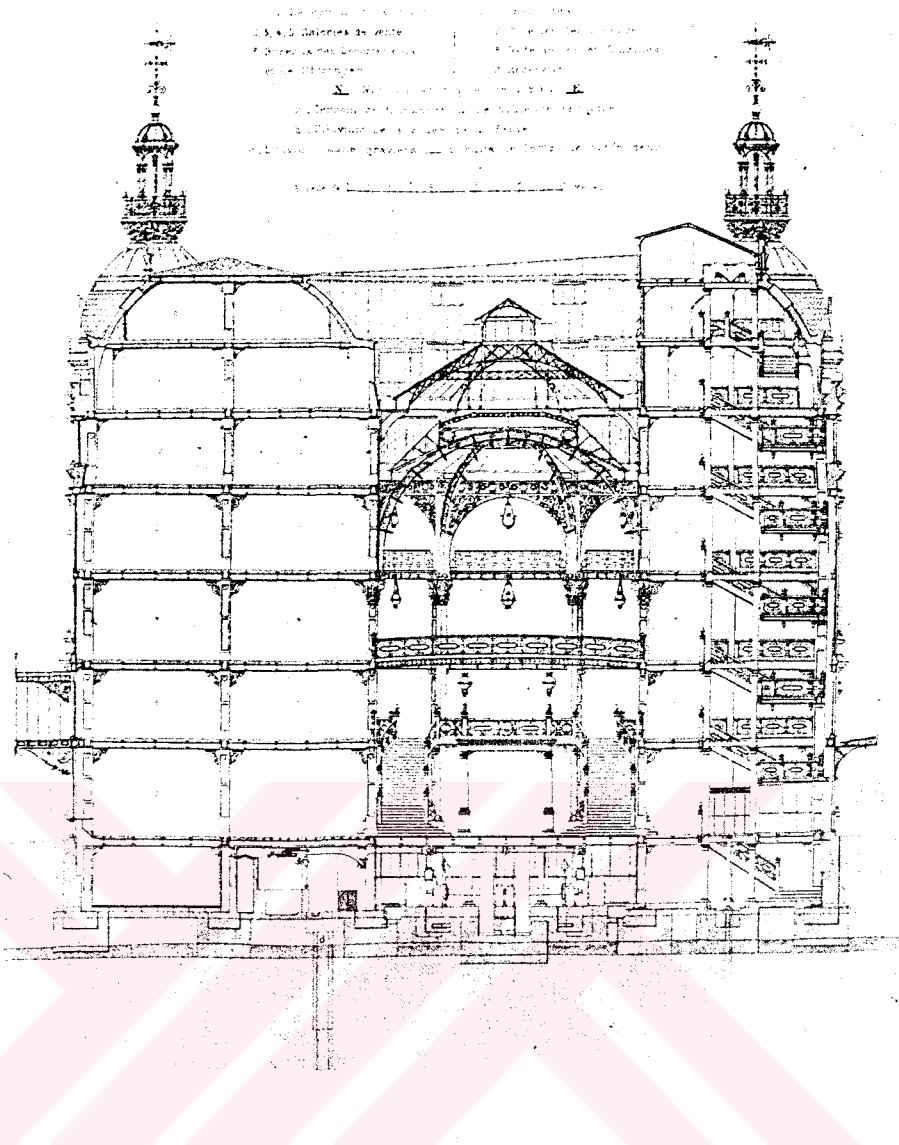
16.27, 28 Paris, Bon Marché, 1869–72, by M. A. Laplanche : portal in rue de Sèvres, main staircase, and ground plan

Şekil 3.30 : Paris, Bon Marché, Rue de Sèvres kapısı; ana merdiven, ve zemin kat planı

41 Paris, Bon Marché, Holzstich ca. 1880

Şekil 3.31 : Paris Bon Marché (gravür)

16.30.31 Paris. Printemps, 1882-83, by Paul Sédille: section and façade

yazı masalarının içinde bulunduğu odalara verilen isim olmuştur. Kelime anlamı olarak büro ve ofis literatürde eş anlamlı olarak kullanılır. “Ofis” sözcüğünün kökü Latince’de *opus* olup “yapıt, iş” anlamına gelmektedir. Ayrıca ofis sözcüğünün kökeninde “daire” de vardır ve Sanskritçe’de “kavuşmak” anlamına gelir” (Dökmeci ve diğ., 1993). “Mimar Cassan’a göre “ofis”, işbölümünün ve ihtisasın şef, memur, katip, muhasip, desinatör diye isimlendirildiği çeşitli iş ve vazife adamının yine kendi işinin niteliğine uygun bir masa başında çalıştığı yerdir” (Dökmeci ve diğ., 1993) Büro (veya ofis) binaları ise belli bir şirket veya teşkilatın işyeri olarak, ya da birden fazla şirkete kiraya vermek üzere inşa edilen yapılardır (Pevsner, 1979). Avrupa ve Amerika’nın önemli sanayi ve ticaret merkezlerinde imalat ve ticaretin artması daha fazla dükkan, depo ve büro ihtiyacı doğurdu ve bu ihtiyaca cevap vermek için şehir merkezleri 19. yüzyılın ortalarından itibaren önemli bir dönüşüm geçirmek zorunda kaldı. Bu dönüşüm sonucu, ikamet ve işyeri hem bina hem de semt bazında ayrışırken, şehir merkezleri de salt iş merkezleri haline geldi, ikamet için yeni semtler oluşturulmaya başlandı. Örneğin İngiltere’nin önemli sanayi şehirlerinden Manchester hakkında Engels’in yazdıklarından 1840’larda şehir merkezinde artık orta ve üst sınıfların ikamet etmediğini, şehir merkezinin tamamen bir iş merkezi haline geldiğini, en fazla iki veya üç katlı olan binaların çok azında üst katın ikamete ayrıldığını, buna karşın çoğunun zemin katında pahallı malların satıldığı dükkanlar, üst katlarında ise bürolar olduğunu öğreniyoruz (Vance, 1990). Buradan anlaşılacağı üzere İngiltere’de 19. yüzyılın daha ilk yarısında büro binaları vardı, fakat bunlar en fazla dört katlıydı. En eski büro binası Londra’daki *County Fire Office*’dir: Robert Abraham tarafından tasarlanmış olan Neo-Klasik üsluptaki bu bina 1829 tarihlidir (Şekil 3.34). Londra’da daha sonra inşa edilen büro binaları C.R. Cockerell tarafından tasarlanmış olan Covent Garden King Street’teki *Westminster Fire Office* (1829-30), Strand’taki *Westminster Insurance Co.* (1832) ve Threadneedle Street’teki *Sun Fire Assurance Office*’tir (1841-42) (Şekil 3.35). Bu büro binalarının tümü tek bir şirket için tasarlanmış ve aynı şirket tarafından kullanılmıştı, yaygın olarak ancak 1850 civarında birden fazla şirket veya kuruluşa kiraya vermek üzere büro binaları inşa edilmeye başladı: bu tip büro binalarına ilk örneklerden biri l’Anson tarafından tasarlanmış olan Londra’daki *Royal Exchange Building*’dir (1842-44) (Şekil 3.36) (Pevsner, 1979). Amerika’da da benzer gelişmeler oldu, ancak birkaç yıl gecikmeyle: New York gibi birkaç ticaret şehri dışındaki Amerikan şehirlerindeki 1858’den önceki büro binaları evden dönüştürülmüş yapılardır (Pevsner, 1979). New York’ta ise 19. yüzyılın ilk yarısında büro binaları yapılıyordu: bunlardan biri beş katlı *Trinity Building*’dir (1840’lar) (Şekil 3.37) (Stern ve diğ., 1995). Büro binalarında cephede mümkün olduğu kadar çok pencere açıklığı olması tercih ediliyordu, bu ise cephelerde demir kullanmakla mümkündü, ki bu konuda Amerika İngiltere’den birkaç yıl öndeydi. Ayrıca, beş kattan yüksek büro binaları da ilk defa Amerika Birleşik Devletleri’nde

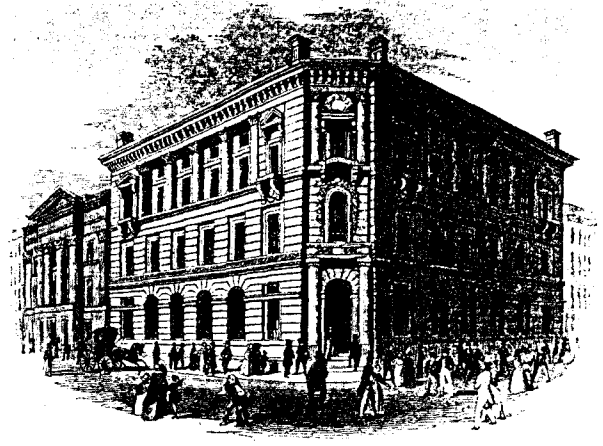

Şekil 3.33 : Londra, Department Store

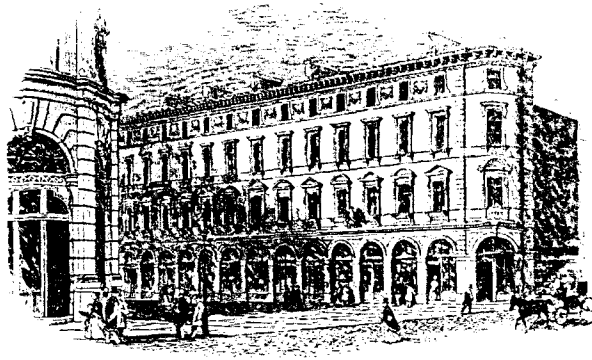
13.3 London, County Fire Office, 1819, by Robert Abraham

Şekil 3.34 : Londra, County Fire Office

13.4 London, Sun Fire Assurance Office, 1841-42, by C. R. Cockerell

Şekil 3.35 : Londra, Sun Fire Assurance Office

13.6 London, Royal Exchange Buildings, 1842-44, by Edward I. Anson

Şekil 3.36 : Londra, Royal Exchange Building

Trinity and United States Realty Buildings, 111 and 115 Broadway. Francis H. Kimball, 1905 and 1906. A 1913 view from the east after demolition of George B. Post's Equitable Building. MCNY

Trinity Building, 111 Broadway. Francis H. Kimball, 1905. Plan of first floor. CU

Şekil 3.37 : New York, Trinity Building

yapılmaya başlamıştı. Bu dönemde henüz metro veya otomobil olmadığından şehirler halen yaya şehriydi ve bu nedenle şehir merkezi insanların yaya olarak ulaşabileceğinden daha geniş bir alana yayılmamak durumundaydı. Bu durumda artan dükkan, depo ve büro ihtiyacına cevap vermek için daha yüksek binalar yapmaktan başka çare yoktu. Fakat insan yaya olarak en fazla beş kat çıkabileceğinden, bundan daha yüksek binalar yapmaya imkan yoktu. 1850'lerde asansörün ilk kez kullanımı ve gökdelen yapmak yolundaki ilk çabaların başlamasıyla birlikte bu soruna çözüm yolunda ilk adımlar atılmış oldu. İlk yüksek yapı 1854'te New York'ta James Bogardus'un yayıncı Harper için yaptığı demir iskeletli, yedi katlı binadır (Şekil 3.38). Fakat *Harper Yayıncılığın* binası dış duvarları kagir olduğundan gerçek bir demir iskeletli yapı değildi. İlk demir iskeletli yapı 1868-70'de New York'da yapılmış olan *Equitable Life Assurance Company* binasıdır (Şekil 3.39). Bu bina ayrıca asansörün ilk kez kullanıldığı büro binası olması bakımından da önemlidir. Nihayet 1884-85'te üzerine duvarların asılacağı en iyi iskeletin çelikten olacağı anlaşıldı ve çelik iskelet ilk kez Şikago'da 10 katlı *Home Life Insurance Company* binasında, - yani yine bir büro binasında kullanıldı (Şekil 3.40) (Vance, 1990). Bunun ardından başta Amerika Birleşik Devletleri'nin önemli şehirleri olmak üzere birçok Avrupa şehrinde şehir merkezinin dönüşümüyle birlikte çok katlı büro binalarının sayısı giderek arttı.

Hamburg Örneği

Tüm ortaçağ boyunca Avrupa'nın en önemli zanaat ve ticaret şehirlerinden ve Kuzey Avrupa'nın en işlek limanlarından biri olma özelliğini korumuş olan Hamburg,¹⁴ sanayi devrimi sürecinde bir büyük şehir haline geldi: Hamburg'da 19. yüzyıl boyunca üretim ve ticaretin çok büyük boyutlara ulaşması önemli bir nüfus artışı ve bunun yanısıra işyeri ve konut talebindeki patlamayı da beraberinde getirdi. O zamana kadar işyeri ve konut fonksiyonlarının ikisini birden aynı çatı altında

¹⁴ **Hamburg tarihi:** 13. yüzyılın ilk çeyreğinde Hamburg'da burjuva sınıfının büyümesi bir patlama gösterdi ve 1290'da şehrin gerçek sahipleri-, yani burjuvasının yönetiminde ilk belediye binası inşa edildi. 13 ve 14. yüzyıllarda Hanse Birliği'nin en önemli şehirlerinden biri haline gelmiş olan Hamburg'un nüfusu 12- 14.000'i bulmuştu. 1558'de Almanya ve Kuzey Avrupa'nın ilk borsası Hamburg'da kuruldu. 16. yüzyılda İspanya'dan göç eden Yahudiler, Hamburg'un uluslararası bir antrepo yeri olmasında önemli bir rol oynadılar. 1600'lerde 40.000'e ulaşmış olan nüfusun dörtte biri Yahudiydi. Nüfusu 1880'de 412.000'e, 1900'de ise 706.000'e ulaşan Hamburg'un ilk bankası 1619'da kuruldu. Büyük ithalat-ihracat firmalarının yanısıra birçok banka, sigorta şirketi, kitap- ve gazete yayınevlerinin merkezi olarak 1913'de Hamburg 1.030.000 nüfuslu bir şehir haline geldi.

Şekil 3.13 New York, Harper's, 1854, by James Bogardus

Şekil 3.38 : New York, Harper's Yayıncılığın Binası

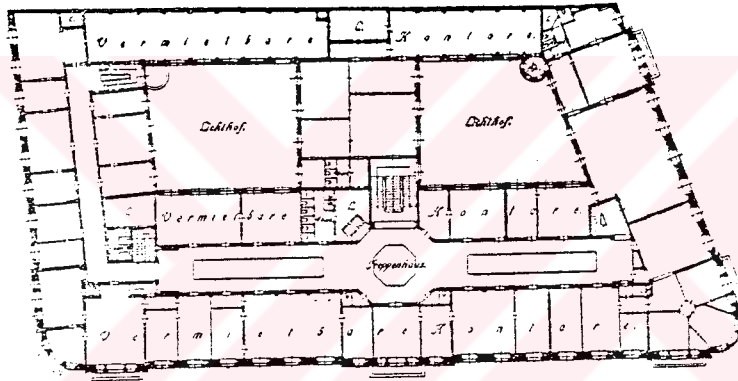

Şekil 3.39 : New York, Equitable Life Assurance Building

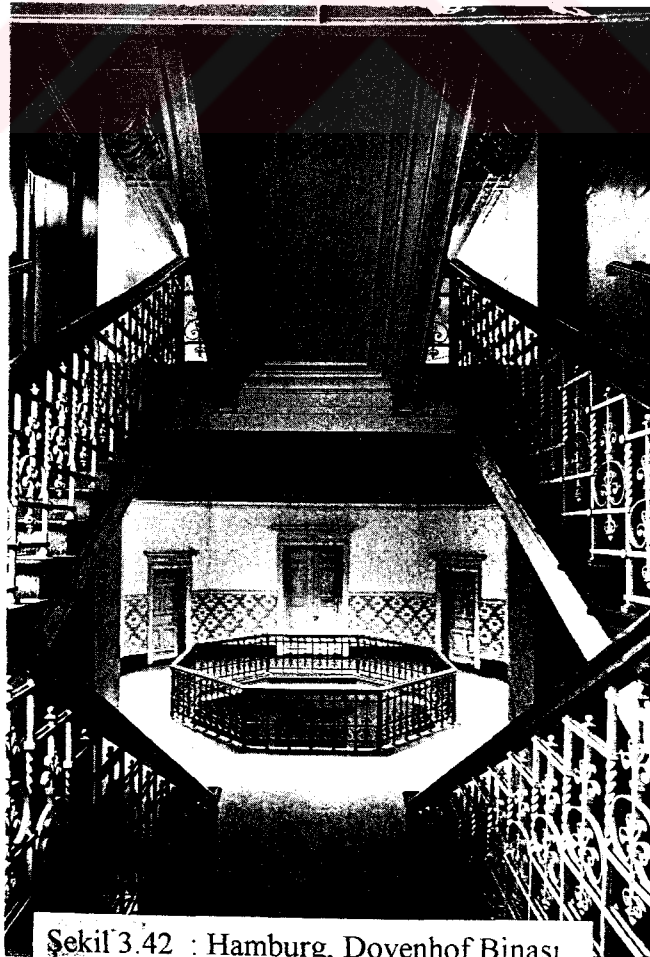

Şekil 3.40 : Şikago, Home Life Insurance Company Building

bulunduran *Bürgerhaus*'ların yoğunlukta olduğu şehir merkezi bu talebi karşılayamamaya başladı. Konut ihtiyacı yeni oluşturulan semtlerdeki yapılaşmayla giderilirken, ticaret şehir merkeziyle sınırlı kaldı ve ticari aktiviteler için yer ihtiyacı arttıkça, şehir merkezindeki konut sayısı azaldı. Bu sürecin ilk aşamasında *Bürgerhaus*'ların ikamete ayrılmış bölümleri işyeri ve depoya dönüştürüldü veya daha geniş mekanlara sahip, daha konforlu yeni binalar yapıldı: bunların zemin katında dükkanlar, birinci ve ikinci katında bürolar ve depolar, üçüncü veya dördüncü katında konut yer aldı. İkinci aşamada konut işlevi olmayan ve tek bir firmaya (örneğin bir banka, sigorta şirketi veya gemicilik firmasına) ait işyerlerinin de yapıldığı görülmektedir. Üçüncü aşamada ise : İngiltere, dolayısıyla Amerika'daki örneklerden esinlenerek birçok firmanın kullanımını için düşünülmüş *Kontorhaus* (ticarethane) denen çok katlı büro binaları yapıldı. Bunun yanısıra, özellikle 19. yüzyılın sonundan itibaren Hamburg şehri merkezinde antrepo binalarının sayısının konutlar aleyhine giderek arttığı görülür. Hamburg'un ilk büro binası olan *Dovenhof* 1885-86 tarihli olup Heinrich von Ohlendorf tarafından tasarlanmıştır. 1967'de yıkılmış olan bu bina büro odalarının ışık alması için düşünülmüş iki avlu etrafında düzenlenmişti. Üç cepheli binanın iki cephesine paralel orta koridorların iki yanı büro odalarıyla donatılmış ve koridorlardan biri ortada genişleyerek kat merdivenine yer vermişti (Şekil 3.41; Şekil 3.42). Kaloriferli olan *Dovenhof* binası aynı zamanda kıta Avrupa'sının ilk asansörlü yapısıydı, bu sayede beş katlı olan binanın üst katları da kolayca kiracı bulabilmişti. Zemin katı kesme taş kaplı olan bina Rönesans üsluptan ödünç alınmış formlarıyla bir "palazzo" görünümündeydi. Bu görünümün binanın fonksiyonuyla bir ilişkisi olmasa da yapının aynı zamanda bir prestij unsuru olması düşüncesiyle uyum içindeydi. *Dovenhof* binası ve ondan sonra yapılmış büro binalarında faaliyet gösterenler ise ağırlıklı ithalat- ve ihracatçılar, komisyoncular, denizcilik acentaları, çeşitli firmaların temsilcilikleri, avukatlar ve sigortacıları (Hipp, 1986). 1880-90 arasındaki tereddütlü dönemden sonra Hamburg'da büro binalarına talep o kadar arttı ki yüzyıl dönümüne kadar yaklaşık 100 adet *Kontorhaus* yapıldı. Bunların bazılarının zemin katı dükkanlara ayrılmıştı ve en üst katlarında depo olarak kullanılan odalar vardı. New York ve Londra'yla birlikte tamamen Hamburg'a özgü olan bu durum Almanya ve Avrupa'nın diğer şehirlerinde bu boyutlarda görülmemiştir. Yeni yapı tipi beraberinde yeni inşaat tekniklerini de getirmişti, ki bunlar sayesinde iç mekanlar istenildiği gibi bölümlere ayrılabilirdi. Başlangıçta çelik iskelet- ve 1890'lardan sonra iyice yaygınlaşan betonarme tekniği sayesinde taşıyıcı elemanları dış duvarlarla merdiven kovanına taşımak ve ortada belli aralıklarla dizilmiş taşıyıcı ayaklar dışında mümkün olduğunca büyük-, sonradan kiracının ihtiyaçlarına uygun olarak istenildiği gibi bölümlenebilecek boş bir alan yaratmak mümkün oldu. *Woermann* Denizcilik Şirketi için yapılmış *Afrikahaus* (1899) Hamburg'da tamamen bu teknikle yapılmış bir büro binasıdır (Şekil 3.43).

Şekil 3.41 : Hamburg, Dovenhof Binası, tipik kat planı

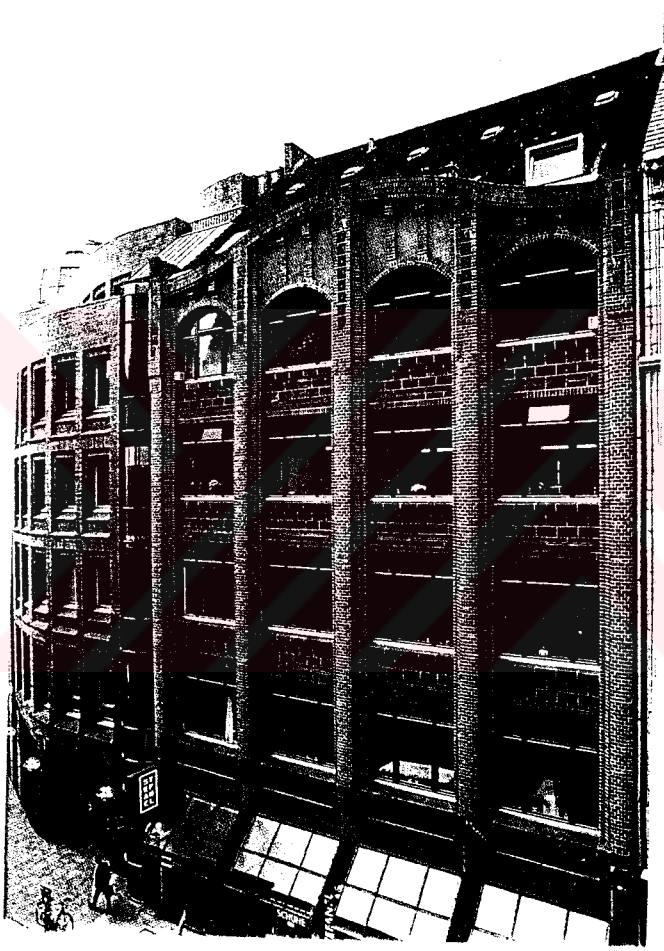
Şekil 3.42 : Hamburg, Dovenhof Binası

Şekil 3.43 : Hamburg, Afrikahaus

Aynı teknikle yapılmış, zemin katı dükkanlı büro binalarına bir başka örnek Poststrasse 17-19'daki binadır (1906-1908) (Şekil 3.44). Zeminle birlikte beş katlı olan bu binanın bir de çatı katı vardır. Son olarak Hamburg'daki büro binaları içinde istisnai bir yere sahip olan *Hapag* binasına (1912- 1923) değinmek istiyoruz: Hamburg'un en büyük denizcilik şirketinin yönetim merkezi olan bu bina Neo-Klasik üsluptaki cephesiyle tam bir prestij binasıdır (Şekil 3.45) (Schneider, 1994).

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, Avrupa şehirlerinde üretim ve dağıtımaya yönelik ticaret binalarının antik Roma'daki *insulae*'dan başlayarak, ortaçağda *burghers house* veya *Bürgerhaus* ile devam eden bir geleneği olduğunu ve bu çok katlı binaların imalat ve ticaretin yanısıra ikamet fonksiyonunu da içerdiğini görüyoruz. Sanayi devriminden sonra ise *Bürgerhaus*'ların yerini Almanya'da *Kontorhaus*, İngiltere ve Amerika'da *office building* denen büro binaları almıştır. Hamburg örneğinde daha yakından incelediğimiz *Kontorhaus*'u *Bürgerhaus*'tan ayıran en önemli özellik, - inşaat malzemesi, inşaat tekniği ve mekan tasarımındaki farklılıkların yanısıra, *Bürgerhaus*'ta olduğu gibi ikamet ve imalat fonksiyonu içermemesi ve buradaki büroları kiralayanların genel olarak hizmet sektöründe faaliyet göstermesidir. Bunların yanısıra, antik Roma'da *forum*'ların kenarında daha spesifik üretim ve ticarete sahne olan pazar yerleri, şehrin merkezi veya dışında toptan ticaretin yapıldığı *horrea* ve *emporium*'ların olduğunu görüyoruz. Ortaçağ şehirlerinde ise yabancı tüccarların yaşadığı, işlerini yürüttüğü ve mallarını depoladığı *fondaco*'lar; şehir merkezinde önceleri belediye binasının-, sonraları lonca binasının zemin katında değişik loncaların ürettiği malların sergilendiği üstü kapalı pazar yerleri; veya tamamen o şehirde üretilen malların sergilenmesi için düşünülmüş alışveriş yapıları karşımıza çıkıyor. Sanayi devriminden sonra ise perakende alışverişi daha cazip hale getirmek için pasajlar ve *department store* veya *Bon Marché* denen toplu alışveriş merkezleri inşa ediliyor. Bütün bu ticaret binaları arasında bir önem sıralaması yapmak gerekirse: *insulae*, *Bürgerhaus* ve büro binalarının yaygınlık ve şehirlerin iktisadi hayatında oynadıkları rol bakımından yukarıda sıralanan diğer ticaret yapılarının önünde olduklarını anlıyoruz.

Şekil 3.44 : Hamburg, Poststrasse 17-19

Şekil 3.45 : Hamburg, Hapag binası

BÖLÜM 4. BATILILAŞMA

19. yüzyılda Osmanlı han mimarisi ve genel olarak ticaret yapılarında meydana gelen köklü değişiklik Osmanlı İmparatorluğunun 18. yüzyıldan itibaren girdiği batılılaşma süreciyle ilgilidir. Bu nedenle genel olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun batılılaşma sürecine, batılılaşmanın Osmanlı ekonomisi, mimarisi ve İstanbul'un demografik yapısında meydana getirdiği etkilere bir göz atmayı gerekli gördük.

4.1. Batılılaşma Sürecine Genel Bakış

Kökleri 18. yüzyıl sonlarına uzanan sosyal değişme süreci olan Batılılaşma, Osmanlı İmparatorluğu'nun 18. ve 19. yüzyıllarda gösterdiği değişim çabaları açısından Avrupalılaşma ile aynı anlamdadır. Cemil Meriç'e göre Avrupalılaşma, 1683'ten, yani Osmanlılar'ın 2. Viyana bozgunundan bu yana teşebbüsün Avrupa'nın eline geçmesinden itibaren başlar.

Aynı yazar Bernard Lewis'in fikirlerine dayanarak ortaçağ Müslümanları için "Batı"nın ne anlama geldiğini irdeler:

Kültürel ve siyasi bir mefhum olarak Batı, ortadoğu için yeni bir kelimedir. Gerçi kelime, ortaçağdan beri İslam yazarları tarafından kullanılır, ama İslam'ın kendine göre bir Batı'sı vardır. Kuzey Afrika ile İspanya'dan Atlantik'e kadar uzanan bir Batı. Ortaçağ Müslümanları için dünya ikiye ayrılmıştır; Dâr-ül harb, dâr-ül İslam. Dâr-ül İslam'ın güneyinde ve doğusundaki dâr-ül harb müşrikler ve putperestlerle meskundu. Fethetilemez ve hidayete müştak insanlar ülkesi. Kuzeyde ve kuzeybatıda Hıristiyan alemi vardı. Hıristiyanlar, İslam dininin en büyük rakipleri ve İslam devletinin amansız düşmanıydılar. İslam akıncılarına ilk karşı koyanlar, Bizans'ın Ortodoks Hıristiyanları oldu. İstanbul'un fethinden sonra Avrupa'daki frenkler, Afrika ve Asya'da İspanya'dan Filistin'e kadar karşı saldırıya geçtiler.

Ortaçağın sonlarından itibaren Ortodokslar Müslümanların düşmanı olmaktan çıkmış, zararsız bir komşu haline gelmişlerdir. Şimdi baş düşman frenklerdir. Çağdaş Arap yazarları tarafından Haçlıları belirtmek için kullanılan Frenk kelimesi Katolikleri ve daha sonra Protestanları ve Orta Avrupa kavimlerini de içine almıştır. Frenk, Müslümanları ve Ortodoks Grekleri ayırd etmek için kullanılır.

Ortaçağ İslam dünyası için Frenkler barbardi, kafirdi ve İslama göre hiçbir değerleri yoktu. Batı medeniyeti, noksan ve aşağı bir medeniyetti. Grekler eski bir medeniyetin bekçisiydiler, onlardan bazı şeyler öğrenilebilir, onlarla birarada yaşanabilirdi...Bu davranış, ortaçağda isabetli sayılabilir, zira Frenklerin Avrupası sahiden geri, sahiden aşağı idi. Haçlı ordularının Ortadoğu'daki tutumları da bu küçümseyişi bir kat daha güçlendirmiştir. Ama ortaçağın sonlarında böyle bir davranış tehlikeli ve yersizdi.

Bununla beraber Osmanlı, kendi kendine yetmek gibi bir vehim içindedir, hak dininin zirvesinden Batı'nın kafirlerine küçümseyerek bakar, kazandığı askeri zaferler güvencini bir kat daha arttırır. Gerçek değişme, ancak Devlet-i Aliyye'nin bozgunlara uğramasıyla başlar. Başlangıç; 2. Viyana bozgunudur (1683). En fecisi 1783'deki Rusya'nın Kırım'ı ilhakı olmak üzere 18. asır boyunca Osmanlı mağlubiyeti sürer gider.

Osmanlı, Avrupa orduları tarafından savaş alanında yenilmişti; bir aksaklık vardı belli ki. Avrupa'nın askeri talimlerini, tekniklerini almak lazımdı. Avrupa'dan muallimler getirtildi, teknik okullar kuruldu. Türk zabıtları Avrupa'nın harb fennine göre yetiştirildi. İlk defa olarak genç Osmanlılar küffarı kılavuz ve hoca olarak görüyor, dillerini öğreniyor, kitaplarını okuyorlardı." (Meriç, 1983, s. 235)

Batılılaşmayı "Batıcılığın" bir sonucu olarak gören Şerif Mardin batıcılığı "Osmanlı İmparatorluğu'nda başlayıp Cumhuriyet Türkiye'sinde yeni boyutlar kazanan, Batı Avrupa'nın toplumsal ve fikrîsel bileşimini erişilmesi gereken bir hedef olarak gören yaklaşım" olarak açıklar ve bu görüşün bazen ılımlı bir biçimde ortaya çıktığını, bazen çok köktenci, geleneksel kültür öğelerimizi eleştiren ve karşısına çıkan boyutlar kazandığını belirtir (Mardin, 1983). Batılılaşma veya Avrupalılaşma fikirleri İmparatorluğun gerilemeye başlamasıyla, niçin gerilediği sorusu, önce devlet yönetiminin bozulduğu ileri sürülerek, daha sonra Batı'nın askeri üstünlüğü gösterilerek cevaplandırılmıştır. Bugün, bu tür aramaların Osmanlı sivil bürokrasisinde şekillenmiş olduğu anlaşılmaya başlanmıştır. Böylece, daha 18. yüzyıl başlarında, batının askeri kurumlarının ve askeri gücünün imparatorluğa nasıl getirilebileceği önemli bir devlet sorunu olmuştur. Bu düşünceler, III. Ahmet zamanında (1703-1730), özellikle 1720'lerden sonra, Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın desteğiyle teşvik görmüştür. Şerif Mardin'in aynı eserde belirttiğine göre "Batıcılığın" bu ilk devresinde Batı'nın askeri teknolojisinin savaştaki rolü ve savaşın sonucunu kısmen tanıya bırakma şeklinde köklü inanç tartışılmıştır. 1780'lerde bunun karşısına, savaşta en çok teknolojinin sonuç vereceği görüşü belirecekti. Gerilemeyi din bütünlüğünün yitirilmesine bağlayan biraz farklı görüşlerse bir kısım ulema arasında ortaya çıkmıştır (Mardin, 1983). III. Ahmet zamanındaki iki önemli gelişme Batı'nın askeri eğitimi ve teknolojisi, batı yaşam tarzı ve mimarisi hakkındaki bilgilerin imparatorlukta yaygınlaşmasında önemli rol oynamıştır. Bunlardan biri İbrahim Müteferrika'nın mülteci olarak Osmanlı İmparatorluğu'na gelmesi ve beraberinde matbaayı getirmesi, diğeri Yirmisekiz Mehmet Çelebi, Nişli Mehmet Ağa gibi devlet katında görevli kimselerin Avrupa hakkında bilgi edinmek üzere çeşitli başkentlere elçi olarak gönderilmeleridir. Avrupa'da saray çevrelerinin yaşam tarzı, köşk ve sarayların mimarisiyle birlikte Batı uygarlığının kişinin refahına ilişkin değerleri de Osmanlı idareci sınıfını etkilemiş ve özellikle Haliç kıyılarında köşk ve bahçe inşaatlarıyla buralarda sürülen şaşalı yaşam Lale Devri denen döneme damgasını vurmuştur. İdareci sınıfın Lale Devri'ndeki yaşam tarzını üst sınıfın imtiyazı ve aynı zamanda mahalli kültürün kösteklenmesi olarak algılayan İstanbul'un orta ve alt sınıfları, Osmanlı ordusunun İran seferinde bozguna uğramasından sonra Padişah ve sadrazamın ordunun başında

sefere katılmak yerine İstanbul'da zevk ve sefa alemlerine devam etmelerine tepki duyan yeniçeriler ve Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın düşmanlarıyla birleşerek ayaklanmışlardır. Patrona Halil İsyanı denen bu ayaklanma sırasında Haliç kıyılarını süsleyen Lale Devri köşk ve kasırlarının hemen hemen tamamı tahrib edilmiştir. Bu isyanla Batılılaşma hareketleri bir süre için sekteye uğramış olsa bile III. Ahmet'in yerine geçen Sultan I. Mahmut (1730-1754) zamanında ilk defa bir batılıdan hizmet alanında faydalanılmıştır: hizmet ettiği Fransa ve Avusturya ile arasının açılmasından sonra Osmanlı İmparatorluğuna sığınan Comte de Bonneval (daha sonra Humbaracı Ahmet Paşa adını almıştır) adındaki kişi ulufeli humbaracılar birliğinin eğitilmesiyle görevlendirilmiş ve Osmanlı ordusunun teknik yönden ıslahı ve Avrupa usulüne göre eğitimi ve techizine dair raporlar sunmuştur. Comte de Bonneval aynı zamanda "Hendeshane" denen eğitim kurumunda matematik dersleri vermekteydi. Pozitif bilimlere yer veren, medrese alternatifi bir kurum olması bakımından Osmanlı tarihinde ayrı bir yer tutan Hendeshane, III. Mustafa ve III. Selim zamanlarındaki mühendishaneler için bir nüve teşkil etmiştir, ancak ömrü uzun olmamıştır.

18. yüzyılın bir diğer yenilikçi padişahı pozitif bilimlere önem veren, Mühendishane-i Bahr-i Humayun'un kurulmasına ön ayak olan, Macar asıllı bir Fransız olan Baron de Tott'un önderliğinde ordunun topçu sınıfının düzenlenmesini sağlayan III. Mustafa'dır (1757-1774). III. Mustafa aynı zamanda tıp ve astronomiye de meraklı olduğundan bu konularda bir çok kitabı Paris'ten İstanbul'a getirtmiştir.

Sultan I. Abdülhamit (1774-1789) zamanında da yenilik hareketlerine devam edildi: savaşlarda ard arda gelen yenilgiler üzerine ordunun teknik sınıflarının Avrupa usulünde eğitim görmesi ve bunlar için teknik eleman yetiştirilmesi gereği görüldü ve bunun için Fransa'dan yardım istendi. Fransa'nın bu isteğe olumlu cevap vermesi üzerine yabancı teknik elemanlar idaresinde ordunun teknik sınıflarının eğitimi başladı.

I. Abdülhamit'in yerine geçen Sultan III. Selim (1789-1807) yenilik hareketlerine hız verdi ve özellikle imparatorluğun ıslahatı, yani düzeltilmesi işleriyle uğraştı. Nizam-ı Cedid denen bu ıslahat için Sultan, İshak Bey adında birini Paris'e yollayarak Fransa Kralı XVI. Louis ile ilişki kurup mektuplaştı, Türk ve yabancı devlet adamlarının ıslahata ilişkin düşüncelerini bir rapor halinde sunmalarını sağladı ve bir ıslahat ekibi kurdu. Böylece, padişah önderliğinde, daha öncekilere göre daha programlı ve bilinçli yenileştirme ve düzeltme hareketleri,-tabii yine batı örnek alınarak başlatıldı. Köhnemiş Yeniçeri Ocağı kaldırılmadı, fakat "Nizam-ı Cedid Askeri" denen yeni bir askeri birlik kuruldu ve bunlar Üsküdar ve Levent'de yapılan yeni kışlalarda batılı uzmanlarca eğitildiler. İslahat konusunda yine orduya öncelik verilmiş olmakla beraber, ordu dışındaki alanlarda da bir takım yenilik ve iyileştirme

hareketlerine girişildi. Avrupa'da sürekli Osmanlı elçiliklerinin kurulması ve devamlı diplomatik ilişkilerin bir ürünü olarak hariciye memurlarından gelen Avrupa ile ilgili ilk sistematik değerlendirmeler, batı model alınarak düzeltme teklifleri de III. Selim devrine rastlar. Bu dönemin bir başka özelliği de Avrupa'nın üstünlüğü fikrinin artık saray dışına taşmış olması ve sarayın daveti üzerine gelen batılı teknik elemanların yanı sıra, yabancı elçilerle birlikte gelen ressam ve mimarların sayılarının artması, genel olarak İstanbul'un bu dönemde yabancı akınına uğramasıdır. Böylece Avrupalı yaşam biçimi, davranışı, mimarisi, dekorasyonu ve Avrupa eşyalar İmparatorluğun başkentinde moda olmaya başlamış, kısaca batılılaşmanın hızı artmış, etki alanı genişlemiştir (Cezar, 1971; Denel, 1982; Mardin, 1983). Batılılaşmanın karşısında olan yeniçeriler ve ulema sınıfının baskısıyla Nizam-ı Cedid'i kapatmak zorunda kalan III. Selim'in tahttan indirilmesinden sonra yerine geçen IV. Mustafa'nın (1807-1808) kısa saltanatı boyunca yenilik hareketlerine ara verilmiş, II. Mahmut'un (1808-1839) başa geçmesiyle batılılaşma sürecinde yeni bir sayfa açılmıştır.

Tarık Zafer Tunaya'ya göre 18. yüzyılın ıslahat hareketleri, bireysel, yukarıdan aşağı, kısmi, ve tali olmuş gibi "çok zaman, padişah ve devletin ileri gelenlerinin kişisel güçlerine dayanarak yaptığı, uzmanlaşmış kadrolardan yoksun, reformcunun hayatı boyunca devam etmiş ve sonradan yozlaşmıştır...Reformlar için kitle tabanı bulunamamış, bunları anlayan ve destekleyen bir kamuoyu yaratılamamıştır... böylece ıslahat her zaman merkeziyetçi bir karaktere sahip olmuştur. Osmanlı halkı, kendi talebiyle bireysel haklar elde etmemiştir. Bunlar ancak zaman zaman padişahlar tarafından halka bağışlanmıştır" (Tunaya, 1983).

II. Mahmut döneminin batılılaşma açısından en önemli olayları, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması (1826) ve III.Selim zamanında ortaya çıkan çağdaş askeri birliklerin ordunun esas birimleri haline getirilmesi, Harbiye, Askeri Tıbbiye ve Mühendishane'nin kuruluşu ve Avrupa'ya eğitim için öğrenci gönderilmesi, posta örgütünün kurulması, ilk Türkçe gazete olan Takvim-i Vekayi'nin çıkarılması (1831), -dolaylı olarak da olsa batılılaşmaya etkisi olduğundan İngilizler'le ticaret anlaşmasının yapılmış olmasıdır (1838). II. Mahmut zamanının en önemli özelliği ise Tanzimat'a götüren şartlar ve fikirlerin bu dönemde olgunlaşmış olmasıdır. Batının sadece askeri kuruluşları sayesinde yükselmediği, bunları ayakta tutan mali kaynakların ve vergi toplama sisteminin de imparatorlukta yaratılması gerektiğine dair fikirler bu dönemde olgunlaştı. II. Mahmut devrinin sonlarına doğru Batı'da görevli bulunan Osmanlı elçileri 18. yüzyıl Avrupası'nda bazı kralların mülkiyet hakkının garantiye alınması, eğitimin halka yayılması gibi teb'anın verimliliğini arttıracak bir koruyucu tedbirler bütününe devletin olağan bir politikası haline getirdiklerini farkettiler ve batının bu yönleriyle de model alınması gerektiği fikrini yaydılar (Mardin, 1983). Bu gelişmelerin etkisiyle I. Abdülmecit (1839-1861) tahta

geçer geçmez Gülhane Hattı Hümayunu ile Tanzimat Fermanı ilan edildi. Batılılaşma yolunda en önemli adım olan bu fermanla, Müslüman Hıristiyan ayrımı yapmaksızın bütün Osmanlı uyruklarının can, mal ve ırz güvenliği devletçe sağlanıyordu. Bunun yanısıra askerlik ve vergileme konusunda hakka hukuka uygun bir düzen getiriliyor, hepsinden önemlisi, hiç kimse için sorgusuz sualsiz, yargılamasız gizli ya da açık idam cezası verilmeyeceği güvence altına alınıyordu. Fransız Devrimi etkisinin göz ardı edilemeyeceği bu gelişme 1838'de İngilizler'e, hemen ardından başka bazı Avrupa ülkelerine sağlanan ticari imtiyazlar sonucu imparatorlukta sayıları hızla artan Avrupalılar için uygun şartları hazırlamak için de önemliydi. Batılılaşma yönünde 1839 Tanzimat Fermanı'nı, 1856 Islahat Fermanı izledi. Kırım Savaşı yenilgisinin hemen ardından dış baskılarla ilan edilen bu fermanla Müslüman ve Hıristiyan uyruklar arasında vergi, askerlik, eğitim, devlet görevi bakımından süregelen eşitsizlikler kaldırılmış oldu (Günyol, 1983).

Bu dönemin başlıca özelliği, Batı yaşam biçiminin topluma sadece yüzeysel olarak yansımaları oldu. Ancak 1870'lerden sonra, Batılılığın parça parça alınması mümkün olmayan bir bütün olduğu fikri aydınlar tarafından yaygın olarak ifade edilmeye başladı ve Sultan II. Abdülhamit (1876-1909) zamanında Batı fikirleri iyice anlaşılmaya başladı. Bunun en önemli nedeni yeni kurulan okullarda okuyanların ve yabancı dil bilenlerin artması ve Harbiye, Mülkiye ve Askeri Tıbbiye'de yetişenlerin pozitif bilimlerin batının esas güç kaynağı olduğunu anlamış bulunmalarındır (Mardin, 1983). Sultan II. Abdülhamit ise bir yandan Batı'nın eğitim ve idari sistemi, tekniği ve askeri teşkilatını model almaktan yanaydı, diğer yandan da Müslümanlığı teb'ası arasında güçlendirmeye çalışıyordu. Uzun süren baskıcı rejimi boyunca anayasal düzeni savunan özgürlükçü fikirlere hep karşı olmuştu. Halbuki, batıyı bütün entelektüel sistemi ve kurumlarıyla model almanın gerekliliğini savunan "Jön Türkler" denen aydın kesim, merkezin Tanzimat'la kitleye tanıdığı hakların garantisiz, padişah iktidarının ise sınırsız olduğunu ileri sürerken, II. Abdülhamit'in baskıcı iktidarının sınırlandırılması ve özgürlükçü ve anayasal bir sistemin kurulması için mücadele etmiştir (Tunaya, 1983). İttihak ve Terakki Partisi etrafında birleşen Jön Türkler'in çabaları 1908'de İkinci Meşrutiyeti kurup iş başına gelmekle sonuç verdi, 1918'e kadar yönetimde kalan bu hükümet devlet ve toplumun radikal önlemlerle iyileştirilmesi taraftarı olsa bile, çabaları Balkan Savaşı ve I. Dünya Savaşı'nı engellemedi. Böylece, içeride baskılar artarken dışarıda yenilgilerin hızı kesilmedi. Jön Türkler'in en önemli katkısı İstanbul'da etkin bir belediye sisteminin kurulması ve geniş bir şehirleşme programı uygulanmasının yanısıra polis ve itfaiye hizmetleri, kamu ulaşımı gibi konularda reorganizasyona gidilmesidir (Çelik, 1984).

4.2. Batılılaşmanın Osmanlı Mimarisi Üzerindeki Etkileri

Yirmisekiz Mehmet Çelebi 1720-21 yıllarındaki Fransa gezisinden döndükten sonra Fransa'daki hayatı, başta Versailles olmak üzere Paris civarındaki sarayları, bahçeleri, Fransız krallarının saray yaşantısını ve törenlerini seyahatnamesinde ayrıntılarıyla anlatmıştır (Renda, 1977). Bu anlatımın arkasından, Fransız usulü saray yapılarına özenildiğini, III. Ahmed'in Kağıthane'deki kasırları yapılırken Versailles ve Fontainebleau Sarayları modellerinden esinlendiği, hatta bu binaların vaziyet planlarının getirildiği bilinir. "Bu kasır yapılarının genellikle 14. Louis çağıının özelliklerini sergiledikleri açıksa da, hangi modele nerede uyulduğu kesin olarak belirlenememiştir. Ancak, bahçe düzeni, havuzlar ve canlı doğa elemanlarının kullanımında Fransız saray bahçelerinin doğrudan etkileri açıktır" (Denel, 1982). Lale Devrinin diğer konut binaları söz konusu olduğunda ise sadece bezeme elemanlarında batının etkisi görülür, kitle, hacim ve planlarda değişiklik görülmez. Bu dönem eğlence ve edebiyatının tutkusu olan çiçek motifleri özellikle iç mekan süslemelerinde bol miktarda kullanılmıştır. Buketli vazolar, meyveli kaseler, iç mekanların yanısıra çeşme yüzeylerinde de sıklıkla kullanılan vazgeçilmez motiflerdir. Topkapı Sarayın'daki III. Ahmet'in yemiş odasının bezemeleri bu tarzın en güzel örneklerinden biridir. Daha sonraları, -özellikle I. Mahmut (1730-1754) döneminden itibaren natüralist çiçek ve meyve motifleri, yerlerini Barok üslupunun gerçekçi olmayan çiçek dallarına ve Rokoko üslupunun deniz kabuğu motifleriyle C- ve S- kıvrımlarına bırakmıştır. I. Mahmut Döneminde batı etkisi önce mimari dekorasyonda, sonra, kitle, hacim ve planlarda görülür. Örneğin, Topkapı Sarayındaki 18. yüzyıl ortalarında yapılmış olan köşklerde, dış bezeme ve şekillenmede Barok ve Rokoko etkisi görülürken, yapı özellikleri gelenekseldir.

III. Osman döneminde (1754-1757) özellikle askeri techizat ve eğitim alanında batılılaşmaya karşı konulmuş olsa da, mimaride Baroklaşmanın hız kazandığı, Barok özelliklerin tüm mimari elemanlarda benimsendiği gözlenir. I. Mahmut zamanında başladığı halde, bu dönemde tamamlanan Nur-u Osmaniye külliyesi İstanbul'da bir çok mimari öğeleri ve özellikleriyle Barok üslubu sergileyen ve bütünlüğü olan ilk girişim sayılır (Denel, 1982). Simon Kalfa tarafından yapılan Nuruosmaniye Camii yüksek bir tambur üzerine oturtulan kubbeleri, klasik üsluptakilere oranla daha uzun olan minareleri, sütun ve pencereleriyle Barok üslupun özelliklerinden olan dikine görüntü verme çabasının eseridir. Planı klasik camilerden pek farklı değildir, fakat "cesur kornişler, profillerle plastikleşen silüeti, cephelerinin şimdiye kadar görülmemiş olan çok parçalı düzeni" ile tek tek yapı elemanları bakımından Barok özellikler gösterir (Cezar, 1971). Caminin dairevi avlusu da, klasik eserlerin ortasında şadırvanı bulunan dikdörtgen avlularından tamamen farklı karakterdedir.

III. Mustafa döneminin (1757-1774) ünlü mimarı Tahir Ağa'nın yaptığı Laleli Camii de "korniş kıvrımı, giriş merdiveni, yüzeysel pilastrlar, yuvarlak kemerler, sütun başlıkları gibi ayrıntılar, kitlelerin bölünerek çeşitli düzlemlerde ilişki kurması gibi yapısal uygulamalar", Denel, (1982) bugün küçülmüş olmakla beraber vaziyet planında görülen "asimetrik tutum,... girişlerin yan taraflara alınması ve avlunun altına yerleştirilen okunması güç karmaşık mekan gibi özelliklerle" batının Barok ve Rokoko üsluplarından esinlenerek girişilen "yeni deneme anlayışının ürünüdür" (Özer, 1995). Yine Mimar Tahir Ağa'nın eseri olan Zeynep Sultan Camii, Üsküdar'da Ayazma Camii, yeni Fatih Camii, Beylerbeyi Camii Barok ve Rokoko üslupun izlerini taşıyan 18. yüzyıl yapılarıdır.

I. Abdülhamit döneminde (1774-1789) mimaride denenen batılı motif ve tasarım yaklaşımları yavaş yavaş konut mimarisine girmiştir. Örneğin 1789'dan önceye tarihlenen Sadullah Paşa Yalısı'nda III. Selim döneminde yaygınlaşmış olan oval orta sofanın geleneksel plan içinde yer aldığı görülür. Merkezi planlı Bebek Kasrı cephesi de 1784 tarihli onarımda cephe dikmeleri ve girland dizileri gibi batılı elemanlarla bezenmiştir (Denel, 1982). Fakat bu örnekler çoğaltılamaz, çünkü bu dönemde konut mimarisinde batılılaşmanın etkisi daha çok duvar resimleri alanında görülür. "I. Abdülhamit döneminde beş yıl Türkiye'de kalmış olan Abbe Toderini gezdiği Türk evlerinde daha çok çiçek ve gemi resimlerinden oluşan figürsüz kompozisyonlar gördüğünü yazar" (Renda, 1977).

Bu dönemin bir başka özelliği de "Osmanlı mimarisine hakim olan mahremiyet ve içe dönüklük özelliğinin, henüz kısıtlı bir anlamda da olsa, yerini dışa dönük bir tasarım yaklaşımına bırakması" dır. "Padişahın yaşamı dışa dönük oldukça, saray dışındaki konaklama yerlerinin sayısı da artmış ve dışa dönük planlama ve biçimlenme hızlanmıştır. Giderek, içeride mekansal izlenimin etkilerine gösterilen özen, yerini, yaklaşıma göre yapıyı yönlendirme ve dış mekanlara göre yapının cephelerini şekillendirme gibi batılı endişelere bırakmıştır" (Denel, 1982).

III. Selim (1789-1807) döneminin mimari özelliği, önceleri süslemeyle giren batılı motif ve biçimlerin artık yapıya ekleme olmaktan çıkıp mimari tasarıma bağımlı, tasarımın kendi ögesi olarak kullanılmaya başlanmış olmalarıdır. Bu dönemin yoğun inşaat etkinlikleri içinde saray ve konak yapımı önde gelir; III. Ahmet döneminin köşk ve kasırlarından bir çoğu ya onarılmış, ya da genellikle ahşap olarak yeniden yapılmıştır. Yeni yapılarda Barok ve Rokoko etki devam etmektedir. Topkapı Sarayı'nda da onarımlar olmuş, onarılan odalardan bazılarının duvarları manzara resimleriyle bezenmiş, ocakları yeniden yapılmıştır. Haremde III. Selim odasındaki ocak kıvrımlı alınlığı ve madalyonu, kabartma alçıdan çiçekleri ve yanlarda dallarla süslenmiş oyuk raflarıyla Rokoko-Barok özellikler gösterir (Denel, 1982).

Osmanlı mimarisinde yabancı mimarlar devri de III. Selim zamanında başlar. Bu döneme damgasını vurmuş olan yabancı mimar-ressam Melling'dir. Melling, Sultan III. Selim'in kızkardeşi Hatice Sultan'ın oturduğu Neşatabad Sarayı'nın bahçesine geleneksel büyük orta sofa planlı ahşap bir köşk inşa etmiştir. Planı geleneksel olmakla birlikte bu köşkün cephesini girlandlar süslüyordu. Melling Beşiktaş sahil sarayına da yeni binalar eklemiştir, bunlardan bir tanesi ahşap olmakla birlikte cephesini iyon başlıklı sütunların süslediği gravürlerden anlaşılıyor. Bu dönemde III. Selim'in kızkardeşi Beyhan Sultan da Çırağan Sarayı'nı inşa ettirmiştir; sarayın ahşap olan ilk binasında Türk ve batılı elemanların birarada kullanıldığı öne sürülüyor. III. Selim ve yakınlarının Boğaziçi'ne gösterdikleri ilgi "Boğaziçi Devri"nin başlamasına sebep oldu; İstanbul'un önde gelen aileleri de bu dönemde Boğaziçi'nde köşk ve kasırlar yaptırmaya başladılar (Cezar, 1971). Zaten bu dönemde Avrupa'da Barok ve Rokoko artık etkisini kaybetmiş, Roma ve Yunan mimarisinden esinlenerek gerçekleştirilen Neo-Klasik üslupa daha çok yer verilir olmuştu. Neo-Klasik üslupun etkisi III. Selim döneminde daha çok cephelerde görülmüş, binaların içlerine Rokoko ve Barok üslupdaki süslemeler hakim olmaya devam etmiştir (Denel, 1982).

Büyük çaplı kışla inşaatına da III. Selim döneminde başlanmıştır. Yeni kurulan asker sınıfları için büyük kışla binaları inşa etmek ihtiyacı doğmuş ve böylece Selimiye Kışlası ve Levent Çiftliği Kışlaları inşa edilmiştir. Ahşap olan bu binalar Alemdar Olayı sırasında yakılmıştır (Cezar, 1971).

Sultan II. Mahmud (1808-1839) zamanında da yapı faaliyetleri devam etmiş ve Avrupa mimarisinden, özellikle ampir üsluptan esinlenerek birçok önemli bina yapılmıştır. Ayrıca, bu dönemdeki bazı yapıların eklektik üslupta olduğu görülmüştür. Sultan II. Mahmut dönemi eserleri arasında Çengelköy'deki Kuleli Kışlası, Rami, Maçka, Beyoğlu Kışlaları, Eyüp'de Feshane binası, ahşap ve tek katlı bir bina olarak Eski Beylerbeyi Sarayı, Bab-ı Seraskeri, Bab-ı Ali binaları, Beşiktaş Sarayı, Eski Çırağan Sarayı ve Nusretiye Camii en önemlileridir. Sarayların hepsi yıkılmış, yerlerine sonradan yenileri yapılmıştır. Eski Beşiktaş Sarayı'nın yerine yapılan saray kolonlar ve alınlıklarla Neo-Grek görünümündeydi. Eski Çırağan Sarayı ahşap olarak Neo-Klasik elemanlarla ampir üslupta yapılmıştı. 1827'de yapımına başlanan eski ahşap Beylerbeyi Sarayı da aynı üsluptaydı. 1826'da tamamlanan Nusretiye Camii ise "genellikle ampir üslupunu temsil eden bir yapı olarak kabul edilirse de, Nuruosmaniye ile başlamış olan Barok eğiliminin hala güçlü olduğunu gösterir. Bu yapıda bezeme motifleri ampir başlıklı pilastrlar, Barok profiller, inceliğini yitirmiş Rokoko kıvrımlar 19. yüzyıl seçmeciliğinde Osmanlı örneği denebilecek bir yaklaşımı sergilerler" (Denel, 1982).

Batılılaşma hareketlerinin en yoğun dönemlerden olan Abdülmecit döneminde (1839-1861) başka birçok binanın yanısıra Topkapı Sarayı Alay Köşkü (1840), Bab-ı Ali'nin yeni binası (1843), Gureba Hastanesi (1845), Darülfunun binası, Dolmabahçe Sarayı, Ortaköy Camii ve Topkapı Sarayı'ndaki son yapı olan Mecidiye Köşkü yapılmıştır. Bunlardan, sonradan yıkılmış olan Darülfunun binası bir Neo-Grek üslup örneği idi. Ortaköy Camii, Neo-Gotik üç dilimli pencere kemerleri, çiçekli çerçevesi Barok panellerle bezemeleri, cephelerdeki Barok hareketlilikle, Barok ağırlıklı olmakla birlikte çeşitli üsluplardan ödünç alınmış elemanların birarada kullanıldığı eklektik bir yapıdır. Dolmabahçe Sarayı'da "tarihselcilik" akımının etkisi altındadır; Selamlık ve harem salonlarının görkemli bir merdivenle bölünmüş büyük geçitler halinde olması, Barok sarayları anımsatır. "Bütün Avrupalı görünümüne rağmen bölümlerin kendi içlerinde merkezi planlı oluşu, hamam, mutfak gibi servis bölümleriyle birlikte bazı yaşam birimleri geleneksel biçimde çözümlenmiştir. Cümle kapısı ise ağır ve ağıdalı Rokoko madalyon, girland, deniz kabuğu şekilleri, korent başlıkları ile bezenmiştir." Topkapı Sarayı Mecidiye Köşkü ise "19. yüzyıl ortalarında Fransa'da revaçta olan ampir üslupta olmasının yanında, iç duvar ve tavan süslemeleri, camlı kapıları, avizeleri, ayna ve konsolları, biblolarıyla, II. İmparatorluk dönemini İstanbul'a getirmiştir. Köşkün süslemeleri oldukça kaba ve iri şekilli deniz kabuğu ve salkım motifleriyle geç kalmış Barok süslemelerin ampir tasarımda kullanılmasını sergiler" (Denel, 1982). Ayrıca belirtmek gerekir ki yukarıda bahsi geçen yapıların tümü 19. yüzyıl Osmanlı mimarisine damgasını vurmuş olan mimar Balyan ailesinin eseridir. "Sivil mimari çağı" diye nitelenen bu dönemde saray, köşk, kasırların yanısıra batının askeri ve siyasi sisteminin ithal edilmesinden doğan ihtiyaçları karşılamak üzere birçok kışla binası, okullar, hükümet binaları inşa edilmiştir (Cezar, 1971).

Abdülaziz döneminde (1861-1876) mimarlık, belediye ve yönetim örgütlerinde değişimler olurken, hem tek yapı, hem de kent düzeyinde inşaat yoğunlaşmıştır. İnşaat alanında gayri-müslim mimarlardan Balyan'ların egemenliği bu dönemde de sürmüştür. Yeni Beylerbeyi Sarayı, yeni Çırağan Sarayı, Aksaray'daki Valide Sultan Camii hep bu ailenin mensupları tarafından planlanmış ve eklektik üslupta gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde geleneksel öğelerden de yavaş yavaş vazgeçilmiştir. Gümüşsuyu ve Taksim Kışlaları, Sadrazam Ali Paşa'nın Mercan'daki konağı, Yıldız Sarayı bahçesindeki Malta ve Çadır Köşkleri, Çit Kasrı ve Büyük Mabeyn Köşkleri dönemin diğer önemli yapılarından olup, gerek anıtsallıkları, gerekse plan ve iç-dış dekorasyon bakımından tamamen Avrupalı görünümündedirler, genellikle Barok, ampir ve neorönesans üslupları sergilerler (Denel, 1982).

4.3. Batılılaşma ve Osmanlı Ekonomisi

1683 II. Viyana bozgunu ve arkasından gelen başka bir çok yenilgi ile birlikte Batı'nın üstünlüğünü kabul etme ve Batılılaşma sürecininin başladığını belirtmiştik. Savaşlardaki bu yenilgiler sadece siyasi değil iktisadi gerileyişi de beraberinde getirmiş ve batılılaşma politikaları Osmanlı Yönetiminin siyasi, dolayısıyla da iktisadi bunalımdan çıkmak yolundaki çabalarının bir parçası olmuştur.

Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğunun ekonomik temeli tarımsaldı. "Devletin temel sorunu, düzene sokmuş olduğu ekonomik fazlayı denetlemek ve genişletmek, ayrıca sürekliliğini sağlamaktı. Bu, imparatorluğun denetimi altındaki toprakları ve işgücünü artırmak için düzenli aralıklarla yayılmacı savaflara, ayrıca toplumsal çatışmayı en alt düzeye indirecek ve sistemin kendini yeniden üretmesini sağlayacak rasyonel bir toprak-işgücü ilişkisine yolaçıyordu" (Kıray, 1993). İşte, savaşlardaki yenilgiler sonucundaki toprak kaybı ile 17. yüzyılda tımar sisteminin bozulup, vergi toplamada iltizam sisteminin yaygınlaşmaya başlaması sonucu sözü edilen "rasyonel toprak- işgücü ilişkisi" bozulmaya, mültezim ve ayanlar giderek güç kazanmaya ve yer yer merkezden bağımsızlaşmaya, ekonomik fazlanın denetimi ademi merkezileşmeye-, dolayısıyla merkeze akan vergiler azalmaya başladı.

Bu gelişmelere bazı dış etmenler de katılınca Osmanlı İmparatorluğu kendini 17. ve 18. yüzyıllarda, daha sonra da sürececek olan büyük bir iktisadi bunalımın içinde buldu. Osmanlı ekonomisinin aleyhine varlık gösteren dış etmenlerden birincisi Avrupalılar Afrika'yı kıyılarından dolanınca kendini gösterdi: bunun sonucunda Avrupa'nın doğuyla lüks mallar (baharat, ipek, kahve vb) ticaretinde Akdeniz'in önemi azaldı, dolayısıyla bu transit ticareti kolaylaştıran devlet konumundaki Osmanlı İmparatorluğu, gümrük gelirlerini ve ticaret karlarını önemli ölçüde yitirdi.

İkinci olarak, Amerika kıtasından Avrupa'ya akan çok miktardaki İspanyol gümüşü, gümüşün altına göre nisbi değerini düşürdü. Ardından, gümüş, Osmanlı imparatorluğu ve İran'a aktı ve bu gümüş fiyatında enflasyonist baskı yaptı.

Üçüncüsü, Avrupa'yla olan ticaretin çoğunlukla temel mallar ticaretine dönüşmeye başlamasıdır. Avrupa'da yeni merkantilist ekonomilerin kamçılacağı ekonomik gelişmenin sonucunda, genişleyen dokuma sanayileri için pamuk, yün, ham ipek ve boya hammaddesi gibi çeşitli tarım ürünlerine, ayrıca artan kentsel nüfusları için tahıl ve besin maddelerine olan talep arttı. Avrupa'da bu malların nisbi fiyatı artarken, Osmanlı İmparatorluğu'nun denetimi altındaki ekonomik ortamda fiyatlar oldukça düşük kaldı. Sonuçta imparatorluğun batı eyaletlerinden bu malların ihracatı hızlandı ve başta İstanbul olmak üzere Osmanlı kentlerinde ciddi darlığa ve fiyat artışlarına neden oldu.

Bu gelişmeler, aynı zamanda, ithal mallarla rekabet eden zanaatları çözüme eğilimine soktu. Yerel zanaatkarlar hem ihraç edilebilir mal girdilerinin yüksek fiyatlarından, hem ithal edilen mamul malların düşük fiyatlarından zarar görüyorlardı. Avrupa mamüllerinin ithali tam anlamıyla daha sonraki yüzyıllarda etkisini gösterecekti; ancak dokuma alanındaki etkileri çoktan hissedilmekteydi (Kıray, 1993).

Devlet bu duruma üç türlü yanıt verdi. Osmanlı Devleti'nin ilk tepkisi sikkelerdeki gümüş oranlarını düşürmekti, ki bunun sonucunda enflasyon oranı arttı. Devletin benimsediği ikinci politika, geleneksel olarak yalnızca savaş zamanları konan bir dizi olağandışı vergiyi daimileştirmek oldu. Bu vergilerden çoğu nakit olarak alınıyordu. Toplanmaları valilere ve tımar sahiplerine bırakılmıştı. Buysa, yerel güçlere ekonomik fazlaya el koyabilecekleri ek bir kanal sağladı; bunlar vergiye eşdeğer bir miktarı fahiş faiz oranlarıyla ödünç veriyor ve köylüden ürün zamanı bu parayı tahsil ediyorlardı (Kıray, 1993).

Osmanlı yönetiminin uyguladığı üçüncü politika geleneksel olarak tımar sahiplerinin payına düşen gelirleri toplama hakkını da ihale etmekte. Ayrıca devlet yükümlülüklerini yerine getirmemiş tımar sahiplerinin tımarlarına el koymaya, yaşlı tımar sahiplerinin ölümüyle sahipsiz kalan tımarları elinde tutmaya ve diğer bazı tımarları parayla geri almaya ve bunları üç yıl gibi belirli bir süre için en yüksek parayı teklif eden mültezimlere ihale etmeye başladı... Tımar sahiplerinin birçoğu da bu yeni vergi toplama biçimini tercih ediyordu. Çünkü, köylülerle ilişkilerinde daha bağımsız olmanın yanısıra, devlet için asker bulundurma yükümlülüğünden kurtulmuş oluyorlardı. Buna karşın merkezi hazine bu yolla, tımar sahiplerinin asker bulundurma karşılığında el koyma hakkına sahip oldukları iki önemli gelir kaynağı olan aşar ve toprak vergisinin en azından bir kısmını almayı umut ediyordu.

Enflasyon ve tarımsal ürünlerin fiyatındaki artış Osmanlı sınıf yapısında önemli sonuçlara yol açtı. İthalatla rekabet eden sektörlerdeki zanaatkarlara ek olarak, sabit gelirli yönetici sınıf üyeleri ve askerleri için iâşe sağlamakta zorlanan tımar sahipleri fakirleşiyordu. Öte yandan, Avrupa'yla ticarete rol oynayan ya da tarım ürünlerinin dış piyasadaki yüksek fiyatından yararlanan valiler, mültezimler, vakıf sahipleri ve tüccarlar büyük servet biriktiriyorlar, böylece yerel bir ayanlar sınıfı doğuyordu (Kıray, 1993).

Vergileri iltizam usulüyle merkeze yöneltme çabalarından devlet zarar gördü. Çünkü, mültezimlerin ihalelerde danişıklı rekabet etmelerinin yanısıra, nominal olarak saptanan ihale bedelleri enflasyonun etkisiyle reel olarak giderek düştü. Öte yandan enflasyon ürün üzerinden vergi alan mültezimlerin işine yaradı. Bunun sonucunda köylülerden yasal olanın üstünde de vergi toplayan mültezimler giderek

daha da zenginleştii. Tefecilik aldı başını yürüdü, iltizam usulünden küçük köylü ve devlet zararlı çıktı (Kıray, 1993).

Osmanlı ekonomisinin ticarileşme ve dünya ekonomisiyle bütünleşme yolundaki uzun ve eşitsiz gelişim süreci böyle başladı. Bu süreçle birlikte ekonomik fazlanın denetiminin gitgide ademi merkezileşmesi yaşandı. Merkezi yönetim geleneksel siyasal gücüne dayanarak vergi temelini yeniden oluşturmaya çalıştı. Ancak, piyasa ekonomisi mantığının her yere girmesine engel olamadığı gibi, bölüşümün siyasal mekanizmalarını koruyamadı. Ayanlar merkezi otoriteyi bertaraf etmeyi ve merkezi otoritenin zararına zenginleşmeyi başardı. 18. yüzyıl sonunda ayandan bazıları kendi ordularına, hazinelerine ve yönetimlerine sahip olup, feodal beyler gibi hareket etmeye başlamıştı (Kıray, 1993).

Sonuç olarak, 18. yüzyıl sonunda merkezi bürokrasi vergi tabanı üzerindeki denetimi fiilen yitirmiş durumdaydı. Bu duruma bir çözüm olması düşüncesiyle devlet 19. yüzyıl başlarında batıyı model almak suretiyle başta siyasal ve askeri yapılar olmak üzere bir çok alanda reform çabalarına girişti. Bunlardan askeri reformlar, modern düşman ordularıyla başetmeye yönelik olduğu gibi, ayanların gücünü kırmak amacıyla da taşıyordu. Reformlar genel olarak Osmanlı devletinin hem gelirlerinin, hem de giderlerinin merkezileşmesini sağlayacaktı. Ancak, gelişmeler gelirlerin tek elde toplanmasının, giderlerin tek elden çıkmasından daha zor olduğunu gösterdi; devletin modernleşme/merkezileşme yolundaki çabaları sonucu giderleri artarken, gelirleri nisbi olarak azaldı, bu da 17. yüzyıl sonunda başlamış olan ekonomik bunalımın derinleşmesini beraberinde getirdi (Kıray, 1993).

19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi

Osmanlı ekonomisini son derece kötü etkileyen isyan, savaş ve toprak kayıplarının sürmesinin yanı sıra, 1838'de İngiltere'yle, daha sonra da diğer Avrupa ülkeleriyle yapılan ticaret anlaşmaları bu yüzyılda Osmanlı ekonomisine damgasını vurmuştur.

1838 serbest ticaret anlaşması Sanayi Devrimi sonrasında Osmanlı pazarlarının ve hammaddelerinin Avrupa ticaret ve sanayi sermayesinin çıkarları doğrultusunda dış ticarete açılması için gerekli hukuksal düzenlemeleri gerçekleştirmiştir; bu bakımdan Osmanlı ekonomisinin kapitalist dünya ekonomisine açılması sürecinde önemli bir dönüm noktası oluşturmaktadır. İngilizler uzun zamandan beri Osmanlılar ile böyle bir anlaşma yapmak için fırsat kolluyorlardı, beklenen fırsat Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyanı ile ortaya çıktı. Bir yandan Mehmet Ali tehlikesi, öte yandan Rusya'nın artan nüfusu karşısında, Osmanlı bürokrasisi çareyi İngiltere'ye sığınmakta buldu ve İngiltere'nin siyasal ve askeri desteği karşılığında Osmanlı ekonomisini İngiltere'ye açmayı kabul etti (Pamuk, 1984).

1838 öncesinde ithalat ve ihracat üzerinden yüzde üç gümrük resmi alınmaktaydı. Ayrıca yerli ve yabancı tüccarlar mallarını imparatorluk içinde bir bölgeden diğerine taşırlarken yüzde sekiz vergi ödemek zorundaydılar. 1838 ticaret anlaşmasıyla ihracat vergileri yüzde 12'ye, ithalat vergileri ise yüzde beşe çıkarılıyordu. Yerli tüccarlar iç gümrükleri vermeye devam ederken, yabancı tüccarlar bu yüzde sekizlik vergi yükünden kurtuldukları gibi tüm yasaklamalar, tekeller, olağan dışı vergi ve harçlar İngiliz tüccarlar için kaldırılıyordu.

Anlaşmanın ardından Osmanlı dış ticaret hacminde büyük bir artış gözlemlendi. Ancak, Osmanlı ihracatı mamul mallardan tahıl ürünleri, ham ipek, pamuk gibi birincil mallara yöneldi, ithalat ise mamul mallardan oluştu. Avrupa'nın daha ucuz ve yer yer daha kaliteli kumaşları ve diğer mamul mallarıyla rekabet edemeyen bazı el zanaatlerinin yokoluş süreci böylece başladı (Pamuk, 1984; Kıray, 1993).

1840'tan sonra yüzlerce yabancı tüccar imparatorluk içine yerleşti ve hem oldukça deneyimsiz, hem yeterli sermayeden yoksun, hem de vergi bakımından yabancı tüccarlara göre daha dezavantajlı konumda olan Osmanlı tüccarlarını saf dışı etti. Dahası, kredilerin ve para kullanımının sınırlı olduğu bir ekonomide Avrupa sermayesi, geçimlik tarım sektörünü ticarete açmada kritik bir rol oynadı (Kıray, 1993).

Avrupalılar'la yapılan serbest ticaret anlaşmalarından Avrupalı tüccarların yanısıra fayda sağlayan grup bu tüccarlarla işbirliği içindeki mültezim ve ayanlardı. Avrupalı tüccarlar mültezimlere hem kredi sağlıyor, hem de artı ürünün kolayca pazarlanmasını üstleniyordu; ayrıca temel malların yurt içinde kıtlaşması sonucu meydana gelen fiyat artışlarından daha fazla gelir elde etmek suretiyle faydalanıyordu.

Bu durumdan zararlı çıkanlar ise zanaatkarların yanısıra, yukarıda da belirtildiği gibi köylüler ve devletti. Mültezim, ürün para ettikçe ürünün daha fazlasına el koymak için köylü üzerindeki baskıyı arttırdı, böylece köylünün kendine ayırdığı geçimlik ürün giderek azaldı. Devlet ise tarım ürünlerinin fiyat artışlarından olumsuz etkilendi, çünkü iltizam sistemiyle topladığı vergi miktarı en azından birkaç sene nominal olarak sabit kalırken, fiyat artışları sebebiyle giderler yükseldi. Buna, vergi toplamadaki başarısızlık ve savaş giderleri de eklenince önceleri sikkelerin taşıdığı yoluna gidildi, Galata bankerlerinden yüksek faizle borç alındı, fakat yine de bütçe açıklarının önüne geçilemedi. Bunun üzerine dış baskıların da etkisiyle Osmanlı Devleti 1854'de ilk dış borçlanmasını çok ağır koşullarda yaptı. Bu ağır koşullar Birinci Dünya Savaşı'na kadar devam eden dış borçlanma süreci boyunca pek değişmedi. Böylece her yıl ödenmesi gereken ana para ve faiz miktarları, kısa sürede Osmanlı maliyesi ve ekonomisinin olanakları ötesinde boyutlara ulaştı. Bunun üzerine, Osmanlı Devleti 1875 yılında borç ödemelerini yarı yarıya indirdiğini,

1876'da borç ödemelerini tümüyle durdurduğunu ilan etti: bu, Osmanlı ekonomisinin iflası demektir. Beş senelik bir savaş, belirsizlik ve müzakere döneminden sonra, 1881'de **Düyyunu Umumiye İdaresi** kuruldu. Böylece Osmanlı Devleti'nin belli başlı gelir kaynakları Avrupa sermayesinin denetimi altına alındı ve bu fonlar doğrudan doğruya Osmanlı dış borçlarının ödenmesine yöneltildi. Düyyunu Umumiye İdaresi'nin amaçlarından biri de, ihracata yönelik tarımsal üretimi artırmak olmuştur (Kıray, 1993; Pamuk, 1984).

Osmanlı dış borçlanmasında 1882-1914 yılları ikinci dönemi oluşturmaktadır. 1882-1901 arasında ek harcamalarla dolu savaş bütçelerinin ortaya çıkmaması, merkezi bürokrasiye bütçeyi daha az borçla dengeleme olanağı sağladı. Fakat daha sonra Osmanlı bütçe açıkları büyümeye başladı ve yine iflasın eşiğine gelindi, ancak Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi yeni bir iflasın ortaya çıkmasını engelledi (Pamuk, 1984).

Yabancı sermaye Osmanlı İmparatorluğu'na sadece borç verme şeklinde değil, doğrudan yatırım şeklinde de geldi. Ondokuzuncu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda faaliyet gösteren anonim şirketlerin büyük çoğunluğu yabancı sermaye ile kurulmuştur. Osmanlı imparatorluğu'na en büyük doğrudan yatırım dalgası 1888-1896 yılları arasında ortaya çıkmıştır. Bu dönemde bu tür yatırımlar için gelen yabancı sermaye miktarı 30 milyon sterlinin üzerindedir. Doğrudan yabancı yatırımlardaki ikinci ve daha sınırlı dalga ise, 1905'ten sonra görülmektedir. 1905-1913 arasında 17 milyon sterlinden fazla miktarda yabancı sermaye doğrudan yatırımlar için imparatorluğa akmıştır (Pamuk, 1984). En çok yatırım yapılan alanlar 1888'de sırasıyla demiryolları, bankacılık, sanayi, su ve gaz gibi belediye hizmetleri, ticaret ve madenciliktir. 1914'te ise durum pek farklı değildi, demiryolları yatırım hacmi bakımından başı çekmekte arkasından bankacılık, ticaret, sanayi, belediye hizmetleri, madencilik ve sigortacılık gelmekteydi. En çok yatırım yapan ülkeler açısından birinci dönemde İngilizler yüzde 56,2 ile başı çekiyordu, onları yüzde 31,7 ile Fransızlar, yüzde 1,1 ile Almanlar takip ediyordu. 1914'de ise yüzde 50,4 ile Fransızlar önde geliyor, onları yüzde 15,3 ile İngilizler, yüzde 27,5 ile Almanlar takip ediyordu (Pamuk, 1984).

4.4. Batılılaşma sürecinde İstanbul'un demografik yapısında meydana gelen değişiklikler

19. yüzyılda İstanbul'un nüfusu artış gösterdi; 1844'te çevresiyle birlikte 391.000 olan nüfus, 1856'da 430.000'e, 1878'de 547.437'ye, ve 1886'da 851.527'ye yükseldi. Artış, 1844 ile 1886 arasındaki 42 yıllık sürede iki katından fazla olmakla beraber, 1886'dan sonraki yirmi yıl boyunca nüfus neredeyse aynı kalmış, 1906'da sadece 864.576'ya yükselmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu başkentindeki nüfus artışı ne İngiltere'nin başkenti Londra için geçerli olduğu gibi Sanayi Devrimi'ne, ne de Paris ve Viyana için söz konusu olduğu gibi merkezileşmiş hükümet politikalarına bağlıdır. 19. yüzyılda İstanbul'da gözlenen nüfus artışının iki nedeni vardır: birincisi, Rusya'nın güneyi ve Balkanlar'daki toprak kayıpları sonucu buralarda yaşayan Müslüman nüfusun göçü, ikincisi ise 1838 ve sonrasında Avrupa ülkelerine tanınan ticari imtiyazlardan faydalanarak ticaret ve yatırım yapmak üzere 1840-1900'ler arası yaklaşık 100.000 yabancının İstanbul'a gelmesidir.

1885 sayımına göre İstanbul nüfusunun etnik gruplara dağılımı şöyledir; yüzde 44,06'sı Müslüman, yüzde 17,48'i Rum Ortadoks, yüzde 17,12'si Ermeni Gregoryen, yüzde 5,08'i Yahudi, yüzde 1,17'si Katolik, yüzde 0,50'si Bulgar, yüzde 0,12'si Latin, ve yüzde 0,09'u Protestan. Yukarıda sayılan Osmanlı tebası altındaki grupların dışında bir de yabancılar vardı ki bunlar nüfusun geri kalan yüzde 14,74'lük bölümünü meydana getiriyordu. Ancak, bunların arasında Avrupalılar'a tanınan ticari imtiyazlardan faydalanmak amacıyla sonradan bir Avrupa ülkesinin milliyetine geçmiş, aslen Osmanlı tebası gayri-müslimlerin sayısı bir hayli fazlaydı.

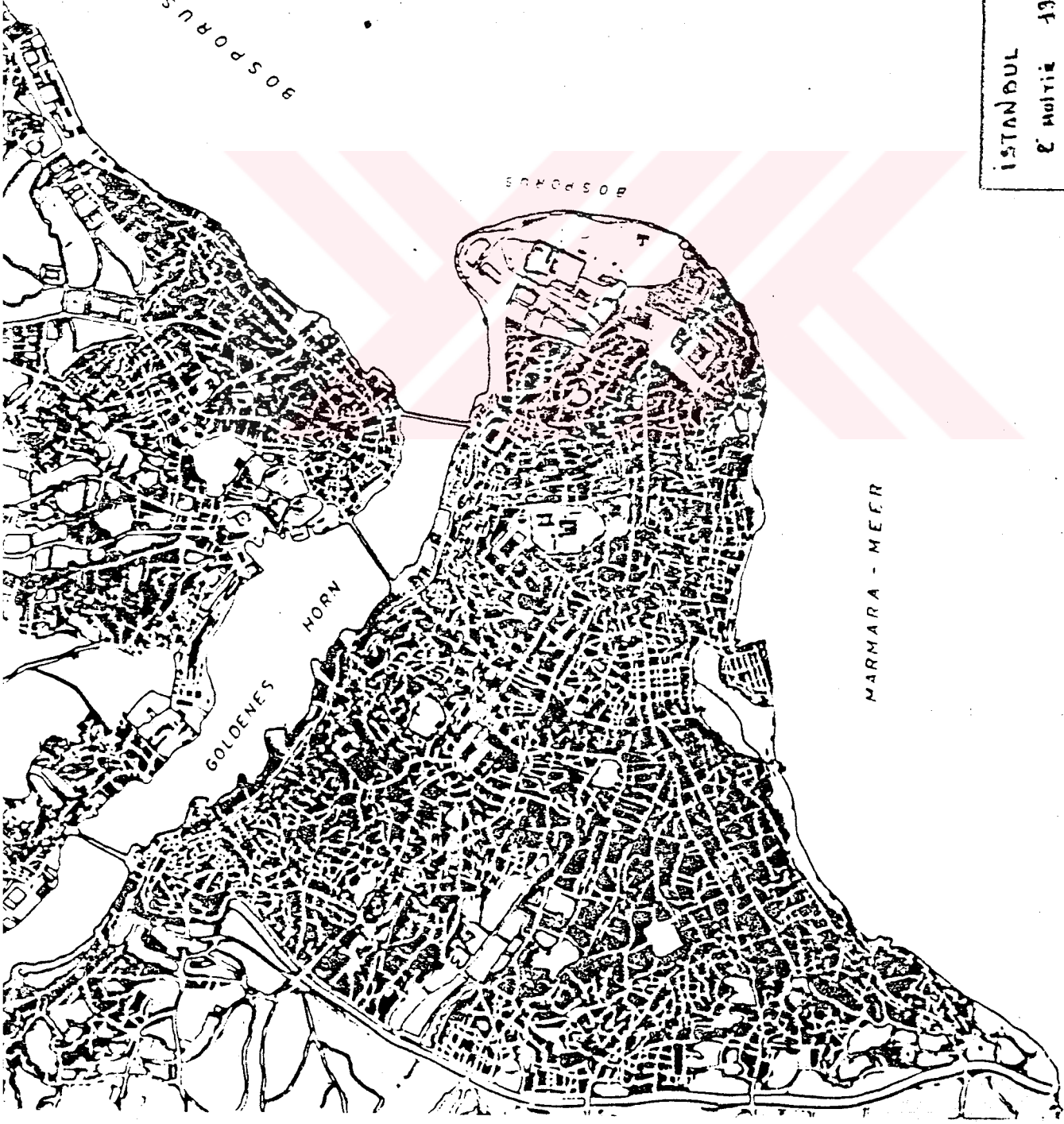
Yabancılar, en fazla altıncı bölgede, fetihten beri şehrin gayri-müslüm merkezi olan Galata, Pera ve Dolmabahçe taraflarında yoğunlaşmışlardı. Bu bölgenin genel nüfusu içinde yabancıların oranı yüzde 47'ydi, Müslüman nüfusun oranı ise yüzde 21'di. nüfusun geri kalanını ise gayri-müslim Osmanlı vatandaşları oluşturuyordu. Beşiktaş ve Rumelihisarı'na kadarki Boğaziçi köylerini içine alan dördüncü bölge yabancıların yoğunluğu bakımından ikinci sırada geliyordu. Bu bölge nüfusunun yüzde 10'u yabancılardan, yüzde 43'ü Müslümanlar'dan oluşuyordu. Buna karşılık bir, iki ve üçüncü bölgeleri içine alan İstanbul tarihi yarımadasında yabancı nüfus oranı sadece yüzde 1,5, Müslüman nüfus oranı ise yüzde 55'ti (Çelik, 1984).

Nüfusun Müslüman, gayri-müslim Osmanlı tebası ve yabancıların toplam İstanbul nüfusu içindeki oranı ve bu grupların şehrin farklı bölgelerine dağılımına bakarak özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Haliç'in kuzeyindeki semtlerin, güneyindeki -yani tarihi yarımadaakilere göre daha modern, daha Avrupai bir görünüme sahip olması anlaşılabilir. Aynı durum özel olarak her iki taraftaki ticaret bölgesi için de geçerlidir. Yukarıda belirtildiği gibi Galata, fetihten beri İstanbul'un gayri-müslüm merkeziydi, tarihi yarımada ise her zaman geleneksel ve Müslüman ağırlıklı karakterini korumuştur. Do!ayısıyla Avrupalılar şehre geldiklerinde tarihi yarımadaya değil Galata ve civarına yerleşmeyi uygun buldular. "Neredeyse 100 banka ve ticari kuruluş, -ki bu böyle kuruluşların İstanbul'daki sayısının tamamına eşitti-, Galata bölgesinde mekan tutmuştu. Şehirdeki 483 hanın 122'si burada bulunuyordu" (Rosenthal, 1980) (Şekil 4.1).

ISTANBUL 1:30000
© Moltke 1922 AP. J.C.
D'Apia Stolpe

BOSPORUS

BOSPORUS

GOLDENES HORN

MARMARA - MEER

BÖLÜM 5. KATALOG

5.1. Eminönü Bölgesi Hanları

Eminönü Bölgesinde, hanların en yoğun olduğu mahallelerdeki ilgilendiğimiz döneme ait örneklerden seçerek oluşturduğumuz katalog bölümünde, alfabetik sıraya göre dizilmiş toplam 15 han tasviri plan krokileri ve fotoğraflarıyla birlikte yer almaktadır.

5.1.1. Alalemcıyan Han

Alalemcıyan Han, Eminönü, Hobyar Mahallesi, Aşir Efendi Caddesi (eski Kütüphane Caddesi) Postahane Yanı Sokak (eski adı Nalbant Sokak) ile Büyük Postahane Caddesi'nin (eski Meydanlık Caddesi) oluşturduğu köşededir. Kapısı Postahane Yanı Sokak No.15'tedir.

Yeni adı *Banka Han* olan hanın giriş kapısı üzerinde orijinal ismi ve 1900 olarak yapım tarihi okunur. Mimarı bilinmeyen hanı Alalemcıyan isimli fes ticaretiyle uğraşan bir kişi yaptırmıştır; hanın şimdiki sahibi TEK Esin Vakfi'dir. Han sakinlerinden aldığımız bilgiye göre bina restore edileceğinden neredeyse tamamen boşaltılmıştır. Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 13.4.1969 tarih ve 4616 sayılı kararıyla korunması gerekli tarihi eser olarak tescil edilmiş olan Alalemcıyan Han'ın koruma grubu II olarak belirlenmiştir (Em. Bel. İmar Arş.).

L-şeklinde bir planı olan Alalemcıyan Han zeminle birlikte üç katlıdır, ayrıca iki bodrum, bir asma kat ve bir de çatı katı vardır. Avlusuz olan handa odalar koridora ve üzeri iki yana eğimli cam çatılı bir ışıklık boşluğuna bakan galeriye açılır. Demir putrelli kagir bir yapı olan hanın parselde kapladığı alan 429,5 metrekaredir (Em. Bel. İmar Arş.). Üç cephesi olan Alalemcıyan Han'daki tüm odaların dışarıya açılan penceresi bulunur (Şekil 5.1). Üç mağazalı zemin kat, duvar yıkımları ve birleştirmeler sonucu tamamen bozulmuş olduğundan, sadece tipik kat plan krokisi çıkartılmış ve bu kat çalışılmıştır.

Cepheleri kesme taş kaplı olan Alalemcıyan Han, az sayıdaki pencereleri ve süslemeye görece az yer verilmesiyle Aşir Efendi Caddesi üzerindeki diğer hanlara nispetle oldukça sade bir görünüme sahiptir. Zemin katta enine kesme taşlı pilastrlar arasında mağazaların geniş kapıları, kapıların üst kısmında asma katın yuvarlak

kemerli pencereleri görülür (Şekil 5.2). Kot farkından dolayı, Postane Yanı Sokak cephesinde, han kapısının sol tarafından itibaren asma kat yoktur. Oldukça dikkat çekici bir görünüme sahip olan han kapısı cephenin simetri aksından sola kaydırılmıştır. İki pilastr arasındaki kapının kilit taşı vurgulanmış basık kemeri, dökme demir-cam alınlığı vardır. Kemer tablasında Art-Nouveau üslupta bitkisel motifli bezemeler, bunun üst tarafında da hanın tarih ve isminin yazılı olduğu pano dikkat çeker (Şekil 5.3). Kapının iki yanında yan yüzeyi bitkisel bezemeli payandalara dayanan birer çıkma vardır. Çıkma cepheleri boyunca korint başlıklı pilastrlar uzanır. Bütün pencereler büyük, derinliksiz ve dikdörtgen sövelidir. Birinci kat pencerelerinin üzerinde pano veya bitkisel motiflerle bezenmiş düz alınlıklar, ikinci kat pencere sövelerinde dolama dal bezemeleri, eteklerinde sahte parapetler dikkat çeker. Asma kat ile birinci kat arasında dikdörtgen profilli bir silme, cephenin bitiminde de yine dikdörtgen profilli bir korniş, kornişin üst tarafında çatı katının düz atkılı pencereleri görülür (Şekil 5.4). Büyük Postane Caddesi'ne bakan dar cephede diğerinden farklı olarak, birinci katta başlayıp, ikinci katta demir korkuluklu bir balkon ile biten bir çıkma, kenarlarda ampir üslupu çağrıştıran madalyonların başlık olarak kullanıldığı pilastrlar vardır (Şekil 5.5). Ayrıca, furuşlu bir korniş ile sonlanan cephenin devamında parapet ve çatı katının dalgalı korniş silmesi dikkat çeker (Şekil 5.6). Kesme taş işçiliği ile cephe düzeninin Neo-Rönesans üslupta olduğu ve Art Nouveau, Ampir gibi çeşitli üsluplardan ödünç alınmış bezeme motiflerinin birarada görüldüğü bu han Aşir Efendi Caddesi'ndeki bir çok han gibi eklektik üsluptadır.

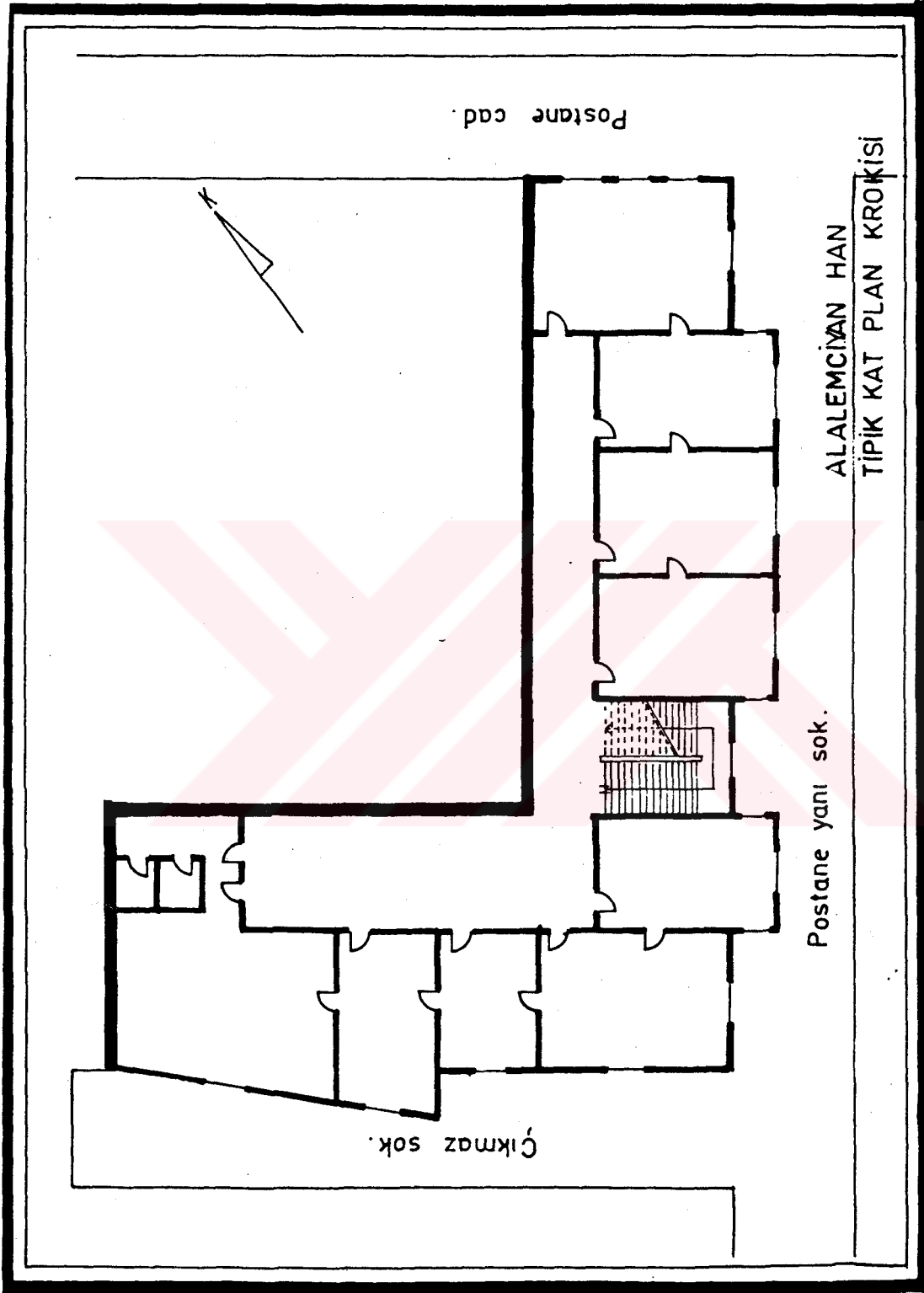
Alalemciyan Han'ın zemin katını işgal eden dükkanlar han içine açılmaz, fakat zemin kat ile bağımsız bir merdiven vasıtasıyla bağlantılı olan asma kat han içine, zemin ile birinci kat arasındaki sahanlığa açılır. Üstteki iki kat ve çatı katının planları aynıdır. Birinci katta, yekpare mermer basamaklı merdivenin sol tarafındaki galeri üzerinde birbirine geçmeli beş oda ve bir tuvalet vardır, sağdaki kapalı koridora ise dört oda açılır. Galeri ve koridor çini döşelidir. Tavan yüksekliği dört metreyi bulan, tavanı volta döşeme, yerleri rabitalı odaların dışarıya açılan düz atkılı birer penceresi bulunur. Sağdaki koridorun ucundaki köşe oda diğerlerinden farklı olarak biri Fransız balkonlu dört pencereye sahiptir. Gerek koridora, gerekse odadan odaya açılan kapılar biri tahta diğeri demir olmak üzere çift kanatlıdır, tahta kanatlar içeriye, demir olanlar dışarıya açılır.

Hanın en eski fonksiyonuyla ilgili edinebildiğimiz bilgiler Goad sigorta haritaları ve ticaret yıllıklarına dayanır: Goad sigorta haritalarında belirtildiğine göre *La Baloise Guardian Patriotic Assurances* adlı bir sigorta şirketinin genel acenteliği bu handa faaliyet gösteriyordu (Goad, 1904-1905). Ticaret yıllıklarına göre ise fes ticaretiyle uğraşan hanın sahibi Alalemciyan'ın yanısıra *Anglo-Levantine Banking* adlı bir banka, iki banker, bir halı tüccarı, *Niederreinsche* adlı denizcilikle ilgili sigorta

şirketinin genel acenteliği, iki tüccar, bir komisyoncu handa bulunan diğer meslek sahipleri veya işyerleriydi. Kayıtlardaki isimlerden han sakinlerinden sadece birinin Müslüman, diğerlerinin ağırlıklı Alman veya Ermeni asıllı gayrı-müslim olduğu anlaşılıyor. Hanın odabaşı da Ermeni asıllı bir vatandaşı (Annuaire Oriental, 1913). 1950-1995 arasında Alalemcıyan Han sakinlerinden olan Mayer Bey'den aldığımız bilgiye göre şu an nerdeyse tamamıyla boş olan handa 50'li yıllardan itibaren ağırlıklı dış doktorları ve avukatlar faaliyet gösteriyordu. Bazı şirketler bir tek odayı, bazıları birkaçını veya tüm bir katı işgal ediyorlardı. Son zamanlarında Alalemcıyan Han'da daha çok ecza depoları vardı.

Büyük, derinliksiz pencereleri 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başı için tipik olan Alalemcıyan Han, avlusuz bir yapı için düşünülmüş ilginç planıyla dikkat çeken, zemin katı dükkanlı, üst katları büro odalarından oluşan, orijinal halini oldukça iyi korumuş bir yüzyıl dönümü yapısıdır.

Şekil 5.1 : Alalemcıyan Han (plan krokisi)

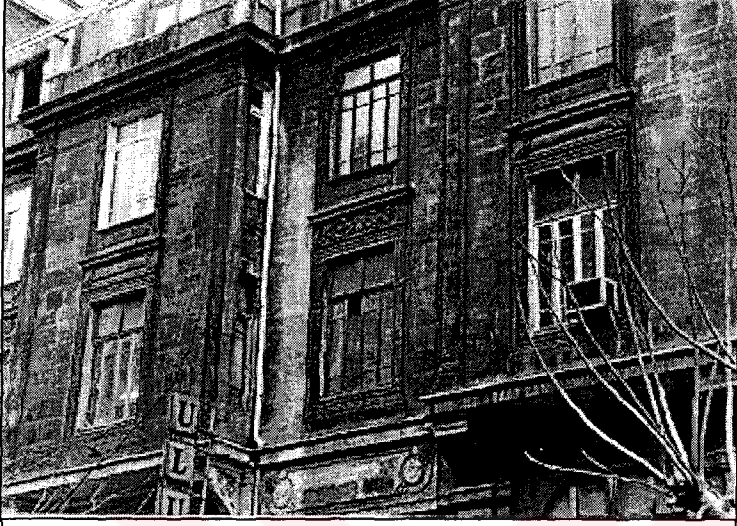
ALALEMCIYAN HAN

Şekil 5.2

Şekil 5.3

Şekil 5.4

Şekil 5.5

Şekil 5.6

5.1.2. Balcı Han

Eminönü Sultanhamam Bölgesi, Sururi Mahallesi, Vasıf Çınar Caddesi No. 114'te bulunan ve Goad sigorta haritalarında *Teraki Han* olarak geçen, Goad (1904-1905), Balcı Han'ın tek girişi Vasıf Çınar Caddesi üzerinde, uzun cephenin sağ kenarındadır.

Bina üzerinde tarihi belirten herhangi bir kitabe veya kaynaklarda bu konuda bilgi olmadığından tam tarihini bilemediğimiz Balcı Han, üslup özellikleri dolayısıyla 19. yüzyıl sonlarına tarihlenebilir. Yaptıranı ve mimarı da bilinmeyen Balcı Han, günümüzde çok hisseli olup Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 13.5.1972 tarih ve 6368 sayılı kararıyla korunması gerekli 2. grup eski eser olarak tescil edilmiştir (Em. Bel. İmar Arş.).

Zemin katla birlikte beş katlı olan hanın düzgün dikdörtgen bir planı ve dikdörtgenin uzun kenarlarından birinde Vasıf Çınar Caddesi'ne bakan yegane cephesi vardır. Hanın zemin katını bağımsız bir merdivenle birinci kattaki odalara açılan dört mağaza, tipik katını ise ince uzun bir koridor üzerine dizilmiş, birbirine geçmeli dokuz oda işgal eder. Avlusu olmayan handa koridorlar, merdiven boşluğu üzerindeki ışıklıktan ışık alır (Şekil 5.7). Demir putrelli yığma bir bina olan hanın parselde kapladığı alan 217 metrekaredir (Em. Bel. İmar Arş.)

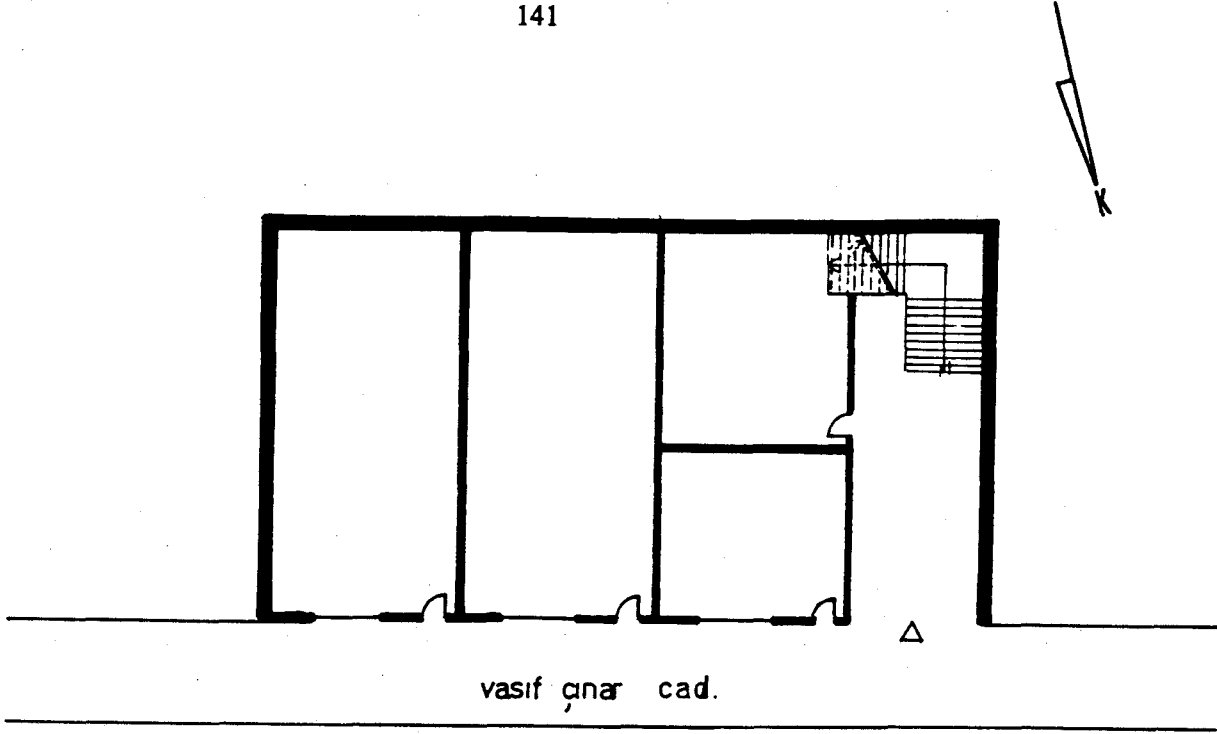
Balcı Han'ın oldukça hareketli cephesi, Klasik ve Barok üsluplardan ödünç alınmış çeşitli motiflerle bezenmiştir. Zemin kat cephesi dükkan vitrinleri nedeniyle orijinal halini tamamen yitirmiştir. Giriş, enine kesme taşlı pilastrlarla dört parçaya bölünmüş olan zemin kat cephesinin sağ kenarında, iki yanında yivli sütunlar olan düz bir açıklık şeklindedir. Üst kısmındaki fûruşlu kesik alınlık dikkat çekicidir. Giriş açıklığı, dökme demir kapı kanatları ve alınlık ile kapatılmıştır (Şekil 5.8). Daha çok bir ara kat görünümündeki birinci katın pencereleri düz atkılı olup, yegane süsü her iki yanındaki pilastrlardır (Şekil 5.9). İki ve üçüncü katlar, kesintisiz uzanan pilastrlar ile düşey yönde bölümlendirilmiştir. Pilastrların üst kısmında Barok madalyonlar dikkat çeker. İkinci katın pencere düzeni farklıdır: sıvayla enine kesme taşla kaplanmış süsü verilmiş ikinci kattaki pencereler basık kemerlidir. Kemer ortasındaki kilit taşı bezemesinin ortasında stilize bitki motifli bir Barok madalyon görülür. Üçüncü katın pencereleri üçgen alınlıklıdır. İki yanda ion başlıklı sütunlara dayanan alınlığın tepesinde ve iki ucunda palmet ve yarım palmet motifli akroterler dikkat çeker. Üçüncü kat cephesinin diğer bezemeleri, pencere aralarındaki ion başlıklı pilastrlarla, alınlık hizasındaki çift meander motifli silmedir (Şekil 5.10; Şekil 5.11). İki ve üçüncü katlara göre daha alçak olan dördüncü katın pencereleri düz atkılıdır, pencereler arasında dor başlıklı pilastrlar dikkat çeker. Hanın cephesi yuvarlak profilli bir korniş ve taş parapetle biter. Cephenin bir diğer özelliği bütün kat aralarının farklı ve oldukça süslü silmelerle bezenmiş olmasıdır:

Birinci ve ikinci kat arası düz, dışbükey, ikinci ve üçüncü kat arası kare kesitli motiflerle bezenmiş dışbükey, üçüncü ve dördüncü kat arası ise dış kesimi ve yumurta ok silmesiyle bezenmiştir. Daha çok klasik öğelerin kullanıldığı Balcı Han cephesi, her kat farklı bir düzende olduğundan bütününde Neo-Rönesans üslup özelliğini gösterir.

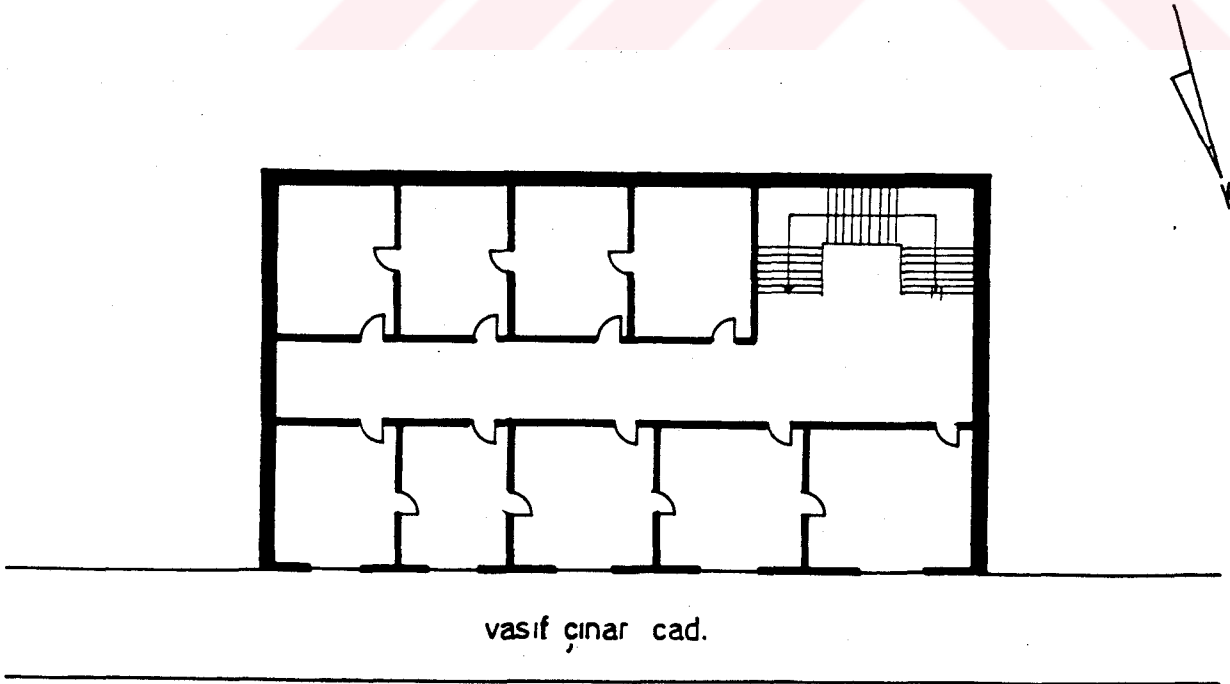
Volta döşemeli bir geçitle hanın sokağa açılan üç, koridora açılan bir mağazaya sahip zemin katına girilir. İki katlı mağazaların içindeki merdivenler basık tavanlı ara kat ile bağlantı sağlar. Balcı Han'ın tipik katında odalar, cepheye paralel, ince uzun bir orta koridor üzerine karşılıklı yerleştirilmişlerdir. Birbirine geçmeli odalar bir kapı ve pencere ile koridora açılır. Cephe tarafındaki beş odadan dördünün sokağa bakan birer penceresi vardır, ortadaki- diğerlerine göre daha geniş olan oda üç pencere ile sokağa açılır. Pencerelemin tümü içeriden basık kemerlidir. Koridorun diğer tarafındaki dört odanın dışarıya açılan penceresi yoktur. İki ve üçüncü katlarda tavan yüksekliği dört metreyi bulan Balcı Han'ın tüm oda ve mağazalarının yer döşemesi ahşap rabıta, koridorunki çinidir. Döşemeler volta döşemedir.

Ticaret yıllıklarının 1913 baskısına göre handa o yıllarda Mehmet Balcı ve kardeşlerinin mefruşat mağazası vardı (Annuaire Oriental, 1913). Bugün halen zemin ve birinci katı kaplayan mağazalarda ve ikinci katta tümüyle mefruşatçılar faaliyet göstermektedir. Üçüncü katta bir muhasebe bürosu, mefruşatçılar, bir gömlekçi ve tekstilciler vardır. Üç muhasebe bürosunun bulunduğu dördüncü kattaki diğer odalar boştur.

Eminönü bölgesindeki az sayıdaki avlusuz hanlardan olan Balcı Han, cephe bezemesine verilen önem ve fonksiyonundaki süreklilik ile dikkatimizi çekmiştir.

BALCI HAN
ZEMİN KAT PLAN KROKİSİ

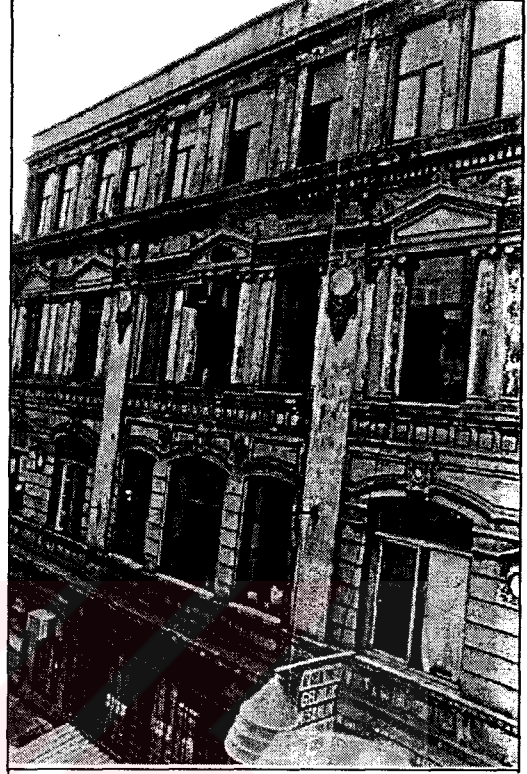

Şekil 5.7 : Balcı Han (plan krokileri) BALCI HAN
TİPİK KAT PLAN KROKİSİ

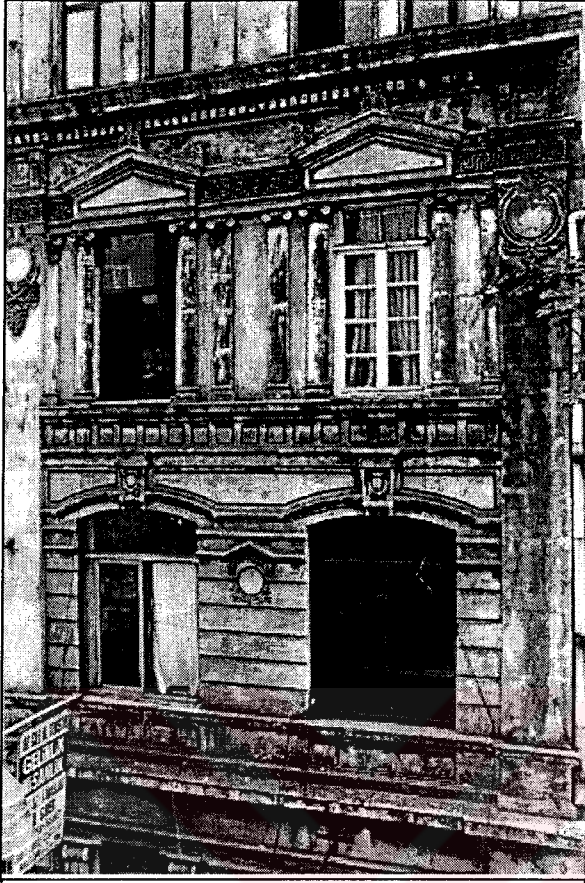
BALCI HAN

Şekil 5.8

Şekil 5.9

Şekil 5.10

Şekil 5.11

5.1.3. Büyük Abud Efendi Han

Eminönü, Çelebioğlu Mahallesi, Marpuççular Caddesi No 27'deki bu han bitişik nizamdadır.

1887'de Abud Efendi tarafından yaptırılmış olan han bir çok kere el değiştirdikten sonra 1987'de hanın mülkiyetini ele geçirmiş olan Yahya Kıgılı ile Latif Topbaş tarafından oda oda satılmıştır. Kitabesi olmayan yapının mimarı bilinmemektedir.¹⁵

Zeminle birlikte dört katlı olan Büyük Abud Efendi Han'ın ayrıca bir bodrum ve çatı katı vardır. Dikdörtgen bir avlu etrafında düzenlenmiştir, fakat hanın planı dik açılardan oluşmaz (Şekil 5.12). Üstü dört yana eğimli cam bir çatı ile örtülüdür. Demir putrelli kagir bir yapı olan han 335 metrekarelik bir alan üzerine inşa edilmiştir (Em. Bel. İmar Arş.).

Büyük Abud Efendi Han'ın Marpuççular Caddesi üzerindeki tek cephesi oldukça süslüdür. Neo-Barok ağırlıklı eklektik üsluptaki cephenin zemin katında pilastrlar arasında dükkan kapı ve vitrinleri görülür. Sağında iki, solunda üç dükkan bulunan giriş, cephenin simetri aksından sağa kaydırılmıştır (Şekil 5.12). Giriş ile girişin sağ ve solundaki dükkanların aksı üzerinde S-kıvrımlı konsolların taşıdığı çıkmalar vardır (Şekil 5.13). Sarı renk sıvalı geniş cephe çok sayıdaki pencereyle hafifletilmiştir. Pencere düzeni her katta aynıdır: basık kemer ve yivli söveleri olan pencerelerin üst kısmında yine basık kemerli, ortada kilit taşı süsü verilmiş bitkisel motifli bir madalyon taşıyan alınlıklar bulunur. İki ve üçüncü katlardaki pencerelerin denizlikleri çıkıntılıdır (Şekil 5.14). Birinci katta, han girişi ile aynı aks üzerinde yarım daire şeklinde büyük bir pencere dikkat çeker. Pencerenin meander frizli, yivli kemerinin ortasında akantus yapraklı bir kilit taşı bezemesi, kemerin her iki yanında S-kıvrımlı sarkmalar ile dolama dallı Barok süsler görülür (Şekil 5.15). Kat aralarının dikdörtgen profilli silmelerle vurgulandığı cephe furuşlu bir korniş ile sonlanır.

Dikdörtgen bir açıklık şeklindeki han girişi ile avlu arasında üzeri volta döşemeli bir geçit bulunur. Sokak tarafındakiler hariç tüm zemin kat dükkanları bir kapı ve iki pencereyle avluya açılır. Dükkanlar birbirine geçmelidir. Girişin sol ucundaki dükkan iki katlı olup, bağımsız bir merdiven vasıtasıyla üst katla bağlantılıdır. Birinci katta avlu açıklığının dört tarafı bir galeri ile çevrilidir. Dökme demir korkuluklu galerinin tabanından tavanına kompozit başlıklı ince demir sütunlar uzanır. Galerinin yerleri çini, tavanı odalar gibi volta döşemlidir. Odalar galeriye dikdörtgen söveli bir kapı ve pencere ile açılır. Pencereler demir parmaklıkları, kapılar

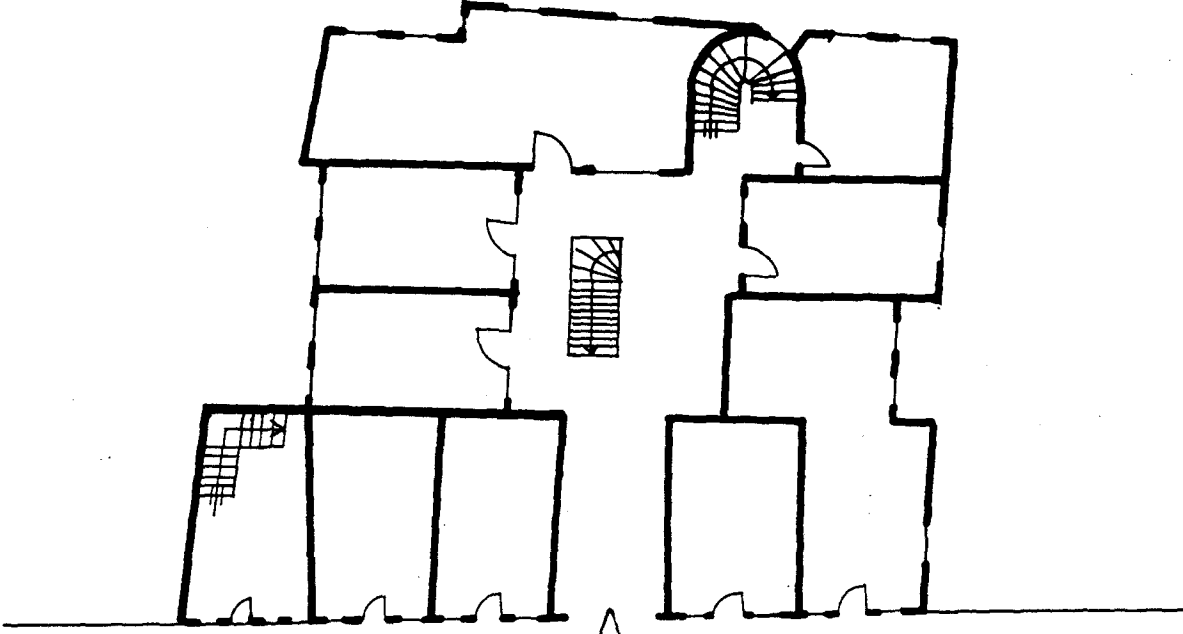
¹⁵ Bu bilgileri babası 1930'larda hana gelmiş olan Subutay Varol Bey'den aldık.

içeriden demir, dışarıdan cam-ahşap kanatlıdır (Şekil 5.16). Bu kattaki toplam 10 odadan bir kısmının sokağa, diğerlerinin ışıklığa bakan penceresi vardır. Cepheye bakan pencereler içeriden basık kemerli, demir kanatlı, aydınlığa bakanlar düz atkılı ve demir parmaklıklıdır. Han girişinin hemen üzerindeki odanın dışarıya açılan penceresi diğerlerinden farklı olarak yarım daire şeklindedir ve kemerinin ortasında hanın yapım tarihi okunur (Şekil 5.17). Odaların hepsi birbirine geçmelidir ve yerleri rabita döşelidir (Şekil 5.12).

1889-90 tarihli ticaret yıllığındaki kayıtlara göre Büyük Abud Efendi Han'da yedi komisyoncu -ki bunlardan biri dört, ikisi ikişer odayı işgal ediyordu, bir halıcı, bir kağıt tüccarı, bir simsar, handa tam on odayı işgal eden bir banker-tüccar ve bir çay tüccarı faaliyet gösteriyordu. Hanın sahibi Abud Efendi'nin de burada iki odadan oluşan bir bürosu vardı. Kayıtlardaki isimlerden han sakinlerinden sadece birinin Müslüman, geri kalanının gayri-müslim azınlık mensubu veya levanten olduğu anlaşılıyor (Cervati, 1893-94). Büyük Abud Efendi Han'da şimdilerde daha çok tuhafiyeciler bulunmaktadır.

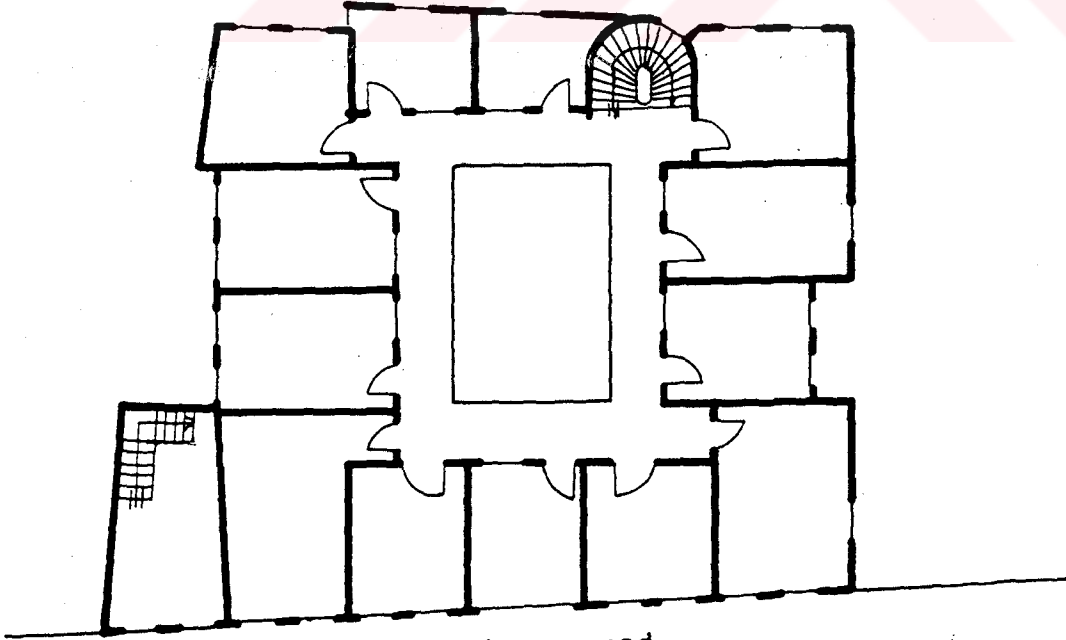
Tamamen Avrupa mimarisinin etkisindeki cephesi, üzeri cam çatılı avlusu ve katlarda avlu boşluğunun etrafını çeviren galerileriyle tipik bir 19. yüzyıl hanı olan Büyük Abud Efendi Han, orijinal halini iyi korumuş olmakla beraber ilk fonksiyonuyla şimdiki arasında hiç bir benzerlik yoktur.

146

Marputçular cad.

BÜYÜK ABUD EFENDİ HAN
ZEMİN KAT PLAN KROKİSİ

Marputçular cad.

Şekil 5.12 : Büyük Abud Efendi Han

(plan krokileri) BÜYÜK ABUD EFENDİ HAN
TİPİK KAT PLAN KROKİSİ

BÜYÜK ABUD EFENDİ HAN

Şekil 5.13

Şekil 5.14

Şekil 5.15

Şekil 5.16

Şekil 5.17

5.1.4. Büyük Ticaret Han

Eminönü, Mercan Bölgesi Tarakçılar Caddesi No. 6'da esas girişi olan Büyük Ticaret Han, Çakmakçılar Yokuşu ile Tarakçılar Caddesinin kesiştiği blok üzerindedir. Tıgçılar Sokak üzerinde ikinci bir girişi vardır.

Hanın yapım tarihi kapı üzerinde eski rakamlarla 1255 veya 1299 olarak belirtilmiştir; tarihi belirten rakamlar zamanla silinmiş olduğundan tam olarak okunamamaktadır. Yeni rakamlarla yazılmış olan tarih 1883'tür ve bu Osmanlılar'ın 19. yüzyılda kullandığı mali (rumi) takvimde 1299 yılına tekabül etmektedir. Ancak, 1868 tarihli bir "Mevcut İstanbul Hanları" listesinde Pamukciyan (1994) ve ayrıca yine 1868 basımı ticaret yıllığında, Cervati (1868) bu hanın adının geçmesi, bizim 1255'i (miladi 1840) hanın yapım tarihi olarak kabul etmemizi gerektirmektedir. Bu durumda 1883 ya eski rakamların yanlış okunması sonucu ortaya çıkmış bir tarihtir, ya da han sakinlerinin de belirttiği gibi hanın yapım tarihi değil, restorasyon tarihidir. Şu an çok hisseli olan hanı kimin yaptırdığı hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir. 21.3.1990 tarih ve 1655 sayılı Anıtlar Yüksek Kurulu kararıyla korunması gerekli eski eser olarak tescil edilmiştir (Em. Bel. İmar Arş.).

Tarakçılar Sokak cephesi üç katlı olan Büyük Ticaret Han, Tarakçılar Caddesi ve Tıgçılar Sokak arasındaki kot farkından dolayı Tıgçılar Sokak tarafında iki kata düşer, bu taraftaki mağazaların bir de bodrum katı bulunur. Han, avluludur ve avlunun altında oldukça büyük bir su sarnıcı vardır. Hanın revaksız olan avlusu, alt kısmı basık tonozlu bir geçit olarak düşünülmüş bir yapı bloğu ile iki bölüme ayrılmış, her bölümün üzeri iki yana eğimli bir cam çatı ile örtülmüştür. Planı dik açılardan oluşmayan orta büyüklükte bir handır (Şekil 5.18). Şimdi farklı bölümlenmiş olmakla beraber orijinalde Büyük Ticaret Han, biri sadece Çakmakçılar Yokuşu'na, ikisi hem Tarakçılar Caddesi, hem de iç avluya, dördü sadece iç avluya, biri ise Tıgçılar Sokak tarafındaki aralığa açılan toplam sekiz mağazaya sahiptir: bunların, Tıgçılar Sokak tarafındaki hariç- herbiri üç katlıydı ve katlar arasındaki bağlantı bağımsız bir merdivenle sağlanmıştı.

Demir putrelli yığma bir yapı olan Büyük Ticaret Han, 994 metrekarelik bir alana oturur. Esas cephesi Tarakçılar Caddesi üzerindeki, üç katlı uzun cephedir. Kilit taşı vurgulanmış basık kemerli giriş açıklığının üzerinde düz başlıklı pilastrların taşıdığı düz bir alınlık vardır. Giriş açıklığının üzerinde "Büyük Ticaret Han" yazısı ve onun her iki yanında, yukarıda belirtildiği gibi- eski ve yeni rakamlarla 1299 ve 1883 tarihi okunur (Şekil 5.19). Giriş, cephenin simetri aksından sola kaydırılmıştır, solunda bir, sağında iki mağaza bulunur. Sağ taraftaki mağazalardan biri Çakmakçılar Yokuşu'na açılır. Kesme köfeki taşıyla kaplı cephe oldukça sadedir: birinci ve ikinci katlar boyunca devam eden düz başlıklı iki pilastr ile eşit olmayan üç parçaya

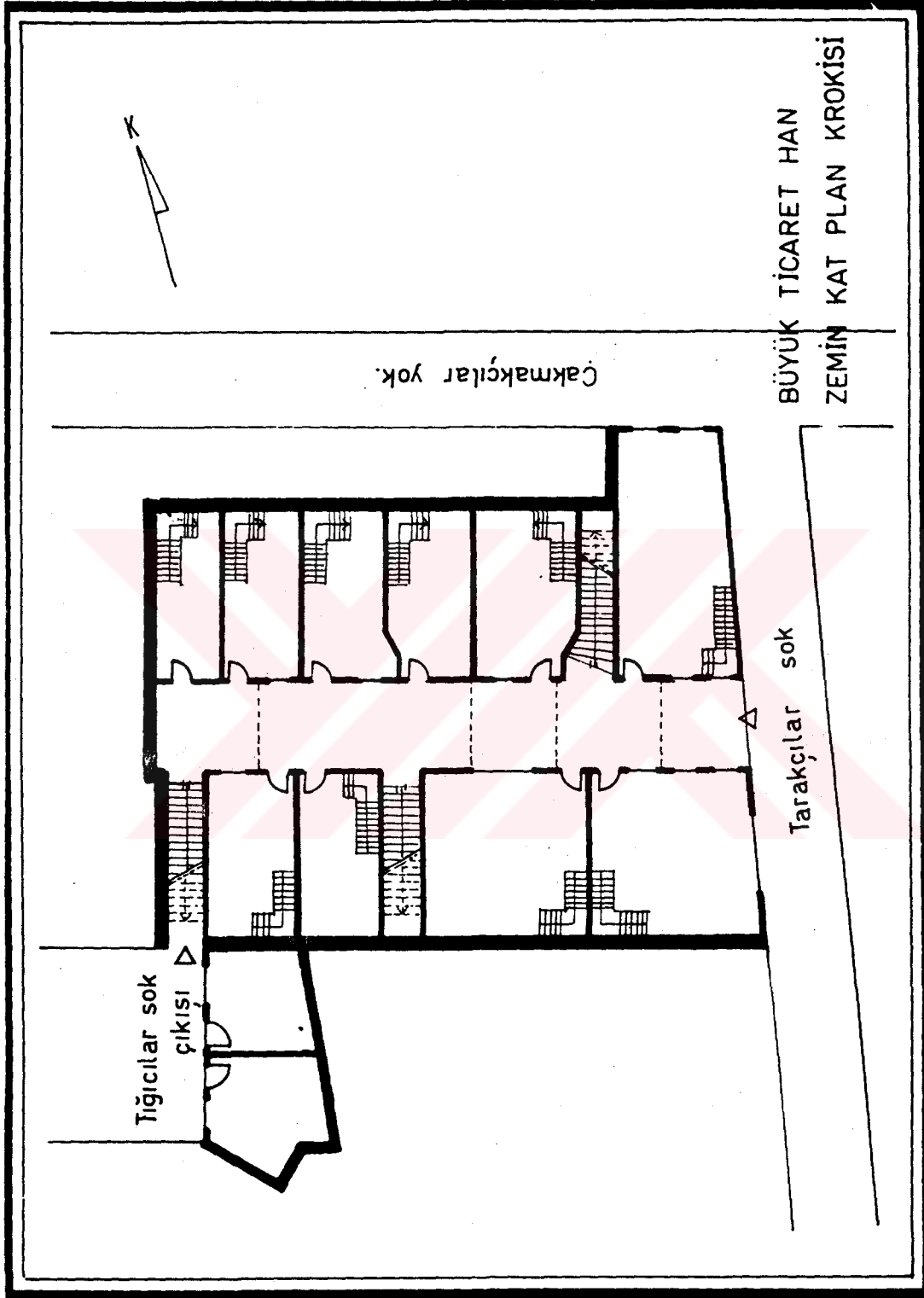
bölünmüştür, zemin katta ise aynı tipteki pilastrlar geniş vitrinlerle sokağa açılan mağazaların her iki yanını vurgulamak için kullanılmıştır. Odalar dışarıya dikdörtgen taş söveli, demir parmaklıklı, içeriden demir kanatlı pencereler ile açılır (Şekil 5.20). Sadelik, dikdörtgen taş söve ve kesme taş kaplama gibi geleneksel biçimlenmeye rağmen cephe, yuvarlak profilli bir silmeyle sonlanır, kat araları ise dikdörtgen profilli silmelerle vurgulanmıştır (Şekil 5.21). Çakmakçılar Yokuşu cephesi de esas cepheyle aynı özelliklere sahiptir (Şekil 5.22). Han'dan arkadaki Tıgçılar Sokağa geçiş olmakla beraber, bu sokağa bakan cephe yoktur: Tıgçılar Sokak tarafındaki dükkan, hanla sokağı birbirine bağlayan ve bir ucunda hanın avlusuna inen merdivenlerin bulunduğu bir aralığa bakar. Ayrı bir bina izlenimi yaratan bu kısım, bir yangının yolaçtığı tahribat nedeniyle yeniden yapıldığından orijinal halini tamamen yitirmiştir.

Basık tonozlu bir geçit ile blok mermer döşeli iç avluya girilir: geçidin iki tarafında Tarakçılar Caddesi tarafındaki mağazaların avluya açılan, orijinal halini korumuş kapılarıyla üçer penceresi görülür. Kapılar, kilit taşı vurgulanmış basık kemerli, demir kanatlı, pencereler ise dış ve iç cephedeki bütün pencereler gibi, dikdörtgen taş söveli ve demir parmaklıklılıdır (Şekil 5.23; Şekil 5.24). Avlunun iki bölümünü birbirinden ayıran ortadaki yapı bloğunun altında ikinci dükkanın kapısı görülür, fakat daha sonraki bölümlenme sonucu şu an bu kapının arkasında doğrudan üst katlara çıkan merdiven bulunur, merdiven boyunca orijinal olmayan bölümlenmeler açıkça görülür. Şu an avlunun ikinci bölümünde karşılıklı ikişer mağaza görülüyor, fakat yukarıda da belirtildiği gibi orijinalde sadece karşılıklı birer mağaza buraya açılıyordu. Gerek Tarakçılar Sokağı'na bakan, gerek avluyu bölen ortadaki blok, gerekse avlunun bitimindeki bloktaki odalar caddeye ve avluya açılan mağazalarca paylaşılmıştır. Avluda, duvar ve yer döşemesinin birleştiği yerde zamanında tüccarların hayvanlarını bağladıkları büyük demir halkalar göze çarpar. Yerleri rabıta döşeli mağazalarda, zemin ve birinci katların tavanı volta döşeme, ikinci katın ortası oval aynalı çapraz tonozludur. İkinci kat odalarının tavanında çatıya açılan pencere bulunur.

Şimdilerde daha çok şapkacılar, erkek ve çocuk giyimi satan konfeksiyoncular ile battaniye ve havlu toptancılarının olduğu Büyük Ticaret Han'da, 1868 ve 1889 tarihli ticaret yıllığında yer alan bilgilere göre daha çok manufakturacılar ve çeşitli malların alım satımını yapan tüccarlarla, bir fes-, bir de çarşaf imalat ve satıcısı faaliyet gösteriyordu. Han sakinlerinin çoğu Ermeni-, ikisi Musevi asıllıydı, hiç Müslüman yoktu, odabaşı Parsek Artenian'dı (Cervati, 1868 ve 1889). Odabaşı Mehmet Özer'in belirttiğine göre ise, handa 1950'li yıllardan sonra ağırlıkla dokumacılar ve aynacılar faaliyet göstermeye başladılar.

Büyük Ticaret Han İstanbul'daki 19. yüzyıl Osmanlı ticaret hanlarının en ilginç örneklerinden biridir. 19. Yüzyıl'da yapılmakla beraber geleneksel Osmanlı yapı tarzını birkaç küçük ayrıntı dışında sürdürmüş, özellikle cephe dekorasyonunda batılı üslupları taklit etmemiş az sayıdaki handan biridir, bu itibarla Büyük Valide Han, Büyük Yeni Han, Küçük Yeni Han gibi etrafındaki diğer önemli hanlarla uyum içindedir. Fakat, Büyük Ticaret Han mekansal açıdan klasik hanlara yenilik getirmiştir. Geleneksel yapı tarzına rağmen mekan organizasyonu bakımından Avrupa Pasajlarını andırır: Avrupa pasajlarının özellikle erken örneklerindeki gibi her mağaza üç katıyla kendi içinde bir bütündür, bu anlamda bir handan çok, çok katlı birçok mağazanın ortak bir cephe oluşturacak şekilde bir geçidin iki yanına dizildiği bir üretim ve alışveriş birimidir. İki sokağı birbirine bağlayan iki kapısının olması da pasaj/geçit benzetmesini destekler nitelikte olsa da bizce Avrupa'daki pasajlarla arasındaki sözü edilen benzerlik tesadüfidir. Büyük Ticaret Han bir büro hanı veya klasik Osmanlı ticaret hanı da değildir; mimarının plan ve mekan organizasyonu bakımından yeni ve batılı olanı örnek almış, yapı tarzı bakımından gelenekseli tercih etmiş olduğu Büyük Ticaret Han bizce bir geçiş hanıdır.

Şekil 5.18 : Büyük Ticaret Han (plan krokisi).

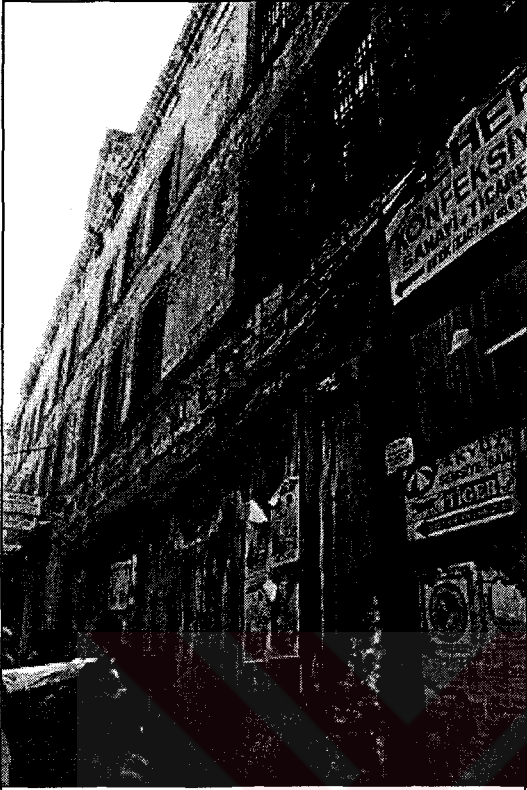
BÜYÜK TİCARET HAN

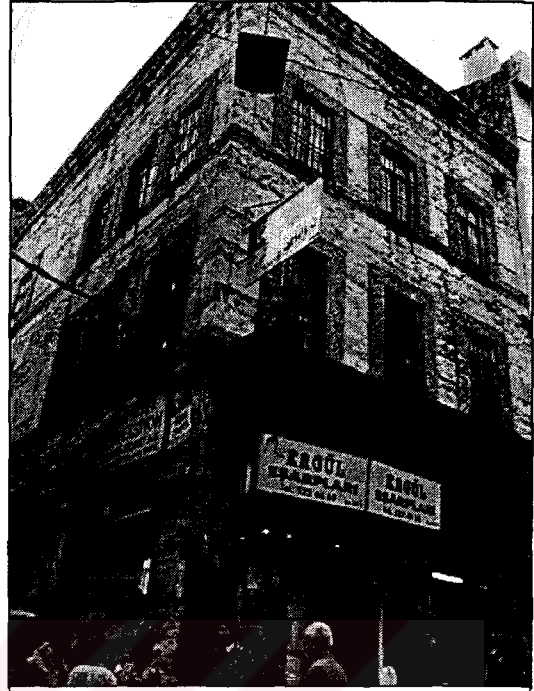
Şekil 5.19

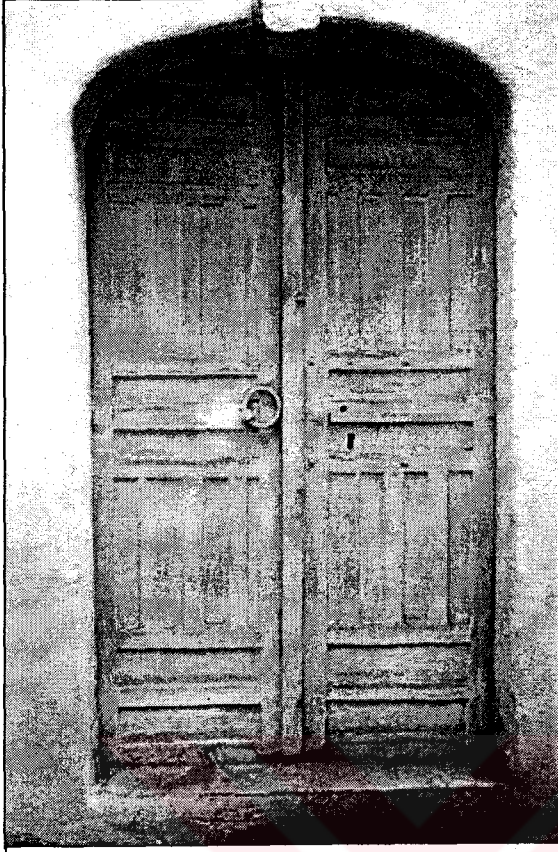
Şekil 5.20

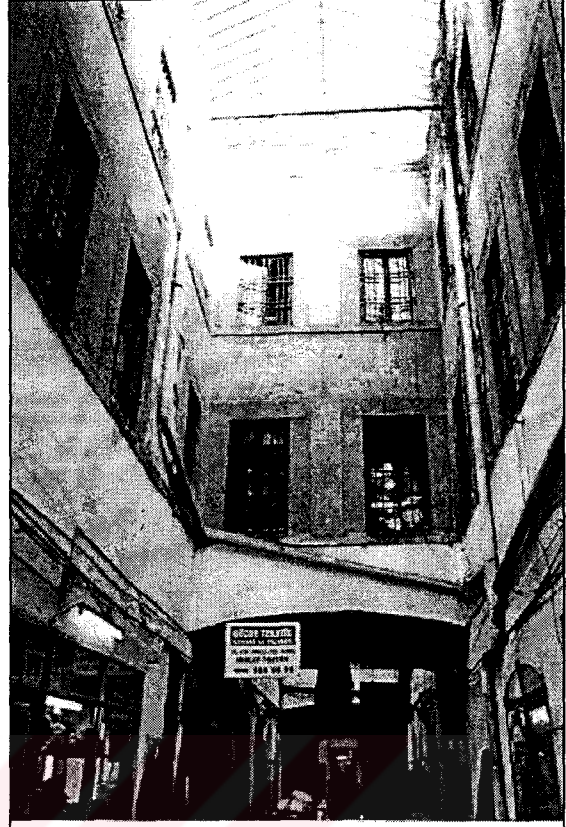
Şekil 5.21

Şekil 5.22

Şekil 5.23

Şekil 5.24

5.1.5. Büyük Yıldız Han

Eminönü, Sururi Mahallesi, Mahmut Paşa Yokuşu, Sultan Odaları ve Yeşildirek Bakkal Sokakları arasındadır. Tek kapısı Mahmutpaşa Yokuşu No. 64-66'dadır.

Kitabeli olan hanın yapım tarihi (1233) 1817'dir, ancak yaptıranı ve mimarı bilinmemektedir (Güran, 1975). Günümüzde çok hisseli olan Büyük Yıldız Han'ın 1/4 hissesi İran uyruklu Hacı Baba Mehmedof kızı Rübaba, geri kalanı Kerim Mehmedzade, Melek-, Nadir-, Enis Mehdi adına kayıtlıdır. Han, Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 14.4.1973 tarih ve 7154 numaralı kararıyla korunması gerekli tarihi eser olarak tescil edilmiş ve içindeki freskin hanla beraber korunması gerektiğine karar verilmiştir (Em. Bel. İmar Arş.).

Hanın planı yol ve arsa durumlarına uyma sebebiyle düzgün değildir, fakat plan dikdörtgen bir avlu etrafında düzenlenmiştir. Bodrum kat hariç üç katlı olan hanın cepheleri zemin katta dükkanlıdır. Odalar zemin katta doğrudan avluya, üst katlarda revağa açılacak şekilde yapılmıştır (Şekil 5.25). Bütün dış cepheler üç katlı olsa da kot farkından dolayı iç cephelerde durum farklıdır: giriş ve karşısındaki cephe üç katlı, yan kanatlar iki katlıdır, fakat yan kanatlar üzerinde, birinci kat odalarının asma kat pencerelerinin açıldığı bir de teras vardır. Ayrıca, giriş aksı üzerinde, kenarları kırık üçgen bir alınlık ile cephesi sonlanan bir köşk bulunur, ki bu daha eski hanlarda görülmeyen bir özelliktir. Parsel üzerinde kapladığı alan 915,50 metrekare olan hanın inşa tekniğinde İstanbul'daki klasik Osmanlı hanlarının inşa tarz ve üslupunun bir devamı görülür. Karakteristik yapı malzemesi taş ve tuğla yapının esasını teşkil eder. Cepheler düzgün kesme taş ve üç sıra tuğla hatıllı, duvarlar almaşıktır. Taş, ayrıca kapı kemerleri, pencere söve ve hatılları ile payelerde kullanılmıştır. Tuğla ise cephe duvarları dışında, örtü sistemi ve revak kemerlerinde yer alır. Yapıda bütün klasik Osmanlı hanlarında olduğu gibi gergi demiri kullanılmıştır.

Hanın Mahmut Paşa Yokuşu ve Sultan Odaları Sokak cepheleri çıkmalarla hareketlendirilmiştir. 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı mimarisinde sıkça görülen cephelerde çıkmalar kullanılması olgusu, Büyük Yıldız Han'da değişik bir şekilde uygulanmış, çıkmalar her katta taş konsollarla taşınma yerine, zeminden itibaren yükselmiş, böylelikle düşey hat vurgulanırken cephe hareketlenmiştir. Zemin kat dükkanları arasına yerleşmiş olan giriş, çıkıntısız olarak yuvarlak kemerli sade bir açıklık teşkil eder. Zemin kat cephesinin geri kalanı dükkan vitrinleri nedeniyle orijinal halini tamamen yitirmiştir. Mahmut Paşa Yokuşu'na bakan üst kat odaları ikişer pencereyle dışarıya açılır: pencereler dikdörtgen taş söveli ve hatıllı olup üstleri tuğla kemerli ve sağır alınlıklıdır. Ayrıca, ikinci kat pencerelerinin arasına ve daha yukarısına gelecek şekilde yine dikdörtgen taş söveli birer küçük kare pencere daha yerleştirilmiştir (Şekil 5.26; Şekil 5.27). Mahmutpaşa Yokuşu'na taşan zemin kat çatısında görülen Barok dalgalanma dönemin tercihini yansıtır (Şekil 5.28).

Sultan Odaları ve Yeşil Direk Bakkal Sokak cephelerinin birinci kat pencereleri Mahmutpaşa Yokuşu'ndakilerle aynı özellikleri göstermekle beraber Sultan Odaları Sokak tarafındaki odaların bazıları birer, bazıları ikişer pencereyle sokağa açılır. Yeşil Direk Bakkal Sokak tarafındakiler ise köşedeki büyük oda hariç bir pencerelidir. Bu sokaklardaki ikinci kat pencereleri de dikdörtgen taş sövelidir, fakat üzerlerinde sağır alınlık yoktur. Kat aralarının taş silmelerle vurgulandığı anda cepheler, sıvanmak suretiyle orijinalliğini kaybetmiş, ancak sıvaların döküldüğü yerlerde görülen bir kirpi saçakla sonlanır.

Giriş, avluyla arasındaki kot farkından dolayı birkaç basamak çıkılarak ilerlenen yuvarlak tonozlu bir geçitle altında sarnıç bulunan avluya bağlanır. Doğrudan avluya açılan zemin kat dükkanlarının cephesi orijinal halini yitirmiştir (Şekil 5.29). Üst katlardaki odalar kare kesitli taş payelerin taşıdığı yuvarlak kemerleri olan revaklara bir kapı ve genellikle iki, bazı yerlerde bir pencereyle açılır. Revaklar daha eski klasik Osmanlı hanlarındakine kıyasla dardır (Şekil 5.30). Revaklara açılan kapılar yuvarlak kemerli taş söveli, pencereler ise kısmen yuvarlak kemerli taş söveli, kısmen de dikdörtgen taş sövelidir. Giriş kolunun birinci kat revağının duvarında hanı tasvir eden bir fresk görülür (Şekil 5.31). Giriş aksı üzerinde kenarları kırık üçgen alınlıklı cephesi ve kilit taşı vurgulanmış basık kemerli, dökme demir şebekeli iki penceresiyle dikkat çeken bir köşk vardır (Şekil 5.32). Avluda dikkat çeken unsurlardan biri de giriş kolunun önündeki iki kollu merdivendir. Yan kollardaki dövme demir parmaklıklı terasa açılan pencereler yuvarlak kemerlidir (Şekil 5.33). Sonradan yapılan camlı ilaveler sonucunda yan kollardan birinin teras katı orijinal halini kaybetmiştir. Yan kollarda dikkat çeken bir başka özelliği de zemin kat üzerinde görülen oval pencerelerdir, ki bunlar birinci kat dükkanlarının bodrum katına aittir (Şekil 5.34), oldukça eğimli bir parselde oturan yapının dış cepheleriyle avlu arasındaki kot farkını dengelemek üzere böyle bir çözüme gidilmiş olması hayli ilginçtir. Kat aralarının taş bir silmeyle vurgulandığı anda iç cepheler de dış cepheler gibi orijinalde kirpi saçakla sonlanır.

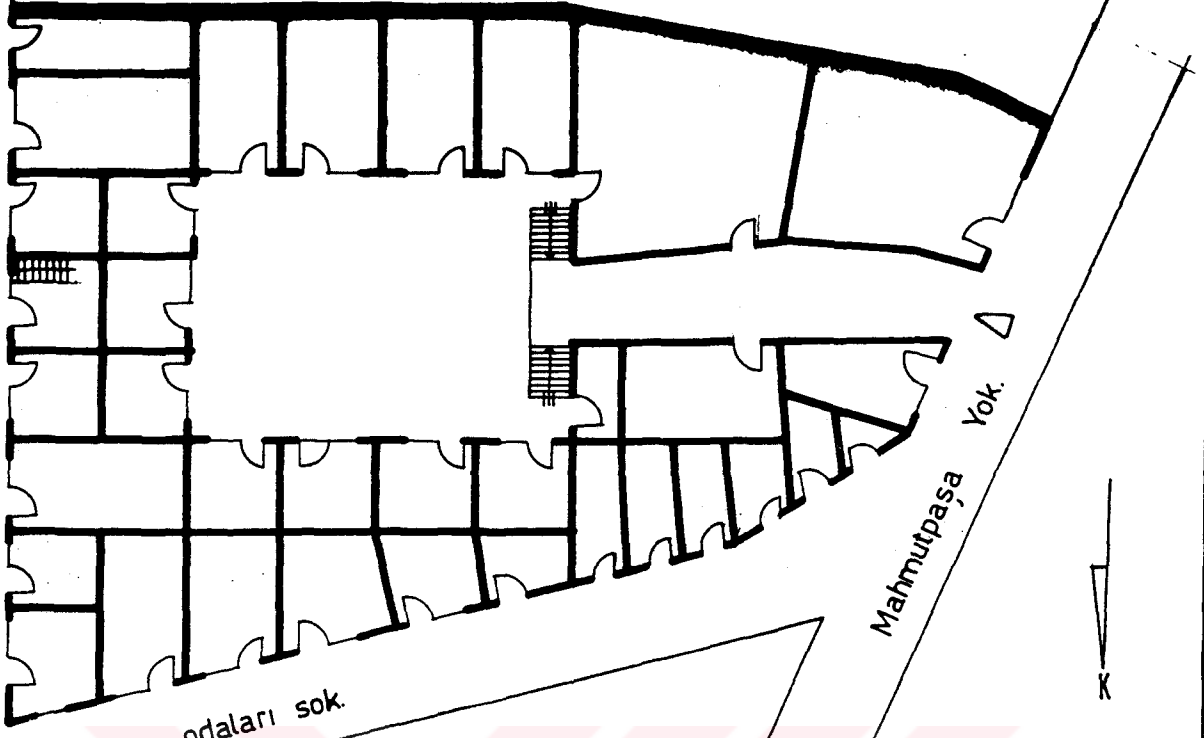
Hemen hemen bütün dükkan ve odaların yuvarlak, girişin karşısındaki koldaki üçüncü kat odalarının ve revakların çapraz tonozlu olduğu Büyük Yıldız Han'da yer döşemeleri, kapalı mekanlarda rabita; avlu, revak ve merdivenlerde taşdır. Tüm mekanların kapı ve pencereleri içeriden basık kemerlidir. Odalar şömineli ve birbirine geçmelidir, fakat çoğunun şöminesi ve ara kapısı sonradan iptal edilmiştir. Zemin kat dükkanları bodrumludur. Yan kollardaki birinci kat odaları bodrum ve asma katlıdır. Girişin karşısındaki birinci kat odalarının bağımsız bir merdivenle Yeşildirek Bakkal Sokak'taki dükkanlarla bağlantısı vardır, bir başka deyişle bu kolun birinci kat odalarına Yeşildirek Bakkal Sokak'tan da girilir.

Günümüzde ağırlıkla konfeksiyoncuların faaliyet gösterdiği Büyük Yıldız Han'ın bilinen en eski fonksiyonu hakkındaki bilgiler 1893-94 ticaret yıllığında yer alan kayıtlara dayanır, buna göre bu handa çeşitli malların ticaretini yapan beş tüccar, bir çay tüccarı, dokuz komisyoncu ve iki tellal bulunuyordu. Kayıtlardaki isimlerden handa faaliyet gösterenlerin çoğunun Ermeni asıllı olduğu anlaşılıyor, sadece bir Müslüman adına rastladığımız kayıtlarda, odabaşının Merkidian adında biri olduğu belirtiliyor (Cervati, 1893-94). Reşad Ekrem Koçu'nun İstanbul Ansiklopedisi'nde Sultan Hamid zamanında İranlılar'ın burayı hem cami, hem de otel olarak kullandıkları belirtiliyor (Koçu, 1971).

Bir 19. yüzyıl eseri olmakla beraber bütününde klasik Osmanlı hanları tarzında yapılmış nadir örneklerden olan Büyük Yıldız Han'da dış ve iç cephelerdeki Barok dalgalanmalar, iç cephelerdeki oval pencereler, iki kollu merdiven ve giriş aksındaki köşkün üçgen alınlığı v.b. gibi özellikler, ilerideki yıllarda han mimarisinde ağırlığını iyice hissettirecek olan batı mimarisi etkilerinin habercisidir.

Yeşil Direk Bakkal Sok.

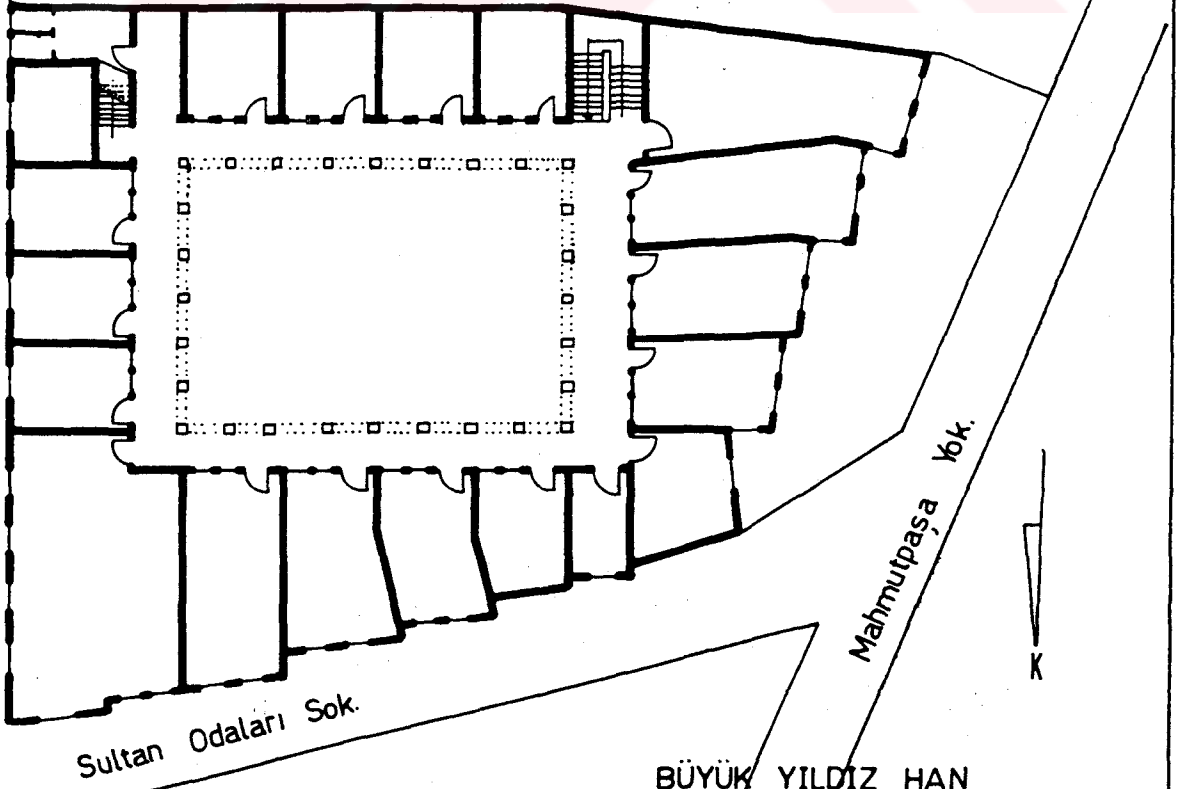

Sultan odaları sok.

Mahmutpaşa Yok.

BÜYÜK YILDIZ HAN
ZEMİN KAT PLAN KROKİSİ

Yeşil Direk Bakkal Sok.

Sultan Odaları Sok.

Mahmutpaşa Yok.

BÜYÜK YILDIZ HAN
TİPİK KAT PLAN KROKİSİ

Şekil 5.25 : Büyük Yıldız Han (plan krokileri)

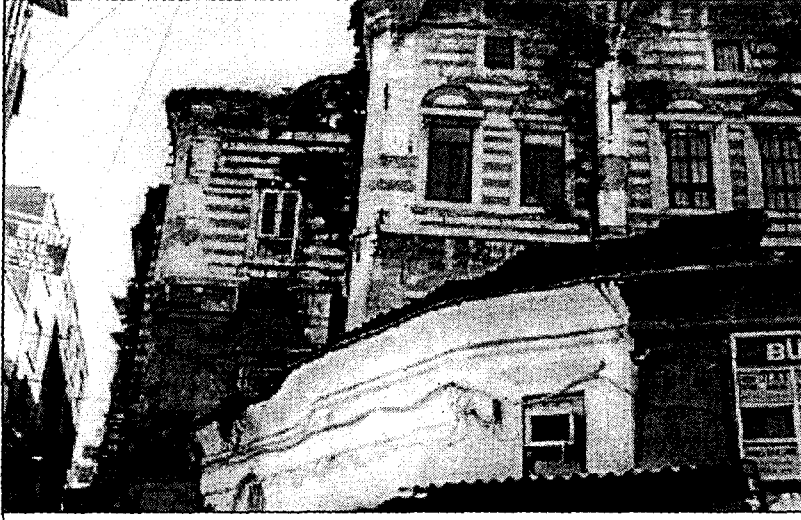
BÜYÜK YILDIZ HAN

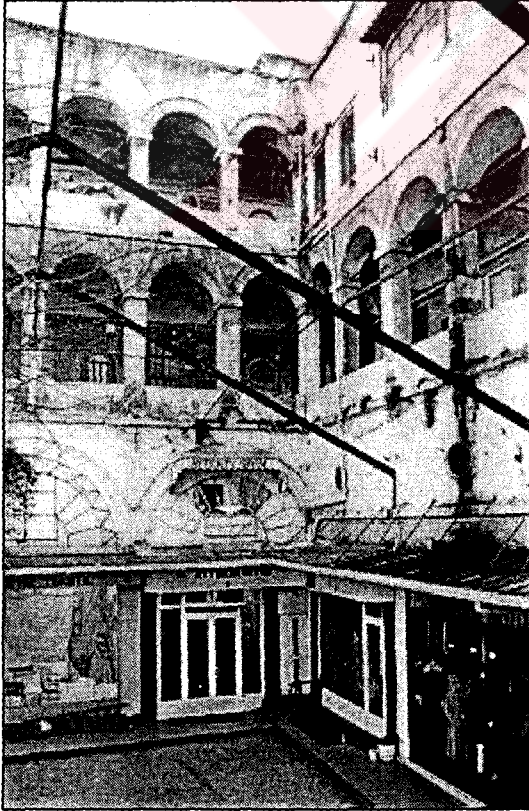
Şekil 5.26

Şekil 5.27

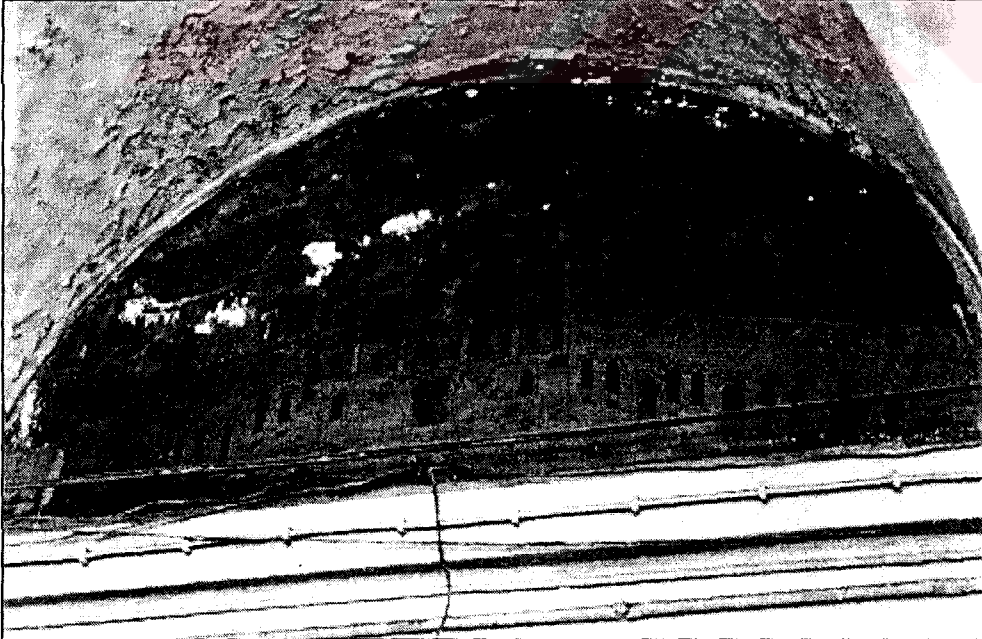
Şekil 5.28

Şekil 5.29

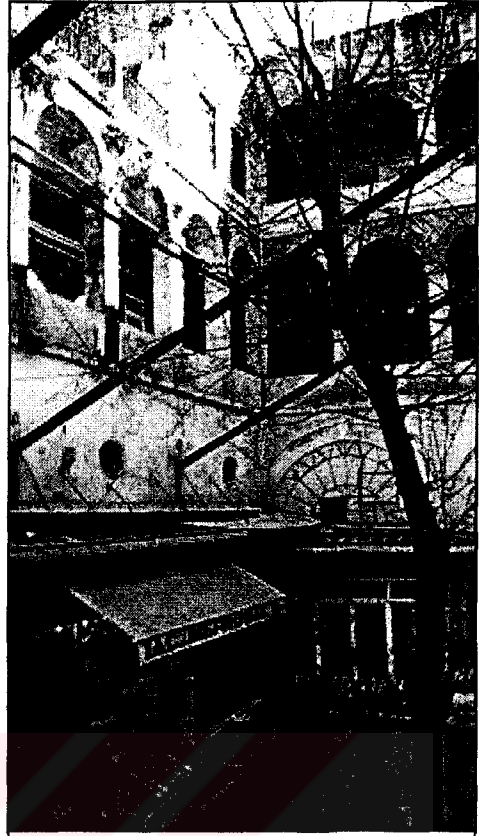
Şekil 5.30

Şekil 5.31

Şekil 5.32

Şekil 5.33

Şekil 5.34

5.1.6. Caferiye Han

Beyazıt, Mercanağa Mahallesi, Mercan Caddesi No.32'deki Caferiye Han bitişik nizamda yapılmış bir binadır.

Hanın mimarı bilinmemekle beraber tarihi, giriş aksı üzerindeki birinci kat penceresinin S-kıvrımlı kilit taşı bezemesi üzerinde yeni ve eski rakamlarla belirtilmiştir: buna göre Caferiye Han 1888 tarihlidir (Şekil 5.36). Günümüzde çok hisseli olan binayı yaptıranın adına yazılı kaynaklarda rastlanmamıştır, ancak hanın 16 yıllık odabaşısı Hasan Gedikoğlu Acemler tarafından yaptırıldığını ve sonradan Malatyalı bir aileye satıldığını belirtmektedir. Han, Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 13.06.1972 tarih ve 6386 sayılı kararıyla korunması gerekli tarihi eser olarak tescil edilmiştir (Em. Bel. İmar Arş.).

Bitişik nizamda inşa edilmiş, demir putrelli yığma bir bina olan Caferiye Han, 1694 metre karelik bir alana oturur (Em. Bel. İmar Arş.). Geniş avlulu ve üç katlıdır. Blok mermer döşeli, üzeri açık, dikdörtgen avlunun ortasında fiskiyeli bir havuz bulunur. Karmaşık bir planı olan handa zemin kat revaksız, üst katlarda ise sadece merdivenin katlara ulaştığı bölüm revaklıdır, fakat, korint başlıklı üç dökme demir sütunun desteklediği revağa açılan oda yoktur, odaların hepsi koridorlara açılır. İkinci kat dışındaki tüm katlarda avlunun dört tarafı odalarla çevrilidir (Şekil 5.35). İkinci katta, girişin sol tarafındaki kısa kolun orijinalde iki yanı açık bir galeri şeklinde olduğu hanın odabaşısı tarafından belirtilmiştir, ayrıca buraya sonradan eklenmiş odaların mimari bakımdan hanın geri kalanıyla bir benzerlik içinde olmaması odabaşının verdiği bu bilgiyi destekler niteliktedir. Birinci katta aynı koldaki koridorun avlu tarafında odalar, diğer kenarında dışarı açılan pencereler vardır. Her iki katın giriş kolundaki odalar bir orta koridor üzerine karşılıklı olarak dizilmiştir.

Mercan Caddesi'ne bakan üç katlı ve oldukça geniş cephenin simetri aksında kesme taşı, yuvarlak kemerli Neo-Rönesans üsluptaki giriş, girişin iki yanında sadece caddeye açılan, cepheleri orijinal halini tamamen yitirmiş üçer dükkan bulunur (Şekil 5.37). Giriş aksı kapalı bir çıkma ile vurgulanmış ve böylece yatay cepheye dikey yönde bir hareket kazandırılmıştır. Çıkmayı destekleyen üç payandadan ortadaki aynı zamanda kilit taşı bezemesi olacak biçimde giriş kemerinin tam ortasına yerleştirilmiştir (Şekil 5.38). Cephe, her katta ve çıkmanın her iki tarafında dörder pilastr ile üçer eşit parçaya bölünmüş, aralarına katlarda eşit büyüklükte ikişer pencere yerleştirilmiştir. Çıkmanın da her iki kenarı, her iki katta ayrı ayrı pilastrlarla vurgulanmıştır. Pilastrlar zemin katta düz, diğer katlarda ve çıkma üzerinde korint başlıklıdır (Şekil 5.39). Kat araları, cephenin yataylığını bir kez daha vurgulayan yüksek silmelerle belirginleştirilmiş, cephe furuşlu bir saçak ve üzerindeki parapetle sonlandırılmıştır. Pencere düzeni, çıkma hariç her katta

aynıdır: iki uzun kenarı üç şeritli kaval silmesiyle çevrelenmiş, ortası kilit taşı motifleriyle vurgulanmış basık kemerli pencerelerin üzerinde bitkisel bezemeli, S-kıvrımlı küçük konsollara dayanan yine basık kemerli bir alınlık görülür, alınlığın ortasında yine bitkisel bezemeli S-kıvrımlı bir kilit taşı bezemesi vardır. Diğerlerine göre daha dar olan çıkma pencerelerinin basık kemerlerinin ortası içi rozetli, Barok kıvrımlı alınlıklarının ise bitkisel motifli S-kıvrımlı kilit taşı bezemesiyle vurgulanmıştır. Alınlık tablasında ise ortada palmet, yanlarda dolama dal motifi görülür. Her iki yanı burmalı şeritle çevrili olan çıkma pencereleri diğer pencereler gibi Fransız balkonludur (Şekil 5.36). Bu balkonların korkulukları dökme demirdir. Sonuç olarak, Neo-Klasik, Neo-Rönesans ve Neo-Barok üslup özelliklerinin görüldüğü cephe bütününde eklektik üsluptadır.

Dış cephelere göre daha sade olmakla beraber özenle düzenlenmiş olan Neo-Rönesans üsluptaki iç cephelerde pencere düzeni her katta aynıdır: kilit taşı bezemeli basık kemerli pencereler söve bantları, sürekli denizlik ve eteklerindeki fûruşlar ile belirginleştirilmiştir, pencerelerin üst hizasından geçen dikdörtgen profilli silmeler de iç cepheye yatay yönde ayrı bir hareket kazandırır (Şekil 5.40; Şekil 5.41).

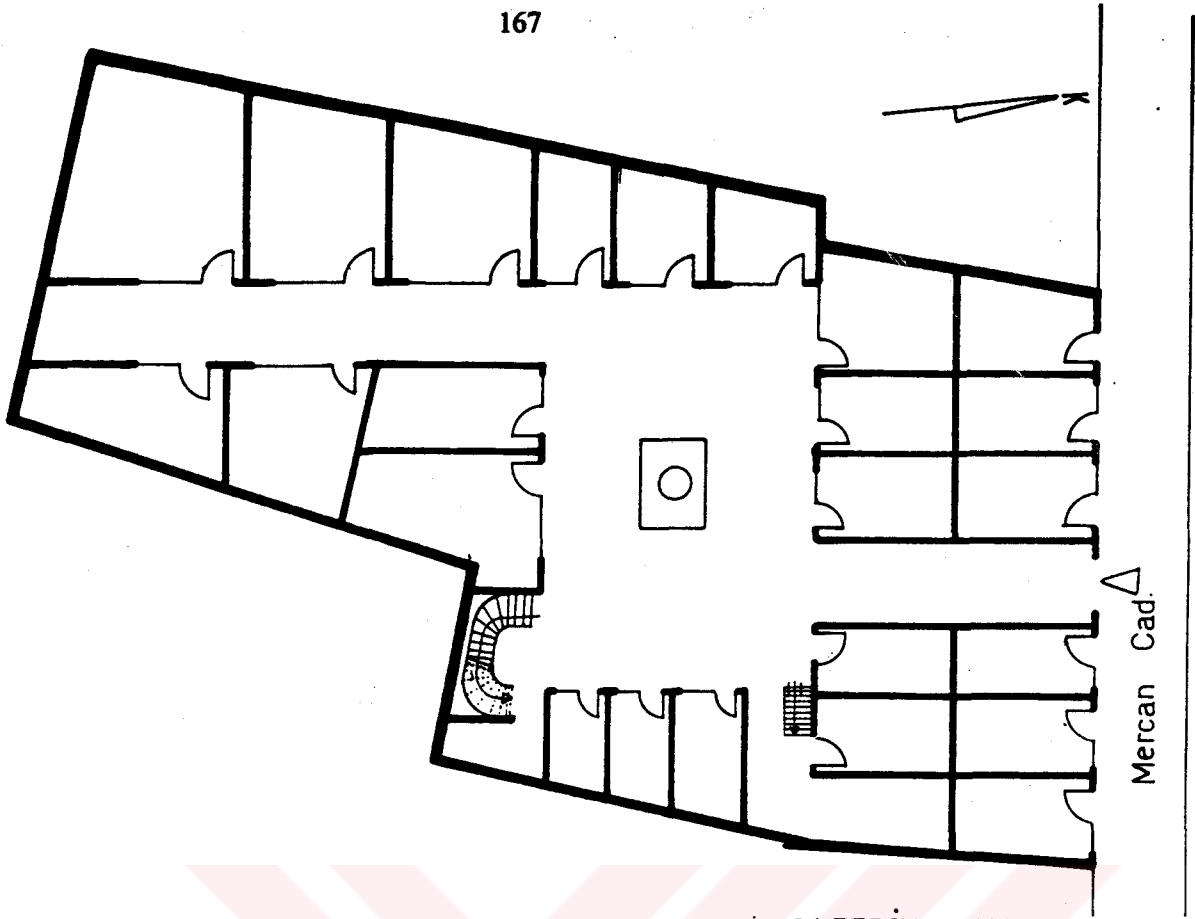
Dökme demir kanatlı kapıları olan giriş volta döşemeli uzun bir geçitle iç avluya bağlanır. Ortası havuzlu avlunun girişin aksi tarafındaki uzun kenarının bir ucunda üst kata çıkan merdivenler, diğer ucunda iki yanı dükkanlarla çevrili üzeri iki kat seviyesinde bugün artık camları olmayan demir konstrüksiyonla kapatılmış bir koridor vardır. Doğrudan avluya açılan dükkanların orijinal cephesi sonradan yapılan vitrinler nedeniyle bozulmuştur. Üst katlarda odalar dikdörtgen söveli bir pencere ve kapıyla koridorlara açılır. İçeri açılan demir kanatları olan kapıların üzerinde demir parmaklıklı tepe pencereleri dikkat çeker. Cephe tarafındaki odalardan çıkma üzerindeki üç, diğerlerinin iki tane caddeye açılan penceresi vardır. Avlu tarafındaki odaların da avluya bakan ikişer penceresi bulunur. Pencerelerin tümü demir parmaklıklı ve içeriden basık kemerlidir. Döşeme sistemi odalar, dükkanlar ve koridorlarda volta döşemedir, yerler iç mekanlarda ahşap, koridorlarda blok mermer kaplıdır. Cephe tarafındaki orta koridorlardan ikinci katta olan üç adet camlı ışıklıkla aydınlatılmıştır. Birinci katın koridoru ise aynı hizadaki demir ızgaralı açıklıklar sayesinde ışık alır.

Caferiye Han'ın bilinen en eski fonksiyonu hakkındaki veriler 1913 tarihli ticaret yılına dayanır, buradaki kayıtlara göre hanın zemin katındaki iki dükkanda Suriye'den ithal edilen mamul mal ticareti yapılırdı, katlarda ise çoğu İranlı yedi tüccar, Rum asıllı bir terzi ve bir parfümerici, isimlerinden Müslüman oldukları anlaşılan üç komisyoncu ve iki İranlı halıcı faaliyet gösteriyordu (Annuaire Oriental, 1913). Günümüzde ağırlıklı konfeksiyoncu ve tekstilcilerin bulunduğu handa 15 yıl

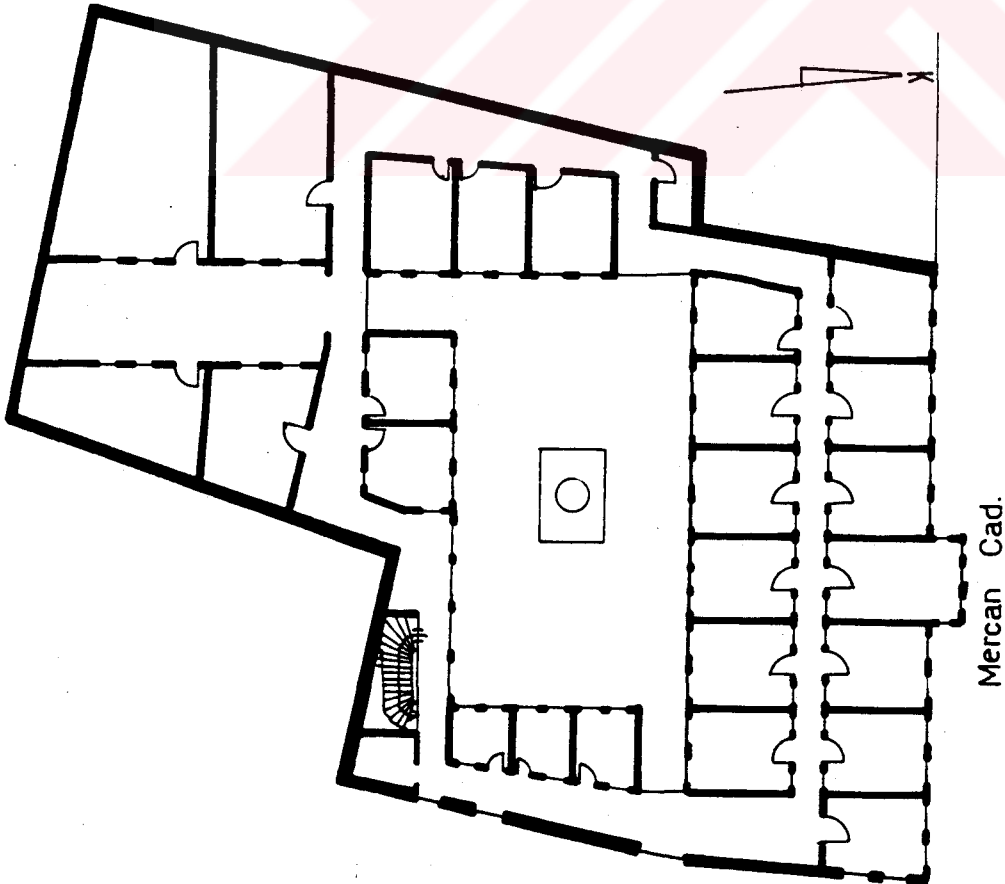
öncesine kadar dokuma tezgahlarının sesinin duyulduğu odabaşı Hasan Gediklioğlu tarafından belirtilmiştir.

Caferiye Han, 19. yüzyıl Osmanlı hanlarının en iyi korunmuş örneklerindedir. Bunun yanısıra, gerek yapı tekniği, gerekse cephe dekorasyonu bakımından batı etkisindeki hanlardan olmakla beraber, klasik Osmanlı hanlarında olduğu gibi geniş, üzeri açık ve fiskiyeli bir avluya sahip olmasıyla da dikkat çeken bir yapıdır. Hatta belirtmek gerekir ki, 19. yüzyıl sonuna tarihlenen hanlar arasında açık avlulu tek örnektir. Ayrıca, iç cephelere verilen önem ve revaksız kollardaki koridor sisteminin özgünlüğu hanı ilginç kılan özelliklerdir.

CAFERİYE HAN
ZEMİN KAT PLAN KROKİSİ

CAFERİYE HAN
TİPİK KAT PLAN KROKİSİ

Şekil 5.35 : Caferiye Han (plan krokileri)

CAFERİYE HAN

Şekil 5.36

Şekil 5.37

Şekil 5.38

Şekil 5.39

Şekil 5.40

Şekil 5.41

5.1.7. Dikranyan Han

Eminönü, Sururi Mahallesi, Hoca Hanı Sokak No.45''edir. Hoca Hanı Sokağı'nın yön değiştirip kıvrıldığı noktada olduğundan, yolun kıvrımına uygun iki cepheli bir yapıdır. Aynı sokak üzerinde 19. yüzyılda yapılmış başka önemli hanlar da vardır.

Mimari ve dekoratif özelliklerine bakıldığında tipik bir geç 19. yüzyıl hanı olduğu anlaşılan Dikranyan Han'ın dükkanlarından birinin içindeki bir direk üzerinde 1895 tarihi okunuyor. Han hakkında bilgi aldığımız bir çok kişi bu tarihin binanın yapım tarihi olduğu konusunda birleşiyorlar. Han, Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 18.10.1995 tarih ve 7167 sayılı kararıyla korunması gerekli eski eser olarak tescil edilmiştir. Zamanında Dikranyan isimli biri tarafından yaptırılmış olan hanın bugün en büyük hissedarları Orhan Çarmıklı ve Orhan Çebi'dir (Em. Bel. İmar Arş.).

Eğimli bir yol olan Hoca Hanı Sokağı'nın çizgisine uydurulmuş olan Dikranyan Han'ın birbiriyle geniş açı oluşturan iki cephesi vardır. Kot farkı nedeniyle cephelerden biri üç, diğeri dört katlıdır. Hanın ortasında planı kareye yakın, üstü dört yana eğimli bir cam çatıyla örtülü avlu bulunur. Demir putrelli kagir bir yapı olan Dikranyan Han'ın kat planları arasında pek fark yoktur. Parselde kapladığı alan 464,5 metrekare olan hanın zemin katını sokağa açılan dükkanlar, üst katlarını galeriler arkasına dizilmiş odalar işgal eder (Şekil 5.42).

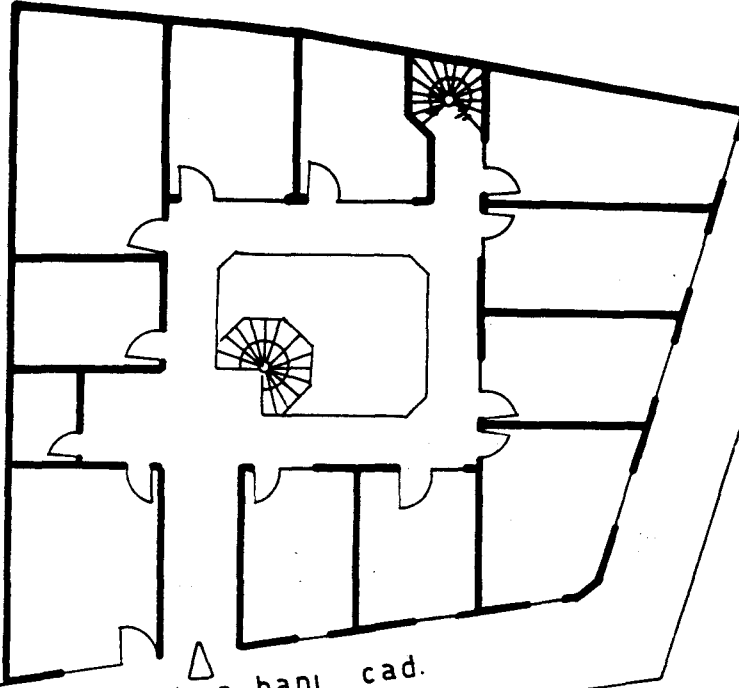
Gayet sade olan cepheler mimari dekorasyon bakımından aynıdır. Dükkan vitrinleri zemin kat cephesini bozmuştur. Hanın dikdörtgen mermer söveli giriş kapısı daha yüksek olan cephededir (Şekil 5.43). Düz sıvalı cephenin tek süsü pencerelerin sade bezemesi ile katlar arasındaki dikdörtgen profilli taş silme ve cepheyi bitiren fûruşlu taş kornişlerdir. Pencere düzeni küçük dekoratif farklar olmakla beraber her katta aynıdır; denizlikleri vurgulanmış, dikdörtgen taş söveli büyük pencerelerin düz atkısının ortasında birer rozet bulunur. İkinci ve üçüncü kat pencere eteklerinde akantus yapraklı fûruşlar dikkat çeker. Üçüncü kat pencerelerinin taş sövesi iki yanda birer sarkma görüntüsü oluşturacak biçimde yarıda kesilmiş, aşağı kadar uzatılmamıştır (Şekil 5.44; 5.45). Bütün bu özellikler dikkate alındığında Neo-Rönesans üsluptaki bir binayla karşı karşıya olduğumuzu söyleyebiliriz.

Dökme demir kanatları olan han kapısından içeri girince üst kata çıkan merdivenlerle karşılaşılır, böylece yüksek cephenin birinci, alçak cephenin zemin katına gelinir. Yolun eğimi nedeniyle oluşan kot farkı bu örnekte bu şekilde giderilmiştir. Giriş cephesinin zemin katında sokağa açılan üç, diğer cephede iki dükkan vardır. Birinci kat koridoruna sadece bir oda açılır, ki bu oda girişin solundaki mağaza ile içeriden merdivenle bağlantılıdır. Birinci kattaki diğer odalara han içinden değil, zemin kattaki dükkanlardan bağımsız bir merdiven vasıtasıyla girilir. Yeri taş çini döşeli avlu ikinci kat hizasındadır. (Şekil 5.46). Toplam 11 oda ve tuvaletler avlunun

etrafını çevirir. Farklı büyüklükteki bu odalar dikdörtgen taş söveli bir kapı ve en az bir pencere ile avluya açılır. Pencerelemeler demir parmaklıklı, kapılar camlıdır, odaların bir çoğunda güvenlik için düşünülmüş içeri doğru açılan demir kanatlı ikinci kapı halen mevcuttur. Sokağa basık kemerli pencerelerle açılan odaların hepsi birbirine geçmelidir, tavanları volta döşeme, yerleri ise rabitalidir. Üçüncü katta avlu boşluğunun etrafını dökme demir korkuluklu bir galeri çevirir. Galeri döşemesi ile üst kat arasında küçük demir sütunlar dikkat çeker. Galeri tavanı odalar gibi volta döşeme, yerleri çinidir. Toplam 17 oda ve tuvaletlerin bulunduğu bu katta pencere ve kapı düzeni bir alt katta olduğu gibidir (Şekil 5.47).

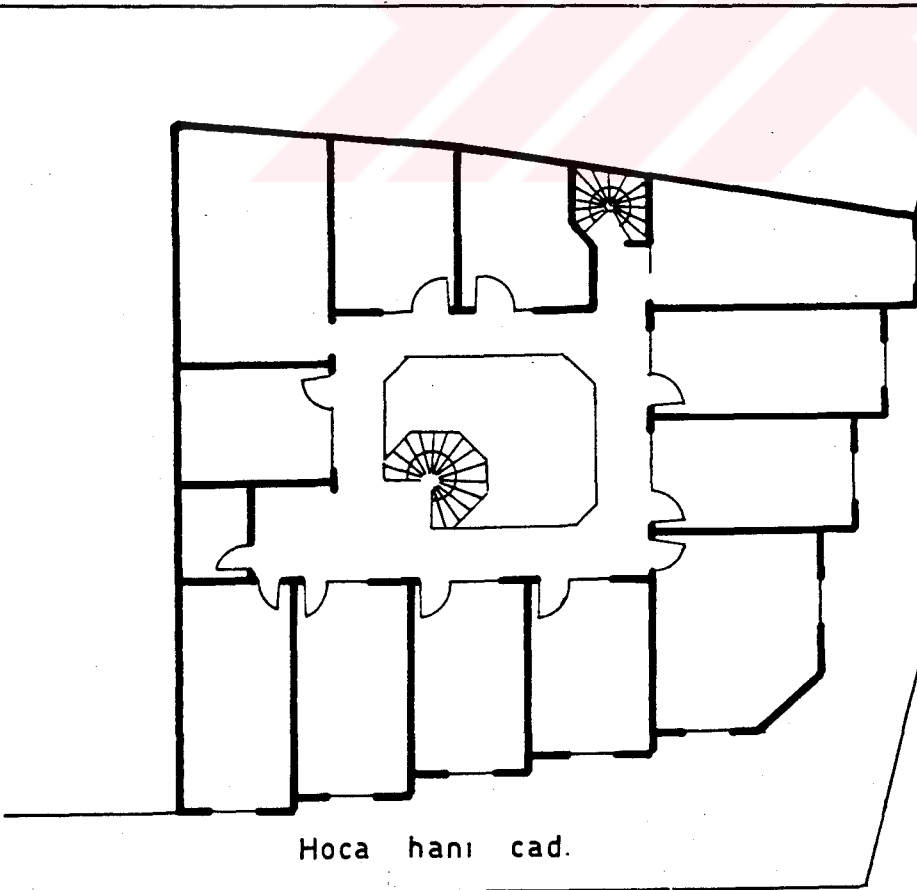
Dikranyan Han'ın en eski fonksiyonu hakkındaki bilgiler yine ticaret yıllıklarına dayanır, buradaki kayıtlara göre handa faaliyet gösterenler arasında komisyoncular ağırlıktaydı: handa ilk zamanlarında dokuz komisyoncu, üç tüccar ve iki terzi bulunuyordu. Ayrıca, hanın sahibi olan Dikranyan Efendi'nin burada bürosu vardı. Han sahiplerinin çoğu Ermeni asıllı gayri-müslim azınlık mensubuydu (Annuaire Oriental, 1913). Hanın 55 yıllık çaycısı İbrahim Polat'dan aldığımız bilgilere göre 1940 ve 50'li yıllarda Dikranyan Han'da ağırlıkla avukat büroları vardı. Bazı şirketler tüm bir katı büro olarak tutuyordu. Daha sonra buraya konfeksiyoncular ve terziler yerleşti. Üçüncü katta terziler, ikinci katta konfeksiyon atölyeleri faaliyet gösteriyordu. Günümüzde, odaları ve mağazalarının çoğu boşaltılmış olan hanın şimdiki sahipleri binayı yıktırıp yeniden yaptırmak için Anıtlar Yüksek Kurulu'nun iznini bekliyor.

Orijinal halini çok iyi korumuş tipik bir 19. yüzyıl hanı olduğundan incelemeye değer bulduğumuz Dikranyan Han, ne yazık ki yıkılma tehlikesiyle karşı karşıyadır: hanı bu çalışmanın kapsamına alma nedenlerimizden biri de yapının yıktırılıp yok olma ihtimalinin bulunmasıdır.

Hoca hanı cad.

DİKRANYAN HAN
BİRİNCİ KAT PLAN KROKİSİ

Hoca hanı cad.

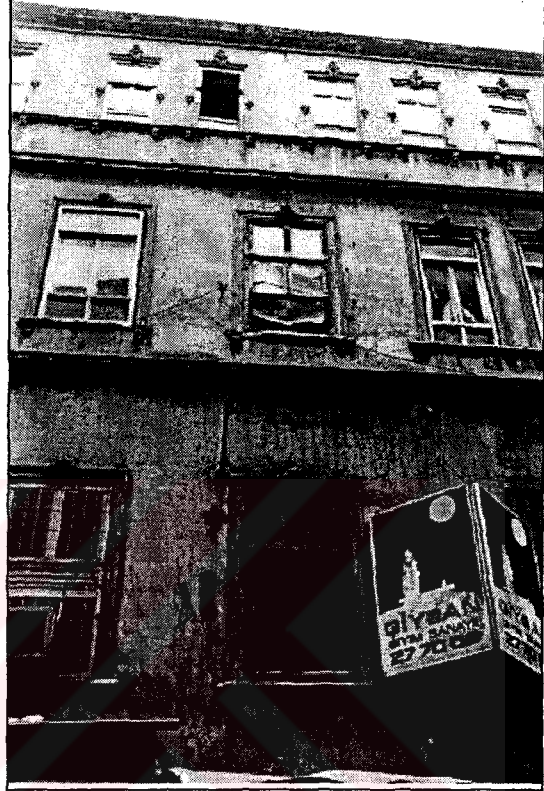
DİKRANYAN HAN
İKİNCİ KAT PLAN KROKİSİ

Şekil 5.42 : Dikranyan Han (plan krokileri)

DİKRANYAN HAN

Şekil 5.43

Şekil 5.44

Şekil 5.45

Şekil 5.46

Şekil 5.47

5.1.8. Dilsizzade Han

Eminönü, Hobyar Mahallesi'nde Aşir Efendi Caddesi (eski adı Aşir Efendi Kütüphanesi Sokak) ve Fındıkçı Remzi Sokak köşesindedir. Giriş kapısı Aşir Efendi Caddesi No. 38'dedir. Aynı cadde üzerindeki 19. yüzyıl sonu, 20. yüzyıl başında yapılmış bir çok handan biridir.

Hanın yapım tarihi giriş kapısının üzerinde belirtildiği gibi 1905'tir. Bu cadde üzerindeki çoğu handa olduğu gibi mimarının adı cephede belirtilmiştir ve yine bu caddedeki birçok handa olduğu gibi mimarı Ermeni asıllıdır, ismi Stepan Hamamdjian'dır. Hanın yaptıranı da büyük ihtimalle Ermeni asıllıdır. Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 13.04.1969 tarih ve 4616 sayılı kararıyla korunması gerekli tarihi eser olarak tescil edilmiş ve 12.10.1974 tarih ve 8095 sayılı kararla koruma grubu II olarak belirlenmiş olan han, günümüzde Burhanettin Üçer ve varisleriyle, Kazım Müezzinoğlu ve varislerinin mülkiyetindedir (Em. Bel. İmar Arş.)

Kareye yakın düzgün bir planı olan Dilsizzade Han, zeminle birlikte dört katlıdır, ayrıca iki bodrum katı bulunur. Avlusu olmayan hanın üst katları üzeri dört yana eğimli cam çatılı bir boşluğun dört tarafını çeviren galeriler etrafında düzenlenmiştir. Zemin katta sadece sokağa açılan mağazalar, giriş holü ve kat merdiveni bulunur. Demir putrelli kagir bir yapı olan han 344 metre karelik bir alana oturur (Em. Bel. İmar Arş.).

Giriş, cephenin simetri aksındadır. Kilit taşı vurgulanmış yuvarlak kapı kemerinin üst kısmında Arap ve Latin harfleriyle Dilsizzade Han, bunun da her iki yanında eski ve yeni rakamlarla 1905 tarihi okunur (Şekil 5.49). Zemin kat enine kesme taşı düz başlıklı pilastrlarla üç parçaya ayrılmıştır. Pilastrların üzerinde lotus yaprağı biçimli dekoratif elemanlar dikkat çeker. Sol uçtaki pilastr üzerinde hanın mimarının ismi okunur. Girişin her iki yanında birer mağaza, üst kısmında ise dört payandanın taşıdığı bir çıkma bulunur (Şekil 5.50). Binanın Eklektik üsluptaki cephesinin tümüne Neo-Rönesans üslupta olduğu gibi sıva ile kesme taşla kaplı süsü verilmiştir. Birinci ve ikinci katlar boyunca kesintisiz uzanan ampir üsluptaki volut ve stilize bitki kabartmalarından oluşturulmuş kompozit başlıklı pilastrlar cepheyi beş eşit parçaya böler. Üçüncü kat da stilize bitki kabartmalarıyla bezeli pilastrlarla düşey yönde beş eşit parçaya bölünmüş, cephe furuşlu bir saçak ile bitirilmiştir. Pencere düzeni her katta farklıdır, ancak büyüklükleri aynıdır. Bu binanın pencereleri de döneminde yaygın olduğu gibi oldukça büyüktür. Çıkma üzerindeki birinci kat pencerelerinin kıvrımlı alınlıkları vardır. Pencere tablası üzerinde girlandlı, ortasında çiçek vazosu bulunan bir süsleme dikkat çeker. Daha sade ve klasik olan ikinci kat pencerelerinin S-kıvrımlı küçük konsollara dayanan üçgen alınlıkları vardır. Diğerleri gibi dikdörtgen söveli olan üçüncü kat pencerelerinin atkı sövesi üzerinde geometrik Art-Nouveau üslupunda motifler görülür (Şekil 5.50). Çıkma üzerinde

olmayan pencerelerden birinci kattakiler yuvarlak kemerli ve üçgen alınlıklıdır. Çıkma üzerindeki birinci kat pencereleri gibi pencere tablası çiçek vazosu ve girland kabartmalarıyla bezenmiştir. Pencerenin her iki yanında, ampir üsluptaki volut ve stilize bitki kabartmalarıyla bezeli, özgün geometrik başlıklarıyla dikkat çeken pilastrlar vardır. İkinci kat pencerelerinin alınlığı basık kemerlidir, üçüncü kat pencereleri çıkma üzerinde olduğu gibidir (Şekil 5.51). Fındıkçı Remzi Sokak cephesi ana cepheyle aynı özellikleri gösterir, sadece kot farkı nedeniyle bu sokak üzerinde bir de bodrum kat bulunur.

Dilsizzade Han'ın kareye yakın planlı zemin katını, girişi Aşir Efendi Caddesi üzerinde olan iki büyük dükkan işgal eder, bu kattaki mağazaların daha eski hanlardan farklı olarak han içine açılan kapılarının olmaması ilginçtir (Şekil 5.48). Birinci katta odalar ortadaki üstü cam çatılı boşluğu çeviren demir korkuluklu galerilere açılır. Birbirine geçmeli olan odalar orijinal halini yitirmiş olduğu anlaşılabilir bir kapı ve vitrinle koridora açılır. Yaklaşık 3,5 metre tavan yüksekliğine sahip olan odaların dışarıya açılan pencerelerinin bazıları içeriden düz atkılı, diğerleri yuvarlak kemerlidir; sayıları her oda için aynı değildir. Odaların yerleri parke döşeli, tavanları galeri gibi volta döşemidir. Bu katta bulunan yedi odanın hepsi aynı büyüklükte değildir.

Şu an sadece kumaş ticareti yapanların işgal ettiği handa ilk yapıldığı yıllarda iki manifaturacı, bir deri kemer tüccarı, iki halıcı (biri iki oda işgal ediyordu), bir tüccar, bir banker, bir yünlü kumaş tüccarı (üç oda işgal ediyordu), bir sigorta şirketi acentası (dört oda işgal ediyordu), iki komisyoncu, *Rossia* adlı sigorta şirketinin İstanbul acentası, bir avukat, bir bono kırıncısı faaliyet gösteriyordu. Han sakinlerinin sadece ikisi Müslüman, gerisi ağırlıkla Ermeni asıllı olmak üzere gayri-müslimdi (Annuaire Oriental, 1913). Görüldüğü gibi Aşir Efendi Caddesi'ndeki bütün hanlarda olduğu gibi burada da zamanında daha çok manifaturacılar vardı.

Hareketli ve süslü cephesiyle dikkat çeken Dilsizzade Han, oldukça küçük bir parsel üzerinde inşa edilmiş olduğundan zemin katta avluya yer verilmemiştir, buna karşın işlek bir cadde üzerindeki hanın zemin katındaki alan, caddeye açılan büyük mağazalara ayrılmıştır. Halbuki üst katlar klasik Osmanlı hanları veya tipik 19. yüzyıl hanlarından alışkın olduğumuz gibi ortadaki boşluğun dört tarafını çeviren galeriler etrafında düzenlenmiştir.

178

Fındıklılar Sok.

Aşir Efendi Cad.

DİLSİZZADE HAN
ZEMİN KAT PLAN KROKİSİ

Fındıklılar Sok.

Aşir Efendi Cad.

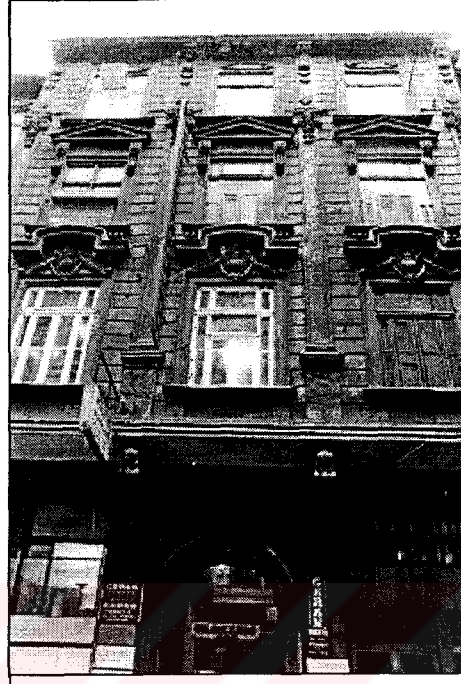
DİLSİZZADE HAN
TİPİK KAT PLAN KROKİSİ

Şekil 5.48 : Dilsizzade Han (plan krokileri)

DİLSİZZADE HAN

Şekil 5.49

Şekil 5.50

Şekil 5.51

5.1.9. Fesci Başı El-Katib Han

Eminönü, Hobyar Mahallesi, Aşir Efendi Caddesi İle Hanımeli Sokak köşesindeki bu hanın tek girişi Aşir Efendi Caddesi No. 41'dedir.

Giriş cephesinde belirtildiği gibi hanın tarihi 1904, yaptıranı ise Osmanlı sarayında fesci başı olan Ali El Katib'dir, mimarının adı ise ne cephede, ne de yazılı kaynaklarda belirtilmemiştir. Hanın şimdiki sahipleri Çağsa Sanayi Tekstil Konfeksiyon Tic. An. Şirketi, Sahri Yazıcıoğlu ve Bahar Manifatura Sanayi Tic. A.Ş.'dir. 12.02.1983 tarih 14675 sayılı Anıtlar Yüksek Kurulu kararıyla korunması gerekli tarihi eser olarak tescil edilmiş olan hanın koruma grubu 19.4.1988 tarih ve 299 sayılı kararla II.A 2 olarak belirlenmiştir (Em. Bel. İmar Arş.). Mesleği babasından devralmış olan hanın 50 yıllık odabaşısı Ahmet Uçar'dan aldığımız bilgilere göre zamanında hanın biraz ilerisindeki bir mağazada oğullarıyla birlikte toptan fes ticaretiyle uğraşan hanı yaptıran Ali El Katib yüzyıl başında ailesiyle birlikte çatı katında ikamet ediyordu.

Uzun cephesi, fazla olmayan derinliğiyle ince uzun bir plana sahip olan Fesci Başı El Katib Han zeminle birlikte üç katlıdır, ayrıca bir de çatı ve bodrum katı vardır. Zemin katı dört mağazalı avlusuz handa bütün odaların kapısı koridora, pencereleri ise dışarıya açılır. Tipik kat olan ikinci katta kapalı koridor sistemi vardır. Kot farkı sayesinde ikinci kat ve çatı katı Köprücü Kasım Sokağa kadar uzanır (Şekil 5.52). Dolayısıyla El Katib Han'ın bu sokağa bakan gayet sade küçük bir cephesi bulunur. Demir putrelli kagir bir yapı olan hanın parselde kapladığı alan 595 metrekaredir (Em. Bel. İmar Arş.).

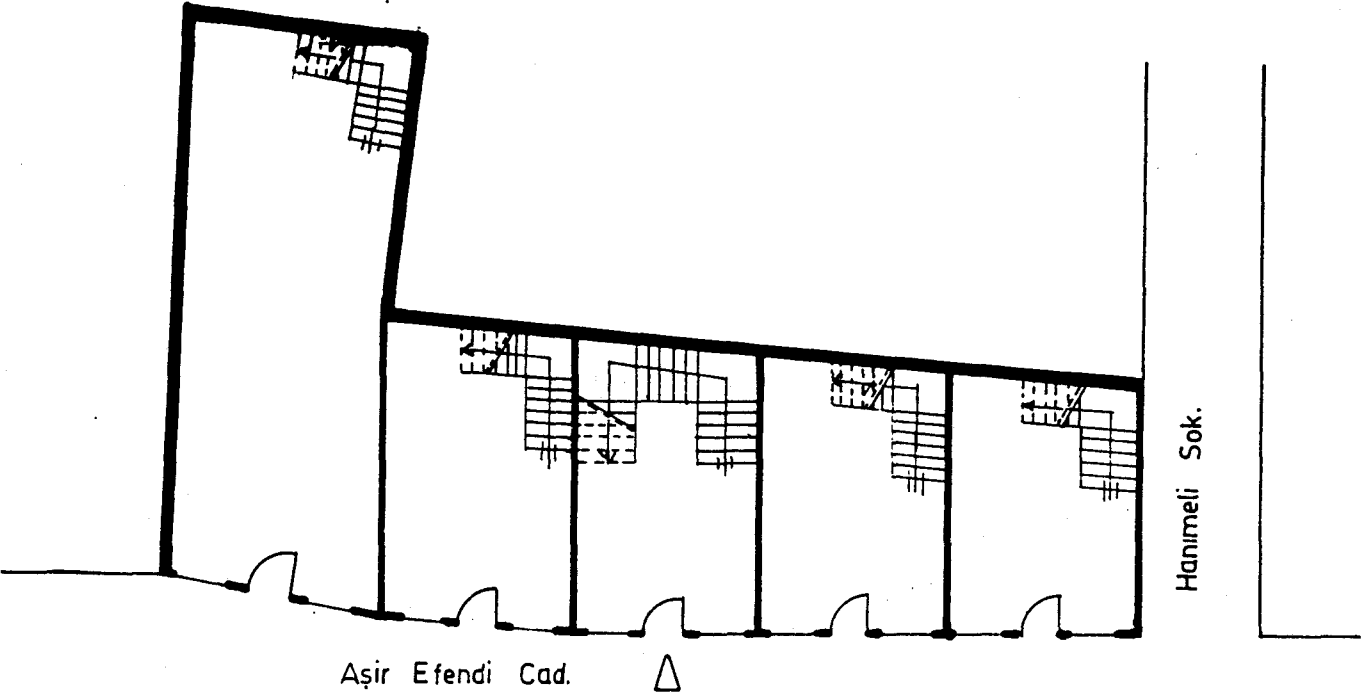
Açık renk bir sıvayla kaplı Art- Nouveau ağırlıklı eklektik cephesi, büyük pencereleriyle göze çarpan El Katib Han'ın giriş açıklığı cephenin simetri aksındadır. Yuvarlak giriş kemerinin ortası geometrik Art-Nouveau üsluptaki bir kilit taşı ile vurgulanmıştır. Her iki yanda son derece zarif yine geometrik Art-Nouveau başlıklı pilastrlar dikkat çeker. Kemer tablasında sol tarafta 1904 olarak, sağ tarafta ise eski rakamlarla hanın yapım tarihi belirtilmiştir. Tarihin üst kısmında *Fesdji Bachi Elkiatib Han* ismi, onun simetriğinde de aynı ismin Arap harfleriyle yazılışı okunur. Kemerli giriş açıklığının her iki yanında genellikle kapalı duran birer küçük giriş açıklığı daha ve bunların üzerinde parmaklıklıklı küçük pencereler görülür (Şekil 5.53). Enine kesme taşlı pilastrlar ile beş parçaya bölünmüş olan zemin kat cephesi sıkça değişikliğe uğramış dükkan vitrinleri nedeniyle orijinal halini yitirmiştir. Zemin kat üzerinde başlayan cephe çıkmasını alt yüzeyi akantus yapraklı ikiz konsollar taşır. Cephe düz değildir, girişin sol tarafı kırık hatlıdır. Ayrıca, girişe göre sol uçtaki bölüm diğerlerine göre daha geridedir (Şekil 5.54; Şekil 5.55). Birinci ve ikinci kat cepheleri, Art-Nouveau üsluptaki kabartmalarla bezeli altı pilastr ile beş eşit parçaya bölünür ve cephe Klasik üsluptaki gibi dış kesimi şeritli, fûruşlu bir korniş saçağı ile

sonlanır (Şekil 5.56). Ayrıca, çatı katının giriş aksı üzerindeki bölümünde binanın korunmasıyla ilgili Arap harfleriyle yazılmış bir ayet okunur (Şekil 5.57). Pencere düzeni her katta farklıdır. İkinci kata göre daha büyük olan birinci kat pencereleri düz alınlıklı, düz atkılı, denizlikli ve sahte balkonludur. Silmeli pencere sövesi iki yanda kırıktır. Alınlık tablasında Art-Nouveau üsluptaki bitki kabartmaları dikkat çeker. Dikdörtgen söveli, söveleri silmeli olan ikinci kat pencerelerinin atkısı üzerinde geometrik Art-Nouveau motifler görülür. Ortada, ikiz konsolların taşıdığı üç taraflı bir çıkması olan Hanımeli Sokak cephesi Aşir Efendi Caddesi cephesiyle aynı özelliklere sahiptir.

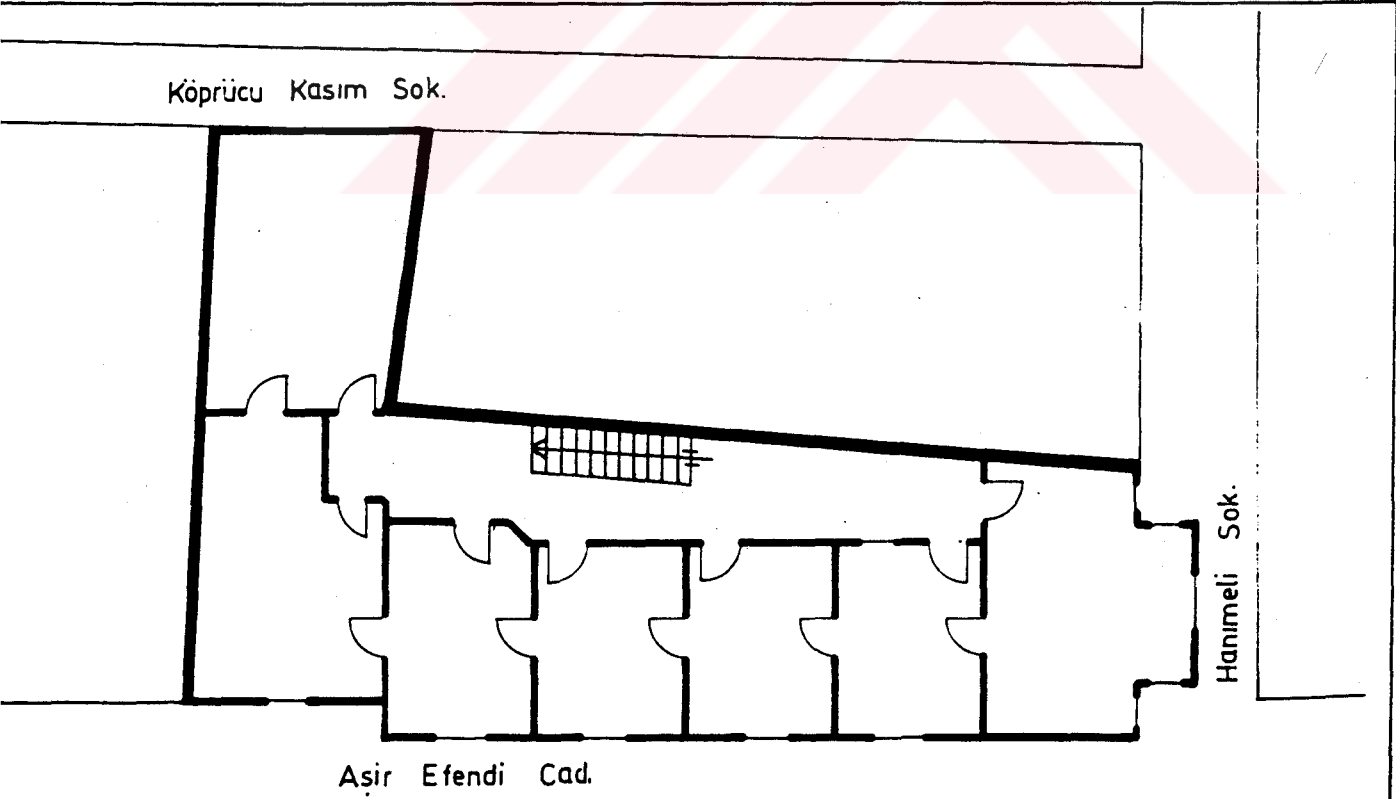
Fesci Başı El Katib Han'ın zemin katında dört mağaza bulunur. İki katlı mağazaların ilk katına caddeden, ikincisine han içinden girilir. Yerleri rabita, tavanları volta döşeme olan mağazaların arka tarafında üst kata çıkan merdivenler vardır. Han kapısından girince geniş bir taşlık ve bitiminde iki kollu geniş mermer bir merdiven ile karşılaşılır, mağazaların buraya açılan kapısı yoktur. Birinci katta, merdiven sahanlığına açılan karşılıklı iki kapı vardır, ki bunlar mağazaların han içine açılan ikinci katına aittir. Buradan itibaren merdiven daralarak ikinci kata çıkar. İkinci katta çini döşeli köşeleri pahlanmış koridor üzerine dizilmiş birbirine geçmeli yedi oda bulunur. Koridorun ortasında yükleri çatıya kurulan bir çıkık sistemiyle yukarıya veya aşağıya taşımak için düşünülmüş yük çekme boşluklarını kapatan demir kapaklar görülür. Odaların beşi birer pencereyle Aşir Efendi Caddesine, biri beş pencereyle Hanımeli Sokağa, başka bir tanesi de bir pencereyle Köprülü Kasım Sokağa açılır. Dikdörtgen taş söveli oda kapılarının kanatları demirdir. Odabaşından aldığımız bilgiye göre zamanında tüm oda kapıları dışarıdan tahta kanatlıydı. Tavan yüksekliğinin beş metreye yaklaştığı bu katta diğer katlarda olduğu gibi tavanlar volta döşeme, yerler rabitalıdır.

Fesci Başı El Katib Han'ın en eski fonksiyonu hakkındaki bilgilerimiz 1913 tarihli ticaret yıllığına dayanır: buna göre handa dört komisyoncu (ikisi üç, biri iki oda işgal ediyordu), bir manifaturacı ve *Wiener Bank Verein*'in İstanbul şubesi bulunuyordu. Komisyonculardan biri hanı yaptıran Ali El Katib'in oğullarından Salim El Katib'ti. Handa faaliyet gösteren diğer tüccarlar Ermeni asıllı gayri-müslim azınlık mensubu veya levantendi (*Annuaire Oriental*, 1913). Odabaşı Ahmet Uçar'ın belirttiğine göre daha sonra hana triko, çorap üreticileri ile kutu imalatçıları geldi, günümüzde ise mağazalardan biri banka olarak kullanılıyor, diğerlerinde de tüm Aşir efendi Caddesi'nde olduğu gibi kumaş ticareti yapılıyor. İkinci kat ve çatı katındaki odalarda ise kumaşçıların deposu bulunuyor.

Art-Nouveau ağırlıklı Eklektik üsluptaki cephesiyle Aşir Efendi Caddesi üzerindeki en dikkat çekici han olan Fesci Başı El Katib Han, zemin katı mağazalı, avlusuz yüzyıl dönümü hanlarından.

FESCİBAŞI EL KATİP HAN
ZEMİN KAT PLAN KROKİSİ

Şekil 5.52 : Fescibaşı El-Katib Han (plan krokileri)
FESCİBAŞI EL KATİP HAN
TİPİK KAT PLAN KROKİSİ

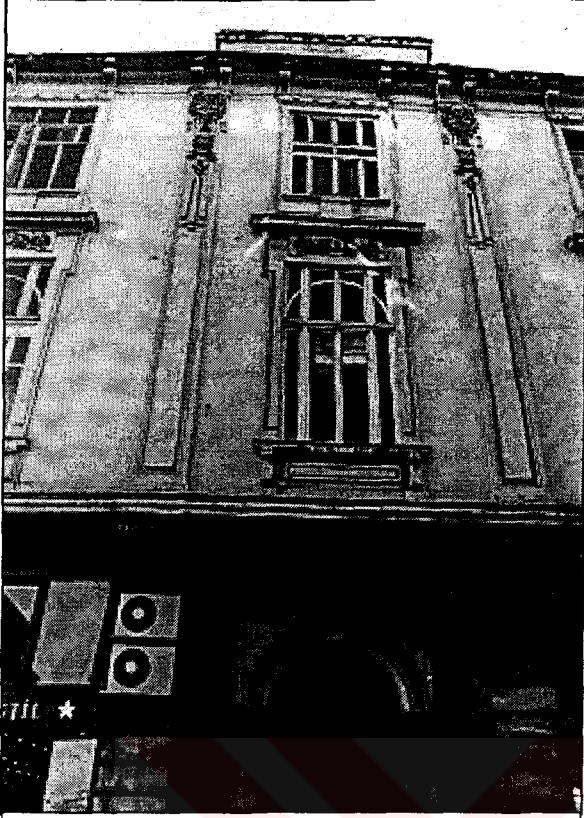
FESCİBAŞI EL-KÂTİB HAN

Şekil 5.53

Şekil 5.54

Şekil 5.55

Şekil 5.56

5.1.10. Giritli Mustafa Paşa Han

Eminönü, Mercan Mahallesi'nde, Fincancılar Sokak ile Çakmakçılar Yokuşu'nun kesiştiği köşedeki bu hanın tek girişi Fincancılar Sokak No. 52'dedir.

Kitabesi olmayan hanın tarihi ve mimarı hakkında yazılı kaynaklarda da herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Fakat 1868 yılına ait ticaret yıllıklarında adının geçiyor oluşu, bu tarihten önce yapıldığına işaret etmektedir (Cervati, 1868). Giritli Mustafa Paşa adındaki bir kişi tarafından yaptırılmış olan han, Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 15.2.1970 tarih ve 5256 sayılı kararıyla korunması gerekli tarihi eser olarak tescil edilmiştir (Em. Bel. İmar Arş.).

Üç katlı kagir bir yapı olan Giritli Mustafa Paşa Hanı avlulu hanlar grubundandır. Günümüzde avlu dört yana eğimli cam bir çatı ile örtülü olsa da, Goad sigorta haritalarından zamanında avlunun üzerinin açık olduğu, cam çatının sonradan eklendiği anlaşılıyor (Goad, 1904). Büyük bir han olup 644,5 metrekarelik bir alana oturur. Oldukça düzgün bir plana sahip olan Giritli Mustafa Paşa Han'da katların planları arasında pek fark yoktur (Şekil 5.57).

Hanın Fincancılar Sokak ve Çakmakçılar Yokuşu'na bakan iki cephesi vardır. Oldukça sade olan cepheler, benzer özellikler gösterir. Fincancılar Sokak üzerindeki tek giriş cephenin simetri aksından sola kaydırılmıştır. Giriş, kilit taşı vurgulanmış yuvarlak kemerli, üzerinde tepe penceresi olan bir açıklık şeklindedir. Zemin kat cephesi dükkan vitrinleri ve tabelaları yüzünden oldukça bozulmuştur. Pencere düzeni üstteki iki katta aynıdır. Kilit taşı vurgulanmış yuvarlak kemerli pencerelerin taş söveleri ve süslü demir parmaklıkları vardır. Han kapısı ile aynı dikey aks üzerindeki pencereler basık kemerli olup diğerlerine göre daha geniştir. İkinci katta pencere aralarında taş oluklar dikkat çeker. Gayet sade düz bir sıva ile kaplanmış olan cephelerin yegane süsü pencerelerin taş söveleri, sahte taş parapetleri, katlar arasındaki dikdörtgen profilli taş silmeler ve cepheyi bitiren yuvarlak ve dikdörtgen profilli silmeleri olan taş kornişlerdir. Oldukça sade olan cepheler Neo-Klasik üslubu çağrıştıran özelliklere sahiptir (Şekil 5.58; Şekil 5.59).

Giriş, beşik tonozlu, iki yanında birer dükkan kapısı ve penceresi bulunan uzun bir geçit ile avluya bağlanır. Etrafı dükkanlarla çevrili revaksız avlunun kısa kenarlarından biri üzerinde kat merdiveni bulunur. Dış cepheler gibi sıvalı olan iç cephelerin yegane süsü dükkan kapı ve pencerelerinin kilit taşı vurgulanmış basık kemerleri ile taş söveleridir. Üst kat revaklarının dökme demir korkulukları ve pencerelerin demir parmaklıkları da iç cephelerin dekoratif elemanlarıdır.

Zemin kattaki 11 dükkandan dördü avluya açılmaz, girişleri sokaktandır, dördü hem avluya hem sokağa, diğerleri ise sadece avluya açılır. Dükkanların tavanları basık beşik tonozlu, yerleri rabitalıdır. Çakmakçılar Yokuşu cephesine bakan dükkanların

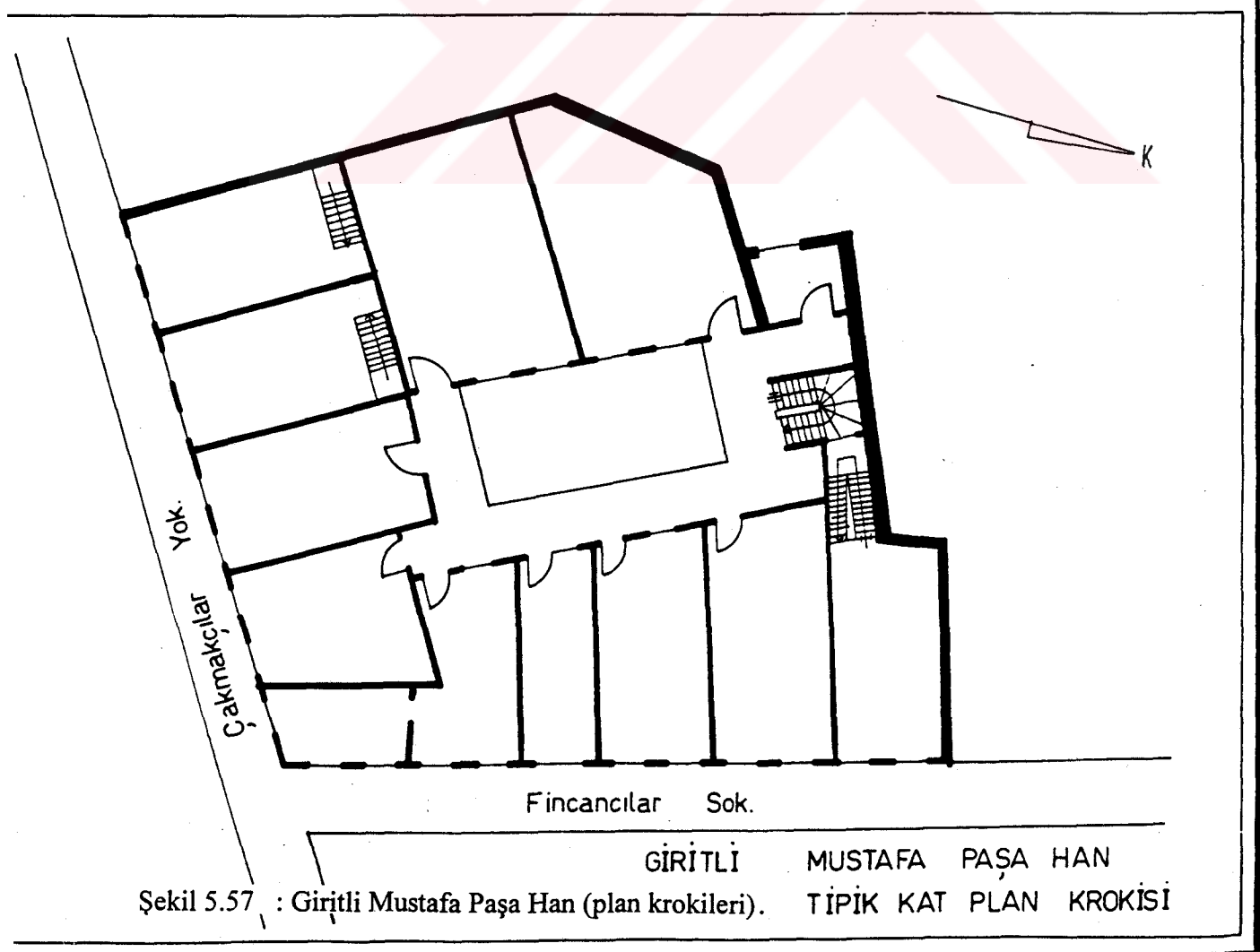
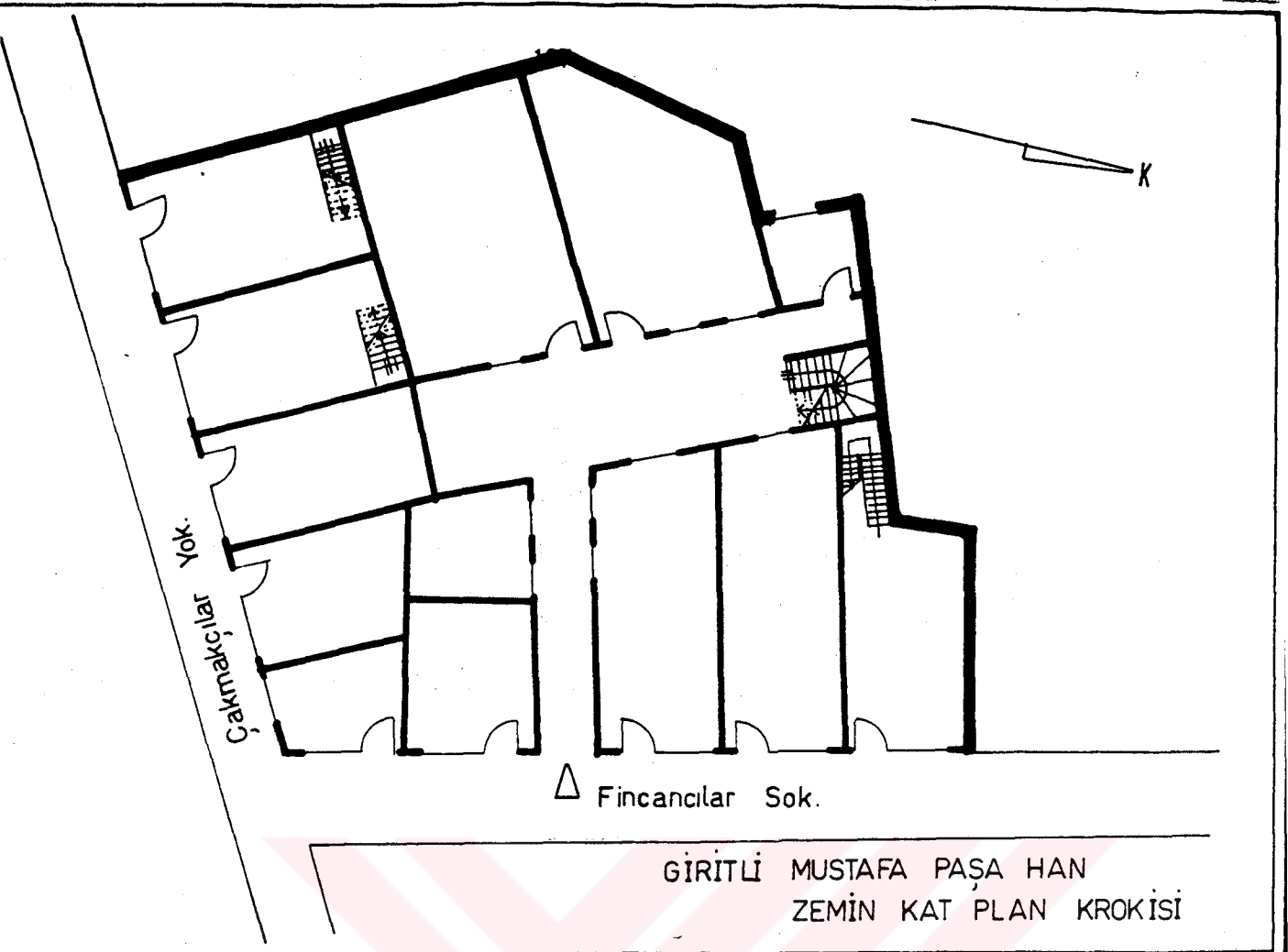
bağımsız bir merdivenle bir üst katla bağlantısı vardır, bir diğer deyişle buradaki dükkanlar iki katlıdır ve ikinci kat han içine açılmaz.

Birinci katta avlu boşluğunun üç tarafı kare kesitli payandalar tarafından taşınan basık kemerli çapraz tonozlu, dökme demir korkuluklu revaklarla çevrilidir. Merdivenden çıkınca sağ tarafta revağa açılan bir kapısı ve avlu boşluğuna açılan iki penceresi bulunan büyük bir oda dikkat çeker. Sol tarafta ise bir kapı ve bir pencereyle revağa, iki yuvarlak kemerli pencereyle sokağa açılan dört oda bulunur. Merdivenin karşı tarafındaki, bir diğer deyişle Çakmakçılar Yokuşu tarafındaki revak koluna açılan sadece bir oda vardır, zemin kat dükkanlarıyla bağlantılı diğer odaların han içine açılan kapı veya pencereleri yoktur. Bu kattaki odalar da beşik tonozludur, yerler rabıta döşelidir.

İkinci katta avlu boşluğunun dört tarafı birinci kattaki gibi kare kesitli payandaların taşıdığı basık kemerli olan çapraz tonozlu revaklarla çevrilidir. Merdivenin solundaki beş, karşısındaki dört, sağındaki iki oda birer kapı, pencere ve tepe penceresi ile revağa açılır. Odaların sokağa açılan yuvarlak kemerli ikişer penceresi bulunur (Şekil 5.60; Şekil 5.61). Bu kattaki odaların tavan ve yer döşemesi diğerlerinde olduğu gibidir.

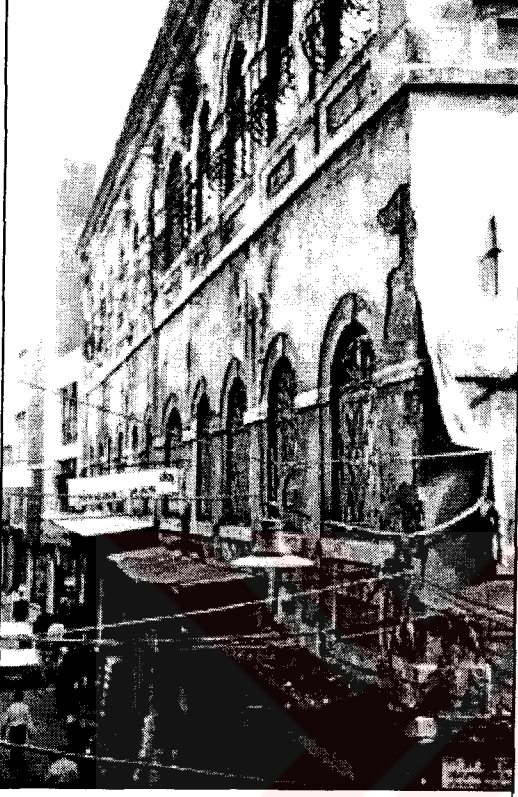
Giritli Mustafa Paşa Han'da ilk yapıldığı yıllarda üç tüccar, altı komisyoncu, iki manifaturacı, bir kumaş ithalatçısı, bir yün, moher ve halı tüccarı bulunuyordu. Ayrıca Giritli Mustafa Paşa ailesinin temsilcisinin burada bürosu vardı. Bu bilgilerin dayandığı ticaret yıllıklarındaki kayıtlarda yer alan isimlerden handa faaliyet gösterenlerin tümünün ve hanın odabaşının Ermeni asıllı gayri-müslim azınlık mensubu olduğu anlaşılıyor (Cervati, 1889-90). Günümüzde tekstilcilerin faaliyet gösterdiği hanın en üst katındaki odaların konfeksiyon atölyesi olan biri hariç hepsi depo olarak kullanılmaktadır.

Üzeri açık avlusu, katlardaki revaklar ve cephelerin sadeliği klasik Osmanlı hanlarını çağrıştırırken, revakların dökme demir korkuluğu, pencerelerin genişliği ve sayılarının çokluğu, kilit taşlarının vurgulanmış olması, sahte parapet gibi özellikler Avrupa etkisi altındaki 19. yüzyıla aittir, bu özellikler ve fonksiyonunda görülen süreklilik hana diğer hanlar içerisinde özel bir yer sağlamıştır.

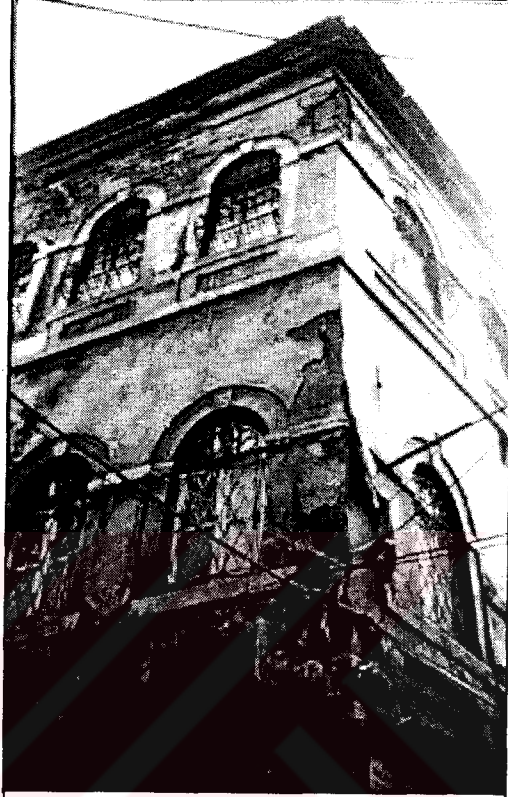

Şekil 5.57 : Giriqli Mustafa Paşa Han (plan krokileri).

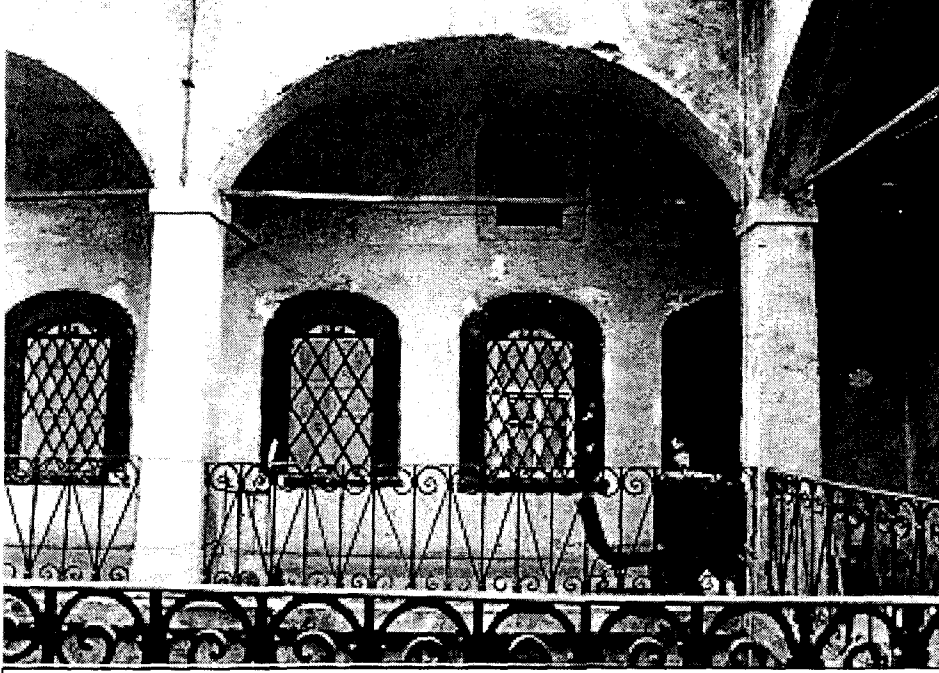
GİRİTLİ MUSTAFA PAŞA HAN

Şekil 5.58

Şekil 5.59

Şekil 5.60

Şekil 5.61

5.1.11. Kayseri Han

Kayseri Han, Eminönü, Şeyh Mehmet Geylani Mahallesi, Mimar Kemalettin Caddesi (Eski Demirkapı Caddesi) No. 28'dedir.

Binanın tepesinde yapım tarihi 1895 olarak belirtilmiştir. Han sakinlerinden aldığımız bilgiye göre Ermeni asıllı bir kişi tarafından yine Ermeni asıllı bir mimara yaptırılmış olan hanın şimdiki sahibi Ayşe Berker ve hissedarlarıdır (Em. Bel. İmar Arş.).

Bodrum ve çatı katı dışında üç katlı olan yapının, üzeri iki yana eğimli cam çatılı bir avlusu bulunur. Bitişik nizamda yapılmış olan, mağazalarla birlikte toplam 27 odalı hanın düzgün dikdörtgen bir planı vardır. Zemin kat mağazaları hem sokağa, hem avluya, üst katlardaki odalar ise avlu boşluğunun etrafını çeviren galerilere açılır. Demir putrelli yağma bir bina olan Kayseri Han'ın bodrum katına avludaki merdivenlerden inilir (Şekil 5.62).

Kayseri Han'ın Mimar Kemalettin Caddesi'ne bakan tek cephesi tamamen simetrik, oldukça hareketli ve süslüdür, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl için tipik olan düz atkılı, büyük, derinliksiz pencereler burada da görülür. Zemin kat cephesi enine kesme taşlı ion başlıklı altı pilastr ile düşey yönde beş eşit parçaya bölünmüştür. Cephenin simetri aksındaki giriş, yuvarlak kemerli olup, kemerin ortası, akantus yaprağı motifli bir kilit taşı bezemesi ile vurgulanmıştır. Kemer tablası Barok üsluptaki gibi dolama dal kabartmalarıyla bezenmiştir. Giriş kemeri iki yanda ion başlıklı sütunlara yaslanır. Kanatları dökme demir olan giriş kapısı ince bir işçilik örneği olan dökme demir bir alınlık ile süslenmiştir (Şekil 5.63). Girişin iki yanında, cepheleri vitrinler nedeniyle bozulmuş, fakat ortasındaki Barok madalyon bezemesiyle dikkat çeken orijinal demir kepeng alınlığı halen korunmuş birer dükkan vardır. Kapının üst kısmında iki ikiz S-kıvrımlı payandanın taşıdığı üç taraflı bir çıkma görülür. Cephe boyunca devam eden çıkma üzerinde her katta, birbirinden korint başlıklı yivli pilastrlar ile ayrılan ortadaki büyük yanlardaki küçük olmak üzere üçlü pencere grupları yer alır, çıkma yanlara da birer küçük pencere ile açılır. Aralarında kompozit başlıklı yivli pilastrlar bulunan ikinci kat pencereleri düz atkılıdır, birinci kat pencereleri ise cephenin geri kalanında olduğu gibi kesik alınlıklıdır. Korint başlıklı yivli sütunların taşıdığı Neo-Barok alınlığın basık kemerinin ortası girland ve deniz kabuğu motifi ile süslenmiştir; bu kattaki pencereler çıkma üzerinde sahte balkonlu, cephenin geri kalanında Fransız balkonludur; ikiz küçük konsolların taşıdığı balkon korkulukları taşır (Şekil 5.64; Şekil 5.65). Çıkmanın korniş saçağının devamındaki taş parapet üzerinde ortada 1895 olarak binanın yapım tarihi yanlarda birer ay-yıldız kabartması görülür (Şekil 5.66). Cephe, çıkmanın her iki yanında, bir ve ikinci katlar boyunca uzanan yivli, korint başlıklı altı pilastr ile düşey yönde beş parçaya bölünmüştür. Pilastrlar arasında birer pencere bulunur. Birinci kat

pencereleri çıkma üzerindeki gibidir, ikinci katınkiler ise düz alınlıklı ve denizliklidir. Pencerelerin her iki yanında Roma mimarisinden ödünç alınmış yaprak motifleriyle bezeli, kompozit başlıklı küçük pilastrlar bulunur. Cephenin çıkma dışındaki kısmı dış kesimi frizi ve yumurta-ok silmesi ile bezeli bir korniş ile, dış kenarları, tablası stilize bitki kabartmalarıyla bezeli üçgen alınlıklar ve üzerindeki parapet ile bitirilmiştir (Şekil 5.67). Bütününde Neo-Barok ağırlıklı eklektik cephede, taş işçiliği Neo-Rönesans, pilastrlar, sütunlar ve cepheyi bitiren alınlıklar Neo-Klasik, pencereler, bezemeler ve cephedeki hareket Neo-Barok üsluptadır.

Kayseri Han'ın zemin kat planı oldukça sadedir. Giriş, tavanı volta döşeme bir geçit ile yerleri blok mermer döşeli, cam çatılı avluya bağlanır. Avlunun bitiminde Barok mimaride olduğu gibi oval bir kovası olan iki kollu merdiven, her iki yanda devasa büyüklükte birer mağaza, avlunun girişe göre sağ tarafında depo olarak kullanılan bodruma inen merdivenler bulunur. Birer kapı ve vitrinlerle hem caddeye, hem de han içine açılan mağazaların han içine bakan cepheleri ion başlıklı dörder pilastr ile süslenmiştir.

Birinci katta avlu boşluğunun dört tarafı dökme demir korkuluklu bir galeri ile çevrilidir. Galeri korkuluğundan üst kata ince demir sütunlar uzanır. Yerleri çini döşeli, tavanı volta döşeme galerinin üç tarafı birbirine geçmeli toplam 12 oda ile çevrilidir, galerinin dördüncü kenarı başında çiçek nişi bulunan merdivene ayrılmıştır. Cephe tarafındaki köşe odalar hariç her oda en az bir pencereyle galeriye açılır. Galeri üzerindeki kapı ve pencereler dikdörtgen söveli olup, herbirinin dışta ahşap-cam, iç kısımda demir kanatları vardır. Orijinal olduğu belirtilen renkli kapı ve pencere camlarının izlerine bugün halen yer yer rastlanır. Kapıların üst kısmındaki çini levhalar üzerinde eski ve yeni rakamlarla oda numaraları okunur. (Şekil 5.68).

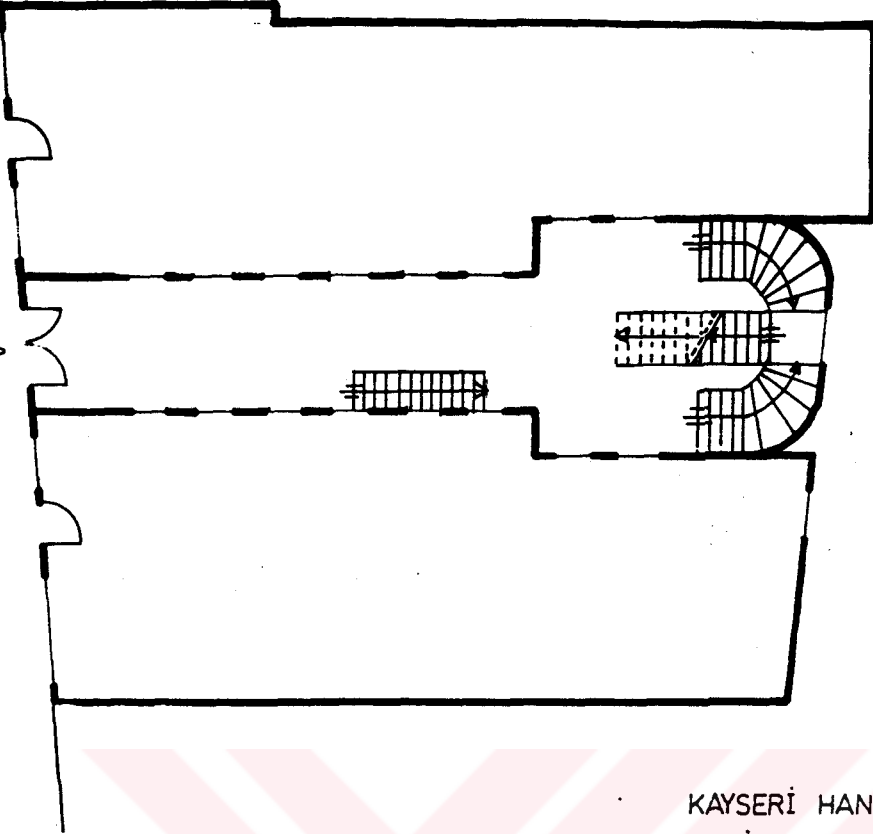
Demir kapılarla birbirine bağlanmış olan odalar içeriden basık kemerli birer pencere ile caddeye veya ışıklığa açılır. Zemin kat mağazaları gibi odaların tümünün yerleri rabitalı, tavanları volta döşemlidir.

1913 yılında dokuz komisyoncu (ikisi üç oda işgal ediyordu), bir manifaturacı, iki deri tüccarı, bir döviz bürosu, bir tahıl simsarı, bir ceviz ağacı kerestesi tüccarı ve bir sigorta şirketi acentasının bulunduğu Kayseri Han'da faaliyet gösterenlerin çoğu Ermeni asıllı gayrı-müslim azınlık mensubu, sadece biri Müslümandı (Annuaire Oriental, 1913). Günümüzde ise har.da halen eskiden olduğu gibi deri,- özellikle av derisi, kösele ticareti yapanlar olmakla birlikte, bunların sayısı fazla değildir. Nakliyeciler, ceviz içi ihracatçıları, gümrükçüler, laboratuvar malzemesi satanlar, çivi, tel ticareti yapanlar hanın günümüzdeki diğer sakinlerindedir.

Orijinal halini çok iyi korumuş olan Kayseri Han, hareketli cephesi, cam çatılı avlusu, hem sokağa, hem han içine açılan mağazaları, galerilere açılan büro odalarıyla tipik bir 19. yüzyıl hanıdır.

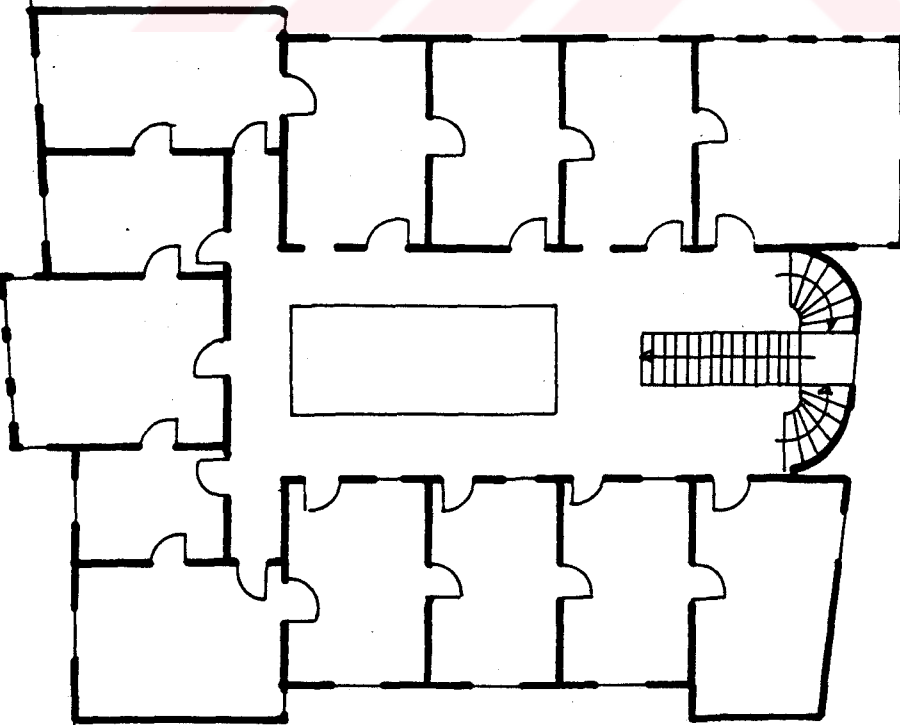

Mimar Kemalettin Cad.

KAYSERİ HAN
ZEMİN KAT PLAN KROKİSİ

Mimar Kemalettin Cad.

KAYSERİ HAN
TİPİK KAT PLAN KROKİSİ

Şekil 5.62 : Kayseri Han (plan krokileri).

KAYSERİ HAN

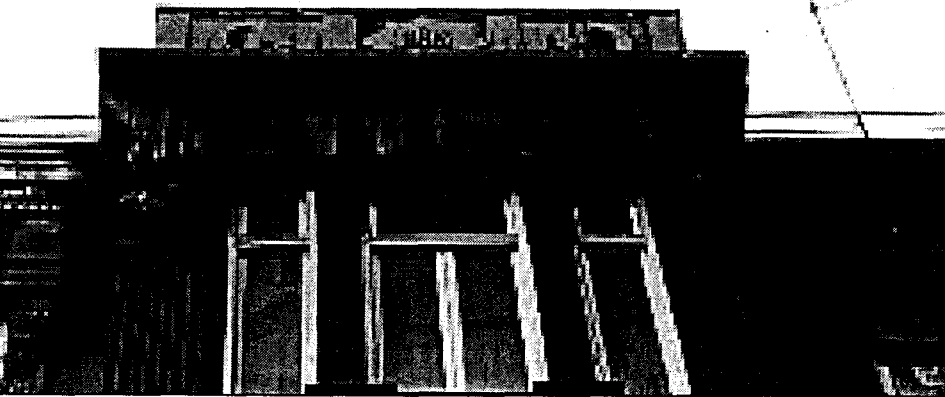
Şekil 5.63

Şekil 5.64

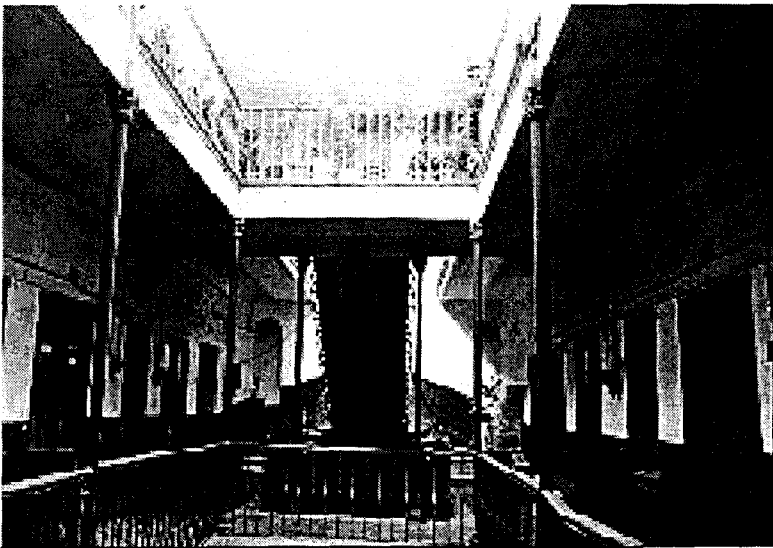
Şekil 5.65

Şekil 5.66

Şekil 5.67

Şekil 5.68

5.1.12. Kurukahveci Han

Eminönü bölgesi Tahmis Sokak No. 74'deki Kurukahveci Han, bitişik nizamda yapılmış bir binadır. Arka cephesi Fındıkçılar Sokağı'na bakar.

Cephede yapım tarihi 1912 olarak belirtilmiş olan han, Eminönü Belediyesi İmar Arşivi'indeki kayıtlara göre İhsan Kurukahveci tarafından yaptırılmış olup, şu an Müveddet Kurukahveci ile Sulha Zamil'in mülkiyetindedir. Han, Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 29.12.1993 gün ve 5205 sayılı kararıyla korunması gereken tarihi eser olarak tescil edilmiş ve grubu II olarak belirlenmiştir (Em. Bel. İmar Arş.).

Zeminle birlikte dört katlı, avlulu bir bina olan Kurukahveci Han'ın ayrıca bir de bodrum katı vardır. Kırık hatlı ve oldukça dar cephenin ardında ince-uzun bir dikdörtgene yakın planlı han uzanır, dolayısıyla avlu da ince-uzun bir dikdörtgen şeklindedir. Avlunun üzeri ışığı geçiren iki yana eğimli bir çatı ile örtülüdür. Avlunun, İstanbul Yeni Çarşı Han veya Hamdi Bey Geçidi'ninkine benzeyen orijinal, demir strüktürlü cam çatısı zamanla yerini çelik strüktürlü eternit bir çatıya bırakmıştır. Hanın zemin katında bulunan sağdan ikinci mağaza bir kapı ile yan taraftaki isimsiz çıkmaz sokağa açılır. Sağdaki dördüncü mağazadan sonra merdiven boşluğu görülür. Avlunun arka ucundaki odalar kot farkından dolayı Fındıkçılar Sokağı seviyesinin altında kalır. Buna karşın, Fındıkçılar Sokak seviyesindeki birinci katın bir odası bu sokağa açılır (Şekil 5.69). Demir putrelli yığma bir bina olan Kurukahveci Han'ın zeminde kapladığı alan 409,50 metrekare olup, toplam 42 odalıdır (Em. Bel. İmar Arş.).

Kurukahveci Han'ın esas cephesi Tahmis Sokağa bakandır. Yol ve parsele uyum sebebiyle kırık hatlı olarak yapılmış cephenin tam ortasında düz atkılı giriş bulunur. Kapının üst kısmındaki mermer alınlık üzerinde "Kourou Kahvedji Han " ismi ile 1912 tarihi okunur. Aynı isim alınlığın sağ tarafında Arap harfleriyle yazılmıştır (Şekil 5.70). Enine kesme taşlı dört pilastr ile üç parçaya bölünmüş olan zemin kat cephesindeki iki mağazanın orijinal cephesi sonradan yapılmış vitrinler nedeniyle bozulmuştur. Diğer katların cephesi de, bütün bina boyunca kesintisiz uzanan dört pilastr ile üç parçaya bölünmüştür. Her iki ucunda Art-Nouveau üslupunun Glasgow Okulu tarzı motiflerle bezeli pilastrlara orta kısımda sıva ile enine kesme taşlı süsü verilmiştir (Şekil 5.71). Bütün katlar pencerelerin büyüklüğü ile dikkat çeker, ki bu Kurukahveci Han gibi 20. yüzyıl hanlarını daha eski olanlardan ayırd etmemizi sağlayan önemli bir özelliktir. Bütün pencereler düz atkılıdır. Birinci kat pencerelerinin üst kenarı, ortada çiçek sepeti motifli Barok dolama dal kabartması ile bezenmiştir, bu motifin her iki yanından aşağı ampir bir flama ile ucunda meyve ve yaprak motifli bir kabartma sarkar. İkinci kat pencerelerinin üst kenarı girland bezemeli, her iki yanındaki sarkmalar ise çiçek ve meyve motiflidir. Pencere önlerinde taş korkuluklu sahte bir balkon dikkat çeker. Üçüncü kat pencerelerinin

üzerindeki ortası madalyonlu şerit ve her iki yanındaki düz sarkmalar çiçek ve yaprak motiflidir. Bu katın pencere etekleri de geometrik motifi Barok demir balkon korkuluklarını hatırlatan bir rölyef ile bezenmiştir. Kat araları dış kesimi şeriti ve dik açılı veya yuvarlak kıvrımlı meander şeriti gibi motiflerle vurgulanmış, cephe yine bir dış kesimi şeriti ve üzerindeki içbükey profilli korniş ve Rönesans ve Barok üsluplarda görüldüğü gibi ortası madalyonlu bir tepelik ile bitirilmiştir (Şekil 5.72; 73). Kurukahveci Han'ın oldukça hareketli cephesi Barok, Rönesans, Klasik ve Art-Nouveau üsluplardan ödünç alınmış dekoratif unsurların birarada kullanıldığı eklektik bir cephe'dir.

Kurukahveci Han'ın zemin katında toplam on dükkan bulunur, ancak orijinal planlardan anlaşıldığı gibi, bunlardan biri merdivenin ilerisindeki boşluğun sonradan kapatılmasıyla kazanılmıştır, giriş aksının aksi tarafındaki tek büyük dükkan ise karşılıklı iki odanın birleştirilmesiyle oluşmuştur. Girişin sağ ve solundaki dükkanların tek kapısı sokağa açılır ve odaların bazılarında diğerine geçiş bulunur. Avlu, ortasındaki taş döşeli bölüm hariç üst katlardaki galeriler gibi çini döşelidir. Han sakinlerinden aldığımız bilgiye göre taş döşeli kısmın orijinal döşemesi alttaki depo olarak kullanılan bodrumu aydınlatmak amacıyla camdı.

Avlunun sağ kenarındaki mermer basamaklı bir merdivenle birinci kata çıkılır. Bu ve diğer normal katların çini döşeli, dökme demir korkuluklu galerisinin etrafına orijinalde onbir büro odası dizilmiştir. Cephenin ortasından geçen aksın her iki yanındaki- ve cephe aksına göre soldan üçüncü oda sonradan ilave edilmiştir, hanın odabaşı Kamil Cebeci'nin belirttiğine göre orijinalde bu odanın yerinde yük asansörü boşluğu bulunuyordu. Zemin kat dükkanları gibi yerleri rabıta, tavanları volta döşeme olan normal kat odaları birer pencere ile sokağa, bir pencere ve bir kapı ile galeriye açılır, sadece cephenin aksi tarafındaki köşe odaların orijinalde koridora açılan ikişer penceresi bulunmaktaydı. Normal kat odalarının tümü bir kapı ile içeriden birbiriyle bağlantılıdır (Şekil 5.74).

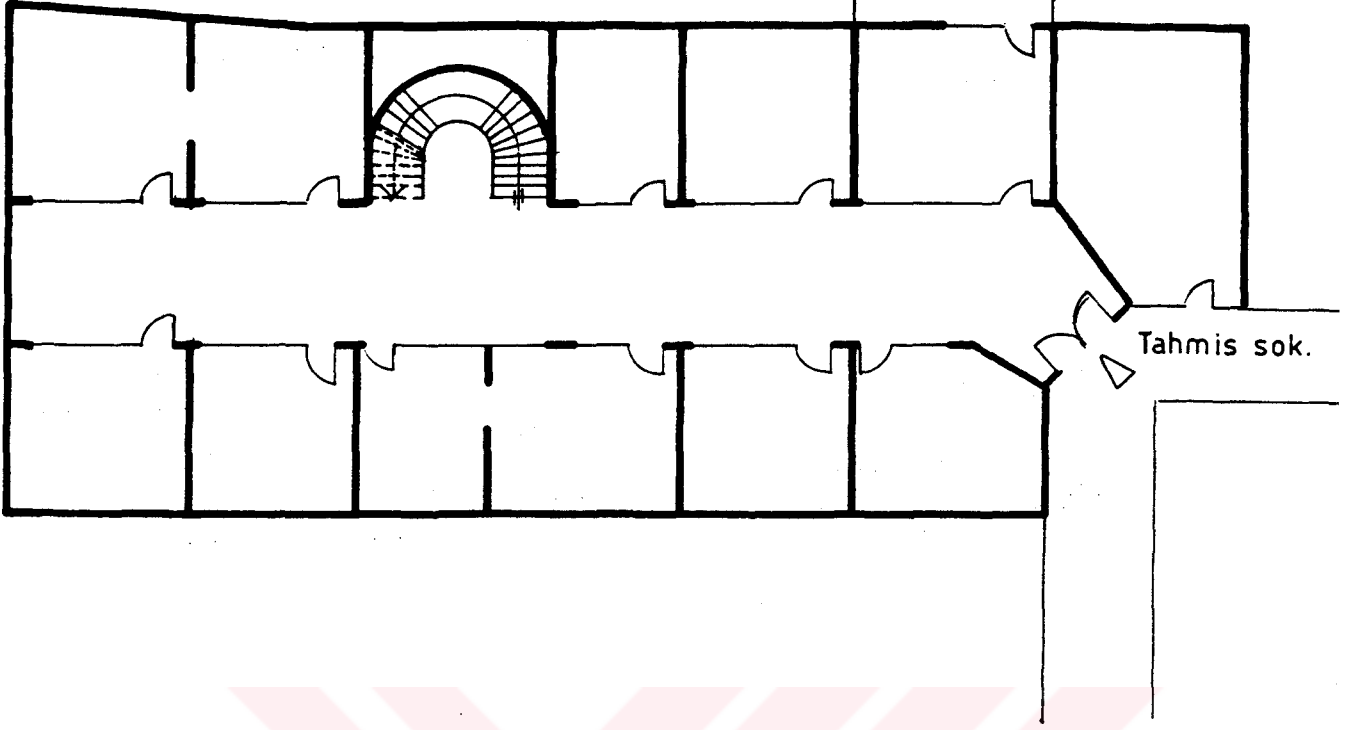
Kurukahveci Han'da 1913 yılında yedi komisyoncu, bir tuhafiyeci, bir kürk ve deri tüccarı, üç avukat, iki ithalat ve ihracatçı, bir kağıt, bir çay ve bir de cam eşya ticaretiyle uğraşan tüccar faaliyet gösteriyordu; bunların çoğu İtalyan asıllı levanten ve gayri-müslim azınlık kökenliydi (Annuaire Oriental, 1913). Günümüzde, kahve, çay, cam mutfak eşyası, kalay ithalatçısı, elektronik eşya ticareti yapanlarla, avukatlar ve gümrük komisyoncuları handa faaliyet gösterenlerin çoğunluğunu oluşturmaktadır. Üst katlardaki odaların bir çoğu ise artık sadece depo olarak kullanılmaktadır.

20. yüzyıl Osmanlı hanlarının nispeten az örneklerinden olan Kurukahveci Han, gerek girintili çıkıntılı parsele uyum için bulunan çözümün etkinliği, gerekse orijinal halini iyi korumuş tipik bir 20. yüzyıl başı örneği olması itibarıyla dikkatimizi

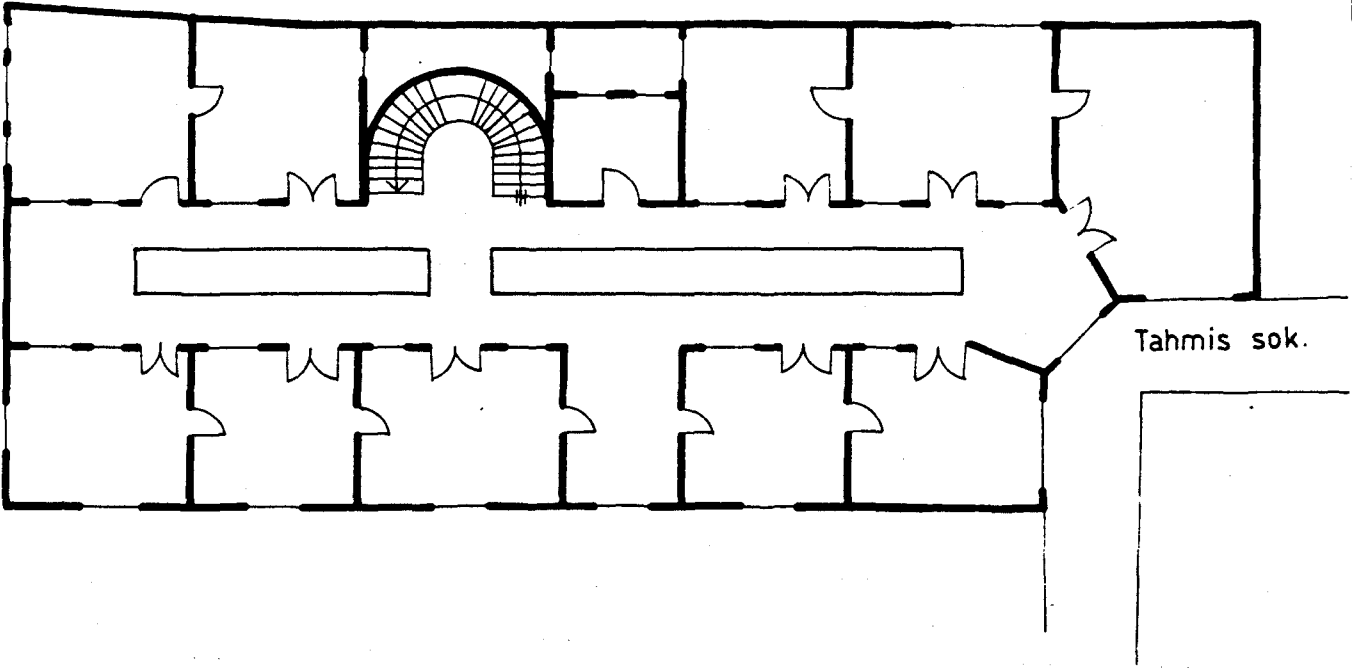
çekmiş olan bir yapıdır. Ayrıca, hanın geçmişte ve günümüzdeki fonksiyonu arasındaki süreklilik de kayda değer bir özelliktir.

200

KURUKAHVECİ HAN
ZEMİN KAT PLAN KROKİSİ

Şekil 5.69 : Kurukahveci Han (plan krokileri).

KURUKAHVECİ HAN
TİPİK KAT PLAN KROKİSİ

KURUKAHVECİ HAN

Şekil 5.70

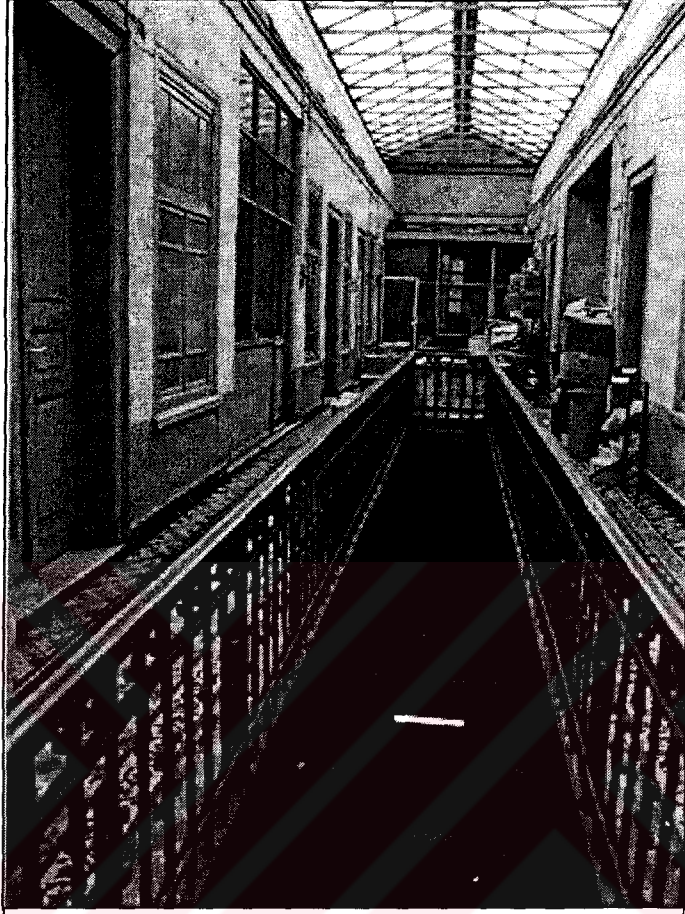
Şekil 5.71

Şekil 5.72

Şekil 5.73

Şekil 5.74

5.1.13. Kuveloğlu Han

Eski adı *Yeni Han* olan Kuveloğlu Han, Eminönü, Küçükpazar (Demirtaş) Mahallesi'nde, Kible Çeşme Caddesi (eski adı Kantarcılar), Tesfiyeci Sokak (eski adı Şerbetçi) ve Murat Efendi Sokak (eski adı Yeni Şerbetçi) arasındaki adanın ucundaki parseldedir. Üç cepheli hanın tek girişi Tesfiyeci Sokak No.1'dedir.

Hanın tarihi girişin sol tarafındaki dükkan kemerlerinden biri üzerinde 1310 (1888) olarak belirtilmiştir. Yaptıranı ve mimarı bilinmeyen hanın günümüzdeki en büyük hissedarı Mehmet Tatoğlu'dur (Em. Bel. İmar Arş).

Bodrum kat hariç dört katlı, avlulu bir handır. Kareye yakın bir planı olan avlunun üzeri dört yana eğimli cam bir çatı ile örtülüdür. Zemin kat dükkanlarından Kible Çeşme Caddesi üzerindeki sadece caddeye, Tesfiyeci Sokak'takiler hem sokağa hem han içine, diğerleri sadece han içine açılır. Normal kat planları arasında fark yoktur (Şekil 5.75).

Demir putrelli, yığma bir bina olan Kuveloğlu Han'ın yapımında delikli tuğla kullanılmış, tuğlanın üzeri sıva ile kapatılmıştır; sıvaları dökülmüş cephede tüm bu yapı malzemelerini ayırdetmek mümkündür. Birbirinin tıpkısı olan Kible Çeşme Caddesi ve Tesfiyeci Sokak cepheleri oldukça hareketli ve süslüdür. Neo-Klasik üsluptan ödünç alınmış elemanların ağırlıkla kullanıldığı Eklektik üsluptaki bu cephelere çok sayıda çıkma sayesinde Neo-Barok bir hareket verilmiş ve yine çok sayıda pencere açıklıklarıyla cepheler hafifletilmiştir. Her iki cephede de zemin kat enine kesme taşlı, düz alınlıklı pilastrlarla altı parçaya bölünmüştür (Şekil 5.76). Pilastrlar arasında orijinal halinden hayli uzaklaşmış olan dükkan vitrinleri görülür, sadece Tesfiyeci Sokak'ta girişin solundaki çıkma üzerinde bulunan dükkan basık tuğla kemeriyle, kemerin üzerinde eski rakamlarla belirtilmiş han tarihi ve deniz kabuğu motifleriyle orijinal halini hayli korumuştur (Şekil 5.77). Basık kemerli taş söveli han girişi gayet sadedir. Giriş açıklığı dökme demir kapı kanatları ve alınlık ile kapatılmıştır (Şekil 5.78). Girişin solunda, zemin kat üzerinde başlayıp tüm katlar boyunca devam eden, S-kıvrımlı konsollara dayanan iki taraflı iki çıkma, giriş aksında ve Kible Çeşme Sokak üzerinde üç taraflı birer çıkma dikkat çeker. Çıkma, düz atkılı küçük pencerelerle yanlara açılır. Birinci ve ikinci katlar boyunca devam eden korint başlıklı yivli pilastrlar cepheyi yedi parçaya böler, pilastrlar arasında ikili pencere grupları bulunur. Giriş aksının solundaki tüm birinci kat pencereleri kesik alınlıklıdır. Basık kemerli olan alınlığın ortasında girlandlı vazo motifi dikkat çeker. Giriş aksının sağ tarafındaki pencereler tüm katlarda düz atkılıdır (Şekil 5.79). Kible Çeşme Caddesi ve Tesfiyeci Sokak cephelerindeki bütün pencerelerin iki yanında ion başlıklı, yivli birer pilastr bulunur. İkinci katın bitiminde furuşlu bir silme cephenin bittiği izlenimi verir, halbuki kornişin üzerinde cephesi iyice bozulmuş olan üçüncü kat yükselir. Daha az işlek bir sokak olan Murat

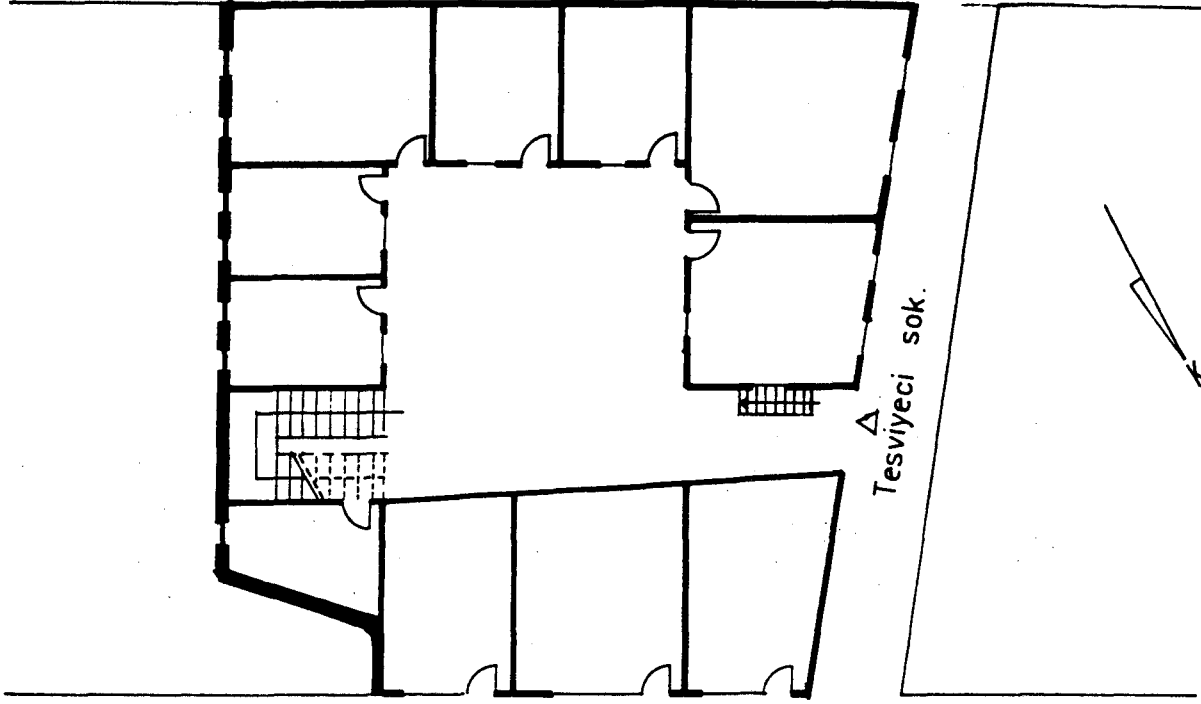
Efendi Sokağı'na bakan cephe kot farkından dolayı üç katlıdır. Silmelerle yatay yönde üç parçaya bölünmüş, Neo-Rönesans üsluptaki sade cepheye hakim olan yataylık S-kıvrımlı iki payandanın taşıdığı, cephenin ortasında bina boyunca devam eden üç taraflı kapalı çıkma ile sağlanan düşey yöndeki hareket ile dengelenmiştir. Cephenin dikkat çeken yegane dekoratif unsurları ise köşelerde cephe boyunca uzanan korint başlıklı yivli pilastrlar, pencerelerin basık kemerli taş sövesi, denizliği ve kat aralarının dikdörtgen profilli silmesidir (Şekil 5.80).

Giriş, volta döşeme bir geçitle yerleri blok mermer döşeli avluya bağlanır. Geçidin sağ kenarında bodruma inen, avlunun -giriş aksı üzerindeki köşesinde ise üst katlara çıkan yekpare mermer basamaklı merdiven vardır. Ortasında bir yağmur suyu sarnıcı bulunan revaksız avlunun dört kenarı toplam yedi dükkan ile çevrilidir. Bunlardan Kible Çeşme Caddesi tarafında bulunanlar avluya açılmaz, tek girişleri cadde üzerindedir. Diğerleri dikdörtgen taş söveli bir kapı ve pencere ile avluya açılır. Kapıların üzerinde demir parmaklıklı bir tepe penceresi dikkat çeker. Tipik kat olarak ele aldığımız birinci katta avlu boşluğunun etrafını demir korkuluklu, yeri çini döşeli, tavanı volta döşeme bir galeri çevirir (Şekil 5.81). Galeriye dikdörtgen taş söveli, içeriden demir, dışarıdan cam-ahşap kanatlı bir kapı ile toplam 13 oda açılır. Kible Çeşme Caddesi ve Tesfiyeci Sokak tarafındaki köşe odalar hariç tüm odaların galeriye açılan dikdörtgen taş söveli bir penceresi vardır. Kible Çeşme Sokak cephesine bakan üç oda dışındaki tüm odalar birbirine geçmelidir. Tavanı volta döşeme, yerleri rabbitalı olan odaların çoğu içeriden basık kemerli ve demir kanatlı ikişer pencere ile sokağa açılır. Bazı köşe odaların dışarıya bakan üç penceresi bulunur. Odaların, incelediğimiz başka bir handa görülmeyen bir özelliği de oda tabanının tipik Osmanlı-Türk evlerindeki gibi seki altı ve seki üstü olarak ayrıştırılmış olmasıdır.

Günümüzde daha çok kemer üretimi yapan atölyelerle, konfeksiyoncuların faaliyet gösterdiği Kuveloğlu Han'ın en eski fonksiyonu hakkında bilgi edinilememiştir.

Oldukça bakımsız olmakla beraber orijinal halini iyi korumuş olan Kuveloğlu Han süslü, hareketli ve tamamen batı etkisindeki cepheleri, tipik büro hanlarındaki gibi galerilere açılan oda sistemi, buna karşın klasik Osmanlı hanlarını çağrıştıran geniş avlusu ile özgün bir handır.

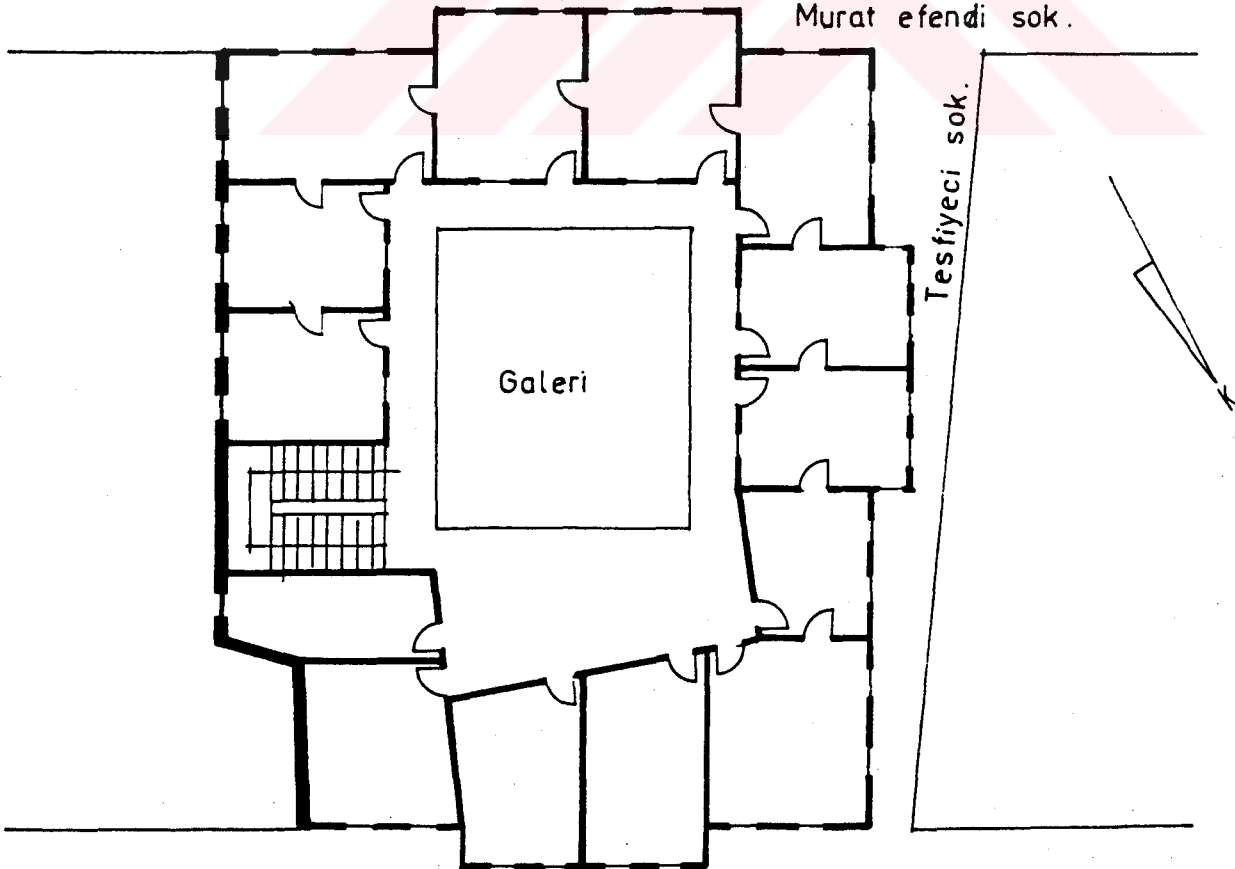
Murat efendi sok

Kible çeşme cad

KUVELOĞLU HAN
ZEMİN KAT PLAN KROKİSİ

Murat efendi sok.

Kible çeşme cad.

KUVELOĞLU HAN

Şekil 5.75 : Kuveloğlu Han (plan krokileri). TİPİK KAT PLAN KROKİSİ

KUVELOĞLU HAN

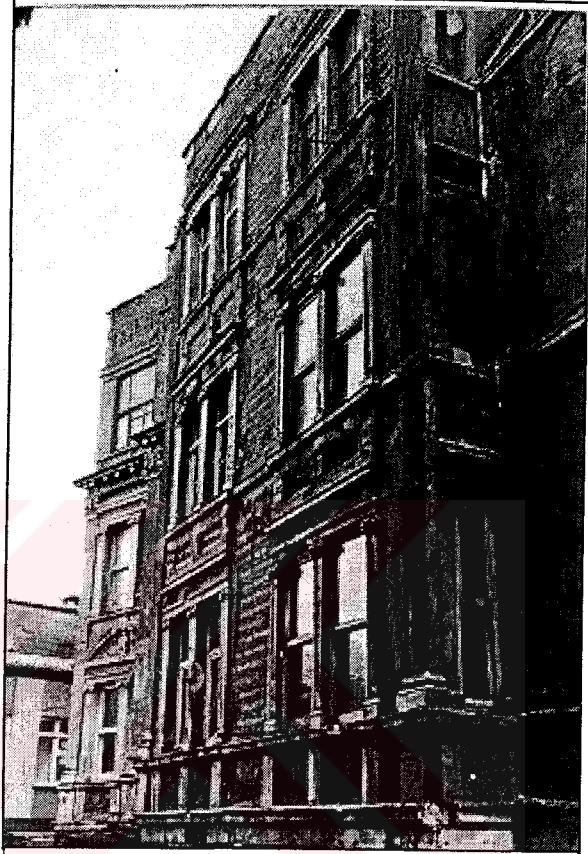
Şekil 5.76

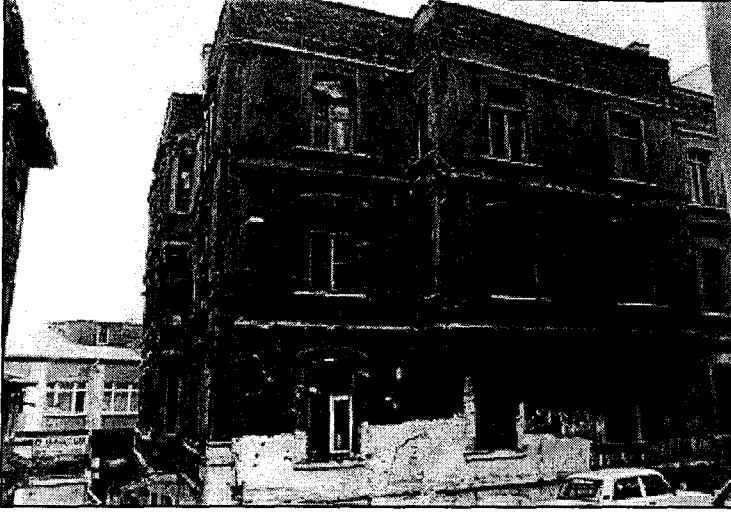
Şekil 5.77

Şekil 5.78

Şekil 5.79

Şekil 5.80

Şekil 5.81

5.1.14. Mahmudiye Han

Eminönü, Mercan Mahallesi, Fincancılar Sokak No.25, 27'deki Mahmudiye Han bitişik nizamda yapılmıştır.

Kitabesi olmayan ve yazılı kaynaklarda da yapım tarihine rastlanmayan bu han, yapı elemanları ve üslup itibarıyla 19. yüzyıl sonunda yapılmış olmalıdır. Ayrıca, 1893-94 yılına ait ticaret yıllıklarında adının geçiyor oluşu bu tarihten önce yapıldığına işaret etmektedir (Cervati, 1893-94). Mimarı ve yaptıranı bilinmeyen han, Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 14.07.1978 tarih ve 10509 sayılı kararıyla korunması gerekli eski eser olarak tescil edilmiştir (Em. Bel. İmar Arş.).

Kareye yakın bir plana sahip olan Mahmudiye Han bodrum hariç dört katlıdır, ayrıca bir de çatı katı vardır. Ortasında kareye yakın planlı, üzeri cam çatılı bir avlu bulunur. Cam çatı dört yana eğimlidir. Parselde kapladığı alan 374 metrekare olan hanın planı oldukça düzgündür. Odalar zemin katta doğrudan avluya, üst katlarda avlu boşluğunun dört tarafını çeviren galeriye açılır (Şekil 5.82). 1978'de geçirdiği bir yangın sonucu sadece üst katları tahrip olmuş olan yapı kagirdir.

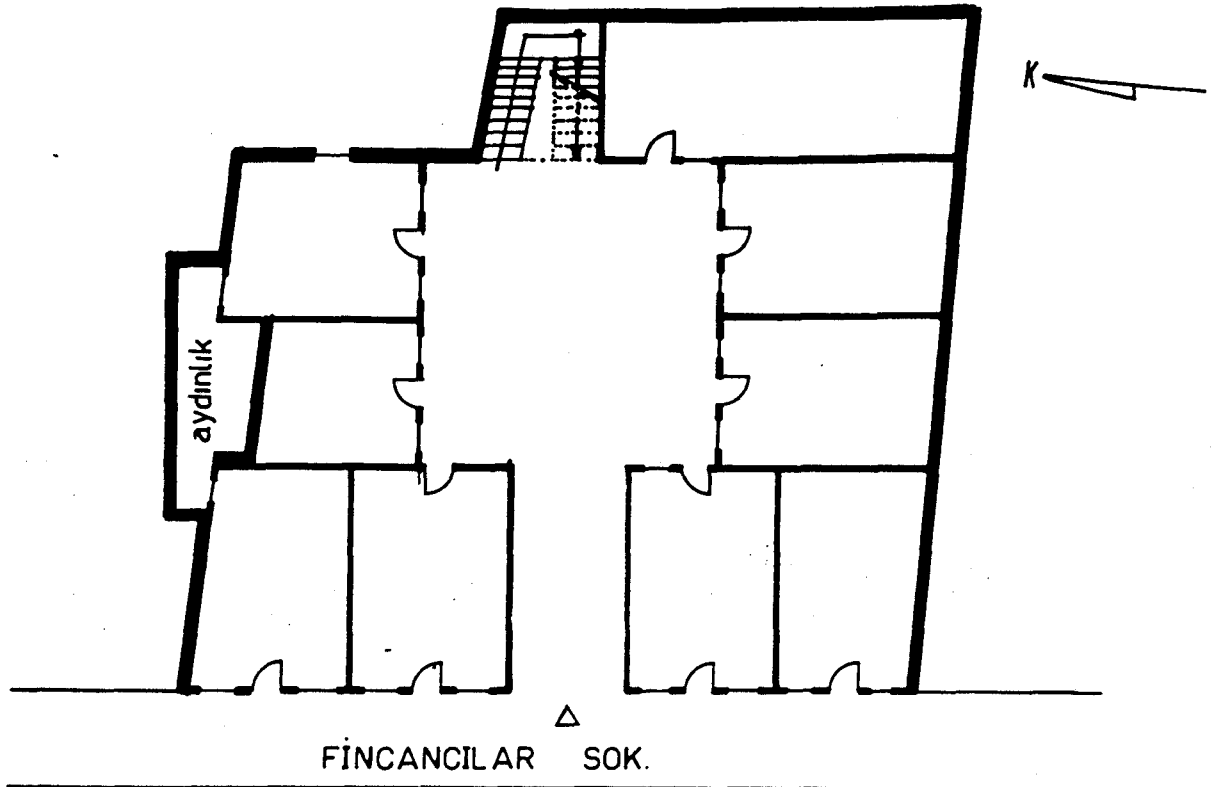
Mahmudiye Han'ın tek cephesi olan Fincancılar Sokak cephesi simetrik ve oldukça geniştir. Kesme taş kaplı cephe farklı üsluplardan ödünç alınmış dekoratif elemanlarla bezenmiş, geniş ve çok sayıda pencereyle hafifletilmiştir. Pencere sayısı her katta aynıdır. Zemin kat enine kesme taşlı altı pilastr ile beş parçaya bölünmüştür. Cephenin simetri aksında dökme demir alınlıklı dikdörtgen bir açıklık şeklindeki giriş vardır. Girişin her iki yanında ikişer dükkan bulunur (Şekil 5.83; Şekil 5.84). Yivli sövelerle çevrili ve düz atkılı olan pencereler pilastrlar arasına ikili gruplar halinde yerleştirilmiştir, sadece giriş aksı hizasındaki pencereler diğerlerine göre biraz daha geniş olup tektir. Birinci ve ikinci kat arası profilli bir silmeyle vurgulanmıştır. Birinci kat pencere atkılarının ortası- ve pencere aralarında volüt, akantus yaprağı, rozet ve S-kıvrımlı fûruşlardan oluşan Barok bezemeler görülür (Şekil 5.85). İkinci ve üçüncü katlar boyunca uzanan yivli, korint başlıklı pilastrlar geniş cepheye dikey yönde hareket sağlar. İkinci kat pencerelerinin S-kıvrımlı, akantus yapraklı konsollara dayanan düz alınlıkları vardır. Üçüncü kat pencerelerinin geniş denizliklerinin iki ucunda S-kıvrımlı fûruşlar dikkat çeker (Şekil 5.86). Yine fûruşlu bir korniş ile sonlanan cephe Neo-Klasik ve Neo-Barok öğelerin birarada kullanılmış olması, pencerelerin geniş tutulması gibi özellikleriyle 19. yüzyıl sonunda İstanbul'da yaygın olan Neo-Klasik ağırlıklı seçmeci anlayışla uyum içindedir.

Üzeri volta döşeme bir geçitten dükkanlarla çevrili olan avluya girilir. Karşıda, yine giriş aksı üzerinde üst katlara çıkan iki kollu, yekpare mermer basamaklı merdiven görülür. Blok mermer döşeli avlu zemininin ortasında zamanında depo olarak

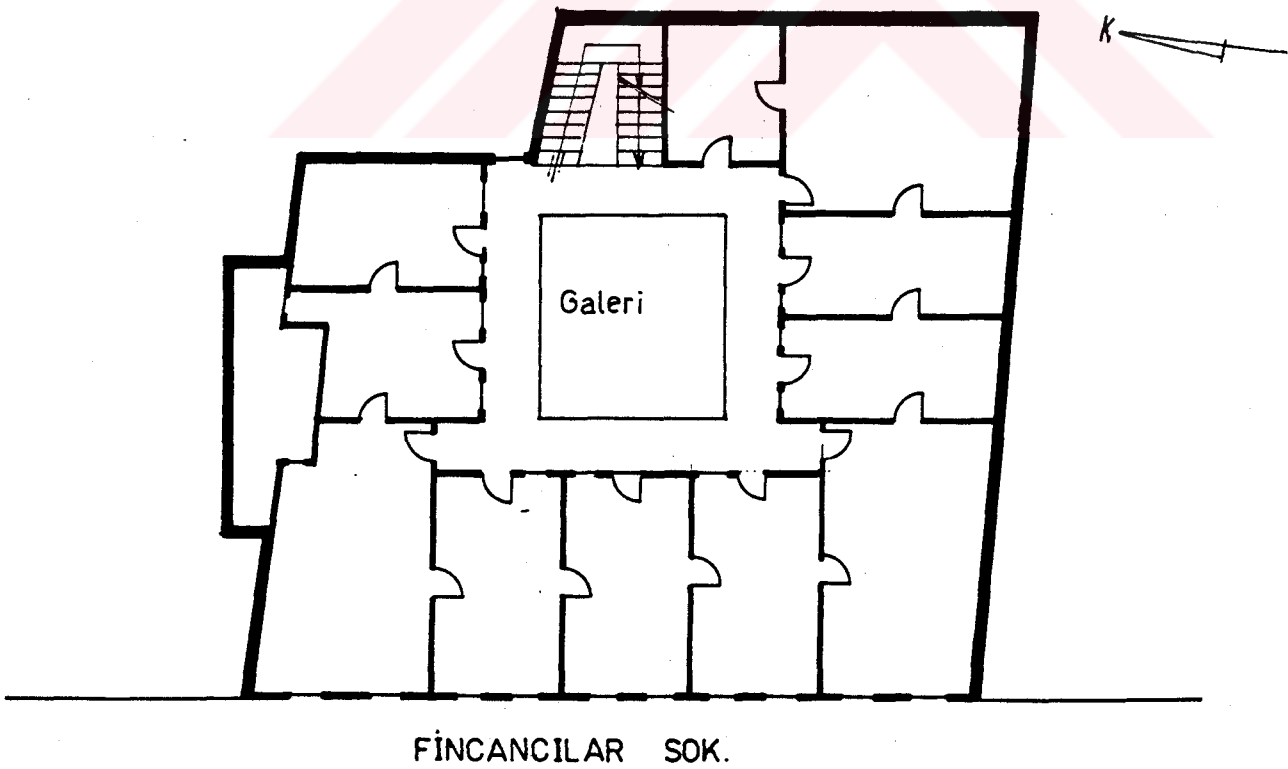
kullanılmış olan bodruma açılan kapaklar bulunur. Avlunun -girişe göre sağ kenarında duran, malları ve makineleri yukarı taşımak için düşünülmüş demir ıkrıklı halatlı kaldırma sistemi bugün kullanılmasa bile muhafaza edilmiştir. Zemin kattaki dokuz dükkanın hepsi bir kapı ve bir pencere ile avluya açılır. Tavanları volta döşeme, yerleri ise rabita olan bu dükkanların depo olarak kullanılan kendi bodrumları vardır. st katlarda yine yerleri blok mermer döşeli bir galeri avlunun dört tarafını döner. Dökme demir çubuklardan oluşan korkuluklardan st kata uzanan kompozit başlıklı küçük demir stnlar galerinin en dekoratif öğeleridir. Tipik kat olan birinci katta toplam 11 oda bulunur. Ortadaki odaların galeriye bakan cephesi ortada kapı, iki yanında birer pencere olacak şekilde düzenlenmiştir. Köşe odaların kapıyla birlikte avluya açılan sadece bir penceresi vardır. Odaların dışarı açılan pencereleri içeriden, avluya açılan kapı ve pencereleri hem içeriden hem de dışarıdan dikdörtgen taş sövelidir. Kapı ve pencerelerin dökme demir kanatları halen bazı odalarda muhafaza edilmiştir (şekil 5.87). Diğer katlarda olduğu gibi bu katta birbirine geçmeli olan odaların yerleri rabita, tavanları volta döşemedir.

Mahmudiye Han'ın bilinen en eski fonksiyonu hakkındaki bilgiler 1893-94 basımı ticaret yıllıklarına dayanmaktadır: buradaki kayıtlara göre o yıllarda handa  banker,  tüccar, iki avukat, iki komisyoncu ve dört manifaturacı bulunuyordu. Handa faaliyet gösterenlerin hemen hepsi Ermeni asıllı gayrı-müslim azınlık mensubuydu (Cervati, 1893-94). Han sakinlerinden aldığımız bilgiye göre ise 40 yıl öncesine kadar Mahmudiye Han'da dokuma atelyeleri ile iplik ticareti yapanlar faaliyet gösteriyordu. Bugün artık imalat yapılmayan handa halen iplik ve kumaş ticareti yapanlar ağırlıktadır. Ancak civardaki bir çok handa olduğu gibi, burada da st katlardaki odaların bir kısmı ya boş tutulmakta, ya da depo olarak kullanılmaktadır.

19. yüzyıl hanlarının karakteristik özelliklerini gösteren Mahmudiye Han, orijinal halini oldukça iyi korumuştur. Parselde kapladığı alan büyük olmamakla beraber klasik Osmanlı hanlarında olduğu gibi avlunun oldukça geniş tutulmuş olması ve hanın fonksiyonunda görülen süreklilik dikkat çeken özelliklerdir.

MAHMUDIYE HAN
ZEMİN KAT PLAN KROKİSİ

Şekil 5.82 : Mahmudiye Han (plan krokileri)..
MAHMUDIYE HAN
TİPİK KAT PLAN KROKİSİ

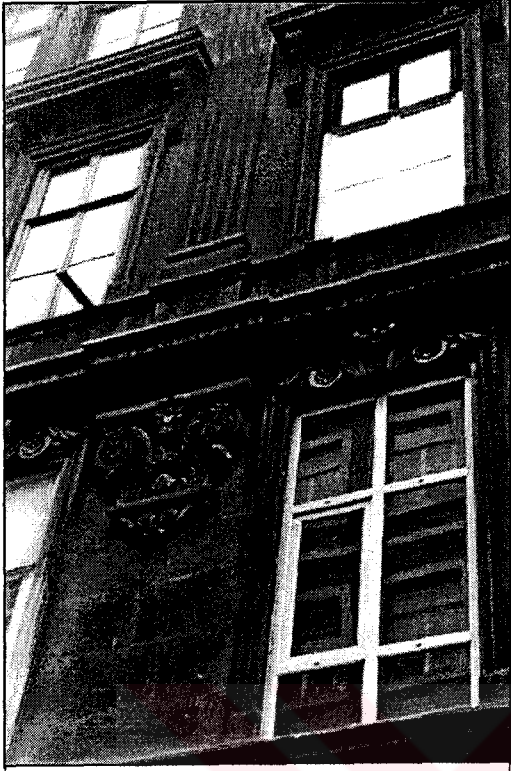
MAHMUDIYE HAN

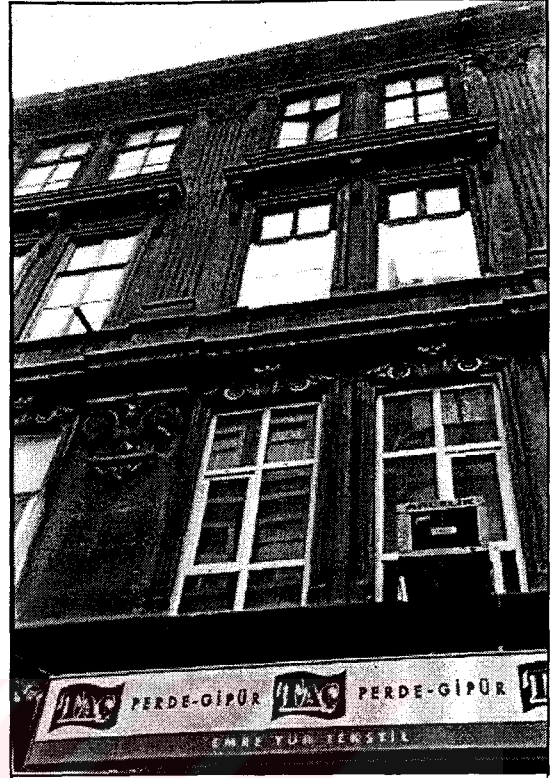
Şekil 5.83

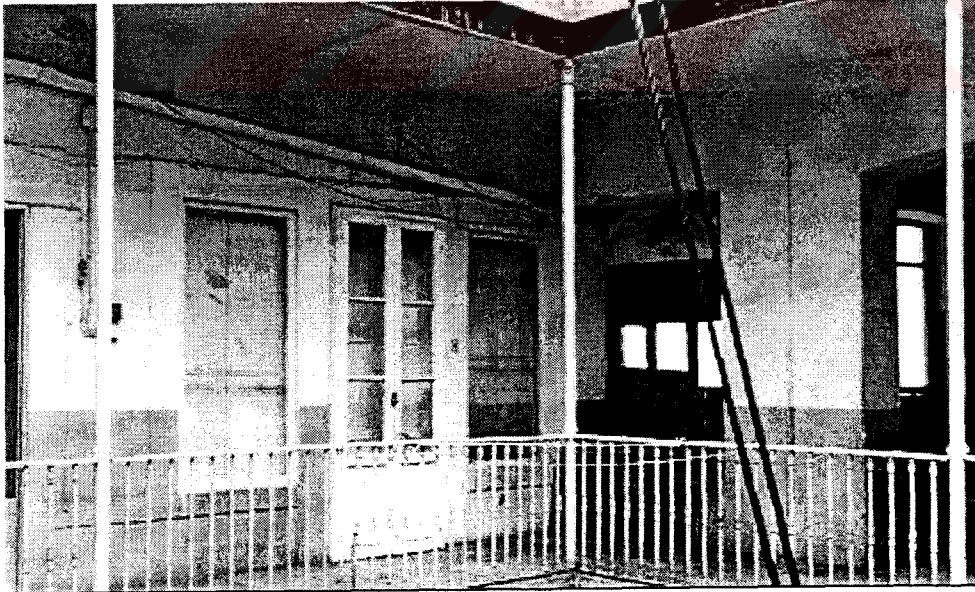
Şekil 5.84

Şekil 5.85

Şekil 5.86

Şekil 5.87

5.1.15. Yusufyan Han

Eminönü'nde hanların çok yoğun olarak bulunduğu Mercan Mahallesi'nde Fincancılar Sokak No.5 ve 10'dadır. Aynı Sokak'ta biri Mahmudiye Han, diğeri Giritli Mustafa Paşa Han olmak üzere kayda değer iki 19. yüzyıl hanı daha vardır.

19. yüzyıl'da Yusufyan Efendi tarafından yaptırılmış olan hanın tam yapım tarihi bilinmese de 1868 basımı ticaret yıllıklarında isminin geçiyor olması bu tarihten önce yapıldığına işaret ediyor (Cervati, 1868). Yusufyan Efendi ölürken hanın yarısını oğullarına, diğeri yarısını da Kalfayan Yetim Hastanesi Vakfı'na bırakmıştır. Şu an halen hanın bir sahibi Kalfayan Yetim Hastanesi Vakfı, diğeri ise Önder Ticaret'tir. Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 13.1.1973 tarih ve 6885 sayılı kararıyla korunması gerekli tarihi eser olarak tescil edilmiş olan hana 1954'de bir kat ilavesi yapılmıştır (Em. Bel. İmar Arş.).

Ortada üzeri cam çatılı küçük bir avlusu olan Yusufyan Han, bodrum hariç dört katlıdır. Eğimli bir sokak üzerinde olduğundan kat durumu uzun cephesi boyunca farklılık gösteren han, 810 metre karelik bir alana oturur (Em. Bel. İmar Arş.). Giriş kapısının sol tarafındaki bölümdeki dükkanlar tapuda bodrum olarak geçmekle beraber bir kapı ve pencereyle sokağa açılır. Dar uzun, dik açılardan oluşmayan bir plana sahip, kagir bir yapı olan Yusufyan Han'ın Fincancılar Sokak üzerindeki esas cephesi yolun biçimine uyabilmek için kırık hatlı olarak yapılmıştır, dolayısıyla cephe birbiriyle geniş açı oluşturan üç yüzeyden oluşur. İrtifa farkına ve yolun çizgisine uyum göstermek için ilginç çözümlere başvurulduğu gözlenen bu hanın zemin ve birinci kat planları oldukça karmaşıktır. Bu nedenle tipik kat olarak ikinci kat incelenmiştir (Şekil 5.88).

Hanın oldukça sade olan Fincancılar Sokak cephesi gri renkli sıva ile kaplanmıştır. Cephenin yegane süsü katlar arasındaki düz taş silme ile pencerelerin taş sövesidir. İlk üç katın pencere düzeni aynıdır: basık kemerli, taş söveli pencerelerin tümü dışarıdan demir parmaklıdır. Dördüncü kat pencerelerinin tek farkı içeriden yuvarlak kemerli olmakla birlikte, dışarıdan sivri kemerli olmalarıdır. Zemin kat cephesi kısmen dükkan vitrinleri ve tabelalarla kaplı olduğundan çok bozulmuştur. Dikdörtgen taş söveli han kapısının yuvarlak kemerli dökme demir alınlığı ve yine dökme demir kanatları vardır. Giriş aksı üzerinde bütün bina boyunca tek bir pencereye rastlanır, halbuki cephenin geri kalan kısmına pencereler ikili olarak dağılmıştır. Girişin hemen üzerindeki pencere diğerlerinden daha büyük olup, demir parmaklıkları diğerlerinki gibi düz değil, kıvrımlı ve süslüdür. Zemin kat ile birinci kat, birinci kat ile ikinci kat arasında düz taş bir silme vardır, cephe düz bir korniş ile biter (Şekil 5.89; Şekil 5.90). Bitişik nizamda yapılmış olan hanın yanlarındaki binalar daha alçak olduğundan üst katların diğeri cephelere açılan pencereleri vardır.

Basık kemerli olan bu pencerelerde taş söve yoktur, fakat diğerleri gibi dışarıdan demir parmaklıklısıdır (Şekil 5.91).

Kapıdan girince beşik kemerli bir geçit ile avluya varılır. Geçit üzerinde içinde bir kuyu barındıran bodrum kata inen merdivenler görülür. Avlunun girişe göre sol tarafında karşılıklı dizilmiş dükkanlar, sonunda üst katlara çıkan merdiven vardır. Sağ tarafta ise avluya açılan dükkan kapısı yoktur, sadece birinci kattaki odalara çıkan bir merdiven bulunur. Hanın sağ tarafının ilk iki katı farklı düzenlenmiştir: birinci kat odaları hem han içine açılır, hem de zemin kat dükkanlarıyla bir iç merdiven vasıtasıyla bağlantılıdır. Hanın diğer bölümünde olduğu gibi burada da zemin kat tavanı pasalı, birinci katınki beşik tonozludur (Şekil 5.92). Hanın sol tarafındaki koridor üzerindeki odalardan cephe tarafındakiler sadece bir kapı ile, sokağa bakan penceresi bulunmayan karşı sıradakiler ise bir kapı ve bir pencere ile koridora açılır. Kapılar taş söveli, kilit taşı vurgulanmış yuvarlak kemerli, demir kanatlıdır. Yerler rabita döşeli, tavan pasalıdır. Sokağa açılan ikişer penceresi bulunan cephe tarafındaki odalara, -irtifa farkı nedeniyle- kapıdan girince iki, üç basamak ile çıkılır, tavan yükseklikleri de yol eğiminin artışı yönünde azalır.

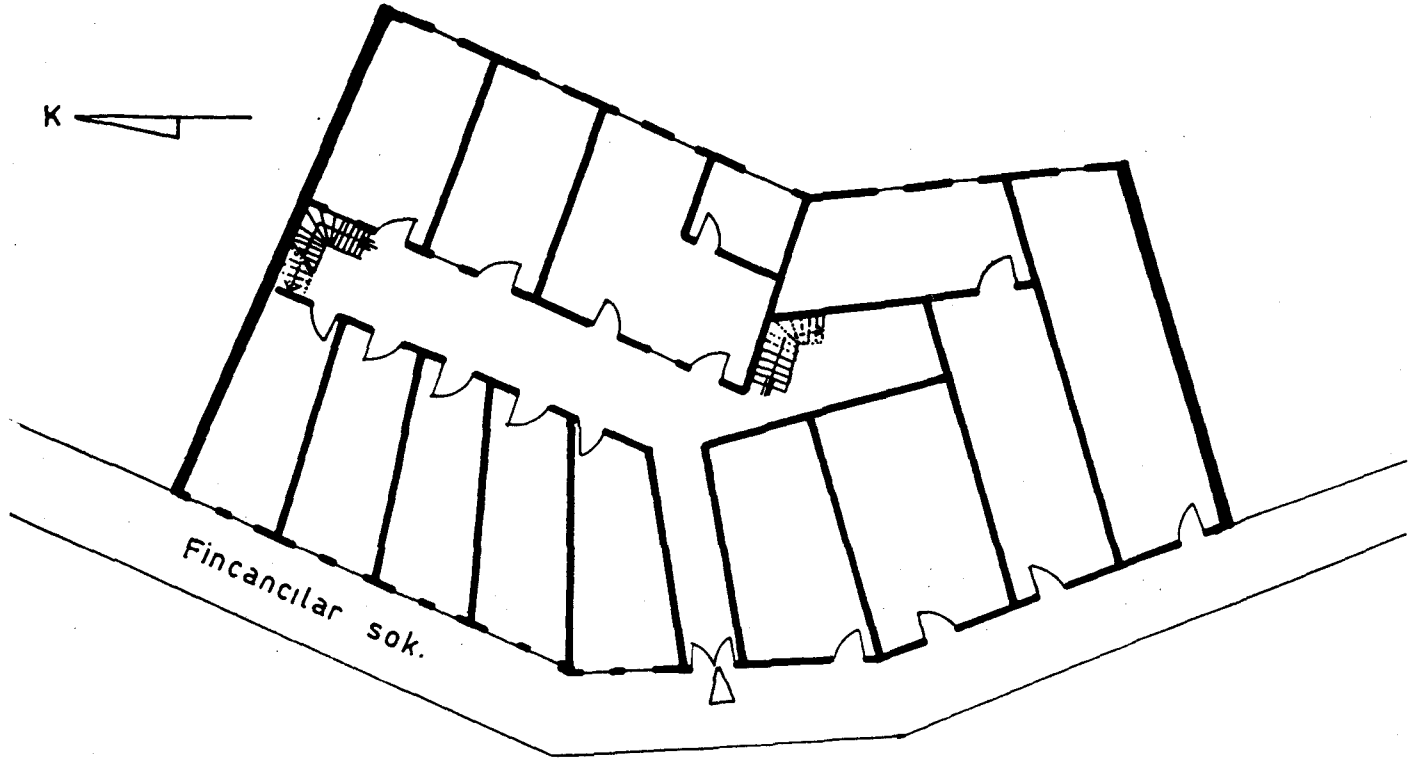
Üst katlar revaklıdır. Kare kesitli payandaların taşıdığı basık kemerli, çapraz tonozlu revaklara açılan odaların cepheleri orijinal hallerini yitirmişlerdir (Şekil 5.93). Her odanın revağa açılan basık kemerli taş söveli dökme demir kanatlı kapısı ve bir penceresi vardır. Dışarıya, içeriden basık kemerli ikişer pencere ile açılan tipik kattaki odaların tavanı düz ve pasalıdır. Halbuki bir üst ve bir alt kattaki odalarda tavanlar beşik tonozludur. Rabita ile döşeli olan odaların içinde birer nişli dolap bulunur. Zamanında birbirine geçmeli olduğu anlaşılan odalardan pek azı bugün bu özelliğini korumuştur.

1868 yılına ait ticaret yıllıklarına göre daha çok deri tüccarlarının faaliyet gösterdiği handa, Cervati (1868), 1889-90 yıllarında, zemin katta özellikle kumaş ticaretinde uzmanlaşmış olan *Maison Anglaise* adlı bir mağaza, bir manifaturacı, bir halıcı, iki komisyoncu, hanın sahibi Yusuf Yusufyan'ın yönetim bürosu, iki tüccar; diğer katlarda beş tüccar, bir matbaacı bulunuyordu. Kayıtlarda adı geçen 13 tüccarın sadece ikisi Müslüman, diğerleri Ermeni asıllı gayri-müslim azınlık mensubuydu, odabaşının adı Kirkor Beylerian'dı (Cervati, 1889-90). Handa, 1940'lı yıllardan beri ağırlıklı tekstilciler faaliyet göstermektedir.

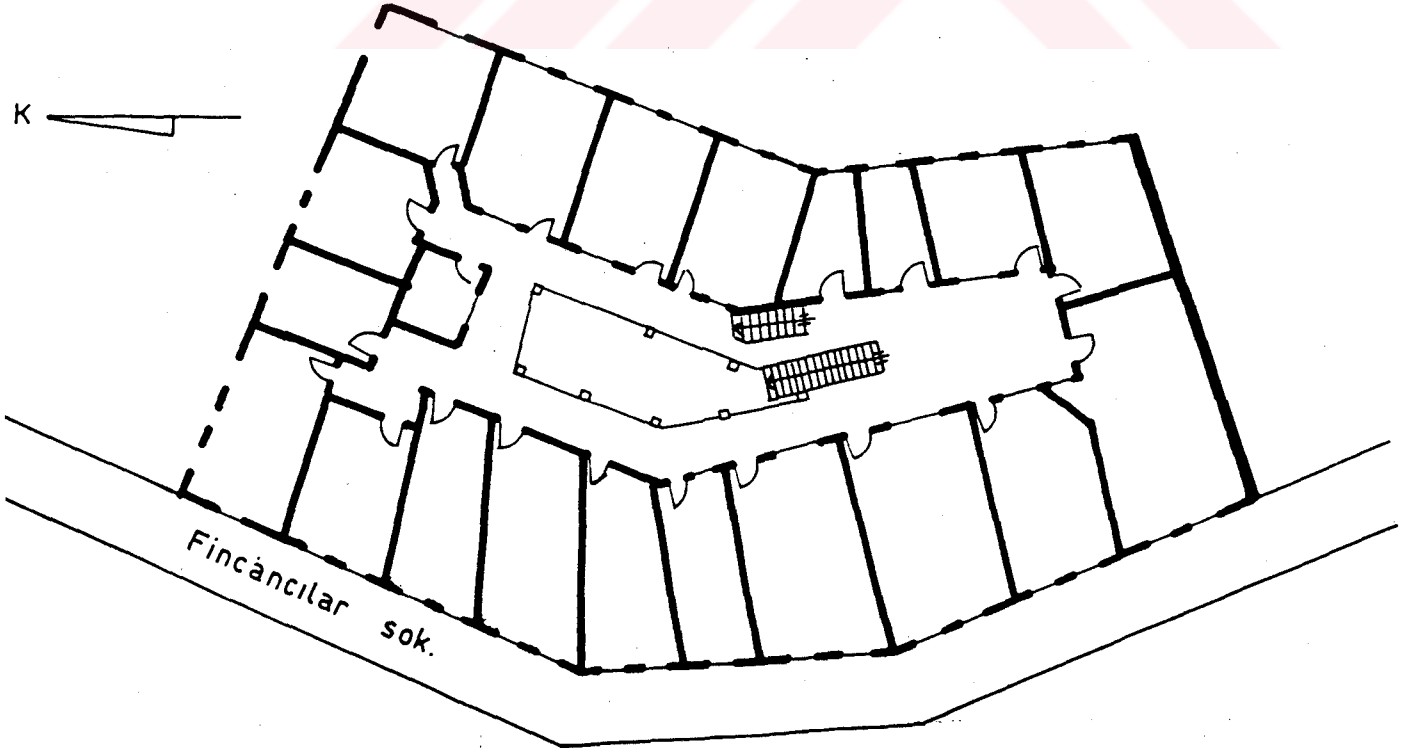
Yusufyan Han, irtifa farkına ve yolun çizgisine uyum göstermek için bulunan mimari çözümler açısından ilginçtir. Ayrıca, kısmen klasik Osmanlı hanlarının özelliklerini göstermekle beraber zamanının modern, Avrupa'dan ithal edilmiş teknik ve mimari özelliklerini barındırması bakımından da dikkate almaya değerdir. Revaklı oluşu, beşik tonuz, çapraz tonoz gibi yapı elemanlarının kullanılmış olması, basık kemerli taş söveli pencereler klasik Osmanlı hanlarını çağrıştırırken, giriş kapısının dökme

demir alınliğı, kilit taşı vurgulanmış yuvarlak kemerler, avlunun ¼zerindeki cam çatı batı mimarisinin etkisini yansıtır.

YUSUFYAN HAN
ZEMİN KAT PLAN KROKİSİ

Şekil 5.88 : Yusufyan Han (plan krokileri)

YUSUFYAN HAN
TİPİK KAT PLAN KROKİSİ

YUSUFYAN HAN

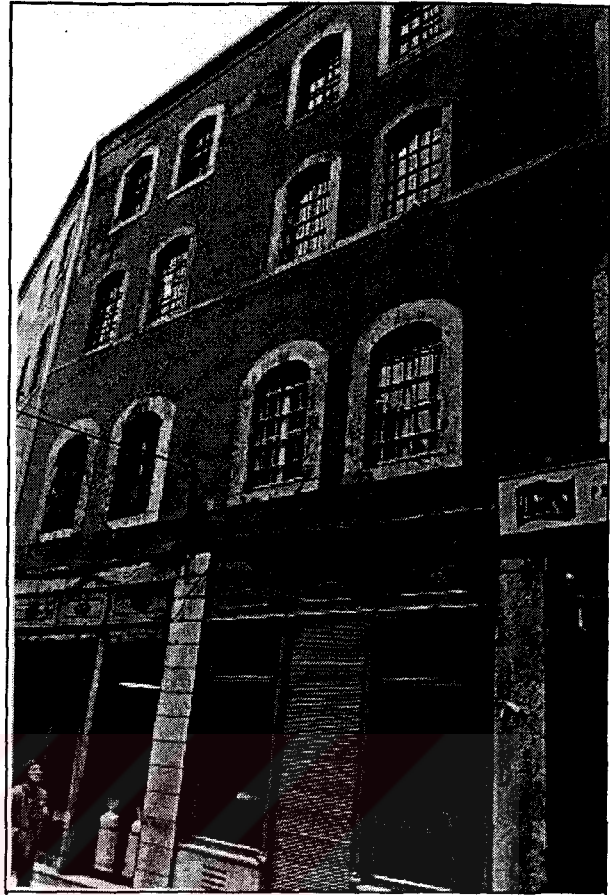
Şekil 5.89

Şekil 5.90

Şekil 5.91

Şekil 5.92

Şekil 5.93

5.2. Eminönü Bölgesi Pasajları

Bu çalışmanın kapsadığı döneme ait pasaj sayısının Galata Bölgesi'ne göre nispeten az olduğu Eminönü Bölgesi'ndeki belli başlı üç pasaja katalogda yer vermiş bulunuyoruz.

5.2.1. Hacıpulo Han (-Pasajı)

Eminönü bölgesinin az sayıdaki pasajlı hanlarından biri olan Hacıpulo Han'ın esas kapısı Sultanhamam Sururi Mahallesi, Hacıküçük Sokak No.39'da (eski adı Hacıpulo Sokak), ikinci kapısı Mahmutpaşa Yokuşu No.248'dedir. Zamanında daha çok yük girişi olarak düşünülmüş olan Hacıküçük Cami Sokak No.41'deki kapı artık yoktur. Bugünkü haliyle Hacıpulo Han'ın Mahmutpaşa Yokuşu tarafındaki iki katlı bölüm Aslan Han adlı ayrı bir yapıdır. Ancak gerek iki bölüm arasındaki mimari stil devamlılığı nedeniyle, gerekse Goad sigorta haritalarında aynı parsel üzerinde sadece Hacıpulo Han'ın adının geçmesinden dolayı orijinalde bugünkü Aslan Han'ın Hacıpulo Han'ın bir bölümü olduğunu, değişen mülkiyet durumları nedeniyle sonradan bu bölüme ayrı bir ad verildiğini anlıyoruz.

Kitabesi olmayan hanın yapım tarihi ve mimarının adına yazılı kaynaklarda da rastlanmamıştır; ancak 1868 baskısı ticaret yıllıklarında isminin geçiyor oluşu bu tarihten önce yapıldığına işaret etmektedir (Cervati, 1868). Hanın Necip Erdoğan adlı odabaşından aldığımız bilgilere göre, bina, Hazzopoulos isminde Rum asıllı biri tarafından yaptırılmış, daha sonra Korope Kuyumcuyan'a satılmıştır; bu nedenle hanın bir diğer adı da "Kuyumcuyan Han"dır. 1942'de Varlık Vergisi çıkınca Kuyumcuyan, hanın yarısını Salih Çizmeçi'ye satmış ve kalanı da hissedarlar arasında pay etmiştir, öyle ki bugün neredeyse her oda farklı kişilerin mülkiyetindedir.

Zeminle birlikte kısmen iki, kısmense üç katlı olan Hacıpulo Han'da geçidin üzeri cam çatı ile örtülüdür. Geçit kısmı ikinci bir koridor ile kesilir. Yamuk olan parsel uyum sağladığından düzgün bir plana sahip değildir, bu nedenle mağaza ve odalar farklı büyüklüktedir. Mağazaların hepsi iki katlıdır: İkinci kat odalarına hem dükkan içlerinden, hem de geçit boşluğu üstündeki çelik-ahşap ızgara koridora açılan kapılardan girilir. Üçüncü kat odaları ise geçit boşluğunun dört tarafını çeviren demir korkuluklu bir galeriye açılır. Üst katlara çıkan merdiven ana kapıdan girince sağdadır (Şekil 5.94). Zemin katta Hacıpulo Han ile Aslan Han kısmını ayıran dökme demir sürgülü bir kapı göze çarpar.

Horasan harçlı, demir putrelli yığma bir bina olan Hacıpulo Han'ın cepheleri nispeten sadedir. Hacı Küçük Sokak'taki basık kemerli ana giriş cephenin ortasına yerleştirilmiştir, her iki tarafında beşer mağaza bulunur. Bu girişin kapı kanatları

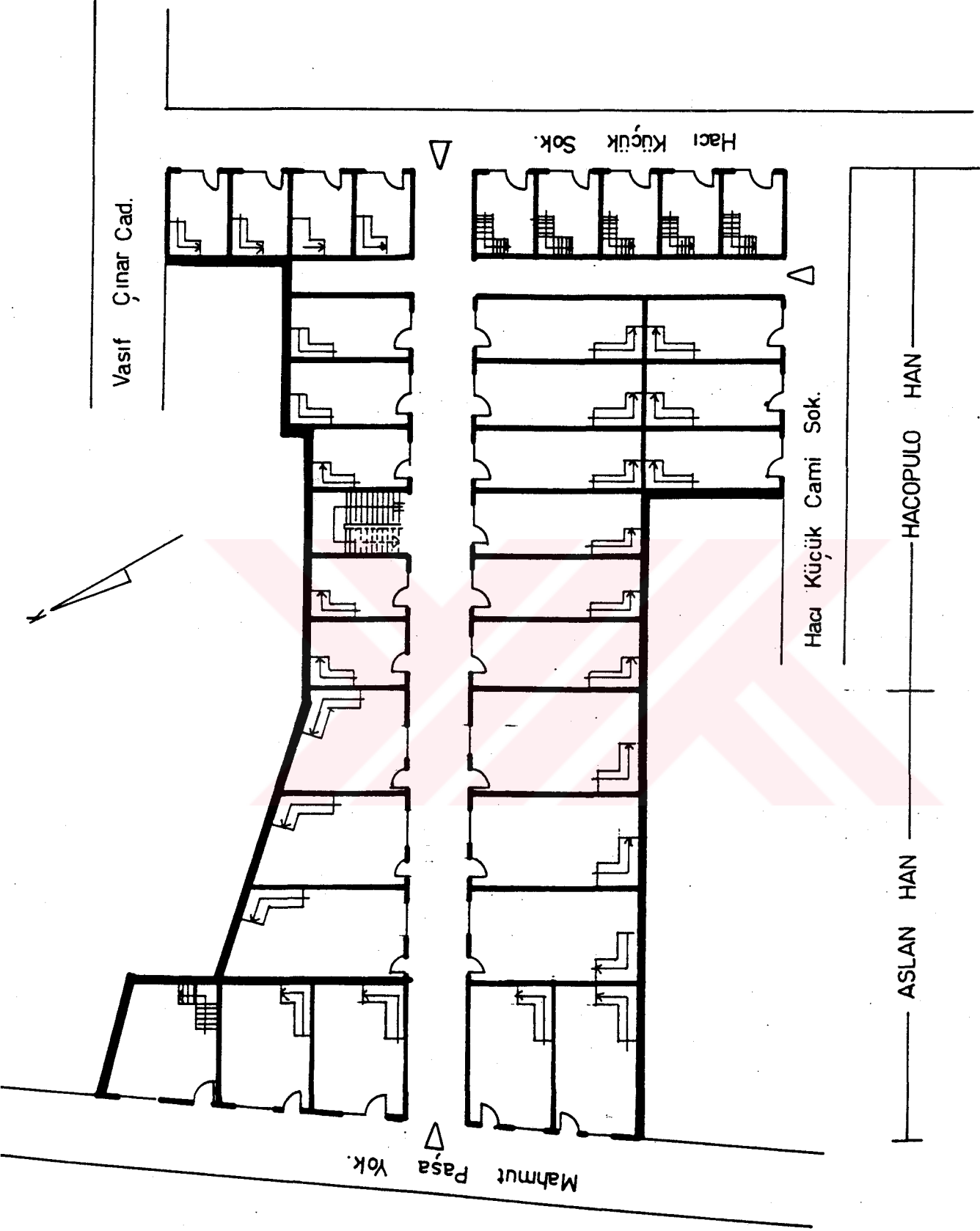
dökme demirdir, üst kısmında yine dökme demir bir alınlık vardır (Şekil 5.95). Tüm mağazalarının orijinal cephesinin bozulduğu hanın birinci kat cephesi 12 pilastrla 11 eşit parçaya bölünmüştür. Her parça üzerinde demir parmaklıklı basık kemerli taş söveli ikişer pencere bulunur. İkinci kat cephesini bölen pilastrlara sıvayla enine kesme taşlı görüntüsü verilmiştir. Bu kattaki, yine sıvayla kesme taş süsü verilmiş söveleri olan pencereler düz atkılidir. Pencerelerin üzerinde çıkıntılı ve kesintili bir silme ile altında cephe boyunca kesintisiz devam eden ve sıvayla kesme taş süsü verilmiş motifiyle dikkat çeken ikinci bir silme göze çarpar. Ayrıca, kat araları da dışbükey profilli silmelerle vurgulanmıştır. Cephe dış kesimi friziyle sonlanır (Şekil 5.96). Cephenin Vasıf Çınar Caddesi tarafındaki son üç bölümü yolun eğimi nedeniyle daha yüksektir, dolayısıyla bu kısımda bir ve ikinci katların pencere sıraları arasına küçük bir pencere sırası daha yerleştirilmiştir, ki bunlar tavanı diğer bölümlere göre daha yüksek olan birinci kat odalarına ait tepe pencereleridir (Şekil 5.97). Oldukça karactersiz olan cephe herhangi bir üslupla tanımlanamaz. Mahmutpaşa Yokuşu'ndaki, bir diğer deyişle Aslan Han cephesi'ndeki giriş cephenin simetri aksından sağa kaymıştır, cephenin sağında iki, solunda beş dükkan vardır. Basık kemerli giriş açıklığı dökme demir bir alınlık ve kapı kanatlarıyla kapatılmıştır. Zemin kat cephesi dükkan vitrinleri nedeniyle orijinal halini yitirmiştir. Birinci kat cephesi korint başlıklı pilastrlarla altı eşit parçaya bölünmüştür. Her parça üzerinde basık kemerli, taş söveli, demir parmaklıklı birer pencere vardır. Neo-Klasik üslup özelliklerini gösteren bu cephe, dışbükey profilli bir silme ve bir parapet ile sonlanır (Şekil 5.98). Hacı Küçük Cami Sokak cephesi, Hacı Küçük Sokak cephesi ile aynı özellikleri gösterir, fark sadece cephenin pilastrlar ile bölünmesindedir. Birinci kat, altı pilastr ile eşit olmayan beş parçaya, ikinci kat ise dört pilastr ile yine eşit olmayan dört parçaya bölünmüştür. Birinci katın ikinci ve üçüncü pilastrları arasındaki üçüncü kapı sonradan kapatılmıştır. Bu kattaki basık kemerli, demir parmaklıklı pencerelerin çoğu orijinal halini yitirmiştir (Şekil 5.99).

Tonozlu bir geçitle Hacı Küçük Sokak'taki ana girişten mermer döşeli geçit koridoruna gelinir. Odabaşından aldığımız bilgilere göre, geçidin her iki tarafındaki iki katlı mağazaların geçide açılan kapı ve vitrin doğramaları zamanında ahşapdı ve dışarıdan katlanan bir demir kepengle akşamları güvenlikleri sağlanıyordu. Orijinalde, mağazaların zemin ve birinci katlarını -bugün halen Aslan Han kısmında olduğu gibi, ahşap bir döşeme ayırıyordu. Birinci katın tavanı beşik tonoz, ikinci katınki volta döşemedir. Bütün odaların yer döşemesi rabıtaadır. Odalardan bazılarının sonradan açıldığını öğrendiğimiz, depo olarak kullanılan bodrum katları vardır. Odalar arasında geçiş sağlayan kapılar basık kemerlidir. Goad sigorta haritalarına bakıldığında soldaki Mehmet Paşa Hana bitişik bloğun tümünün zamanında tek bir şirkete ait olup, bölünmemiş olduğu anlaşılıyor (Goad, 1904).

Geçidin sağ tarafındaki mermer merdivenlerden birinci kattaki odaların açıldığı çelik-ahşap ızgara koridora çıkılır. Gerek bu kattaki, gerekse bir üst kattaki ferforje korkuluklar Neo-Klasik üslup özelliklerini gösterir. Odabaşından aldığımız bilgilere göre, mağazaların ikinci katına -bugün halen Aslan Han kısmında olduğu gibi, orijinalde sadece mağaza içlerinden çıkılıyordu: buradan anlaşılacağı üzere birinci kattaki çelik- ahşap ızgara koridor ile bu koridora açılan kapılar sonradan yapılmıştır. Orijinalde, birinci kattaki odalar Aslan Han'da olduğu gibi sadece basık kemerli, taş söveli ve demir parmaklıklı birer pencere ile geçit boşluğuna açılıyordu (Şekil 5.100; Şekil 5.101). İkinci kattaki kısmen depo olarak kullanılan odalar, birbirini kesen, tabanı çini kaplı iki koridor üzerine dizilmiştir. Koridora dikdörtgen taş söveli ve içeriden demir kanatlı bir kapı ve bir pencere ile açılan bu kattaki odaların hemen hepsinin cephesi orijinal halini korumuştur (Şekil 5.102). Üst katlardaki odaların çoğu ikişer pencereyle dışarı açılır, fakat bazılarının sokağa bakan penceresi yoktur.

Hanın en eski fonksiyonu hakkında başvurduğumuz 1868 tarihli ticaret yıllığında bir komisyoncu, bir kitapçı ve bir tüccarın adı geçmektedir (Goad, 1904). Ticaret yıllıklarının daha geç bir baskısında bu handa bir banker, *Credit Lyonnais* adlı şirketin acenteliğinin bir şubesi, bir hırdavatçı, beş manifaturacı, iki tuhafiyeci ve bir tüccarın faaliyet gösterdiği belirtilmektedir. Kayıtlardaki isimlerden han sakinlerinin tümünün gayri- müslim azınlık mensubu olduğu anlaşılıyor (Cervati, 1889-90). Geçmişte olduğu gibi şimdilerde de Hacıpulo Han'da faaliyet gösterenler arasında ağırlıklı olarak manifaturacılar bulunmaktadır. Goad sigorta haritalarına göre yüzyıl dönümünde handa bir de *Assurances Phoenix Autrichien et la Estrella* adlı Avustura sermayeli bir sigorta şirketi vardı, ki bu şirket Mehmet Paşa Han'a bitişik bölünlenmemiş kısmın tümünü işgal ediyordu (Goad, 1904).

Eminönü bölgesindeki az sayıdaki pasajlı hanlardan olan Hacıpulo Han, aynı zamanda 19. yüzyıl hanlarının en eski ve en iyi korunmuş örneklerinden olmasıyla da dikkat çeker. Ayrıca, hanın geçmişteki ve günümüzdeki fonksiyonu arasındaki süreklilik de kayda değer bir özelliktir.

Şekil 5.94 : Hacopulo Han (plan krokisi).

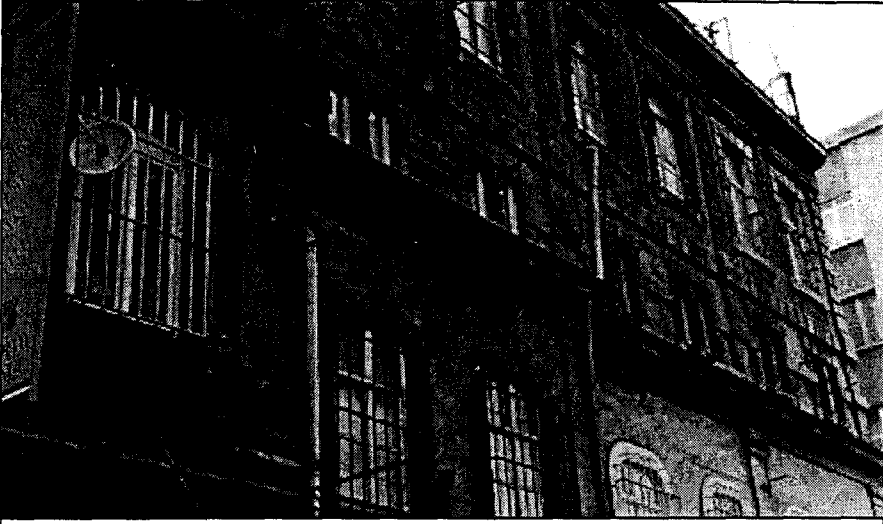
HACOPULO HAN (GEÇİT)

Şekil 5.95

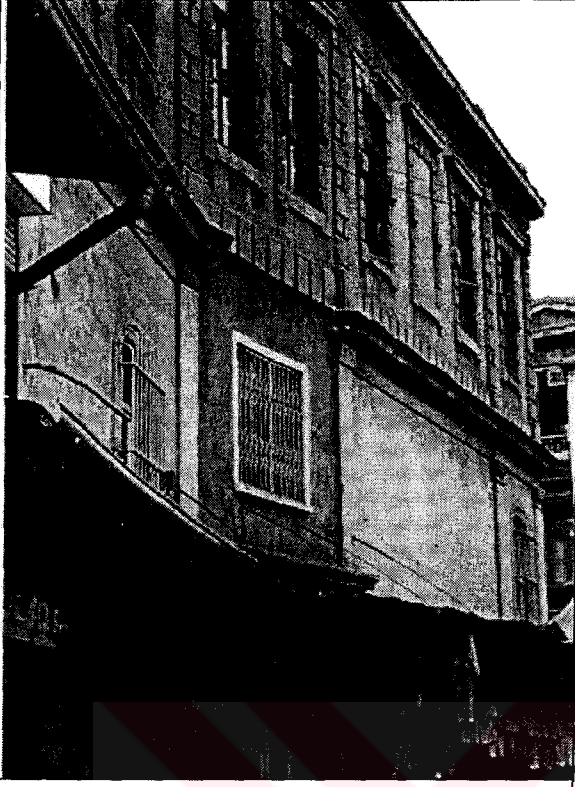
Şekil 5.96

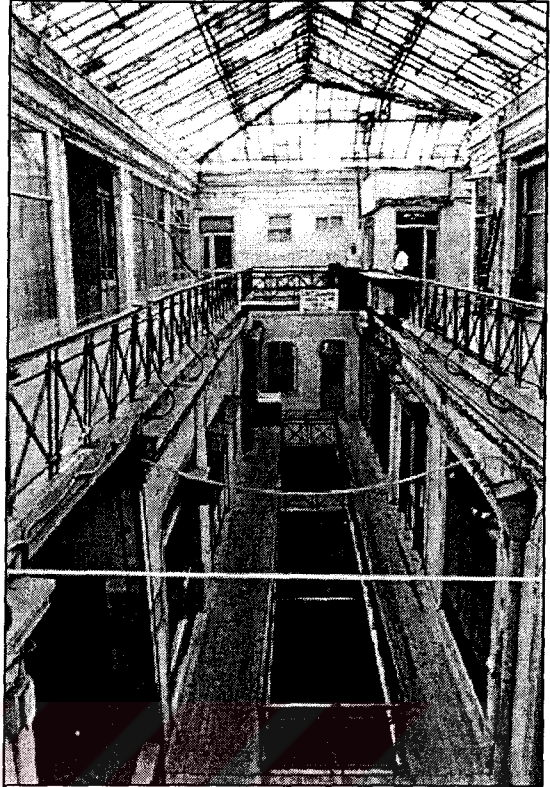
Şekil 5.97

Şekil 5.98

Şekil 5.99

Şekil 5.100

Şekil 5.101

Şekil 5.102

5.2.2. Hamdi Bey Geçidi (Passage Topalyan)

Eminönü, Sururi Mahallesi'nde Hoca Hanı Sokak ile Katırcıoğlu Sokağı'nı (eski adı Molla Taşı Sokak) birbirine bağlayan pasajlı bir handır. Esas girişi Katırcıoğlu Sokak No. 8'deki hanın diğer kapısı, başka birçok 19. yüzyıl hanının bulunduğu Hoca Hanı Sokak No. 33'tedir.

1893'te manifaturacı *Alexian Topalyan* isimli bir kişi tarafından yaptırılmış olan Hamdi Bey Geçidi'nin mimarı Tepebaşı Tiyatrosu, Fener Stefan Kilisesi, Cibali Tütün Fabrikası gibi birçok önemli yapıya imzasını atmış olan *Hovsep Aznavur*'dur (Pamukciyan, 1979). Hanın en eski sakinlerinden olan Tahsin Polat'dan aldığımız bilgilere göre büyük mübadele sırasında Atatürk bu geçidi Selanikli Hamdi Bey'e memleketindeki malları karşılığında vermiştir. Günümüzde çok hisseli olan han, Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 14.12.1974 tarih ve 8128 sayılı kararıyla korunması gerekli eski eser olarak tescil edilmiş ve koruma grubu II olarak belirlenmiştir (Em. Bel. İmar Arş.). 1950'de geçirdiği büyük yangın sırasında yapının döşeme, doğrama gibi ahşap kısımları ile, badadı olan ara duvarları yanmış, daha sonradan ara duvarlar betonlaştırılmıştır.

İnce uzun bir dikdörtgen şeklindeki Hamdi Bey Geçidi'nin Hoca Hanı Sokak cephesi iki, Katırcıoğlu Sokak cephesi üç katlıdır. Yapının ortasındaki pasaj kısmının üzerinde iki yana eğimli cam çatı bulunur. Bu çatı ile İstanbul Yeni Çarşı'nın çatısı arasında büyük benzerlik vardır. Kot farkından dolayı Hoca Hanı Sokak cephesinin zemin katı Katırcıoğlu Sokak cephesinin birinci katına tekabül eder ve tipik kat olarak bu kat çalışılmıştır (Şekil 5.103). Demir putrelli yığma bir bina olan Hamdi Bey Geçidi'nin parselde kapladığı alan 1359,5 metrekaredir (Em. Bel. İmar Arşivi).

Hamdi Bey Geçidi'nin biri son derece sade, diğeri gayet süslü ve hareketli olan iki cephesi arasında hiçbir benzerlik yoktur. Esas cephe olan Katırcıoğlu cephesi kesme taş kaplı olup gayet ağır dekoratif unsurlara sahiptir. Neo-Klasik üslup özelliklerini gösteren bu cephede aynı zamanda Barok bir hareket görülür (Şekil 5.104). Eyol başlıklı iki mermer sütun arasındaki giriş düz atkılı olup cephenin simetri aksındadır. İki yanında ikişer dükkan bulunur. Zemin kat cephesinin tamamı enine kesme taşlı pilastrlar arasındaki dükkan vitrinleri ve dükkanların asma katının uzun dikdörtgen, demir parmaklıklı pencereleriyle kaplıdır. Zemin kat ve birinci kat arasında furuşlu, taş bir silme görülür. Simetrik cephenin geri kalan kısmı boyunca uzanan düz başlıklı dört pilastr ve eyol başlıklı iki sütun ile cephe düşey yönde beş parçaya bölünmüştür. Giriş aksındaki, iki yivli sütun arasındaki parça diğerlerinden daha geniştir. Birinci kat pencerelerinin tümü üçgen alınlıklı ve taş parapetlidir. Pencerelerin üçgen alınlığını yivli, eyol başlıklı küçük sütunlar taşır. Giriş aksı üzerindeki pencere daha geniş olup, alınlığı sütunların yanısıra iki pilastra dayanır, bu pencerenin iki yanında düz atkılı iki ayrı pencere görülür. İkinci kat pencereleri

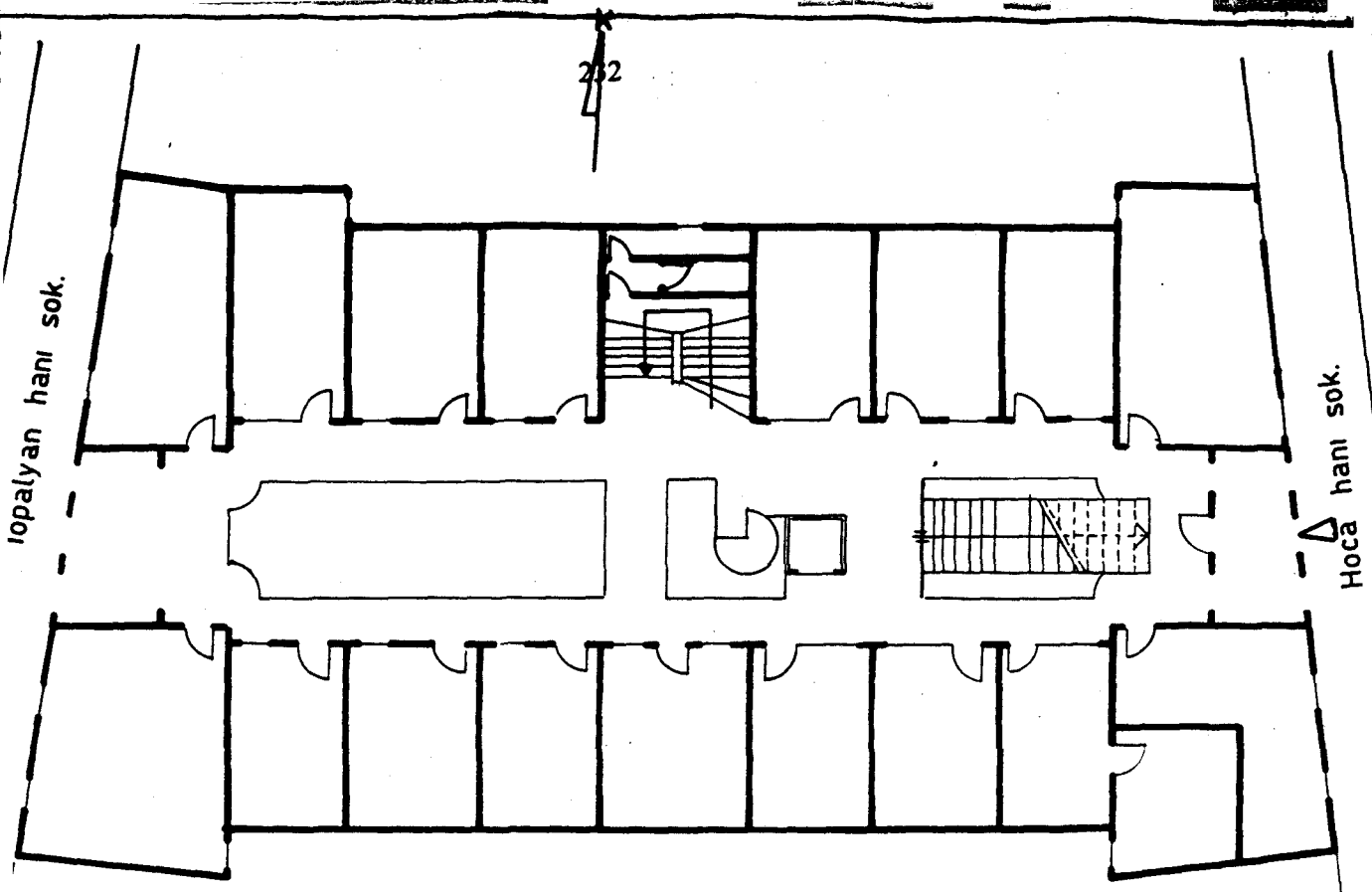
düz atkılı ve alt kat gibi taş parapetlidir. Dış kesimi frizi ile sonlanan ikinci katın devamında yanlarda ve ortada birer üçgen alınlık dikkat çeker (Şekil 5. 105; Şekil 5.106).

Gayet sade, beyaz renk sıvalı, iki katlı Hoca Hanı Sokak cephesi hem zemin hem de birinci katta altı pilastr ile beş parçaya bölünmüştür (Şekil 5.107). Zemin kat cephesinin ortalarında düz başlıklı iki mermer sütun arasındaki giriş açıklığı dikkat çeker (Şekil 5.108). Dükkan vitrinleriyle kaplı olan zemin kat cephesinin geri kalan kısmı orijinal halini yitirmiştir. Birinci kat profilli bir silme ile zemin kattan ayrılır. Cephenin tek süsü olan ve yatay cepheye dikey yönde bir hareket sağlayan pilastrlar arasında dikdörtgen taş söveli birer pencere bulunur. Cephe yuvarlak profilli bir korniş ile sonlanır (Şekil 5.107).

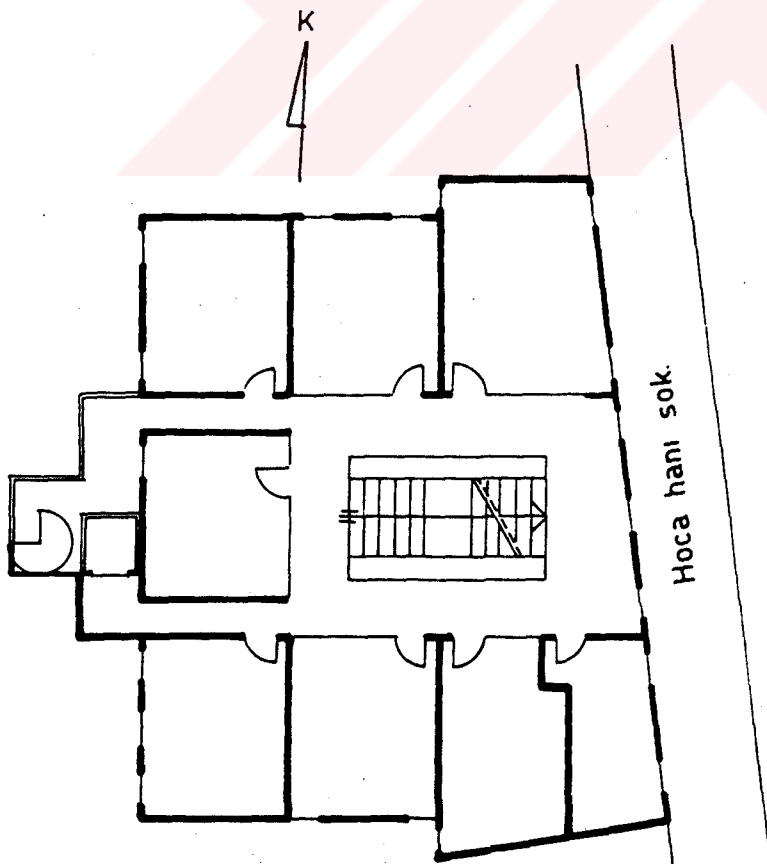
Tipik kat olarak aldığımız birinci katın ortasında, üzeri camekanlı boşluğun dört bir yanını çeviren dökme demir korkuluklu bir galeri vardır (Şekil 5.109). Galerinin üç yanı dükkanlarla çevrilidir, kısa kenarlarından biri üzerinde ise Hoca Hanı Sokağı'na açılan kapı bulunur. Kapının hemen yakınında kat merdiveni görülür. Bu kattaki 19 dükkandan galerinin kısa kenarı üzerinde olan hariç hepsi aynı büyüklüktedir. Bir kapı ve vitrinle galeriye, basık kemerli ikişer pencere ile dışarıya açılan dükkanların kapı ve pencereleri demir kanatlarla emniyete alınmıştır. Dükkanların tavanı volta, yerleri rabita döşemedir. Demir karkaslar üzerinde taşınan galerilerin ise yerleri çini döşelidir. Hoca Hanı Sokak girişine göre sol kanattaki odaların zamanında sokağa veya ışıklığa bakan pencereleri şimdi, bitişikteki bina nedeniyle hep kapalı olmak durumundadır.

İlk yapıldığı yıllarda Hamdi Bey Geçidi'nde üç manifaturacı (biri üç, diğerleri birer oda işgal ediyordu), üç tüccar, dört komisyoncu, bir hazır giyim mağazası (iki oda), yabancı bir şirketin mümessilliği, bir banker ve bir avukat bulunuyordu. Han sakinlerinin hemen hepsi ve odabaşı Ermeni asıllıydı. Handa faaliyet gösteren tüccarlardan biri hanın sahibi Alexian Topalyan ve oğullarıydı (Annuaire Oriental, 1913). Goad sigorta haritalarına göre ise 1904'te bu handa Ass. *Union de Paris et Western* adlı bir sigorta şirketi vardı (Goad, 1904). Günümüzde ise hanın tümünde yine eskiden olduğu gibi ağırlıklı tekstil ürünleri ticareti yapanlar faaliyet göstermektedir.

İki sokak arasındaki ince uzun bir parsel üzerine kurulduğundan iki kapılı olan ve bu nedenle geçit veya pasaj olarak adlandırılan bu yapı aslında iki kapılı bir handır. Orijinal halini iyi korumuş olması ve tarih içerisinde fonksiyonunda görülen süreklilik bu hanı ilginç kılan diğer özelliklerdir.

HAMDİ BEY GEÇİDİ (TOPALYAN PASAJI)
ZEMİN KAT PLAN KROKİSİ

Şekil 5.103 : Hamdi Bey Geçidi Han (plan krokisi)..

HAMDİ BEY GEÇİDİ (TOPALYAN PASAJI)
TİPİK KAT PLAN KROKİSİ

HAMDİ BEY GEÇİDİ

Şekil 5.104

Şekil 5.105

Şekil 5.106

Şekil 5.107

Şekil 5.108

Şekil 5.109

5.2.3. İstanbul Yeni Çarşı (Abud Efendi Han)

Eminönü, Daye Hatun Mahallesi'nde, Mahmut Paşa Yokuşu, Tarakçılar Caddesi ve Tarakçılar Hanı Sokak ile çevrili ada üzerindeki pasajlı bir handır. Her üç cepheye de açılan birer kapısı vardır. Ana girişi Mahmut Paşa Yokuşu No. 204'tedir.

Kitabesindeki tarihten 1895'te yapıldığı anlaşılan hanın ismi cephesinde *İstanbul Yeni Çarşı* olarak belirtilmiş olsa da han daha çok *Abud Efendi Han* olarak bilinir. Suriyeli Ahmed Abud Efendi tarafından yaptırılmış olan İstanbul Yeni Çarşı'nın mimarlarının ismi binanın cephesinde belirtildiği gibi *Theochari Bassilades* ile *Demetre TH. Bassilades*'tir.

Üç cephe İstanbul Yeni Çarşı iki katlıdır, sadece Mahmut Paşa Yokuşu cephesinde zemin ile birinci kat arasında bir de asma kat vardır. Tarakçılar Caddesi ile Mahmutpaşa Yokuşu'nu birbirine bağlayan pasajın üzeri cam çatılıdır (Şekil 5.111). Uzun, düzgün bir aks üzerindeki pasaja iki yanda dükkanlar açılır. Cepheleeri kendisini çevreleyen sokakların çizgisini takip eden pasajın bir diğer kapısı Tarakçılar Hanı Sokak üzerindedir (Şekil 5.110). İki katın planları benzerdir. Demir putrelli kagir bir yapı olan toplam 70 odalı İstanbul Yeni Çarşı'nın parselde kapladığı alan 1714,5 metrekaredir (Em. Bel. İmar Arş). Günümüzde çok hisseli olan han, Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 16.01.1982 tarih ve 13394 sayılı kararıyla korunması gerekli tarihi eser olarak tescil edilmiştir.¹⁶

İstanbul Yeni Çarşı'nın cephelerine gri renkli bir sıva ile taş kaplama süsü verilmiştir. Üç cephenin de dekoratif özellikleri aynı olup Neo-Klasik üsluptadır. Esas cephe olan Mahmut Paşa Yokuşu cephesinde kilit taşı vurgulanmış yuvarlak kemerli giriş açıklığının üst kısmında Latin ve Yunan harfleriyle *Stamboul Yenni Tcharchi* yazısıyla 1895 tarihi okunur (Şekil 5.112). Zemin kat ile asma kat boyunca uzanan düz başlıklı beş pilastr bu cepheyi dikey yönde eşit olmayan dört parçaya böler. Pilastrlar arasında kapı boşluğu dışında zemin kat cephesini neredeyse tümüyle kaplayan dükkan vitrinleri ile asma katın demir parmaklıklı, düz atkılı, dikdörtgen pencereleri görülür. En soldaki pilastrın üst kısmında binanın mimarının Arap harfleriyle yazılmış ismi okunur (Şekil 5.113). Cephenin simetri aksından sağa doğru kaydırılmış olan kapı asma kat yüksekliğindedir. Demir kanatlı kapının üst kısmında yuvarlak kemerli dökme demir bir alınlık vardır. Birinci kat asma kattan dış kesimi frizli, dikdörtgen profilli bir silme ile ayrılır. Bu katın cephesi ion başlıklı dört pilastr ile her birinde üçgen alınlıklı birer Fransız penceresi bulunan üç eşit

¹⁶ Bu bilgi İstanbul Büyükşehir Belediyesi Planlama ve İmar Daire Başkanlığı'ndan alınmıştır.

parçaya bölünmüştür. Fransız pencerelerinin dökme demir korkulukları dolama dal motiflidir (Şekil 5.114). Pencerelerin hemen bitiminde cepheleri yatay yönde mafsallandıran bir silme, onun üzerinde de cepheyi sonlandıran dış kesimi ve yumurta-ok frizli bir korniş dikkat çeker. Cephenin tam ortasında, silme ile korniş arasında hanın Arap harfleriyle yazılmış olan kitabesi yer alır (Şekil 5.113). Bu cepheyle diğer iki cephenin pencere düzeni ve süslemesi arasında hemen hiç fark yoktur. Tarakçılar Hanı Sokak cephesi yolun eğimine uyum sağlayacak şekilde yapıldığından düz değildir, ayrıca bu uzun cephe boyunca yolun eğimi arttıkça asma kat yüksekliği azalır ve sonunda asma kat ortadan kalkar (Şekil 5.115). Cephenin tam ortasındaki dökme demir kanatlı han kapısının üst kısmında yine Latin ve Yunan harfleriyle *Stamboul Yenni Tcharchi* yazısı, cephenin Mahmut Paşa Yokuşu tarafındaki ucunda da mimarların sıva üzerine Latin harfleriyle kazınmış isimleri okunur. Ayrıca, pencerelere bakıldığında Tarakçılar Caddesi tarafındaki iki pencerenin diğerlerine göre daha geniş olduğu dikkat çeker. Diğer cephelerle aynı özelliklere sahip olan Tarakçılar Caddesi cephesindeki giriş, cephenin simetri aksından sola doğru kaydırılmış olup dökme demir kanatlı dikdörtgen bir açıklık şeklindedir.

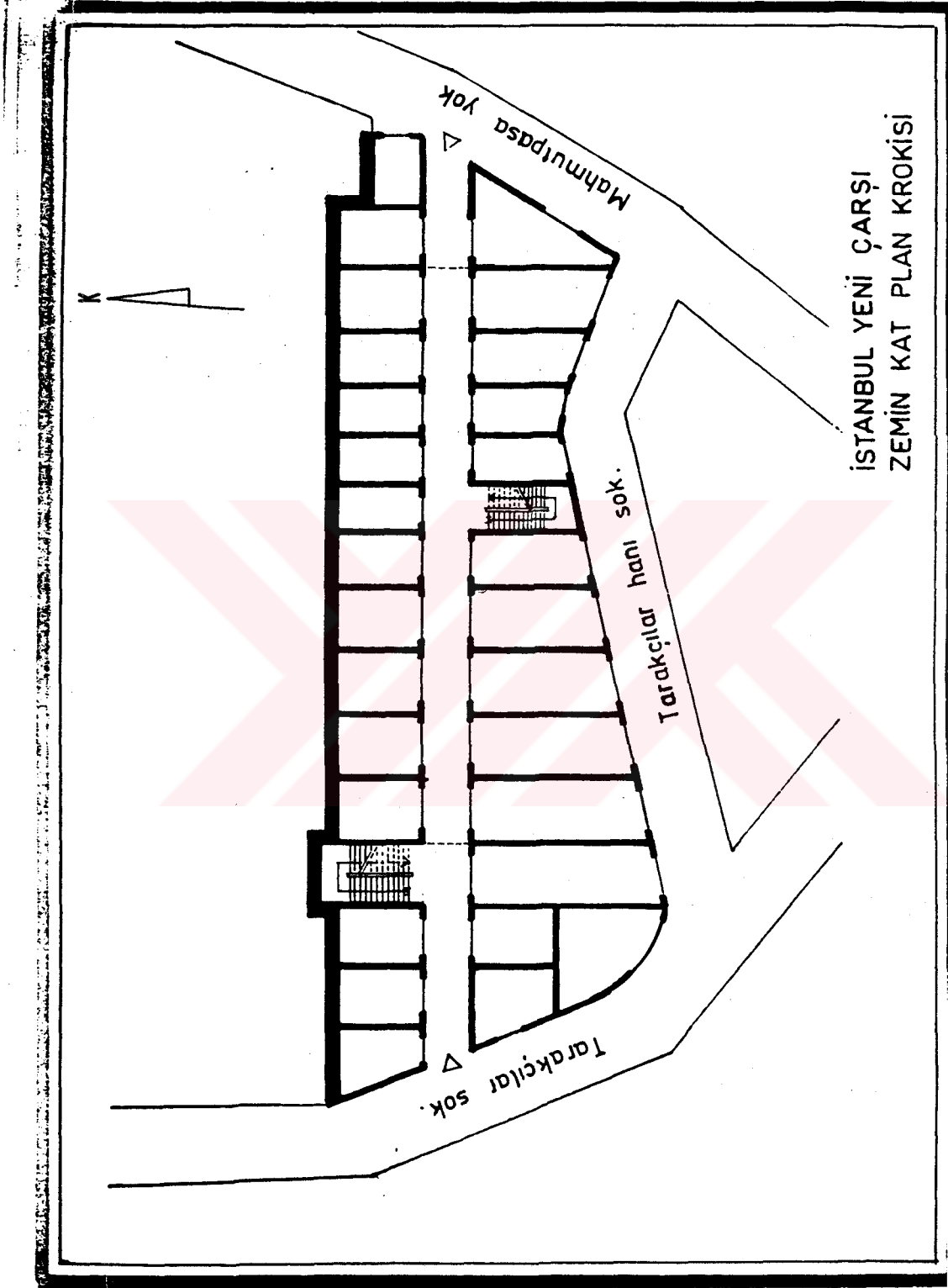
Mahmut Paşa Yokuşu'ndaki kapıdan girince dört basamak ve volta döşemeli geçitle üzeri cam çatılı pasaj kısmına gelinir. Dükkan cepheleri enine kesme taşlı pilastrlar ile sınırlandırılmıştır. Pilastrların devamında üstteki galerinin çıkmasını taşıyan akantus yaprağı ve dolama dal motifli S-kıvrımlı konsollar dikkat çeker. Dükkan vitrinleri orijinal halini yitirmiştir. Koridorun ortalarında solda Tarakçı Hanı Sokak kapısına yönelen geçit, üst kata çıkan yekpare mermer basamaklı kat merdiveni ve depo olarak kullanılan bodruma inen ikinci bir merdiven görülür. İleride sağda ikinci bir kat merdiveni vardır. Birinci katın dört tarafı dökme demir korkuluklu bir galeri ile çevrilidir. Galeri boyunca belli aralıklarla dizilmiş korint başlıklı ince demir sütunlar hem demir putrelli galeri tavanını taşır, hem de uzun galeriye dikey yönde bir hareket sağlar. Tam ortada galerinin iki uzun kenarını birbirine bağlayan bir balkon görülür. Uzun kenarların her birinde 11 kısa kenarda ise 3 oda vardır. Orijinal halini korumuş olan birkaç oda cephesinden odaların dikdörtgen söveli bir kapı ve pencereyle galeriye açıldığı, her kapının içeriden demir, dışarıdan cam-ahşap kanatlı, her pencerenin de dışarıdan demir parmaklıklı olduğu anlaşılıyor (Şekil 5.116).

Zemin kattaki dükkanlardan ana girişe göre solda olanlar hem pasaj içine hem de sokağa açılır. Dükkanlardan Mahmut Paşa Yokuşu üzerindeki hepsi, Tarakçı Hanı Sokağı 'na bakanların bir kısmı iki katlı olup içeriden merdivenle asma katla bağlantılıdır. Tavanı volta döşemeli, yerleri rabitalı olan dükkanların yüksekliği Tarakçılar Caddesine doğru artar ve yaklaşık 4.5 metreyi bulur. Üst kattaki odaların

hepsi tek katlı ve birbirine geçmelidir. Zemin kattakilerden farklı olarak her birinin sokağa açılan içeriden basık kemerli birer penceresi bulunur.

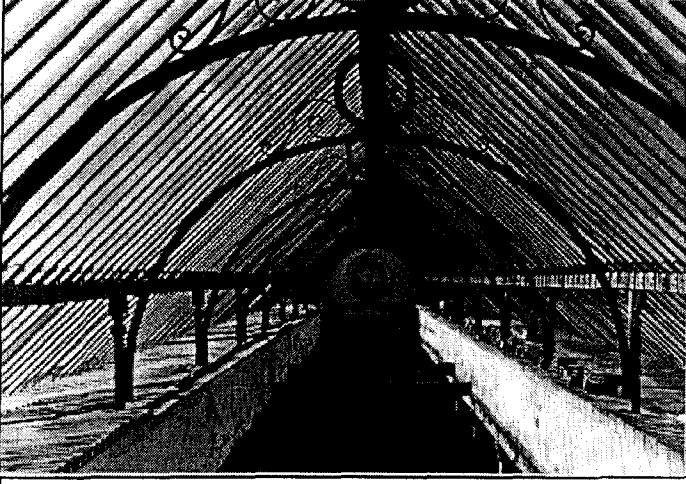
İstanbul Yeni Çarşı'da ilk yapıldığı yıllarda lüks tüketim maddeleri satan tüccarlar ağırlıktaydı: bunların arasında daha çok halıcılar (beş adet) ve İran, Suriye gibi Ortadoğu ülkelerinden getirilen sanat ürünleri ve malları satanlar vardı (beş adet); handa faaliyet gösteren diğer tüccarlar arasında dört tuhafiyeci, bir ipekli kumaş satıcısı, Bursa çamaşırları satan bir tüccar, iki iç çamaşırı ve kazak dokumacısı, iki doğu işlemeleri tüccarı, bir tığ işi dantel tüccarı, iki emaye mallar tüccarı, bir Bursa kumaşı tüccarı, üç kristal obje tüccarı, bir ayakkabıcı, bir amber tüccarı, bir terzi, dört tarak tüccarı, bir gümüş eşya tüccarı, bir hırdavatçı bulunuyordu. Handa faaliyet gösteren esnafın küçük bir kısmı Müslüman, çoğu başta Yahudi asıllı olmak üzere gayrı-müslim azınlık mensubuydu. Hanın sahibi Ahmed Abud Efendi'nin de burada Halep malları satılan ve dokuz dükkandan oluşan bir ticarethanesi bulunuyordu (Annuaire Oriental, 1913). İstanbul Yeni Çarşı'da günümüzde konfeksiyoncu ve trikocular faaliyet göstermektedir.

Eminönü bölgesinin en büyük ve orijinal halini en iyi korumuş pasajlı hanlarından biri olan İstanbul Yeni Çarşı, aynı zamanda Eminönü bölgesindeki pasajlar veya pasajlı hanlar içerisinde hem mimari özellikleri, hem de fonksiyonu bakımından pasaj tanımına en yakın olandır.

Şekil 5.110 : İstanbul Yeni Çarşı (plan krokisi)

İSTANBUL YENİ ÇARŞI

Şekil 5.111

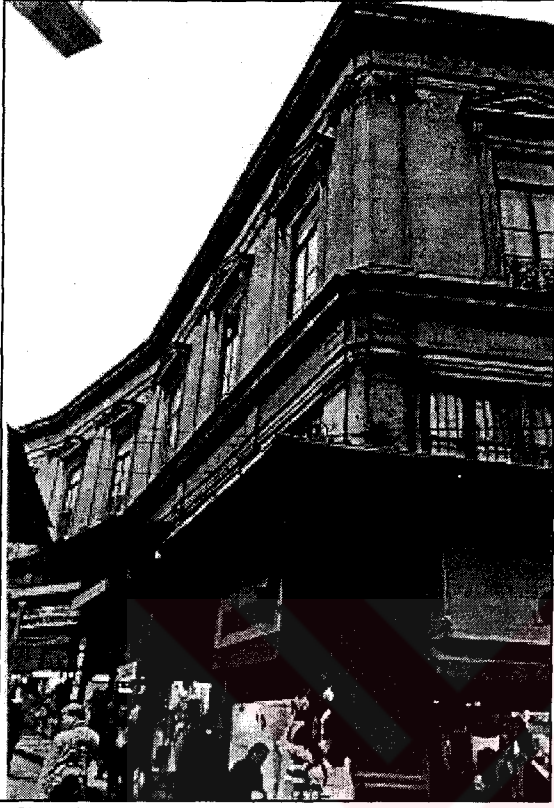
Şekil 5.112

Şekil 5.113

Şekil 5.114

Şekil 5.115

Şekil 5.116

5.3. Galata Bölgesi Hanları

5.3.1. Abed Han

Karaköy, Kemankeş Mahallesi'nde, Erişteci Sokak ve Havyar Hanı Sokak arasındaki parsel üzerinde bitişik nizamda yapılmış bir handır. Biri Erişteci Sokak No.3, diğeri Havyar Hanı İçi Sokak No.19'da olmak üzere iki kapısı vardır. Bina, bitişikindeki Ömer Abed Han'la içiçe geçmiştir.

Abed Han, çeşitli han sakinleri ve Ömer Abed Han'ın sahiplerinden Kaya Tecimen'den öğrendiğimize göre Ömer Abed Han'dan önce yapılmıştır. Kitabesi olmayan hanın kesin tarihi ve mimarı hakkında yazılı kaynaklarda da bilgi yoktur. Yaptıranı Abdul Rahman Abed Bey'dir (Annuaire Oriental, 1913). Üslup özellikleri itibariyle 19. yüzyıl sonunda yapıldığını düşündüğümüz han, Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 14.10.1988 tarih ve 811 sayılı kararıyla korunması gerekli tarihi eser olarak tescil edilmiş, koruma grubu III olarak belirlenmiştir (Bey. Bel. İmar Arş.).

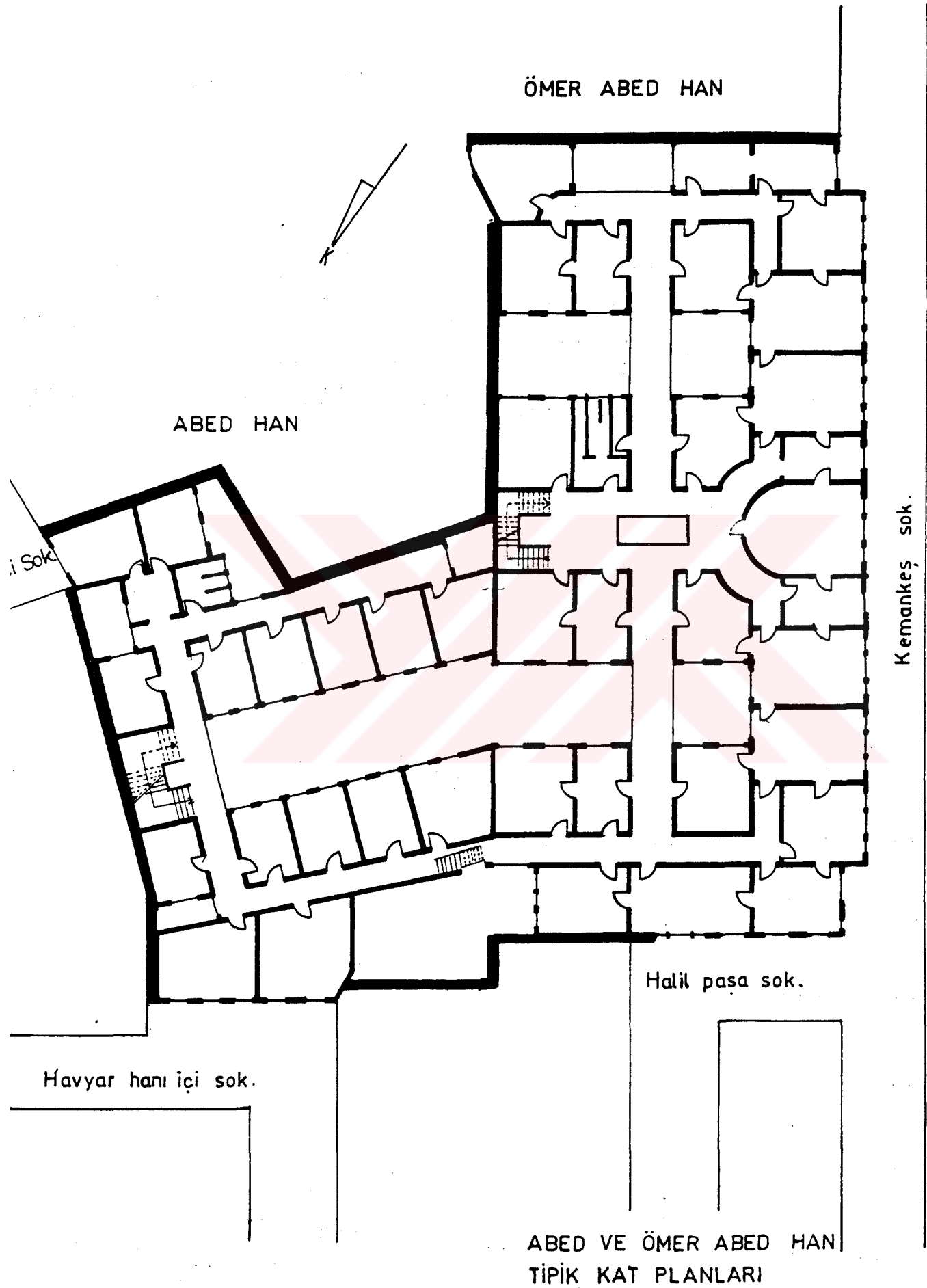
Zeminle birlikte dört katlı ve bodrumlu olan Abed Han'ın planı, üzeri iki yana eğimli bir çatıyla örtülü dikdörtgen bir avlu etrafında düzenlenmiştir. Parselde kapladığı alan 712 metrekare olan hanın zemin katında avluya açılan dükkanlar bulunur, hanın cepheleri de dükkanlıdır (Bey. Bel. İmar Arş.). Ömer Abed Han'la arasındaki bağlantı, avludan bu hanın birinci katına uzanan demir ızgaralı bir merdivenle sağlanmıştır. Bitişik nizamdaki yapının cepheleri çok dar olduğundan üst kat odalarının çoğu ışığı avlu boşluğundan alır. Üst katlarda odalar, hanın üç tarafını dönen koridorun her iki tarafına dizilmiştir. Demir putrelli yığma bir bina olan Abed Han'ın planı parsele uyum sebebiyle girintili çıkıntılıdır. Han genel olarak oda oda düzenlenmiş olmakla birlikte, her katta Erişteci Sokak cephesine bakan birbirine geçmeli üç oda ve tuvaletli birer daire bulunur (Şekil 5.117).

Çok dar olan Erişteci Sokak cephesi girişinin iki yanında başlıkları triglif motifleriyle oluşturulmuş enine kesme taşlı pilastrlar görülür (Şekil 5.118; Şekil 5.119). Birinci ve ikinci kat boyunca yükselen, sıvayla enine kesme taşlı süsü verilmiş pilastrlar her iki katı birleştirir. Burada başlıklar düz olup, üzerlerindeki dikey bir dikdörtgen blok ile kat arası silmesine bağlanmışlardır. Üçüncü katta yine iki yanda pilastrlar görülür: birer kaideye oturtulmuş olan pilastrların başlıkları yine düz olup, bunların devamındaki dikdörtgen bloklar gülbezektir (Şekil 5.120). Pencereler, birinci ve üçüncü katlarda dikdörtgen söveli, ikinci katta ise kilit taşı bezemeli basık kemerli ve sahte balkonludur (Şekil 5.118; Şekil 5.120). Bir diğer bezeme ögesi üçüncü katın pencere eteklerindeki dikdörtgen furuşlardır (Şekil 5.120). Furuşlu bir korniş ve bir parapetle sonlandırılmış (Şekil 5.118) olan cephe bütününde Neo-Rönesans üslup özelliği gösterir. Süssüz olan Havyar Hanı Sokak cephesinin kayda değer herhangi bir özelliği yoktur.

Oldukça sade olan iç cephelerde pencereler dikdörtgen söveli ve sürekli denizliklidir. Zemin kat cephesi dükkan vitrinleri nedeniyle orijinal halini yitirmiştir (Şekil 5.121).

Odaların birbirine geçmeli olduğu Abed Han'da, tüm döşemeler volta döşeme, odalarda yerler rabıta, koridorlarda çini döşelidir. Kapılar içeriden, pencereler ise dışarıdan demir kanatlarla emniyete alınmıştır. Her katta Havyar Hanı İçi Sokak cephesine bakan ikişer oda bulunur, ki bunların biri iki, diğeri üç pencerelidir. Avlu tarafındaki odalar ikişer pencereyle avluya açılır, Erişteci Sokak tarafındakilerin sokağa bakan bir penceresi vardır, pencerelerin hepsi içeriden düz atkıdır.

Abed Han'ın en eski fonksiyonuyla ilgili elimize geçen bilgiler, 1913 yılına ait ticaret yıllıkları kaynaklıdır. Buna göre handa o yıllarda; beş tüccar, dört tahıl tüccarı, iki un tüccarı, bir café, yedi komisyoncu (biri beş oda birden işgal ediyordu), yedi tahıl komisyoncusu (biri iki oda işgal ediyordu), iki kömür tüccarı, *Phenix Français* adlı bir sigorta şirketi (üç oda), *l'Oceanus* adlı bir denizcilik acentası, bir sigorta şirketi acenteliği (iki oda), altı avukat (üçü ikişer oda işgal ediyordu), Bandırma'daki granit taşı ocaklarını işleten bir şirketin ana merkezi (dört oda), iki banker, hanın sahibi Abdul Rahman Abed Bey'in yönetim bürosu (beş oda), *La Patrie* adlı bir sigorta şirketi ve bir terzi bulunuyordu. Çoğunun Rum asıllı gayrimüslim azınlık mensubu olduğu han sakinleri arasında sadece beş Müslüman ismine rastlamış bulunuyoruz (Annuaire Oriental, 1913). Günümüzde, Abed Han'daki dükkan ve odaların çoğunu elektronik eşya ticareti yapan esnaf işgal etmektedir.

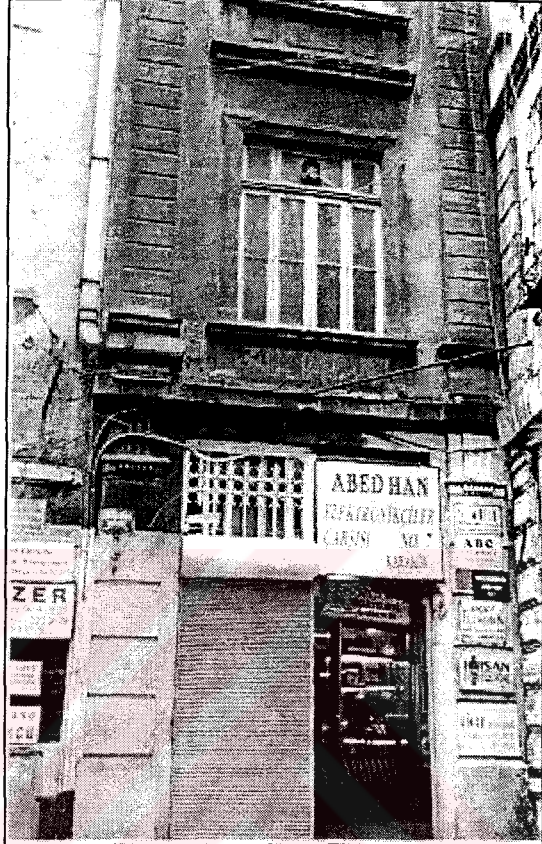

Şekil 5.117 : Abed Han (plan krokisi)

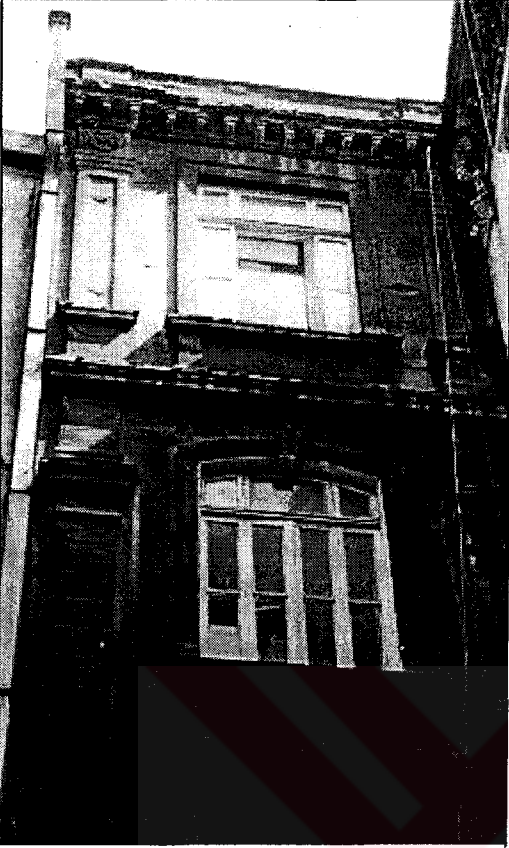
ABED HAN

Şekil 5.118

Şekil 5.119

Şekil 5.120

Şekil 5.121

5.3.2. Ada Han

Karaköy, Kemankeş Mahallesi'nde Gümrük ve Ağaç Tulumba Sokak arasındaki adanın ucunda bulunan bu hanın mevcut tek girişi Gümrük Sokak No.35'tedir, odabaşı Sait Altın'dan aldığımız bilgilere göre hanın Ağaç Tulumba Sokağa açılan ikinci kapısı sonradan dükkana çevrilmek suretiyle iptal edilmiştir.

Kitabesi olmayan hanın tarihi, mimarı ve yaptıranı hakkında yazılı kaynaklarda bilgiye rastlanmamıştır. Bununla birlikte 1880 tarihli ticaret yıllığındaki kayıtlarda isminin geçiyor oluşu bu tarihten önce yapıldığını göstermektedir, fakat aynı kaynağın 1868 baskısında yer almaması 1868'den sonra yapıldığını düşündürmektedir (Cervati, 1880).

Parsel ve arsa durumuna uyma sebebiyle üçgene yakın bir planı olan Ada Han zeminle birlikte üç katlı ve avluludur. Avlunun üstü cam çatıyla kapatılmıştır. Cepheleri dükkanlı olan hanın zemin kat dükkanları sokağa veya doğrudan avluya, birinci ve ikinci kattakiler prese demir koridorlu galeriye açılır (Şekil 5.123). Ancak birinci kattaki Ağaç Tulumba Sokağı'na bakan ortadaki iki odanın orjinalde doğrudan koridora açılmadığı, ara kapılar vasıtasıyla koridora açılan yan odalarla bağlantılı olduğu, sonradan pencerelerden birinin kapıya dönüştürülmesi ve ayrıca kapıyı koridora bağlayan bir köprü ilavesiyle koridora açılır hale getirildikleri izlerden anlaşılmaktadır. Bunun dışında, katlarda Gümrük Sokak tarafındaki iki odanın bir hole, sol köşedeki üç odanın bir başka hole açılması, hollerin de birer kapıyla koridora bağlanıyor olması, hanın kısmen şirketlerin kendi içine kapalı birkaç odalık birimleri kullanacağı şekilde planlanmış olduğunu gösterir (Şekil 5.122).

Demir putrelli yığma bir bina olan Ada Han'ın nispeten sade olan cepheleri aynı özellikleri gösterir: zemin katta dükkan vitrinlerinin aralarında kesme taş kaplama görülür. Hanın, kilit taşı bezemeli yuvarlak kemerli Neo-Rönesans üsluptaki girişi Gümrük Sokak cephesinin simetri aksından sola kaydırılmıştır (Şekil 5.124). Sıvalı birinci ve ikinci kat cephelerinin yegane süsü pencerelerin taş sövesi, taş kat arası silmeleri, sürekli denizlik, pencere eteklerindeki kare furuşlar ve cepheyi sonlandıran furuşlu saçak ile üzerindeki taş parapettir. Birinci kat pencerelerinin basık kemerli, ikinci katınkilerin dikdörtgen söveli olup üst kısmının bir silmeyle çevrelendiği ve yatay vurgunun ağır bastığı cepheler Neo-Rönesans üslup özelliğini gösterir (Şekil 5.125; Şekil 5.126).

Basık kemerlerle bölünmüş volta döşemeli uzun bir geçit giriş ile avluyu birbirine bağlar. Sonradan ilave edilmiş bölümler dikkate alınmazsa sağ tarafta avluya açılan dükkan yoktur, soldaki üç dükkan ise sadece avluya açılır. Avlunun bitiminde karşıda çay ocağı, sağda sonradan kapatılmış olan ikinci han kapısı, solda kat

merdiveni vardır. Birinci kat odalarının koridora açılan pencere ve kapısı yassı kemerli, taş sövelidir (Şekil 5.127). İkinci kat odaları ise dikdörtgen taş söveli bir kapı ve pencereyle koridora açılır. Koridora bakan pencereler demir parmaklıklı, kapılar dışarıdan cam-ağşap, içeriden demir kanatlıdır (Şekil 5.128). Bütün pencerelerin içeriden düz atkılı olduğu handa odalar genellikle iki, bazı yerlerde bir pencereyle sokağa açılır. Bütün mekanların tavanı volta döşemeli, yerler dükkan ve odalarda rabita, avlu ve galeride çini döşeli, kat merdivenleri yekpare mermerdir. Bazı odalar arasında geçiş vardır.

Ada Han'ın geçmişteki fonksiyonu hakkında bulabildiğimiz en eski kayıtlar 1880 yılına ait ticaret yıllığı kaynaklıdır. Buna göre handa 1880'de İtalyan bir mimar, Marmara Adaları şarapçılığına ait bir satış mağazası ve meyhane, çatılar için zift kartonu satıcısı, kömür tüccarı, çelik kasa tüccarı, bir komisyoncu, bir sarraf faaliyet gösteriyordu. Hanın ikinci katında ise *Cervati&Fatzea* kardeşlere ait değişik işyerleri vardı: bunlar arasında en ünlüsü 1868'den itibaren çeşitli aralıklarla çıkartılan ticaret yıllıklarını da belli bir yıla kadar yayına hazırlayıp basan yayınevi ve matbaaydı; diğerleri ise kağıt deposu ve satış yeri, eczane, *Royal Windsor* marka kuaför malzemeleri temsilciliği ve dağıtım işiyle uğraşan ticarethaneydi (Cervati, 1880). Günümüzde ise zemin katını eczane, av-, temizlik-, ambalaj malzemeleri satıcıları, demir, kağıt, boru, deri ticareti yapanlardan, elektronikçi ve ganyan bayiine kadar çeşitli iş kollarında faaliyet gösterenlerin işgal ettiği hanın üst katlarında avukat-, muhasebe büroları, gemi acentelikleri, sigorta-, inşaat şirketleri, kırtasiye-ve elektrik malzemeleri satıcıları vardır.

Ada Han Neo-Rönesans cephesi, ilginç konumu ve fonksiyonuyla dikkat çeken orijinal halini oldukça iyi korumuş kapalı avlulu bir 19. yüzyıl hanıdır.

250

Gümrük sok.

Agaç tulumba sok.

ADA HAN
ZEMİN KAT PLAN KROKİSİ

Gümrük sok.

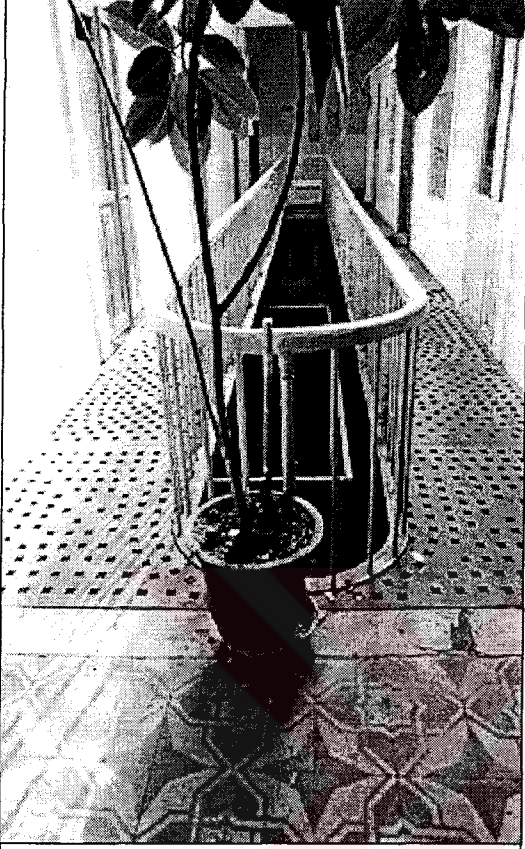

Agaç tulumba sok

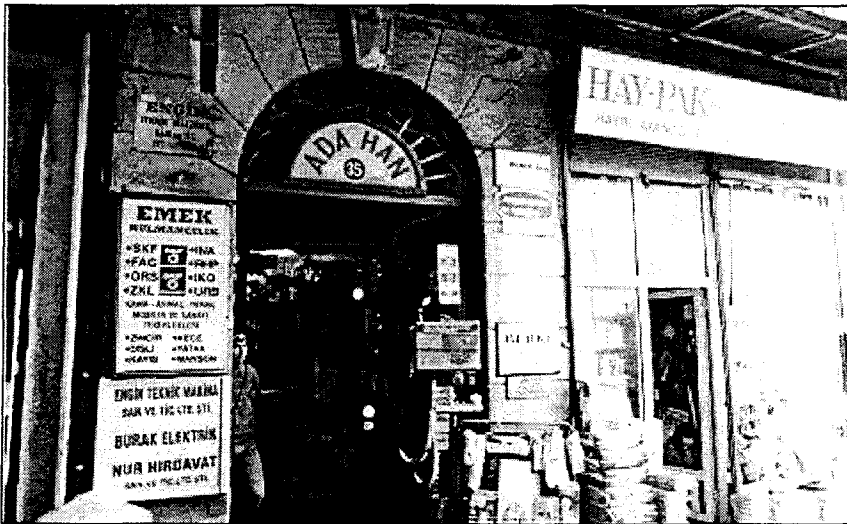
Şekil 5.122 : Ada Han (plan krokileri).

ADA HAN
TİPİK KAT PLAN KROKİSİ

ADA HAN

Şekil 5.123

Şekil 5.124

Şekil 5.125

Şekil 5.126

Şekil 5.127

Şekil 5.128

5.3.3. Bahtiyar Han

Galata, Bereketzade Mahallesi, Bankalar Caddesi (eski Voyvoda Caddesi) No. 28-30'daki bu han bitişik nizamda inşa edilmiştir. Arka cephesi Banker Sokağı'na (eski Kamondo Sokak) bakan hanın, kot farkından dolayı ikinci kat seviyesinde bu sokağa açılan ikinci bir kapısı bulunur.

Hanın kitabesi olmadığından tarihi ve mimarı bilinmemektedir. Yazılı kaynaklarda yaptırımı hakkında da kesin bir bilgiye rastlamadığımız hanın ismi 1905 tarihli Goad sigorta haritalarında *Bahtiyar&Camondo* olarak geçmektedir. Bahtiyar Han, Goad sigorta haritalarında yer almakla beraber 1893-94 tarihli ticaret yıllıklarında ismine rastlanmamıştır: bu veriler hanın yüzyıl dönümünde yapıldığına işaret etmektedir (Cervati, 1889-90). Beyoğlu Belediyesi İmar Arşivindeki kayıtlarda hanın en eski maliki olarak *Glat Franko* ismine rastlanmaktadır. *Glat Franko*'nun hanı Toprak Mahsulleri Ofisi'ne sattığını söz konusu arşivlerden öğreniyoruz. Son yıllarda yine el değiştirmiş olan Bahtiyar Han'ın şimdiki malikleri Hacı Ali Akın, Muzaffer Mermer ve Yücel Menevşe'dir (Bey. Bel. İmar Arş.). Han, Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 11.6.1985 tarih ve 1173 sayılı kararıyla korunması gerekli tarihi eser olarak tescil edilmiş, koruma grubu II. A 2 olarak belirlenmiştir (Bey. Bel. İmar Arş.).

Zemin katla birlikte beş katlı ve avlusuz olan hanın, kalorifer tesisatı kurulması sırasında kazan dairesi olarak kullanılmak üzere 1956'da açılmış olan bir bodrum katı vardır (Bey. Bel. İmar Arş.). Beşinci ve altıncı katlar sonradan ilave edilmiştir. Demir putrelli yağma bir bina olan yapı 529 metrekarelik bir alana oturur, planı dik açılardan oluşmaz, hatta yolun çizgisine uyum nedeniyle cephe kırık hatlıdır. Toplam on dükkanlı hanın zemin katını tamamıyla dükkanlar, giriş holü ve kat merdiveni işgal eder. Tipik katta oda kapıları orta koridora açılır ve ışığı Bankalar Caddesi veya Banker Sokağına açılan pencerelerden alır (Şekil 5.129).

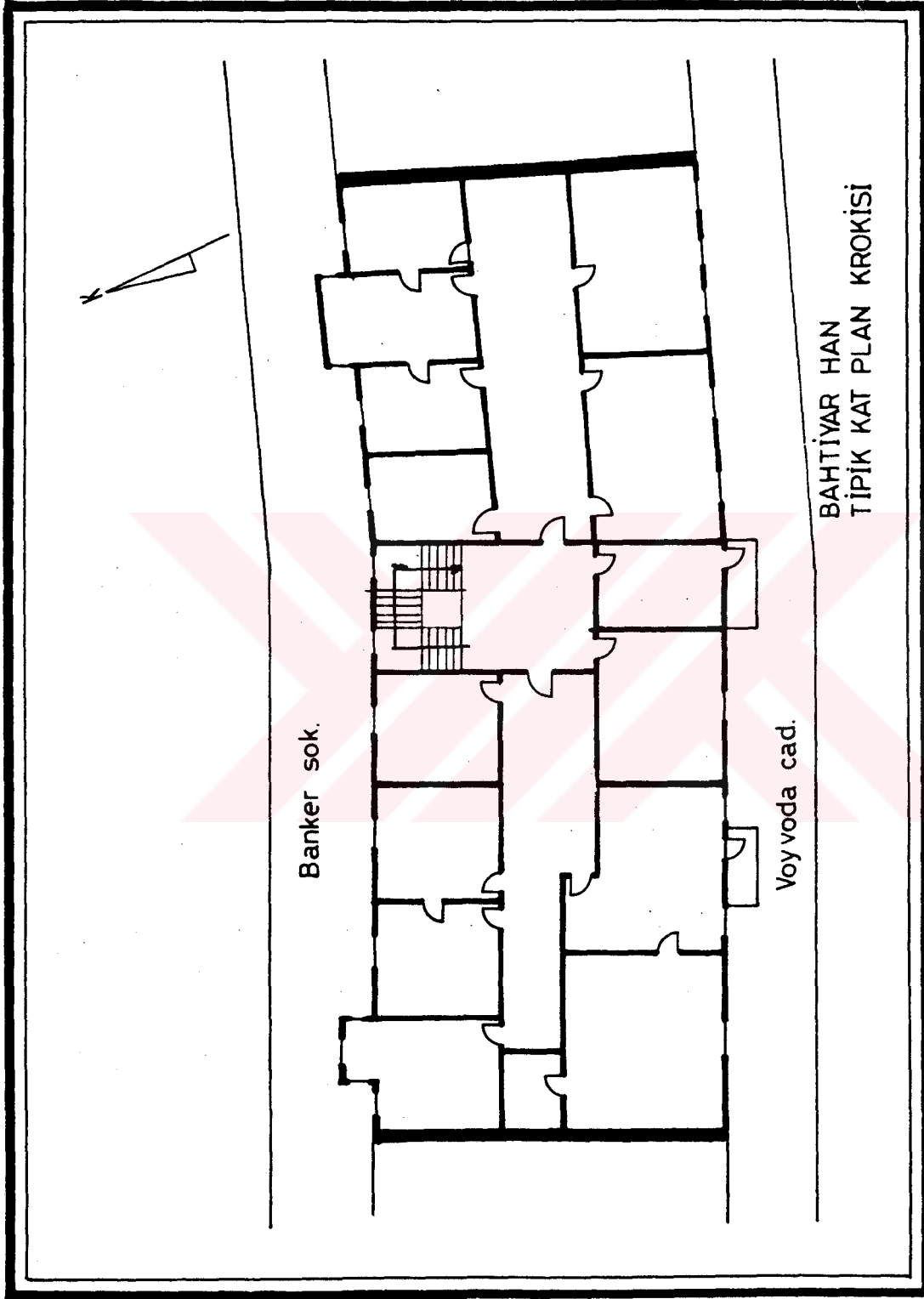
Bahtiyar Han'ın geniş cephesi birinci katta başlayan ve dördüncü kat hizasına kadar devam edip bir balkon ile biten, iki uçta S-kıvrımlı ikili payandaların taşıdığı üç çıkma ile hareketlendirilmiştir (Şekil 5.130). Son derece sade cephenin tek süsü zemin kat dükkanlarının yuvarlak kemerli, dökme demir parmaklıklı alınlıklarıyla, profilli kat arası silmeleri, denizlikler, birinci katın sıvayla kesme taş süsü verilmiş kaplaması, ikili konsollara dayanıp üç ve dördüncü katlar boyunca uzanan düz başlıklı pilastrlar ve cepheyi sonlandıran furuşlu kornişlerdir (Şekil 5.131). Ortadaki çıkmanın altına yerleştirilmiş olan giriş, yuvarlak kemerli, dökme demir alınlıklı ve demir kanatlıdır (Şekil 5.132). Pencereler, cephenin çıkmasız kısmında dikdörtgen söveli, çıkmalar üzerinde üçlü gruplar halinde olup yuvarlak kemerlidir, ancak yanlardaki çıkmaların üçüncü kat pencereleri sonradan birleştirilip düz atkılı tek pencere haline getirilmek suretiyle değiştirilmiştir. Birinci ve ikinci kat

pencerelerinin önde küçük bir balkon bırakacak şekilde geriye çekildiği çıkmaların üçüncü katındaki pencereler, iki yanda düz başlıklı pilastrlar ile bezenmiştir (Şekil 5.130). Sonuç olarak, çıkmalar ve profilli silmelerle Neo-Barok bir hareketin verildiği cephede furuşlu saçak, kesme taş süsü verilmiş cephe kaplaması ve dükkanların yuvarlak kemerli alınlığı gibi Neo-Rönesans öğeler de görülür, bununla birlikte cephe bütününde herhangi bir üslup ile tanımlanamayacak özgünlüktedir. Zeminle birlikte dört katlı olan Banker Sokak cephesinde S-kıvrımlı payandaların taşıdığı, biri birinci, diğeri ikinci kat hizasında başlayan iki çıkma görülür. Sadece zemin kat pencerelerinin kilit taşı bezemeli ve dikdörtgen söveli, diğerlerinin düz atkılı olduğu sade cephede demir kanatlı küçük bir kapı bulunur (Şekil 5.133; Şekil 5.134).

Birkaç basamakla çıkılan girişin arkasında giriş holü, yine birkaç basamakla çıkılan merdiven sahanlığı ve kat merdiveni vardır. Normal katta, kat merdiveninin önünde demir kapakla örtülü yük vinci boşluğu bulunur. Merdivenin karşısında iki oda yer alır, farklı büyüklükteki diğer odalar, birer kapı ile merdiven sahanlığından ayrılmış olan koridorlara açılır. Sadece, merdivenden çıkınca sağ koridor üzerindeki odalardan ikisinin koridora açılan kapısı yoktur (Şekil 5.129). En az bir, en fazla üç pencereyle dışarıya açılan, birbirine geçmeli odalar gömme dolaplıdır. Tüm döşemelerin demir putrelli olduğu anda, yerler odalarda rabita, koridorlarda taş çini döşeli, merdivenler yekpare mermerdir.

Günümüzde boş olan hanın dükkanlarının çoğunda elektrik malzemesi ticareti yapılır. 1913 yılına ait ticaret yıllığına göre, Bahtiyar Han'da daha çok batılı sigorta şirketlerinin Türkiye temsilcilikleri faaliyet gösteriyordu: bunların arasında hayat sigortası şirketi *La Reserve Nationale*, *La Nationale*, *Norwich Union* vardı, ki bunlardan ikincisi üç, diğer ikisi ikişer oda işgal ediyordu. Han sakinleri arasında, ayrıca bir komisyoncu, üç avukat, bir mimarlık bürosu işleten iki mimar vardı, ki bunların bürosu beş oda, avukatlardan ikisinin iki oda, komisyoncunun iki ise iki odadan oluşuyordu. Kayıtlardaki isimlerden anlaşıldığına göre bu anda da - diğerlerinde olduğu gibi han sakinlerinin neredeyse hepsi gayri-müslim azınlık mensubu veya levantendi, sadece bir Müslüman vardı - ki bu, Edhem adlı bir mimardı (*Annuaire Oriental*, 1913).

Galata Bölgesi'nde incelediğimiz hanların en büyüklerinden ve orijinal halini en iyi koruyanlardan olan Bahtiyar Han, orta koridor sistemi, özgün cephesi ve barındırdığı işyerleri arasında Avrupa sermayeli sigorta şirketlerinin çokluğu ile dikkat çeken önemli ve ilginç bir yüzyıl dönümü hanıdır.

Şekil 5.129 : Bahtiyar Han (plan krokisi)

BAHTİYAR HAN

Şekil 5.130

Şekil 5.131

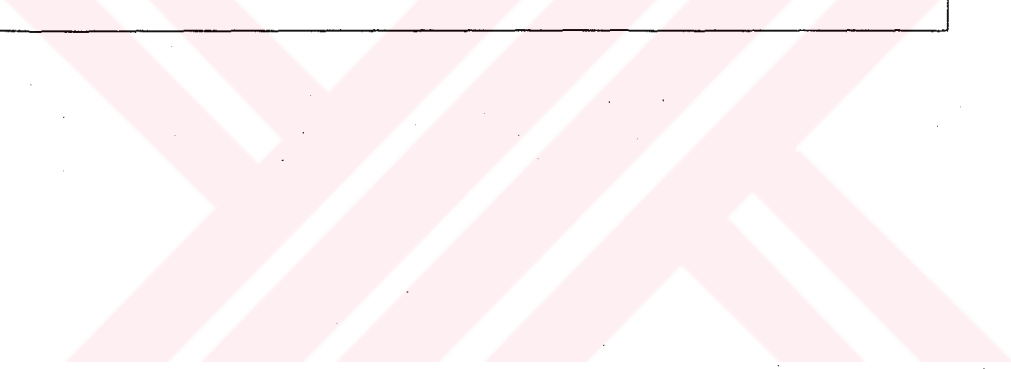
Şekil 5.132

Şekil 5.133

Şekil 5.134

5.3.4. Bereket Han

Galata, Bereketzade Mahallesi, Bankalar Caddesi (eski Voyvoda Caddesi), Galata Kulesi Sokak ve Kart Çınar Caddesi arasındaki yapı adasının ucundadır. Kapı numarası 58 olan han doğrudan Bankalar Caddesi'ne açılmaz: hanın girişi, bitişiğindeki Vefai Han (diğer adı İnyet Han) ile arasındaki, Kart Çınar Caddesi'yle Bankalar Caddesi'ni birbirine bağlayan geçit üzerindedir. İki cadde arasındaki kot farkından dolayı merdivenli olan geçidin Kart Çınar Caddesi girişi, hanın Bankalar Caddesi cephesine göre birinci kat hizasındaki girişle aynı seviyededir.

Kitabesi olmayan hanın tarihi ve mimarı hakkında yazılı kaynaklarda da herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Fakat 1889-90 tarihli ticaret yıllıklarında adının geçiyor olması bu tarihten önce yapıldığına işaret etmektedir. Aynı yıllıkların 1880 baskısında yer almıyor oluşu ise, 1880 sonrasına tarihlenebileceğini göstermektedir (Cervati, 1889-90). Günümüzde 10 hisseli olan hanın en büyük hissedarı Evripidis Karaserafimis'dir. Han, Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 14.7.1973 tarih ve 7321 Numaralı kararıyla korunması gerekli tarihi eser olarak tescil edilmiştir.

Zemin ve üzerindeki asma katla birlikte beş katlı olan Bereket Han avlusuz hanlardandır ve 224,5 metrekarelik bir alana oturur (Bey. Bel. İmar Arş.). Demir putrelli yığma bir bina olan hanın zemin katı sadece Bankalar Caddesi'ne açılan iki katlı iki mağaza ve bir dükkana ayrılmıştır. Han içine açılmayan asma kattaki mekanlara ise sadece mağazalardan girilir. Üst katlarda, orta koridor üzerine karşılıklı olarak dizilmiş odalar bulunur.

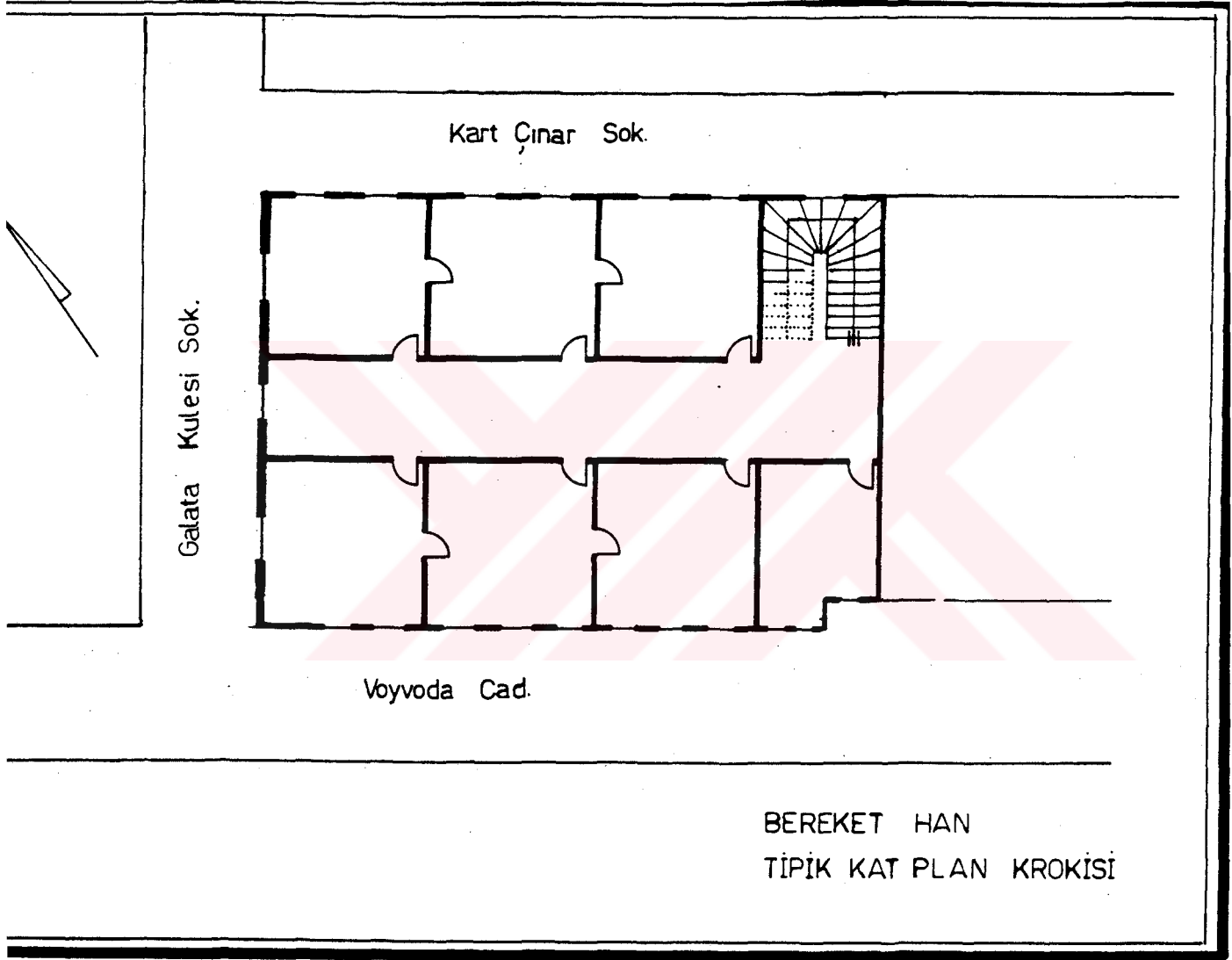
Bereket Han'ın cepheleri birbirinden farklıdır: Bankalar Caddesi'ne bakan sadece pencere açıklıklarıyla hareketlendirilmiş düz sıvalı sade bir cephe. Kat döşemeleri hizasındaki yüksek profilli silmelerle üç yatay parçaya bölünmüş ve sade bir kornişle bitirilmiş olan cepheye yataylık hakimdir. Asma katın üzerinde başlayan S-kıvrımlı, yan yüzeyi rozet ve stilize bitki motifli payandaların taşıdığı çıkma bina boyunca devam eder. Binanın sağ kenarındaki, kat merdiveni ve tuvaletlerin yer aldığı bölüm çıkmasızdır (Şekil 5.136; Şekil 137). Pencere düzeni her katta aynıdır. Dikdörtgen söveli pencerelerin her katta farklı olan kilit taşı bezemesi cephenin tek süsüdür. Kilit taşı bezemesinin asma ve birinci kat pencerelerinde geometrik (Şekil 5.138), ikinci ve üçüncü katkilerde bitki motifli olduğu han, bütününde Neo-Rönesans üslupu çağrıştıran bir pencere düzeni ve dekorasyonuna sahiptir (Şekil 5.139; Şekil 5.140). Üç katlı olan Kart Çınar Caddesi cephesi zemin katını yuvarlak kemerli beş niş kaplar, ki bunların orijinalde bu sokağa açılan dükkanların sonradan örülmüş kapılarının olduğu varolan izlerden anlaşılmaktadır (Şekil 5.141). Ortadaki nişin üzerinde bir yük vinci ve ampir üslupta çapraz kılıçlı bir zafer simgesi bezemesi görülür (Şekil 5.142). Sadece zemin katı sıvalı olan bu sade cephenin taş ve üç sıra

tuğla hatıllı duvar örgüsünün görüldüğü birinci ve ikinci katlarındaki dikdörtgen söveli pencerelerde herhangi bir bezeme yoktur (Şekil 5.141).

Han'ın normal katlarında koridor üzerine karşılıklı olarak dizilmiş birbirine geçmeli altışar oda bulunur (Şekil 5.135). Handaki diğer mekanlar gibi tavanı volta döşeme ve yerleri ahşap olan bu odalara içeriden basık kemerli, dışarıdan dikdörtgen taş söveli kapılardan girilir. Üçer pencere ile sokağa açılan köşe odalar hariç tüm odaların sokağa bakan iki penceresi bulunur. Üçüncü kat pencereleri kapılar gibi içeriden basık kemerlidir, birinci ve ikinci katınkiler ise düz atkıdır. Merdivenlerin yekpare mermer olduğu hanın koridorları blok mermer döşelidir. Han kapısı dökme demirdir.

Bereket Han'da 1889-90'da bir tüccar, bir sigorta şirketi, bir iş adamı, bir komisyoncu, bir tütün tüccarı, iki avukat, bir orman işletmecisi ve İstanbul şehrinin aydınlatılması işiyle ilgili bir şirket (*Société Ottoman pour l'éclairage de la ville de Constantinople*) faaliyet gösteriyordu (Cervati, 1889-90). Goad sigorta haritalarına göre zemin katta bir Café vardı (Goad, 1905). Günümüzde büyük bölümü depo olarak kullanılan hanın zemin katında elektrik malzemeleri ticaretiyle uğraşan iki dükkan ile bir büfe, birinci katında bir çay ocağı ile kullanılmayan boş odalar, ikinci katında iki avukat bürosu, iki elektrik malzemeleri ithalatçısı firma, bir bayan kuaförü bulunuyor, üçüncü kat ise tamamen depolara ayrılmış durumdadır.

19. yüzyıl sonlarında yapılmış olmasına rağmen cephelerinin son derece sade, bezemelerinin ölçülü, fakat batılı oluşu, planında avluya değil, kapalı koridor sistemine yer verilmiş olması Bereket Han'ı bizim için ilginç kılan özelliklerdir. Kanımızca, orta koridor sistemi hanın üç tarafı açık konumu ve parselde kapladığı nispeten küçük yerle ilgili pratik bir çözüm olup, 20. yüzyıl başında yapılmış Generali Han benzeri büyük hanlarda olduğu gibi bir tercih sorunu değildir.

Şekil 5.135 . Bereket Han (plan krokisi)

BEREKET HAN

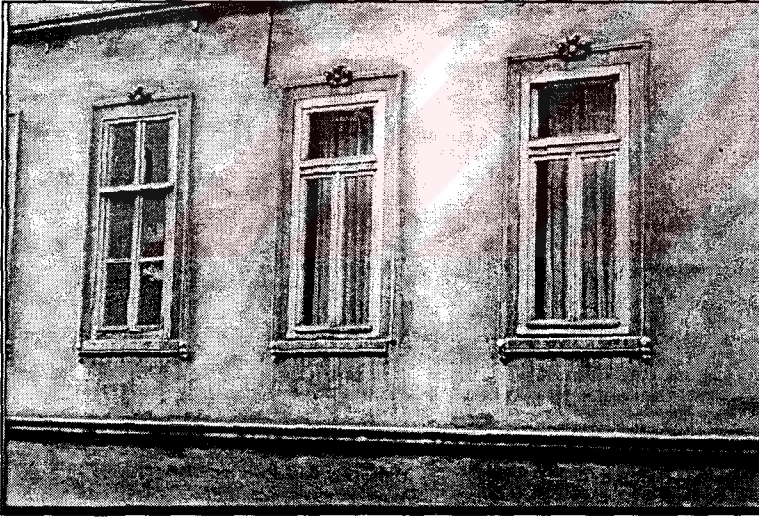
Şekil 5.136

Şekil 5.137

Şekil 5.138

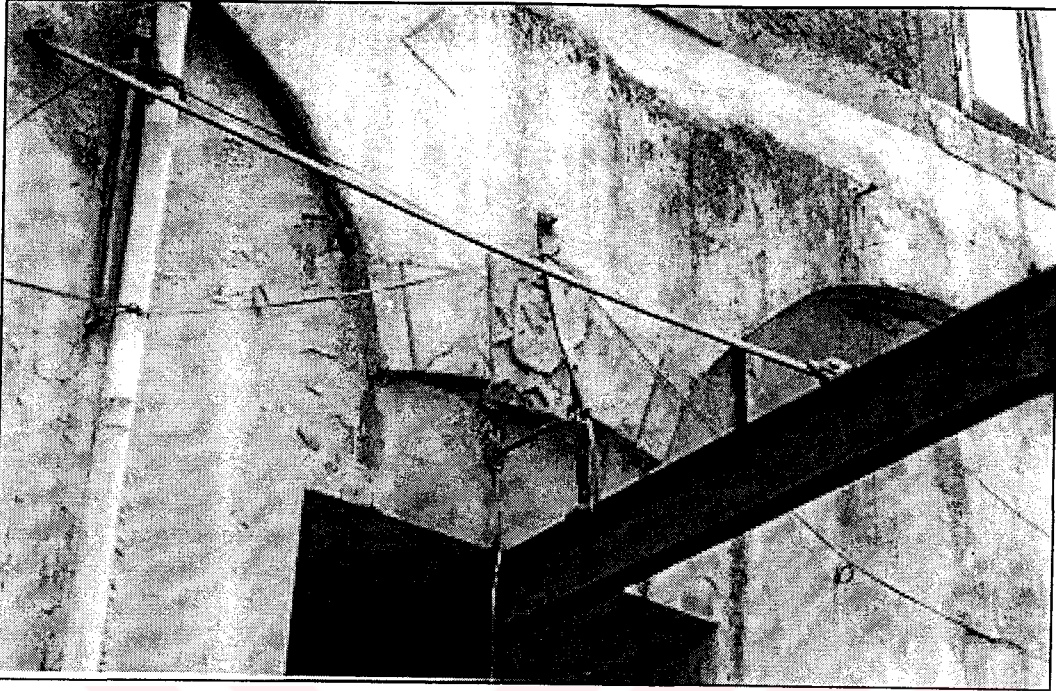
Şekil 5.139

Şekil 5.140

Şekil 5.141

Şekil 5.142

5.3.5. Büyük Balıklı Han

Galata Müeyyetzade Mahallesi'ndeki bu han, Kemeraltı Caddesi, Aynalı Lokanta, Arşın Çıkmazı ve Leblebici Şadan Sokaklar'ın çevrelediği ada üzerindedir. Kemeraltı Caddesi No.13'teki ana giriş dışında biri sonradan kapatılmış olan iki girişi daha vardır. Halen kullanılan girişlerden diğeri Aynalı Lokanta Sokak üzerindedir.

19. yüzyıl kayıtlarında ismi *Hastahane Han* olarak geçmekle beraber, sonradan *Büyük Millet* veya *Büyük Balıklı Han* isimleri kullanılmıştır¹⁷. Avlu duvarındaki yazıttan 1875 tarihli olduğu anlaşılan han, "Patrik II. Yoakim tarafından, namı Rum zenginleri Zagforos, Zarifi, Rali, Koronos, Hacıpulo ve Kazanova'nın bağışlarıyla Balıklı Rum Hastahanesi'ne akar olarak yaptırılmıştır. Mimarı Ariditi Razi'dir" (Koçu, 1946-48). Şimdiki hanın yerinde daha önceden ahşap bir bina bulunuyordu, Balıklı Rum Hastanesi ilk kez 1454'de bu binada faaliyete geçmişti. Ahşap bina sonradan kagir olarak yenilenmiş ve 1753'e kadar hastane olarak kullanılmaya devam etmişti, fakat bu tarihte gemilerle gelenlerin getirdiği veba gibi bulaşıcı hastalıkların buradan şehre yayılmasını engellemek amacıyla hastane sur dışına nakledilmiş ve eski hastane binası da sonradan iş hanına çevrilmişti (Yıldırım, 1994). Günümüzde, Balıklı Rum Hastanesi Vakfı'na ait olan Büyük Balıklı Han, Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 15.6.1983 tarih ve 15185 sayılı kararıyla korunması gerekli tarihi eser olarak tescil edilmiştir.

Dikdörtgene yakın düzgün bir planı olan Büyük Balıklı Han 951 metrekarelik bir alana oturur. Kemeraltı Caddesi, Aynalı Lokanta Sokak ve Arşın Çıkmazı Sokak'taki üç girişten sonuncusu dükkana çevrilmek suretiyle iptal edilmiştir. Zemin katla birlikte dört katlı olan hanın, üzeri dört yana eğimli cam çatıyla örtülü büyük bir avlusu vardır. Blok mermer döşeli avlunun ortasında fıskiyeli bir havuz dikkat çeker. Zemin katta, biri avlu ve diğeri sokağa açılan iki dükkan sırası bulunur. Üst katlardaki odalar klasik Osmanlı hanlarında olduğu gibi revaklar arkasına dizilmiştir (Şekil 5.143), buna karşın zemin katta revak yoktur.

Büyük Balıklı Han'ın Neo-Klasik üslubu çağrıştıran cepheleri yatay yönde bir hareket sağlayan taş kat arası silmeleri, aynı şekildeki kornişler ve sadece Kemeraltı Caddesi cephesinde görülen pilastrlar hariç gayet sade, düz ve hareketsizdir. Bütün cephelerde pencereler dikdörtgen taş söveli ve denizliklidir, sadece dükkanlara ait

¹⁷) Hastahane Han ismi için bkz., R. C. Cervati, *L'indicateur Ottoman* ..., 1880, s. 194, 195, 216, Büyük Millet Han ismi için, a.e., Edition 1889-90, s. 102

asma kat pencereleri yuvarlak kemerli ve demir parmaklıklıdır (Şekil 5.144). Volta döşemeli bir geçitle avluya bağlanan girişler, Kemeraltı Caddesi'nde cephenin simetri aksında, Aynalı Lokanta Sokak'ta simetri aksının sağ tarafındadır. Düz atkılı bir açıklık şeklindeki girişlerin üzerinde yuvarlak kemerli demir parmaklıklı alınlık dikkat çeker. Hanın zemin kat cepheleri, dört taraftaki sokaklara açılan toplam 24 dükkan ile çevrilidir. Bazıları iki katlı ve hepsi volta döşemeli olan dükkanların cephesi orijinal halini yitirmiştir (Şekil 5.145).

İç cephelerde birinci katta başlayan revakların tuğla bezeli basık ve yuvarlak kemerleri ve demir korkulukları dikkat çeker. İkinci ve üçüncü kat arasında furuşlu bir silmenin görüldüğü iç cepheler, kalelerde olduğu gibi mazgal dişi ile bitirilmiştir (Şekil 5.146). Ayrıca, iç cephelerin iki yerinde, birinci kat hizasında hanın kitabesi yer alır (Şekil 5.147).

Kemeraltı Caddesi girişini avluya bağlayan geçit üzerinde karşılıklı iki dükkan vardır. Toplam 30 dükkan ve 69 odalı handa avluya açılan dükkanların hepsinde yuvarlak pencereli asma kat bulunur. Düşey sirkülasyon Kemeraltı Caddesi'ni avluya bağlayan geçit ve karşısındaki revak kolunda bulunan kat merdiveni ile sağlanır. Odalar dikdörtgen taş söveli, içeriden demir, dışarıdan cam-ahşap kanatlı kapılarla revaklara açılır; odaların revağa bakan penceresi yoktur, sokağa açılan pencereler içeriden basık kemerlidir. Birbirine geçmeli olan odaların yerleri rabita döşeli, tavanları revaklar ve handaki diğer mekanlar gibi volta döşemidir.

Büyük Balıklı Han'da 19. yüzyılda icra edilen mesleklere baktığımızda bir çeşitlilik görülür, 1880 yılına ait ticaret yıllıklarında adı geçen meslekler veya meslek erbabı şunlardır: uluslararası ve yerel bir posta işletmeciliği, *Société l'Amie de Travail* derneğinin yönetim bürosu, Ulusal Rum Hastaneleri Topluluğu'nun Genel Bürosu, merkezi Yunanistan'da bulunan bir denizcilik şirketinin acentası, altı komisyoncu, üç iç çamaşırı imalathanesi, avukat yazıhaneleri (biri denizcilikle ilgili olmak üzere dört adet), Karadağ Orman İşletmeleri Yönetim Bürosu, iki mühendislik-, bir bankerlik bürosu, hayvan tüccarları (üç adet), ithalat (ip) ve ihracat (kenevir) yapan bir tüccar, tahıl tüccarı. Yukarıda adı geçen kaynaktaki kayıtlara bakıldığında dikkati çeken bir başka nokta da diğer hanlarda olduğu gibi burada da faaliyet gösterenlerin hemen hepsinin gayrı-müslim oluşudur. Kayıtlardaki isimlerden sadece hayvan ticaretiyle uğraşan üç kişinin Müslüman olduğu anlaşılıyor (Cervati, 1880). Günümüzde elektronikçi, avukat, sigortacıların ağırlıkta olduğu handa, ayrıca bir matbaa ve büfe vardır. Sokağa açılan dükkanların çoğu hurdacı, ikisi hırdavatçı, diğerleri mobilyacı, elektronikçi, berber, büfe ve lokantadır.

Nispeten erken tarihli bir 19. yüzyıl hanı olmasına rağmen orijinal halini oldukça iyi korumuş bir yapı olan Büyük Balıklı Han, havuzlu avlusu ve basık kemerli

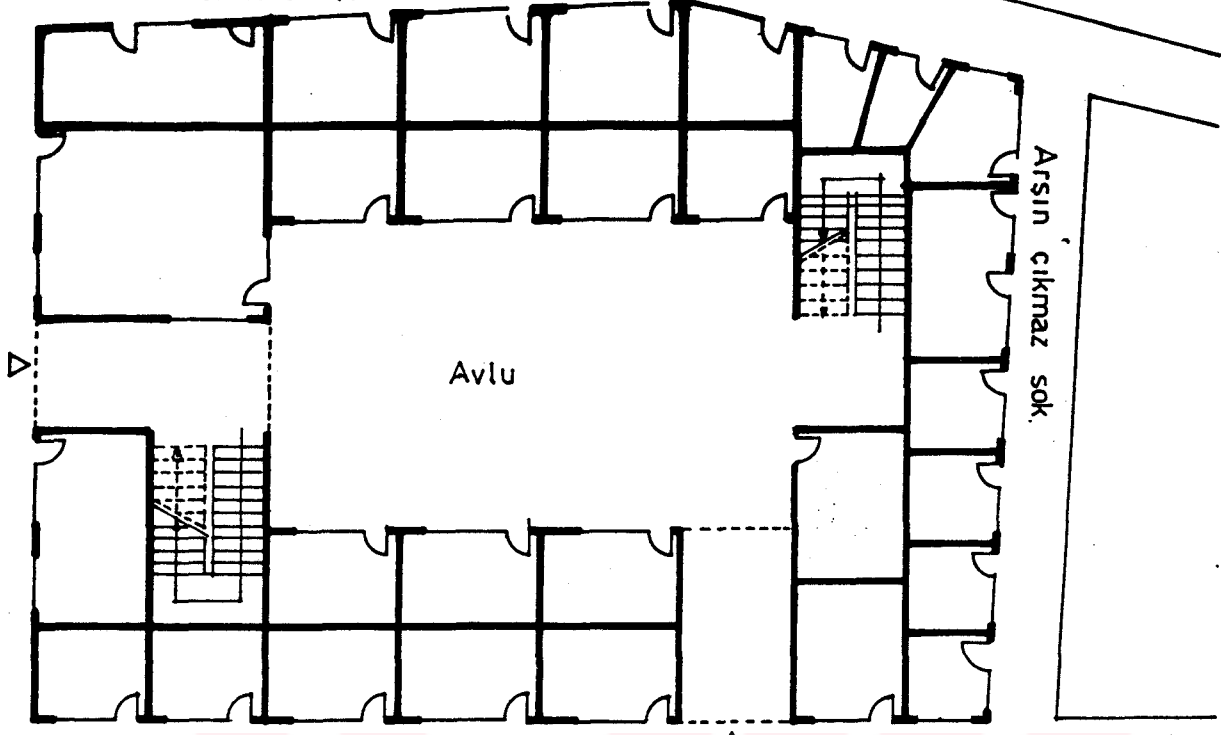
revaklarıyla klasik Osmanlı hanlarını çağrıştırmasına rağmen yapım tekniği ve cephelerdeki batı etkisiyle döneminin özelliklerini gösterir.

270

Lelebici Hasan sok.

Kemeraltı cad.

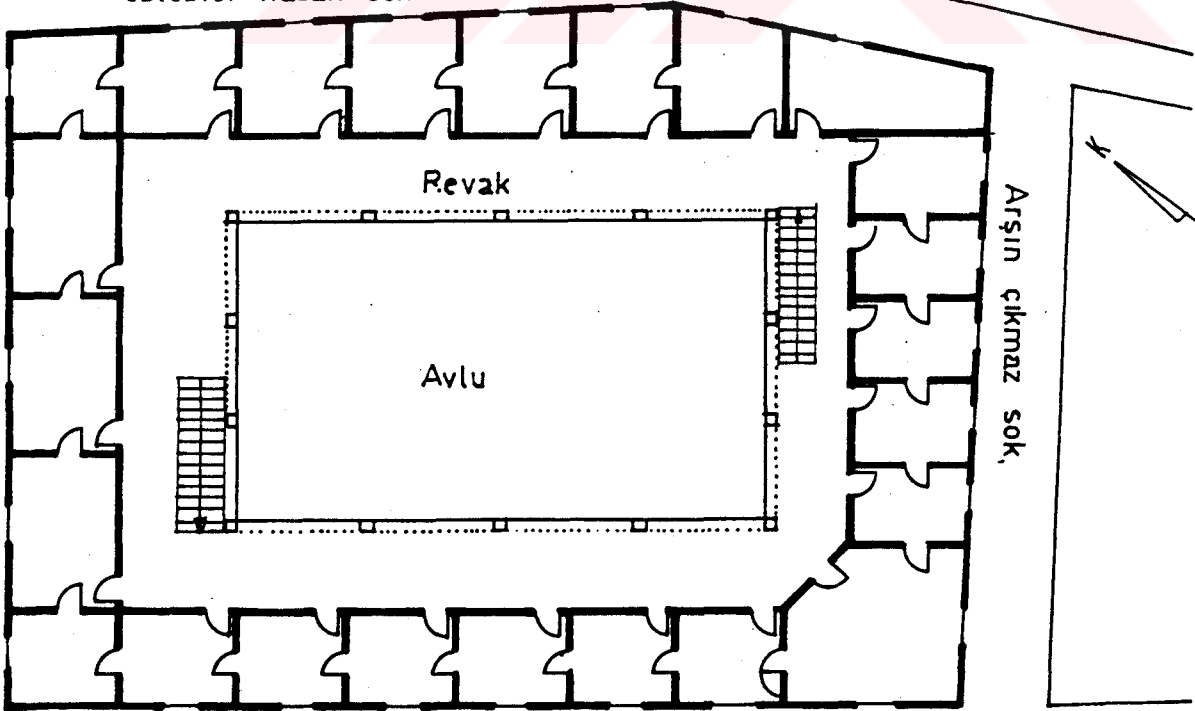

Aynalı lok. sok.

BÜYÜK BALIKLI HAN.
ZEMİN KAT PLAN KROKİSİ

Lelebici hasan sok

Kemeraltı cad.

Aynalı Lok. Sok.

BÜYÜK BALIKLI HAN
TİPİK KAT PLAN KROKİSİ

Şekil 5.143 : Büyük Balıklı Han (plan krokileri)

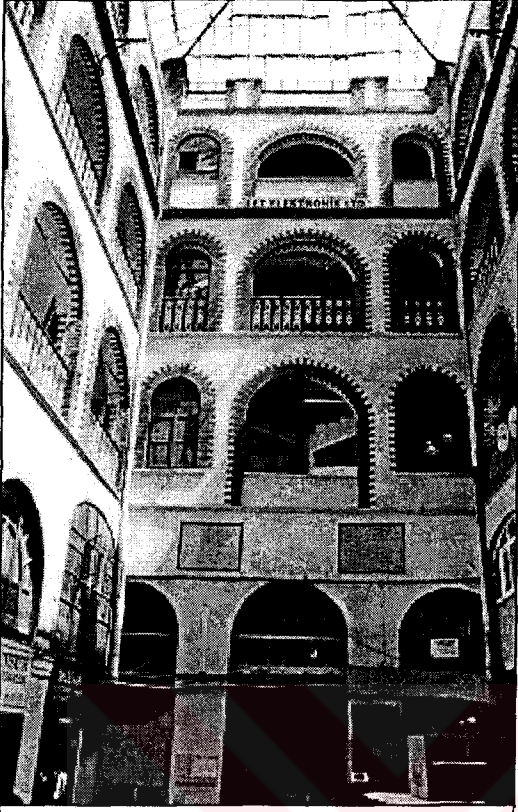
BÜYÜK BALIKLI HAN

Şekil 5.144

Şekil 5.145

Şekil 5.146

Şekil 5.147

5.3.6. Çeçeyan Han

Karaköy, Kemankeş Mahallesi, Eski Gümrük Sokak No.19'daki bu küçük han, dar bir sokakta, bitişik nizamda inşa edilmiştir.

Hanın 1890 olan yapılış tarihi giriş açıklığı üzerinde yer alan kitabede belirtilmiştir, tarihin biraz üzerinde de ismi "Tchecheyan Khan" olarak Latin ve Ermeni alfabesindeki karakterlerle okunur. Yazılı kaynaklarda yaptıranı ve mimarı hakkında bilgi edinemediğimiz hanın şimdiki sahibi Ali Nusret Baldaş'tır. Han Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 25.6.1983 tarih ve 15185 sayılı kararıyla korunması gerekli eski eser olarak tescil edilmiştir (Bey. Bel. İmar Arş.).

Zeminle birlikte dört katlı, avlusuz, demir putrelli yığma bir bina olan hanın bir bodrum, bir de sonradan ilave edilmiş çekme katı vardır. Planı parsele uyum sebebiyle dik açılı olmayan han 166 metrekarelik bir alana oturur (Bey. Bel. İmar Arş.). Zemin katta sokağa açılan iki dükkan, giriş holü ve kat merdiveni vardır. Üstü cam çatılı bir hole açılan birbirine geçmeli kısmen dar uzun odalardan oluşan tipik katın planı simetrik değildir. Cephe tarafındaki üç odanın kendi içinde ayrı bir birim olarak düşünüldüğü hepsinin bir ara hole açılmasından bellidir. Odaların bir kısmının dışarıya açılan penceresi vardır, bir oda hiç ışık almaz, iki oda ışığı iki bina arasındaki ışıklıktan ve kat holü üzerindeki cam çatıdan alır (Şekil 5.148).

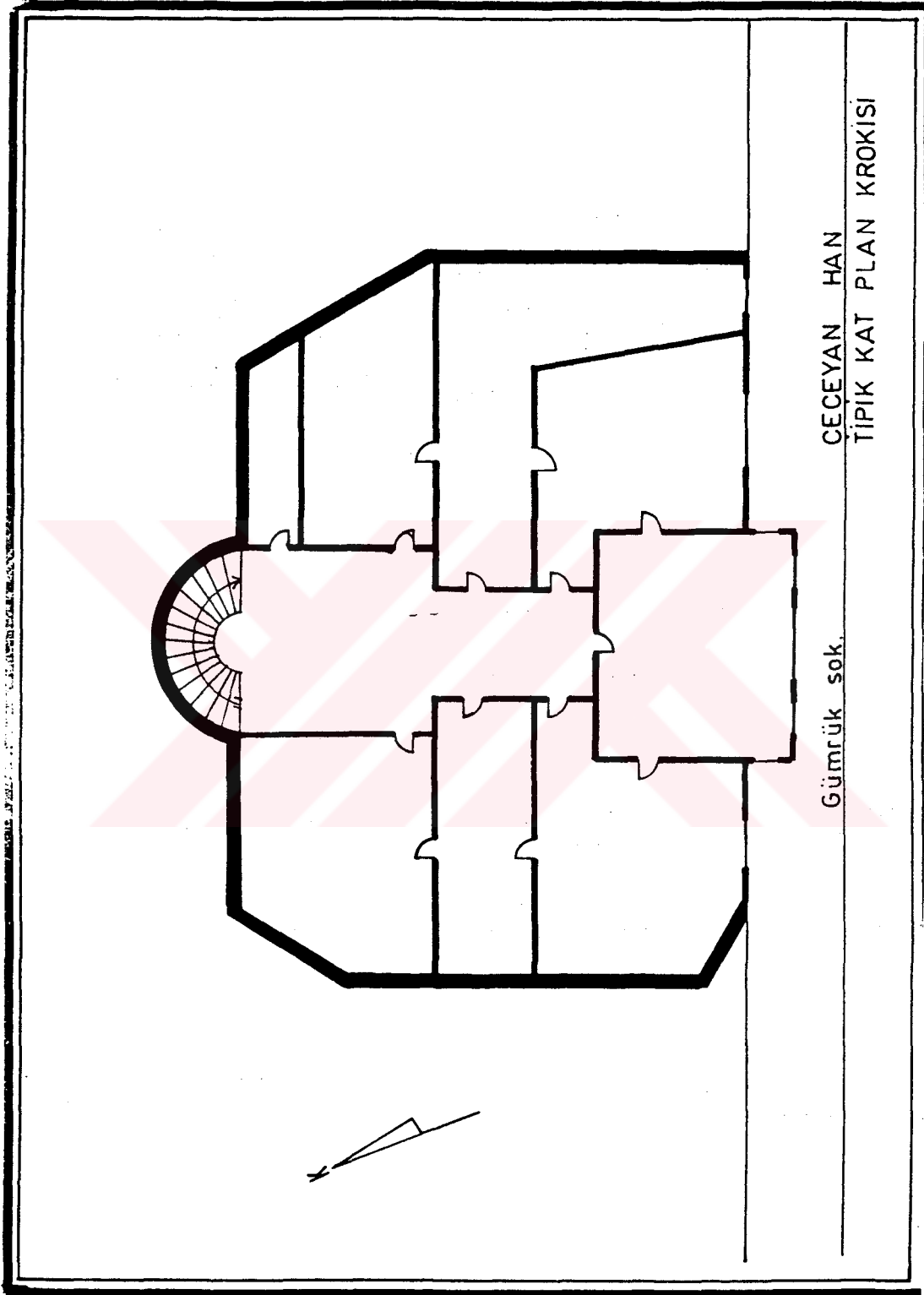
Çeçeyan Han'ın oldukça süslü cephesinin en dikkat çekici, en çok vurgulanmış kısmı, tamamen mermer kullanılarak yapılmış, iki yanı sütunlu, yuvarlak kemerli, geniş saçaklı Neo-Klasik üsluptaki girişidir. Cephenin simetri aksındaki iki yanı dükkanlı girişin yivli sütunları ion başlıklı, kemer sırtı naturalist bitki bezemeli, S-kıvrımlı ikili payandaların taşıdığı saçağı pano motiflidir (Şekil 5.149). Giriş kemeri üzerinde hanın tarihi ve isminin yer aldığı kitabeler görülür (Şekil 5.150). Giriş üzerinde başlayıp bina boyunca devam eden çıkma ve iki kat boyunca uzanan korint başlıklı yivli pilastrlar cephenin düşey hatlarını vurgular. Özellikle Barok, Rokoko ve Klasik üsluplardan ödünç alınmış bezeme örgelerinin bol bol kullanıldığı eklektik cephede herhangi bir üslupa girmeyen motifler de görülür. İki yanı pilastrlı birinci kat pencerelerinin volütlü, gülbezek motifli, ortası çiçek vazosu kabartmalı kesik alınlıkları vardır, pencere atkıları dalga-şerit ile bezenmiştir. Çıkma üzerinde Eskülap sopasıyla birlikte naturalist bitki bezemesi ve geometrik motiflerin birarada görüldüğü sarkmalar yer alır (Şekil 5.151). İkinci kat pencereleri düz atkılı, yanları pilastrlıdır, birinci katınkiler gibi silmelerle çerçeve içine alınmış olan pilastrların özgün başlıkları dikkat çeker. Bu katın cephesi stilize palmet, volüt, şamdan motifleri, maskaronlar ve bir defaya mahsus kullanıldığından tanımlanması mümkün olmayan başka bazı motiflerle bezenmiştir. Gerek birinci, gerekse ikinci katın pencere etekleri pano bezemelidir (Şekil 5.152; Şekil 5.153). Üçüncü kat cephesi de silmelerle çerçeve içine alınmış pilastrlarla düşey yönde bölümlenmiştir. Üçgen

alınlıklı üçüncü kat pencereleri akroterleri, alınlık tablasındaki madalyon kabartması ve pencere sövelerindeki stilize bitki motifleriyle Neo-Klasik üsluptadır (Şekil 5.154). Döşeme hizalarının çıkıntılı olduğu cephede, ikinci ve üçüncü katlar arası dış kesimi şeriti ve palmet friziyle vurgulanmış, cephe furuşlu bir saçak kornişiyile bitirilmiştir. Sonuçta, ağır süsleme, dekoratif öğelerde net ayırım olmayıp, birinci kat pencere alınlıklarında görüldüğü gibi içiçe geçme oluşuyla Neo-Rokoko ve Neo-Barok ağırlıklı eklektik bir cepheyle karşı karşıya olduğumuz söylenebilir.

Volta döşemeli bir geçit hanın kapısını sadece bir çay ocağı ile kat merdiveninin bulunduğu giriş holüne bağlar. Girişin iki yanındaki zemin kat dükkanları hanın içine açılmaz. Tipik katlardaki odalar dikdörtgen taş söveli, dışarıdan cam-aşşap, içeriden demir kanatlı kapılarla hole açılır, pencereler içeriden kısmen düz atkılı, kısmen basık kemerlidir. Bütün mekanların volta döşemeli, merdivenlerin yekpare mermer olduğu handa oda ve dükkanlar rabıta, giriş holüyle, kat holleri blok mermer döşelidir.

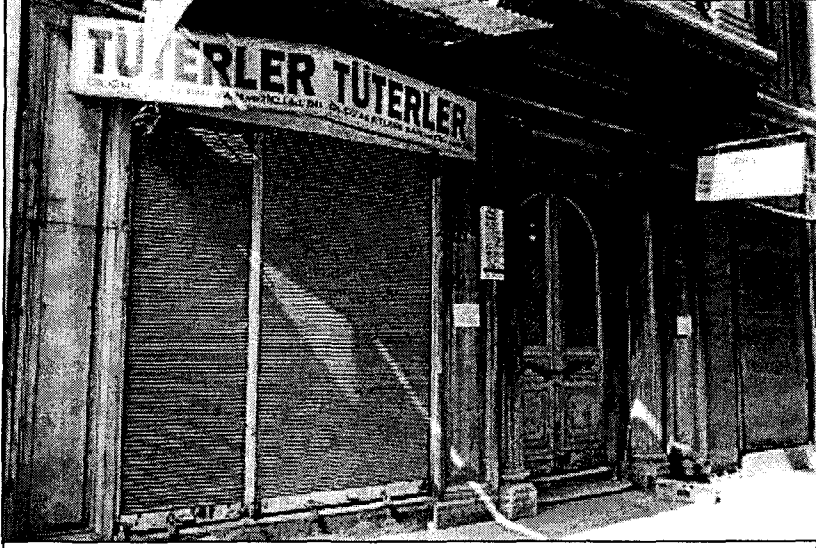
Günümüzde zemin katında bir kırtasiyeci ile ölçü aletleri tüccarı, katlarında üç avukatlık bürosu, iki sigortacı, bir turizm şirketi, bir telefon satıcısı, bir telekomünikasyon şirketi, bir tekstil ve kilit toptancısının faaliyet gösterdiği handa üçüncü katta bazı odalar depo olarak kullanılmaktadır. Hanın geçmişteki fonksiyonu hakkında edinebildiğimiz en eski bilgilere göre zemin katta bir sigar dükkanı ile sarraf, üst katlarda dört komisyoncu, ki bunlardan biri iki odayı işgal ediyordu, bir dalgıç, bir mekanisyen, bir hasar komiseri, bir gemi müteahhiti, bir mimarlık bürosu, bir avukatlık bürosu (iki odayı işgal ediyordu), hükümete et temin etmekten sorumlu müteahhit (üç odayı işgal ediyordu), bir tüccar (üç odayı işgal ediyordu) ve bir tellal vardı. Handa faaliyet gösterenlerin ikisi dışında hepsi gayri-müslimdi; odabaşının adı Keçeciyan'dı (Annuaire Oriental, 1913).

Dar bir sokakta bitişik nizamda inşa edilmiş küçük bir yapı olmasına rağmen son derece yoğun bezemeli, çok katlı bir cepheye sahip olan Çeçeyan Han, odaların katlarda bir hole açıldığı avlusuz hanlar grubundandır.

Şekil 5.148 : Çeçeyan Han (plan krokisi)

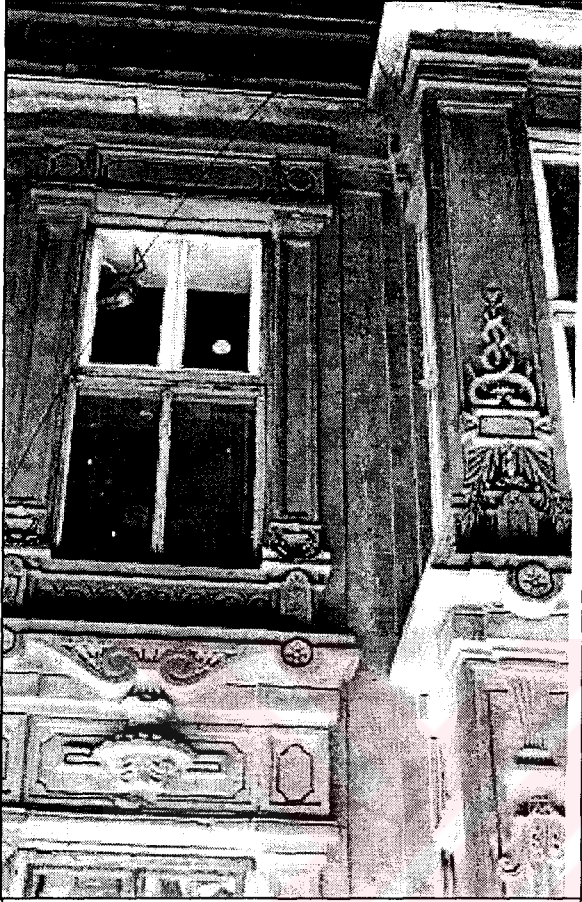
ÇEÇEYAN HAN

Şekil 5.149

Şekil 5.150

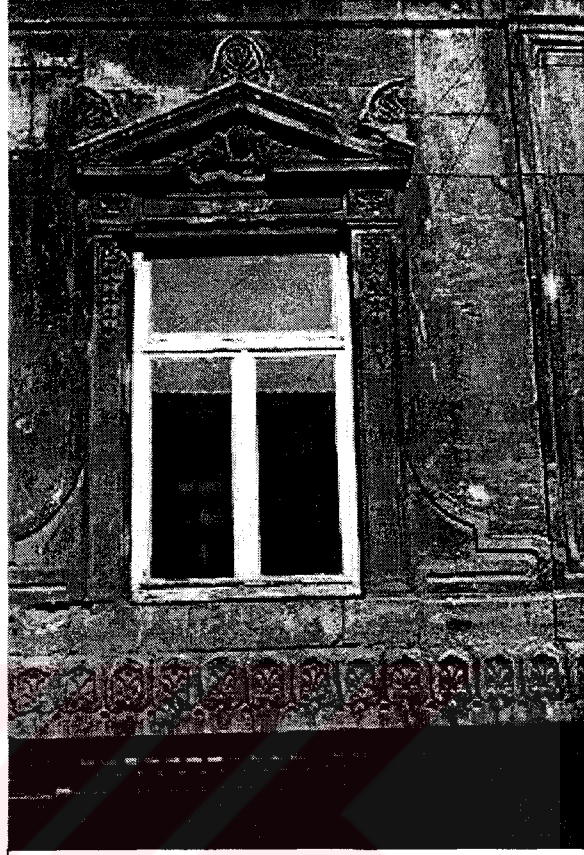
Şekil 5.151

Şekil 5.152

Şekil 5.153

Şekil 5.154

5.3.7. Çituri Han

Galata, Yenicami Mahallesi, Teğmen Hüseyin Sofu Sokak (eski Mertebani Sokak) ve Söğüt Sokağı'nın kesiştiği köşedeki Çituri Han'ın giriş kapısı Teğmen Hüseyin Sofu Sokak No.5'tedir.

Hanın mülkiyetini uzun süre ellerinde tutmuş olan Çituriler'in adıyla *Çituris Han* olarak da anılan hanın ilk adı *İbret Han*, yapım tarihi 1861, ilk sahibi Vasil Hacıyanopulos'dur. Han 1918'de Çituris kardeşlerce satın alınmıştır (Üsdiken, 1994; Goad, 1905). Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 25.6.1983 tarih ve 15185 sayılı kararına göre korunması gerekli tarihi eser olarak tescil edilmiş, koruma grubu III olarak belirlenmiş olan Çituri Han'ın şimdiki sahibi Adnan Topçu ve hissedarlarıdır (Bey. Bel. İmar Arş.).

Demir putrelli kagir han, zemin katla birlikte üç katlı ve avlusuzdur. Zemin katın üzerinde depo olarak kullanılan alçak tavanlı, küçük pencereci bir de asma katı olan hana sonradan iki kat ilavesi yapılmıştır (Şekil 5.156; Şekil 5.157). 142,5 metrekareye oturan zemin katın tümünü sadece sokağa açılan tek bir mağaza işgal eder, normal katlarda birbirine ve merdiven sahanlığına açılan üçer oda bulunur (Şekil 5.155).

Cepheleri oldukça sade olan hanın, iki yanı ion başlıklı yivli pilastrlarla vurgulanmış, yuvarlak kemerli, üçgen alınlıklı Neo-Klasik üsluptaki dikkat çekici girişi Teğmen Hüseyin Sofu Sokak cephesinin sol kenarındadır (Şekil 5.158). Enine kesme taşlı yivli pilastrlarla dikey yönde bölümlenmiş olan zemin kat cephesinin geri kalanında bu kattaki tek mağazanın pencere ve kapısı görülür. Asma kat pencerelerinin basık kemerli ve denizlikli, diğer katlardakilerin dikdörtgen taş söveli ve sürekli denizlikli olduğu handa kat araları dikdörtgen profilli taş silmelerle vurgulanmış, cephe furuşlu bir korniş ile bitirilmiştir. Bütününde Neo-Rönesans üslup özelliklerini gösteren cephede dikkat çeken diğer unsurlar, pencere eteklerindeki dikdörtgen furuşlar ve birinci kat pencerelerinin yivli alınlığıdır (Şekil 5.156; Şekil 5.159).

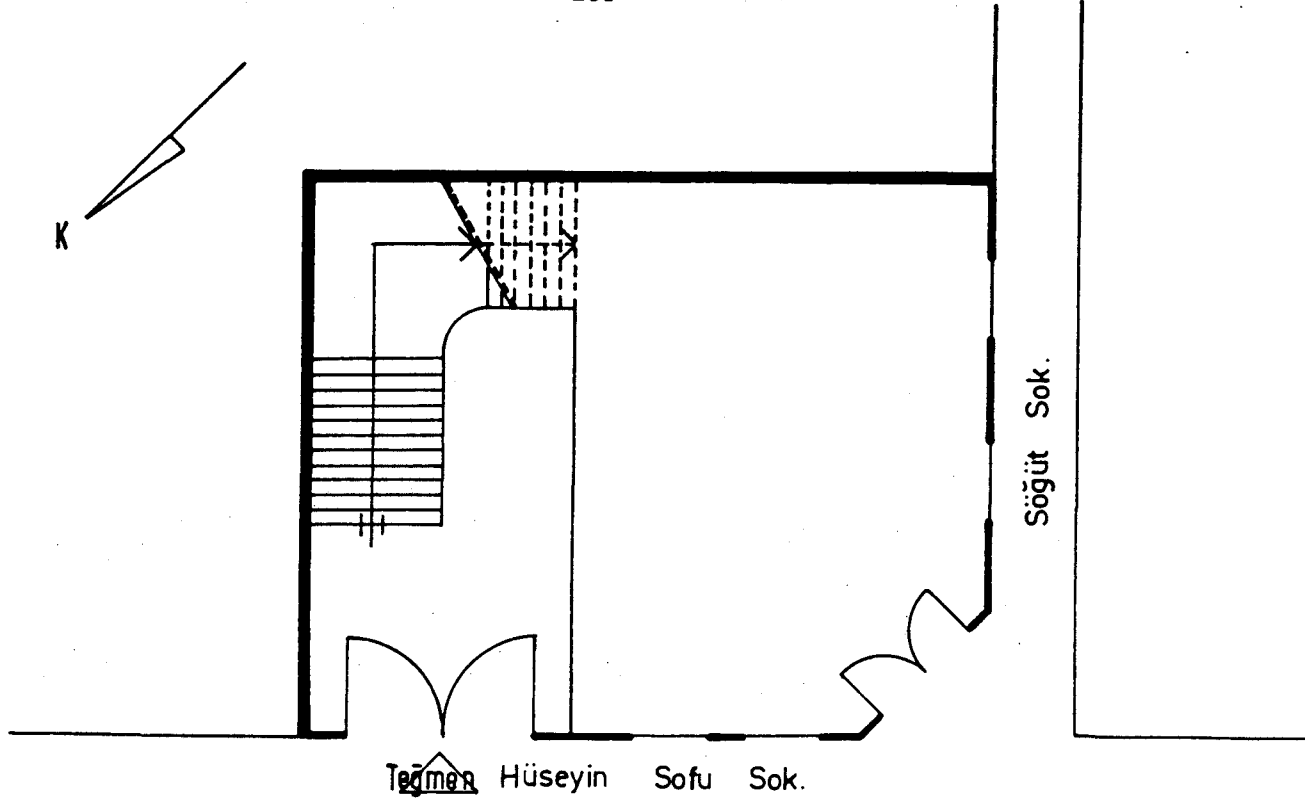
Kapıdan girince yekpare mermer basamaklı kat merdiveniyle karşılaşılan handa tüm tavanlar volta döşeme, odaların yerleri ahşap rabita, koridorlarıncı çini kaplıdır. Kapılar ve giyotin tarzındaki pencereler içeriden demir kanatlarla emniyete alınmıştır.

Çituri Han'ın geçmişteki fonksiyonu ile ilgili bilgi edindiğimiz 1889-90 baskısı ticaret yıllıklarına göre hanın zemin katında sarraf ve borsa acentası, birinci katında bir tüccar ve bir borsa komisyoncusu, ikinci katta yabancı bir sigorta şirketinin acentası, üçüncü katta ise bir işadımıyla bir avukat faaliyet gösteriyordu (Cervati, 1889-90).

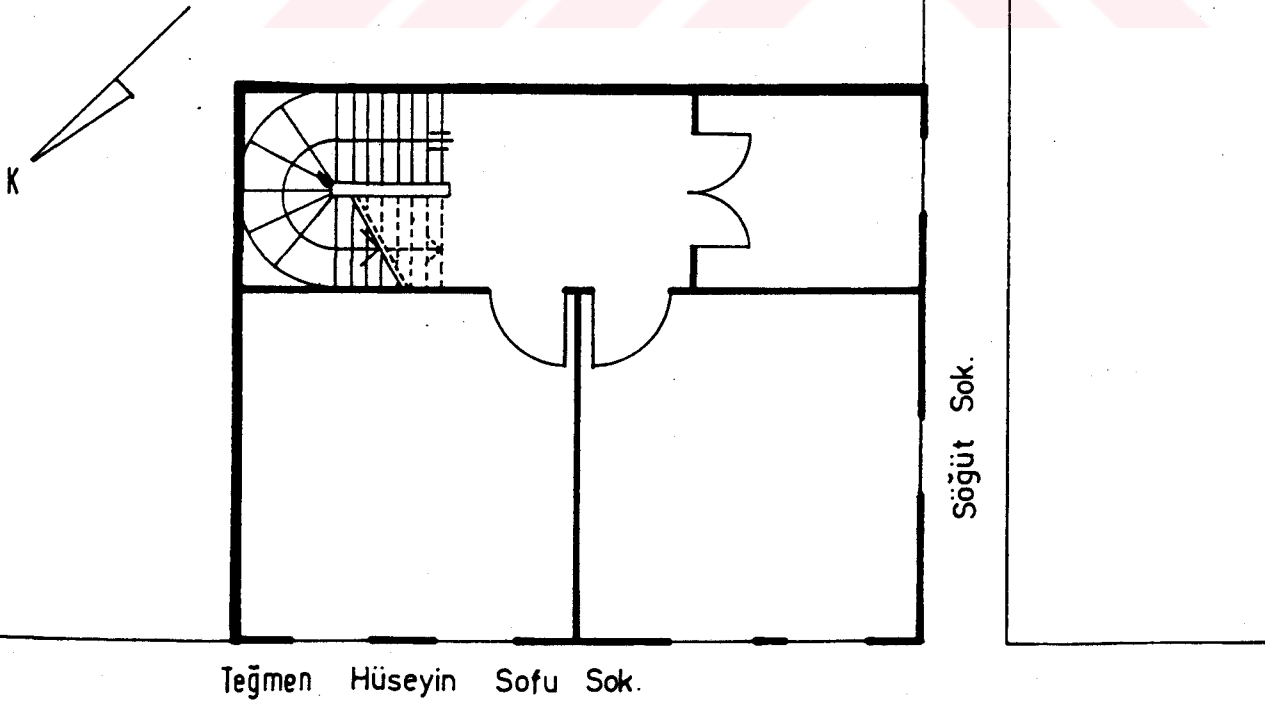
Çituris kardeşler hanı satın aldıktan sonra bir taraftan kırtasiye malzemeleri ithal edip satmaya, bir taraftan da zamanın ünlü Çituris matbaasını çalıştırmaya başladılar. “Dönemin hemen hemen bütün yabancı dil yayınları Çituris matbaasında basılırdı. Çiturer kırtasiye işlerini geliştirip kağıt ithaline de başlayınca İstiklal Caddesi üzerinde Eski Çiçekçi Sokağı köşesindeki Isak Sevy’e ait eczaneyi devraldılar ve Çituri Kırtasiye adı altında işletmeye başladılar. Ailenin Türkiye’yi terketmesi sırasında bu dükkanlar ve han satılıp devredildi” (Üsdiken, 1994). Eski fonksiyonlarının bir kısmını günümüzde de sürdüren Çituri Han’ın zemin katında halen bir kırtasiyeci, birinci katında bir kırtasiyeci ve bir avukat faaliyet göstermekte, diğer katları kısmen depo olarak kullanılmakta, kısmen de boş durmaktadır.

Çituri Han, oldukça küçük olmakla beraber, Galata bölgesindeki halen ayakta olan en eski ve orijinal halini en iyi korumuş 19. yüzyıl hanlarından. Ayrıca, mekanların apartman tarzında düzenlendiği avlusuz hanlara en eski örneklerdendir.

ÇİTURI HAN
ZEMİN KAT PLANI

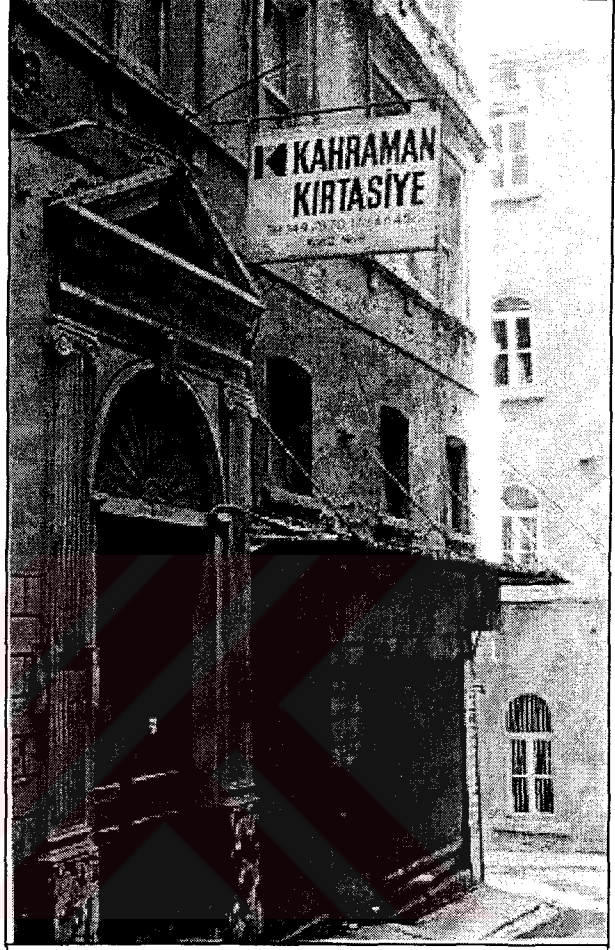
ÇİTURI HAN
TİPİK KAT PLAN KROKİSİ

Şekil 5.155 : Çituri Han (plan krokileri)

ÇİTURİ HAN

Şekil 5.156

Şekil 5.157

Şekil 5.158

Şekil 5.159

5.3.8. Generali Han

Galata, Yenicami Mahallesi'nde bulunan, Bankalar Caddesi (Eski Voyvoda Caddesi), Bereketzade Medresesi, Erguvan ve Billur Sokaklar arasındaki adanın tümünü işgal eden bu büyük hanın girişi Bankalar Caddesi No.31, 33'dedir.

Hanın kitabesi olmadığı ve yazılı kaynaklarda da hakkında bir bilgiye rastlanmadığından yapım yılı bilinmemektedir. Mimarı ünlü G. Mongeri, Can, (1993), yaptıranı ise adından da anlaşılacağı üzere *Assicurazioni Generali Anonim Şirketi*'dir, halen hanın mülkiyeti bu şirketin elindedir. Türkiye'deki faaliyetlerine 1863'te Bankalar Caddesi üzerindeki bir başka binada başlamış olan şirketin kuruluş tarihi hanın girişinde sol taraftaki pilastr üzerinde de belirtildiği gibi 1831'dir (Dünya Gazetesi, 12.1.1995). Daha sonra Generali Han'a taşınmış olan şirket halen orada faaliyetini sürdürmektedir. Mimar G. Mongeri İstanbul'a ilk 1909'da geldiğine göre Generali Han bu tarihten sonra-, 1913 tarihli ticaret yıllığında hanın adı geçtiğine göre de 1913'den önce inşa edilmiş olmalıdır (Can, 1994). Han, Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 25.3.1983 gün ve 15185 sayılı kararıyla korunması gerekli tarihi eser olarak tescil edilmiştir (Bey. Bel. İmar Arş.).

Zeminle birlikte beş katlı, avlusuz, 747,50 metrekarelik bir alana oturan bu kagir binanın üzerinde bir de çekme kat vardır (Bey. Bel. İmar Arş.). Kaloriferli ve asansörlü hanın zemin katı banka şubesi olarak kullanılan tek bir mekana dönüşmüştür. Normal katlarda odalar binanın dört tarafını çeviren koridorlara açılır, han dört cepheli olduğundan odaların çoğunun dışarı açılan penceresi vardır, her katta sadece dört oda, tuvaletler, kat merdivenleri ve koridorlar ışığı ortadaki ışıklıktan alır (Şekil 5.160).

Generali Han'ın Barok bir hareketin görüldüğü, yoğun bezemeli, aynı zamanda görkemli cephesi yatay yönde kat arası silmeleriyle, düşey yönde pilastr ve sütunlarla bölümlendirilmiştir. Rönesans üslupta olduğu gibi kesme taş kaplı zemin ve birinci kat boyunca devam eden pilastrlar ile ikinci ve üçüncü katlar boyunca kesintisiz uzanan kompozit başlıklı sütun çifti cepheyi düşey yönde üç parçaya böler. Her parça içine pencereler ikili veya üçlü gruplar halinde yerleştirilmiştir (Şekil 5.161; Şekil 5.162). Zemin katta ortadaki parça üzerinde iki yanı yarıya kadar yivli, düz başlıklı pilastrları, yuvarlak kemerli giriş açıklığı ve triglif-metop frizli arşitravıyla Neo-Klasik giriş yer alır (Şekil 5.163). Giriş açıklığının üst tarafını kısmen kapatan alınlık, volüt ve bitki motifli Barok dövme demir parmaklığı ile dikkat çeker. Girişin iki yanında geometrik motifli demir parmaklıklarıyla büyük dikdörtgen pencereler görülür. Birinci katın pencereleri köşeleri yuvarlatılmış düz atkılı ve kilit taşı bezemelidir. Pilastrların bitimindeki kenarları stilize bitki bezemeli, C-kıvrımlı, volütlü Barok madalyon ile altındaki iki ucu kurdeleli Art-Nouveau kumaş kabartması bu kattaki diğer bezeme öğeleridir (Şekil 5.162; Şekil 5.164). Üçüncü ve

dördüncü kat pencereleri Fransız balkonlu ve basık kemerli olup, kemerleri yumurta ok-frizi bezemelidir. Üçüncü katta pencere aralarında görülen sarkmalar gülbezek ve stilize meyve motiflidir. İkinci ve üçüncü kat arası dişkesimi silmesi ve konsollu bir balkon çıkması ile belirginleştirilmiştir. Üçüncü katta pencere aralarında başlayan, başlangıcı maskaronlu, alt yüzeyi stilize palmet motifli, bitimi de yine stilize bitki motifli içbükey payandalar dördüncü katın balkon çıkmasını taşır (Şekil 5.165; Şekil 5.166; Şekil 5.162). Dördüncü kat pencereleri içi kaset döşemeli, yumurta-ok frizli Rönesans mimarisinden ödünç alınmış yuvarlak bir kemer içine oturtulmuştur. Bu kat da Fransız balkonlu olup, üçüncü katınkilere benzeyen, Barok üsluptaki gibi volüt motifli demir balkon korkulukları vardır. Pencere aralarındaki ikili konsollar, volüt, palmet ve kumaş motifli armalar ve cepheyi bitiren saçak silmesi dördüncü kat cephesinin diğer süsleridir. Sonuç olarak, Klasik, Barok, Art-Nouveau ve Rönesans üsluplardan ödünç alınmış unsurların bir arada kullanıldığı cephe bütününde eklektiktir. Generali Han'ın düz olan diğer cephelerinin kayda değer herhangi bir özelliği yoktur.

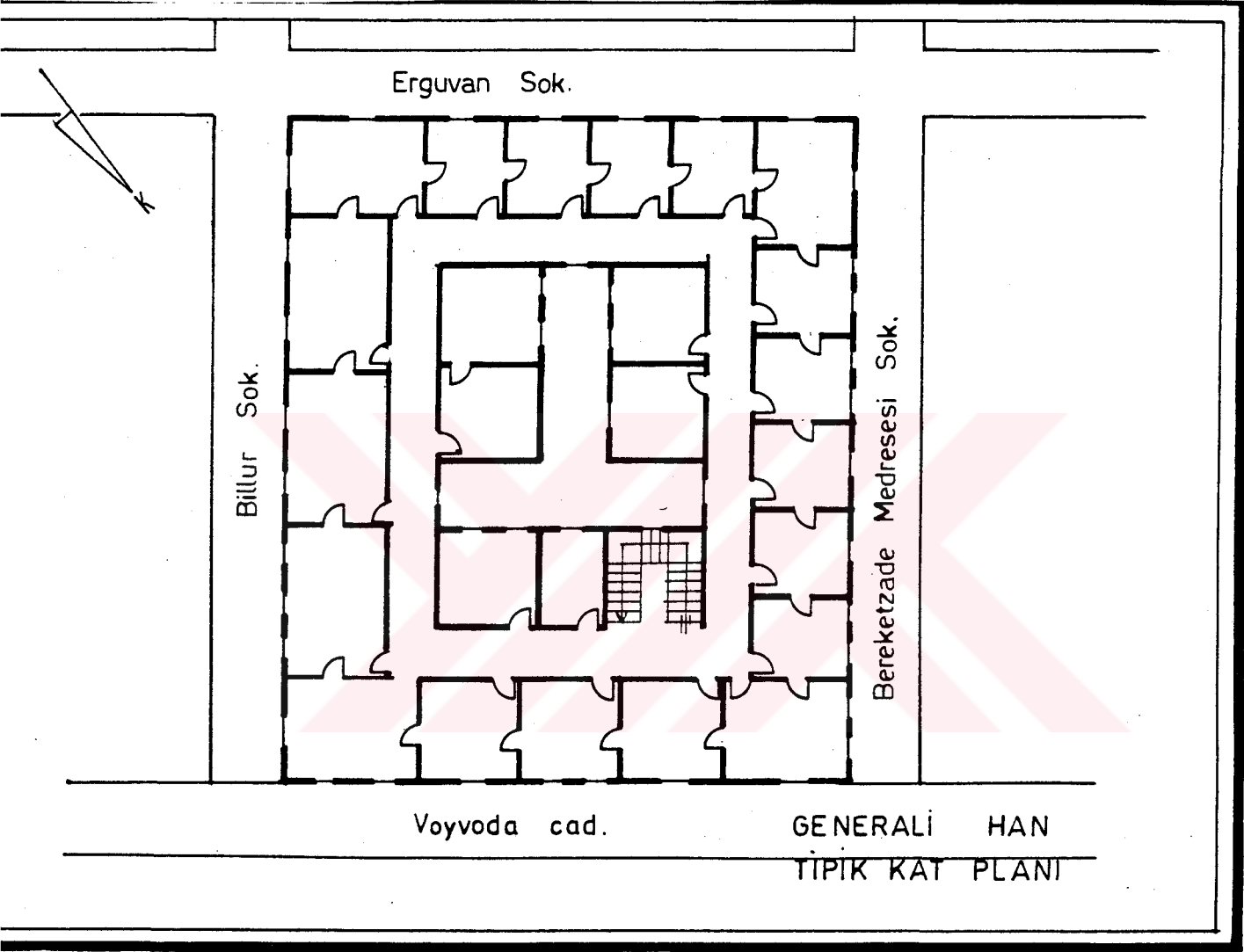
Han'ın oval girişinin sağ tarafındaki kat merdiveni ve asansör ile üst katlara çıkılır. Tipik kat olarak incelediğimiz, orijinal halini oldukça iyi korumuş olan üçüncü katta birbirine geçmeli 23 oda bulunur. Odalar düz atkılı, ahşap kanatlı bir kapıyla koridora, yine düz atkılı bir veya iki pencereyle dışarıya açılır, sadece ortadaki dört oda ışıklığa bakar. Odaların rabıta, koridorların çini döşeli olduğu handa tavanlar volta döşemedir.

Ticaret yıllıklarının 1913 baskısında handaki faaliyetler ile ilgili ayrıntılı bilgi yer almaktadır, buna göre handa: sadece üçü Müslüman geri kalanı gayri-müslim azınlık ve levanten olmak üzere 14 avukat, iki banker, dört mühendis, *Société Anonim Ottomane de Construction* adlı, aralarında ünlü *Mongeri*'nin de bulunduğu üç mimarın faaliyet gösterdiği (diğer mimarların adı *De Nari* ve *Langas*) inşaat şirketi, bir ekonomik danışmanlık şirketi, *Société Nationale pour le Commerce, l'industrie et l'agriculture dans l'Empire Ottoman* adlı Osmanlı İmparatorluğu içindeki ticaret, sanayi ve tarım alanındaki faaliyetlerle ilgili bir şirket, Selanik elçisinin bürosu, *Société de Naphte Caspienne et de la Mer Noire* adlı Kafkaslar ve Karadeniz Bölgesinde elde edilen petrol ticariyle uğraşan bir şirket, *Banque Française pour le Commerce et l'Industrie* adlı banka, *Ottoman Anglo American Company* adlı şirket bulunuyordu, hana adını veren *Assicurazioni Generali* adlı sigorta şirketi ise bugün olduğu gibi üçüncü katın tamamını işgal ediyordu (Annuaire Oriental, 1913). Günümüzde ise Generali hanın zemin katı bir Osmanlı Bankası şubesi olarak işlev görüyor. Birinci katta iki müşavirlik bürosu, kimyevi maddeler ticarethanesi, Petrol Nakliyat ve Sigorta Şirketi, iki avukatlık bürosu faaliyet gösteriyor. İkinci katta İthalat ve İhracat yapan bir firma, metal ticareti yapan başka bir firma, bir turizm şirketi ve Brezilya Fahri Konsolosluğu bulunuyor. Dördüncü katı Birlik Sigorta işgal ediyor, beşinci

katta ise yine Generali Sigorta'nın büroları bulunuyor. Çekme kat yemekhane, kapıcı odası, asansör makine dairesi olarak kullanılıyor.

Süslü ve hareketli cephesiyle dikkat çeken bu görkemli yapıda -oldukça büyük bir parselde oturmasına rağmen, 19. yüzyıla ait pek çok örnekte görülen kapalı avluya yer verilmemiş, buna karşın planda koridor sisteminin tercih edilmiş olması han mimarisinde bir değişime işaret etmektedir. Ayrıca, İtalyan sermayeli bir şirket tarafından İtalyan bir mimara yaptırılmış olması ve handa o yıllarda faaliyet gösteren şirketlerin bir çoğunun yabancı sermayeli oluşu, Osmanlı ekonomisinin batı ekonomisine entegrasyonu sürecinde ortaya çıkan yabancı şirketlerin işyeri ihtiyacının ne şekilde giderildiğine tipik ve somut bir örnek olması bakımından Generali Han özel bir önem arz eder.

Şekil 5.160 : Generali Han (plan krokisi)

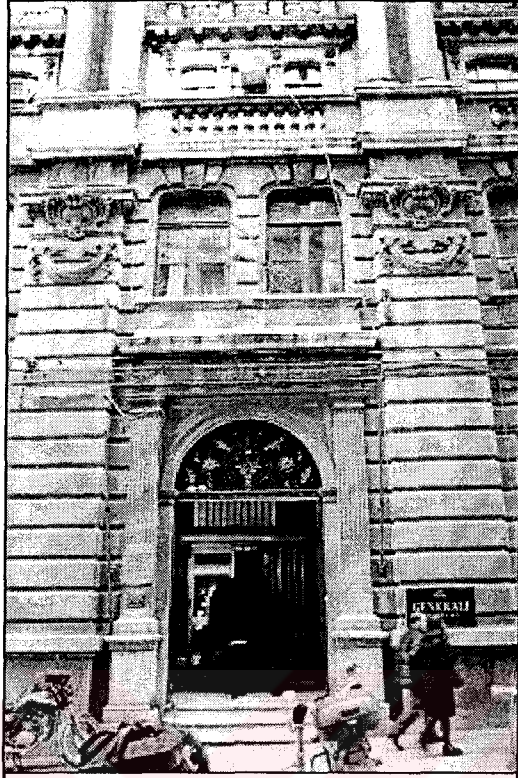
GENERALİ HAN

Şekil 5.161

Şekil 5.162

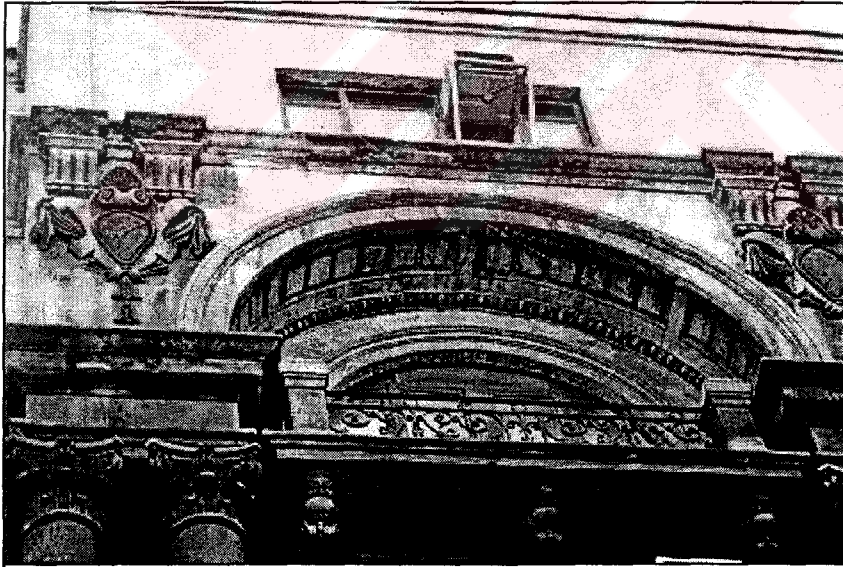
Şekil 5.163

Şekil 5.164

Şekil 5.165

Şekil 5.166

5.3.9. Gül Kamondo Han

Galata Yenicami Mahallesi, Billur, Kömürcü Aziz, Medrese Sokakları'yla çevrili adanın ucunda bulunan üç cepheli Gül Kamondo Han'ın ana girişi Billur Sokak No. 20'dedir; bu girişle aynı eksen üzerindeki Medrese Sokak kapısı iptal edilmiş, hatta önüne sonradan dükkan inşa edilmiştir.

Kitabesi olmayan hanın tarihi ve mimarının adına yazılı kaynaklarda da rastlanmamıştır. Ancak, 1868 tarihli ticaret yıllıklarında, Cervati, (1868), adının geçiyor oluşu bu tarihten önce inşa edildiğini göstermektedir. Adından da anlaşıldığı gibi bankerlikten zengin olmuş ünlü Kamondo ailesinin 19. yüzyıl İstanbul'unda yaptırmış olduğu birçok handan biridir. Yine 1868 tarihli ticaret yılığundaki kayıtlardan hanın esas adının *Ghiul Camondo* olduğu ve hana adını veren bu isimdeki bir Kamondo ailesi ferdinin o sıralar Galata'daki *Nouveau Camondo* adlı handa banker olarak faaliyet gösterdiği anlaşılıyor (Cervati, 1868). Beyoğlu Belediyesi İmar Arşivindeki kayıtlara göre hanın şimdiki sahibi Sıtkı Kefeli ve hissedarlarıdır (Bey. Bel. İmar Arş.).

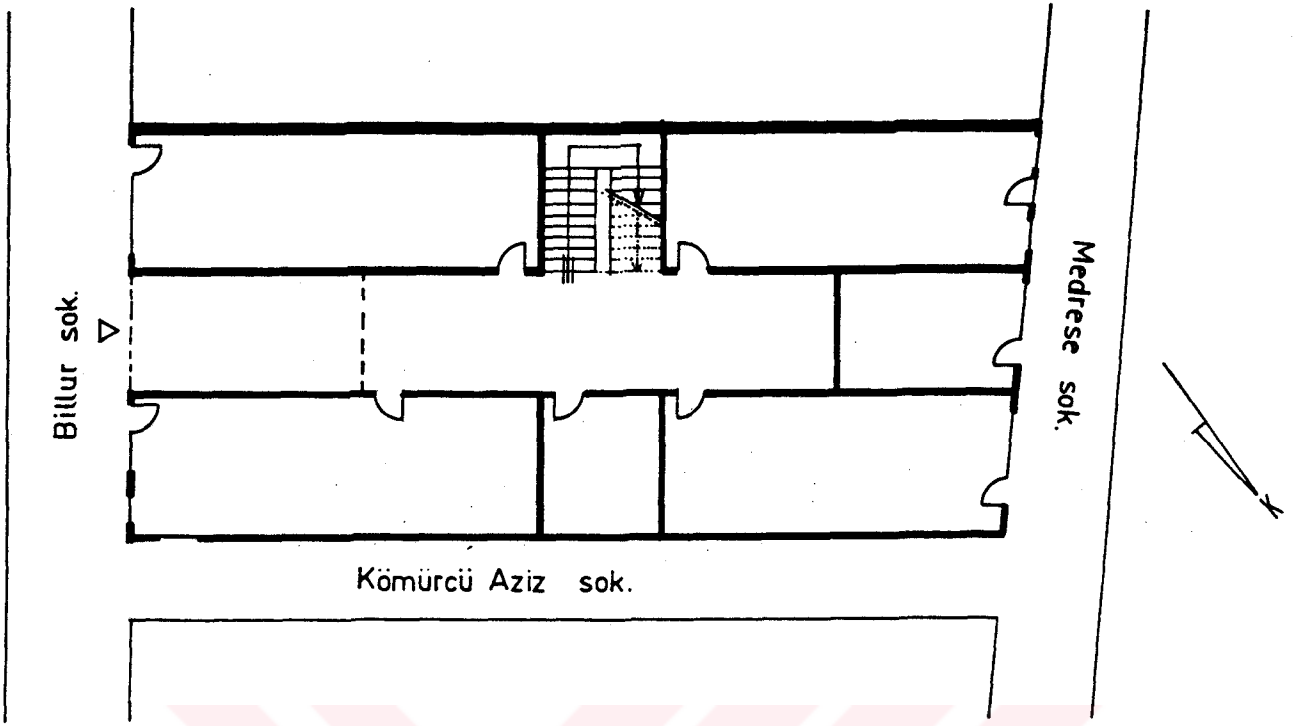
Zeminle birlikte dört katlı, demir putrelli yığma bir bina olan Gül Kamondo Han'ın revaklı, üzeri iki yana eğimli cam çatılı, yerleri blok mermer döşeli bir iç avlusu vardır. Han, 382,5 metre karelik bir alana oturur, planı düzgün bir dikdörtgene yakındır. İnce uzun dikdörtgen bir avlu etrafında düzenlenmiş olan handa klasik Osmanlı hanlarında olduğu gibi revak sistemi vardır, bir başka deyişle, dükkan ve odalar revakların ardına dizilmiştir. Zemin katın dört köşesinde birer büyük mağaza, aralarında üst kata çıkan merdivenler ile depo olarak kullanılan bir oda, üst katlarda revağın dört kenarına açılan odalar bulunur (Şekil 5.167).

Cephe son derece sadedir. Tuğla duvarların üzeri sıvayla kaplanmış, böylece sadece pencere açıklıklarıyla az da olsa hareket kazanmış olan düz bir satıh yaratılmıştır (Şekil 5.168). Billur Sokak'taki ana giriş cephenin simetri aksında olup yuvarlak kemerlidir, üst kısmında oval bir pencere dikkat çeker. Girişin her iki yanındaki dükkanın orijinal cephesi bozulmuştur. Kömürcü Aziz Sokak zemin kat cephesinde ortası bir fûruş ile vurgulanmış yuvarlak kemeri olan tek bir pencere görülür (Şekil 5.169). Diğer katların pencereleri yuvarlak kemerli, taş söveli ve demir parmaklıklıdır. Kömürcü Aziz Sokak cephesi üçüncü katında olduğu gibi halen kalmış örneklerden pencerelerin zamanında dışarı açılan demir kanatlarla emniyete alındığı anlaşılıyor (Şekil 5.168). İçbükey profilli bir korniş ile bitirilmiş olan cephe, klasik Osmanlı ticaret hanlarında olduğu gibi gayet sade olmakla beraber, yuvarlak kemer, oval pencere gibi formlar Avrupa mimarisinin etkisini gösterir. Ayrıca yapı malzemesi bakımından da klasik Osmanlı ticaret hanlarından ayrılır.

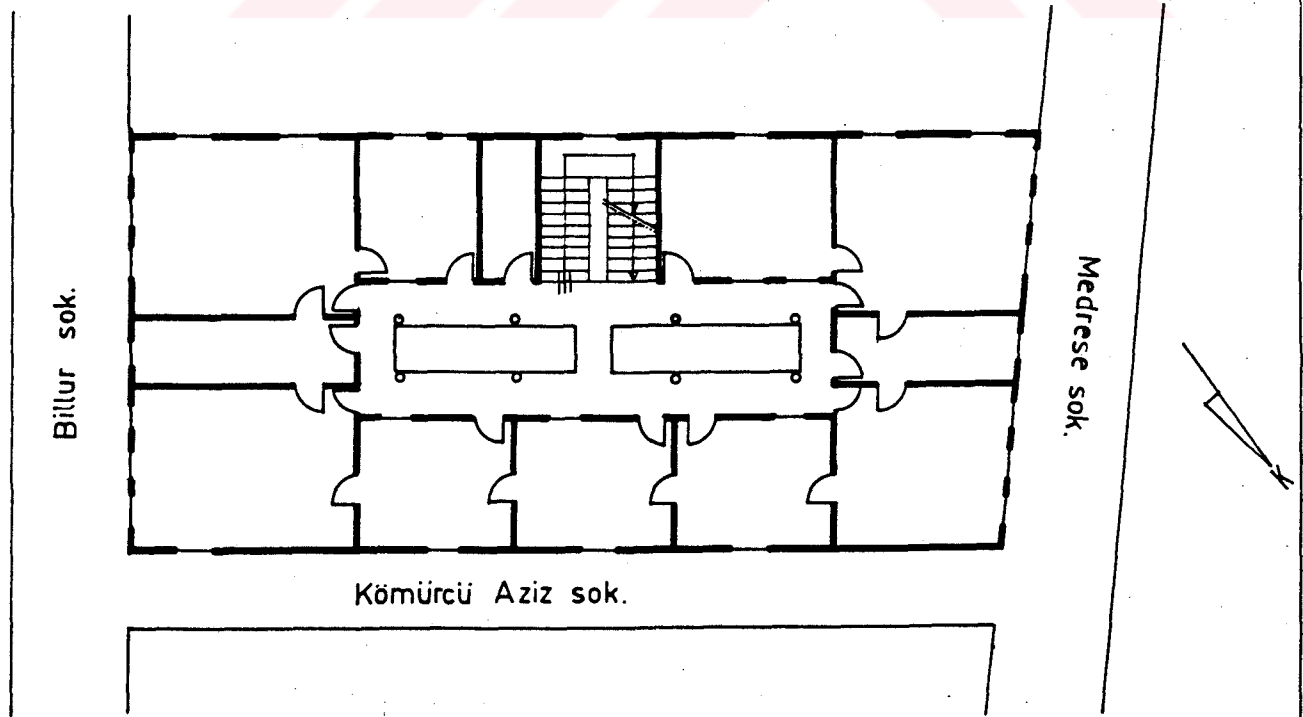
Beşik tonozlu bir geçitle avluya girilir. İki katlı olan zemin kat mağazaları hem sokağa, hem de avluya açılır; katlar arasındaki bağlantı iç merdivenle sağlanmıştır, dolayısıyla zemin kat revakları da iki kat yüksekliğindedir. Ayrıca mağazalardan bazılarının ikinci katı demir parmaklıklı pencerelerle avluya açılır. Mağazaların tavanı volta döşeme, yerleri rabitalidir. Zemin katta yuvarlak, diğer katlarda basık kemerli olan revaklar düz başlıklı dikdörtgen kesitli ayaklara dayanır (Şekil 5.170). Revakların yer döşemesi blok mermer, korkulukları demirdir, ayrıca her katta, iki uzun kenar arasında geçit sağlayan demir ızgaralar bulunur (Şekil 5.171). Bunların yanısıra, revakların klasik Osmanlı hanlarındakine kıyasla çok daha dar olduğu dikkat çeker. İkinci kattaki odalar arasında büyüklük ve örtü sistemi bakımından farklar vardır: çapraz tonozlu köşe odalar diğerlerine göre daha büyüktür, bunların arasında depo olarak kullanılan beşik tonozlu küçük birer mekan bulunur. Revağın uzun kenarlarına açılan odalar da beşik tonozludur. Odalar arasında iç kapıyla bağlantı sağlanmıştır. Köşedekiler hariç tüm odalar dikdörtgen taş söveli birer kapı ve pencere ile revağa açılır. Köşe odaların revağa açılan penceresi yoktur, buna karşılık sokağa açılan pencere sayısı diğerlerinden fazladır. Kapılar, içeriden demir-, dışarıdan cam-ahşap kanatlıdır. Revağa açılan pencerelerin dışarıdan demir kanatlı olduğu handa, sokağa bakan pencerelerin tümü içeriden basık kemerlidir. Üçüncü kat ikinci kata göre daha alçak tavanlıdır, bu nedenle bu kattaki revak kemerleri daha basıktır. Bunun dışında ikinci katla arasındaki tek fark, bu katta odaların aynalı tonozla örtülü olmasıdır. En üst kat olduğundan bu değişiklik mantıklıdır, çünkü böylelikle tonozların ayna kısmındaki açıklıklarla odaların tepeden ışık alması sağlanmıştır. İkinci ve üçüncü katlardaki odaların tümünün orijinalde dışarıya açılan pencereleri olduğu, fakat uzun kenarlardan birindekilerin bitişikteki binanın yükseltilmesi sonucu işlevini yitirdiği anlaşılıyor.

1868 yılına ait ticaret yıllığına göre o yıllarda Gül Kamondo Han'da daha çok bankerler faaliyet gösteriyordu (Cervati, 1868). 1880 tarihli ticaret yıllığında ise altı banker, bir para simsarı, hırdavatçılık ve bir bıçakçılık yapan bir tüccarın adı geçmektedir. Kayıtlardaki isimlerden bu handa faaliyet gösterenlerin tümünün gayrimüslim azınlık mensubu veya levanten olduğu anlaşılıyor (Cervati, 1880). Günümüzde ise Gül Kamondo Han'da iş malzeme ve elbiseleri ticaretiyle uğraşanlar ile testereci, bakalitçi, contacı ve eskiden olduğu gibi hırdavatçılar bulunmaktadır.

Sonuç olarak Gül Kamondo Han, revaklı avlu sistemi ile cam çatının; tonozlu, kemerli revaklar ile demir korkuluğun; çapraz, beşik, aynalı tonoz ile volta döşemenin birarada kullanıldığı, çok katlı olmakla beraber klasik Osmanlı hanlarını andıran sade cephesiyle orijinal halini iyi korumuş, ilginç bir geçiş hanıdır.

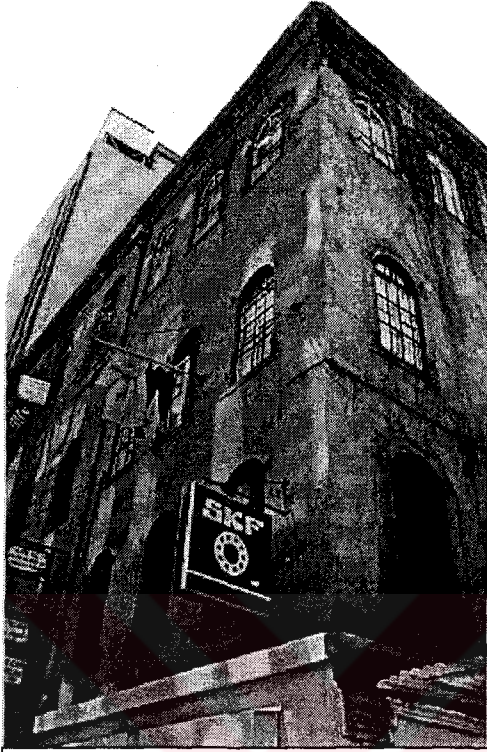
GÜL KAMONDO HAN
ZEMİN KAT PLAN KROKİSİ

GÜL KAMONDO HAN
TİPİK KAT PLAN KROKİSİ

Şekil 5.167 : Gül Kamondo Han (plan krokileri).

GÜL KAMONDO HAN

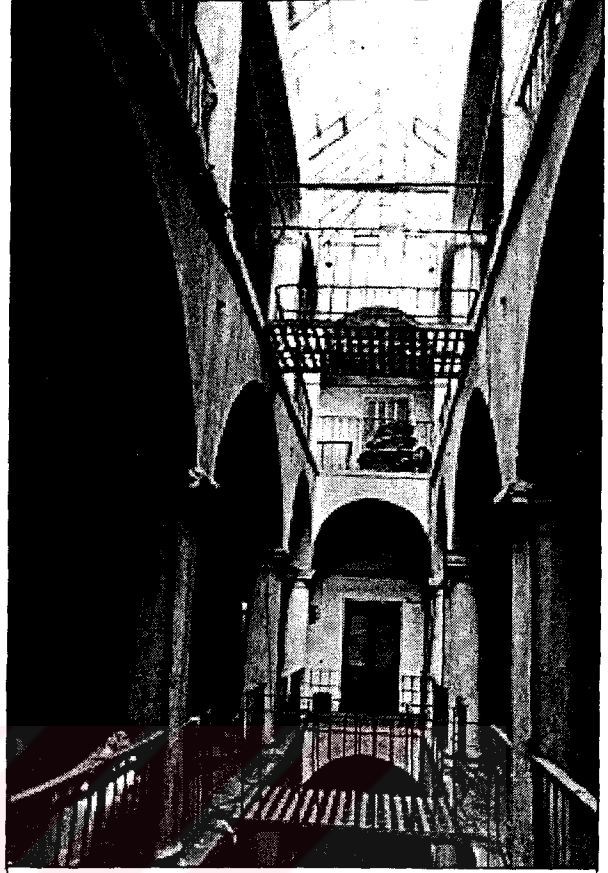
Şekil 5.168

Şekil 5.169

Şekil 5.170

Şekil 5.171

5.3.10. Gümrük Han

Diğer adı Çinili Rıhtım Han olan Gümrük Han Karaköy Kemankeş Caddesi ile Marmara Denizi arasında bütün bir adayı işgal eder. İki kapısı olan hanın ana girişi Kemankeş Caddesi No.102-112'dedir. Aynı aks üzerindeki ikinci kapı Çinili Han Geçidi sokak adlı paralel sokağa açılır.

Gümrük Han, Dersaadet Rıhtım Dok ve Antrepo Şirket-i Osmaniyesi tarafından 1910-1911 yıllarında yaptırılmıştır (Özbakan, 1948; Eyice, 1950). Kitabesi olmayan hanın mimarının adı yazılı kaynaklarda da geçmemektedir. Goad haritalarına göre 1904-5 yılında Gümrük hanın bulunduğu parsel üzerinde deniz tarafında café, restaurant ve birahaneler, yol tarafında ise kömür, odun ve demir depoları vardı (Goad, 1905). Han, günümüzde Gümrükler Başmüdürlüğü'nün mülküdür (Bey. Bel. İmar Arş.).

Zemin ve asma katla birlikte toplam beş katlı ve avlusuz olan Gümrük Han'ın üzerine sonradan bir kat daha eklenmiştir. Dört tarafı açık dikdörtgen bir kütle şeklindeki han'ın ışıklığı ortasından geçen uzun aks üzerindedir. Üzeri camekanlı ışıklığa merdiven boşlukları, tuvaletler ve çay ocakları pencerelerle açılır. İki merdiven ve iki asansörü bulunan binada uzun aksın iki yanı simetriktir. Zemin katın dükkansız olduğu hanın tipik katında odalar, ışıklığı dört tarafından çeviren koridor üzerine dizilmiştir (Şekil 5.172). Demir karkaslı yığma binanın asansörü sonradan ilave edilmiş olsa da, kalorifer tesisatının başından beri var olduğu biliniyor.

Dört cepheli bu geniş kütle pencere açıklıklarının büyüklüğü sayesinde hafif, şeffaf bir görünüm kazanmıştır. Cepheler dikdörtgen profilli silmelerle yatay yönde ikisi iki, en üstteki bir kattan oluşan üç parçaya bölünmüştür (Şekil 5.173). Zemin ve asma kat cepheleri kesme taşla, cephelerin geri kalan kısmı sarı çinilerle kaplıdır, bu nedenle bina Çinili Han diye de anılır. Cepheler S-kıvrımlı payandalarla asma kat ve birinci kat hizasında kademeli olarak öne alınmıştır. Dikdörtgen profilli bir korniş ile sonlanan cephenin devamında tamamen farklı üsluptaki ek kat görülür (Şekil 5.174). Pencere düzeni her katta aynı değildir: zemin kat pencereleri düz atkılı, asma katınkiler yuvarlak kemerlidir, sadece düz atkılı giriş kapısının üst kısmında, asma kat hizasındaki pencere basık kemerli ve kilit taşı bezemelidir; üst katlardaki pencerelerin hepsi düz atkılıdır (Şekil 5.173; Şekil 5.174). Yan cephelerin simetri aksı üzerinde, asma ve birinci kat arasında ikili ve tek olarak düzenlenmiş S-kıvrımlı konsollar görülür. Konsollarla aynı hizada Oryantalist üsluptaki, özgün başlıklı mermer sütunlar ikili ve tek olarak bir ve ikinci katlar boyunca uzanır. Bu sütunlar ve üzeri çini kaplı geometrik Art-Nouveau üslupundaki pilastrlar yan cepheleri altı eşit parçaya böler (Şekil 5.175). Aralarda düz atkılı, demir veya taş parapetli Fransız pencereleri bulunur (Şekil 5.176; Şekil 5.177). Birinci katta, cephenin ortasındaki pencerelerin korkulukları ile asma kat cephesindeki mukarnası çağrıştıran

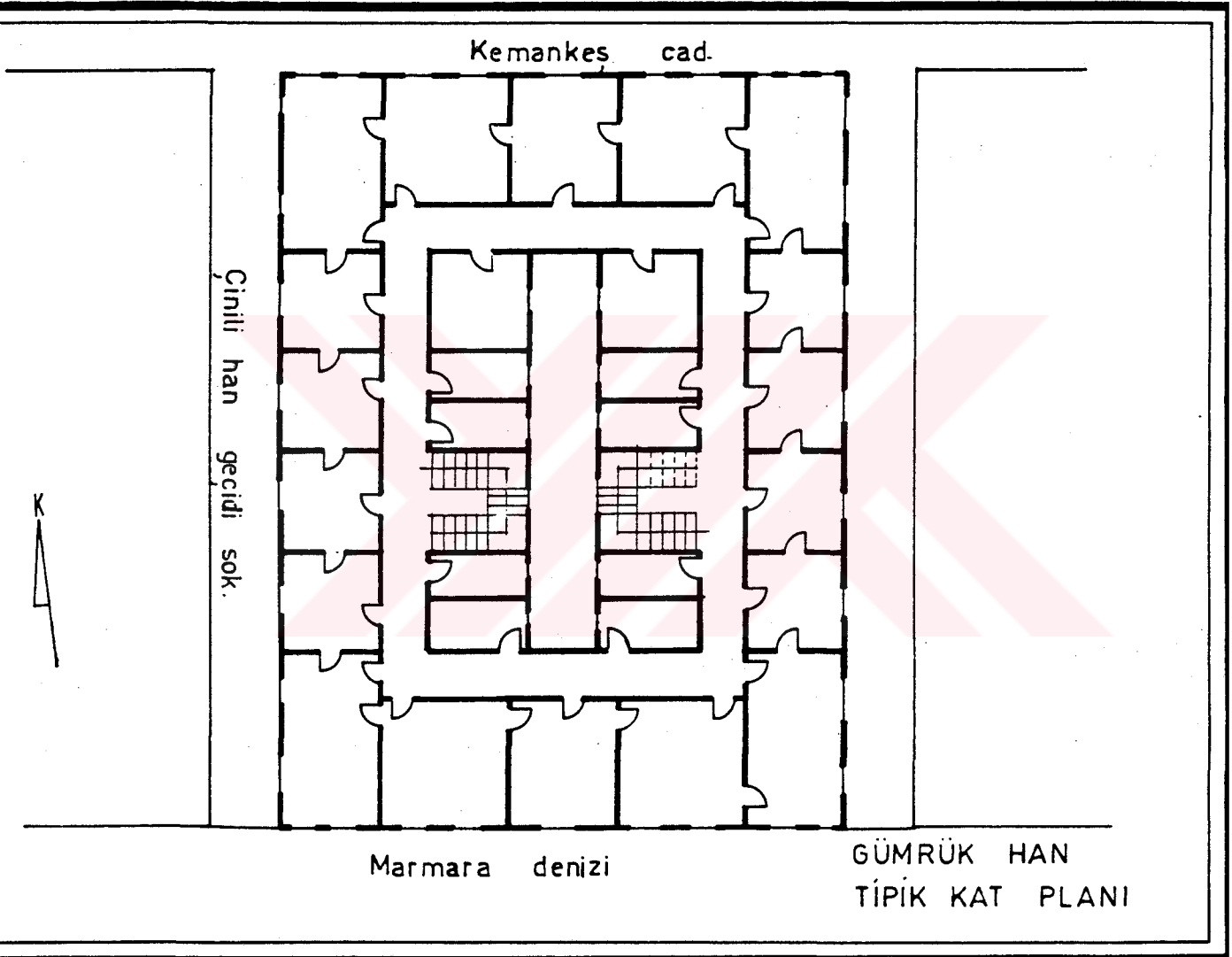
motifleriyle yatay şeritler Oryantalist üsluptadır. Tavanı diğer katlara göre daha basık olan üçüncü katın pencere düzeni alt kattaki gibidir. Pencere ve kat araları geometrik motifli sarı, mavi ve turuncu çinilerle süslenmiştir (Şekil 5.176).

Kemankeş Caddesi ve deniz cephesi -mermer sütunlar dışında- yan cephelerle aynı özellikleri gösterir. Art-Nouveau, Oryantalist, Neo-Rönesans gibi çeşitli mimari akımların etkisinin görüldüğü binada Art-Nouveau üslup özelliği ağır basar.

Tipik katta dışarıya açılan, farklı büyüklükte toplam 18 büro odası bulunur. Işıklığa bakan mekanlar çay ocağı, tuvalet v.s. olarak kullanılır. Birbirine geçmeli odaların koridora açılan birer kapıları, büyüklüklerine göre bir veya ikişer pencereleri vardır. Tavan yüksekliği 3,5 metreye varan mekanların döşemesinin demir karkaslı olduğu handa, yerler odalarda rabita, koridorlarda taş çini kaplıdır, merdivenler ise yekpare mermerdir.

1913 tarihli ticaret yıllığındaki kayıtlardan anlaşıldığına göre o yıllarda Gümrük Han'da 12 denizcilik acentası ve komisyoncusu faaliyet gösteriyordu, bunların ikisi aynı zamanda kömür ticaretiyle uğraşıyordu, kömür ticaretiyle uğraşan ayrı bir şirket daha vardı. Bunların yanısıra romörkaj, kurtarma ve pilotajla ilgili bir Fransız şirketinin acentası; Belçika Limanı Kaptanlığı; çimento işi yapan bir şirket; *Rossia* adlı sigorta şirketinin Türkiye temsilciliği; *Liverpool&London&Globe* ve *The State Assurance Co. Ltd.*'nin Türkiye temsilciliği ve Rus Postası Gümrük Han'da faaliyet gösterenler arasındaydı. Kayıtlardaki isimlerden bu handa iş yeri olanlardan sadece birinin Müslüman, diğerlerinin ağırlıkla Rum asıllı olmak üzere gayri-müslim azınlık mensubu veya levanten olduğu anlaşılıyor (Annuaire Oriental, 1913). Han, günümüzde Gümrükler Başmüdürlüğü ana yönetim merkezi olarak işlevini sürdürmektedir.

Çini kaplı, özgün cephesi ve avlusuz, orta koridor sistemine dayanan simetrik planıyla dikkatimizi çekmiş olan Gümrük Han, orijinal halini gayet iyi korumuş bir yüzyıl dönümü yapısıdır, zemin katı dükkansızdır.

Şekil 5.172 : Gümrük Han (plan krokisi).

GÜMRÜK HAN

Şekil 5.173

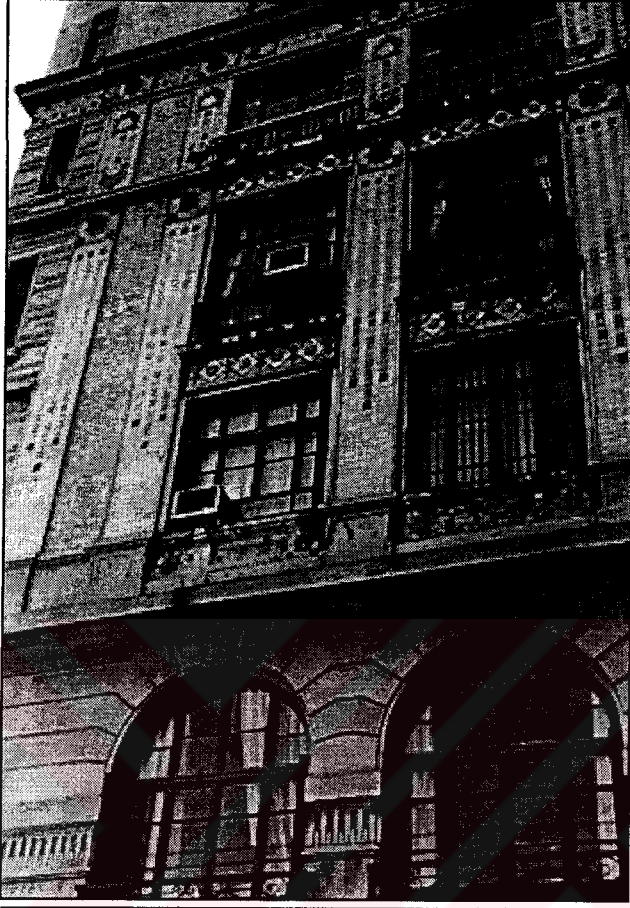
Şekil 5.174

Şekil 5.175

Şekil 5.176

Şekil 5.177

5.3.11. Karaköy Küçük Cedit Han

Karaköy, Kemankeş Mahallesi Gümrük, Karantina ve Yemişçi Hasan Sokakları arasındaki parsel üzerinde bulunan üç cepheli Karaköy Küçük Cedit Han'ın tek girişi Gümrük Sokak No.4'tedir.

Kitabesi olmayan hanın tarihi ve mimarı hakkında yazılı kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. 1893-94 ve öncesine ait ticaret yıllıklarında da adı geçmemektedir, buna karşın 1905 tarihli Goad sigorta haritalarında yer almaktadır: bu verilere dayanarak Karaköy Küçük Cedit Han'ın 1894 sonrası ve 1905 öncesi yapıldığını söylemek mümkündür (Goad, 1905; Cervati, 1893). Günümüzde Nurcan Gazioğlu'nun mülkiyetinde olan hanı kimin yaptırdığı bilinmemektedir (Bey. Bel. İmar Arş.).

Sonradan ilave edilmiş çekme kat dikkate alınmazsa zeminle birlikte dört katlı, kagir ve avlusuz bir yapı olan Karaköy Küçük Cedit Han, 86 metrekarelik bir alana oturur. Planı 90 derecelik açılardan oluşmaz, zemin katı sadece sokağa açılan dükkanlar ve giriş geçidi kaplar, normal katlarda üç oda ve bir holden oluşan daireler vardır, odalar hole, hol de bir kapı ile merdiven sahanlığına açılır (Şekil 5.178).

Karaköy Küçük Cedit Han'ın giriş cephesi diğerlerinden daha süslüdür, bu cephede Rönesans üsluptan ödünç alınmış enine kesme taşlı pilastrlar birinci kat ile saçak arasında kesintisiz uzanır ve cepheyi dikey yönde eşit parçalara böler, böylece dar uzun cephelerin dikeyliği bir kat daha vurgulanmış olur (Şekil 5.179). Pilastrlar arasındaki nispeten geniş pencereler zincir örgeli bir bantla çerçeve içine alınmıştır. C-kıvrımlı pencere atkıları iki yanda düğmebezek motifleriyle süslenmiş, birinci kat pencerelerinin üst kısmı baklava şeklindeki bir defaya mahsus kullanılmış olan bir bezeme ile doldurulmuştur. İkinci ve üçüncü kat arasındaki Türk-üçgeni kökenli olduğunu düşündüğümüz değişimli üçgen frizi, pilastrların yumurta-ok motifli başlıkları ve yine yumurta-ok silmeli saçak kornişleri cephenin diğer süsleridir (Şekil 5.180; Şekil 5.181). Rönesans, Barok, Klasik üsluplardan ödünç alınmış unsurların bir arada kullanıldığı ve başka cephelerde rastlamadığımız Oryantalist denebilecek motiflerin de görüldüğü özgün bir eklektik cepheye sahip olan Karaköy Küçük Cedit Han'ın üst katlarda olduğu gibi pilastrlarla eşit parçalara bölünmüş olan zemin kat cepheleri oldukça iyi korunmuştur (Şekil 5.182). Girişe Gümrük Sokak cephesinin sağ kenarında yer verilmiştir (Şekil 5.179). Karaköy Küçük Cedit Han'ın daha sade olan diğer iki cephesi birinci ve ikinci katlardaki düz alınlıklı, üçüncü kattaki kilit taşı bezemeli dikdörtgen söveli pencereleriyle Neo-Rönesans üslubu çağrıştırır (Şekil 5.183).

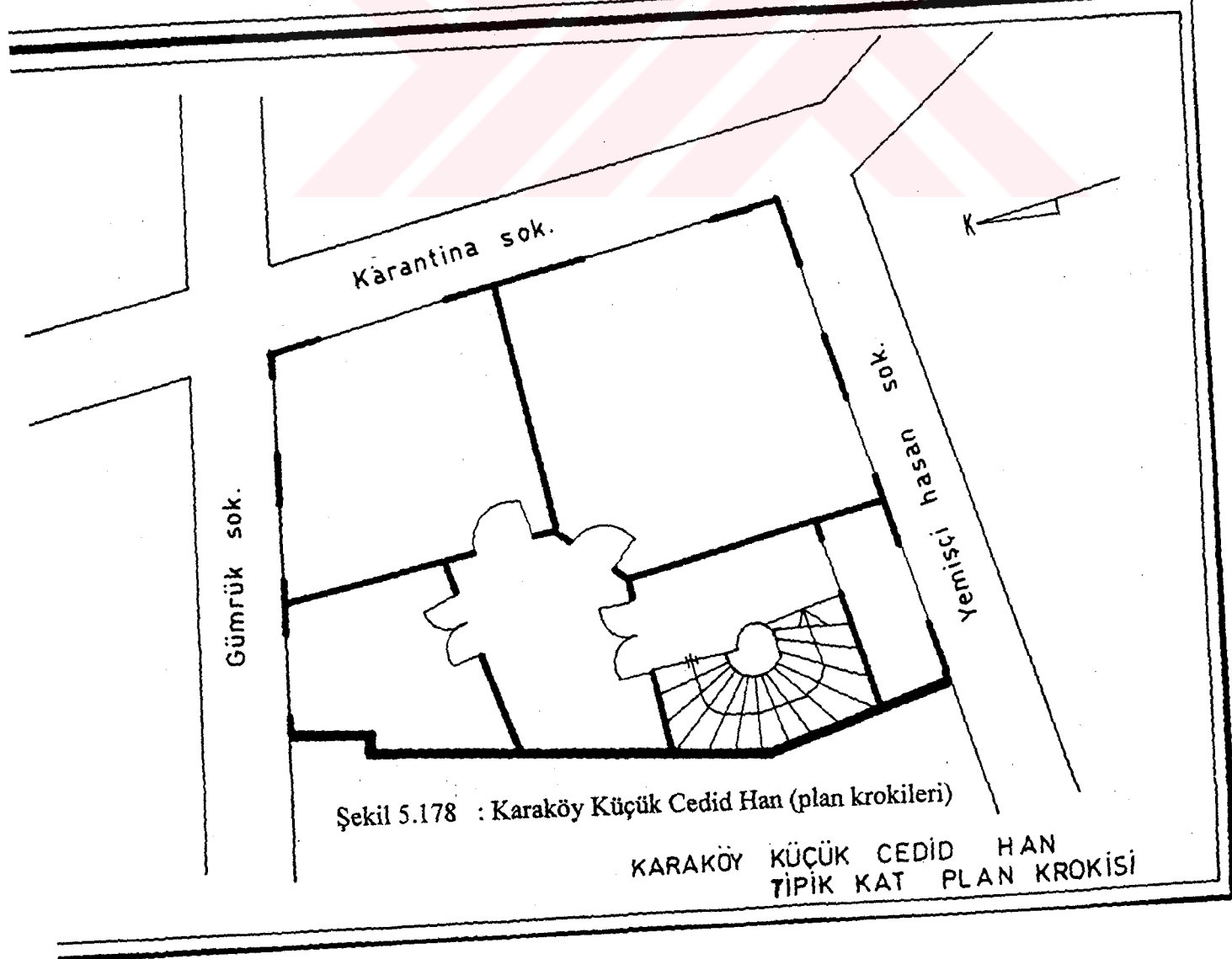
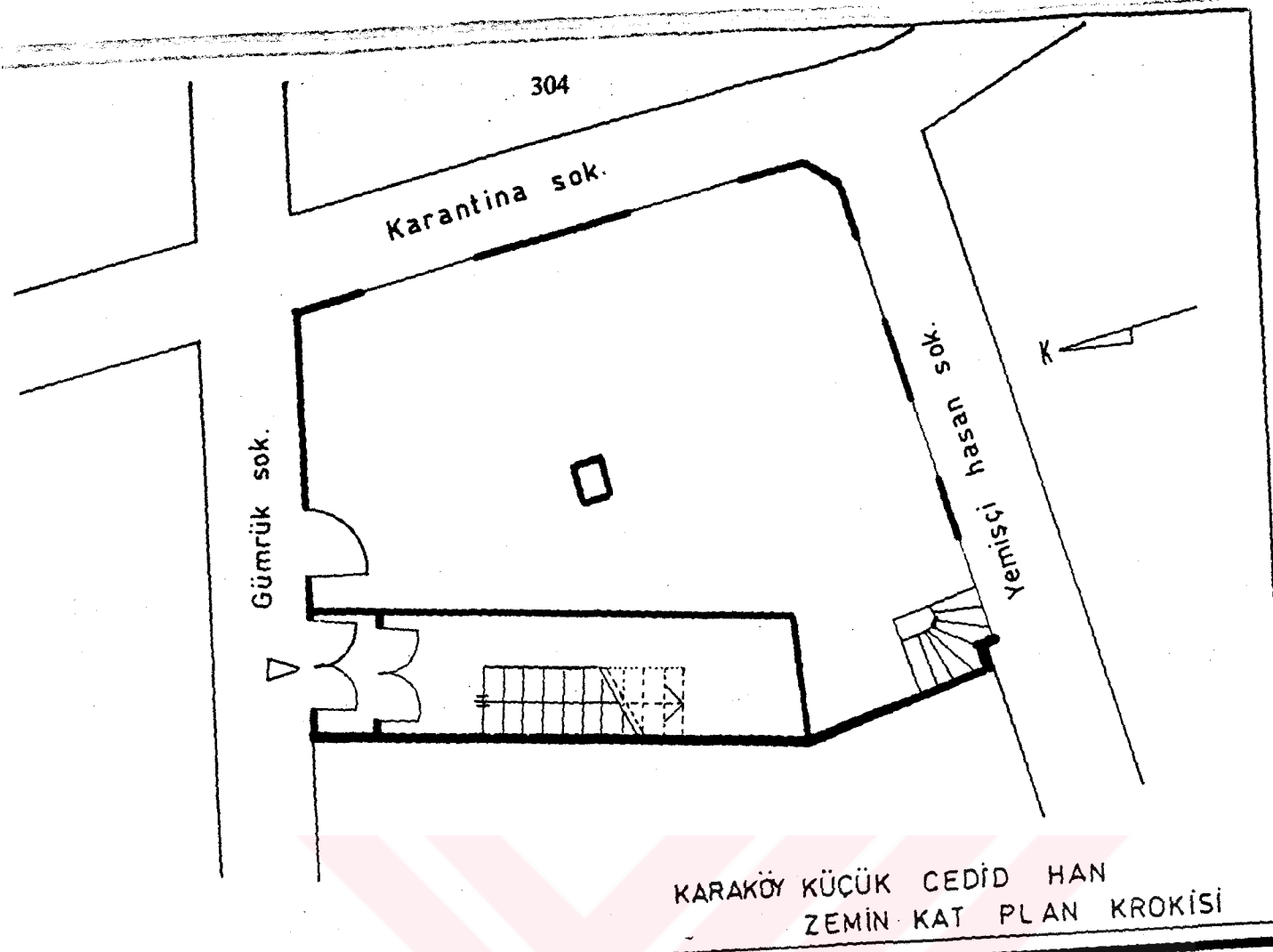
Kapıdan girince kısa bir geçitle merdivenlere ulaşılan hanın zemin katında han içine açılan mekan yoktur. Tüm mekanları volta döşemedir, yerler ise odalarda ahşap;

giriş, merdiven ve merdiven sahanlığında dökme mozaiktir. Tüm kapı ve pencerelerin dikdörtgen söveli, sadece pencerelerin içeriden demir kanatlı olduğu anda odalardan ikisi üçer, biri tek bir pencereyle sokağa veya sokaklara açılır.

Hanın bilinen en eski fonksiyonuyla ilgili başvurduğumuz 1913 tarihli ticaret yılı kayıtlarına göre Karaköy Küçük Cedid Han *Crédit Lyonnais* adlı Fransız bankasının yönetim binasıydı (Annuaire Oriental, 1913). Günümüzde zemin katında Madlen Pastanesi'nin, birinci ve ikinci katlarında iki ayrı denizcilik şirketinin, üçüncü katında bir özalitçinin faaliyet gösterdiği han çok katlı bir lokantaya çevrilmek istenmektedir, bununla ilgili izin için gerekli başvuru sahibi tarafından Beyoğlu Belediyesi'ne yapılmıştır (Bey. Bel. İmar Arş.).

Özgün cephesiyle dikkat çeken Karaköy Küçük Cedid Han, mekanların apartman tarzında düzenlendiği hanlardandır. Ayrıca, yüzyıl başında tamamiyle tek bir şirketin yönetim binası olarak kullanılmış olmasıyla da ilginçtir.

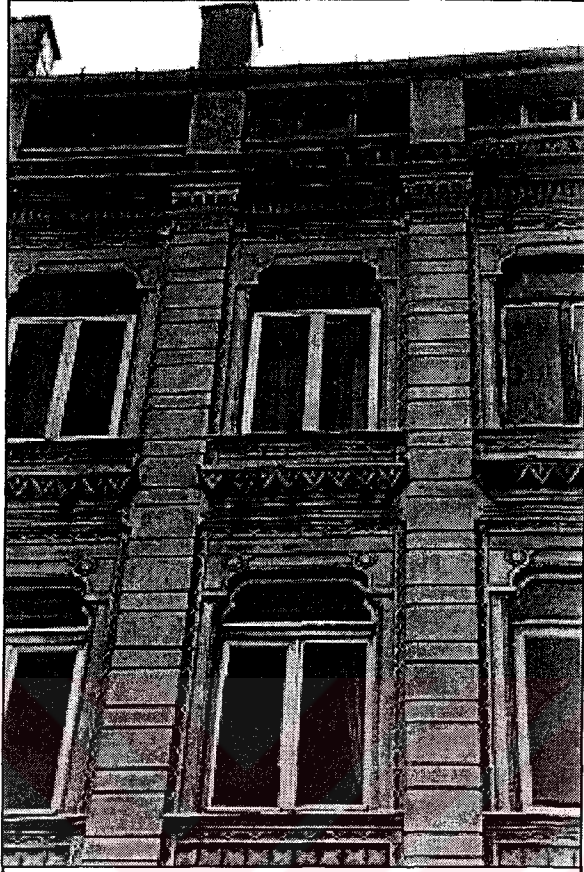
KARAKÖY KÜÇÜK CEDİD HAN

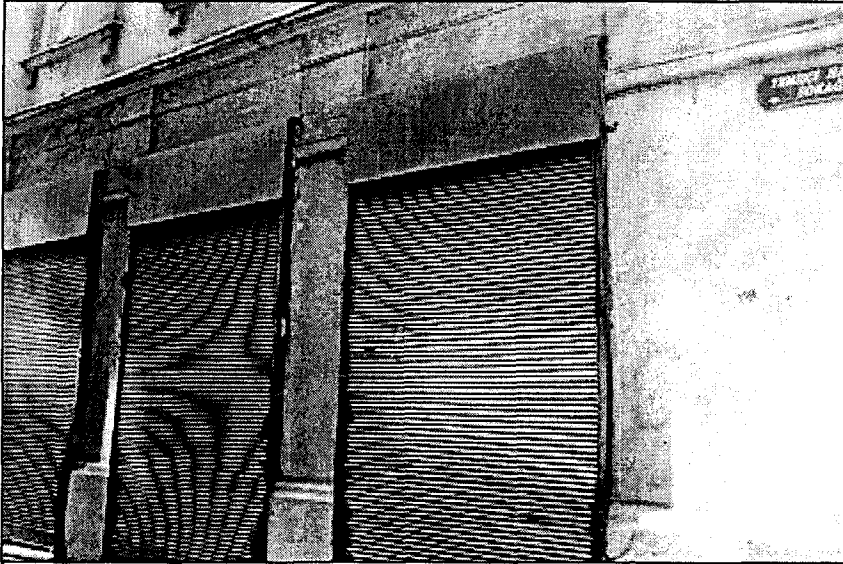
Şekil 5.179

Şekil 5.180

Şekil 5.181

Şekil 5.182

Şekil 5.183

5.3.12. Kuyumcular Han

Karaköy, Yenicami Mahallesi'nde, Tersane Caddesi (eski Yorgancılar Caddesi) ile Bedesten Sokak köşesindeki bu hanın kapısı Tersane Caddesi No.87'dedir.

Yazılı kaynaklardan yaptırımı ve mimarı hakkında bilgi edinemediğimiz Kuyumcular Han'ın yapım tarihi de bilinmemektedir, ancak ticaret yıllıklarının 1889-90 baskısında bahsinin geçiyor oluşu bu tarihten önce yapıldığını göstermekte, aynı kaynağın 1880 baskısında adına rastlanmamış olması ise bu tarihten sonra inşa edilmiş olabileceğini düşündürmektedir (Cervati, 1889-90). Halbuki malzeme, cephe düzeni ve diğer mimari özellikleri dikkati alındığında 1840 tarihli Büyük Ticaret Han ile arasındaki benzerlik Kuyumcular Han'ın 1880 öncesi yapılmış olabileceğine dair bir izlenim yaratır.

Çatı katı hariç üç katlı bir yapı olan Kuyumcular Han, cam çatılı, kapalı avlulu hanlardandır. Klasik Osmanlı hanlarındaki gibi kesme taş ve gergi demiri kullanılarak yapılmış, dış duvar kalınlığı bir metreyi bulan kagir bir yapıdır. Dikdörtgene yakın planı düzgündür. Zemin kat dükkanları doğrudan avluya açılrsa da, üst katlarda durum farklıdır: birinci kat odaları, bir parçası çam çatıdan zemin kata ışık geçirmek üzere kesik olan bir koridora açılır, fakat bu koridorun sonradan yapıldığı, orijinalde bu kattaki odaların zemin kattaki dükkanlarla bağlantılı oldukları ve avlu boşluğuna sadece bir pencere ile açıldıkları, pencerelerin sonradan kapıya çevrildiği izlerden anlaşılmaktadır. İkinci katta ön cephe tarafındaki odalar revak benzeri bir mekana, arka taraftakiler bir koridora, çatı katındakiler ise avlu boşluğunun üç tarafını çeviren bir galeriye açılır (Şekil 5.184).

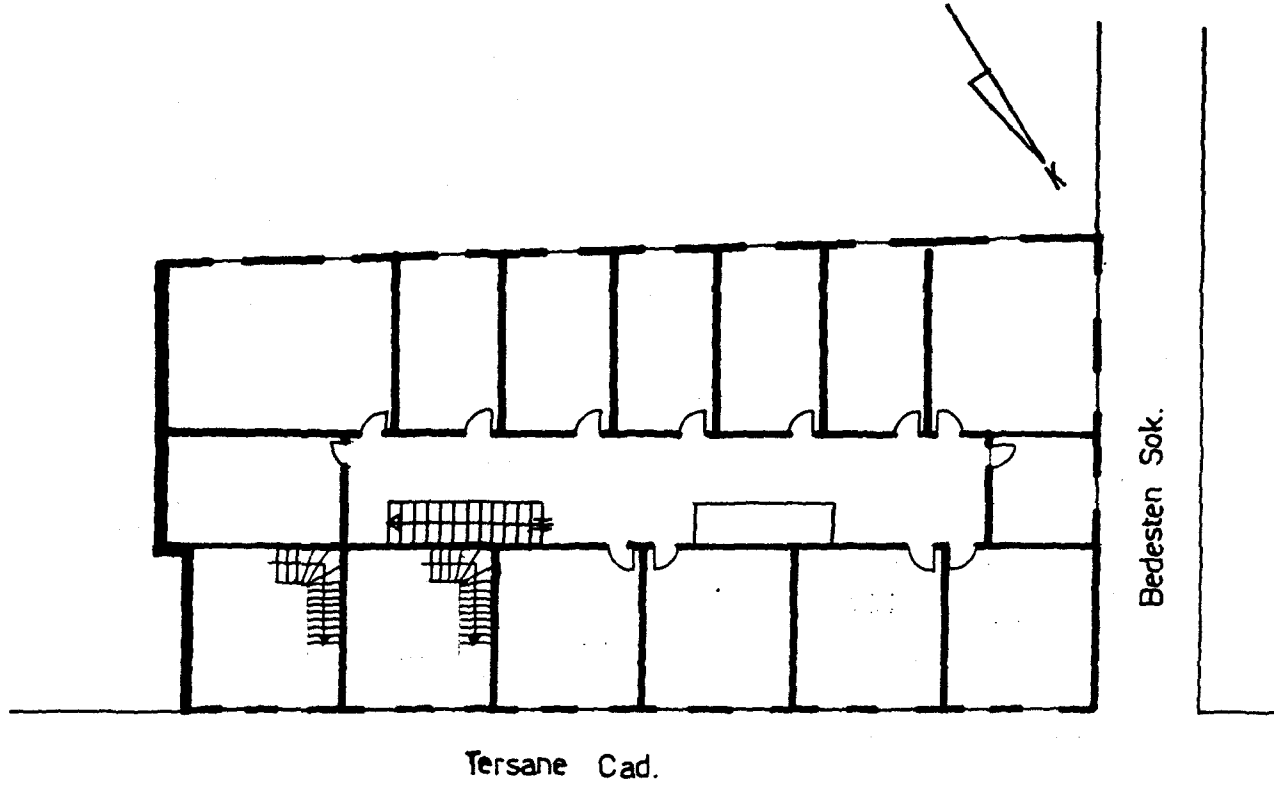
Kuyumcular Han'ın kesme taşlı, geniş, sade cephesine, cepheyi dikey yönde üç eşit parçaya bölen dört pilastr ile hareket kazandırılmıştır. Pilastrlar arasında her katta dikdörtgen taş söveli bir pencere çifti yer alır. Zemin kat cephesinin orijinal hali reklam panoları ve sürekli yenilenmiş dükkan vitrinleri nedeniyle tanınmaz haldedir, yine de enine kesme taşlı yedi pilastr ile altı dikey parçaya bölüdüğü anlaşılır. Dikdörtgen taş söveli bir açıklıktan ibaret olan giriş, cephenin simetri aksından sağa kaydırılmıştır (Şekil 5.185). Girişin üzerinde *Couyoumdjiler Khanı* ismi Latin ve Arap harfleriyle yazılmıştır (Şekil 5.186). Zemin ile birinci kat arası dikdörtgen profilli bir silme ile vurgulanmış, cephe içbükey profilli bir saçak ve onun üzerindeki taş parapet ile bitirilmiştir, parapetin ortasında cepheyi taçlandıran Barok kıvrımlı bir alınlık dikkat çeker (Şekil 5.187).

Giriş, volta döşemeli bir geçitle sekiz dükkanın açıldığı üzeri cam çatılı avluya bağlanır. Avlunun her iki ucundaki iki büyük mağaza sadece Tersane Caddesi'ne, girişin solundaki üç dükkan ise hem cadde, hem de avluya açılır. Zemin kattaki diğer dükkanların orijinalde yuvarlak kemerli açıklıklar ile birbiriyle bağlantılı

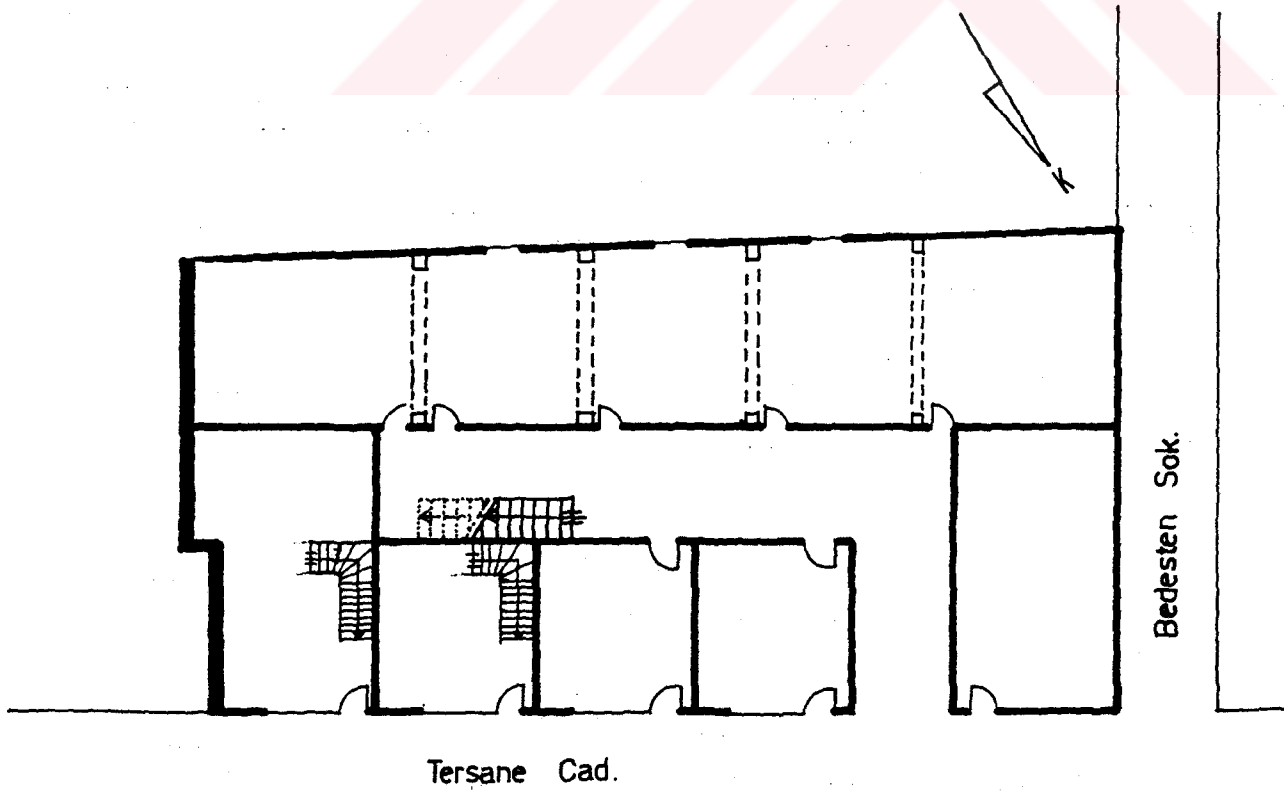
olduklarını duvarlardaki izlerden anlamak mümkündür. Sepet kulpu kemerli birer pencere ile arkadaki bina arası boşluğuna açılan bu mekanların örtüsü beşik tonozdur, (Şekil 5.188) halbuki girişin solundaki üç dükkan volta döşemelidir, sol uçta bulunan iki katlı büyük mağaza ise yine beşik tonozludur. Birinci kattaki odaların tavanı volta döşeme, ikinci kattakilerin beşik tonozdur. İkinci katta odaların açıldığı revak da kısmen beşik tonozlu, kısmen volta döşemedir. Tüm katlarda kapılar dikdörtgen taş söveli, pencereler içeriden basık kemerlidir. Günümüzde mekanların han içine açılan penceresi yoktur.

Kuyumcular Han'da 1889-90 yıllarında zemin katta bir cam tüccarı, bir müteahhit, diğer katlarda dört komisyoncu, bir firma temsilcisi, bir tellal, bir matbaacı ve bir eskici bulunuyordu. Ayrıca, Fransız Ticaret Odasının bürosu bu handaydı (Cervati, 1889-90). Günümüzde ise handa daha çok hırdavatçılar ve iş güvenliği malzemeleri satanlar faaliyet göstermektedirler.

Sonuç olarak, beşik tonoz, volta döşeme, gibi klasik ve zamanına göre yeni mimari unsurların birarada görülmesi; cephenin klasik Osmanlı hanlarını andıran sadeliği, bununla birlikte Barok kıvrımlı bir alınlıkla taçlandırılmış olması; malzeme olarak yine klasik Osmanlı hanlarındaki gibi taş ve gergi demiri kullanılmış olması nedeniyle Kuyumcular Han ne bir klasik Osmanlı hanı, ne de tipik bir büro hanıdır.

KUYUMCULAR HAN
TİPİK KAT PLAN KROKİSİ

Şekil 5.184 : Kuyumcular Han
(plan krokileri)..

KUYUMCULAR HAN
ZEMİN KAT PLAN KROKİSİ

KUYUMCULAR HAN

Şekil 5.185

Şekil 5.186

Şekil 5.187

Şekil 5.188

5.3.13. Küçük Balıklı Han

Karaköy, Kemankeş Mahallesi, Erişteci Sokak No.5'teki bu han, bitişik nizamda yapılmıştır. Açıldığı sokak oldukça dar olmakla beraber, Abed Han, Sarıoğlu Han, Melek Han gibi başka bir çok en az üç katlı 19. yüzyıl hanını barındıran bir sokaktır.

Kitabeli han, 1875'de Balıklı Rum Hastanesi Vakfı tarafından yaptırılmıştır ve halen bu vakfın mülkiyetindedir. Mimarı bilinmeyen hanın diğer adı "Küçük Millet Han"dır.

Zeminle birlikte dört katlı ve açık avlulu hanın bir de bodrum katı vardır. Parsele uyum sebebiyle planı düzgün değildir. Cephesi oldukça dar, derinliği fazladır. Zemin katı, sokağa ve avluya açılan dükkanlar işgal eder. Demir putrelli yağma bir bina olan hanın avlusunun bitiminde bodrum kata inen merdivenler görülür (Şekil 5.189). Avlunun uzun kenarlarındaki iki ayrı merdivenden iki ayrı blok olarak düzenlenmiş olan üst katlara çıkılır: han kapısından girince sağdaki bloğun ilk iki katında merdiven sahanlığına açılan karşılıklı iki daire bulunur, ki bunlar birbirine açılan odalardan oluşur, tuvaletler ara sahanlıktadır; diğer blokla bağlantısı olan üçüncü katta ise odalar bir yan koridor üzerine dizilmiştir. Soldaki blokda ise tüm katlarda odaların açıldığı orta koridor sistemi görülür (Şekil 5.189).

Hanın gayet sade olan cepheleri tuğla üzerine sıvalıdır. Zemin kat cephesindeki dükkanların penceresi dikdörtgen taş söveli, kapıları yuvarlak kemerli taş sövelidir. Cephenin simetri aksından sağa kaydırılmış olan kapı dikdörtgen bir açıklık şeklindedir (Şekil 5.190). Birinci ve ikinci katta pencereler yer yer ikili gruplar halinde düzenlenmiştir. Tüm pencerelerin dikdörtgen taş söveli, birinci kattakilerin demir parmaklıklı olduğu cephe, dikdörtgen profilli taş bir korniş ile bitirilmiştir (Şekil 5.191).

Hanın iç cepheleri dış cephelerle benzer özellikler gösterir: zemin kat cephesi düz başlıklı pilastrlarla düşey yönde mafsallandırılmıştır. Bu kattaki kapı ve pencere açıklıkları yuvarlak kemerli ve taş söveli olup, kilit taşı bezemeli kemerler düz başlıklı pilastrlara dayanır. Zemin ve birinci kat arası içbükey profilli bir silme ile vurgulanmıştır (Şekil 5.192). Ayrıca, avlunun kısa kenarı üzerindeki cephede, yuvarlak bir kemerle biten geçit açıklığının üst kısmında hanın kitabesi yer alır (Şekil 5.193). Hanın süssüz olan iç ve dış cephelerinde, özellikle zemin katta Neo-Klasik üslup etkisi görülür.

Girişi, yerleri blok mermer döşeli avluya bağlayan volta döşemeli geçite solda üç dükkan açılır. Avluya bakan dükkan sayısı sağda üç, solda dördür. Bir kapı ve bir pencereyle avluya açılan dükkanların yer döşemesi mermer, tavanları ise hanın tüm diğer mekanlarından olduğu gibi volta döşemedir. Ara kapılarla birbiriyle bağlantılı olan odaların kapı ve pencereleri dışarıdan dikdörtgen taş söveli, içeriden basık

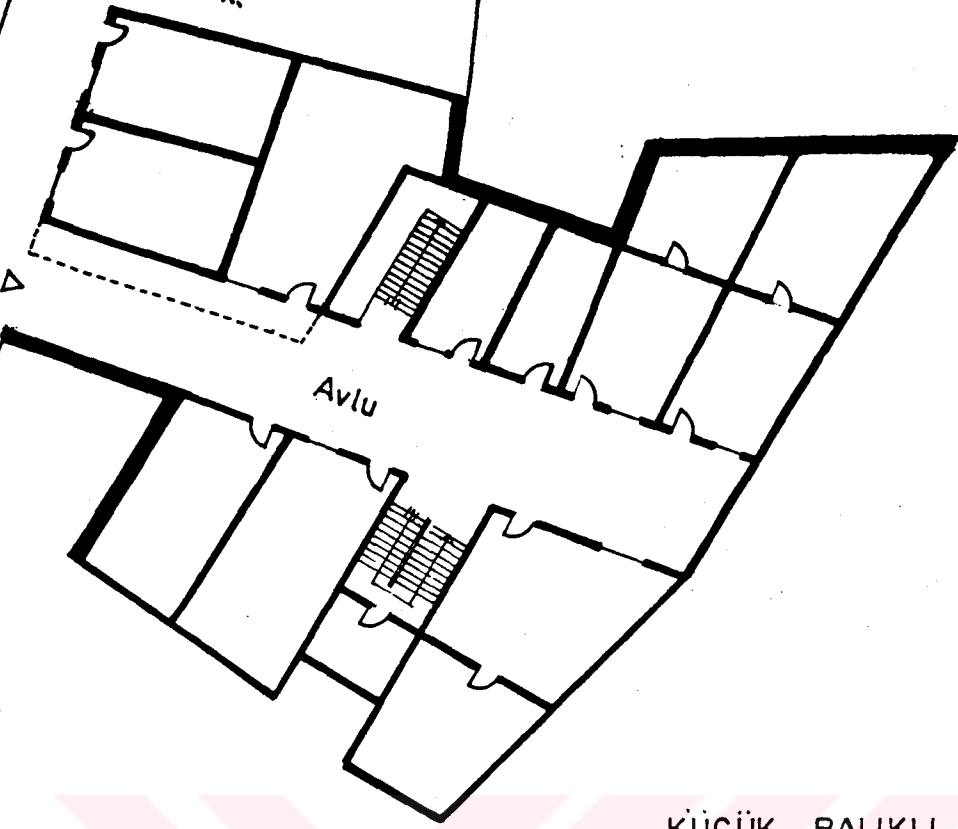
kemerli olup iç kısımdaki demir kanatlarla emniyete alınmışlardır. Kapıların dış taraftaki kanatları cam-ahşaptır. Yerlerin odalarda rabıta, koridorlarda blok mermer döşeli olduğu anda, merdivenler yekpare mermer basamaklı ve demir korkulukludur.

Hanın en eski fonksiyonu hakkındaki bilgiler 1880 tarihli ticaret yıllıklarına dayanır; buradaki kayıtlara göre o yıllarda Küçük Balıklı Han'da ağırlıkla denizcilik acentaları (her biri iki veya üç odayı işgal ediyordu) bulunuyordu; bunun dışında bir sigorta şirketi (üç oda), bir avukat (üç oda), bir komisyoncu, bir tabip, 14 tüccar (üçü ikişer, diğerleri birer oda işgal ediyordu) vardı. Kayıtlardaki isimlerden o tarihlerde Küçük Balıklı Han'da faaliyet gösterenlerin hemen hepsinin çoğu Rum asıllı olmak üzere gayri-müslim azınlık mensubu olduğu anlaşılıyor (Cervati, 1880). Günümüzde üç matbaa, bir kırtasiye, üç elektronikçi, bir şeker kutusu- ve bir klasör imalatçısının faaliyet gösterdiği anda, üst katlardaki bazı odalar depo olarak kullanılmaktadır.

Küçük Balıklı Han, klasik Osmanlı hanlarında olduğu gibi üstü açık avlulu ve sade cepmeli olmakla beraber, revaksız oluşu veya hanı meydana getiren blokların plan özellikleriyle klasik Osmanlı hanlarından ayrılır. Ayrıca han, büro binalarında yaygın olarak görülen biri daire sistemi, diğeri de kapalı koridor sistemi olmak üzere iki farklı plan tipinin burada birarada kullanılmış olmasıyla da ilginçtir.

Karantina sok.

315

KÜÇÜK BALIKLI HAN
ZEMİN KAT PLAN KROKİSİ

Karantina sok.

KÜÇÜK BALIKLI HAN

Şekil 5.189 : Küçük Balıklı Han (plan krokileri) TİPİK KAT PLAN KROKİSİ

KÜÇÜK BALIKLI HAN

Şekil 5.190

Şekil 5.191

Şekil 5.192

Şekil 5.193

5.3.14. Liman Ticaret Han

İki bloktan oluşan Liman Ticaret Han Karaköy Şarap İskelesi Sokak No.15 ve 19'dadır. Eski adı *Davidoviç Han*'dır

No.15'teki giriş kapısının kilit taşı üzerinde tarihi 1897 olarak belirtilmiştir. Tarihin üzerinde bir çapa resmi dikkat çeker, ki bu hanın geçmişteki fonksiyonu hakkında fikir verir (Bey. Bel. İmar Arş.). Yaptırımı ve mimarını bilmediğimiz han, günümüzde Zihni Denizcilik Tic. A.Ş.'nin mülküdür.

İnce uzun bir dikdörtgen şeklinde bir planı olan hanın uzun cephesi Şarap İskelesi Sokağı'na, kısa olanı Kemankeş Caddesi'ne bakar. Her iki bloğun girişi Şarap İskelesi Sokak üzerindedir. No. 15'teki bloğun kendi ayrı girişi vardır. No.19'daki büyük demir kapıdan önce üzeri açık bir avluya, sonra bir kapıdan geçerek her iki bloğun üst katları ile zemin kattaki mağazalara geçiş sağlayan üzeri kapalı merdiven boşluğuna gelinir (Şekil 5.194). Hanın, iki blok arasındaki bu avludan başka avlusu yoktur. Kat durumu ise her iki blok için farklıdır; bodrum hariç soldaki blok dört, sağdaki üç katlıdır. Mekanların apartman tarzında, bir hol veya merdiven sahanlığı etrafında organize edildiği han'ın parselde kapladığı alan 273 metrekaredir (Bey. Bel. İmar Arş.).

Bloklar arasında cephe dekorasyonu bakımından fazla fark yoktur, en önemli fark yüksekliktir: daha önce belirtildiği gibi Kemankeş Caddesi'ne cephesi olan ikinci blok sadece üç katlıdır. Kagir bir yapı olan Liman Ticaret Han'ın zemin kat cephesine sıva ile kesme taşla kaplıymış izlenimi yaratan bir görünüm verilmiştir. Bu kat, basık kemerli pencere ve kapı açıklıklarının genişliği ve zarif görünümü ile dikkat çeker. Her iki bloğun zemin katını esas kapısı cadde üzerinde olan tek bir mağaza kaplar.

Birinci bloğun zemin kat cephesinin iki ucunda kilit taşı vurgulanmış yuvarlak kemerli iki kapı ve kapılar arasında üç pencere görülür, her iki kapının kilit taşı üzerinde binanın tarihi okunur. Soldaki kapı, hanın üst katlarına, sağdaki ise mağazaya giriş sağlar. İkinci bloğun Şarap İskelesi Sokak zemin kat cephesinde sadece üç pencere, Kemankeş Caddesi cephesinde ise mağaza kapısı ile iki pencere vardır. İki blok arasında, sağdaki bloğun giriş kapısına geçiş sağlayan büyük demir bir kapı ve arkasındaki küçük avlu dikkat çeker (Şekil 5.195; Şekil 5.196).

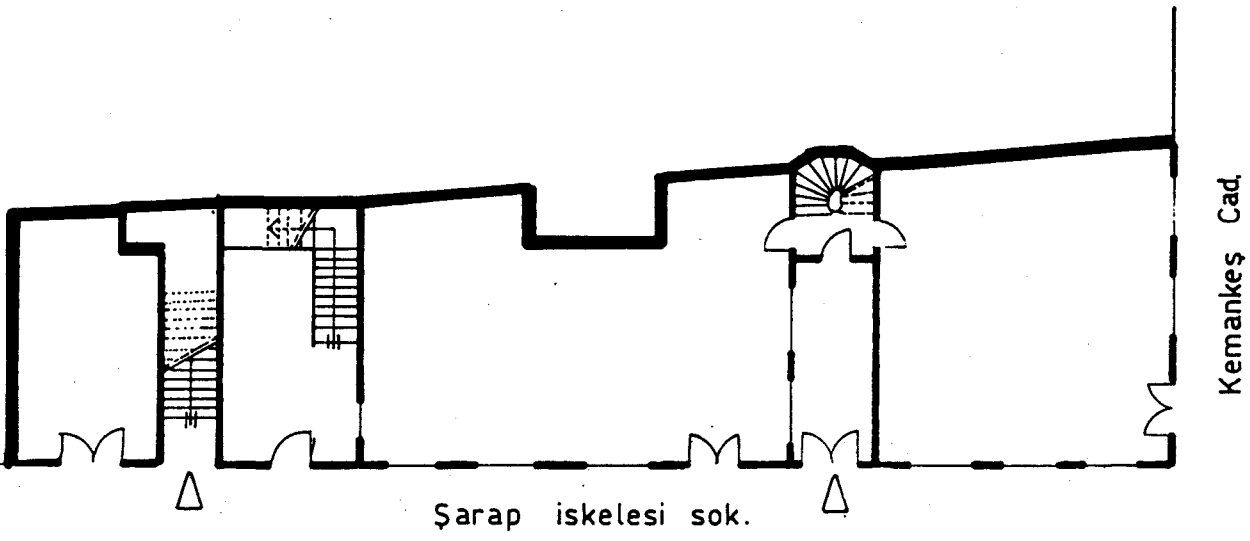
Birinci bloğun birinci ve ikinci kat cephesi görünüşte enine kesme taşlı dört pilastr ile düşey yönde eşit olmayan üç parçaya bölünmüştür, iki kenarda S-kıvrımlı payandaların taşıdığı balkonlara açılan birer kapı, ortada üçer pencere bulunur. Birinci kat pencereleri üçgen alınlıklıdır, kapılar da alınlıklıdır, fakat alınlık kemerleri basıktır. Alınlıkların ortasında ampir üslupta madalyonlar, pencere ve kapı açıklıklarının her iki yanında küçük rozetler ve S-kıvrımlı sarkmalar, pencere atıkları

üzerinde sıva üzerine kazılarak yapılmış stilize bitki motifleri, pencere önlerinde sahte taş parapetler dikkat çeker (Şekil 5.197). İkinci katın pencereleri basık kemerlidir, silme içine alınmış kemerlerin kenarları kıvrıktır. Denizlikleri vurgulanmış bu pencerelerden her iki kenarda olanların kemeri üzerinde deniz kabuğu motifli bir madalyon dikkat çeker. Oldukça basık olan üçüncü kat pencereleri küçük düz atkılı ve özelliksizdir. Bu katın en dikkat çekici unsuru pencere aralarındaki ampir tarzdaki armalardır. Zemin kat ile birinci kat, ikinci kat ile de üçüncü kat arası profilli bir silmeyle vurgulanmış, yine profilli bir korniş ile cephe bitirilmiştir (Şekil 5.197). Tüm bu özellikleriyle Liman Ticaret Han'ın cephesinin Neo-Rönesans ağırlıklı Eklektik üslupta olduğu söylenebilir. Her iki cephesinin genişliği birbirine yakın olan ikinci bloğun sadece köşeleri bina boyunca uzanan pilastrlarla vurgulanmıştır. Pencereler, diğer bloktakilerle aynı özellikleri gösterir, tek fark ikinci kat pencere atkılarının üzerinde süsleme olmayışıdır.

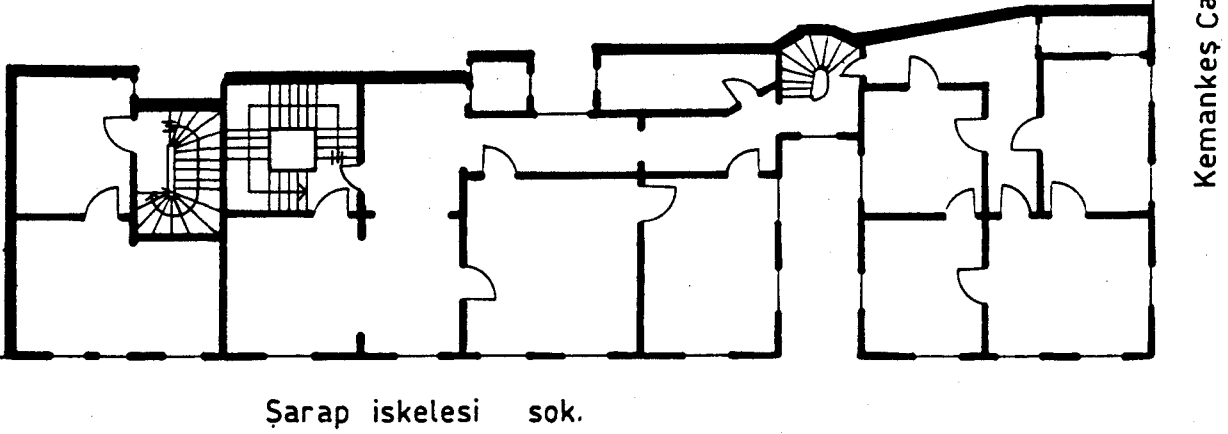
Bir büro hanı olan Liman Ticaret Han'ın birinci bloğunda zemin kat tek bir mağazaya ayrılmıştır, geri kalan kısmın her katında bir daire, dairelerin içersinde birbirine geçmeli dört oda bir tuvalet ve bir minik mutfak vardır. Tüm katlarda zemin rabıta, tavanlar volta döşeme üzeri bağdadi sıva kaplıdır. Tavanlarda alçı kabartmalı stilize bitki motifli süslemeler dikkat çeker. İkinci bloğun da zemin katı tek bir mağazaya ayrılmıştır. Diğer iki katta ise üç odalı birer daire vardır.

Handa yüzyıl başında faaliyet gösterenler arasında bir komisyoncu, bir denizcilik acentası ve simsarı, gemilerle getirilen unun indirilmesi işiyle uğraşan bir müteahhit ve genel olarak çeşitli malların indirilmesi işiyle ilgili bir başka müteahhit vardı. Kayıtlardaki isimlerden handa faaliyet gösterenlerin tümünün gayri-müslim azınlık mensubu olduğu anlaşılıyor (Annuaire Oriental, 1913). Şu an satılmayı bekleyen Liman Ticaret Han'ın birinci bloğu tamamen boştur. Bir denizcilik şirketinin yönetim binası olarak kullanılan ikinci bloğun zemin katındaki mağazada bir avizeci faaliyet göstermektedir.

Cephe özellikleri ve özgün planıyla ilgimizi çekmiş olan Liman Ticaret Han orijinal halini iyi korumuş, mekanların apartman tarzında düzenlendiği avlusuz hanlardandır.

LİMAN TİCARET HAN
ZEMİN KAT PLAN KROKİSİ

Şekil 5.194 : Liman Ticaret Han
(plan krokileri)

LİMAN TİCARET HAN
TİPİK KAT PLAN KROKİSİ

LİMAN TİCARET HAN

Şekil 5.195

Şekil 5.196

Şekil 5.197

5.3.15. Melek Han

Karaköy, Kemankeş Mahallesi'nde, Yemişçi Hasan ile Erişteci Sokak köşesinde bulunan Melek Han'ın kapısı Yemişçi Hasan Sokak No.7'dedir.

Goad sigorta haritalarına göre eski adı *Alexiadi Han*'dır (Goad, 1905). Yapım tarihi tam olarak bilinmemekle beraber, 1868 ve 1880 baskısı ticaret yıllıklarında adının geçmemesi, buna karşın 1889-90'a ait olanda yer alması 1880-1889 arası yapılmış olabileceğini gösteriyor (Cervati, 1889-90). *Alexiadi Theoridis* isimli bir tüccar tarafından yaptırılmış olan Melek Han'ın şimdiki sahibi Bilge Ayşe Öztap'dır (Bey. Bel. İmar Arş.).

Zeminle birlikte dört katlı yağma bir bina olan Melek Han, nispeten küçük bir parselde oturduğundan avlusuzdur, ayrıca bir bodrum katı vardır. Binaya 70'li yıllarda bir kat ilavesi yapılmış ve kalorifer tesisatı kurulmuştur. Planı dikdörtgene yakındır, odalar gerek zemin, gerekse normal katlarda koridora açılır. Normal katlardaki koridor aydınlığa açılan yuvarlak kemerli, renkli camlı büyük pencereden ışık alır. Merdiven boşluğu da çatıdaki camlı bölüm sayesinde aydınlatılmıştır (Şekil 5.198).

Cephelerin zemin katı beş pilastr ile beş parçaya bölünmüştür (Şekil 5.199). Giriş cephenin simetri aksından sağa kaydırılmıştır, sağında han içine de açılan küçük bir dükkana ait yuvarlak kemerli kapı (Şekil 5.200), solunda sadece sokağa açılan üç dükkan görülür; dükkanlardan ikisinin orijinal cephesi bozulmuştur (Şekil 5.201). Yuvarlak kemerli ve dökme demir alınlıklı girişin düğme bezek ve stilize bitki motifleriyle bezeli kapı kanatları da dökme demirdir (Şekil 5.200). Yemişçi Hasan Sokak cephesi S-kıvrımlı payandaların taşıdığı bir çıkma ile öne alınmıştır. Her iki cephedeki birinci ve ikinci kat pencere düzeni aynıdır: pencereler yuvarlak kemerli olup, kemerin ortasında kilit taşı bezemesi görülür (Şekil 5.202). Orijinal halini korumuş olan Erişteci Sokak zemin kat cephesindeki büyük mağazanın pencereleri, birinci ve ikinci katlardaki gibidir. Üst katlarda pilastr yoktur, buna karşın pencereler çift olarak adeta bir çerçeve içine alınmıştır. Her pencere çiftinin önünde mermer bir denizlik görülür (Şekil 5.203). Dikdörtgen olan üçüncü kat pencereleri bir silme ile çevrelenmiştir. Kat aralarının silmelerle vurgulandığı cephe furuşlu bir korniş ile bitirilmiştir (Şekil 5.204). Bütün bu özellikleriyle Melek Han'ın cepheleri Neo-Klasik ağırlıklı eklektik üslup özelliklerini gösterir.

Volta döşemeli bir geçitten hana girilir. Geçit üzerinde sağda, sokağa açılan küçük dükkanın yuvarlak kemerli, kilit taşı motifli iki penceresi görülür, pencerelerin yanındaki yine aynı özellikleri gösteren kapı çaycıya aittir. Geçidin bitiminde sağda, yekpare mermer basamaklı kat merdiveni vardır. İki dükkan ve depo vasıfesi gören bir mekan merdivenin önündeki blok mermer döşeli hole açılır (Şekil 5.198).

Birinci katta koridora açılan yedi oda ve bir tuvalet bulunur. Tuvaletin de bulunduğu

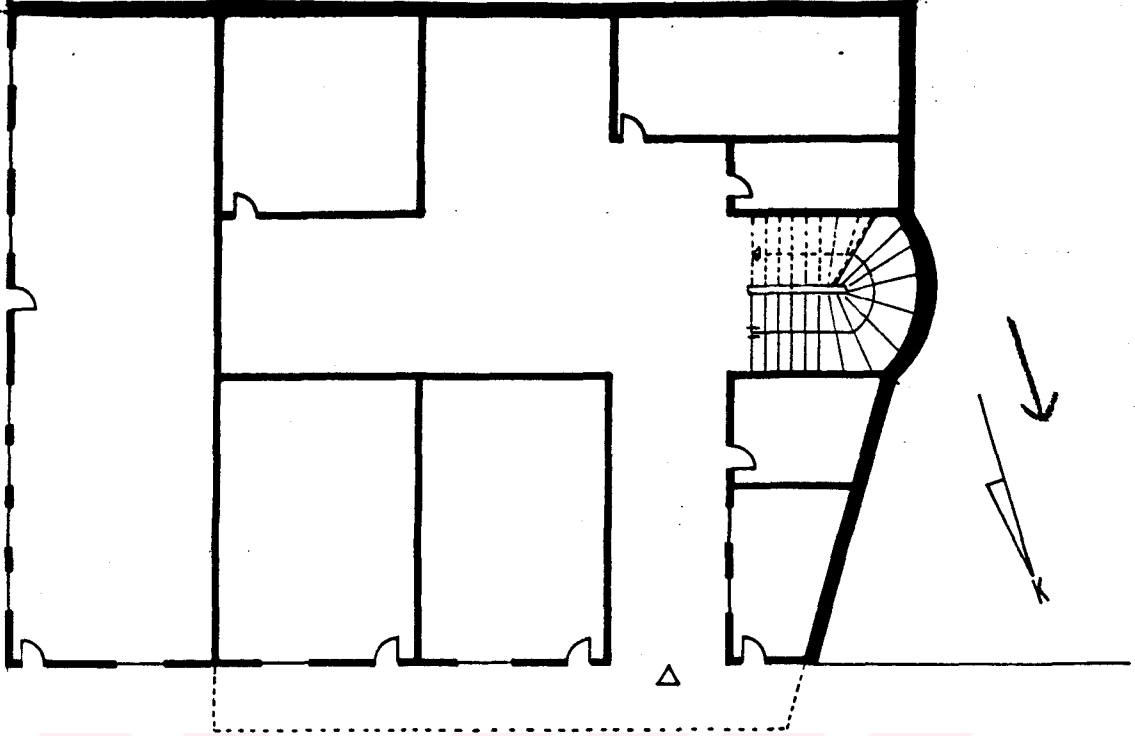
merdiven sahanlığı bir kemer ile koridordan ayrılmıştır. Koridor ve dışarıya açılan penceresi olmayan iki odanın ışık almasını sağlayan ışıklık bu katta başlar (Şekil 5.198) Odalar, içeriden basık kemerli iki veya üç pencereyle sokağa açılır, aralarında koridora çıkmadan geçiş sağlayan kapılar vardır, koridora açılan kapılar dikdörtgen söveli ve içeriden demir, dışarıdan cam-ahşap kanatlıdır. Gerek dükkanlar, gerekse odaların yer döşemesi rabıta, koridorlarındaki blok mermerdir. Bütün mekanlarda tavanlar volta döşemedir.

Melek Han'da 19. yüzyıl sonlarında dört avukat, iki gıda maddeleri tüccarı, çeşitli malların alım satımıyla uğraşan bir başka tüccar, iki banker, beş simsar, bir denizcilik acentası ve bir matbaa faaliyet gösteriyordu. Kayıtlardaki isimlerden biri hariç tüm han sakinlerinin gayrı-müslim azınlık mensubu veya levanten olduğu anlaşılıyor (Cervati, 1889-90). Üst katlardaki odalarından çoğunun depo olarak kullanıldığı veya boş durduğu Melek Han'da, günümüzde muhasebeciler, elektronik eşya satıcıları, bir elektrikçi, bir petrolcü, bir brülör tamircisi bulunuyor.

Çıkıntılarla hareketlendirilmiş keskin hatlara sahip cephesiyle dikkat çeken Melek Han, avlusuz, zemin katı dükkanlı 19. yüzyıl hanlarının orijinal halini iyi korumuş bir örneğidir.

325

Erişteci sok.

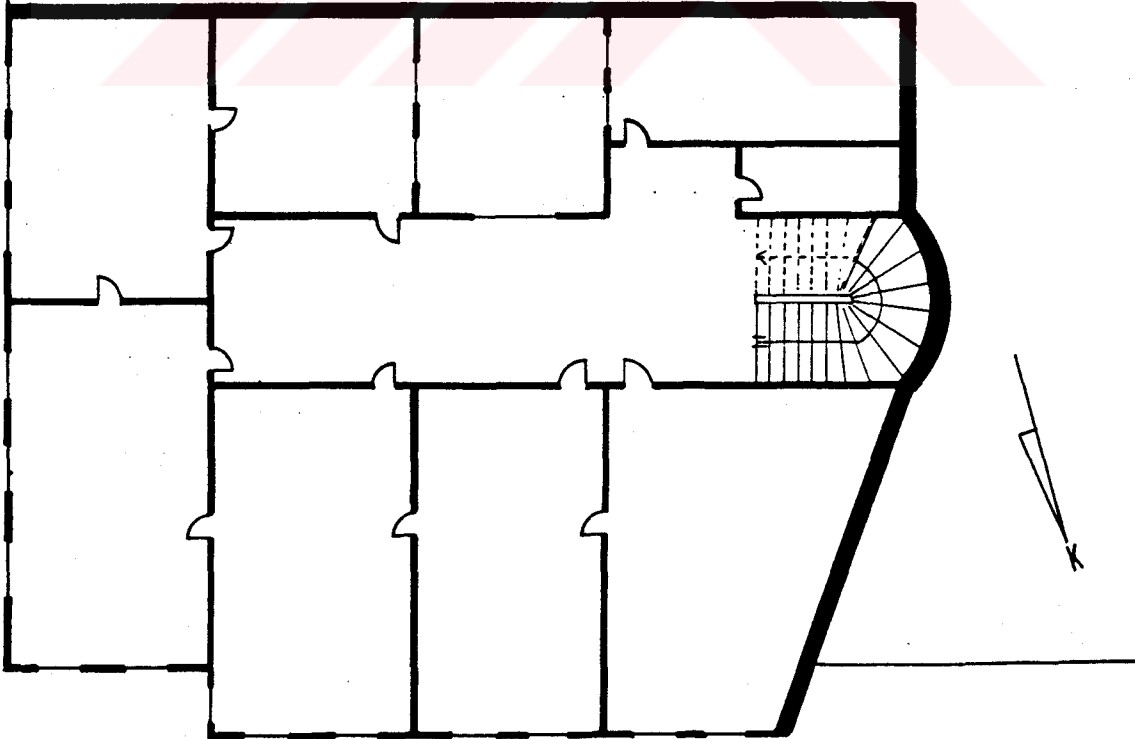

Yemişçi Hasan sok.

MELEK HAN

ZEMİN KAT PLAN KROKİSİ

Erişteci sok.

Yemişçi Hasan sok.

MELEK HAN

TİPİK KAT PLAN KROKİSİ

Şekil 5.198 : Melek Han (plan krokileri).

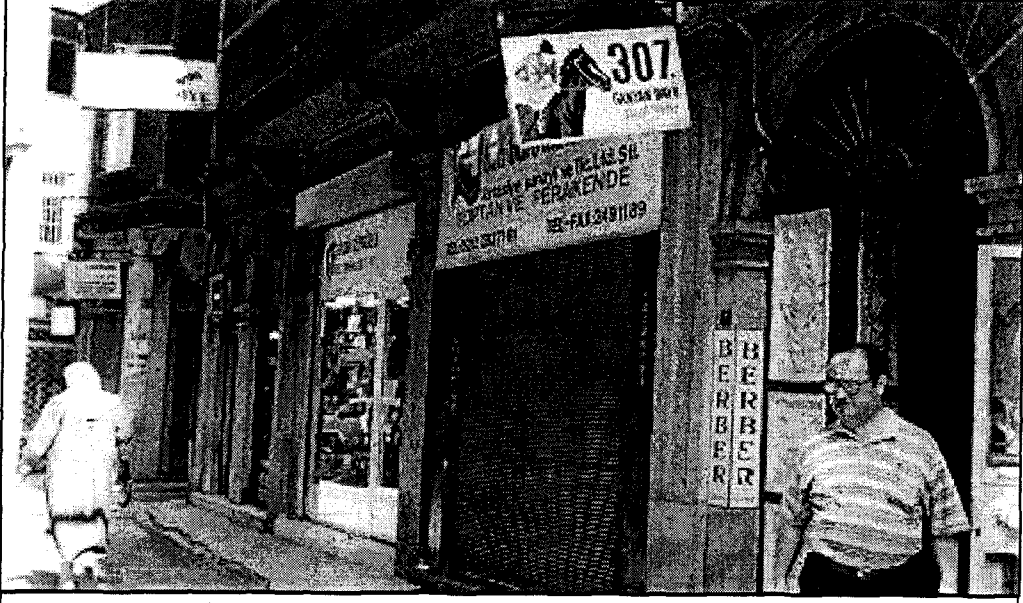
MELEK HAN

Şekil 5.199

Şekil 5.200

Şekil 5.201

Şekil 5.202

Şekil 5.203

Şekil 5.204

5.3.16. Ömer Abed Han

Karaköy, Kemankeş Mahallesi'nde, Kemankeş Caddesi (Eski Gümrük Caddesi, veya Kara Mustafa Sokak) ile Halil Paşa Sokağın kesiştiği yerdedir. Zamanında biri Kemankeş Caddesi, diğeri Halil Paşa Sokak'ta olmak üzere iki kapısı vardı, fakat birincisi sonradan iptal edilmiştir. Günümüzde tek kapısı Halil Paşa Sokak No.23'tedir.

19. yüzyıl sonunda Abdülhamit'in Birinci Mabeyn katibi Arap İzzet Paşa tarafından yaptırılan Ömer Abed Han'ın mimarı Alexandre Vallauray'dir (Dünden Bugüne İstanbul Ans., 1994). Günümüzde Hatice Mediha Elabed ve Selma ve Kaya Tecimen'in mülkiyetinde olan han, Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 25.12.1987 tarih ve 36 sayılı kararıyla korunması gerekli tarihi eser olarak tescil edilmiş, koruma grubu II-A 2 olarak belirlenmiştir (Bey. Bel. İmar Arş.).

Ömer Abed Han avlusuz ve zeminle birlikte dört katlıdır, ayrıca bir de mansard çatısı vardır. Hanı oluşturan üç bina bloğunun arasındaki geniş koridor ve sahanlıklar ışığı üzeri şeffaf bir örtü ile kapatılmış ışıklıklardan alır, birinci kattan itibaren bloklar arasındaki geçiş prese demir ızgara geçitler ile sağlanır. Bitişindeki daha eski bir yapı olan Abed Han'a organik bir şekilde entegre edilmiş ve aradaki geçiş Ömer Abed Han'ın birinci, Abed Han'ın zemin katı hizasında yine prese demir ızgara bir geçit ile sağlanmıştır (Şekil 5.205). Han, birinci kat seviyesinde, Abed Han ile birleştiği yerdeki görüntüsüyle avlulu izlenimi yaratsa da, üstü Abed Han'ın avlusunu kapatan cam çatının devamı ile örtülü olan bu kısım, bir avludan ziyade bina blokları arasında bir geçit niteliğindedir. Demir karkaslı yığma bir bina olan Ömer Abed Han'da 18 dükkan, 20 depo, 141 büro odası bulunmaktadır (Cezar, 1991). İstanbul'un en büyük ticaret hanlarından biri olup, parselde kapladığı alan 1183 metrekaredir (Cezar, 1991). Hanın hissedarlarından Kaya Tecimen'in verdiği bilgiye göre yapı, denize yakın olduğundan 1040 adet ağaç direk üzerinde inşa edilmiş, kaloriferli olarak yapılmış, fakat asansör sonradan ilave edilmiştir. Dikdörtgen planlı hanın bir uzun, bir kısa kenarı sokağa bakar. Zemin katı, sokağa ve han içine açılan dükkanlar işgal eder. Katlarda odalar koridor veya hollere açılır. Odaların çoğunun sokağa bakan penceresi bulunur, fakat bazıları binanın çeşitli yerlerine dağıtılmış ışıklıklardan hava ve ışık alır (Şekil 5.205).

Binanın kesme taş kaplı cepheleri yoğun biçimde bezenmiştir. Halil Paşa Sokağı üzerindeki ana girişin bulunduğu cephe zemin kattan itibaren tekli ve ikili konsollara oturan bir çıkma ile ileri alınmış, üçlü gruplar halinde düzenlenen pencerelerin ayrıntıları ve çevrelerindeki yüzeyler her katta farklı üsluplardan derlenen öğelerle (yumurta frizi, triglifler, iyon başlıklı sütunlar, Barok üslupta kartuşlu alınlıklar, Korint başlıklı pilastrlar vb) donatılmıştır. Mermer kaplı olan zemin kat cephesi dükkan vitrinleri ve tabelaları yüzünden orijinal halinden hayli uzaklaşmıştır (Şekil

5.206). Giriş açıklığı, kenarları yuvarlatılmış dikdörtgen formunda ve mermer sövelidir. Birbirinden pek farklı olmayan iki cephede de her katın pencere düzeni farklıdır. Birinci katın değişik büyüklükteki pencerelerinin C- kıvrımlı atkıları vardır, atkıların ortasında yumurta-ok ve inci dizisi frizi dikkat çeker. Pencere aralarında üst katın sahte balkonlu çıkmalarını taşıyan konsollar bulunur. Cephenin bazı kısımlarında iki veya bir kat boyunca uzanan pilastrlar dikkat çeker. İki kat boyunca uzanan pilastrların başlığı Ampir arma ve stilize bitki motiflidir; diğerlerinin ise en üst parçası bir başlık havası vermek üzere çiçek bezemesiyle vurgulanmıştır (Şekil 5.207; Şekil 5.208).

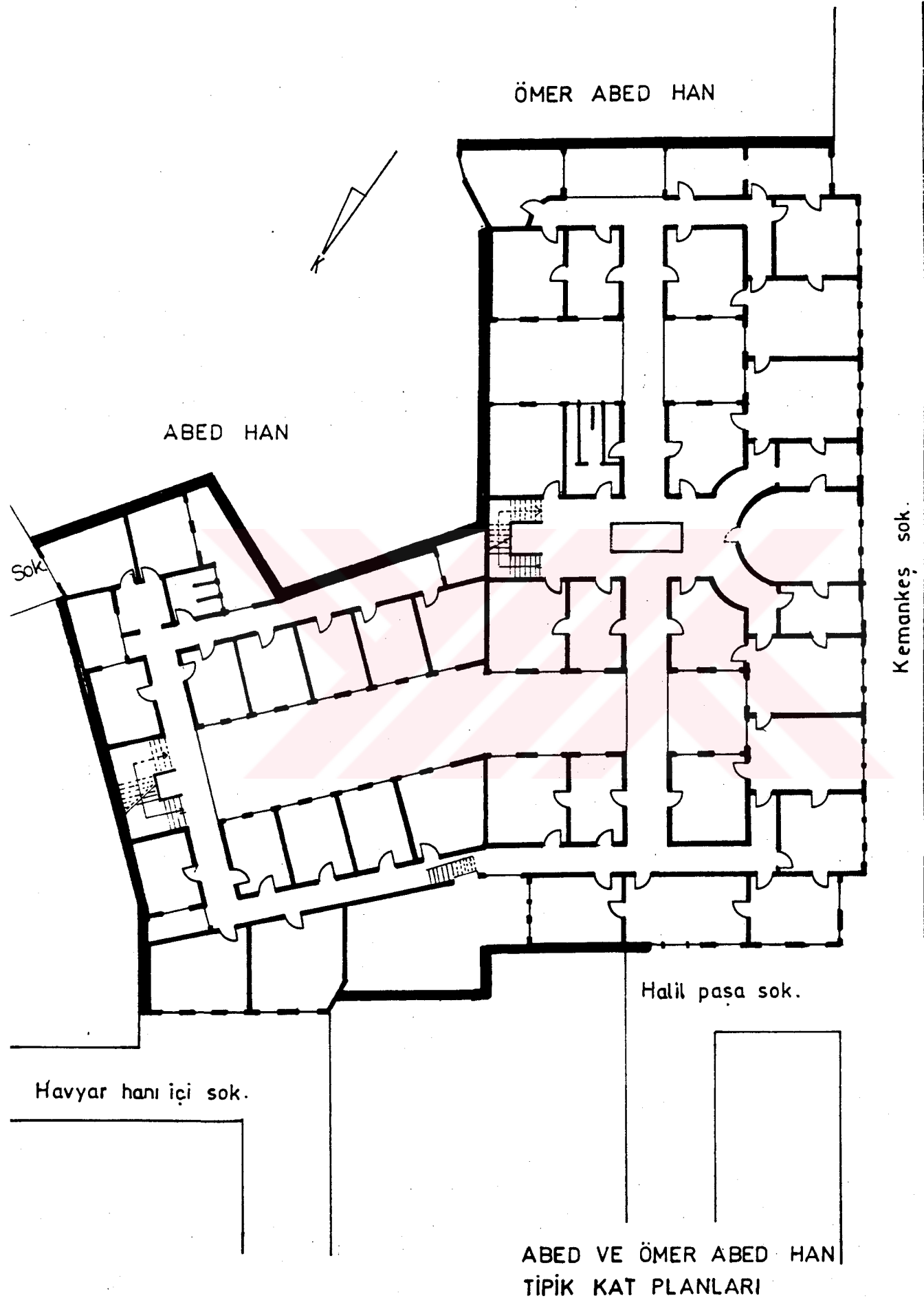
İkinci kat pencereleri kısmen kırık alınlıklıdır. İon başlıklı küçük sütunların taşıdığı alınlıkların ortasında girlandlı, akantus yapraklı ve üst kısmında volütlü bir kartuş dikkat çeker. Birinci katta olduğu gibi bu katta da bina boyunca uzanan çıkma üzerinde ortada bir büyük yanlarda birer küçük pencereden oluşan üçlü pencere grubu¹⁸ ve iki yanında ion başlıklı pilastrlar bulunur. Bu kattaki diğer pencereler, kilit taşı bezemeli düz atkıdır. Sepet kemerli veya düz atkılı olan üçüncü kat pencerelerinden sonuncular da üçlü grup halinde düzenlenmiştir; bunların iki yanında, triglif ve volüt motifli kompozit başlıkları ve üzerlerindeki meyve kabartmasıyla dikkat çeken pilastr süsü verilmiş Ampir bezemeler görülür (Şekil 5.207; Şekil 5.209). Oldukça süslü pencere eteklerinde hemen her katta taş korkuluklu veya baklava motifli parapetleri olan sahte balkonlar vardır. Mansard çatının pencereleri kısmen ortada girlandlı kartuşuyla kesik alınlıklı, kısmen yuvarlak alınlıklı, kısmen kilit taşı vurgulanmış yuvarlak kemerlidir (Şekil 5.206; Şekil 5.209). Çatı, geometrik motifli bir demir korkulukla bitirilmiştir (Şekil 5.210). Barok, Rönesans, Ampir ve Klasik mimariden ödünç alınmış dekoratif unsurların birarada kullanıldığı Ömer Abed Han cephesi bütününde eklektiktir. Hanın gayet sade olan iç cephelerinin tek süsü kat aralarını vurgulayan silmelerle dikdörtgen profilli ve denizlikli pencerelerdir (Şekil 5.211).

Ömer Abed Han'da bütün odalar birbirine geçmelidir ve her odanın sokağa veya koridorlara açılan en az bir penceresi vardır. Kapı ve pencereler içeriden dikdörtgen taş söveli olup, pencereler oda, kapılar koridor tarafında demir kanatlıdır. Pencere kanatlarının birçoğu sökülmüştür. Döşemeleri demir karkaslı olan Ömer Abed Han'ın, yerleri odalarda rabıta, koridorlarda taş çini döşeli, merdivenler yekpare mermerdir.

¹⁸ Üçlü pencere düzenini geliştiren Andrea Serlio'nun (16. yüzyıl) adıyla Serlio tipi pencere denir, Gregor Martin Lechner, *Theory der Architectur*, Göttweig 1975, s.151.

1913 baskısı ticaret yıllığına göre Ömer Abed Han'da icra edilen meslekler veya faaliyet gösterenler şunlardı: Zemin katta İngiliz Postanesi (üç dükkan), *Anastassiadis* adlı bir restaurant, *Blanchard* lambaları temsilciliği, bir mümessillik bürosu, tahıl komisyoncusu. Birinci katta *Société d'Entreprise et de Commerce* adlı bir yatırım ve ticaret şirketi (üç oda), *Navigation à Vapeur Ionienne* adlı bir denizcilik şirketi, un tüccarları, gemicilik acentası, *Société Anonym Ottomane de Minoterre L'Union* adlı tahıl ve un ticaretiyle uğraşan bir şirket, tahıl komisyoncusu, bir sigorta şirketi ve avukatlık bürosu (iki oda); ikinci katta, altı tüccar, bir banker, bir avukat, bir denizcilik acentası, bir kömür tüccarı, bir tahıl taciri; üçüncü katta *The Gresham Live* adlı sigorta şirketi, yedi avukat (her birinin ikişer odası vardı), *Nationale* Sigorta'nın genel temsilciliği, iki komisyoncu ve bir maden işletmecisi (iki oda); dördüncü katta bir sigortacı (üç oda), bir doktor, bir maden işletmecisi (üç oda), iki komisyoncu, bir tüccar (iki oda), bir armatör, üç avukat, bir mühendis, bir taş kömürü işletmecisi (üç oda), denizcilik acentası (üç oda), mimar. Kayıtlardaki isimlerden bu handa faaliyet gösterenlerden sadece bir kaç tanesinin Müslüman-, çoğunun Rum, Ermeni ve Musevi asıllı gayrı-müslim azınlık mensubu olduğu anlaşılıyor (Annuaire Oriental, 1913). Bunun yanısıra, hanın eski hissedarlarından Namık Oğuzkan ve şimdiki sahiplerinden Kaya Tecimen'den aldığımız bilgilere göre, ilk yapıldığı yıllardan itibaren zahire borsası olarak kullanılan ve daha çok uncular, değirmenciler, komisyoncular, armatörler, gemicilik ve denizcilik acentaları, avukatlar ve sigorta şirketlerinin faaliyet gösterdiği Ömer Abed Han 1992'de yıkıp yerine otel yapmak amacıyla boşaltılmış, fakat tarihi eser olduğundan yıkılamamıştır. Bu boşaltmadan sonra gemi acentalarının çoğu buraya geri dönmemiştir. Şu an handa faaliyet gösterenlerin bir kısmı halen armatörler ve un ticaretiyle uğraşanlardır, fakat ağırlık elektronik eşya ticareti yapanlardadır, ki bunların çoğu yakındaki Selanik Pasajının yıkılmasından sonra buraya yerleşmişlerdir. Handa ayrıca bir tercüme bürosu ve birkaç avukat yazıhanesi bulunur.

Gayet dar sokaklar arasında inşa edilmekle beraber son derece süslü bir cepheye sahip, oldukça yüksek bir yapı olmasıyla dikkat çeken Ömer Abed Han, içine girildiğinde karşılaşılan boyutların büyüklüğü, bloklar arasında bağlantı kurmak için başvurulan çözümler ve daha önceden yapılmış Abed Han'a entegre edilmiş tarzıyla da ilginçtir. Ayrıca, handa icra edilen mesleklerin kısmen 85 yıl öncesindekilerle aynı olması, bir sürekliliğe işaret ettiğinden kayda değerdir.

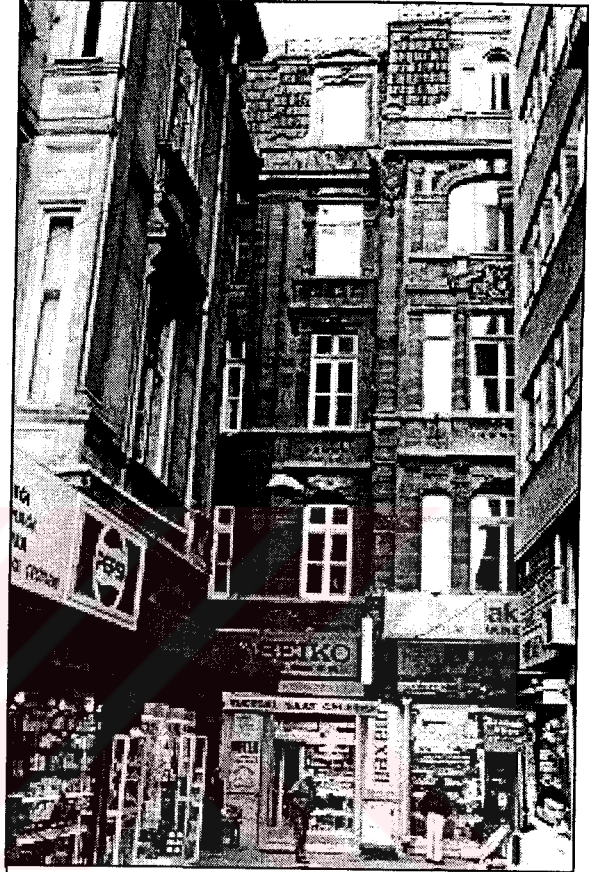

Şekil 5.205 : Ömer Abed Han (plan krokisi).

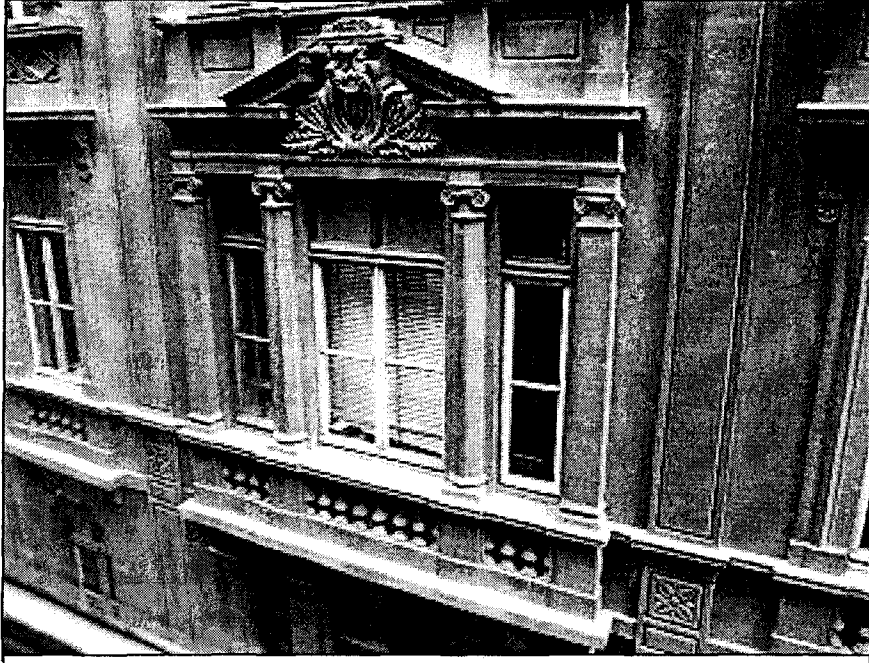
ÖMER ABED HAN

Şekil 5.206

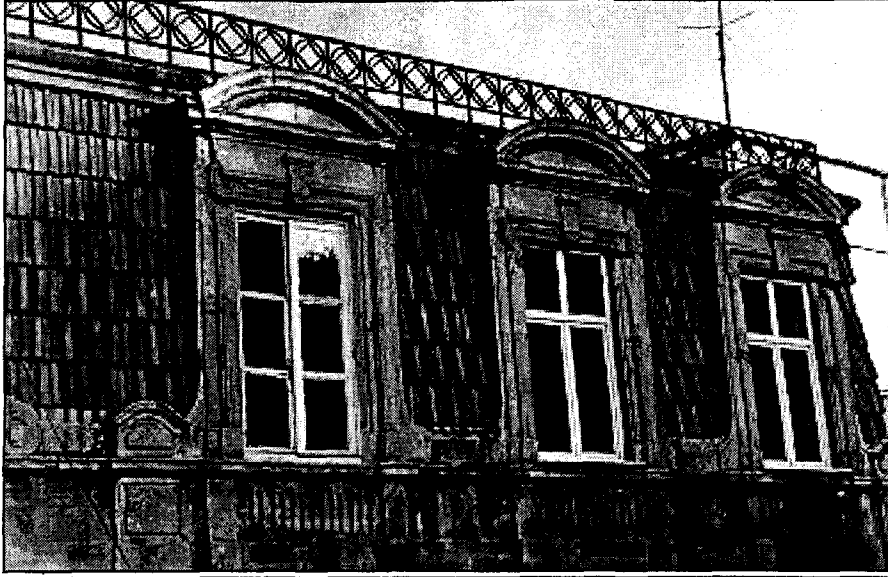
Şekil 5.207

Şekil 5.208

Şekil 5.209

Şekil 5.210

Şekil 5.211

5.3.17. Roman Han

Galata, Yeni Cami Mahallesi, Keresteci Fazıl, Zincirli Han ve Yeni Cami Çeşme Sokağı'nın çevirdiği adanın ucundaki Roman Han'ın tek girişi Yeni Cami Çeşme Sokak No.10'dadır.

Hanın tarihi kapısında 1912 olarak belirtilmiştir, yazılı kaynaklarda hakkında herhangi bir bilgiye rastlayamadığımız hanın yaptıranı ve mimarı bilinmemektedir.

Zemin katla birlikte dört katlı, kagir ve avlusuz hanın bir de depo olarak kullanılan bodrum katı vardır. Planı dikdörtgendir, giriş katını iki mağaza işgal eder. Birinci ve ikinci katların planı değişikliğe uğramıştır, birbirine geçmeli beş odanın kapılarla merdiven sahanlığına açıldığı üçüncü kat ise orijinal halini korumuştur. Bütün odaların ışığı sokaktan aldığı handa sadece kat merdiveni, üzerindeki ışıklık sayesinde aydınlanır (Şekil 5.212).

Roman Han'ın sıvayla kesme taş kaplı süsü verilmiş cepheleri arasında mimari dekorasyon bakımından fark yoktur, fakat cephelere uygulanan çıkıntılar farklılık gösterir: örneğin, Yeni Cami Çeşme Sokak cephesinde zemin katın üzerinde başlayan üçgen bir çıkma vardır, parselin yamukluğunu düzeltmek için uygulanmış olan ikili konsolların taşıdığı bu çıkma bütün cepheyi kaplar. Halbuki Zincirli Han Sokak cephesindeki çıkma yine zemin katın üzerinde başlamakla beraber sadece cephenin ortasını kaplar ve bina boyunca devam eder. Yeni Cami Çeşme Sokak cephesinin bir kenarına yerleştirilmiş, düz atkılı bir açıklıktan ibaret olan giriş üzerinde Latin ve Arap harfleriyle "Roman Han" yazısı ve 1912 olarak hanın tarihi okunur. Bütün cephelerde, mağaza vitrinleri ile kaplı olan zemin katta vitrin aralarında silmelerle çerçeve içine alınmış pilastrlar ve pilastr başlığı olarak yorumlanabilecek geometrik Art-Nouveau tarzındaki bezemeler görülür (Şekil 5.213; Şekil 5.214). Yine geometrik Art-Nouveau tarzında başlıkları olan pilastrlarla iki pencerecik birimler halinde eşit parçalara bölünmüş olan üst kat cephelerinde pencereler düz atkılı, denizlikli ve nispeten büyüktür, ancak pencere eteklerindeki süslemeler her katta farklılık gösterir (Şekil 5.215). Birinci kat pencere eteklerindeki pano üzerinde Art-Nouveau stilize kurdela kabartması ile stilize bitki motifi (Şekil 5.216), ikinci katınkindede dolama dal motifi ve ortasındaki armadan oluşan Barok bir bezeme (Şekil 5.217), üçüncü katta ise yine geometrik Art-Nouveau tarzında bir başka bezeme görülür (Şekil 5.218). Düşey hatların vurgulandığı cepheler furuşlu bir saçak kornişiyile sonlanır, oldukça geniş olan saçak kornişisi cepheye yatay yönde bir hareket kazandırır (Şekil 5.215). Süslemenin büyük kısmının Art-Nouveau, cephenin kesme taş kaplı görüntüsünün Neo-Rönesans, konsolların Neo-Klasik üslupta olduğu cephe, bütününde eklektiktir.

Roman Han'ın zemin katındaki mağazaların birine hem han içi, hem de sokaktan girilir, diğerinin tek girişi sokaktadır (Şekil 5.212). Han kapısından girince mağazalardan birinin açıldığı uzun bir koridor ve merdivenle karşılaşılır. Tipik kattaki odalar düz atkılı ikişer pencere ile sokağa, yine düz atkılı dışarıdan ahşap-cam, içeriden demir kanatlı kapılarla merdiven sahanlığına açılır. Mağazaların ve birbirine geçmeli odaların yerleri rabıta, koridorları çini döşeli, tavanları demir karkaslıdır.

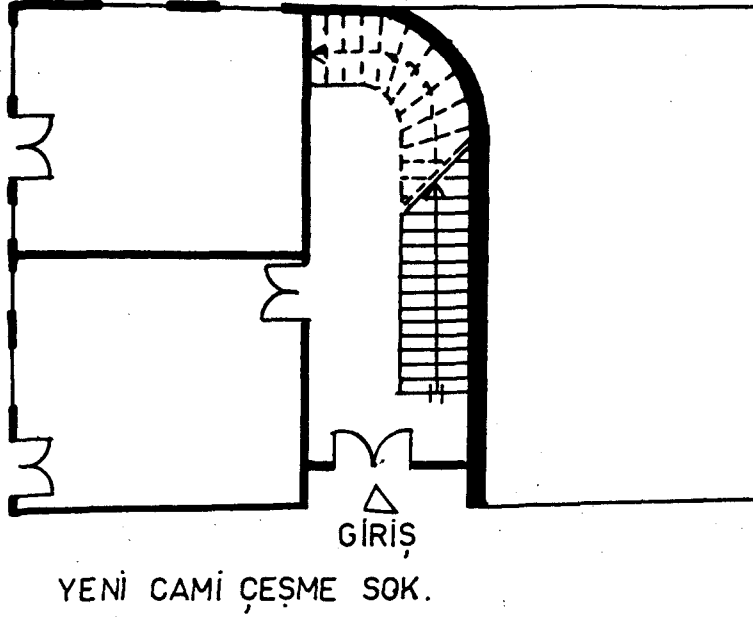
Geçmişteki fonksiyonu hakkında bilgi edinemediğimiz hanın zemin katındaki mağazalarda hırdavatçılar, ikinci katında bir mümessillik firması, üçüncü katın iki odasında bir muhasebeci, diğerlerinde elektrik malzemesi toptancısı faaliyet göstermektedir; birinci kat ise tamamiyle Yedikule Surp Hırdıç Ermeni Hastanesi Vakfı'nın bürosudur.

Art-Nouveau ağırlıklı eklektik cephesiyle dikkatimizi çekmiş olan bu han Galata bölgesinde yüzyıl başında yapılmış çok katlı, avlusuz, mekanların apartman tarzında düzenlendiği hanların iyi korunmuş örneklerindedir.

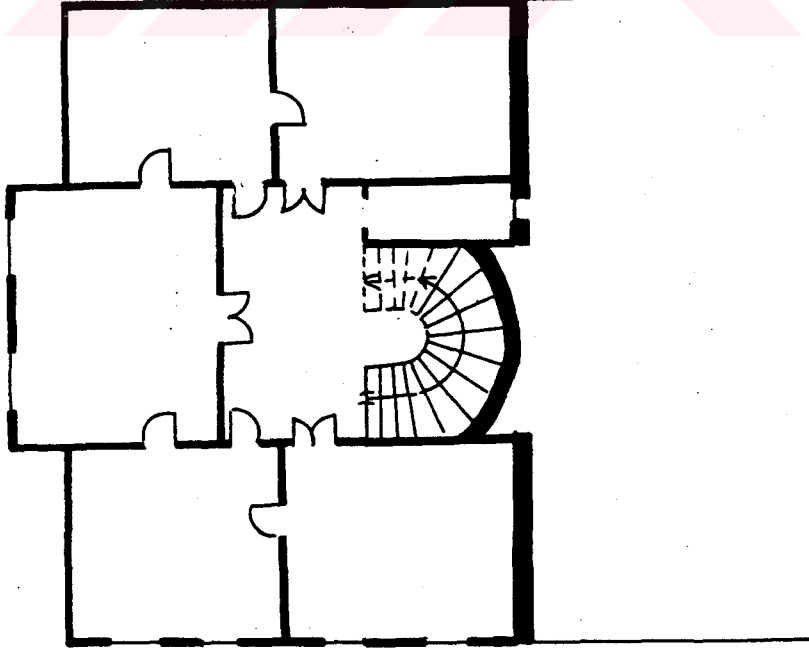
KERESTECİ FAZIL SOK.

ZİNCİRLİ HAN SOK.

ROMAN HAN
ZEMİN KAT PLAN KROKİSİ

KERESTECİ FAZIL SOK.

ZİNCİRLİ HAN SOK.

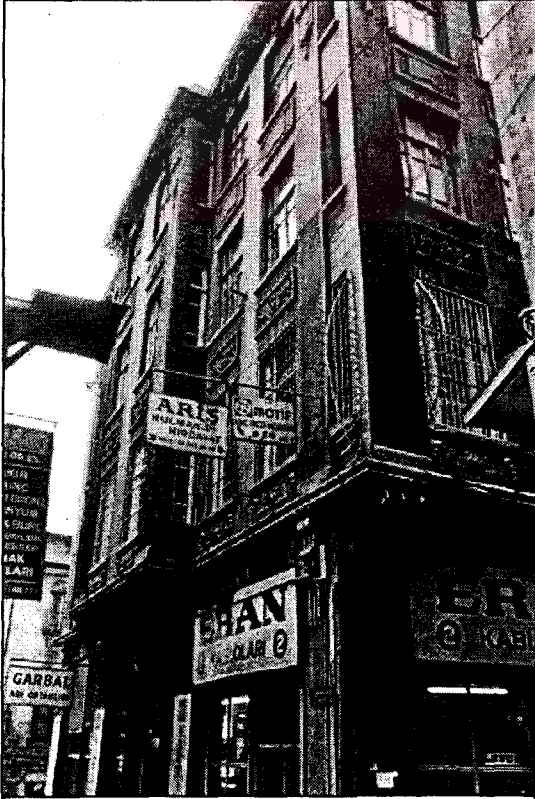
YENİ CAMİ ÇEŞME SOK.

ROMAN HAN
TİPİK KAT PLAN KROKİSİ

ROMAN HAN

Şekil 5.213

Şekil 5.214

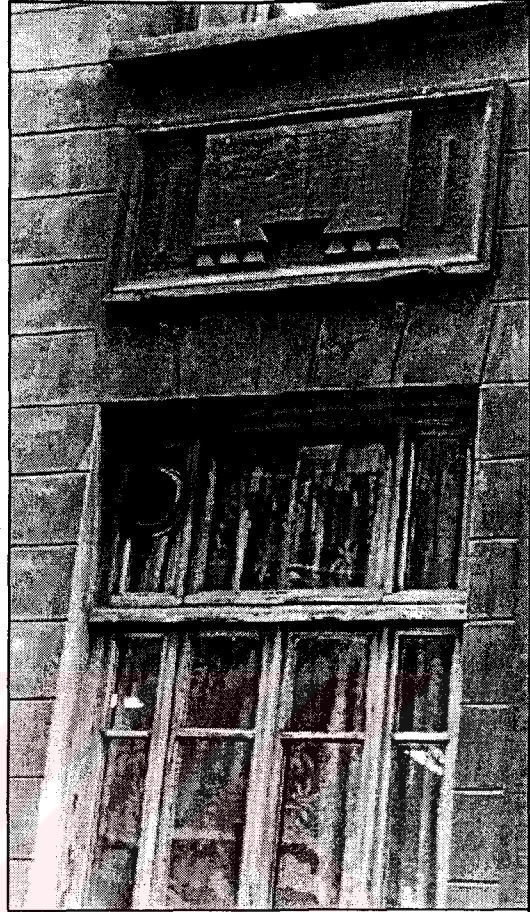
Şekil 5.215

Şekil 5.216

Şekil 5.217

Şekil 5.218

5.3.18. Süha Fazlı Han (Kuto Han)

Tophane, Kemankeş Mahallesi, Eski Şarap İskelesi Sokak ile Kemankeş Caddesi arasındaki Süha Fazlı Han'ın tek girişi Eski Şarap İskelesi Sokak No.18'dedir.

Kitabesi olmayan hanın yapım tarihi ve mimarı bilinmemektedir, yaptıranı ise Belçika asıllı bir levanten olup hana ismini veren Gabriel Couteaux'dur. Daha sonra Süha Fazlı Beziray adlı bir kişinin mülkiyetine geçmiş olan han, günümüzde yeni sahibinin adıyla anılmaktadır (Bey. Bel. İmar Arş.). Yapım tarihi hakkında yazılı kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlayamadığımız hanın 1905 tarihli Goad sigorta haritalarında yer alıyor oluşu, bu tarihten önce yapıldığını göstermektedir; ancak han, 1893-94 ticaret yılına alınmadığına göre 1894-1904 arasında yapılmış olmalıdır, zaten üslup özellikleri de yüzyıl dönümüne ait bir yapı olduğunu göstermektedir (Goad, 1905; Annuaire Oriental, 1912). Kuto Han Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 22.1.1988 tarih ve 122 sayılı kararıyla korunması gerekli tarihi eser olarak tescil edilmiş, koruma grubu II-A olarak belirlenmiştir.

Zeminle birlikte dört katlı kagir bir yapı olan Kuto Han avlusuz hanlardandır. Cepheleri dar, planı L-şeklinindedir. Zemin katta girişin sağ tarafındaki sadece sokağa açılan dükkan ve uzun giriş koridorunun ucundaki çay ocağı vardır. Normal katta odalar koridora açılır. Dört odanın sokağa veya hole açılan penceresi vardır, geri kalan iki oda aydınlığa bakar (Şekil 5.219). Mülkiyet değişiminden sonra büyük onarım gören hana kalorifer ve asansör eklenmiştir. Demir putrelli yığma bir bina olan hanın parselde kapladığı alan 254 metrekaredir (Bey. Bel. İmar Arş.).

Eski Şarap İskelesi Sokak cephesinin zemin katında han kapısı ve sağdaki dükkan vitrini dışında kayda değer bir unsur yoktur (Şekil 5.220). Neo-Klasik üslup özelliklerini gösteren bu cephenin üst katlarında pencere düzeni farklıdır. Birinci kat pencereleri üçgen, ikinci katınkiler düz alınlıklı, üçüncü kat pencereleri dikdörtgen sövelidir, söveler kademeli silmelerle belirginleştirilmiştir. Alınlıkları birinci katta ion, ikinci katta kompozit başlıklı pilastrlar destekler. Birinci ve üçüncü kat pencereleri sahte balkonludur, ikinci katta pencere eteklerinde furujlar görülür. Cephe, dış kesimi- ve yumurta-ok frizli bir korniş, dışbükey bir saçak ve üzerindeki parapetle sonlanır (Şekil 5.221; Şekil 5.222; Şekil 5. 223). Pencere eteklerindeki stilize haç motifi, büyük dış kesimi silmesi gibi bir defaya özgü detayların görüldüğü Kemankeş Caddesi cephesi ise zemin katın üzerinde başlayan ve cephe boyunca devam eden bir çıkma ile hareketlenmiştir. Sıvayla kesme taşlı süsü verilmiş olan ve dökme harç korkuluklu bir sahte balkon ve devamındaki saçak kornişiyile sonlanan bu özgün cephede Neo-Rönesans üslup etkisi görülür (Şekil 5.224; Şekil 5.225).

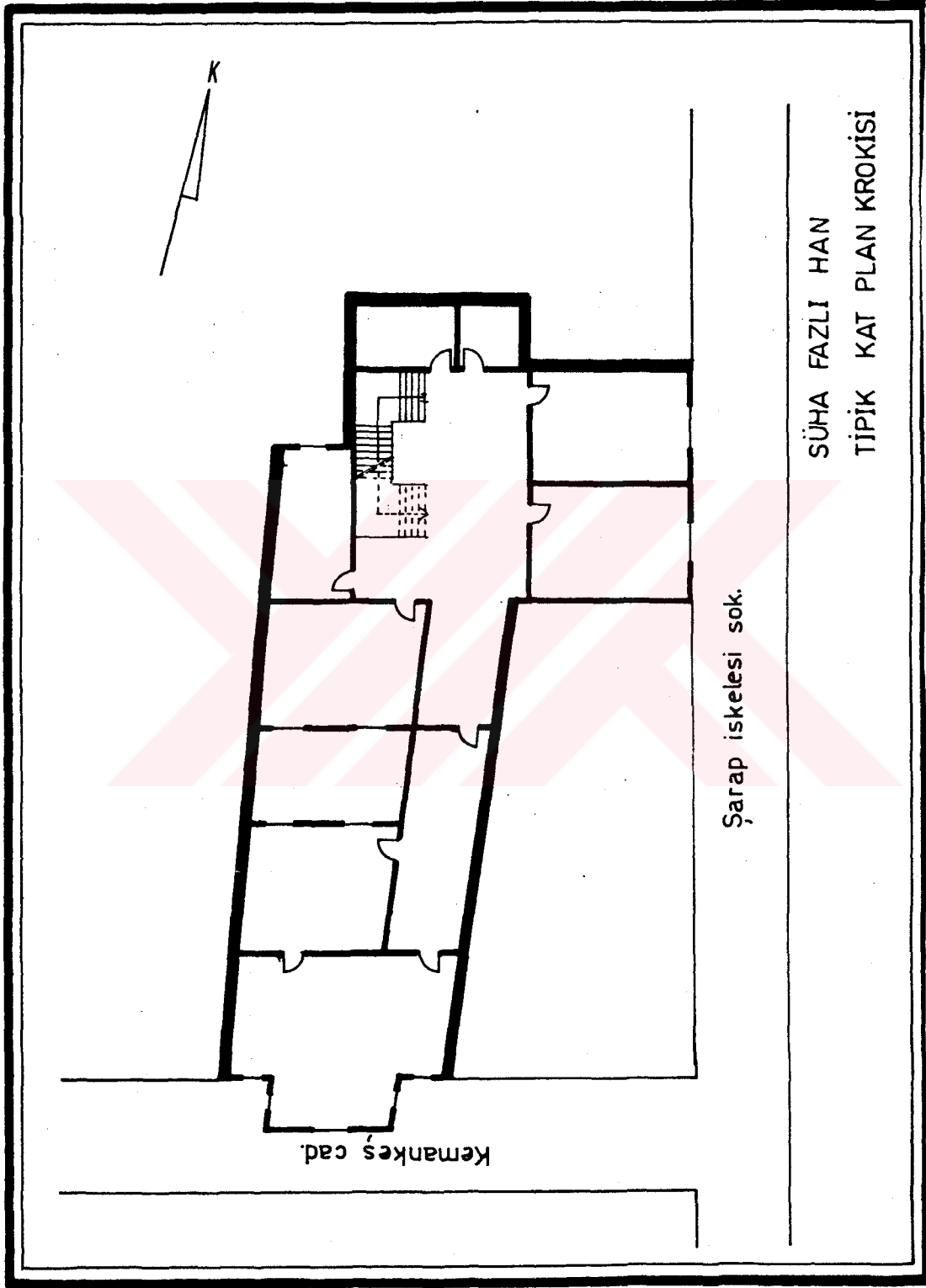
Her katta altı odanın bulunduğu handa odalar dikdörtgen söveli bir kapıyla koridora, içeriden basık kemerli pencerelerle sokağa, avluya veya aydınlığa açılır. Kuto

Han'da tüm tavanlar volta döşeme, yerler odalarda rabıta, koridorlarda çini ve merdivenlerde yekpare mermer döşelidir. Ayrıca bütün odalar bir ara kapıyla birbirine içeriden bağlanmıştır.

Kuto Han'ın bilinen en eski fonksiyonu ile ilgili olarak başvurduğumuz 1912 tarihli ticaret yıllığındaki kayıtlara göre her katta sadece bir şirket vardı ve bunların ikisi denizcilik ve gemicilik acentası, diğeri sigorta şirketi idi. Kayıtlardaki isimlerden bu şirketlerin herbirinin gayri-müslimlere ait olduğu anlaşılıyor (Annuaire Oriental, 1912). Günümüzde ise handa, gıda maddeleri ticaretiyle uğraşan altı firmayla bir petrol ithalatçısı firma faaliyet göstermektedir.

İyi korunmuş cephesiyle dikkat çeken küçük bir han olan Kuto Han, bir hole açılan birbirine geçmeli odalardan oluşan, zemin katı dükkanlı avlusuz hanlardandır.

Şekil 5.219 : Süha Fazlı Han (plan krokisi)

SÜHA FAZLI HAN

Şekil 5.220

Şekil 5.221

Şekil 5.222

Şekil 5.223

Şekil 5.224

Şekil 5.225

5.3.19. Ticaret Han

Galata, Perşembe Pazarı Caddesi ve Galata Mahkemesi Sokak ve yine Galata Mahkemesi Sokak adıyla anılan çıkmaz sokak arasındaki yapı adasının ucunda bulunan Ticaret hanın esas girişi Perşembe Pazarı Caddesi No.26'da, diğeri Galata Mahkemesi Sokak No.8'dedir.

Kapı üzerindeki demir levhada tarihi 1881 olarak belirtilmiş olan hanın mimarı ve yaptıranı bilinmemektedir. 1956'da içine sonradan yapılan barakalar için yıkım kararı alınmış, ancak karar tamamiyle uygulanmamıştır. Günümüzde çok hisseli olan han Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 13.11.1970 tarih ve 5606 sayılı kararına göre korunması gerekli, tescilli tarihi eserdir (Bey. Bel. İmar Arş.). Üzeri cam çatılı bir avlusu olan Ticaret Han zeminle birlikte üç katlıdır, ayrıca bir de asma katı vardır. Hanı çeviren sokaklar arasındaki kot farkından dolayı Perşembe Pazarı Caddesi girişini avluya bağlayan geçit ve merdiven sahanlığı asma kat hizasındadır, bu nedenle avluya 12 basamaklı bir merdivenden inerek geçilir, halbuki Galata Mahkemesi Sokak kapısı avlu ile aynı seviyededir. Parsele uyum sebebiyle hanın planı girintili çıkıntılıdır, fakat plan dikdörtgen bir avlu etrafında düzenlenmiştir (Şekil 5.226). Zemin ve asma kat revaksız, üst katlar revaklıdır. Dışarıya açılan toplam üç mağaza vardır, ki bunların aynı zamanda han içine açılan kapıları bulunur, hanın çıkmaz sokak cephesi dükkansızdır. Zemin kat dükkanları doğrudan avluya açılır, asma kattaki mekanlar bağımsız bir merdivenle zemin katla bağlantılıdır, sadece ikisinin girişi, katları hanın Galata Mahkemesi Sokak girişine bağlayan merdivenin ara sahanlığındadır. Perşembe Pazarı Caddesi girişine yakın ayrı bir kat merdivenin olduğu anda, üst katlardaki odalar revaklara açılır. Avlunun sokak tarafındaki uzun kenarına sonradan inşa edilmiş olan iki katlı barakalar ve Perşembe Pazarı Caddesi tarafındaki iç cepheyi boydan boya kaplayan ek çirkin bir görüntü yaratmaktadır. Demir putrelli yığma bir bina olan han toplam 1300 metrekarelik bir alana oturur (Bey. Bel. İmar Arş.).

Üç katlı ve oldukça dar olan Perşembe Pazarı Caddesi cephesinde tuğla duvarların üstü sıvalıdır. Zemin katta giriş ve dükkanın kenarlarını vurgulayan düz başlıklı mermer pilastrlar dikkat çeker (Şekil 5.227). Pencere düzeni her katta aynıdır: dikdörtgen taş söveli ve demir parmaklıklı pencerelerin oldukça büyük olduğu dikkat çeker. Cephenin sol kenarındaki giriş sepet kulpu kemerli ve dökme demir alınlıklıdır, üst kısmındaki demir levha üzerinde Arap ve Latin harfleriyle hanın ismi (*Tidjaret Han* olarak) ve tarihi okunur, kapı kanatları demirdir (Şekil 5.228; Şekil 5.229). Girişin sağ tarafındaki tek dükkanın Barok yaprak ve çiçek motifli, dökme demir vitrin ve kapı sövesi orijinal halini korumuştur. Cephe furuşlu bir korniş ve üzerindeki parapetle bitirilmiştir (Şekil 5.228).

Sıvaları kısmen dökülmüş olan Galata Mahkemesi Sokak cephesi zemin ve asma katla birlikte dört katlıdır. Pencere düzeninin her katta aynı olduğu cephenin pencereleri düz atkılı ve taş denizliklidir. Birinci katta sürekli denizlik görülür. Yatay çizgilerin hakim olduğu cephenin yegane süsü denizlikler ve girişin dökme demir alınlıklı sepet kulpu kemerli açıklığıdır. Cephenin simetri aksından sola kaydırılmış olan girişin iki yanında ikinci bir kapıyla han içine açılan birer mağaza bulunur. Mağaza vitrinleri nedeniyle zemin kat cephesi orijinal halini yitirmiştir. Galata Mahkemesi Sokak cephesi dışbükey profilli bir korniş ve üzerindeki parapetle bitirilmiştir (Şekil 5.230). Zemin katı dükkansız olan çıkmaz sokak cephesinin pencere düzeni Galata Mahkemesi Sokak ile aynı özellikleri gösterir.

İç cephelerde, zemin ve asma katların dikdörtgen taş söveli pencere ve kapıları ile yuvarlak kemerli, dökme demir korkuluklu revaklar dikkat çeker. Perşembe Pazarı Caddesi tarafındaki hariç iç cepheler orijinal halini korumuştur. Galata Mahkemesi Sokak tarafındaki uzun kenarın cephesi kısmen farklı üsluptadır, ki bunun sebebi aynı sokak üzerindeki daha eski tarihli bir binanın arka cephesinin aynen korunarak Ticaret Han'a organik bir şekilde entegre edilmiş olmasıdır.

Girişleri volta döşemeli bir geçit avluya bağlar. Perşembe Pazarı Caddesi'ni avluya bağlayan uzun geçidin sağ kenarında iki kapı ve pencere vardır, ki kapılardan biri caddeye açılan mağazaya aittir. Geçidin devamındaki merdiven sahanlığında sağda, geniş, yekpare mermer basamaklı, demir korkuluklu kat merdiveni, ilerisinde bir asma kat odasının kapı ve penceresi, ve avluyla bağlantıyı sağlayan mermer basamaklar görülür. Bütün döşemelerin volta döşeme olduğu anda, yerler dükkân ve odalarda rabita, geçit ve avluda blok mermer, revaklarda taş kaplıdır. Bazı odaların sokağa bakan penceresi yoktur, fakat revağa açılan pencereleri çok büyüktür. Diğer odaların hanı çeviren sokaklara bakan bir veya daha fazla penceresi bulunur. Bütün dükkân ve odaların dikdörtgen taş söveli bir kapı ve pencereyle avlu veya revaklara açıldığı anda, pencereler asma katta içeriden basık kemerli, diğer katlarda düz atkılıdır. Han içine bakan pencereler dışarıdan demir parmaklıklı, kapılar zemin katta demir kanatlı, katlarda dışarıdan cam-ahşap, içeriden demir kanatlıdır. Asma kat pencerelerinin demir parmaklıklı olmayıp, içeriden demir kanatlı olduğu anda en üst kattaki odaların tavanında çatı penceresi vardır. Dükkân ve odaları birbirine bağlayan ara kapılar bu anda da mevcuttur.

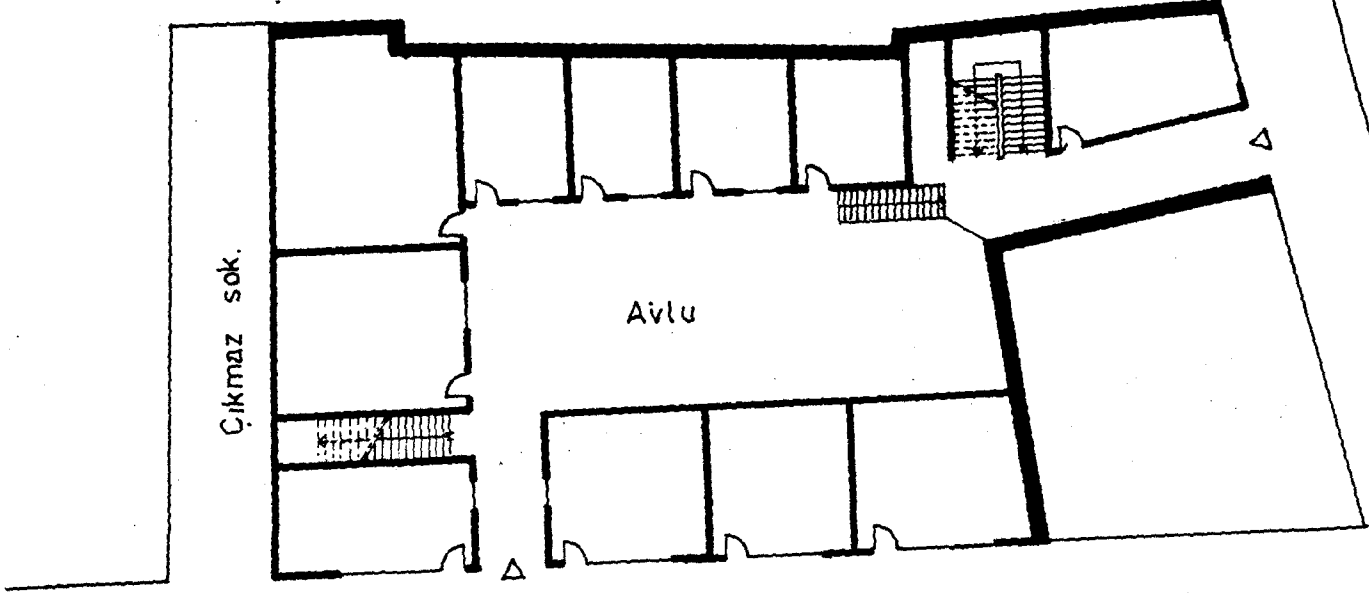
Ticaret Han ilk yapıldığı zamanlarda tütün ambarı ve Osmanlı İmparatorluğu Tütün Rejisi'nin genel yönetim merkezi olarak kullanılıyordu (Cervati, 1889-90). 1913 tarihli ticaret yılına göre zemin katta Osmanlı İmparatorluğu Tütün Rejisi'nin satış büroları bulunuyordu. Üst katlarda ise 10 komisyoncu, iki mimar, film kiralama işi yapan bir kuruluş, *El-Corréo* adlı İsrail gazetesinin müdürü ve şef redaktörü, mühendis, kamu işleri müteahhidi, bir filatelist vardır (Cervati, 1889-90).

Günümüzde ise handa faaliyet gösterenler arasında gaz maskeleri, iş elbiseleri, kimyevi maddelerden korunma teçhizatı satıcıları; cıvata, çelik yay, deniz feneri, yangın söndürme aletleri, klima cihazları ve musluk üretici ve satıcıları ile tabelacı ve tornacılar bulunmaktadır. Bu handaki tabelacılarından biri olan Y. Stiponia İstanbul'da bu mesleği ilk icra edenlerden olup atölyesinin yaklaşık 80 yıllık bir geçmişi vardır.

Ticaret Han, Avrupa mimarisinin etkilerinin görüldüğü cepheleri, volta döşemeleri ve cam çatısıyla klasik Osmanlı hanlarından ayrılmakla beraber, dikdörtgen bir avlu etrafında düzenlenmiş revaklara açılan oda sistemi ve zemin katın nispeten içe dönük (introvert) olmasıyla klasik Osmanlı hanlarını çağırıştırır. Ayrıca, günümüzde handa küçük çaplı imalat sanayinin olması, imalatla satışın klasik Osmanlı hanlarında olduğu gibi birarada yürütülmesi kayda değer bir unsurdur. Açıktır ki büro hanı niteliğindeki daha modern hanlara yerleşemeyen imalat kolları klasik Osmanlı hanları veya bunlara yakın olanlara daha kolay yerleşme imkanı bulmuştur.

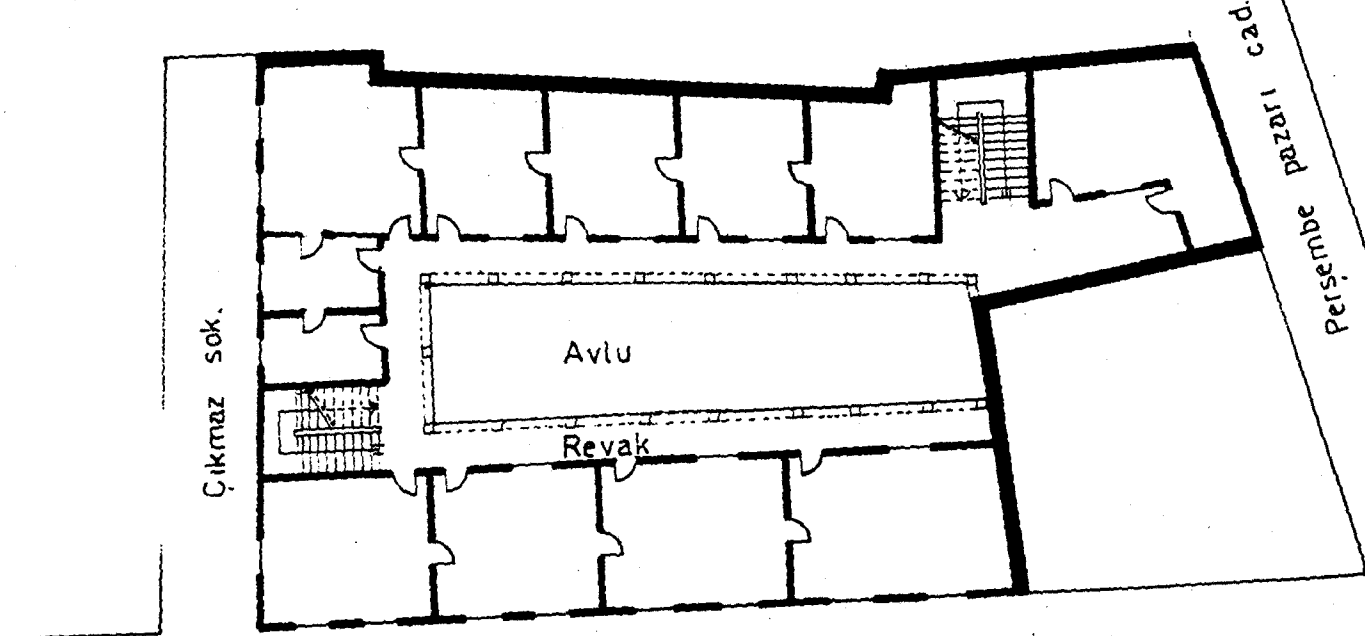

351

Galata mahkemesi sok.

TİCARET HAN ZEMİN KAT PLAN KROKISI

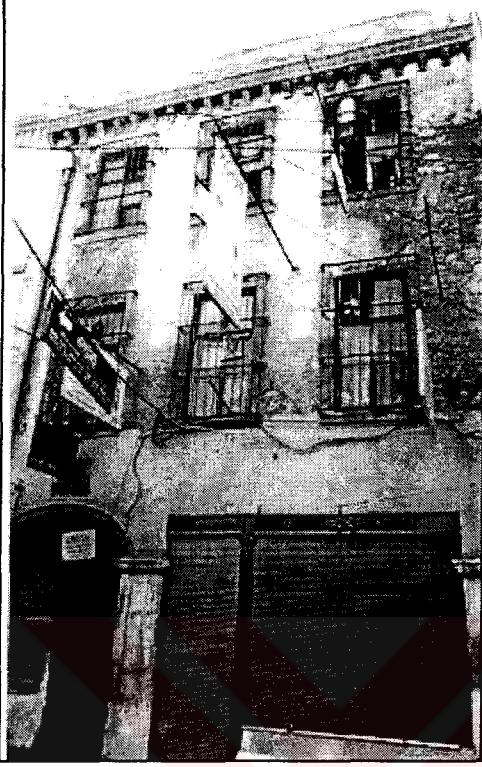

Galata mahkemesi sok.

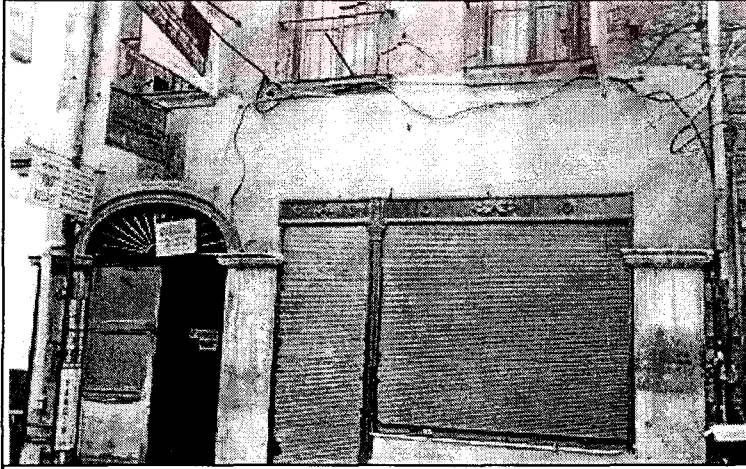
TİCARET HAN TİPIK KAT PLAN KROKISI

Şekil 5.226 : Ticaret Han (plan krokileri)

TİCARET HAN

Şekil 5.227

Şekil 5.228

5.3.20. Tütün Han

Galata, Bereketzade Mahallesi'nde, Bankalar Caddesi, Banker Sokak ve Hacıali Sokak arasındaki adanın ucunda yer alan Tütün Han'ın giriş kapısı Bankalar Caddesi No.12'dedir.

Kitabesi olmadığı için tarihi ve mimarını bilmediğimiz han, Goad sigorta haritalarında yer almadığından 1905 sonrası, 1913 tarihli ticaret yıllıklarında adı geçtiğinden bu tarihten önce, dolayısıyla 1905-1913 arası yapılmış olmalıdır (Cervati, 1889-90). *Ünyon Sigorta Kumpanyası* tarafından yaptırılmış olan hanın eski adı da *Ünyon Han*'dır, nitekim söz konusu ticaret yıllıklarına da bu adla kaydedilmiştir. Han, daha sonra sırasıyla İmtaş Sigorta Şirketi, Tütünbank ve Yaşar Holding'in mülkiyetine geçmiştir. Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 25.6.1983 tarih ve 15185 sayılı kararıyla korunması gerekli kültür varlığı olarak tescil edilmiş olan Tütün Han'ın koruma grubu da II olarak belirlenmiştir (Bey. Bel. İmar Arş.).

Çelik-kagir bir bina olan Tütün Han 443 metrekairelik bir alana oturur (Bey. Bel. İmar Arş.). Zeminle birlikte beş katlı, avlusuz hanın bir de bodrum ve asma katı bulunur. Zemin katın tümünü kaplayan geniş mekanın caddeden ayrı bir girişi vardır. Katlarda, odalar dört tarafı dönen galerilere açılır. Kaloriferli ve asansörlü olan Tütün Han'da Galeriler ışığı, altıncı katta galeri boşluğu hizasındaki cam döşemeden, odalar ise dışarıya açılan pencerelerden alır (Şekil 5.231).

Tütün Han'ın kesme taş kaplı, süslü ve hareketli cephesinde giriş akslarıyla aradaki bölüm ayrı ayrı ele alınmıştır: ikinci kattan itibaren çeyrek dairelik bir çıkma yapan mağaza girişi aksında fazladan bir kat vardır, ki bu cephenin bu bölümüne bir kule havası vermiştir (Şekil 5.232). Han girişinin bulunduğu aks, girişin iki yanında başlayıp bina boyunca devam eden pilastrlarla düşey doğrultuda hareketlenmiştir (Şekil 5.233); cephenin iki giriş aksı arasında kalan bölümü ise birinci kat pencereleri hizasında başlayan pilastrlarla dört eşit parçaya bölünmüştür (Şekil 5.234).

Cephenin en önemli özelliklerinden biri kat araları ve pencerelerin iki yanında firuze rengi çini kaplamalara yer verilmiş olmasıdır. Ahşap kanatlı, sivri kemerli giriş kapılarının bakır kemer tablası Art-Nouveau bitki ve madalyon kabartmalıdır. İki giriş arasındaki pencereler de yine sivri kemerlidir, kemerler üzerinde kemer formunda bir taş silme, pencere aralarında bakır rozetler görülür. Düz atkılı ve tahta pancurlu olan birinci kat pencereleri üzerinde iki sıra çini kaplama vardır. Yine düz atkılı ikinci kat pencereleri önünde iki yanda payandalarla desteklenmiş, kafes oyma taş korkuluklu çeyrek daire formlu balkonlar dikkati çeker (Şekil 5.233). Bursa kemeri benzeri kemerleriyle göze çarpan üçüncü kat pencereleri denizliklidir. Sivri kemerli dördüncü kat pencerelerinin iki yanında mukarnaslı başlıkları olan yarım sütunlar görülür, bu kattaki pencerelerin üst kısmı çiçek motifli firuze rengi çini panolarla bezelidir (Şekil 5.235). Pencereler saçaklıdır: demir payandalarla

desteklenmiş saçakların ahşap alt yüzeyi kafes oymalıdır (Şekil 5.235). Çini kaplamalar, geniş saçak ve sivri kemer gibi unsurlarla Birinci Milli Mimari akımın özelliklerinin hakim kılındığı cephe oldukça iyi korunmuştur. Hanın zeminle birlikte dört katlı olan yan ve arka cepheleri sadedir. Sıvayla kesme taş kaplı süsü verilmiş olan bu cephelerdeki pencereler dikdörtgen söveli ahşap pancurlu ve denizliklidir (Şekil 5.236).

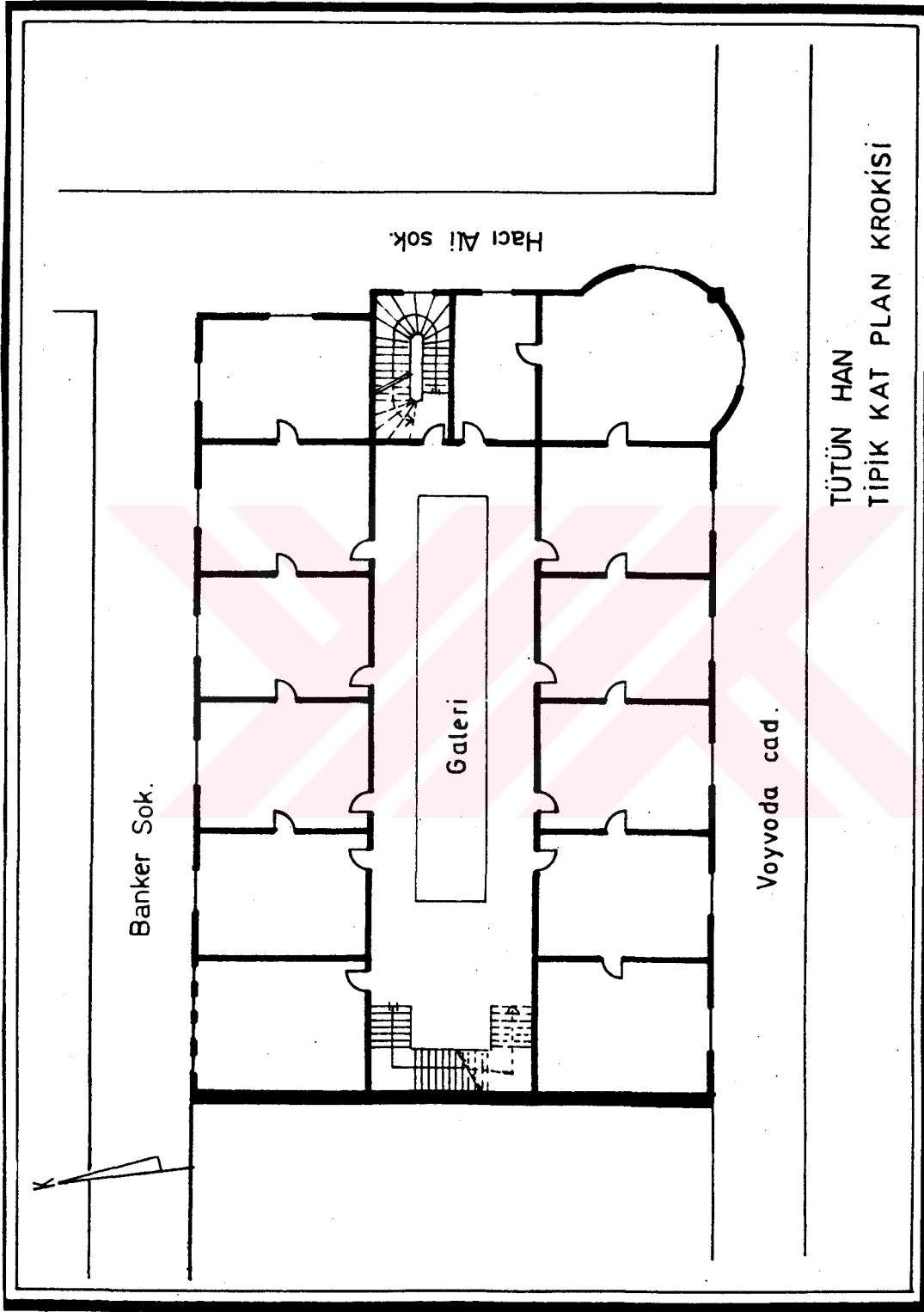
Günümüzde bir banka şubesine çevrilmiş olan zemindeki ayrı girişli büyük mekanın cephesi korunmuş olmakla beraber içi tamamen değiştirilmiştir. Bununla birlikte han girişi ve normal katlar orijinal halini çok iyi korumuştur. Büyük ahşap han kapısından önce giriş holüne, ardından bir kaç basamakla merdiven ve asansörün yer aldığı merdiven sahanlığına geçilir. Normal katlarda ortada oval, demir korkuluklu galeri boşluğu yer alır. Üç tarafında toplam onbir oda ve tuvaletlerin olduğu galerinin dördüncü kenarında kat merdiveni ve asansör bulunur. Ancak hanın restorasyon öncesine ait planlarından, orijinalde kısa kenarlardan ikincisinin ikinci bir kat merdivenine ayrılmış olduğu anlaşılıyor. Bir ara kapıyla birbiriyle bağlantılı odaların koridora açılan kapısı ahşap söveli ve düz ahşap alınlıklıdır, sadece ikinci kat odalarının kapı alınlığı Barok kıvrımlı ve ortada madalyonludur. Bütün odaların ışığı binanın üç tarafını çeviren sokaklardan aldığı handa, sadece dördüncü katın Bankalar Caddesi'ne açılan pencereleri içeriden sivri kemerli, diğerleri içeriden düz atkılıdır. Tüm döşemelerin volta döşeme, yerlerin odalarda rabıta, galerilerde taş çini, zemin kat giriş holünde blok mermer döşeli olduğu handa merdivenler yekpare mermerdir.

Günümüzde Yaşar Holding'in mülkü olan Tütün Han'ın zemin ve birinci katı Yaşarbank Şubesi, üst katları ise Batı Sigorta Genel Müdürlük binası olarak işlev görmektedir. Geçmişte ise hanın zemin ve birinci katı bugün olduğu gibi bankaydı: *Banco di Roma* burada faaliyet gösteriyordu; ikinci katın tamamında *Union de Paris* adlı bir sigorta şirketi, üçüncü katın tamamında *Standard Oil* adlı bir petrol şirketi, diğer katlarda ise iki komisyoncu/tüccar (toplam beş oda), *Siemens-Schuckert Werke & Siemens&Halske* adlı teknik büro (toplam iki oda), bir kalorifer tesisatçısı (toplam üç oda), dört mühendis (toplam beş oda) ve bir mekanisyen/inşaatçı faaliyet gösteriyordu. Bu bilgileri aldığımız ticaret yıllığındaki kayıtlardan han sakinlerinin sadece ikisinin Müslüman olduğu, diğerlerinin aralarında İtalyan asıllıların da olduğu levanten veya azınlık mensubu olduğu anlaşılıyor (Annuaire Oriental, 1913).

Avlulu hanlardan etkilenerek ortaya çıkarılmış bir plana sahip olan Tütün Han'ın gerçek bir avlusu olmasa da, normal katlarda odalar avlulu hanlar gibi ışığı üstten alan galerilere açılır. Bu anlamda burada bir avlulu han yorumu gördüğümüzü söyleyebiliriz. Büyük bir şirket tarafından yaptırılmış olmasının verdiği mali imkanlarla içte ve dışta son derece kaliteli inşaat malzemesi kullanılmış, zamanı için

yeni sayılabilecek kalorifer ve asansöre yer verilmiş olan, süslü ve hareketli cephe-
 leri faaliyette gösterenlerin önemli kısmı da büyük batılı şirketlerin Türkiye
 temsilcilikleri olduğundan batılı şirketlerin ihtiyaçlarına cevap veren, batılılarca
 muhtemelen batılı veya batıda eğitim görmüş bir mimara yaptırılmış hanlara tipik
 örnektir. Ayrıca, bir katın tamamını tek bir şirketin işgal etmesi durumunun burada
 üç örnekle görülmesi bakımından da kayda değer bir handır.

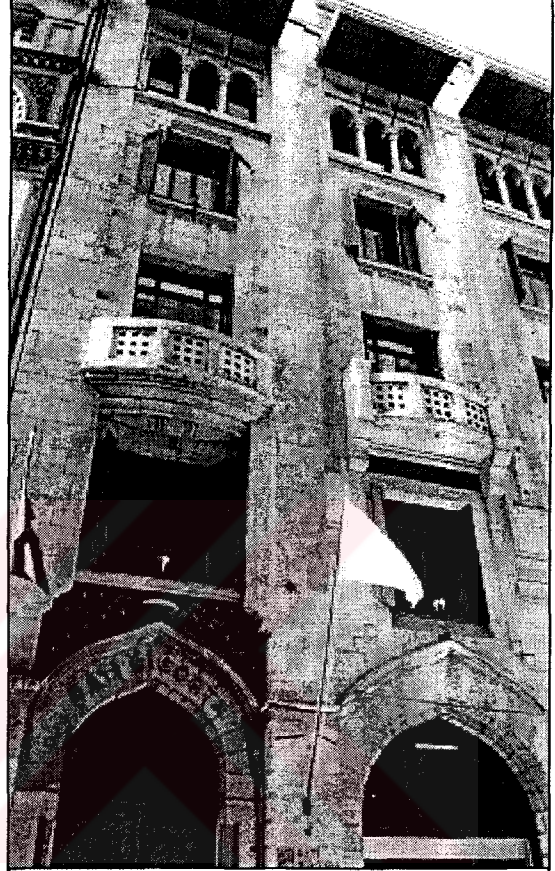
TÜTÜN HAN
TİPİK KAT PLAN KROKİSİ

Şekil 5.231 : Tütün Han (plan krokisi).

TÜTÜN HAN

Şekil 5.232

Şekil 5.233

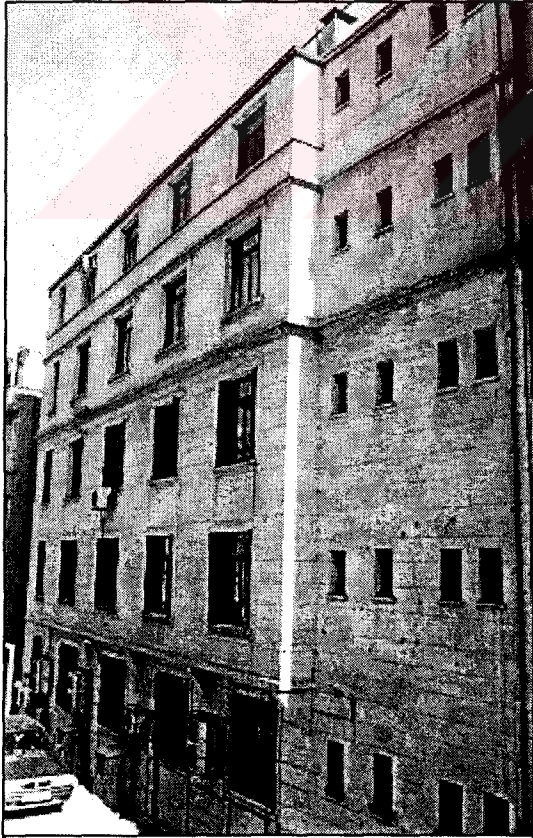
Şekil 5.234

Şekil 5.235

Şekil 5.236

Şekil 5.237

5.3.21. Vefai Han

Galata, Bereketzade Mahallesi, Bankalar Sokak No. 56'daki Vefai Han'ın arka cephesi Kart Çınar Sokak üzerinde olup bitişik nizamda bir yapıdır.

Kitabesi olmadığından tarihi, mimarı bilinmemektedir, ancak 1905 tarihli Goad sigorta haritalarında yer aldığına göre bu tarihten önce yapılmış olmalıdır, 1893-94 ticaret yıllıklarında ise hanın ne şimdiki ne de eski adlarından birine rastlanmamıştır: bu da hanın 1894-1905 arasına tarihlenebileceğine işaret etmektedir (Goad, 1905). Hanın yaptıranı kuruluş tarihi 1867 olan *Danüb Sigorta Anonim Şirketi*'dir. Zaten hanın eski adlarından biri *Danüb Sigorta Han*, (Bey. Bel. İmar Arş.), diğeri *İnayet Han*'dir (Goad, 1905). Han sonradan Masume Zehra Vefaioglu'nun mülkiyetine geçtiğinden adı Vefai Han olarak değiştirilmiştir. Vefai Han günümüzde Gülünay Tekyeli'nin mülkiyetindedir (Bey. Bel. İmar Arş.).

Demir putrelli yığma bir bina olan Vefai Han'ın zeminde kapladığı alan 219,5 metrekaredir. Avlusu olmayan han zeminle birlikte beş katlıdır, fakat beşinci katın tavan yüksekliği normal katlara göre daha azdır. Kaloriferli ve asansörlü hanın zemin katında giriş holü, merdiven sahanlığı, kat merdiveni ve asansör dışında, sadece sokağa açılan iki mağaza bulunur. İki katlı olan mağazalardan birinin ikinci katına zemin ile birinci kat arasındaki ara sahanlıktan da girilir. Tavan yüksekliğinin 4,5 metre kadar olduğu tipik katta kat merdiveni ortaldadır, merdiven çıkışında döşeme delinmiş ve demir bir kapakla kapatılmıştır, gereğinde bu kapaklar kaldırılıp vinç sistemiyle yük katlara taşınmaktadır (Şekil 5.238).

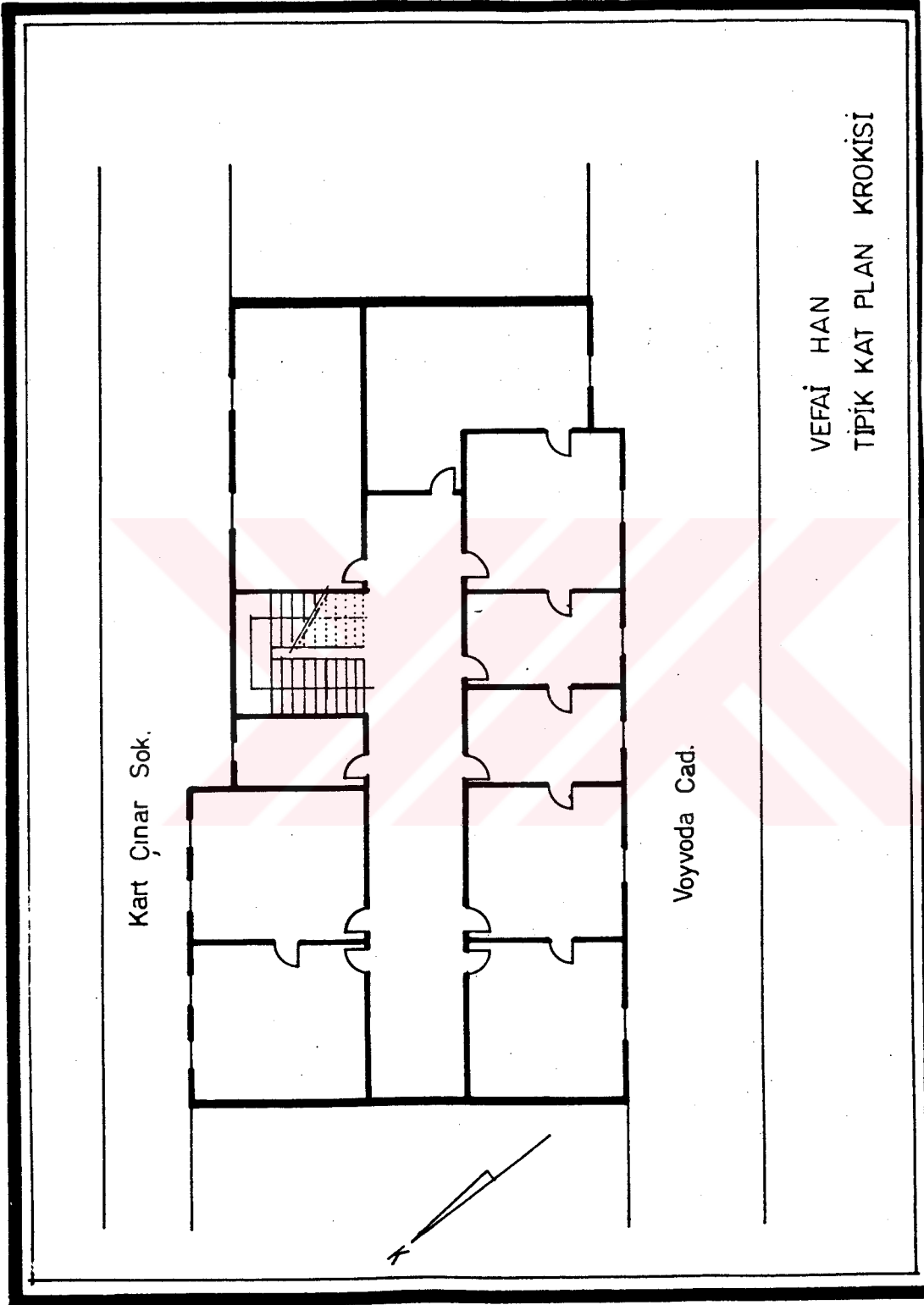
Giriş, kesme taş kaplı zemin kat cephesinin simetri aksından sağa kaydırılmıştır (Şekil 5.239). Demir parmaklıklı alınlığı ile dikkat çeken düz atkılı girişin kapı kanatları demirdir (Şekil 5.240). Cephe, kapının solunda birinci kat hizasında başlayıp bina boyunca devam eden bir çıkma ile hareketlenmiştir. Çıkmayı taşıyan S-kıvrımlı payandaların alt yüzeyi açılmış deniz kabuğu, volüt ve akantus yaprağı örgelidir (Şekil 5.239). Çıkma üzerinde dört, çıkmasız bölümde üç korint başlıklı yivli pilastrın iki kat boyunca uzandığı cephede, ikinci ve üçüncü kat arası dikdörtgen profilli dalga şerit bezemeli bir silme ile vurgulanmıştır (Şekil 5.241, Şekil 5.242). Üçüncü kat cephesi de silmelerle çerçeve içine alınmış, bir ve ikinci kat cephelerindekilerle aynı hizadaki, ion başlıklı pilastrlarla düşey eksenle bölümlenmiştir (Şekil 5.243). Profilli bir korniş ile bitirilmiş olan cephenin birinci ve ikinci katında Neo-Klasik pencere düzeni görülür: altı dış kesimi şeriti bezemeli düz alınlıkları olan pencerelerin iki yanında birinci katta ion-, ikincide kompozit başlıklı, silmelerle çerçeve içine alınmış pilastrlar görülür (Şekil 5.241). Rönesans üslupu çağrıştıran, düz atkılı üçüncü kat pencerelerinin üst sövesi yedi adet gülbezek motifleriyle bezenmiştir (Şekil 5.242). Denizlikleri vurgulanmış dikdörtgen pencerele dördüncü kat cephesi ise pencere aralarını boşluk bırakmayacak şekilde dolduran,

vazo içinden çıkan dolama dal motifli Barok bitki bezemeleri ve altındaki dalga şerit friziyle dikkat çeker (Şekil 5.244). Neo-Klasik üslup özelliğinin ağır bastığı Bankalar Caddesi cephesinde Rönesans ve Barok etkiler de görülür. Üç katlı Kart Çınar Sokak cephesinde zemin katta süslü üç pencere bulunur: ortadaki yuvarlak kemerli pencerenin kilit taşı bezemesi maskaronlu olup sövesi geometrik motifli bir frizle bezelidir. İki yandaki dikdörtgen söveli pencerenin kilit taşı bezemesi yaprak motiflidir (Şekil 5.245). Diğer pencerelerin düz atkılı olduğu cephede ayrıca, birinci kat hizasında başlayan iki çıkma görülür (Şekil 5.246).

Han'ın zemin katında giriş holü, kat merdiveni, bunun altında çay ocağı, hol döşemesinin altında yaklaşık on metre derinliğinde bir su kuyusu vardır. Tipik katta ise koridorun üç tarafına dizilmiş olan odalar birbirine geçmeli olup, içeriden ahşap-cam-, dışarıdan demir kanatlı, dikdörtgen söveli bir kapıyla koridora, düz atkılı bir pencereyle Bankalar Caddesi'ne, bir veya iki pencereyle Kart Çınar Sokağı'na açılır (Şekil 5.238). Tüm döşemelerin volta döşeme, yerlerin odalarda rabıta, koridorlarda taş çini olduğu handa merdivenler yekpare mermer döşeli ve ahşap korkulukludur.

Vefai Han'ın fonksiyonu hakkında bilgi veren en eski kaynak Goad sigorta haritalarıdır: buna göre handa 1905'te *Commerciale Union* adlı bir sigorta şirketi faaliyet gösteriyordu (Goad, 1905). Han, *Danüb Sigorta Anonim Şirketi* tarafından yaptırıldığına göre bu şirketin büroları da Vefai (veya o zamanki adıyla *Danüb Sigorta Han*) handaydı. 1913 tarihli ticaret yıllığındaki kayıtlara göre ise han sakinleri arasında üç avukat, ki bunlar toplam beş odayı işgal ediyordu, bir komisyoncu, sanayici ve deniz işletmecisi (iki odayı işgal ediyordu), *Royal d'Autriche-Hongrie* adlı dört odayı işgal eden bir gemicilik şirketi, bir mimar bulunuyordu. Han sakinlerinin biri hariç hepsi gayrı-müslim azınlık veya levantendi (*Annuaire Oriental*, 1913). Günümüzde boş olan handa iki yıl öncesine kadar, üç ve dördüncü katlarda sadece avukat büroları, diğer katlarda yine ağırlıkla avukat büroları ile reklam şirketi, gümrükçü, bilgisayar şirketi ve *Rosenbauer* şirketi genel mümessilliği bulunuyordu. Bu saydığımız iş yerlerinin hemen hepsi tek başlarına birkaç odayı işgal ediyordu. Hanın zemin katındaki şimdi boş olan iki dükkanda ise elektrik malzemeleri ticareti yapılıyordu.

Vefai Han, aynı cadde üzerindeki büyük şirketlerce yaptırılmış diğer hanlar gibi süslü cephesi ve kaliteli inşaat malzemesiyle dikkat çeker. Ayrıca, hanın fonksiyonu bakımından iki yıl öncesine kadar bir süreklilik olmuş olması kayda değer bir özelliktir.

Şekil 5.238 : Vefai Han (plan krokisi)

VEFAI HAN

Şekil 5.239

Şekil 5.240

Şekil 5.241

Şekil 5.242

Şekil 5.243

Şekil 5.244

Şekil 5.245

Şekil 5.246

5.3.22. Voyvoda Han

Galata, Yenicami Mahallesi, Bankalar Caddesi (eski Voyvoda Caddesi) No. 47'de bulunan bu han bitişik nizamda inşa edilmiş küçük bir yapıdır.

Kitabesi bulunmayan hanın tarihi ve mimarı hakkında yazılı kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Bununla birlikte Goad sigorta haritaları ve sadece 1913 tarihli ticaret yıllığında yer alması Voyvoda Han'ın yüzyıl dönümünde yapıldığına işaret etmektedir (Goad, 1905; Annuaire Oriental, 1913). Günümüzde Muhittin Sart varislerinin mülkiyetinde olan hanı kimin yaptırdığı bilinmemektedir.

Zeminle birlikte dört katlı ve bodrumlu han avlusuzdur. Merdiven kovası-ve sahanlığının üzeri cam çatılıdır. Planı dik açılardan oluşmayan dar cepheli hanın zemin katında koridora açılan iki büyük dükkan -ki bunlardan birinin caddeden de girişi vardır, normal katlarda ise L-şeklindeki bir koridora açılan, birbirine geçişli, farklı büyüklükte dokuz oda ile tuvalet bulunur. Bitişik nizamda yapılmış demir putrelli kagir bir yapı olan hanın sokağa açılmayan odalarının üçü ışığı bir ışıktan alır (Şekil 5.247).

Voyvoda Han'ın cephesi korint başlıklı iki kat yüksekliğindeki pilastrlar ve bunların taşıdığı, S-kıvrımlı kilit taşı bezemeli yuvarlak kemerler ile dekore edilmiştir (Şekil 5.248). Kemer silmelerinin içi Klasik inci dizisi ve stilize yaprak friziyle, pilastrların üzeri Art-Nouveau kurdele ve çiçek-yaprak kabartmalarıyla,¹⁹ kemerlerin arası dolama dal, rozet ve akantus yaprağı motiflerinden oluşan Barok yorumu başka bir kabartma ile bezenmiş, ikinci katın cephesi Klasik üsluptan ödünç alınmış dış kesimi silmesi ve araları rozetli küçük konsollara dayanan profilli bir korniş ile bitirilmiştir (Şekil 5.249). Mansard çatıyı andıran üçüncü katın pencereleri yuvarlak kemerli olmakla beraber pencere silmelerinde Barok üslupu çağrıştıran eğrisel çizgiler ve keskin kıvrımlar görülür (Şekil 5.250). İkinci kat pencerelerinin yuvarlak kemerli, birinci katınkilerin düz atkılı olduğu cephede, birinci kat pencereleri üzerindeki, içinden Art-Nouveau bitkilerin çıktığı madalyonun kendisi daha çok Barok üslupa yakındır (Şekil 5.251). Zemin kat cephesi orijinal halini yitirmiş, zemin katla birinci kat arası silmelerle vurgulanmış, hatta ortada, kenarları akroterli, tablası gülbezek ve dolama dal motifli bir yassı kemere yer verilmiştir. Daha üstte görülen ters S-kıvrımlı, akantus yaprağı bezeli ikili konsollar bezeme amaçlı olup, görünüşte pilastrları destekler. Konsollar arasında gülbezek motifi dikkat çeker (Şekil 5.248; Şekil 5. 251). Sonuç olarak Neo-Klasik, Neo-Barok ve Art-Nouveau üslupların

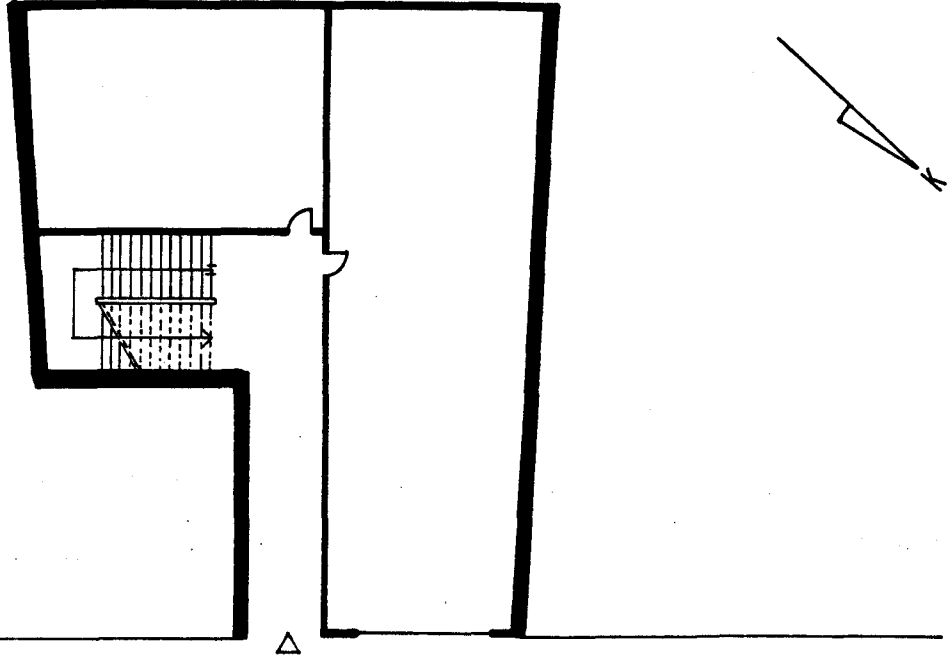
¹⁹ Bu süsler "simetri içinde asimetri" gibi tipik bir Art-Nouveau özelliği de taşır.

etkisinin görüldüğü cephe eklektiktir, fakat burada Neo-Klasik üslup ağırlıklı bir eklektisizmden söz etmek gerekir.

Tavanı kuru freskle yapılmış süslemeleriyle dikkat çeken volta döşemeli bir geçitle hana girilir. Mekanların tümü volta döşemeli, yerler ahşaptır. Dikdörtgen taş söveli, içeriden cam-ahşap, dışarıdan demir kanatlı bir kapı ile koridora açılan odaların pencereleri içeriden basık kemerlidir.

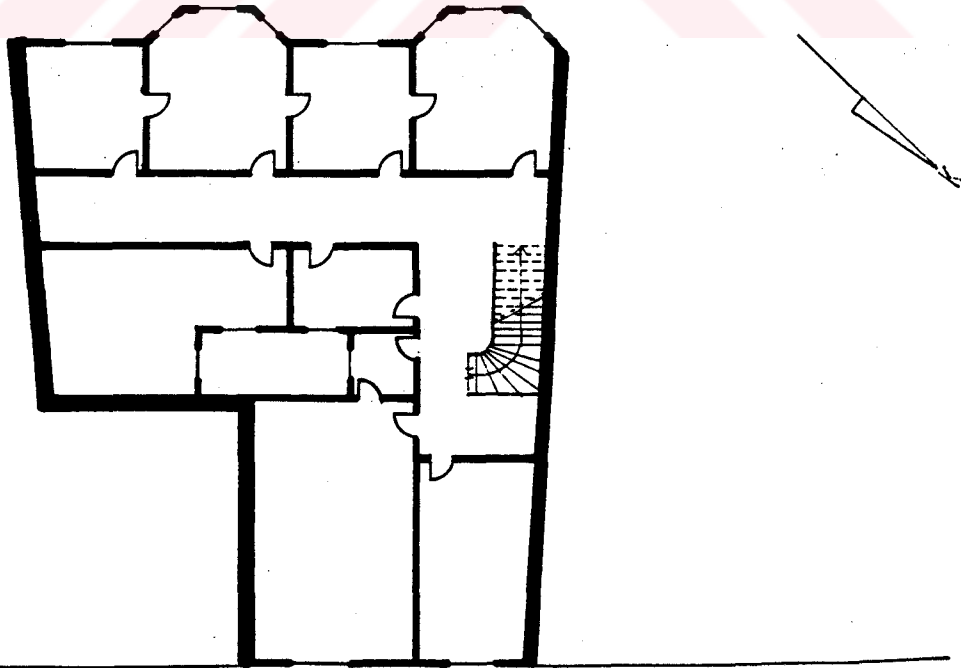
Hanın bilinen en eski fonksiyonu hakkındaki bilgiler Goad sigorta haritalarına dayanır: buna göre İngiliz posta ofisi (*British Post Office*), *Sun Fire Office* adlı yangına karşı sigorta şirketi, *El Dia Western* adlı başka bir sigorta şirketi bu handa faaliyet gösteriyordu (Goad, 1905). 1913'te handa bir komisyoncu, *l'Ancre* adlı bir sigorta şirketinin Türkiye temsilciliği; bir başka sigorta şirketi acentası, ki bu üç büro odasını işgal ediyordu; üç avukat; *l'Indistruelle* adlı yangına karşı sigorta şirketinin genel temsilciliği, ki bu da iki büro odası işgal ediyordu; maden ve maden filizi işleten bir şirket; bir başka sigorta şirketinin genel temsilciliği, *Sir W. G. Armstrong Whitworth* adlı mağazanın genel temsilciliği bulunuyordu (*Annuaire Oriental*, 1913). Voyvoda Han'da günümüzde elektrik malzemeleri, cep telefonu ticareti, ses ve ışık düzeni işiyle uğraşan, demir-çelik ithalatı yapan firmalar ile bir mali müşavirlik ve reklam ajansı, bir konfeksiyon ihracatçısı, bir de avukat faaliyet gösteriyor. Hanın zemin katındaki *Radyofon* adlı ses ve ışık düzeni işiyle uğraşan şirketin 70 yıllık bir geçmişi vardır.

Küçük bir yapı olmakla beraber, özgün cephesi ve planıyla dikkatimizi çekmiş olan Voyvoda Han, yüzyıl dönümünde yapılmış, mekanların orta koridorlar etrafında düzenlendiği, zemin katı sadece sokağa açılan dükkanlara ayrılmış, avlusuz yüzyıl dönümü hanlarının en iyi korunmuş örneklerindedir.

Voyvoda cad.

VOYVODA HAN
ZEMİN KAT PLAN KROKISI

Voyvoda cad.

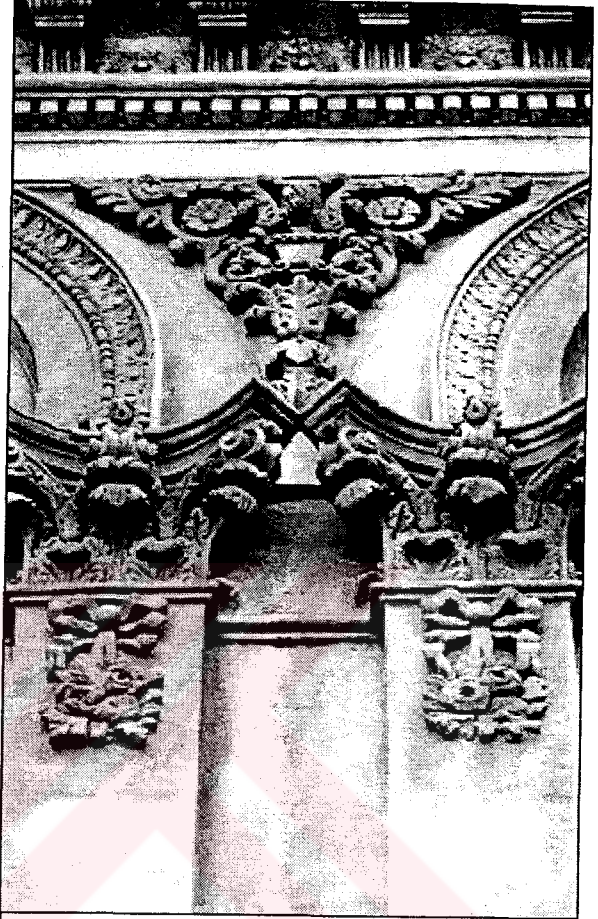
Şekil 5.247 : Voyvoda Han
(plan krokileri)

VOYVODA HAN
TİPİK KAT PLAN KROKISI

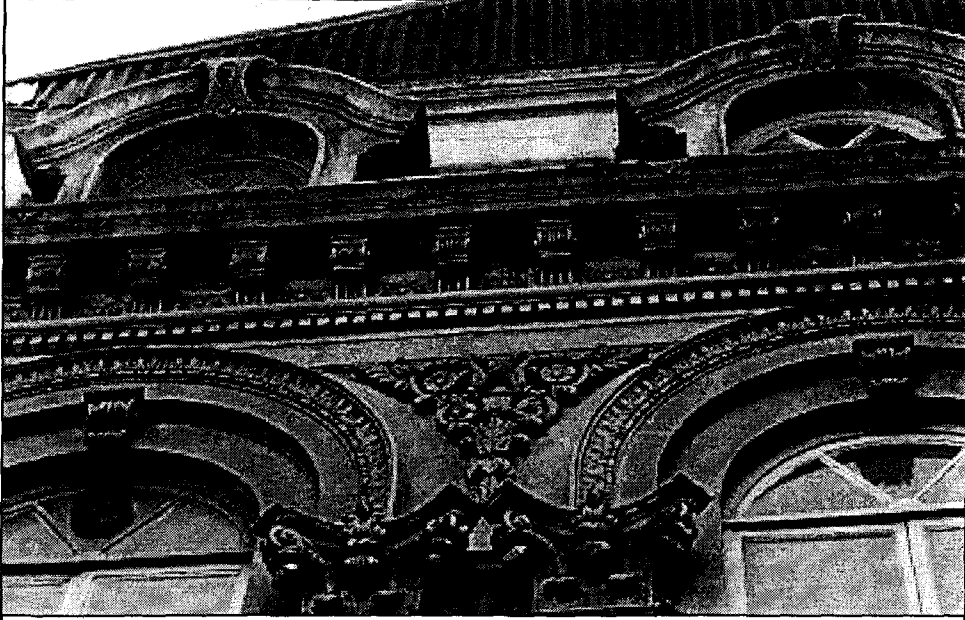
VOYVODA HAN

Şekil 5.248

Şekil 5.249

Şekil 5.250

Şekil 5.251

5.3.23. Zincirli Han

Karaköy, Yeni Cami Mahallesi'nde, Tersane Caddesi, Zincirli Han Sokak ve Ömer Ağa Sokak arasındaki parselde bulunan bu hanın esas kapısı Tersane Caddesi No. 64'tedir. Zincirli Han'ın Ömer Ağa Sokak'ta tali bir kapısı daha vardır, ki bu kapı artık pek kullanılmamaktadır.

Kitabesi olmayan hanın tarihi, yaptıranı ve mimarı hakkında yazılı kaynaklarda da bir bilgiye rastlanmamıştır, ancak, 1868 tarihli ticaret yıllığında adının geçiyor oluşu bu tarihten önce yapılmış olan bir erken 19. yüzyıl hanı olduğuna işaret etmektedir (Cervati, 1868). Günümüzde çok hisseli olan Zincirli Han Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 5.6.1983 tarih ve 15185 sayılı kararıyla korunması gerekli tarihi eser olarak tescil edilmiştir (Bey. Bel. İmar Arş.).

İki katlı, üzeri cam çatılı kapalı avlulu, revaksız, yığma bir bina olan Zincirli Han'ın zemin katının tümünü hanın üç tarafını çeviren cadde ve sokaklara açılan dükkanlar işgal eder. Hanın avlusu birinci kat hizasındadır, dolayısıyla birinci kat odaları doğrudan avluya açılır, bir başka yerde benzerine rastlamadığımız bu düzenleme Zincirli Han'ı özgün kılan önemli bir özelliktir. Zaman içinde bazı değişikliklere maruz kalmış olan yapıda giriş geçidi daraltılmış, kat merdiveni tamamen yenilenmiş, avluya beton dökülmüş ve ek bölümler inşa edilmiştir (Şekil 5.252).

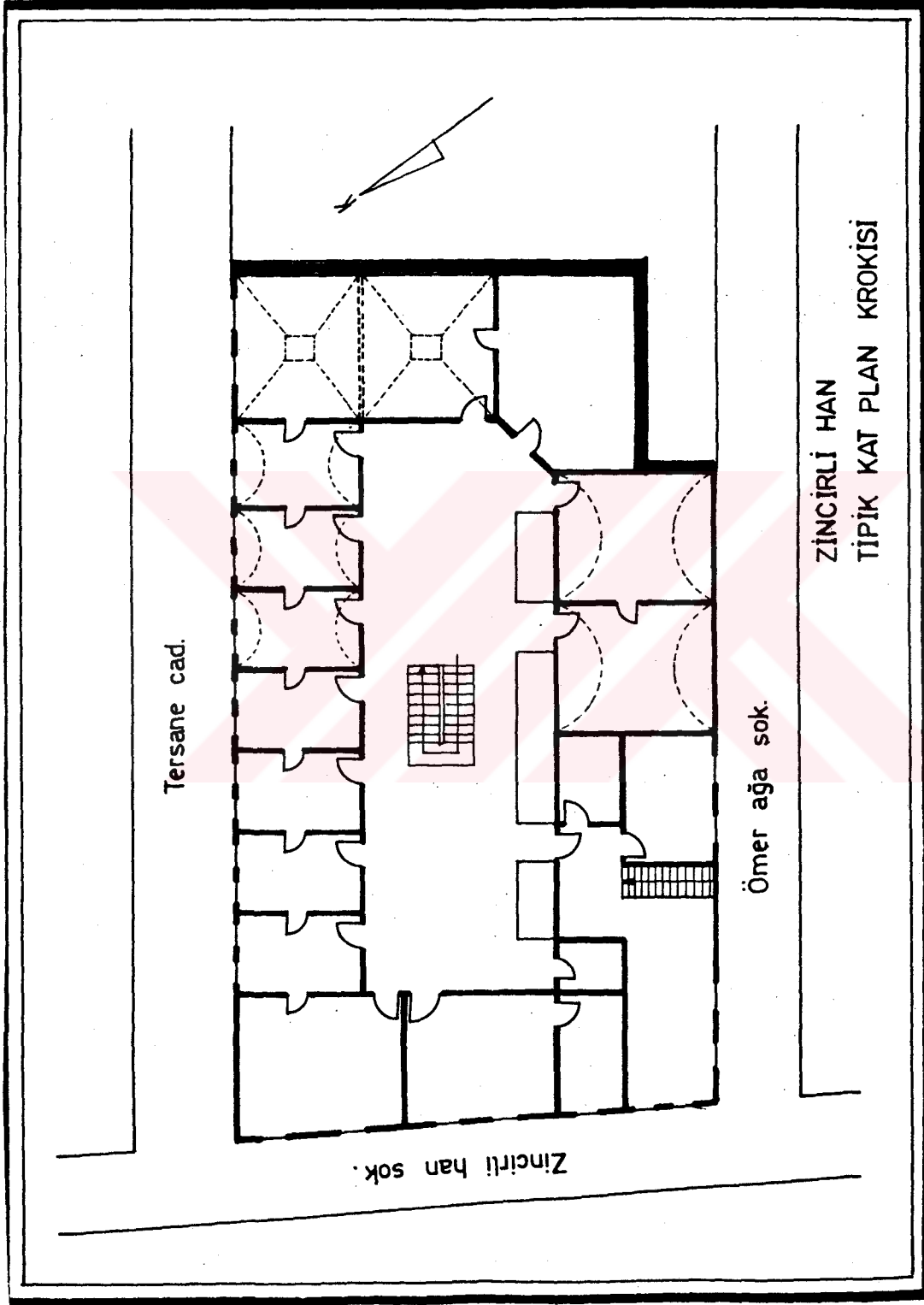
Üç cepheli Zincirli Han'ın cepheleri arasında herhangi bir fark yoktur. Dükkan vitrinleri nedeniyle bozulmuş olan zemin kat cephesinin tek süsü dükkan kapılarının üst kenarıyla döşeme hizasından geçen yüksek taş silmelerdir, ki bunlar da büyük oranda dükkanların tanıtım levhalarının altında kalmıştır (Şekil 5.253). Son derece yalın bir Neo-Klassizm görülen, genelde çok sade olan cephelerde birinci kat sıvalıdır, dikdörtgen taş söveli, demir parmaklıklı pencereler, cepheyi sonlandıran taş korniş ve üzerindeki parapet dışında herhangi bir süsü yoktur (Şekil 5.254; Şekil 5.255).

Hanın iç cephelerinin de kayda değer bir özelliği yoktur: cam çatı ile örtülü avluya açılan dikdörtgen taş söveli kapılar ile cepheyi sonlandıran kirpi saçak iç cephelerin tek hareketidir. Kirpi saçak sıvandığından orijinal halini yitirmiş, içbükey bir saçak haline gelmiştir.

Köşelerden birindeki aynalı tonozlu iki oda dışındaki tüm oda ve dükkanlar beşik tonozlu olup yerleri ateş tuğlası kaplıdır. Herbiri, içeriden basık kemerli ikişer pencere ile sokağa açılır. Pencereler gibi içeriden basık kemerli oda kapılarının cam-aşşap kanatları iç tarafta, demir olanlar avlu tarafındadır. Tüm odalar basık kemerli kapılar vasıtasıyla içeriden birbiriyle bağlantılıdır.

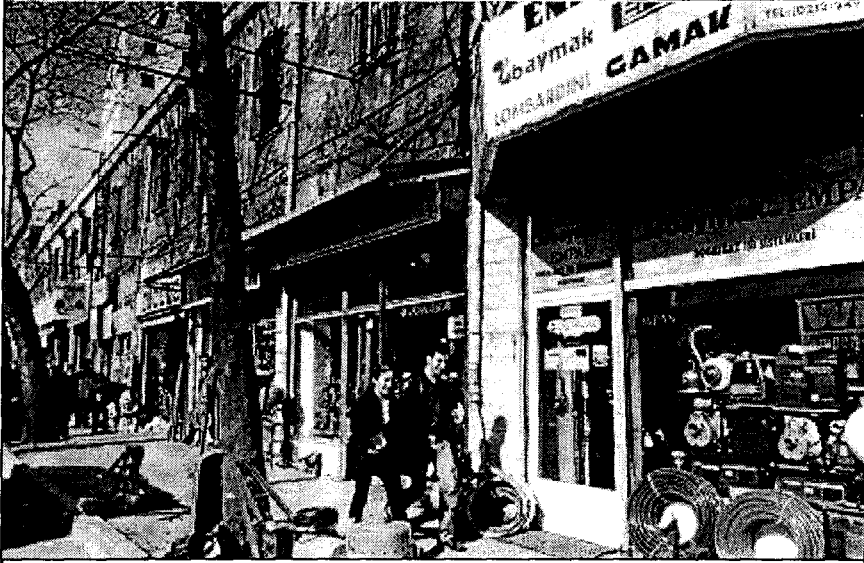
Zincirli Han'ın bilinen en eski fonksiyonu hakkında başvurduğumuz 1868 tarihli ticaret yılına göre handa o yıllarda bir saatçi, üç tüccar, bir hırdavatçı faaliyet gösteriyordu (Cervati, 1868). 1880 tarihli ticaret yılına ise bu mesleklere ilaveten bir banker ve altı komisyoncunun adına rastlanıyor. Kayıtlardaki isimlerden han sakinlerinin gayri-müslim, özellikle de Ermeni asıllı veya levanten olduğu anlaşılıyor.(Cervati, 1880).

Zincirli Han, plan ve mimari üslup bakımından ne tam olarak klasik Osmanlı hanları niteliğini taşır, ne de daha çok batılı veya batıda eğitim görmüş mimarların Avrupa'daki historisist akımların etkisinde kalarak yüzyıl sonunda İstanbul'da yaptıkları hanlar gibi Avrupa mimarisinden ödünç alınmış dekoratif unsurların yoğun olarak görüldüğü bir cepheye sahiptir. Ayrıca sadece üç katlı oluşu da bu hanı daha geç tarihli İstanbul hanlarının çoğundan ayıran bir özelliktir. Fonksiyonuna bakıldığında ise imalat yapılan bir han olmaması itibariyle klasik Osmanlı hanlarından ayrılır, bununla birlikte sigortacılık, bankerlik, komisyonculuk veya batılı bir şirketin temsilciliği gibi Avrupalılar'a tanınan ticari imtiyazlar ve Osmanlı ekonomisinin Avrupa ekonomisine entegrasyonu sonucunda 19. yüzyılın ortalarından itibaren İstanbul'da yaygınlaşan iş kollarından hiç birinin bu hanın bilinen eski fonksiyonları arasında bulunmaması Zincirli Han'ın bir geçiş hanı olduğuna işaret eder.

Şekil 5.252 : Zincirli Han (plan krokisi).

ZİNCİRLİ HAN

Şekil 5.253

Şekil 5.254

Şekil 5.255

5.4. Galata Bölgesi Pasajları

5.4.1. Avrupa Pasajı (Aynalı Pasaj)

Beyoğlu, Hüseyin Ağa Mahallesi'nde, Meşrutiyet Caddesi (eski Hamal Başı Sokağı) ile Sahne Sokağı'nı (eski Tiyatro Sokağı) birbirine bağlayan bir pasajdır. Kapı numaraları Meşrutiyet Caddesi'nde 16, Sahne Sokak'ta 9'dur.

İç kısmındaki aynalardan dolayı "Aynalı Pasaj" olarak da anılan bu yapı 1874'te Ohing adlı Ermeni asıllı bir kişi tarafından mimar Pulgher'e yaptırılmıştır (Üsdiken, 1994). Avrupa Pasajı ile yakınındaki Pera Sitesinin yerinde daha önceden Naum Tiyatrosu ile *Jardin des Fleurs* bahçesi bulunuyordu, ancak büyük 1870 yangınında birçok binanın yanısıra buraları da yanmıştır (Duhani, 1982). 1929'da hazineye intikal eden Avrupa Pasajı, Emlak ve Eytam Bankası (bugün Emlak ve Kredi Bankası) tarafından satılmıştır (Üsdiken, 1994). 1989'da pasaj restorasyon amacıyla boşaltılmış, 1993'te restorasyonu bitmiş ve yeniden açılmıştır. Günümüzde F. Mukaddes Tay, M. Zeynep Üner, Nedret Tabak ve Bedrettin Baykal'ın mülkiyetindeki Avrupa Pasajı, Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 14.7.1978 tarih ve 10538 sayılı kararıyla korunması gerekli kültür varlığı olarak tescil edilmiş ve 22.1.1988 tarih ve 110 sayılı kararla koruma grubu I-B olarak belirlenmiştir (Bey. Bel. İmar Arş.).

Avrupa Pasajı üstü cam-dökme demir bir çatı ile örtülü, 56 metre uzunluğundaki dar bir koridor ile, koridorun her iki tarafındaki iki katlı kagir bloklardan oluşur. Ayrıca bir de bodrum katı bulunan blokların zemin katını koridora açılan dükkanlar işgal eder (Şekil 5.256). Orijinalde, değişik büyüklükteki 22 dükkandan herbirinin bodrumu, dükkan içindeki bağımsız merdivenden çıkılan üst katta da bir odası ve mutfağı vardı (Durudoğan, 1994). Restorasyondan sonra ise dükkan sayısı 20'ye inmiş, iki dükkanın yerini dükkanlardan bağımsızlaştırılmış olan ikinci kata çıkan merdivenler almıştır. Beyoğlu Belediyesi İmar Arşivi'ndeki kayıtlara göre parselde kapladığı alan 642 metrekare olan Avrupa Pasajı'nın cephe taşları Malta Adası'ndan getirilmiş, zeminde ise Trieste taşı kullanılmıştır (La Turquie, 17.3.1874).

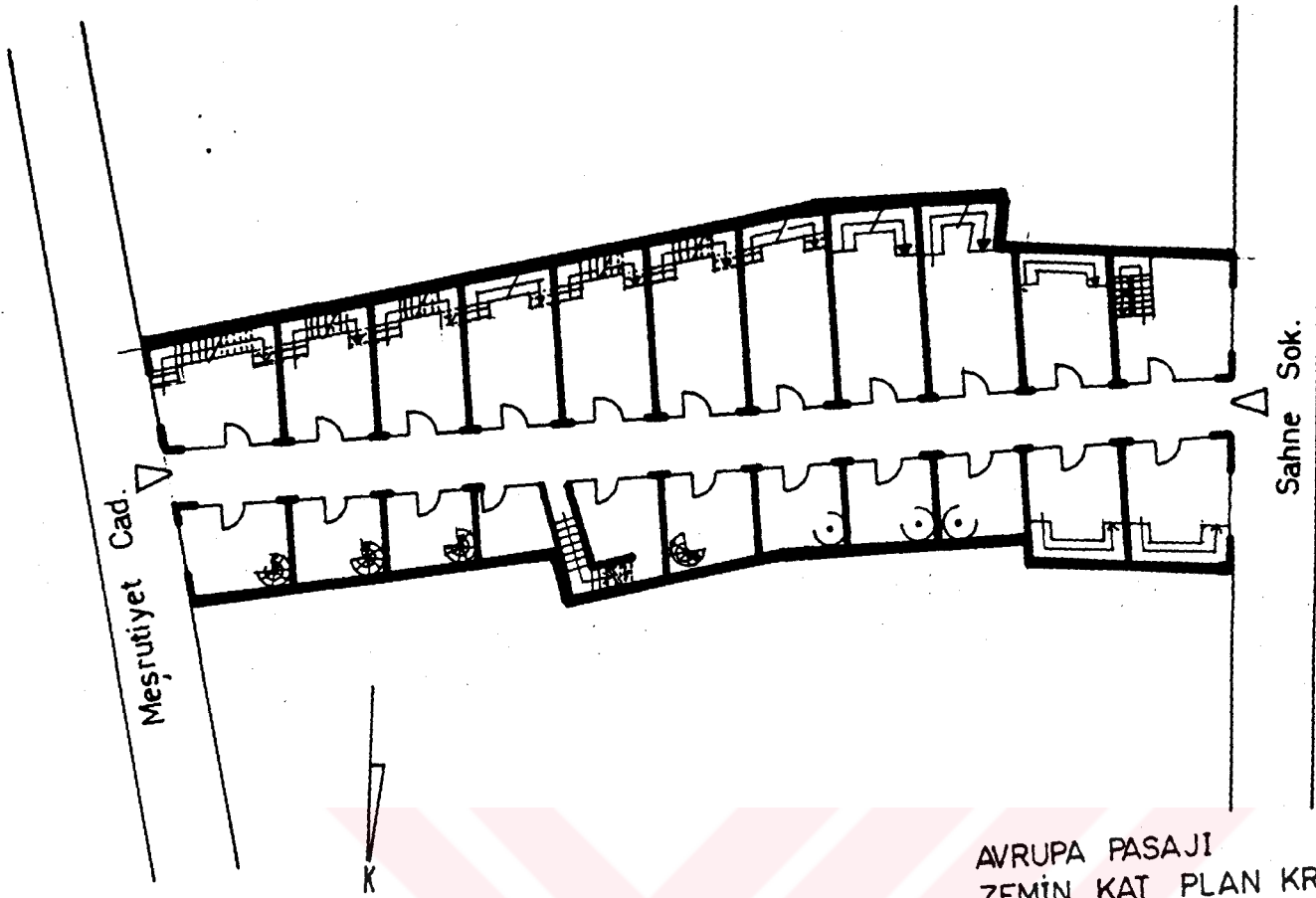
Meşrutiyet Caddesi ile Sahne Tiyatrosu Sokak cepheleri birbirinin aynıdır. Oldukça dar olan bu iki katlı cepheler kilit taşı vurgulanmış yuvarlak kemerli giriş açıklığı ve onun üzerindeki çatı çizgisi üzerine oturtulmuş yüksek alınlık ile Neo-Rönesans tarzıdır. Cephelerde her iki yanda zemin kat dükkan vitrinleri ile birer düz atkılı birinci kat penceresi görülmektedir. İki kat arası ve cephe bitimi profilli silmelerle vurgulanmışlardır (Şekil 5.257). Her iki girişte de dövme demir kanatlı kapılar vardır. Girişin her iki yanında düz bir koridor üzerinde dükkanlar sıralanır (Şekil 5.258). İç cepheler iki katlı ve oldukça süslüdür. İki kat arasında profilli silme ve onun üzerinde Barok bir madalyon içinde eski ve yeni rakamlarla her dükkanın

numarası görülür (Şekil 5.259). Zemin kat cephesi orijinal halini kaybetmiş, sadece iki dükkan vitrini arasındaki duvarlarda yer alan ve pasaja diğer adını veren büyük aynalar muhafaza edilmiştir (Şekil 5.260); pasaj ilk yapıldığı yıllarda aynaların önüne konmuş olan gaz lambalarıyla aydınlatılıyordu (La Turquie, 17.3.1874). Daha sonra elektriğin bağlanmasıyla bu lambalar kaldırılmış, yerlerine modern aydınlatma araçları konmuştur. İkinci kat cephesi orijinal halinden pek birşey yitirmemiştir. Bu cephede yuvarlak kemer içinde, ortada kompozit başlıklı ince bir sütunla birbirinden ayrılmış ikiz pencereler dikkat çeker. Pencerelerin her iki yanında kompozit başlıklı pilastrlar, pencere aralarındaki nişlerde Yunan tanrıça heykellerini çağrıştıran tarzda birer heykel görülür. Cephe, küçük konsollu, profilli bir korniş ve altındaki dış kesimi frizi ile bitirilmiştir (Şekil 5.260). Tüm bu özellikler dış cepheler gibi iç cephelerin de Neo-Rönesans üslupta olduğunu gösterir.

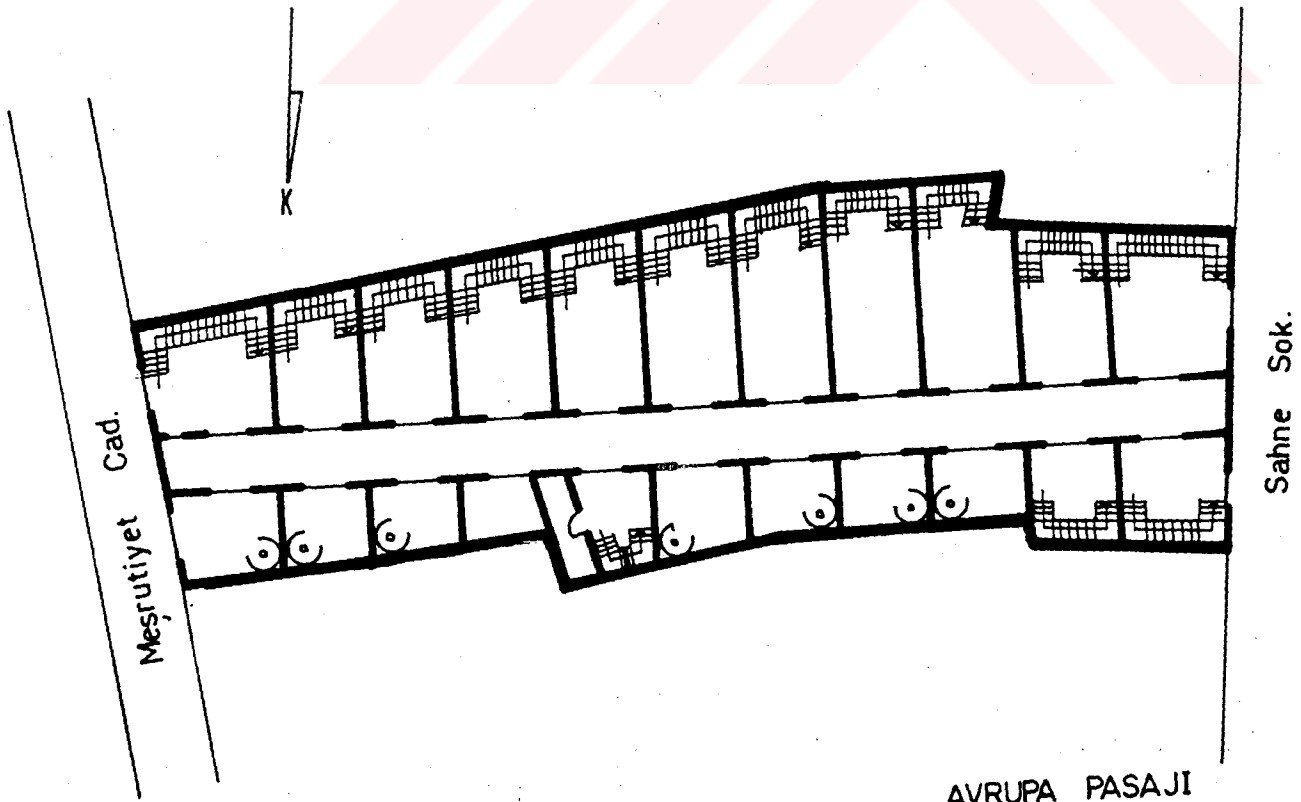
Avrupa Pasajı'nın zemin katındaki dükkanlar beşik tonozlu olup, yerleri rabita döşelidir, cepheleri orijinalliğini kaybetmiştir.

İlk yapıldığı yıllarda pasajda bir ayakkabıcı, iki kuaför, iki terzi, bir bakkal, bir tuhafiyeci, iki sabun tüccarı, bir halıcı bulunuyordu (Cervati, 1880). Pasajda faaliyet gösterenlerin tam listesinin verildiği 1889 baskısı ticaret yıllığındaki kayıtlara göre ise Avrupa Pasajı'nda üç kuaför, iki lambacı, bir çiçekçi, iki terzi, bir saatçi, bir kuyumcu, iki piyano yapımcısı, üç moda evi, bir kırtasiyeci, iki ayakkabıcı, bir halıcı, bir çeşitli mallar satan dükkan ve bir mücevheratçı faaliyet gösteriyordu (Cervati, 1889-90). Cumhuriyet döneminde bunlar yerlerini düğme ve kemercilere terk etmişlerdir (Duhani, 1982). Bugün pasajın zemin katını, hediyelik eşya dükkanları, konfeksiyoncular, çantacılar, kuyumcular, parfümericiler ve bir antikacı işgal etmektedirler. Üst kat ise halen boştur.

Üzeri cam çatılı lineer pasaj tipindeki Avrupa Pasajı, iki işlek sokağı birbirine bağlaması, iç cephelerin dış cephe gibi düzenlenmiş olması, üzerinin cam-demir çatı ile örtülü olması ve dükkanların çoğunda lüks tüketim malları satılması gibi özellikleriyle olgunlaşmış "pasaj" tanımına tam olarak uyan İstanbul'daki yegane yapıdır ve orijinal halini oldukça iyi korumuştur.

AVRUPA PASAJI
ZEMİN KAT PLAN KROKİSİ

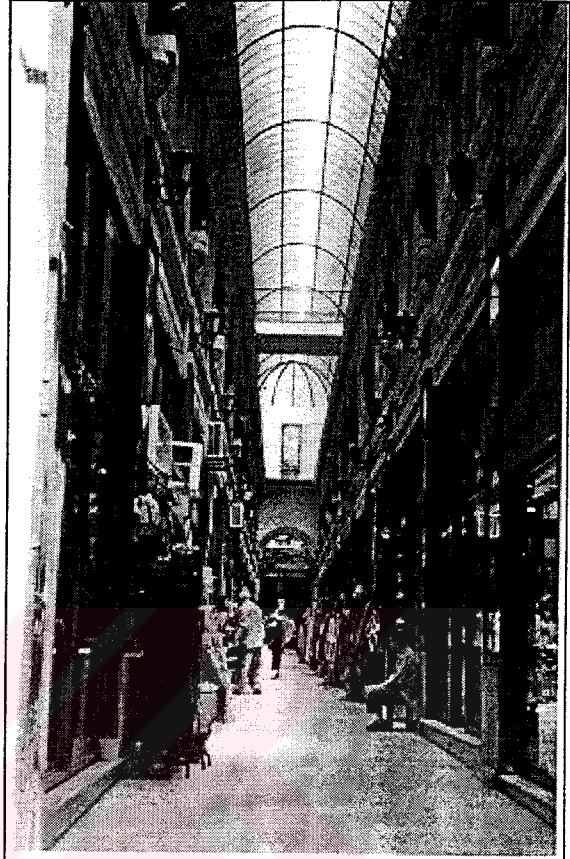
AVRUPA PASAJI
TİPİK KAT PLAN KROKİSİ

Şekil 5.256 : Avrupa Pasajı (plan krokileri).

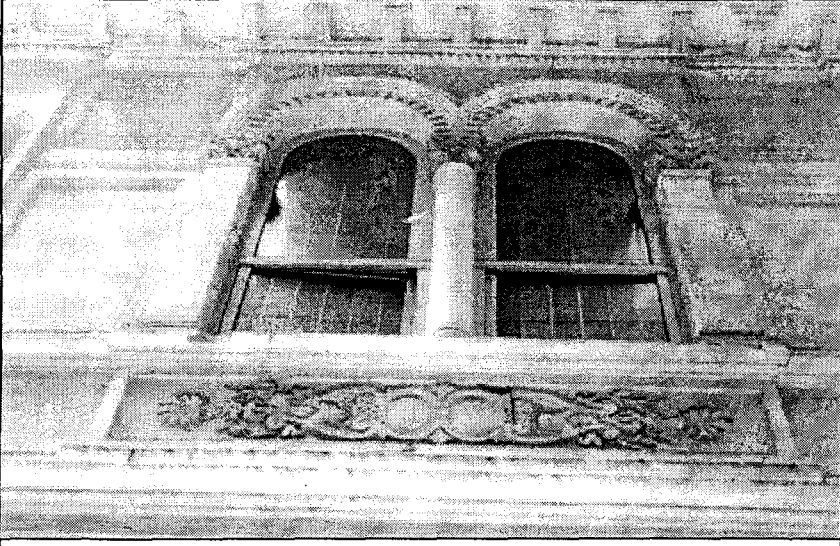
AVRUPA PASAJI

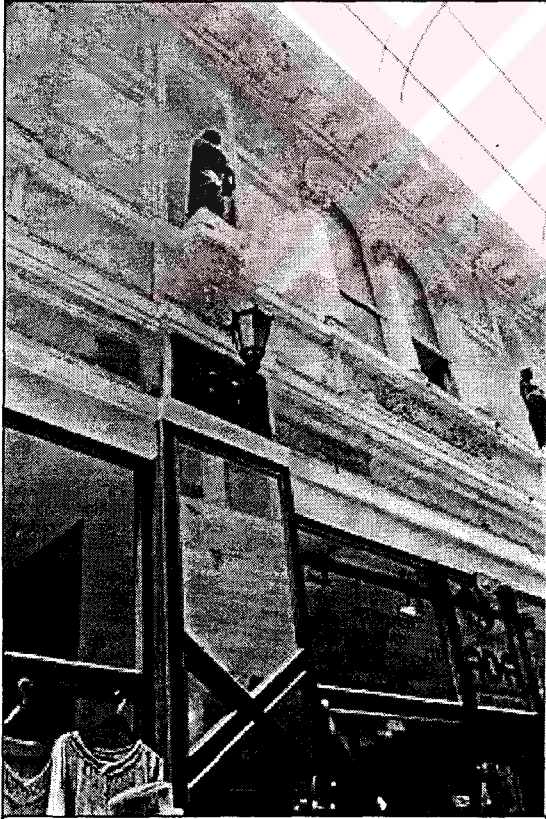
Şekil 5.257

Şekil 5.258

Şekil 5.259

Şekil 5.260

5.4.2. Elhamra Pasajı

Beyoğlu, Asmalımescit Mahallesi, İstiklal Caddesi No.256-258'deki Elhamra Pasajı ve hanı bitişik nizamda inşa edilmiş bir yapıdır.

Reşat Ekrem Koçu'nun İstanbul Ansiklopedisi'nde yer alan bilgilere göre 1920-22 arasında iş adamı Said Adapazarlı tarafından yaptırılmış olan binanın, Koçu, (1946-48), mimarı hakkında kesin bir bilgi olmamakla beraber Elhamra Hanı ve Pasajı'nın yöneticisi Avukat Nejat Bilkay Turgay mimarın İtalyan olduğunu belirtmiştir. İstanbul'un en güzel ve eski sinemalarından biri de burada bulunur ve pasajın adıyla anılır. Goad sigorta haritalarına göre şimdiki yapının yerinde daha önceden *Kristal Tiyatrosu* vardı (Goad, 1905). Salah Birsell aynı binadan bahsederken "Abdülhamit devrinin ünlü şarkılı kahvehanelerinden (café-chantant) *Palais De Cristal* burada bulunuyordu" demektedir (Birsell, 1976). Günümüzde, %80 hissesi Said Adapazarlı'nın oğlu Cevat Adapazarlı'nın varislerine ait olan yapı, Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 15.6.1971 tarih ve 5899 sayılı kararıyla tescil edilmiş korunması gerekli eski eserdir (Bey. Bel. İmar Arş.).

Üstü iki yana eğimli cam bir çatı ile örtülü, iki yanı dükkanlı pasajın dar uzun bir planı vardır ve bitiminde orijinalde tiyatro olarak yapılmış Elhamra Sineması yer alır (Şekil 5.261). Pasaj koridorunun her iki yanı zemin ve asma katla beraber altı katlı, bodrumlu betonarme bloklarla çevrilidir. Koridorun ortalarındaki karşılıklı iki dökme demir kapıdan blokların üst katlarına geçilir. Zemin katta 17 dükkan ve sinema salonu, asma katta birbirine geçmeli 25 büro odası, onun üzerindeki dört katta zamanında ikamete ayrılmış, pencerelerle İstiklal Caddesi ve pasaja açılan ikişer büyük apartman dairesi bulunur. Parselde kapladığı alan 1228 metrekare olan (Bey. Bel. İmar Arş.), yapının yöneticisinin belittiğine göre Elhamra Pasajı Türkiye'nin ilk betonarme, kaloriferli ve asansörlü binalarındandır.

İstiklal Caddesi cephesinin ortasında yer alan düz atkılı kapı Elhamra Pasajı'nın tek girişidir (Şekil 5.262). Pencere düzeni katlarda farklılık gösterir: asma katın büyük pencereleri sivri kemerlidir. Onun üzerindeki iki katınkiler düz atkılıdır. Pencere aralarında skalaktit başlıklı küçük sütunlar yıldız motifli taş kabartmalar dikkat çeker (Şekil 5.263; Şekil 5. 264). Birinci ve ikinci katların en sağ ve en solunda yer alan iki katı bütünlüştiren çıkmalar birer küçük balkon oluşturmaktadır. Süslü çıkma konsolları, skalaktit başlıklı sütunları, taş oyma korkulukları, kemeri ve yine taş oyma alınlığı ile Selçuklu-Osmanlı mimari elemanlarını biraraya toplamış gibidir (Şekil 5.265). Çıkmaların üzerinde yer alan katın ortadaki üç aksı kapsayan geri çekilmiş balkonunun önünde yer alan sekiz adet sivri kemer yine skalaktit başlıklı sütunlar üzerindedir. Sütun araları geometrik motifli taş oyma korkulukla doludur. Demir payandaların taşıdığı tahta oymalı saçak bu balkonu gölgelemektedir (Şekil 5.266). En üstteki kat ise altında kalan katlara göre daha sadedir. Zemin kattaki

dükkan vitrinleri arasında bezeme ögesi olarak kullanılan mukarnas başlıklı küçük sütunlar, sivri kemerli asma kat pencereleri, ikinci katta yine sivri kemerle biten çıkmalar ve bu çıkmaların altında bulunan mukarnaslı konsollar, taş balkon korkuluklarındaki yıldız motifleri, kabartma taş girift bezemeler, üçüncü katın üzerindeki geniş saçak ve bu saçığın iki yanındaki yükselen kısım binanın üslup özelliklerini tümüyle yansıtmaktadır. Bütününde eklektik olan cephede, Ulusal Mimari döneminin anlayışı ağır basmaktadır.

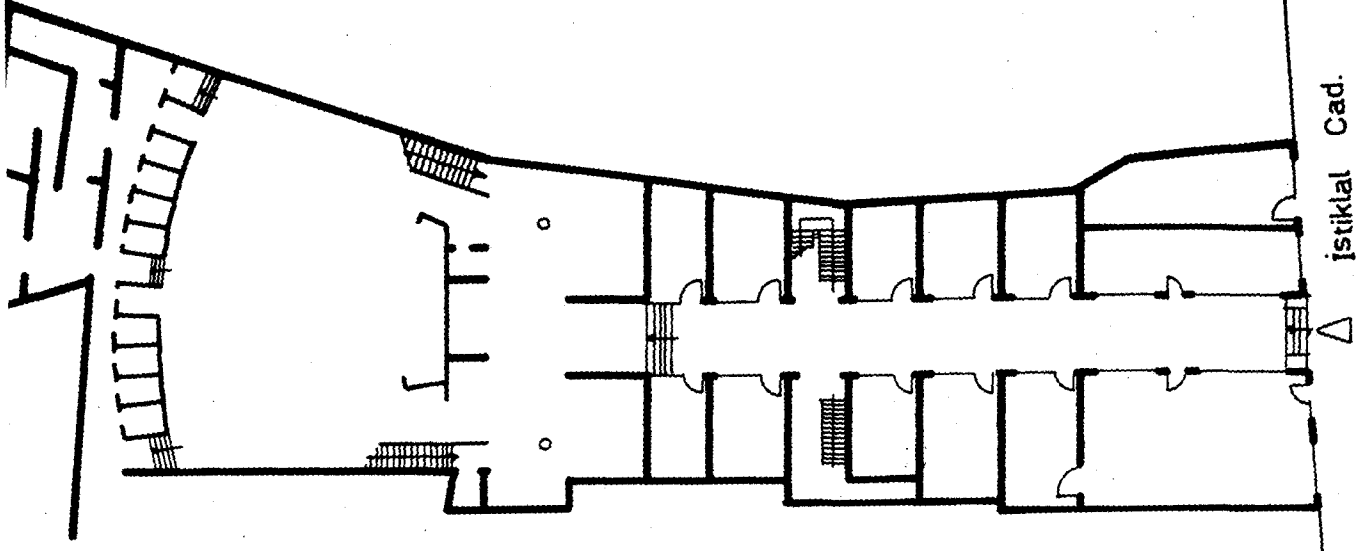
Pasajın iç cephelerine de dış cephelerin bazı özellikleri yansımıştır. İstiklal Caddesi'ne tavanı düz bir geçitle bağlanan koridorun her iki yanındaki dükkanların vitrinleri skalaktit başlıklı pilastrlar ile birbirlerinden ayrılmışlardır. Başlıkların bittiği yerde kat arası silmesi başlar, bir başka deyişle pilastrlar başlıklarla kat arası silmesine bağlanırlar. Başlıkların üst kısmında Selçuklu mimarisinde sıkça görülen yarım küre şeklindeki üzeri geometrik desenli gezegen sembolleri dikkat çeker. Söz konusu yarım küreler yine Türk süsleme sanatında sıkça görülen bir yıldız motifinin içinde yer alırlar. Dükkanların üzerindeki asma katın sivri kemerli, neredeyse arkasındaki odanın bütün bir duvarını kaplayacak büyüklükteki pencereleri ilginçtir. Bir silme ile diğer katlardan ayrılan asma kat dışındaki katların iç cepheleri son derece sadedir. Bu katlardaki süslemesiz pencerelerin tümü düz atkıdır.

Asma katla aralarında bağımsız bir merdiven bulunan dükkanların vitrinleri orijinal halini yitirmiştir. Yerlerin, dükkan, büro odaları ve dairelerde rabıta, koridorlarda taş çini döşeli olduğu yapıda merdivenler yekpare mermerdir.

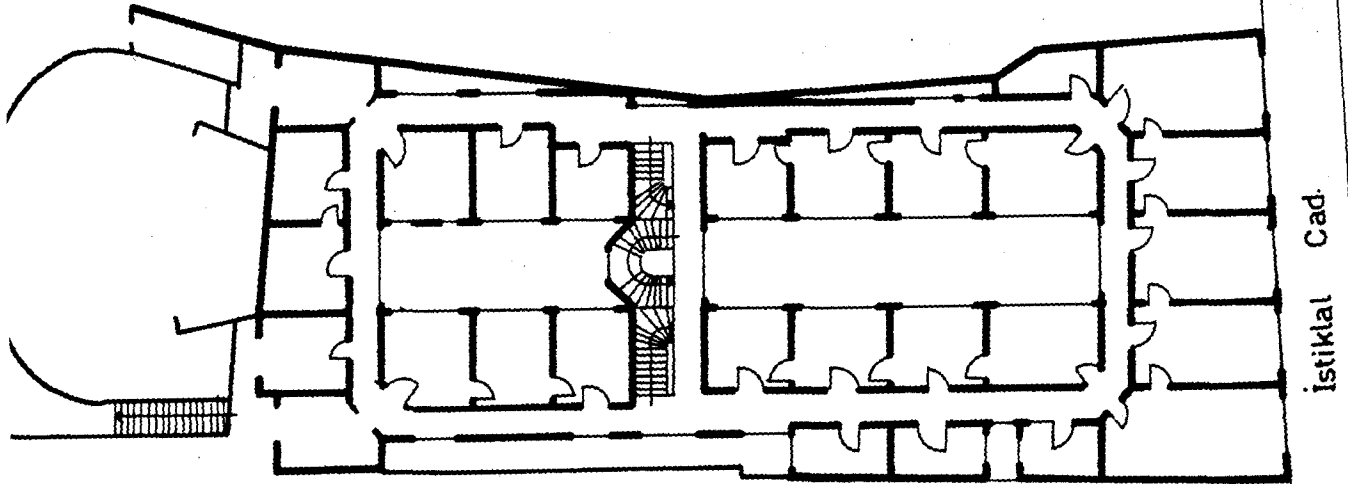
Pasajda, altmışlı yıllara kadar daha çok tuhafiyeci, terzi, gelinlik ve damatlık satanlarla, pulcuların faaliyet gösterdiğini gerek pasaj yöneticisinden, gerekse R.E. Koçu'nun İstanbul Ansiklopedisi'nden öğreniyoruz (Koçu, 1946-48). Günümüzde halen zemin kat dükkanlarının çoğunu gelinlik ve damatlık satanlar işgal etmektedir; bunun yanı sıra pasajda, konfeksiyoncular ve peruk dükkanları bulunmaktadır.

Döneminin mimari akımlarının etkisini gördüğümüz cephesi ve bloklarının dükkan, büro ve apartman dairesi gibi çok işlevli düzenlenişiyle dikkatimizi çekmiş olan Elhamra Pasajı'nda ilk zamanlarda görülen iş kollarının günümüze değin büyük ölçüde aynı kalmış olması da kayda değerdir.

385

ELHAMRA PASAJI
ZEMİN KAT PLAN KROKİSİ

ELHAMRA PASAJI
TİPİK KAT PLAN KROKİSİ

Şekil 5.261 : Elhamra Pasajı (plan krokileri)

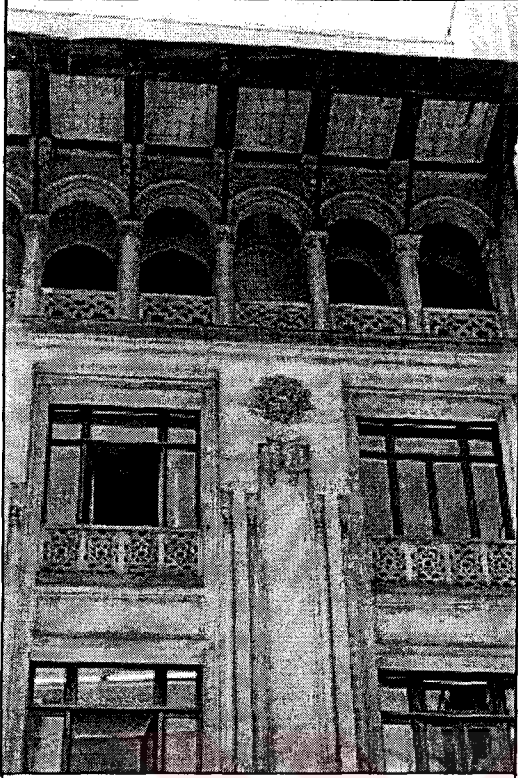
ELHAMRA PASAJI

Şekil 5.262

Şekil 5.263

Şekil 5.264

Şekil 5.265

Şekil 5.266

5.4.3. Fransız Geçidi (Cité Française)

Karaköy, Kemankeş Mahallesi'ndeki Fransız Geçidi Kemankeş Caddesi (eski Gümrük Sokak) ile Galata Mumhanesi Sokağı'nı birbirine bağlar. Esas girişi Kemankeş Caddesi No.59'da, ikinci girişi Galata Mumhanesi Sokak No.116'dadır.

Geçidin yapım tarihi, pasajın dört kapısından arada olanlar üzerinde 1860 olarak belirtilmiştir. Yaptırımı bilinmeyen geçit uzun süre önce ilk Türk girişimcilerden Erzurumlu Narmanlı ailesi tarafından satın alınmıştır, halen Fahri Narmanlı ve hissedarlarının mülkiyetindedir. Yazılı kaynaklarda mimarının adına rastlayamadığımız Fransız Geçidi, Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 4.3.1988 tarih ve 44 sayılı kararıyla III. grup korunması gerekli tarihi eser olarak tescil edilmiştir (Bey. Bel. İmar Arş.). Bir süre boş ve bakımsız kaldıktan sonra 1992'de Y. Mimar Sinan Genim yönetiminde restorasyonuna başlanan yapı kompleksi 1995'te *Fransız Geçidi Ticaret Merkezi* adı altında post-modern üsluptaki ek katlarıyla birlikte yeniden açılmıştır. Sonradan eklenen katlar bizim çalışmamızı ilgilendirmediğinden üzerinde durulmayacaktır.

Fransız Geçidi Kemankeş Caddesi'nden Galata Mumhanesi Sokağı'na düz bir aks üzerinde uzanır, orijinalde açık bir pasajdır, fakat restorasyondan sonra üstü cam çatı ile örtülmüştür. Geçidi, Fransız Çıkmazı dik bir açı ile keser, bu nedenle geçit üzerindeki *Fransız Hanı* dört ayrı blok halindedir (Şekil 5.267). Blokların her biri orijinal halinde zeminle birlikte üç katlıdır. Mimari üslupları tamamen farklı olduğundan eklenen katlar ayrı bir bina izlenimi vermektedir (Şekil 5.268). Geçidin Kemankeş Caddesi tarafında sağda üç, solda dört dükkan sıralanır. Ayrıca, sağdaki bloğun zemin katında, dipte blok boyunca uzanan bir büyük, iki küçük dükkan daha vardır (Şekil 5.267). Küçük dükkanların yanındaki merdivenden üst katlara çıkılır. Cepheye bakan dükkanların hem geçide, hem de caddeye açılan kapıları bulunur. Soldaki bloğun ortasındaki kapıdan üst katlara çıkan merdivenin bulunduğu boşluğa girilir. Geçidin devamında, Galata Mumhanesi Sokak tarafındaki bloklardan soldakininde, geçide açılan iki dükkan arasında bir kapı görülür, ki buradan geçide açılmayan iki dükkan ve üst katlara çıkan merdiven ile bağlantı sağlayan koridora geçilir. Çok daha büyük olan sağdaki bloğun zemin katında toplam 14 dükkan bulunur. Bu bloğun Fransız Çıkmazı'na açılan bağımsız bir kapısı daha vardır. Üst katlarına ortadaki üzeri cam çatılı bölümdeki merdivenle ulaşılır (Şekil 5.267). Restorasyondan sonra dükkan içleri orijinal hallerini yitirmiştir. İki farklı parsel üzerine inşa edilmiş olan Fransız Geçidi'nin Kemankeş Caddesi tarafındaki üç numaralı parseli 1267 metrekare, Galata Mumhanesi Sokak tarafındaki 26 numaralı olan ise 1039 metrekare büyüklüğündedir (Bey. Bel. İmar Arş.).

Kemankeş Caddesi cephesinden bakınca birbirlerinden bağımsız oldukları anlaşılan iki blok ve aralarındaki geçit görülür. Sağdaki bloğun cephesi soldakinin iki katı

genişliğindedir. Geçidin kapısı sadece zemin kat yüksekliğindedir. Neo-Klasik üslupun İstanbul'daki örneklerinden olan Fransız Geçidi'nin cepheleri gayet sadedir, yegane süsü dökme demirden yapılmış pasaj kapılarıdır. Barok alınlıklı, ince işçiliği ile dikkat çeken bu kapılar bir taç kemer şeklindedir. Kemankeş Caddesi cephesindeki kapının alınlığı üzerindeki madalyonda orijinal *Cité Française*, onun altında da son zamanlara ait *Fransız Geçidi Ticaret Merkezi* yazıları okunur (Şekil 5.269). Kemankeş Caddesi tarafındaki her iki bloğun zemin kat cephesi ortada kapı, iki yanında birer pencere olacak şekilde düzenlenmiştir. Bu düzenleme Galata Mumhanesi Sokağı'na bakan bloklardan sağdakinin cephesinde ve geçit boyunca simetrik olarak uygulanmıştır (Şekil 5.269; Şekil 5.270). Pencere ve kapılar diğer katlarda olduğu gibi dikdörtgen sövelidir ve tümü restorasyon sırasında beyaz boya ile pembe cephe üzerinde belirginleştirilmiştir. Birinci kat pencereleri üzerinde diğer katlarda olmayan düz alınlıklar ve üzerlerindeki dış kesimi frizi dikkat çeker. Bu kat boyunca S-kıvrımlı payandaların taşıdığı dökme demir korkuluklu zarif bir balkon uzanır. Birinci kat dikdörtgen profilli bir silme ile ikinci kattan ayrılır. İkinci kat pencereleri önünde yine aynı dökme demir korkuluklara sahip Fransız pencereleri vardır. İkinci katın üzerinde dış kesimi frizli bir korniş ile cephe sonlanır (Şekil 5.268; Şekil 5.270). Daha sade olmakla beraber Galata Mumhanesi Sokak cephesi de diğer cepheyle benzer özellikler gösterir; tek fark balkonların olmayışı, buna karşın pencerelerin denizliklerinin daha belirgin oluşudur. Dökme demir geçit kapısı bile diğerinin tıpkısıdır (Şekil 5.271; Şekil 5.272). Bu cepheye bakan bloklar diğer cephedekilere göre daha geniştir. Girişin solundaki blok cepheden bakınca iki ayrı bloktan oluşuyor izlenimi yaratır, bunun sebebi soldaki bloğun devamının iki katlı oluşudur. Bu uzun cepheye bloğun bir kısmını iki kata indirmek, iki katlı bölümün başladığı yerde cephe bitimine üçgen bir alınlık eklemek ve alınlık aksındaki zemin kat pencerelerini yuvarlak kemerli yapmak suretiyle bir hareket kazandırılmıştır (Şekil 5.273).

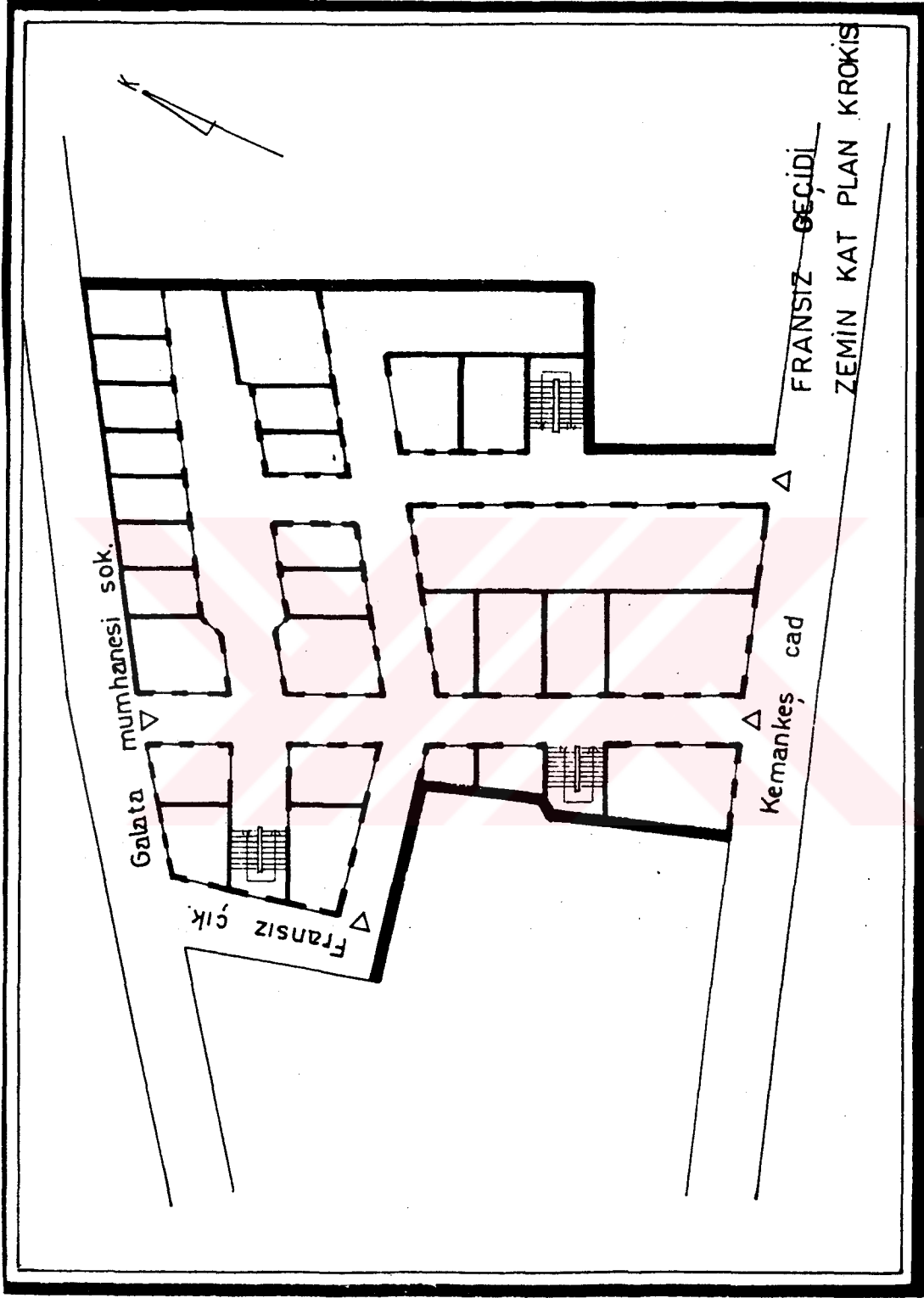
Geçidin iç cepheleri Kemankeş Caddesi cephesiyle aynı özellikleri gösterir. Tek fark, birinci katta ikincisinde olduğu gibi Fransız balkonu bulunmasıdır. Fransız Geçidi, kendisini dik bir açıyla kesen Fransız Çıkmazı'ndan cephelerdeki kapıların benzeri iki dökme demir kapıyla ayrılır. Geçidi iki ayrı kısma bölen bu kapılar üzerinde tarih okunur. Restorasyonla birlikte Kemankeş Caddesi tarafındaki iki blok arasında asma bir balkon vasıtasıyla bağlantı sağlandığı görülür (Şekil 5.269).

Fransız Geçidi'nin en eski fonksiyonu hakkında başvurduğumuz ticaret yıllıklarının 1868 baskısında sadece biri *Agence du Lloyd Veritas* adlı denizcilik şirketi, diğeri *J. Giraud* adlı bir un tüccarının ticarethanesi olmak üzere iki kuruluş zikredilmektedir (Cervati, 1868). Aynı yıllıkların 1880 baskısından ise geçitteki dükkanlarda bir denizcilik şirketi, bira ticaretiyle uğraşan bir şirket, iki komisyoncu, bir maden mühendisinin bürosu, *Krupp* firmasının ticari mümessili, iki şarap ve likör tüccarının

bulduğunu öğreniyoruz (Cervati, 1880). Günümüzde, özellikle gemilerle Rusya ve Balkanlardan gelip bavul ticareti yapan turistlere hizmet eden, gıdadan tekstile, mutfak eşyasından mobilyaya kadar her türlü malın satıldığı dükkanlarıyla geçmiştekinden hayli farklı bir işlevi olan Fransız Geçidi Hanı'nın üst katlardaki ödalarının çoğu henüz boştur. Goad sigorta haritalarındaki notlara göre *Cité Française*'in bloklarının zemin katını yüzyıl başında daha çok restaurant, café ve içecek satan dükkanlar işgal ediyordu (Goad, 1905).

Sadece iki katlı olması, iç cephelere dış cepheler kadar önem verilmiş olması gibi özellikleriyle, olgunlaşmış pasajlara İstanbul'daki en iyi örneklerden biri olan Fransız Geçidi, aynı zamanda İstanbul'un en eski pasajlarından. Yapı kompleksinin binaları orijinalde de Beyoğlu bölgesinde yaygın olduğu gibi apartman değil iş hanıydı.

Şekil 5.267 : Fransız Geçidi (plan krokisi)

FRANSIZ GEÇİDİ

Şekil 5.268

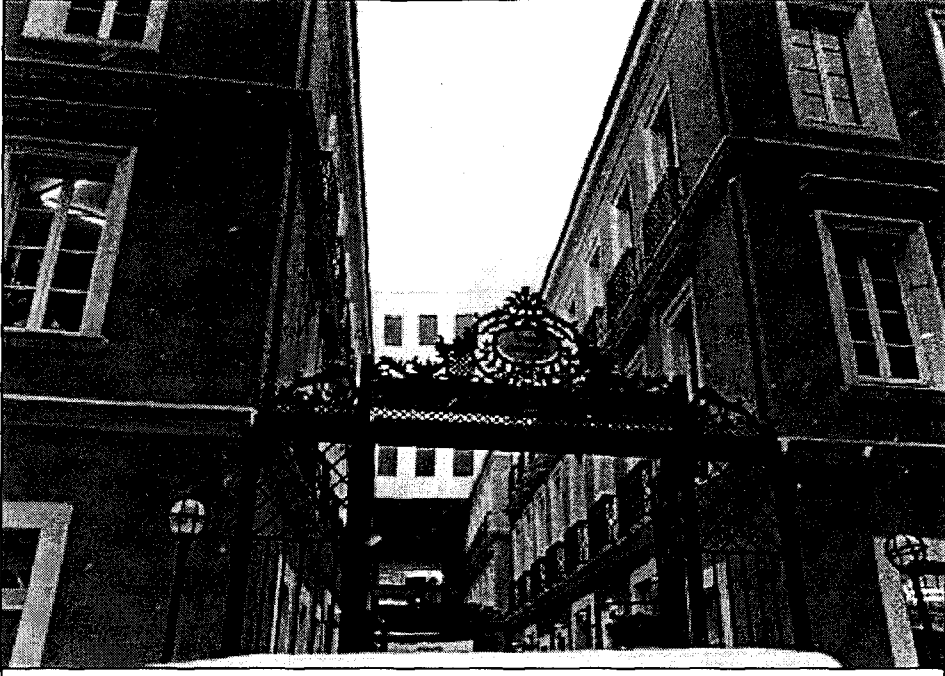
Şekil 5.269

Şekil 5.270

Şekil 5.271

Şekil 5.272

Şekil 5.273

5.4.4. Fresko Pasajı (Passage des Petites Champs)

Beyoğlu, Asmalımescit Mahallesi'ndeki Fresko Pasajı İstiklal Caddesi'ne açılan Deva Çıkmazı (eski Eczacı Sokak) ile Meşrutiyet Caddesi'ni birbirine bağlar; pasajın ana girişi Meşrutiyet Caddesi (eski Mezarlık Sokak veya Petit Champs) No.149'dadır. Goad sigorta haritalarında binaları *Appartments Fresko*, kendisi ise *Passage des Petites Champs*, Goad (1905), olarak geçen Fresko Pasajı, Meşrutiyet Caddesi ile İstiklal Caddesi arasındaki birçok pasajdan biridir.

Mimarı bilinmeyen pasaj adını II. Abdülhamit dönemi bankerlerinden zengin bir Musevi vatandaş olan ilk sahibi M. Fresko'dan almıştır (Cezar, 1991). Kendinden önceki, odaları dayalı döşeli olarak kiraya verilen ahşap evin yerine 19. yüzyıl sonlarında kagir olarak inşa edilmiştir. Pasajın iki tarafındaki bloklardan sağda olanı sonradan Pinto ailesinin eline geçmiştir ve bugün kapısının üzerinde " Saadet Apartmanı" yazısı yer almaktadır. Bu blok kapatılmış birçok penceresi ve sonradan değiştirilmiş girişiyile orijinal halinden hayli uzaklaşmıştır (Durudoğan, 1994). Son zamanlara kadar konut ve işyeri olarak kullanılmış olan pasaj binaları iş hanına dönüştürülmek üzere restore edilmiştir. Günümüzde Mehmet Ali Onger ve varislerinin mülkiyetindeki Fresko Pasajı, Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 31.3.1988 tarih ve 393 sayılı kararı ile korunması gerekli tarihi eser olarak tescil edilmiş ve koruma grubu 2- A 2 olarak belirlenmiştir (Bey. Bel. İmar Arş.).

Üstü cam çatılı dar uzun bir geçit şeklindeki Fresko Pasajının sağlı sollu her iki tarafında zeminle birlikte orijinalde 5 katlı iki kagir blok vardır (Şekil 5.274). Cam çatı restorasyon sırasında ilave edilmiştir. Diğer katlarla hiçbir üslup birliği olmadığından çok sonradan yapıldığı anlaşılan bir de çekme kata sahip bu blokların girişleri pasaj içinden ve ayrı ayrı olup, bloklar arasında içeriden de herhangi bir bağlantı yoktur, fakat cepheleri ortaktır. Zamanında asansörü de olan blokların her birinin her katında birer büyük daire bulunur. İkisi önde, ikisi arkada olmak üzere toplam dört mağazalı Fresko Pasajı'nda Meşrutiyet Caddesi tarafındaki mağazalar çok büyük olup hem caddeye hem de pasaja açılır. Restorasyon sırasında değişikliğe uğramış olan bu mağazaların tavanları orijinalde volta döşeme, yerleri rabitaliydi.

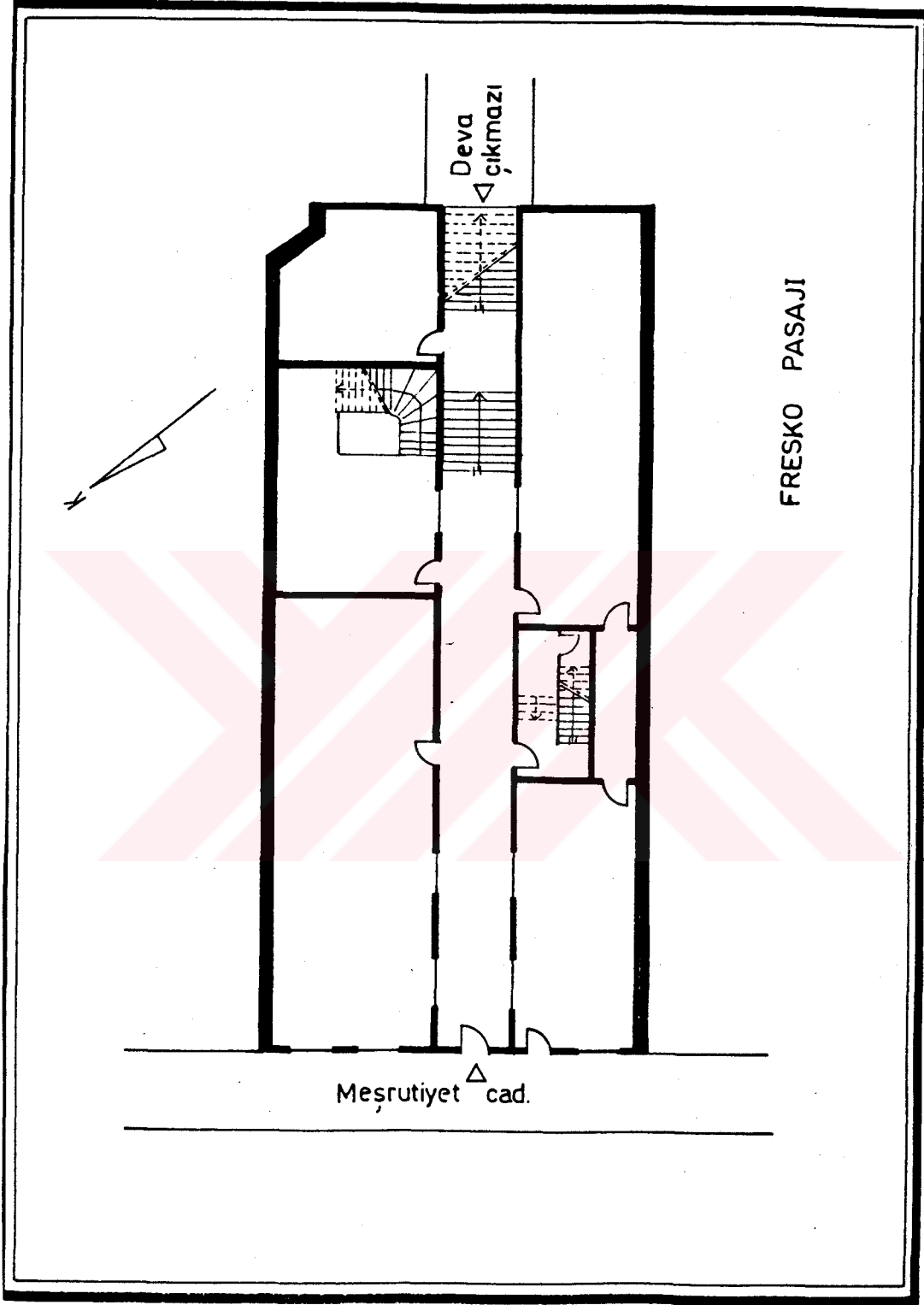
Zemin kat cephesi yedi pilastr ile altı parçaya ayrılmıştır. Pasaj girişi cephenin simetri aksından sağa kaydırılmış olup basık kemerlidir (Şekil 5.275). İki yanında birer mağaza vardır, soldakinin üzerinde Yunan harfleriyle mermere kazınmış olarak *Café Zivopolion* ismi okunur (Şekil 5.276). Üstteki üç katta giriş aksı üzerine oturtulmuş üç pencere kapalı bir çıkma ile bunun sağ ve solunda simetrik birer pencere ve en solda da ayrı bir Fransız penceresi yer alır. Çıkmanın balkona dönüştüğü dördüncü katta ise yalnızca altı tane pencere bulunur (Şekil 5.277). Pilastrlar her katta ayrı özellikler gösterir: birinci kattaki volüt ve girlandlı başlıklarıyla dikkat çeken pilastrlara sıvayla enine kesme taşlı süsü verilmiştir; ikinci

katın kaval silmeli pilastrları ion başlıklıdır (Şekil 5.278); üçüncü katta ise yarıya kadar yivli, kompozit başlıklı pilastrlar görülür (Şekil 5.279). Pencereleer de her katta farklı biçimlendirilmiştir: birinci kat pencereleri basık kemerlidir, floral armalar pencerelerin kilit taşıını oluşturuur. Çıkma üzerindeki pencerelerin altında taş korkuluklu sahte parapetler, pencere aralarında maskaronlar dikkat çeker. İkinci kat pencerelerinin basık kemerli alınlıkları vardır. Çıkma pencerelerinin alınlığını ion başlıklı iki küçük sütun taşıır (Şekil 5.278). Düz alınlıkları ve daha az belirgin küçük sütunlarıyla üçüncü kat görece daha sadedir (Şekil 5.279). İyice yalınlaştırılmış bir dekorasyona sahip olan dördüncü kat cephesinin dikdörtgen söveli pencerelerinin tek süsü kilit taşı bezemesidir (Şekil 5.279). Çıkma pencereleri ilk üç katta sahte parapetlidir, dördüncü katta çıkmanın yerini sade demir korkuluklu bir balkon almıştır. Kat aralarının profilli birer silmeyle vurgulandığı binanın Neo-Rönesans üsluptaki cephesi dış kesimi-, inci dizisi frizi ve fûruşlu bir korniş ile sonlanır. Deva çıkmazı cephesi dört katlıdır. Kot farkından dolayı pasaj içinden 21 basamaklı bir merdivenle kapıya ulaşılır. Bu cephe diğerine göre daha sade olmakla beraber pencere düzeni her katta farklıdır; birinci kat pencereleri düz-, ikinci kattakiler üçgen alınlıklı, üçüncü katınkiler ise alınlıksız kilit taşı vurgulanmış dikdörtgen sövelidir. Ön cephe gibi Neo-Rönesans üsluptaki Deva Çıkmazı cephesi profilli bir korniş ile bitirilmiştir.

Bina bitişik düzende olduğundan yanlara cephesi yoktur, onun yerine daireler pasaj içine bakar. Oldukça yalın olan iç cephelerde yalnızca blok kapıları ile dükkan pencerelerinin lento ve sövelerinde bezeme görülür.

Pasajın mağazaları önceleri caddenin genel "café" karakterine uygun işlevler almışlardı. Örneğin, kapının solundaki dükkan üzerinde Yunan harfleriyle mermere kazınmış olarak *Café Zivopolion* yazısı görülür. Burada ayrıca 1905'lerde *Champs-Elysée Birahanesi* açılmıştı. Kapının sağındaki dükkanda da aynı yıllarda bir krepci vardı ve hepsi de sokağa kadar taşan masalarıyla Avrupa'daki örneklerine benzerdi (Durudoğan, 1994). Fakat sonradan cadde bu özelliğini kaybedince, dükkanlar da üst katlardaki konutların çoğu ile birlikte yerlerini ticarethanelere bırakmışlardır. Günümüzde Fresko Pasajının mağazalarından birinde bir restaurant, diğerinde aydınlatma araçları satan bir firma faaliyet göstermektedir. Üst katlarda ise mimarlık bürolarıyla, bir tekstil firmasının büroları bulunmaktadır.

Üstü açık lineer-planlı, apartmanlı pasaj/geçit tipine giren Fresko Pasajı'nın mağazaları ve üst katlardaki daireleri restorasyon nedeniyle orijinal halinden bir miktar uzaklaşmış olsa da cepheleri korunmuştur: bu haliyle İstiklal Caddesi'ni Meşrutiyet Caddesi'ne bağlayan pasajlar arasında en iyi korunmuş olanlardandır.

Şekil 5.274 : Fresko Pasajı (plan krokisi)

FRESKO PASAJI

Şekil 5.275

Şekil 5.276

Şekil 5.277

Şekil 5.278

Şekil 5.279

5.4.5. Hazzopulo Pasajı (Danışman Geçidi)

Beyoğlu, Asmalımesit Mahallesi'ndeki Hazzopulo Pasajı İstiklal Caddesi ile Meşrutiyet Caddesi'ni birbirine bağlayan bir çok geçitten biridir. Üç kapılı pasajın bir kapısı İstiklal Caddesi No.222, diğeri Meşrutiyet Caddesi No.71, üçüncüsü Panaiya İsodion Rum Ortodoks Kilisesi'nin bulunduğu Emir Nevruz Sokak'ta, No.24'tedir.

Geçit, 1871'de, Sultan Abdülmecit döneminde kentin Ortodoks cemaatinin en zenginlerinden ve pasaja adını veren Hazzopulo tarafından yaptırılmıştır. 15 Nisan 1871 tarihli *La Turquie* gazetesinde istanbullu bir tüccar olan M. Hazzopulo'ya ait bir pasaj açıldığı ve yüksek fiyatlara rağmen tüm dükkanlarının kiralandığı haberi verilmektedir (La Turquie, 15. 04.1871). Yapım yılı geçitten bakıldığında İstiklal Caddesi girişi üzerindeki bloğun tepesinde, stilize bitki süslemeli madalyonlu bir akroter üzerinde okunur. Günümüzde Elisabeth Glanzman'ın varislerinin mülkiyetindeki geçit, Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 10.2.1972 tarih ve 732-245 sayılı kararıyla korunması gerekli tarihi eser olarak tescil edilmiştir (Bey. Bel. İmar Arş.). Yazılı kaynaklarda mimarının adına rastlanmamıştır.

İstiklal Caddesi tarafında kısmen üzeri çapraz ve beşik tonoz ile örtülü, geri kalan kısmı ise üzeri açık dar ve uzun bir koridor şeklinde olan geçit ortaya doğru genişleyerek ortası fenerli, üzeri açık, döşemesi beyaz çakıl mozaik bir avlu şeklini alır, Meşrutiyet Caddesi'ne doğru yine daralır ve üstü çapraz kemerli bir koridor ile biter. Kilise tarafındaki kapıya da yine dar ve uzun, üzeri açık bir koridorla ulaşılır. Toplam 1960 metrekarelik bir alana oturan (Bey. Bel. İmar Arş.), yapı kompleksinin avlu ve koridorlarının etrafı beş ayrı girişli kagir üç blok ile çevrilidir. Bloklar iki ila dört katlıdır (Şekil 5.280; Şekil 5.281).

Üç katlı, dar İstiklal Caddesi cephesindeki giriş açıklığı kilit taşı bezemeli yuvarlak kemerlidir. Girişin üzerinde ikinci katta iki yanı pilastrlı, dış kesimi frizi bezeli üçgen alınlıklı bir balkon yükselir. Dökme demir korkuluklu balkonu S-kıvrımlı iki konsol taşır. Ayrıca, ikinci katın her iki kenarında kesme taşlı pilastrlar dikkat çeker. Kat araları profilli silmelerle vurgulanmıştır, zemin ve birinci kat arasındaki silme ayrıca dış kesimi frizlidir. Genel olarak Neo-Klasik usluptaki cephe dış kesimi frizi, inci dizisi kordonu ile bezeli bir korniş ve bir parapetle bitirilmiştir (Şekil 5.282; Şekil 5.283; Şekil 5.284).

Pasajın dört katlı Meşrutiyet Caddesi cephesi ortadaki giriş açıklığının büyük kemeri ve her iki yandaki daha küçük kemerle-, bütün olarak Romalılar'ın zafer takını andıran kemer sistemiyle Neo-Rönesans üslupa yakındır. Kemerlerin ortası üst kat silmesine kadar uzanan kilit taşıyla vurgulanmıştır. Üst katlardaki pencereler düz atkılı ve bezemesizdir. Birinci kat pencereleri Fransız balkonlu, ikinci kattakiler

değişimli olarak Fransız- ve normal balkonludur (Şekil 5.285). Demir payandaların taşıdığı balkonların korkulukları da demirdir.

Pasajın iç cepheleri sadedir. Üst kısmı sepet kulpu kemer şeklindeki iki ucu kıvrık silmeler ile vurgulanmış pencerelerin hepsi yuvarlak kemerlidir, sadece üçüncü kat pencereleri düz atkılıdır, pencerelerden bazıları Fransız balkonludur. Zemin kat cephesi dükkan vitrinleri nedeniyle orijinal halini koruyamamıştır. Kat araları ve cephe bitiminin profilli silmelerle vurgulandığı, Barok ve Rönesans üsluplardan ödünç alınmış öğelerin birarada kullanıldığı iç cepheler eklektiktir, fakat burada pencere düzeni ve silmeleriyle Neo-Rönesans üslup etkisinin ağır bastığı bir eklektisizm söz konusudur (Şekil 5.281).

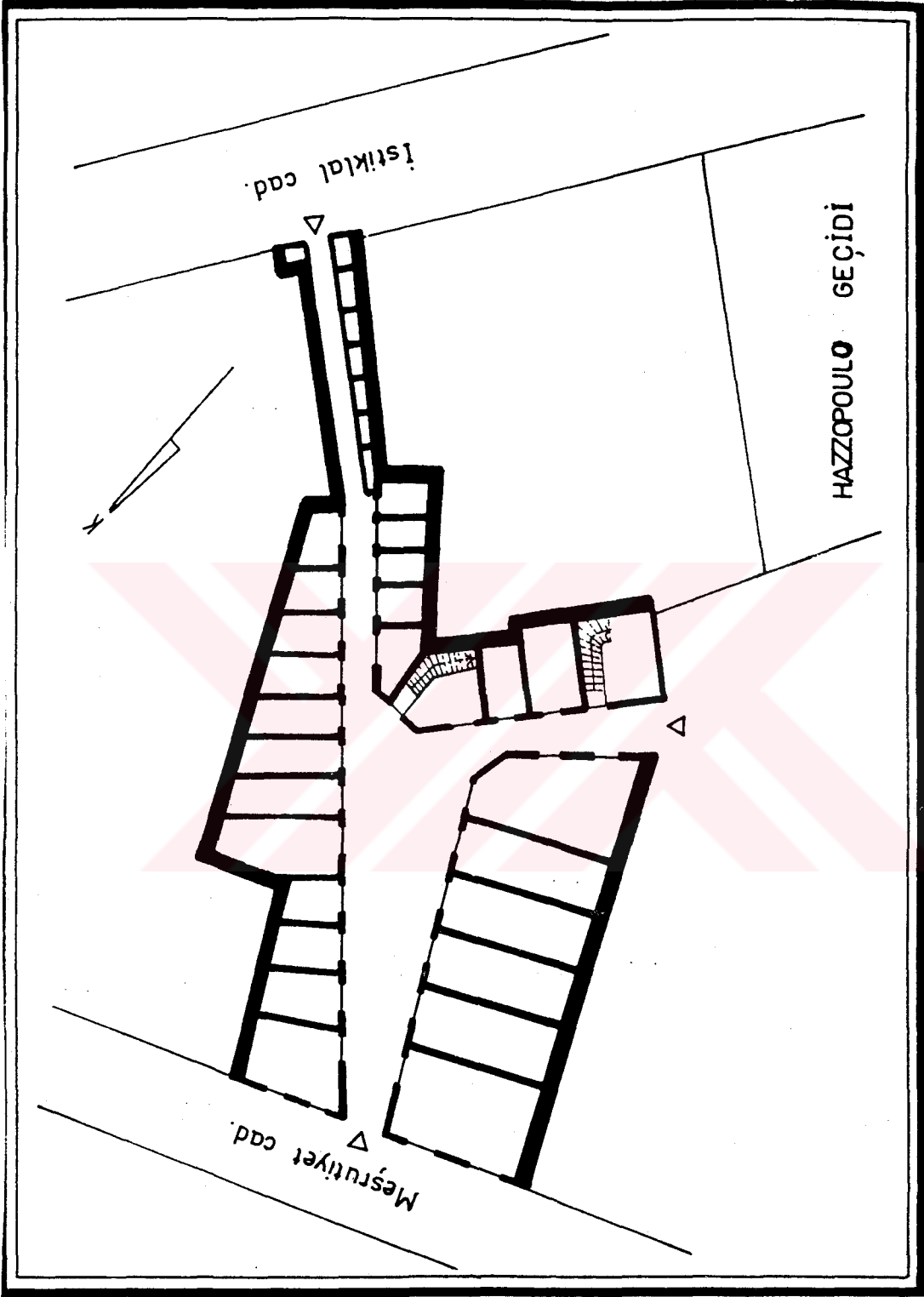
Avluyu çeviren üç bloğun zemin katları dükkanlara, iki kattan yüksek olanların üst katları ikamete ayrılmıştır. İstiklal Caddesi'sinden girince soldaki dört katlı bloğun üst katlarına avluya açılan üç ayrı kapıdan ulaşılır. Sağdaki ilk blok iki katlı dükkanlardan oluşur, dört katlı olan ikincisinin ve karşısındaki bloğun giriş ve birinci katları bağımsız merdivenli, volta döşemeli, yerleri rabitali dükkanlara ayrılmıştır. Bu blokların üst katlarına Meşrutiyet Caddesi girişinin her iki yanındaki kapılardan ulaşılır. Meşrutiyet Caddesi girişine göre sağdaki bloğun üst iki katı, giriş kapıları üzeri açık bir koridor üzerine dizilmiş dublex dairelere ayrılmıştır. Soldaki bloğun üst katları ise bir koridor üzerine dizilmiş farklı büyüklükteki odalar- ve İstiklal Caddesi'ne bakan birer daireden oluşur. Pasajın 50 yıllık yöneticisi Celal Karaaslan'ın verdiği bilgiye göre söz konusu tek odalar otel vazifesi gören han odası olarak kullanılıyordu. Yazılı kaynaklarda bu konuda kesin bir bilgiye rastlanmasa bile bu odaların han odası veya bekar odası olarak kullanılmış olmaları ihtimali bizce büyüktür.

Pasajda, ilk yapıldığı yıllarda bir ortopedik malzemeler üreticisi, iki çizme ve ayakkabı dükkanı, bir şapka imalat ve tamircisi, iki kuaför, ithal şark malları dükkanı, bir dişçi, bir sobacı, bir yatak takımı satıcısı, üç tuhafiyeci, iki moda evi, meşhur Adam musiki mağazası, bir nakış desinatörü, bir fotoğrafçı, iki terzi ve bir halıcı bulunuyordu (Cervati, 1880). Aradan dokuz yıl geçtikten sonra pasajda faaliyet gösterenler arasına bir manifaturacı, iki çizmeci, bir café ve bir restaurant (biri üç, diğeri beş dükkanı işgal ediyordu) eklenmişti (Cervati, 1889-90). S.N. Duhani'nin sözünü ettiği ünlü *Salle Adam* musiki mağazası pasajın Meşrutiyet Caddesi tarafındaydı. Daha çok müzik aletlerinin satımı ve onarımı ile uğraşan mağaza zamanla üst katını bir dinleti salonu haline getirmişti. Duhani'nin deyimiyile "burada verilen çok güzel konserler Oda Müziği'ne susamış ezgi tutkunlarını bir araya toplardı" (Duhani, 1982). Adam ölünce halefi Pascal Keller oldu, sonra burayı Michel Armao satın aldı ve adını *Armao Müzik Evi* koydu. Daha sonra bu mekan muhallebici dükkanına dönüştürüldü. Hazzopoulo Pasajı sonraları buradaki 13

numaralı dükkan taşıyan Ahmet Mithat Efendi'nin matbaası ile de meşhurdur. Daha sonra Ebuziyya Tevfik'in de matbaasını buraya taşıdığı ve Namık Kemal'in ünlü *İbret Gazetesi*'nin burada basıldığı biliniyor (Cezar, 1991). Hazzopulo Pasajı'ndaki dükkanları bugün de terziler, tuhafiyeciler, manifaturacılar, konfeksiyoncular, bir ecza ve tıp deposunun yanısıra gelinlikçiler ve bir şapkacı işgal etmektedir.

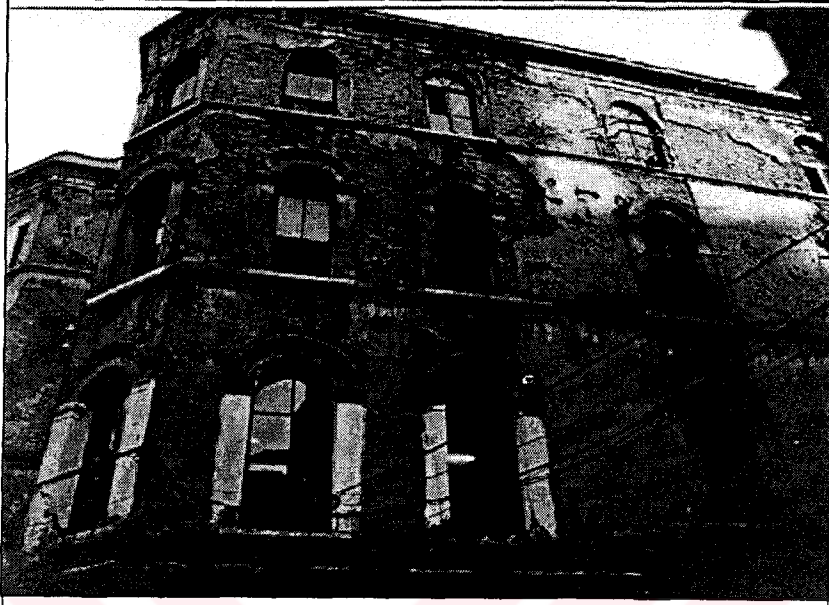
Günümüze hemen hiç değişmeden gelebilmiş olan Hazzopulo Pasajı, İstiklal Caddesi üzerindeki geçitler arasında en geniş ve en işlek olanlarındandır. Üzeri açık T-planlı, apartmanlı pasaj/geçit tipindedir. Buradaki dükkanların fonksiyonlarındaki süreklilik geçidi bizce önemli kılan bir diğer husustur.

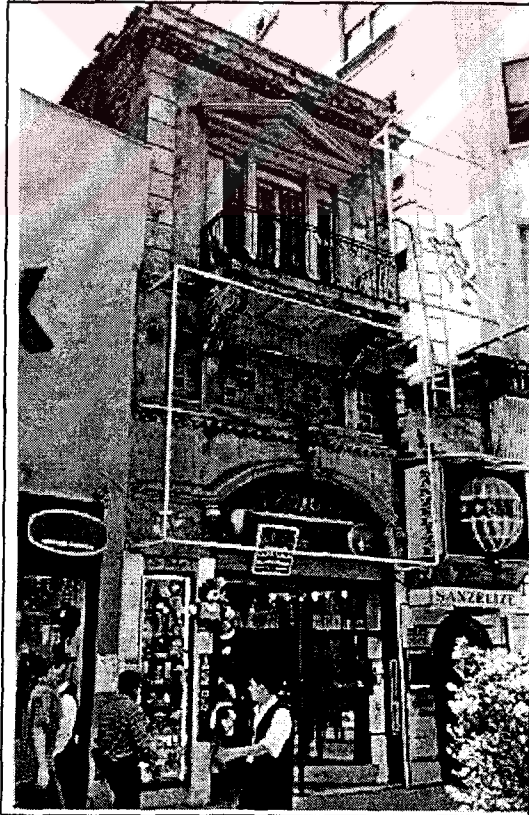

Şekil 5.280 : Hazzopulo Pasajı (plan krokisi)..

HAZZOPULO PASAJI

Şekil 5.281

Şekil 5.282

Şekil 5.283

Şekil 5.284

Şekil 5.285

5.4.6. Rumeli Geçidi (Cité Roumeli)

Beyoğlu, Hüseyin Ağa Mahallesi'nde, İstiklal Caddesi, Öğüt Sokak (eski Arabacı Sokak) ve Mahyacı Sokağı'nı birbirine bağlayan üç kapılı bir geçittir. Kapı numaraları İstiklal Caddesi'nde 88, Öğüt Sokak'ta 7, Mahyacı Sokak'da 6'dır.

İstiklal Caddesi girişinin üzerinde *Cité Roumeli* yazısı ile birlikte eski rakamlarla 1312 (1894) tarihi okunan geçidin II. Abdülhamit'in mabeyincilerinden Ragıp Paşa (1876-1909) tarafından yaptırıldığı biliniyor. Ragıp Paşa İstiklal Caddesi üzerinde İtalyan mimarlara yaptırttığı üç geçide imparatorluğun yayıldığı üç kıtanın adını vermiştir; Rumeli, Anadolu, Afrika Geçitleri (Duhani, 1982). 1961'de emekli Büyükelçi Şevki Berker'in mülkiyetine geçen geçit, günümüzde çok hisselidir. Rumeli Geçidi Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 14 Temmuz 1978 tarih ve 10538 sayılı kararıyla korunması gerekli eski eser olarak tescil edilmiştir (Bey. Bel. İmar Arş.).

İstiklal Caddesi ile Öğüt Sokak arasındaki dar uzun bir koridor ile onu kesen ve Mahyacı Sokağı'na ulaşan ikinci bir koridordan oluşan üzeri açık geçidin etrafı bodrum, zemin, beş tam kat ve çatı katı olmak üzere toplam sekiz kat içeren üç blokla çevrilidir. Yaklaşık otuz yıl öncesine kadar değişik etnik gruplara mensup ailelerin ikamet ettiği 100- 300 metrekare büyüklüğündeki apartman dairelerinin yer aldığı demir putrelli yığma bloklar, çamaşırhane ve çamaşır kurutmak için planlanmış bir terasla birbirlerine bağlanmışlardır. Blokların zemin katı dükkanlardan oluşur, dolayısıyla geçit sağlı sollu dükkanlarla çevrilidir (Şekil 5.286). Toplam 1391,5 metrekarelik bir alana oturan (Bey. Bel. İmar Arş.), geçidin apartman dairelerine İstiklal Caddesi'nden girince sol taraftaki üç ve sağ tarafta ortadaki tek bir kapıdan ulaşılır. Beşinci bir kapı Mahyacı Sokak'ta bulunur. Söz konusu apartman dairelerinin hemen hepsi artık işyeridir.

Oldukça süslü ve hareketli olan İstiklal Caddesi cephesi ilk üç kat boyunca enine kesme taşlarla kaplanmışdır (Şekil 5.287). Yuvarlak kemerli giriş aralığının her iki yanında iyon başlıklı Barok çifte sütunlar ile kemerin etrafında S-kıvrımlı, akantus yapraklı dolama dallı, açılmış deniz kabuğu motifli, gırlanlı, kartuşlu Barok-Rokoko süslemeler dikkat çeker (Şekil 5.288). Kemerin üzerinde yapılış tarihi ile solunda latin harfleriyle *Cité Roumeli*, sağında ise Yunan harfleriyle *Agora Rumelias* yazıları okunur. Üst katlarda çok hareketlenen bu cephede üç aks üzerinde bina boyunca devam eden üç çıkma görülür. Pencere her katta farklıdır. Birinci katta kemerli pencereler vardır, onların yerini ikinci katta üçgen alınlıklı pencereler almaktadır. Üçüncü katın pencereleri düz atkılı, dördüncü katınkiler yuvarlak alınlıklı, beşinci kattakiler basık kemerli, çatı katındakiler ise basık alınlıklıdır (Şekil 5.289). Girişin hemen üzerine gelen kısımda, ikinci ve dördüncü katlarda ikili konsolların taşıdığı dökme demir ve taş korkuluklu balkonlar; tüm cepheye yayılmış Barok stilize bitki motifleri ile S-lerden oluşan kartuşlar; pencere eteklerindeki

girlandlar; kat aralarını vurgulayan küçük konsollu silmeler; dış frizli, maskaronlu geniş korniş cepheye ayrı bir hareket kazandırmaktadır (Şekil 5.290; Şekil 5.291). Cephedeki dikkat çekici diğer unsurlar, Mansard pencerele çatı katı ile Rebul Eczanesi köşesi hizasında yükselen kısmın üzerindeki yüksek bir kasnak üzerine oturtulmuş kubbedir, ki bu kubbe yapının şapeline aittir (Şekil 5.287). Öğüt Sokak ve Mahyacı Sokak cepheleri daha sadedir. Bir zamanlar tümünün dışı açılan tahta pancurlara sahip olduğu anlaşılan pencereler genellikle düz atkıdır (Şekil 5.292). Bazı katlarda atkılarının ortasında görülen akantus yaprağı motifli fûruşlar, pencere eteklerindeki stilize aslan ayağı şeklinde Rönesans üsluptan ödünç alınmış fûruşlar ve kat aralarını vurgulayan profilli silmeler bu cephelerin yegane süsleridir. Tüm bu özellikler söz konusu cephelerin de Neo-Rönesans üslupta düzenlenmiş olduklarını göstermektedir (Şekil 5.293).

İç cepheler ile Mahyacı Sokak ve Öğüt Sokak cepheleri arasında benzerlikler vardır. Pencerelerin çoğu düz atkıdır, kat araları profilli silmelerle vurgulanmıştır, farklı olarak, iç cephelerin dar olanlarında kilit taşı vurgulanmış yuvarlak kemerli, uzun olanlarında da düz alınlıklı pencerelere ve bazı katlarda dökme demir korkuluklu balkonlara rastlanır (Şekil 5.294). Dükkan vitrinleri nedeniyle büyük ölçüde orijinal halini yitirmiş olan zemin katın İstiklal Caddesi tarafında her iki yanda üçgen alınlıklı, yanları yivli pilastrlı Neo-Klasik üslupta heykel nişleri dikkat çeker. Yukarıda belirtildiği gibi yuvarlak kemerli bir açıklık olan İstiklal Caddesi girişi, sarmaşık sarılı hurma ağacı motifli Rokoko süslemelerin hakim olduğu çapraz tonoz ile örtülü bir kısım ile geçidin, üstü açık bölümüne bağlanır. Tonoz kemerlerinin bitiminde maskaronlu ve midye kabuğu motifli konsollar dikkati çeker. Öğüt Sokak girişi de yuvarlak kemerli bir açıklıktır, fakat buradaki örtülü kısım düz ve daha az süslüdür. Örtülü kısmın tavanında Barok stilize bitki motifleri, dolama dal şeritlerinin oluşturduğu çerçeveler ve ortada yine stilize bitki motiflerinin oluşturduğu göbek görülür. Ayrıca, bu kısmın her iki yanında kompozit başlıklı pilastrlar dikkat çeker. Sonuç olarak Barok, Rokoko, Klasik ve Rönesans üsluplardan ödünç alınmış unsurların birlikte kullanıldığı iç cepheler de İstiklal Caddesi cephesi gibi eklektiktir, ancak pencere düzenleri, kartuşları ve profilli silmeleriyle hem İstiklal Caddesi cephesi hem de iç cephelerde Neo-Rönesans üslupun ağır bastığı gözlenir.

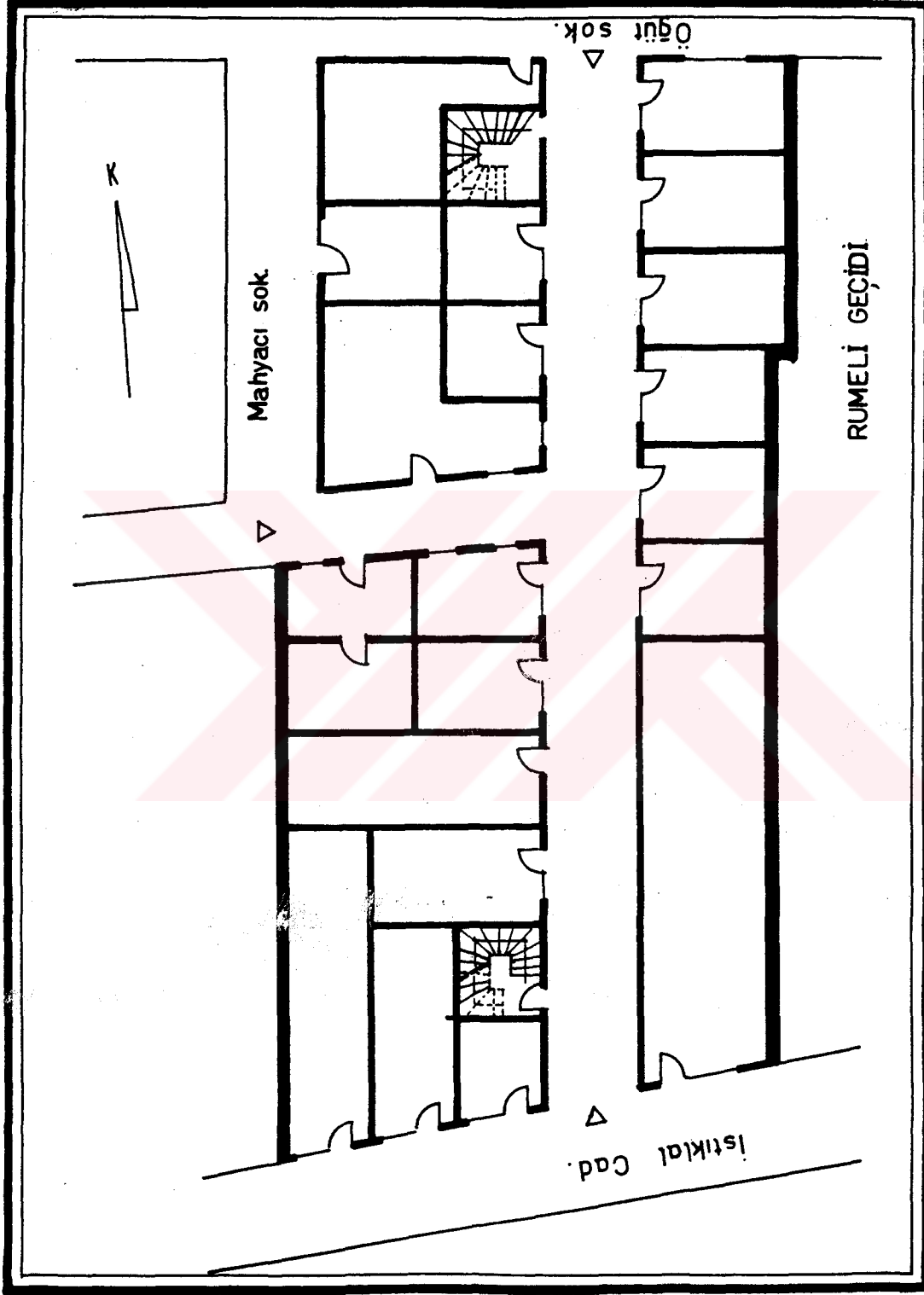
Geçidin her iki yanındaki 19 dükkanın cepheleri farklı özellikler gösterir: zaman içinde vitrinlerin yeniden yapılması sonucu dükkan cepheleri orijinal halini koruyamamıştır. Değişik büyüklükteki dükkanların orijinal tavan örtüsü volta, yerler tahta döşemedir.

Geçit üzerindeki dükkanların bilinen en eski fonksiyonu hakkında başvurduğumuz ticaret yıllıklarındaki kayıtlara göre burada bir tuhafiyeci, iki kuaför, bir ütücü, bir

piyano akordcusu, pasaj yöneticisi, bir restaurant, bir saraç, bir bisiklet ve bisiklet aksesuarları satıcısı ve tamircisi, bir ayakkabıcı, bir bakkal ve bir halıcı bulunuyordu (Annuaire Oriental, 1913). Bugün bu dükkanlar giyim mağazası, ganyan bayii, lokanta, akvaryumcu, deri ticarethanesi, kitapçı, optikçi, eczane ve depo olarak kullanılmaktadır. Dükkanlar içinde tarihi en eski olan Rebul Eczanesi'nin başlangıçtaki adı Said N. Duhani'ye göre "Paris Eczanesi" idi ve o zamanlar hanın alt katının dörtte birini işgal edecek büyüklükteydi (Duhani, 1982). Ayrıca, yukarıda belirtildiği gibi hemen hepsi yaklaşık 30 yıl önce işyerine çevrilmiş apartman dairelerinde bugün ağırlıklıla kundura ve çanta imalatçıları ile konfeksiyoncular faaliyet göstermektedir. Bunların yanısıra, özellikle İstiklal Caddesi tarafındaki blokta avukat ve muhasebeci bürolarının yoğunluğu gözlerir.

Üstü açık T-planlı pasaj/geçit tipindeki Rumeli Geçidi, süslü cephesi ile dikkat çeker. Orijinal halini oldukça iyi korumuştur. Beyoğlu bölgesindeki en büyük pasajlı yapı komplekslerinden olan *Cité Roumeli*, bina blokları apartman dairelerinden oluşan geçitlerdendir.

Şekil 5.286 : Rumeli Geçidi (plan krokisi)

RUMELİ GEÇİDİ

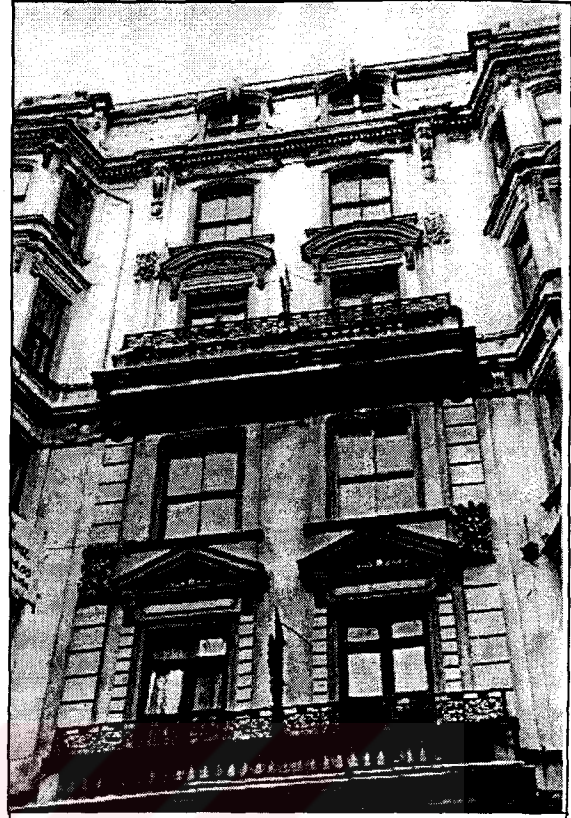
Şekil 5.287

Şekil 5.288

Şekil 5.289

Şekil 5.290

5.4.7. Suriye Pasajı (Cité de Syrie)

Beyoğlu, Asmalımescit Mahallesi'ndeki Suriye Pasajı, İstiklal Caddesini Gönül Sokak (eski Timoni Sokak) ve Orhan Apaydın Sokağı'na (eski adları önce Derviş-, sonra Pilemeci Sokak) bağlar. Üç kapılı olan pasajın ana girişi İstiklal Caddesi No.348'dedir.

Giriş üzerindeki kitabede belirtildiğine göre hanın tarihi 1908, mimarı *Demetre Bassiladis*'dir. Eminönü'ndeki İstanbul Yeni Çarşı'nın da mimarı aynı kişidir. Kitabede ve yazılı kaynaklarda yaptıranın adına rastlanmamıştır. Günümüzde çok hisseli olan pasajın en büyük hissedarları arasında Vakıflar Genel Müdürlüğü bulunmaktadır (Bey. Bel. İmar Arş.). Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 8.4.1988 tarih ve 422 sayılı kararıyla korunması gerekli tarihi eser olarak tescil edilmiş olan pasajın koruma grubu aynı kuruluşun 27.7.1995 tarih ve 6892 sayılı kararıyla birinci grup olarak belirlenmiştir (Bey. Bel. İmar Arş.).

İstiklal Caddesi kapısında başlayan üstü cam çatılı, dar uzun planlı, iki tarafı dükkanlı koridoru, yine iki tarafı dükkanlı, iki ucunda Gönül Sokak ve Piremeci Sokak kapıları olan başka bir dar uzun koridor keser. Birinci koridor üzerindeki karşılıklı iki kapıdan üst katlara çıkılır (Şekil 5.295). Kagir üç bloktan oluşan *Cité de Syrie* yapı kompleksi zemin, asma kat, dört tam kat olmak üzere toplam altı katlıdır, ayrıca bir bodrum kat ve çatı katı vardır. Zemin ve asma kat dükkanlara aittir, üst katlarda yaklaşık 30 yıl önce iş yerine çevrilme süreci başlamış olan apartman daireleri bulunur. Parselde kapladığı alan toplam 1254 metrekare olan yapının asansörü sonradan ilave edilmiştir (Bey. Bel. İmar Arş.).

Suriye Pasajı'nın İstiklal Caddesi cephesi çok hareketli ve süslüdür. İki kat yüksekliğindeki yuvarlak kemerli, dökme demir alınlıklı bir açıklıktan pasaja girilir. Neo-Rönesans üsluptaki kapının kemer sırtında, sağda Arap-, solda Latin harfleriyle *Cité de Syrie* yazısı ile birlikte 1908 olarak yapının tarihi yer almaktadır. Zemin ve birinci kat cephesi enine kesme taşlı altı pilastr ile düşey yönde beş eşit parçaya bölünmüştür. Zemin katta pilastrlar arasında dükkanlar yer alır (Şekil 5.296). Düşey yönde beş akslı olan cephenin ortadaki üç aksı, dört ikiz konsolun taşıdığı bir çıkmayla öne alınmıştır. Cephe, düşey doğrultuda pilastrlarla, yatay doğrultuda ise profilli kat arası silmeleriyle bölümlendirilmiştir. Ayrıca, pilastr kaidelerinin öne çıkarılması, pencerelerin geride kalması ve bu hareketi kat arası silmelerinin de takip etmesiyle cepheye Barok bir hareketlilik kazandırılmıştır (Şekil 5.297). Düz atkılı olan birinci kat pencerelerinin iki yanında yivli, kompozit başlıklı pilastrlar bulunur (Şekil 5.298). İkinci ve üçüncü katlar, bu iki kat boyunca kesintisiz uzanan yivli, korint başlıklı pilastrlar ile birleştirilmiştir. Birinci kattakiler gibi düz atkılı olan ikinci kat pencerelerinin üst tarafı bitkisel motifli düz bir alınlıkla vurgulanmıştır. Pencerelerin iki yanındaki pilastrlar ion başlıklıdır (Şekil 5.299). Üçüncü kat

pencereleri üçgen ve kesik alınlıklı olmak üzere değişimlidir. Üçgen alınlıklar Neo-Klasik, kesik olanlar Neo-Barok üslubu çağırır. Volüt ve gülbezek motifli kesik alınlığın ortasında vazo kabartması dikkat çeker. Bu kattaki pencerelerin iki yanı korint başlıklı pilastrlar ile belirginleştirilmiştir (Şekil 5.300). Üçüncü ve dördüncü katlar arasındaki silme, dış-kesimi-, inci dizisi frizi ve dalga şerit ile bezenmiştir. Dördüncü kat cephesi de pilastrlıdır: cepheye ikili olarak dağıtılmış olan pilastrlar arasına yerleştirilmiş pencereler düz atkılı veya yuvarlak kemerli olmak üzere değişimlidir (Şekil 5.301). Çıkma üzerindeki pencereler sahte parapetli, iki yandakiler balkonludur: demir korkuluklu balkonlardan birinci katta olan Fransız balkonudur. Kat aralarının geniş, profilli silmelerle vurgulandığı cephe, furuşlu bir saçak ile sonlanır. Saçağın devamında yükselen, geriye doğru çekilmiş çatı katının pencereleri de düz atkılıdır (Şekil 5.301). Neo-Barok özelliklerin ağır bastığı cephede Neo-Rönesans ve Neo-Klasik üslupların da etkisi görüldüğünden cephe genelinde 19. yüzyıl sonu, 20. yüzyıl başının eklektik özelliklerini yansıtmaktadır. Pasajın çıkmalarla bir miktar hareket verilmiş Piremeci ve Gönül Sokak cepheleri gayet sadedir. Pencereler her katta düz atkılıdır, dikkat çekici herhangi bir bezeme yoktur. Sadece Gönül Sokağı'nın İstiklal Caddesi tarafı bu cadde cephesiyle benzer özellikler gösterir. Yapının, Piremeci ve Gönül Sokak'lara açılan kapıları da dökme demir alınlıkları ve kapı kanatlarıyla İstiklal Caddesi kapısıyla benzer.

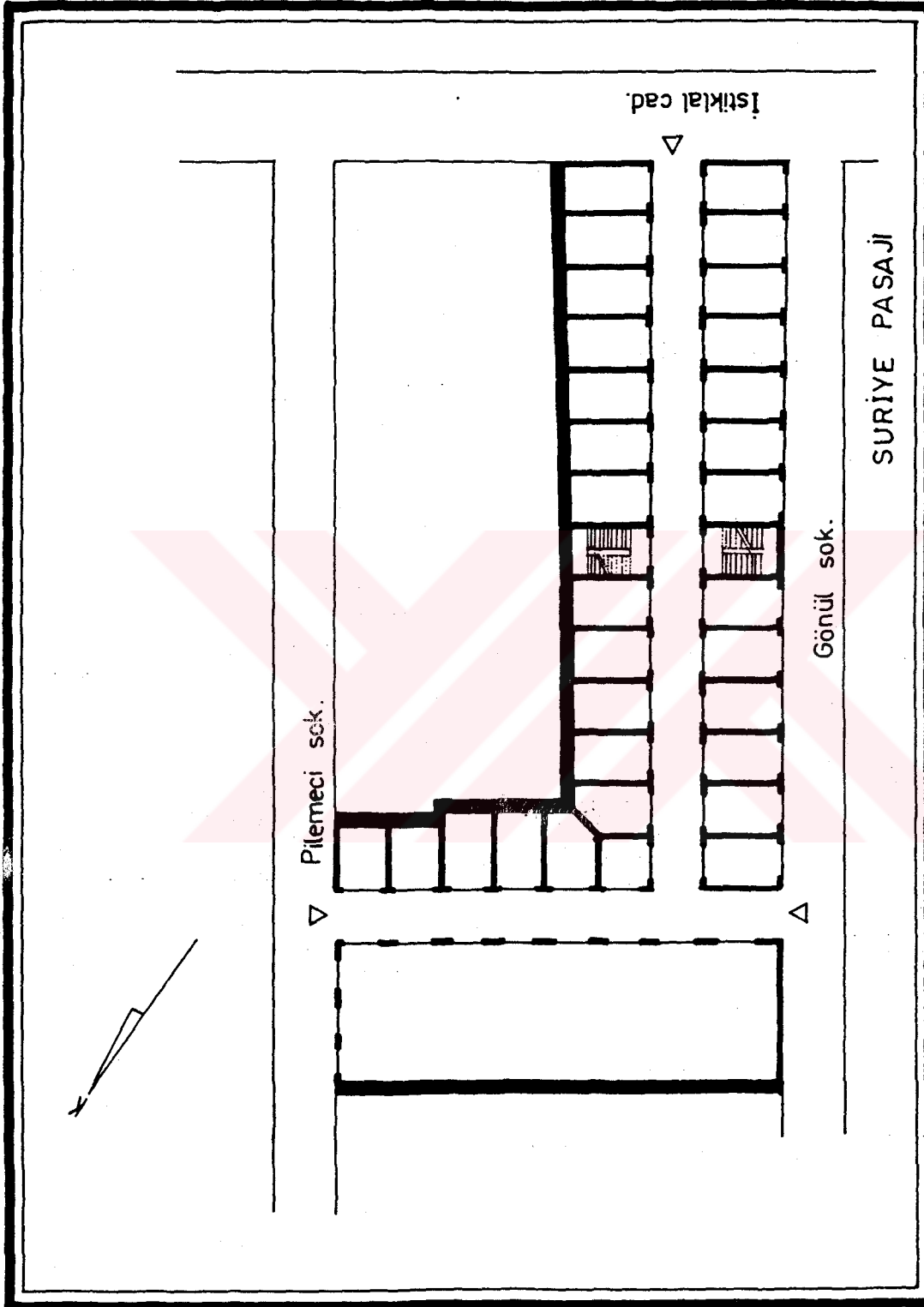
Yapı kompleksinin iç cepheleri de sadedir. Uzun kenarlardaki cepheler boyunca uzanan ve bunları eşit parçalara bölen pilastrlar ile kat aralarını vurgulayan profilli silmeler iç cephelerin tek süsüdür. Pencereler düz atkılıdır. Alttan üç katın pencere eteklerinde stilize bitki motifli furuşlar görülür. Katların tavan yüksekliği yukarı doğru çıktıkça azalır. Bütün iç cephelere sıva ile taş kaplama görüntüsü verilmiştir (Şekil 5.302). Zemin katta, koridorun iki tarafına dizilmiş toplam 29 adet dükkan bulunur. Dükkan vitrinleri pilastrlarla birbirinden ayrılmıştır. Üst katlardaki apartman dairelerine pasajın iki koridoru üzerindeki üç kapıdan çıkılır. İstiklal Caddesi'ne dik koridorun ortalarında karşılıklı iki, paralel koridorun Piremeci Sokak tarafında bir kapı vardır. Karşılıklı iki kapının üstüne denk gelen bölümde iki bloğu her katta birbirine bağlayan dökme demir köprüler dikkat çeker, ki bunlar sonradan yapılmıştır. Dükkanlar ile asma kat arasında bağımsız bir merdiven ile geçiş sağlanmıştır. Dükkanların tümünde tavanlar volta döşeme, yerler rabıta.

Suriye Pasajı'nda, ilk yıllarında kristal ve cam eşyaların satıldığı *Amerikan Pazarı*'nın yanısıra bir tuhafiyeci, bir kuaför, bir giyim eşyaları mağazası, sinema filmleri kiraya veren bir dükkan, bir muhallebici, bir café, bir kürkçü dükkanı, bir mücevharatçı, bir kunduracı, bir terzi, bir ayakkabıcı, *Felix Potin* adlı gıda maddeleri satan Fransız dükkanlar zincirine ait bir dükkan ve Paris kökenli *Printemps* mağazası (iki dükkanı işgal ediyordu) bulunuyordu (Annuaire Oriental, 1913). Ayrıca, zamanının meşhur *Santral Sineması* da burada faaliyet göstermekteydi; daha sonra

sinema Çiçek Mezatı olarak kullanılmaya başlamıştır. Şimdilerde zemin kat dükkanlarını yine kürkçüler, terziler, hediyelik eşya dükkanları ve bir firateli işgal etmektedir. *Apoyevmatini* adlı gazete de çok uzun zamandan beri burada basılmaktadır.

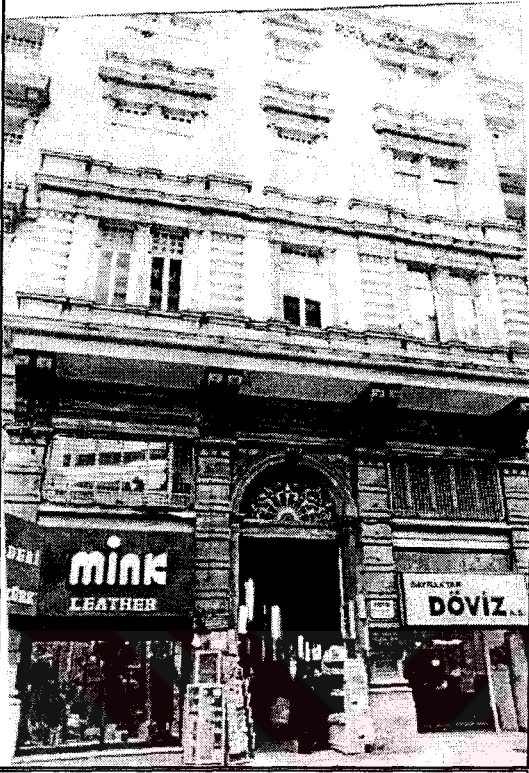
Üstü kapalı, T-planlı, apartmanlı pasaj tipindeki Suriye Pasajı, döneminin üslup özelliklerini gösteren son derece hareketli ve süslü cephesi ile dikkat çeker. İstiklal Caddesine açılan pasajlar arasında az sayıdaki üstü kapalı pasajdan biridir.

Şekil 5.295 : Suriye Pasajı (plan krokisi)

SURİYE PASAJI

Şekil 5.296

Şekil 5.297

Şekil 5.298

Şekil 5.299

Şekil 5.300

Şekil 5.301

Şekil 5.302

5.4.8. Şark Aynalı Pasaj (Passage Oriental)

Beyoğlu, Asmalımescit Mahallesi'ndeki Şark Aynalı Pasaj, İstiklal Caddesi ile Asmalımescit Sokağı'nı birbirine bağlar. İstiklal Caddesi girişi No.360'ta, Asmalımescit Sokağı girişi No.12'dedir.

Pasajın kitabesi yoktur, fakat çeşitli kaynaklarda ünlü *Lebon Pastanesi*'nin 19. yüzyılın ikinci yarısında *Edouard Lebon* tarafından burada açıldığı belirtildiğine göre pasaj da en az Lebon Pastanesi kadar eski olmalı (Birsell, 1976). Ayrıca, 1 Temmuz 1864 tarihli *Journal de Constantinople* adlı gazetede pasajın cam çatısının kaldırılarak tümüyle restore edildiği haberinin verilmiş olması yapı kompleksinin 1864'den çok önce yapıldığına işaret etmektedir (Journal de Constantinople, 1.07.1864). Başka bir kaynakta ise pasajın 1840'larda yapıldığı belirtilmektedir (Dünden Bugüne İstanbul Ans., 1994). Mimarı ve yaptıranı hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır, oysa Lebon Pastanesi'nin Mimar A. Vallauray tarafından yapılmış olduğu bilinmektedir. Lebon'un yerine daha sonra 1940'larda Avadis Ohanyan'ın açtığı Markiz Pastanesi yerleşmiştir (Batur, 1994). Pasaj hakkında yazılı kaynaklarda rastladığımız bir başka bilgi İstiklal Caddesi tarafındaki *Mandouche* litograf atölyesinin yıkılıp, yerine iki sıra kagir dükkanın yapıp açıldığına dairdir (La Turquie, 25.8.1866). Ayrıca, Beyoğlu Belediyesi İmar Arşivi'ndeki kayıtlardan 1953-54'te zemin kat koridorlarında üç adet ahşap baraka yapıldığını öğreniyoruz (Bey. Bel. İmar Arş.). Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 9.7.1977 tarih ve 9926 sayılı kararıyla korunması gerekli tarihi eser olarak tescil edilmiş olan Şark Aynalı Pasaj günümüzde Hanife ve Şükrü Kurdoğlu'nun mülkiyetindedir.

Üstü açık olan pasaj etrafı üç blokla çevrili birbirini kesen iki koridordan oluşur. Koridorlardan biri İstiklal Caddesi'ne diğeri Asmalı Mescit Sokağı'na açılır. İstiklal Caddesi girişinin sağındaki bloğun İstiklal Caddesi tarafı zemin+üç kat, girişin solundaki blok zemin+asma kat+üç kat, üçüncü blok ile sağ taraftaki bloğun devamı karşılıklı olarak zeminle beraber iki kat olarak düzenlenmiştir. İstiklal Caddesi'nden girince, üstü yuvarlak kemerlerle üç eşit parçaya bölünmüş volta döşeme bir geçitle bir sokak görünümündeki üstü açık, iki yanı dükkanlı koridora ulaşılır. İstiklal Caddesi tarafındaki ikamete ayrılmış çok katlı bloklara, girişin arkasındaki karşılıklı iki kapı ve merdivenle ulaşılır. Soldaki bloğun zemin ve asma katlarını ünlü Lebon veya sonradan Markiz Pastanesi işgal ediyordu. Asmalı Mescit Sokağı yönündeki koridor, düz, volta döşeme bir geçitle sokağa açılır (Şekil 5.303). Yukarıda belirtildiği gibi pasajın üzeri orijinalde cam bir çatıyla örtülüydü. Parselde kapladığı alan toplam 809 metrekare olan pasaj, demir putrelli yığma bina bloklarından oluşur (Bey. Bel. İmar Arş.).

İstiklal Caddesi cephesi zeminle birlikte dört katlıdır. Cephenin sağ kenarındaki, yivli, kompozit başlıklı pilastrlara oturan yuvarlak kemerli Neo-Rönesans üsluptaki

giriş açıklığı dökme demir bir alınlık ve kapıkanatları ile örtülmüştür. Giriş kemerinin hemen üzerinde *Passage Oriental* yazısı, her iki yanında da dolama dallı birer kartuş görülür (Şekil 5.304). Enine kesme taş kaplı zemin kat cephesinin sol tarafı Lebon/Markiz Pastanesi'nin yivli, düz başlıklı pilastrları arasına yerleştirilmiş, yuvarlatılmış kenarlarıyla 19. yüzyıl sonunun Art-Deko üslupunun özelliklerini gösteren kapısı ve vitrinine ayrılmıştır. Zemin kat gibi enine kesme taş kaplı birinci kat cephesinde basık kemerli iki yanı pilastrlı, demir korkuluklu üç Fransız penceresi dikkat çeker. İkinci katın simetri aksında iki payandanın taşıdığı, iki yanı yivli pilastrlı, altı kaset döşeme, üçüncü katta balkon olarak devam eden kapalı bir çıkma görülür; çıkmanın her iki yanındaki yivli pilastrlı pencerelerin S-kıvrımlı küçük konsollara oturan üçgen alınlıkları vardır. Daha sade olan üçüncü kat cephesinin pencereleri dikdörtgen söveli, denizliklidir; denizlikler fûruşludur. Kat aralarının profilli silmelerle vurgulandığı ve fûruşlu bir korniş ile bitirildiği İstiklal Caddesi cephesinde Neo-Rönesans üslupun etkisi görülmektedir (Şekil 5.305). Gayet sade olan Asmalı Mescit Sokak cephesinin tek süsü, dökme demir kanatlı, iki yanı pilastrlı, kilit taşı vurgulanmış yuvarlak kemerli bir açıklık şeklindeki kapısıdır.

Pasajın iç cepheleri de sadedir. Pencerelerin hemen hepsi düz atkılıdır, sadece İstiklal Caddesi girişinin solundaki bloktaki bazı pencereler yuvarlak, veya basık kemerlidir. Kat araları silmelerle, cephe bitimleri kornişler veya saçaklarla vurgulanmıştır (Şekil 5.306). Üstü kapalı giriş geçidinin bitiminde solda vitraylı bir pencere görülür. Yukarıda belirtildiği gibi zemin kat dükkanlara, çok katlı blokların üst katları ikamete ayrılmıştı. Her iki katı da dükkan olan iki katlı blokların cephesi biraz daha süslüdür. Bu kısımda karşılıklı iki blokta beşer dükkan bulunur, ki bunlardan sadece birinin zemin kat cephesi orijinal halini muhafaza etmiştir: buradan anlaşıldığına göre dükkanların cephesi yuvarlak kemerli, birbirinden ion başlıklı pilastrlarla ayrılan üç eşit bölümden oluşuyordu. Bu blokların birinci kat cephelerinde dikdörtgen taş söveli pencereler ile cepheyi bitiren saçak dışında dikkate değer bir unsur yoktur (Şekil 5.307).

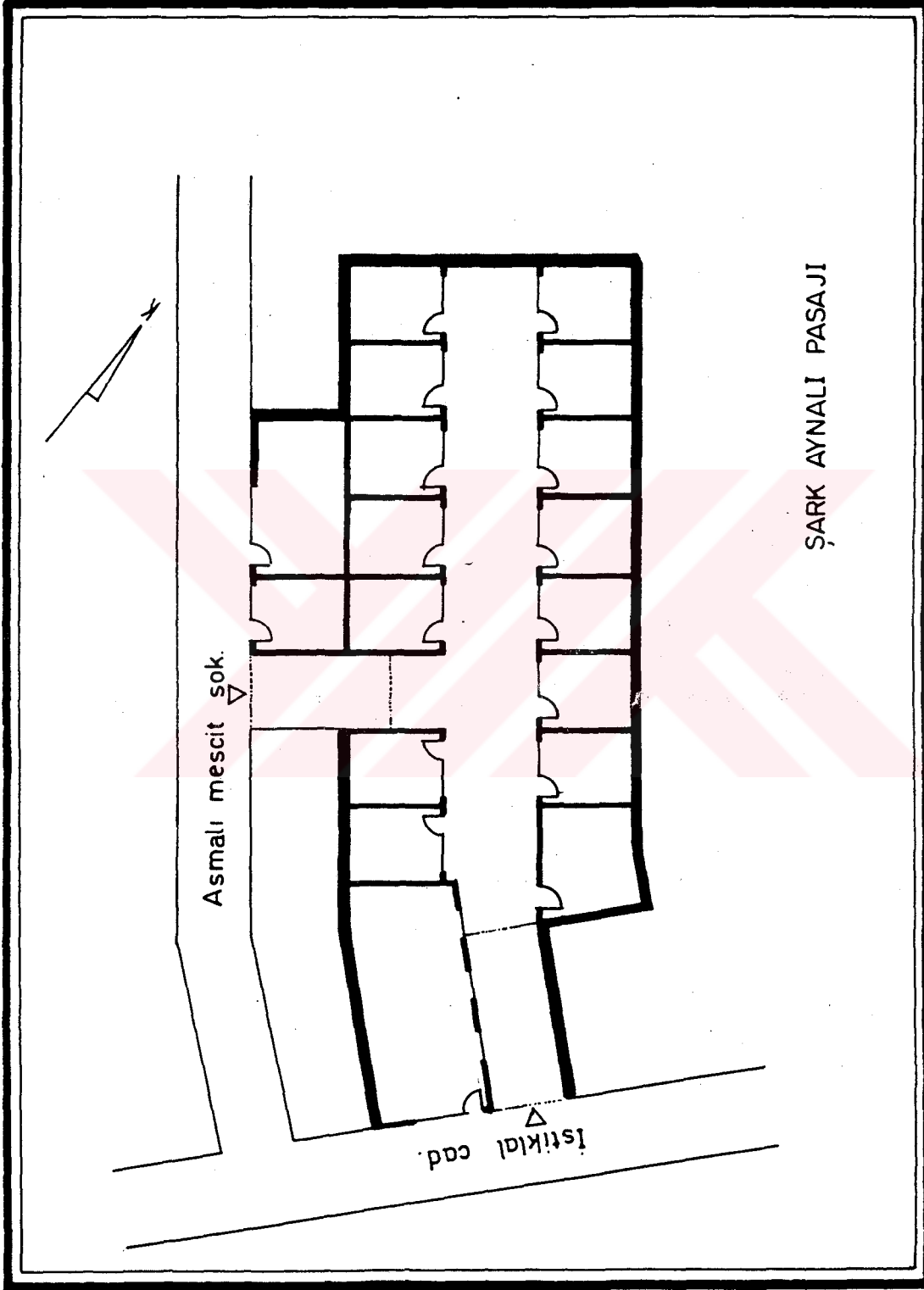
İki katlı Lebon/ Markiz Pastanesi mevsimleri gösteren, 1905 tarihli ve ressam J. A. Arnoux imzalı Art-Nouveau üslupundaki fayans panolar ve 1940'lardan kalma aynı üsluptaki vitraylarla ünlüdür. Geçidin devamındaki iki katlı bloklardaki dükkanlar herbirinin içindeki bağımsız merdivenle üst katla bağlantılıdır. Dükkanların tavanı volta döşeme, yerleri rabıtabır.

Pasaj'daki dükkanların en eski fonksiyonu hakkındaki bilgiler 1868 baskısı ticaret yıllığına dayanmaktadır: bu kaynağa göre pasajda bir şapkacı (iki dükkanı işgal ediyordu), iki kuaför (bunlardan biri iki dükkanı işgal ediyordu), bir komisyoncu, iki kitapçı, bir tuhafiyeci, iki moda evi (bunlardan biri üç dükkanı işgal ediyordu), bir müzik evi, bir piyanocu bulunuyordu (Cervati, 1868). Yukarıda belirtildiği gibi ünlü

Lebon Pastanesi 19. yüzyılın ikinci yarısında burada faaliyet göstermeye başlamıştı. 1940'ta İstiklal Caddesi'nin karşı tarafına, bugünkü ABC Kitabevinin bulunduğu yere taşınca yerine Avedis Bey tarafından Markiz Pastahanesi açılmış ve 1979'a kadar faaliyetini sürdürmüştür. 1979'da Avedis Bey buradan çıkarılmıştır; o tarihten beri bu mekan boştur, pasajın geri kalan mekanları da zamanla yıkım amacıyla boşaltılmış, 1992'de pasaj tamamen kapatılmıştır. Anıtlar Yüksek Kurulu'nun kararı sayesinde yıkım önlenmiştir (Gülersoy, t.y.; Batur, 1994). Pasajın Asmalı Mescit Sokak cephesindeki biri berber diğeri bakkal olarak faaliyet gösteren iki dükkan henüz boşaltılmamıştır.

Beyoğlu bölgesindeki orijinalde üstü cam çatılı iki 19. yüzyıl pasajından biri olan Şark Aynalı Pasaj, aynı zamanda tarihi en eski olanlardandır. Dengeli cephesiyle dikkat çeken, T-planlı pasaj tipindeki apartmanlı yapı kompleksi, bünyesinde İstanbul'un en ünlü pastanelerini barındırmış olması bakımından da önemlidir.

Şekil 5.303 : Şark Aynalı Pasaj (plan krokisi).

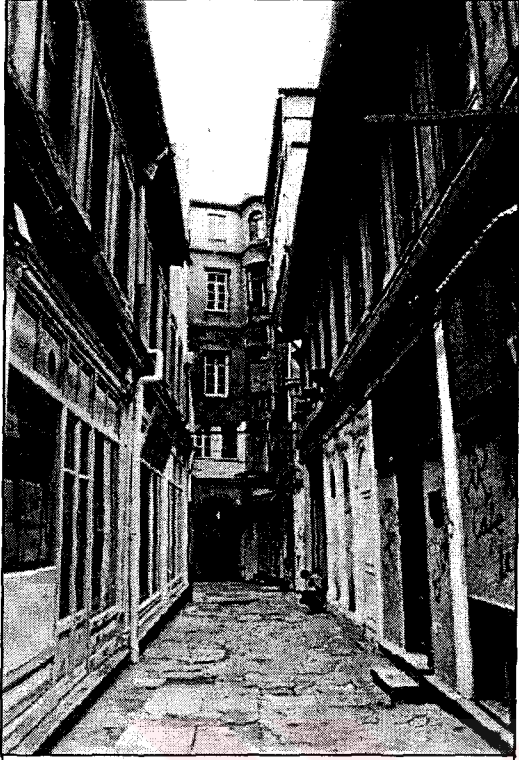
ŞARK AYNALI PASAJ

Şekil 5.304

Şekil 5.305

Şekil 5.306

Şekil 5.307

5.4.9. Tünel Pasajı

Beyoğlu, Asmalımescit Mahallesi'ndeki Tünel Pasajı, Tünel Meydanı, Ensiz Sokak ve General Yazgan Sokağı arasında yer alan üç kapılı bir pasajdır. Ana girişi Tünel Meydanı No.16'da olup, 309 No'lu adayı tümüyle kaplar. Diğer kapıları, Ensiz Sokak No.5 ve General Yazgan Sokak (eski Sümbül Sokak) No. 9'dadır.

Binanın çatı katı pencereleri arasında okunan 1883-1885 tarihleri yapım yılları hakkında fikir verir (Şekil 5.309). İstanbul Ansiklopedisi'nde belirtildiğine göre Tünel Pasajı'nın ilk sahibi Musevi asıllı bir şahıstı. 1942'de kabul edilen Varlık Vergisi Kanunu'ndan sonra binalar el değiştirilerek bir Türk aile şirketinin eline geçti (Durudoğan, 1994). Yazılı kaynaklarda pasajın mimarının adına rastlanmamıştır.

T-şeklindeki üzeri açık pasaj, zemin katları mağazalara ayrılmış, üst katları zamanında apartman dairesi olarak yapılmış, kaynaklarda *Tünel Apartmanları* olarak geçen üç blokla çevrilidir (Goad, 1905). A, B, C olarak tanımlanan blokların 1960-1970'lerde önemli ölçüde restorasyon görmeleri ve iç bölmelerin değiştirilerek işhanına çevrilmeleri sonucu apartman daireleri ne yazık ki orijinal halini koruyamamıştır. Mağazalar ise neredeyse hiç bozulmadan kalmıştır. Tünel Meydanı ile General Yazgan Sokak arasındaki pasaj koluna karşılıklı yedişer mağaza dizilmiştir. Pasajın ikinci kolu Ensiz Sokağı'na yönelir ve burada kot farkından dolayı yedi basamak inilerek Ensiz Sokak kapısına varılır. Mağaza bulunmayan bu kol üzerindeki karşılıklı iki kapıdan A- ve B-blokların üst katlarına çıkılır. C-bloğun girişi General Yazgan Sokak üzerindedir (Şekil 5.308). Blokların tümü zemin ve çatı katıyla birlikte beş katlıdır, Ensiz Sokak cephesinde bir de bodrum kat vardır. Demir putrelli yığma tekniğindeki bloklardaki mağazaların tavanları volta döşeme, yerleri rabıtabdır.

Pasajın Tünel Meydanı'na bakan hareketli ve süslü cephesi zeminle birlikte dört katlı olup, ayrıca bir de çatı katı vardır. Romalı'ların zafer takımı andıran üç kemerli giriş açıklığı cephenin simetri aksındadır. Ortadaki büyük kemerin ortasında Barok bir kartuş, küçük kemerlerde ise sade kilit taşları görülür. Dökme-demir kapıyla kapatılan kemer açıklıklarının hepsinin yine dökme-demir alınlıkları bulunur. Giriş kemerleri ve dükkan vitrinleri aralarında görülen kompozit başlıklı pilastrlar dışında zemin kat cephesinde dikkate değer başka bir özellik olmamakla beraber üst katlar süslüdür. Birinci kat cephesi enine kesme taşı, ikinci ve üçüncü katlar ise yivli, kompozit başlıklı üç pilastr ile üç eşit parçaya bölünmüştür, pencere aralarında her parça üzerinde ikişer pencere veya kapı açıklığı ile bunların aralarında her katta farklılık gösteren dolama dallı göbekler görülür. Birinci katta, kemerli giriş açıklığı aksı üzerinde dört payanda ile taşınan Neo-Rönesans taş korkuluklu bir balkon dikkati çeker. Balkona açılan kapılar düz atkılı, her iki yandaki pencereler ise üçgen alınlıklıdır. Alınlık altında ve pencere eteklerinde Rönesans İtalyası'nın son

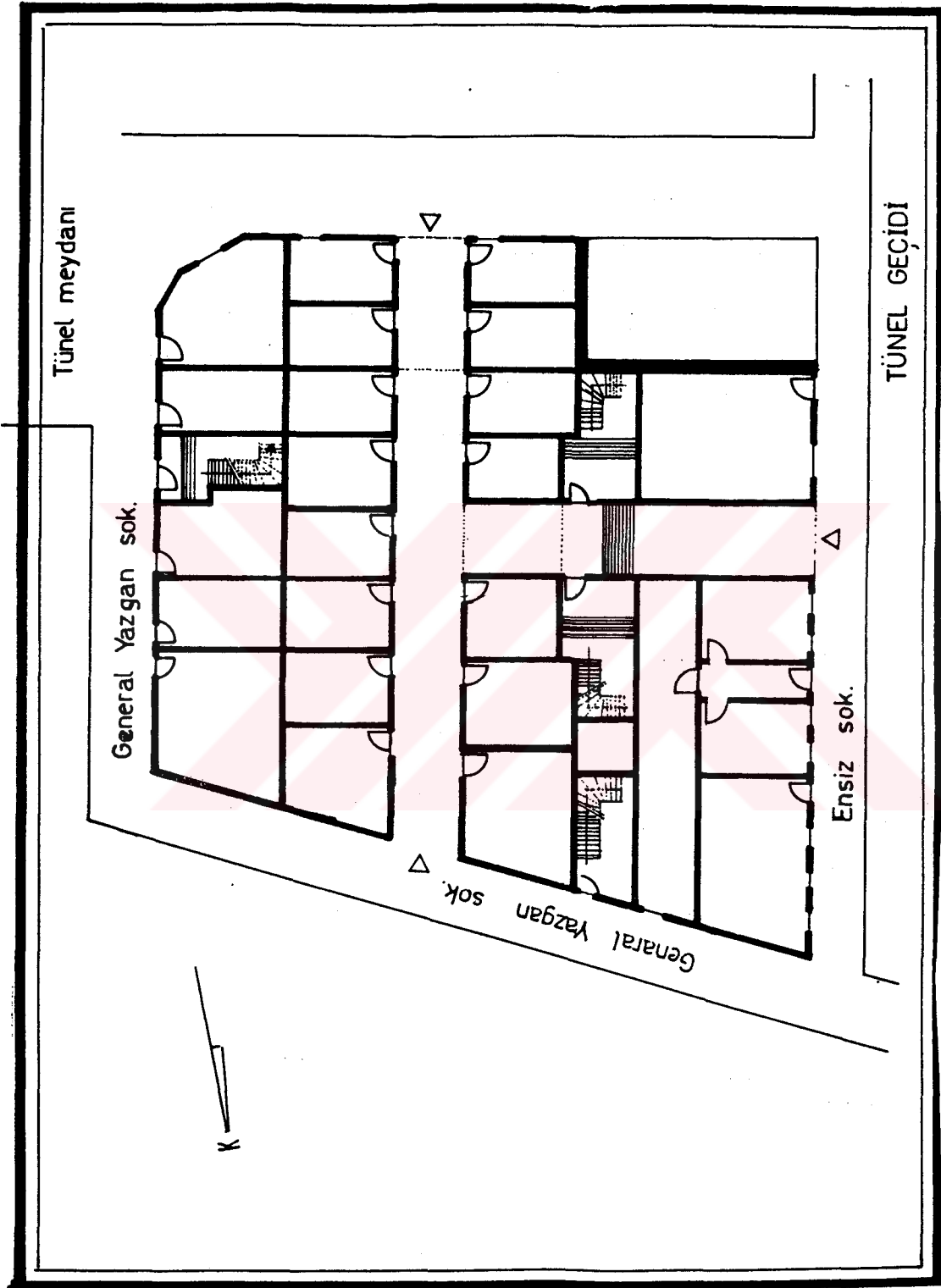
zamanlarında da kullanılmış olmakla beraber daha çok Barok üslupun müjdecisi olan stilize aslan ayağı motifli fûruşlar görülür. İkinci ve üçüncü katlar yukarıda bahsedildiği gibi, her iki kat boyunca uzanan pilastrlar ile bütünleştirilmiştir. Her iki katta da alt kattaki tek parça balkonun yerini demir korkuluklu ikişer balkon almıştır. Balkon kapıları sade düz atkılı, yanlardaki ikişer pencere ikinci katta düz alınlıklı, üçüncü katta ise düz atkılı ve denizliklidir. Bu cephenin dikkat çeken bir diğer özelliği de mansard çatı'nın Barok süslemeli pencereleridir. Zemin, birinci ve ikinci kat aralarındaki profilli silmelerle, küçük konsollu korniş dikey hareketi sağlayan pilastrlara rağmen cepheye özellikle Barok üslupta tercih edilen yatay bir etki verir. Ayrıca, birinci ve ikinci kat arasındaki silmenin Barok üslupta sıkça görüldüğü gibi aynı zamanda ikinci kat pencerelerinin denizliği işlevini yerine getirdiğini görüyoruz (Şekil 5.310). A-bloğun Ensiz Sokak cephesinde bodrum ve zemin kat pencereleri dikdörtgen taş söveli, bodrum ve zemin kat toplamı yüksekliğindeki kapı yuvarlak kemerlidir. Birinci kat pencerelerinin üçgen, ikinci ve üçüncü katınkilerin düz alınlıklı olduğu cephede, kat araları profilli silmelerle vurgulanmış, cephe, fûruşlu, dış kesimi ve inci dizisi frizli bir korniş ile bitirilmiştir. Cephenin dikkat çeken bir diğer özelliği de pilastrlardır: bunlardan zemin ve bodrum kattakiler düz, birinci kattakiler enine kesme taşlı, ikinci ve üçüncü katlar boyunca uzananlar ise yivli ve kompozit başlıklıdır (Şekil 5.311). B-bloğun Ensiz Sokak'takiyle aynı özellikleri gösteren General Yazgan Sokak cephesinde pencereler dikdörtgen söveli olup, kat araları ve cephe bitimi profilli silmelerle vurgulanmıştır. Burada da diğerleri gibi yuvarlak kemerli bir apartman kapısı vardır. B-bloğun gerek Ensiz Sokak, gerekse General Yazgan Sokak cephelerine S-kıvrımlı demir payandalarla taşınan çok sayıdaki çıkmalarla Barok bir hareket verilmiştir (Şekil 5.312). C- bloğun General Yazgan Sokağı'nın bu kısmına bakan cephesi de aynı özellikleri gösterir, fakat cephe aynı sokağın Tünel Meydanı tarafında birbiri arkasından fırlamış etkisi veren üçgen çıkmalarla iyice hareketlenir. Düzeni ve dekorasyonu ile Tünel Meydanı cephesine benzeyen (Şekil 5.313) bu cephede de basık kemerli bir apartman kapısı bulunur (Şekil 5.314). Tüm cephelerde zemin kat dükkanlara ayrılmıştır.

Pasajın iç cepheleri dış cephelerle aynı anlayışa göre düzenlenmiş, zemin kat geniş mağazalara ayrılmıştır. Tünel Meydanı ile General Yazgan Sokak arasındaki koridora karşılıklı dizilmiş olan yedişer mağazanın sınırları pilastrlar ile vurgulanmıştır. Üç kemerli Tünel Meydanı giriş açıklığının, kilit taşları vurgulanmış kemerleri arasında deforme edilmiş kompozit başlıklı pilastrlar görülür. Cephelerin üst katları A-bloğun yukarıda söz edilen Ensiz Sokak cephesiyle aynı karakterdedir, dikkati çeken tek farklı unsur, çatının ana giriş aksı üzerindeki pencerelerinin Art-Nouveau üslup özelliği gösteren süslemeleridir (Şekil 5.315). Pasajın ikinci kolu Ensiz Sokağı'na yönelir; burada kot farkından dolayı yedi basamak inilerek dökme demir pasaj kapısına varılır. Bu kol üzerindeki A- ve B-blok kapıları taş söveli,

yuvarlak alınlıklıdır; alınlıkların ortasında madalyon bezemesi görülür. Ayrıca, Ensiz Sokak'tan girince sağdaki kapının her iki yanında kompozit başlıklı birer pilastr dikkati çeker. Neo-Klasik, Neo-Rönesans, Neo-Barok ve Art-Nouveau üsluplardan ödünç alınmış unsurların birarada kullanıldığı cepheler eklektiktir, fakat başta Tünel Meydanı cephesi olmak üzere tüm cephelerde genel olarak Neo-Rönesans üslup özelliği ağır basmaktadır.

İlk yapıldığı yıllarda Tünel Pasajı'nda faaliyet gösterenler arasında *British & Foreign Bible Society* (toplam üç mağazayı işgal ediyordu); bir pasta fırını, bir moda evi, bir mücevharatçı, bir kuaför, bir ticari mümessillik, bir çiçekçi, şarap, konyak gibi alkollü içeceklerin satıldığı *Société Carmel Oriental* isimli mağaza, bir ortopedist, bir halıcı ve başta piyano olmak üzere müzik aletleri satıcısı, bir kitapçı ve bir hazır giyim mağazası bulunuyordu (*Annuaire Oriental*, 1913). Günümüzde mağazaların çoğunda antikacılar, kitap ve kırtasiyeciler faaliyet göstermektedir. Bunların yanısıra iç giyim mağazaları ile lokantalar, bir müzik aletleri mağazası ve bir de kuaför vardır. Handa ise daha çok avukat ve mimarlık büroları olduğu görülür.

Bloklarındaki apartman dairelerinin işyerine çevrilmesi dışında orjinal halinden hiçbir şey yitirmemiş olan üstü açık, T-planlı, apartmanlı geçit tipindeki Tünel Pasajı süslü cepheleriyle Tünel Meydanı'nın en dikkat çekici yapısıdır. Ayrıca, bazı mağazalarının fonksiyonundaki süreklilik de kayda değerdir.

Şekil 5.308 : Tünel Pasajı (plan krokisi)..

TÜNEL PASAJI

Şekil 5.309

Şekil 5.310

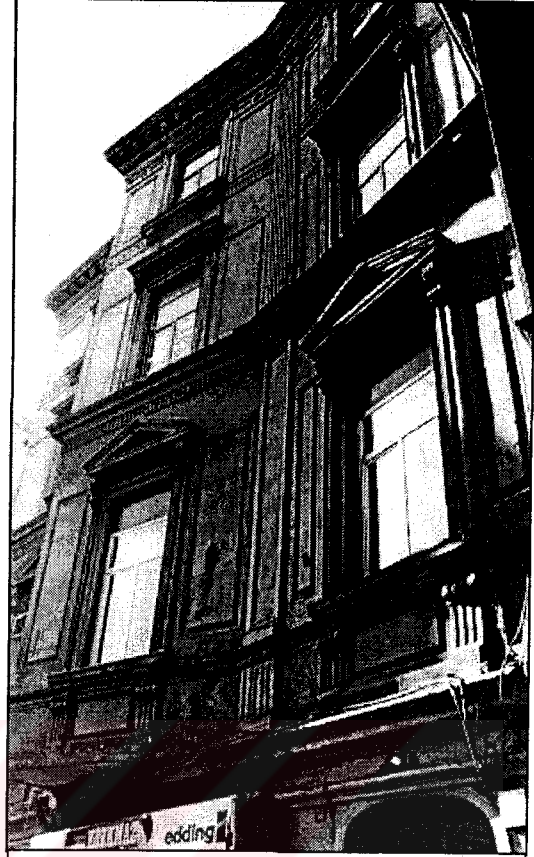
Şekil 5.311

Şekil 5.312

Şekil 5.313

Şekil 5.314

BÖLÜM 6. İSTANBUL'DAKİ 19. YÜZYIL VE SONRASI OSMANLI TİCARET HAN VE PASAJLARININ KARAKTERİSTİK ÖZELLİKLERİ

Çalışmamızın katalog bölümünün bir değerlendirmesi niteliğindeki bu bölümde, daha önce ele aldığımız 50 han ve pasajın saptadığımız karakteristik özelliklerini anlatmayı amaçladık. Eminönü ve Galata bölgelerindeki 19. yüzyıl ve sonrası Osmanlı ticaret han ve pasajlarının önce şehrin bu bölgelerine nasıl dağıldığını, sonra tek tek her iki bölgede yoğun olarak buldukları yerleri saptadığımız birinci bölüme “Şehrin Topoğrafyasındaki Yerleri” başlığını verdik. “Cadde ve Sokak Bazındaki Konumları” başlıklı ikinci alt bölümde katalogda yer alan yapıların cadde ve sokaklar üzerinde nasıl konumlanmış olduğuna, - hangilerinin bitişik nizam, köşe veya bütün bir adayı kaplayan yapılar olduğuna baktık. “Mimari Özellikleri” başlığı altında, kataloğa aldığımız han ve pasajların avlu ve kat durumu, dış ve iç cephelerindeki mimari dekorasyon, mekan düzenlenişi ve çatı örtüsüyle ilgili özelliklere ilişkin bir değerlendirme yaptık. Son alt bölümde ise “Kullanım Amaçları” başlığı altında bu yapıların orijinal veya saptayabildiğimiz en eski tarihteki fonksiyonuna ilişkin bir sınıflandırmaya yer verdik.

6.1. Şehrin topoğrafyasındaki yerleri

1904 tarihli Goad haritalarına göre Eminönü-Unkapanı-Beyazıt arasındaki bölgedeki toplam 214 hanın yaklaşık 136'sı 19. yüzyıl hanıdır. Bugün ancak yaklaşık 70'i ayakta olan bu hanların bir çoğu 1956-59 arasındaki imar hareketleri sırasında yıktırılmıştır.

Goad haritalarından yola çıkarak düzenlenmiş olan Eminönü Bölgesi'ndeki 19. yüzyıl hanları listesinden (bkz., Ek A) anlaşılacağı üzere bu bölgede 19. yüzyıl hanlarının en yoğun olarak bulunduğu sokaklar sırasıyla şunlardır; Mahmud Paşa Yokuşu (11 han), Sirkeci Aşir Efendi Caddesi (Aşir Efendi Kütüphanesi Sokak) (10 han), Sirkeci Mimar Kemalettin Caddesi (Demirkapı Caddesi) (7 han), Eminönü Tahtakale Mahallesi Marpuççular Caddesi (6 han), Sirkeci Hobyar Mahallesi Hoca Hanı Sokak (5 han), Eminönü Tahtakale Caddesi (4 han), Eminönü Rüstem Paşa Mahallesi Asmaaltı Caddesi (beş han), Eminönü Taya Hatun Mahallesi Tarakçılar Sokak (beş han), Sirkeci Hobyar Mahallesi Yeni Postahane Caddesi (Şehinşahi

Pehlevi veya Meydanlık Sokak) (4 han), Fincancılar Sokak (üç han). Bu çalışmanın kataloğunda yer alan hanların genel olarak 19. yüzyıl hanlarının yoğun olduğu cadde ve sokaklara dağılımı şöyledir: Mahmutpaşa Yokuşu (üç han), Fincancılar Sokak (üç han), Aşir Efendi Caddesi (iki han), Hoca Hanı Sokak (iki han), Mimar Kemalettin Caddesi (bir han), Marpuççular Caddesi (bir han), Tarakçılar Sokak'tadır (bir han). 19. yüzyıl hanlarının en yoğun olduğu caddelerden Aşir Efendi Caddesi'nde 20. yüzyıl başında yapılmış bir çok han vardır, ki bunlardan biri bu çalışmanın kataloğunda yer alan Dilsizzade Han'dır.

Galata bölgesindeki hanların hemen hepsi 19. yüzyıl ve sonrasında yapılmıştır. Yine Goad sigorta haritalarından yararlanarak hazırlanmış olan 19. yüzyıl hanları listesinde (bkz.Ek B) 117 hanın adı geçer ve bunlardan sadece 32'si ayakta kalmıştır. Bu bölgede hanların en yoğun olarak bulunduğu cadde ve sokaklar şunlardır: başta Bankalar Caddesi (Voyvoda Caddesi) (14 han) ve etrafındaki Billur Sokak (11 han), Teğmen Hüseyin Sofu Sokak (Mertebany) (dokuz han), Fermeleciler Sokak (yedi han), Perşembe Pazarı Caddesi (dört han), Perçemli Sokak (Zulfarissa) (beş han); Bankalar Caddesi'ne paralel Tersane Caddesi (Yorgancılar Caddesi) (beş han), Kürekçiler Sokak (dört han). Bunlardan Kürekçiler Sokak artık yoktur ve diğer sokaklardaki hanların büyük bölümü yıkılmıştır. Karaköy ve Tophane arasındaki Gümrük Sokak (sekiz han), Kemankeş Caddesi (Kara Mustafa Sokak) (yedi han), Necati Bey Caddesi (Grand Rue De Galata) (beş han), Mumhane Caddesi (Kılıç Ali Paşa) (beş han), Karantina Sokak (dört han), Havyar Han Sokak (dört han), Eski Şarap İskelesi Sokak (dört han) 19. yüzyıl hanlarının yoğun olarak bulunduğu diğer sokak ve caddelerdir. İstiklal Caddesi'nde hiç han yoktur; sadece pasaj ve apartmanlar vardır. Bu çalışmanın kataloğunda yer alan hanların, Galata bölgesindeki 19. yüzyıl hanlarının yoğun olduğu cadde ve sokaklara dağılımı şöyledir: Bankalar Caddesi (dört han), Billur Sokak (bir han), Teğmen Hüseyin Sofu Sokak (bir han), Perşembe Pazarı Caddesi (bir han), Tersane Caddesi (iki han), Gümrük Sokak (üç han), Mumhane Caddesi (bir han), Karantina Sokak (bir han), Eski Şarap İskelesi Sokak (iki han). 20. yüzyıl başında yapılmış hanlardan Tütün Han ve Generali Han da hanların yoğun olarak bulunduğu Bankalar Caddesi, Gümrük Han Kemankeş Caddesi üzerindedir.

Pasajların çoğu İstiklal Caddesi (Grand Rue De Pera) ile Meşrutiyet Caddesi (Petit Champs) üzerindedir: İstiklal Caddesi üzerindeki dokuz 19. yüzyıl pasajının üçü yıkılmıştır (Rumeli, Çiçek, Hazzopulo, Halep, Şark, Tünel, Karlman, Patterson, Galatasaray Pasajları; son üçü yıkılmıştır). Meşrutiyet Caddesine açılan beş pasajın hepsi ayaktadır (Avrupa Pasajı, Lorando, Fresko, Dandria, Frederici Pasajları). Yıkılmış olan Krepen Pasajı, Meşrutiyet Caddesi'ni kesen Hamalbaşı Caddesi'ne açılırdı. İstiklal Caddesi'nde ayrıca 20. yüzyılın ilk çeyreğinde yapılmış üç pasaj daha vardır (Aznavur, Suriye, Elhamra Pasajları).

6.2. Cadde ve Sokak Bazında Konumları

Bu çalışmanın katalogunda yer alan hanların 12'si iki sokağın kesiştiği yerde konumlanmış iki cepheli köşe binalardır: Karaköy'deki Ada Han, Eminönü'ndeki Dikranyan Han böyle yapılarıdır. Galata'daki Bahtiyar Han ve Vefai Han gibi toplam beş han yanları bitişik nizam, önü ve arkası açık olacak şekilde konumlanmışlardır. Eminönü'ndeki Kuveloğlu Han, Galata'daki Zincirli Han ve Karaköy'deki Küçük Cedit Han'ın içinde olduğu toplam sekiz han bir yapı adasının ucunda yer alan üç tarafı açık hanlardır. Karaköy'deki Büyük Balıklı Han, Gümrük Han, Eminönü'ndeki İstanbul Yeni Çarşı gibi örnekler bütün bir yapı adasını kaplayacak şekilde inşa edilmiş dört cepheli ve çok girişli yapılarıdır. 12 han bitişik nizamda inşa edilmiş olup tek cephelidir: Örneğin, Eminönü'ndeki Kayseri Han ile Büyük Abud Efendi Han böyledir. Ancak, bu tezin kataloguna görece büyük hanlar dahil edildiğinden katalogdaki pek çok hanın köşe veya en az iki cepheli bina olması normaldir, bir diğer deyişle kataloga alınmamış hanların çoğu nispeten küçük ve tek cephelidir. Ayrıca, bazı hanların bir veya iki cephesinin önüne bina yapıldığı anlaşılıyor, örneğin Gül Kamondo Han, ilk zamanlar bütün bir adayı kaplayan dört tarafı açık bir binayken, sonradan yapılan inşaatlar Tersane Caddesi cephesini kapatmıştır. Pasajlar ise iki, nadiren ikiden fazla sokak arasında inşa edilmiş olup en az iki kapılıdır, bunlardan Tünel Pasajı bütün bir yapı adasını işgal etmektedir.

Eminönü'ndeki 19. yüzyıl ve sonrası hanlarının çoğu Mahmut Paşa Yokuşu, Aşir Efendi Caddesi veya Mimar Kemalettin Caddesi gibi geniş caddeler üzerindedir. Galata ve Karaköy'ün iki önemli caddesi olan Voyvoda ve Kemankeş Caddeleri'nde de bu dönem hanlarının yoğunluğu yüksek olmakla beraber, dar sokaklarda da en az geniş caddelerdeki kadar yoğun 19. yüzyıl ve sonrasında yapılmış han vardır. Pasaj ve geçitlerin ise hemen hepsinin en az bir kapısı işlek bir cadde üzerindedir, genellikle ikinci kapı, varsa üçüncü ve dördüncü kapılar daha az önemli bir sokağa veya caddeye açılır.

6.3. Mimari Özellikleri

Bu bölümde, katalogda yer alan yapıların dış ve iç cephelerinin mimari dekorasyonu, avlu ve kat durumu, çatı örtüsü ve mekan düzenlemesinin karakteristik özellikleri irdelenmiştir.

Ayrıntılı olarak incelediğimiz han ve pasajların çoğu 19. yüzyıl sonunda yapılmış olduğundan, cepheleri bu dönemin İstanbul'unda yaygın olan eklektik üslupun özelliklerini yansıtır. Örneğin İstiklal Caddesi'ne açılan ayakta kalmış pasajlardan Rumeli Geçidi (1894), Suriye Pasajı (1908), Şark Aynalı Pasaj, Tünel Pasajı'nın (1885) dış cepheleri Neo-Rönesans ağırlıklı eklektiktir, iç cepheleri ise ya yine Neo-Rönesans ağırlıklı Eklektik (Tünel Pasajı), ya da Neo-Rönesans'tır (Şark Aynalı

Pasaj/ 1864 öncesi). Nispeten daha eski tarihli pasajlardan Avrupa Pasajı (1874), Fransız Geçidi (1860), Hazzopulo Pasajı'nın (1871) dış cepheleri Neo-Klasik'tir. Hazzopulo Geçidi'nin iç cepheleri Neo-Klasik ve Neo-Barok ağırlıklı eklektik, diğerlerinininki dış cepheleri gibidir. 1920'lerde yapılmış Elhamra Pasajı'nın cephesi ise eklektik olmakla beraber birinci Ulusal Mimari akımın etkisi ağır basar. Saydığımız pasajlardan Avrupa ve Suriye Pasajı dışındakilerin üzeri açıktır. Eminönü Bölgesi'ndeki pasajlar da (İstanbul Yeni Çarşı, Hacopulo, Passage Tokatlıyan) 19. yüzyıl sonunda yapılmış olmakla beraber Neo-Klasik cephelere sahiptirler, tümünün üzeri cam çatı ile örtülüdür. Ayrıca şunu da eklemek gerekir ki, söz konusu han ve pasajlar çoğunlukla üzeri sıvalı tuğla yığma binalardır, sıva üzerine özellikle rölyefik bezeme yapmak oldukça kolay olduğundan, söz konusu yapıların cephelerinde böyle bezemeler yaygındır.

19. yüzyıl sonunda yapılmış hanlar da pasajlar gibi Neo-Klasik veya Neo-Rönesans ağırlıklı eklektiktir : Büro hanlarından Dikranyan Han, Kayseri Han, Kuveloğlu Han, Mahmudiye Han, Balcı Han, Vefai Han, Voyvoda Han böyle hanlardır. Büyük Abud Efendi Han, Dilsizzade Han, Caferiye Han, Ömer Abed Han, Çeçeyan Han Neo-Barok ağırlıklı eklektik bir cepheye sahiptir. Alalemcıyan Han ve Generali Han'ın cephesi eklektiktir, fakat herhangi bir üslupun etkisi diğerlerinden fazla değildir. Abed Han, Çituri Han, Bereket Han, Liman Ticaret Han ve Ada Han'ın cephesi Neo-Rönesanstır. Melek Han, Kuto Han, Küçük Balıklı Han Neo-Klasik'tir. Yüzyıl dönümü veya 20. yüzyıl başında yapılmış hanların cephelerinde ise 1904'de yapılmış olan Fesci Başı El Katib Han, 1913 tarihli Roman Han, 1912 tarihli Kurukahveci Han ve 1910-1911 tarihli Gümrük Han'da görüldüğü gibi Art-Nouveau etkisi ağır basar. Yüzyıl başına ait hanlardan Tütün Han'ın cephesi ise Birinci Ulusal Mimarlık akımının örneklerindedir. Bazı hanların cepheleri özgündür, herhangi bir üslup adı ile tanımlanmaları güçtür, Karaköy Küçük Cedid Han, Bahtiyar Han böyle hanlardandır.

Klasik Osmanlı hanlarından Büro hanlarına geçiş aşamasının örnekleri diyebileceğimiz Büyük Ticaret, Ticaret, Kuyumcular, Zincirli, Gül Kamondo, Büyük Balıklı, Yusufyan ve Giritli Mustafa Paşa Han'ların cephesi klasik Osmanlı hanlarını andırır: Son derece sade cephelerin tek süsü taş söveli, düz atkılı, yuvarlak veya basık kemerli pencereler ile kat aralarındaki taş silmelerdir. Cepheler kesme taş kaplı (Büyük Ticaret Han, Kuyumcular Han, Zincirli Han, Ticaret Han) veya sıvalıdır (Giritli Mustafa Paşa Han, Yusufyan Han, Gül Kamondo Han, Büyük Balıklı.Han).

18. yüzyıldan itibaren artan yer sıkışıklığının yol açtığı parsel yamukluğu ve yol durumu nedeniyle dik açılardan oluşan, düzgün plana sahip han çok azdır: Karaköy'deki Gümrük, Büyük Balıklı Han, Galata'daki Generali, Tütün, Bereket

Han, Eminönü'deki Balcı, Kayseri Han diğerlerinden farklı olarak oldukça düzgün dikdörtgen plana sahip yapılardır. Yamuk parsel üzerindeki pek çok hanın üst katlarında planı düzelden, taş konsolların taşıdığı çıkmalar yapılmıştır.

Büro hanlarını mekan düzeni bakımından avlulu ve avlusuz olmak üzere iki temel gruba ayırmak mümkündür; avlulu hanlar içinde galerili ve koridorlu olmak üzere iki alt grup, avlusuz olanlarda da odaların koridora, bir ışıklığın etrafını çeviren galeriye veya apartmanlarda olduğu gibi merdiven sahanlığına veya bir hole açıldığı yine iki alt grup gözlenir. Avlusuz hanlarda, hol veya merdiven sahanlığının üstünde genellikle bir ışıklık yer alır. Büro hanlarında revak yoktur. Eminönü bölgesinin katalogda yer alan 19. yüzyıl büro hanlarının Balcı Han hariç hepsi avluludur ve tümünde avlunun üstü cam-demir çatı ile örtülüdür. Avlusuz dört han vardır, ki bunların üçü 20. yüzyıl başında yapılmıştır: bunlardan Fesci Baş El Katib Han'da odalar birinci katta merdiven sahanlığına, ikinci katta koridora açılır. Odalar, Dilsizzade Han'da ışıklığın etrafını çeviren galeriye; Alalemcıyan Han'da ise galeriye ve koridora açılır. Odaların koridora açıldığı bir başka avlusuz han olan Balcı Han daha önce belirtildiği gibi bir 19. yüzyıl yapısıdır. Galata bölgesi avlulu hanların avlusuzlara oranı bakımından bambaşka bir tablo çizer: Eminönü bölgesinin aksine buradaki büro hanlarının hemen hepsi avlusuzdur. Avlulu tek büro hanı Abed Han'dır, ki bu handa odalar kapalı koridorlara açılır. Galata bölgesindeki avlusuz büro hanlarından özellikle 19. yüzyıl ve yüzyıl dönümüne tarihlenenlerin parselde kapladığı alan oldukça küçüktür. Generali, Gümrük ve Tütün Han gibi avlusuz 20. yüzyıl hanları ise oldukça büyük bir alan kaplar. Galata'daki avlusuz hanlardan Çeçeyan Han, Melek Han, Çituri Han, Liman Ticaret Han, Karaköy Küçük Cedid Han, Kuto Han ve Roman Han'da odalar apartmanlarda olduğu gibi merdiven sahanlığına veya hollere açılır. Bereket Han, Ada Han, Voyvoda Han, Vefai Han, Bahtiyar Han, Generali Han ve Gümrük Han'da odalar koridorlar üzerine dizilmişlerdir. Tütün Han'da ise odalar ortadaki ışıklığı çeviren galeriye açılır. Her iki bölgedeki hanların bir kısmının zemin kat dükkanları avluya, avluyla girişi bağlayan geçide ve/veya sokağa açılır. Örneğin, Eminönü bölgesindeki Büyük Abud Efendi Han, Kayseri Han, Kuveloğlu Han, Balcı Han, Hacopulo Han, Kurukahveci Han, Mahmudiye Han, Yusufyan Han; Galata bölgesindeki Melek Han, Ada Han, Abed Han, Roman Han, Voyvoda Han. Eminönü bölgesindeki çoğunlukla yüzyıl dönümünde veya 20. yüzyıl başında yapılmış hanların zemin kat dükkanları sadece sokağa açılır: Dikranyan Han, Fesci Baş El Katib Han, Alalemcıyan Han, Dilsizzade Han'da bu özellik görülür. Galata bölgesindeki 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başına tarihlenen hanların çoğunun zemin katı sadece sokağa açılan dükkanlara ayrılmıştır: Çituri Han, Kuto Han, Çeçeyan Han, Liman Ticaret Han, Bereket Han, Karaköy Küçük Cedid Han, Vefai Han, Bahtiyar Han, Gümrük Han, Tütün Han böyle hanlardandır. Gerek Eminönü, gerekse Galata bölgesindeki geçiş hanlarının tümü

avluludur. Bunlardan sadece Küçük Balıklı Han ve Caferiye Han'ın avlusunun üstü açıktır, Giritli Mustafa Paşa Han'ın orijinalde açık avlulu olduğu literatürde belirtilmiştir, diğerleri kapalı avluludur. Gül Kamondo, Ticaret, Büyük Balıklı, Kuyumcular, Giritli Mustafa Paşa, Yusufyan Han gibi geçiş hanlarında odalar katlarda revaklara, yine geçiş hanlarından Caferiye Han'da odalar katlarda revak veya koridorlara, Büyük Ticaret Han ve Küçük Balıklı Han'ın tüm katlarında odalar doğrudan merdiven sahanlığına veya koridorlara açılır. Geçiş hanlarının tümünde zemin kat dükkanları avluya ve/veya sokağa açılır. 19. yüzyıl klasik Osmanlı ticaret hanlarından Büyük Yıldız Han'ın mekanları büyük açık avlu etrafında düzenlenmiştir, zemin kat dükkanları avluya veya sokağa, katlardaki odalar revaklara açılır.

İncelediğimiz yapılardan Eminönü bölgesindekilerin 10'u üç katlı, beşi dört katlı, sadece Balcı Han beş katlıdır. Hamdi Bey Geçidi ve Dikranyan Han'ın iki farklı cephesindeki kat sayısı farklıdır: adı geçen her iki han üç ila dört katlıdır. Galata bölgesinde incelediğimiz hanlardan sadece Zincirli Han iki katlı, diğerlerinin üçü üç katlı, 12'si dört katlı, altısı beş katlıdır. Liman Ticaret Han'ın bloklarından biri üç, diğeri dört katlıdır. Bu bölgedeki pasajları çeviren apartman blokları en az dört katlıdır (Tünel, Şark Aynalı, Fresko, Suriye, Rumeli Pasajları). 20. yüzyıl yapısı olan Elhamra pasajı altı katlıdır. Halbuki 1860 tarihli Fransız Geçidi üç, 1874 tarihli Avrupa Pasajı iki katlı, 1871 tarihli Hazzopulo geçidinin apartmanları iki ila dört katlıdır. Buradan anlaşılıyor ki zamanla Beyoğlu'nda yer darlığı artmış ve binalar giderek yükselmiştir. Her iki bölgede incelediğimiz yapıların kat durumu 19. yüzyılda bu bölgelerde hüküm süren yer sıklığı hakkında fikir vermektedir: verilere göre genel olarak her iki bölgede de yer sıklığı artmıştır. Ayrıca, her iki bölgede de geçiş hanlarının kat sayısı büro hanlarına göre nispeten azdır. Dikkati çeken bir başka husus da 20. yüzyıl başında yapılmış hanların en az dört, çoğunlukla daha çok katlı olmasıdır. İncelediğimiz han ve pasajların hemen hemen hepsinin çoğunlukla depo veya kömürlük işlevi gören bodrum katı, birçoğunun aynı zamanda çatı katı vardır: Fesci Başlı El Katib Han, Kayseri Han, Suriye Pasajı, Ömer Abed Han çatı katı olan yapılarıdır.

Kareye yakın dikdörtgen planlı hanların birçoğunun çatısı dört yana eğimlidir, bunlardan iç avlusu veya ortasında aydınlık boşluğu olanların cam çatısı dört yana eğimli, geri kalan çatı örtüsü iki yana eğimlidir; örneğin Kayseri Han, Dilsizzade Han, Mahmudiye Han, Giritli Mustafa Paşa Han, Dikranyan Han, Büyük Abud Efendi Han, Kuveloğlu Han, Büyük Balıklı Han böyledir. Abed Han, Gül Kamondo Han, Kuyumcular Han gibi dar-uzun dikdörtgen bir plana sahip hanların iç avlusu ve Avrupa Pasajı, İstanbul Yeni Çarşı, Hamdi Bey Geçidi, Eminönü Hacıopulo Han, Suriye Pasajı, Elhamra Pasajı, Fresko Pasajı gibi pasajların da geçit kısmının üzeri iki yana eğimli cam bir çatı ile örtülüdür, bu yapıların geri kalan kısmının çatısı da

genellikle iki yana eğimlidir. Tünel Pasajı, Rumeli Geçidi, Ömer Abed Han, Alalemciyan Han gibi 19. yüzyılın sonuna tarihlenen pasaj ve hanlar, aynı yüzyılda Avrupa'da yaygın olduğu gibi mansard çatı ile örtülüdür. Kapalı kısımların çatıları ahşap strüktürlü olup tuğla kaplıdır.

Giritli Mustafa Paşa, Hacıpulo, Büyük Ticaret, Kuyumcular Han hariç yukarıda bahsedilen hanların tümünde zemin katın üstündeki mekanlar bir ara kapıyla birbirleriyle bağlantılıdır. Zamanında, büro hanlarında yaygın olarak tek tek odaların yanısıra, katlar kiraya veriliyordu, böylelikle bir katın tümünü tek bir şirket kullanabiliyor ve odalar arasında bağlantı bulunması yatay sirkülasyonu kolaylaştırıyordu. Söz konusu hanların zemin kat mekanları daha çok mağaza veya dükkanlara ayrıldığından aralarda geçme yoktur, dükkanların mekan genişlemesi yatay değil, bağımsız merdivenlerle daha çok dikey yönde olmuştur: Büyük Ticaret Han, Giritli Mustafa Paşa Han, Yusufyan Han, Hacıpulo Han ve Kuyumcular Han'da bu özelliği gösteren zemin kat dükkanları vardır.

Pasajlar daha çok perakende ticaret için düşünüldüğünden, dükkanlar arasında geçiş yoktur. Gerek apartman işlevi gören bloklarla çevrili Beyoğlu pasajları, gerekse han işlevi gören yapı bloklarını birleştiren Eminönü bölgesi pasajları, gerekse Avrupa Pasajı ve Fransız Geçidi'ndeki dükkanlar böyledir.

Geçiş hanları diye nitelendirdiğimiz hanlar dışındaki tüm han ve pasajların döşemesi demir putrelli volta döşeme veya demir karkaslıdır. İstisnai olarak geçiş hanlarından Caferiye ve Büyük Balıklı Han'ın tüm döşemeleri demir putrellidir. Yine geçiş hanlarından Büyük Ticaret, Zincirli, Ticaret, Yusufyan, Kuyumcular hanların döşemeleri bazı katlarda klasik Osmanlı hanlarında olduğu gibi tonozlu, diğerlerinde demir putrelli volta döşemedir. Giritli Mustafa Paşa Han, Gül Kamondo Han'ın ise tüm döşemeleri tonozludur. Geçiş hanlarının tavan yüksekliği klasik Osmanlı hanlarınınkinden daha azdır. Büro hanlarının tavan yüksekliği ise nadiren üç metreyi geçer ve hiçbir zaman klasik Osmanlı hanlarının yer yer beş metreyi bulan tavan yüksekliğine ulaşmaz.

Gerek geçiş hanları, gerekse büro hanlarında ve pasajlarda odaların yer döşemesi genellikle ahşaptır, geçiş hanlarından Zincirli Han'ın odaları tuğla döşelidir. Büro hanlarının avlu, merdiven ve koridor döşemesi çini, geçiş hanlarınınki ise çoğunlukla blok mermerdir. Ayrıca, Eminönü'ndeki İstanbul Yeni Çarşı, Hamdi Bey Geçidi, Hacıpulo Geçidi ile Karaköy'deki Ada Han ve Gül Kamondo Han'da galeri ve revakların karşılıklı koridorlarının demir ızgara ile bağlandığı görülür.

İncelediğimiz han ve pasajlara dikdörtgen taş söveli veya kemerli ve taş söveli açıklıklardan girilir. Giriş geçidi bazı geçiş hanlarında tonozlu diğerlerinde demir putrelli volta döşemedir. Kapı kanatları demirdir, bazılarının üzerinde demir alınlık

vardır. Oda kapıları da çoğunlukla dikdörtgen taş söveli, içeriden demir, dışarıdan cam-ahşap kanatlıdır. Alalemciyan, Voyvoda, Vefai, Zincirli, Ömer Abed Han'ın oda kapıları dışarıdan demir, içeriden cam-ahşap kanatlıdır. Klasik Osmanlı ticaret hanlarından Büyük Yıldız Han ve geçiş hanlarından Büyük Ticaret Han, Giritli Mustafa Paşa Han ve Yusufyan Han'ın oda kapıları sadece demir kanatlıdır. Geçiş hanlarının oda kapıları genellikle içeriden basık kemerlidir. Pencereler ise büro hanları ve pasajlarda içeriden düz atkılı veya basık kemerli, dışarıdan ise düz atkılı, kemerli veya alınlıklıdır. Fransız balkonlu pencereler de Avrupa mimarisinden alınmış dekoratif unsurlarla bezeli cephesi olan han ve pasajlarda yaygın olarak kullanılmıştır. Geçiş hanlarının pencereleri ise dışarıdan dikdörtgen taş söveli veya kemerli ve taş söveli, içeriden basık kemerli veya düz atkılıdır. Dikkatimizi çeken bir başka özellik, Kurukahveci Han, Alalemciyan Han, Roman Han gibi 20. yüzyılın başında yapılmış hanların pencerelerinin nispeten büyük, genellikle düz atkılı ve buldukları duvarla aynı düzlemde oluşudur.

Katalogda yer alan yapıların çok azının mimarını saptamış bulunuyoruz; yine de han ve pasajların mimarlarının etnik kökeni hakkında fikir edinmemiz mümkün olmuştur: mimarını saptadığımız sekiz hanın üçü Ermeni-, diğer üçü Rum asıllı, biri İtalyan, bir diğeri Fransız asıllı levanten mimarlarca yapılmıştır. Ancak, 19. yüzyılda mimarlık mesleğinin daha çok azınlık ve başta İtalyan ve Fransız asıllı olmak üzere Avrupalı mimarların elinde olduğu bilindiğinden mimarını saptayamadığımız diğer yapıların mimarlarının da bu gruplara mensup olduğunu tahmin edebiliriz. Katalogda yer alan binaları yaptıranlar hakkında ise biraz daha fazla veri elde etmemiz mümkün olmuştur. Bu verilere göre, incelediğimiz han ve pasajları yaptıranların beşi Rum-, yedisi Ermeni, ikisi Musevi asıllı azınlık mensubu, 10'u Türk-Müslüman, ikisi levanten, biri Acemdir. Yaptırınını saptayabildiğimiz yapıların geri kalanının ikisi Rum Hastanesi Vakfı, üçü yabancı şirketler, biri bir Osmanlı şirketince yaptırılmıştır. Eminönü bölgesinde incelediğimiz han ve pasajların hemen hepsinin Ermeni ve Türk asıllı Osmanlı vatandaşları tarafından birinci sırada Ermeni, ikinci sırada da Rum asıllı mimarlara yaptırılmış olması dikkat çeken bir başka husustur. Özellikle Aşır Efendi Caddesi'ndeki hanların hemen hemen tümünün yüzyıl dönümünde Ermeni asıllı azınlık mensuplarınca, yine aynı cemaat içindeki mimarlara yaptırılmış olması göze çarpmaktadır. Galata bölgesindekilerin ise yaptıranları Rum, Türk, levanten, Avrupalı şahıs ve şirketler, mimarları ise Rum asıllı azınlık mensubu, Avrupalı ve levanten olmak üzere karışık bir tablo çizmektedir.

6.4. Kullanım amaçları

İstanbul'daki 19. yüzyıl ve sonrası Osmanlı ticaret hanları daha önceki yüzyıllardakinden farklı olarak daha çok büro olarak ya da çeşitli malların satıldığı veya hizmetlerin verildiği yerler olarak kullanılıyordu. Halbuki, 19. yüzyıldan önce

klasik Osmanlı ticaret hanlarının bazıları çeşitli malların imalat ve satışının yapıldığı, depolandığı ve büroların bulunduğu yerlerdi. Bir kısmı da Osmanlı İmparatorluğu'nun eyaletleri veya yabancı ülkelerden getirilen belli malların indirildiği, depolandığı ve tüccarlara dağılımının yapıldığı, aynı zamanda satıldığı yerlerdi. Örneğin kumaş ithalatçısı tüccarların ithal ettikleri kumaşları bu mal için öngörülmuş handan başka bir yere indirmeleri yasaktı. Çalışmamızın kataloğunda yer alan hanlarda icra edilen mesleklere, faaliyet gösteren meslek erbabı veya kurumlara baktığımızda daha çok çeşitli malların alım ve satımıyla uğraşan tüccarlar, yine çeşitli malların ithalat ve ihracatında aracılık yapan komisyoncular, acentalık veya şube bazında yabancı sigorta şirketleri, yine acenta bazında yabancı gemicilik ve denizcilik şirketleri, bankerler, manifaturacılar, avukatlar, yabancı banka şubeleri, yabancı posta kuruluşları, terzi ve konfeksiyoncular, tuhafiyeciler, mimar, mühendis, sarraf ve genellikle yabancı sermayeli madencilik şirketleri ve çeşitli alanlarda faaliyet gösteren yabancı şirketlerin Türkiye temsilciliklerine rastlıyoruz. Geçiş hanlarına bakıldığında, büro hanlarından farklı olarak buralarda büyük yabancı şirketlerin temsilcilikleri, acenta veya şubelerinin, banka şubelerinin, mimar ve mühendislerin nispeten az olduğu, Büyük Balıklı Han'da iç çamaşırı, Büyük Ticaret Han'da fes imalatı gibi bazıları büro hanlarından farklı olarak imalat da yapıldığı veya hırdavatçı ve matbaacı gibi büro hanlarında rastlamadığımız meslek erbabının varlığı göze çarpıyor. Eminönü ve Galata bölgeleri arasında bir karşılaştırma yapmak gerekirse: Eminönü bölgesindeki hanlarda tüccar ve komisyoncuların yanısıra daha çok manifaturacıların, daha sonra terzi, konfeksiyoncu ve tuhafiyecilerin, bankerlerin, avukatların faaliyet gösterdiği; sigorta, gemicilik, denizcilik acentalarının, büyük yabancı şirketlerin Türkiye temsilciliklerinin, bankaların, madencilik şirketlerinin, mimar ve mühendislerin Galata bölgesindeki hanlara oranla çok az olduğu veya hiç olmadığı dikkati çekiyor. Galata bölgesindeki hanlarda ise yine ağırlıklı tüccar ve komisyoncuların olduğu, fakat bunların hemen arkasından sigortacıların, deniz ve gemicilik acentalarının, yabancı banka şubeleriyle, yabancı şirketlerin Türkiye temsilciliklerinin, banker, avukat, mimar, mühendis, madencilik şirketleri ve yabancı posta kuruluşlarının geldiği, hiç manifaturacı, tuhafiyeci ve halı tüccarı olmadığı, terzi ve konfeksiyonculara ise sadece Abed Han'da rastlandığı görülüyor.

Pasajlarda ise, özellikle şehrin meskun semtlerinden Beyoğlu'ndakilerde geçmişte daha çok halı, mücevharat gibi lüks tüketim mallarının yanısıra ayakkabı, şapka, müzik aletleri satan dükkanlar, tuhafiyeci, kuaför, terzi, şapkacı, moda evi, kitapçı, restaurant ve cafelerin bulunduğu dikkat çekiyor. Örneğin, Beyoğlu pasajlarının hemen hepsinde bir kuaför, halıcı, tuhafiyeci, ayakkabıcı, birçoğunda ise kitapçı, müzik aletleri veya müzikle ilgili bir dükkan, restaurant, café, veya muhallebici dükkanı olduğu göze çarpıyor. Liman bölgesindeki Fransız Geçidi'ndeki dükkanlar

ise tamamen farklı işlevlere sahipti: burada denizcilik şirketi, un, bira, şarap, likör tüccarları, komisyoncuların yanısıra bir de Krupp firmasının ticari mümessilliği faaliyet gösteriyordu. Eminönü pasajlarından İstanbul Yeni Çarşı'nın kullanım amacı Beyoğlu pasajlarıyla benzerlik içindeydi: Avrupa pasajlarında olduğu gibi hemen hemen sadece lüks tüketim mallarının arz edildiği bu pasajda sanat ürünleri, Bursa kumaşı, kristal ve gümüş eşya, dantel satılan dükkanlar ve bir ayakkabıcının yanısıra beş halıcı bulunuyordu. Eminönündeki diğer iki pasaj veya pasajlı hanın fonksiyonu, genel olarak bu bölgedeki büro hanlarınınkinden farklı değildi.

Gerek han, gerekse pasajlarla ilgili dikkat çeken bir başka husus buralarda faaliyet gösterenlerin çoğunlukla gayri-müslim azınlık mensubu veya Avrupalı oluşudur. İncelediğimiz ticaret yıllıklarında genel olarak gerek Eminönü, gerekse Galata bölgesindeki han ve pasaj sakinlerine ilişkin kayıtlarda çok az Müslüman-Türk ismine rastlanmıştır, ancak yine de Eminönü bölgesindeki ticaret erbabı içinde Müslüman-Türk sayısı Galata bölgesine göre bariz bir biçimde daha fazladır; isimlerden Galata bölgesinin ticaret hayatında Müslüman-Türkler'in oynadığı rolün yok denecek kadar az olduğu anlaşılıyor.

SONUÇ

İstanbul'daki 19. yüzyıl ve sonrası Osmanlı ticaret han ve pasajlarını stil ve fonksiyon bakımından incelediğimiz bu çalışma sonucunda oldukça ilginç bulgulara varılmıştır: Herşeyden önce belirtmek gerekir ki batılılaşmanın yoğun etkisi han mimarisine ancak 19. yüzyıl ortalarından itibaren, yani oldukça geç yansımıştır. Halbuki köşk ve saray mimarisinde batı etkisi daha 18. yüzyılda, önce mimari dekorasyonda, sonra, kitle, hacim ve planlarda görülmeye başlamıştır. Büyük Yeni Han (18. yüzyıl) ve Büyük Yıldız Han (19. yüzyıl başı) gibi batılılaşma döneminde yapılmış olan klasik Osmanlı ticaret hanlarının mimari dekorasyon ve kitle özelliklerinde batı etkisi görülür, ancak, han mimarisinde köklü değişim 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlar.

Büro hanlarının ortaya çıkışı

Klasik Osmanlı Ticaret Hanları'ndan Büro Hanları'na geçiş olarak tanımladığımız bu değişim, Osmanlı ekonomisinin kapitalist dünya ekonomisine entegrasyonu sürecinde 1838 ve sonrasında Avrupalılar'la yapılan ticari anlaşmalar sonucu, İstanbul'un ticaret ve yatırım yapmak üzere yabancı akınına uğramasıyla doğrudan bağlantılıdır. Yabancılarla birlikte, azınlıklar da Avrupa ülkelerinden birinin vatandaşlığına geçmek veya himayesine girmek suretiyle Avrupalılar'a tanınan ticari imtiyazlardan faydalanmışlardır. Bu girişimciler, bankerlikten, gemi acentalığı, demiryolu, sigorta şirketi mümessilliğine kadar birçok alanda faaliyet göstermişler, bu dönemde İstanbul'da bir çok şirket kurulmuştur; bir başka deyişle Osmanlı İmparatorluğu'nda şirketleşmenin başlaması bu döneme rastlar. Bunun yanı sıra, batı ülkeleriyle artan ilişkiler sonucu tüketim malları kalemleri çeşit ve hacim olarak fazlalaşmış, böylelikle çeşitli malların komisyonculuğunu yapanlarla, ithalat ve ihracatçı tüccarların sayısında büyük artış gözlenmiştir. Bütün bu gelişmeler zamanına göre modern, batılı, büro olarak kullanılabilir işyerleri gereksinimini de beraberinde getirmiş, böylece -teknolojik ilerlemenin de yeni gelişmelerle atbaşı gitmesi sayesinde yine "han" olarak tabir edilen, oda oda veya kat kat kiraya verilen, ya da tek bir şirketin kullanımı için düşünülen işyerleri Haliç'in her iki yakasının ticaret merkezlerinde büyük bir hızla yapılmıştır.

19. yüzyılın han mimarisi ve fonksiyonlarına getirdiği yenilikler

Büro hanlarında görüldüğü gibi cephelerin bezenmesi Osmanlı han mimarisi için yenidir ve içe dönük yapılar olan hanların dışa açılmasıdır, sıvanan yığma tuğla duvarlar üzerine rölyefik bezeme yapmak nispeten kolay olduğundan cephelerin bezenmesinde değişen malzemenin katkısı büyük olmuştur. Dışa açılmanın bir diğer belirtisi de güvenlik sebebiyle sokağa kapalı olan zemin katların, -değişen ekonominin tüketime yönelik arz modeline uygun olarak-, artık kapı ve pencerelerle sokağa açılmasıdır. Belirtildiği gibi, özellikle avlulu büro hanlarında mekan anlayışında çok fazla değişiklik olmamış, sadece arsa değerlerinin artması ve sıkışıklık sebebiyle nispeten küçük ve yüksek hanlar yapılmıştır. Bunun dışında, değişen malzeme, inşaatlarda cam, demir ve çeliğin kullanılmaya başlaması, varsa iç avlunun üzerinin örtülmesine imkan vermiş veya ışıklık boşlukları yaratarak odaların ışık almasını sağlamıştır. Klasik Osmanlı ticaret hanlarında olduğu gibi Dikranyan Han, Kayseri Han, Kuveloğlu Han gibi büro hanlarının çoğunda mekanlar zemin katta avlu, üst katlarda avluya bakan galeriler etrafında birbirine geçişli olarak düzenlenmiştir. Avlulu büro hanları içinde kapalı mekanların doğrudan avluya baktığı, sirkülasyonun avluya ve sokağa bakan kapalı mekanlar arasındaki koridorlarla sağlandığı bir başka han tipi vardır, ki bu Osmanlı han mimarisinde yenidir ve mantığı, belli bir sıkışıklığı beraberinde getirmek pahasına yer kazanmaktır. Bu tip hanlara örneklerden biri Karaköy'deki Küçük Balıklı Han, diğeri de Abed Han'dır. Avlusuz büro hanlarında mekanların, ortadaki ışıklığın etrafını çeviren galeri veya koridorlara açıldığı tipin yanısıra, apartman dairelerinde olduğu gibi doğrudan merdiven sahanlığına veya hole açıldığı hanlar da vardır, ki bu sonuncusunun klasik Osmanlı hanlarıyla bir ilgisi kalmamıştır. Tophane'deki Liman Ticaret Han, Karaköy'deki Karaköy Küçük Cedid Han ve Galata'daki Roman Han bu tip hanlardandır.

Kısaca ifade etmek gerekirse, cephelerin bezenmesi, dükkanlarla dışa açılma, avlunun örtülmesi, malzemenin değişmesi, revakların yerini demir korkuluklu galerilerin, koridorların veya hollerin alması, döşemelerin tonoz yerine demir putrelli volta döşeme oluşu, mekanların nispeten küçüklüğü, tavan yüksekliğinin nispeten azlığı, çatıların ahşap ve tuğla malzemeyle yapılması, hatta mansard çatı uygulamaları, bazı hanlarda asansör ve kalorifer faktörü genel olarak mimarideki farkları meydana getirmiştir.

Fonksiyon bakımından da büro hanları, klasik Osmanlı ticaret hanlarından ayrılır: ikincisinin fonksiyonu hem üretim, hem depolama, hem de ticarete yönelikken, 19. yüzyılın getirdiği yeniliklerden biri olan tek bünyede toplanmış işlevlerin ayrışması ve uzmanlaşmanın gereği olarak üretim yapıları fabrikalar, depolama yapıları antrepolar, tüketim yapıları ise pasajlar ve genel olarak hanlar oldu. Büro hanları ise

üst katlarındaki üretim ve satışın idaresiyle ilgili büro odaları, zemin kattaki perakende ya da toptan mal ticaretinin yapıldığı dükkanlar, veya café, lokanta, kuaför, postane, banka şubesi v.s. ile bu uzmanlaşma içinde yerini aldı. Ancak, belirtmek gerekir ki 19. yüzyıl ve daha öncesine ait birçok klasik Osmanlı ticaret hanı üretim ve depolamanın da içinde bulunduğu geleneksel işlevlerini sürdürmeye devam etti...Büro hanlarının, klasik Osmanlı ticaret hanlarından bir diğer farkı oda oda değil, daha çok, her katta bir şirket olacak şekilde kat kat kiraya veriliyor olmasıydı; bir başka önemli fark ise, klasik Osmanlı ticaret hanlarının vakıflarca, vakıflara gelir getirmesi için, büro hanlarının ise rant elde etmek amacıyla daha çok şahıslar ve şirketlerce yaptırılmış olmasıydı.

Büro hanları ve batıdaki büro binaları arasındaki etkileşim

Batıdaki büro binalarıyla, Osmanlı büro hanları arasındaki ilişkiye baktığımızda zamansal olarak ilki ikincisinden daha önce geldiğine göre etkilenme batıdan doğuya olmuştur. Bununla birlikte bizce klasik Osmanlı ticaret hanlarıyla Osmanlı büro hanları arasında tam bir kopuş yoktur; örneğin: Kuveloğlu Han, Kayseri Han, Büyük Abud Efendi Han gibi avlulu büro hanlarında mekan düzeni bakımından klasik Osmanlı ticaret hanlarının etkisi açıktır. Fakat kat sayısındaki artış, cephe düzeni, malzeme, döşeme, çatı sistemi bakımından büro hanlarının tümü batı etkisindedir; bu noktalarda o dönemdeki Avrupa mimarisi veya büro binaları mimarisinden esinlenilmiştir. Avlusuz hanlarda ise bizce batıdaki büro binalarının etkisi daha fazladır: burada diğer mimari özelliklerin yanısıra mekan düzeni bakımından da bir etkilenme söz konusudur. Aşağıda sıralanan üç saptama genel olarak batıdaki büro binalarının, büro hanları üzerindeki etkisini anlaşılır kılmaktadır: 1) hem batıda, hem de bizde 19. yüzyılda ortaya çıkan yeni iş kollarının temsilcilerine iş yeri (büro) olacak-, veya hacim ve çeşit olarak fazlalaşan tüketim malları kalemlerinin ithalat- ihracat ve satışının organize edileceği yeni mekanlara ihtiyaç duyuluyordu; 2) şehir merkezlerindeki yer sıkışıklığı ve bunun getirdiği arsa ve bina rantlarındaki artış gibi bu tip yapıların ortaya çıktığı zaman diliminde şehirlerde hüküm süren şartlar batıda ve bizde benzerdi; 3) mimarını saptayabildiğimiz hanların çoğu Generali Han ve Ömer Abed Han'da olduğu gibi başta İtalyan ve Fransız olmak üzere batılı mimarlar ile Dilsizzade Han ve Büyük Balıklı Han'daki gibi batı mimarisine daha çok vakıf olan Ermeni ve Rum asıllı mimarlarca yapılmıştı. Yukarıda sözü edilen benzerliklerden birincisi büro hanlarını ortaya çıkarmıştır; ikincisi, büro hanlarının çok katlı olarak yapılmasını, mekanların klasik Osmanlı ticaret hanlarına oranla daha küçük, daha alçak tavanlı olmasını, mekanda tasarruf amacıyla pek çok hanın avlusuz olarak, koridor sistemiyle veya apartman tarzında inşa edilmesini, avlulu hanlarda ise nispeten küçük avlulara yer verilmesini beraberinde getirmiştir. Batıdaki büro binalarının Osmanlı büro hanları mimarisi üzerindeki etkilerinden bahsettiğimiz bu noktada, ters yönlü bir etkilenmenin olup olmadığı, bir başka

deyişle klasik Osmanlı ticaret hanlarının batıdaki büro binalarına örnek teşkil edip etmediği sorusu akla gelmektedir... Literatürde böyle bir etkiden bahsedilmemektedir, fakat 18. ve 19. yüzyıllarda, dağılan Osmanlı İmparatorluğu'nun etrafındaki politik olaylar dolayısıyla doğuya ilgi o kadar fazlaydı ki, başta İstanbul olmak üzere imparatorluğur birçok yerine seyahat eden batılıların ve dolayısıyla batıda yayınlanan doğuyla ilgili seyahatname ve başka kitapların sayısı birden artmıştı. Bu yayınların pek çoğunda doğunun çarşılarıyla birlikte kervansaray ve hanları da sık sık tasvir edilmiş, gravürlerle resmedilmiştir. Zaten 19. yüzyılın ilk yarısında perakende ticaret yapıları olan çarşılar, alışveriş merkezleri ve dünya sergilerine "bazar" demek moda olmuştu, bunun yanısıra yine perakende ticaret yapısı olarak pasajlara doğu çarşılarının örnek olduğu genel olarak kabul görmüştür. Bu durumda batıdaki büro binalarının gelişimine klasik Osmanlı ticaret hanlarının da katkıda bulunduğu düşünülebilir. Öte yandan benzer ihtiyaçlar ve şartlar sözkonusu olduğunda aynı anlarda veya birbiri ardınca farklı coğrafyalarda benzer yapı tiplerinin somut bir etkileşim sözkonusu olmadığı halde ortaya çıktığı tarihte birçok kez görülmüştür. Ancak bizim fikrimizce doğuya ilginin bu denli yoğun olduğu bir dönemde önce doğudan batıya, sonra da batıdan doğuya doğru bir etkilenmenin olduğunu kabul etmek daha mantıklıdır. Özellikle, çalışmamızın üçüncü bölümünde bahsettiğimiz, avlular etrafında düzenlenmiş büro odalarından oluşan Hamburg'daki *Dovenhof* (1885-86) binasının mekan organizasyonuna bakıldığında görülen klasik Osmanlı ticaret hanlarına olan benzerlik bizim yargımızı destekler niteliktedir. Yargımızı destekler nitelikteki bir başka husus da klasik Osmanlı ticaret hanlarıyla büro binaları arasındaki anlayış benzerliğidir: sonuçta her ikisi de şehrin merkezinde yer alır; örneklerin çoğunda her ikisinin de zemin katı dükkanlara, üst katlar birincisinde atölye, depo veya büro işlevi, ikincisinde sadece büro işlevi gören mekanlara ayrılmıştır; ikisinde de ikamet işlevi yoktur. Yine çalışmamızın üçüncü bölümünde belirttiğimiz gibi Avrupa'daki büro binalarının önceli olan *burgher's house*'lar ikamet ve işyeri işlevlerini birarada barındırıyorlardı, halbuki Osmanlı ticaret hanları yüzyıllardan beri sadece işyeri olarak kullanılan yapılarıdır.

Geçiş hanları

"Geçiş hanları" diye tabir ettiğimiz hanlarda "geçiş" sözcüğünden kastedilen sadece yapım tarihi olarak klasik Osmanlı hanlarıyla büro hanları arasındaki bir zaman dilimi değildir, çünkü bu çalışmanın kataloğunda yer alan geçiş hanlarının çoğu nispeten erken tarihli (Küçük Balıklı ve Büyük Balıklı Han (1875); Gül Kamondo, Yusufyan, Giritli Mustafa Paşa, Zincirli Han (1868 öncesi); Büyük Ticaret Han (1833)) olmakla beraber üçü (Kuyumcular Han (1880 sonrası), Ticaret Han (1881), Caferiye Han (1888)) büro hanlarının çoğu gibi 19. yüzyılın sonunda yapılmıştır. Buradan anlaşılacağı üzere geçiş hanlarının çoğu hem tarihsel olarak, hem de mekan

düzenlemesi, örtü sistemi, avlu ve kat durumu, cephe dekorasyonu bakımından klasik Osmanlı ticaret hanlarıyla, büro hanları arasında; iki tanesi ise tarihsel olarak değil, sadece mimari özellikleri bakımından “geçiş hanı” niteliğindedir. Geçiş hanlarının geçmişteki fonksiyonlarına baktığımızda ise Eminönü bölgesindekilerde komisyoncuların yanısıra, manifaturacı, kumaş ithalatçısı, halı tüccarı, terzi gibi daha çok geleneksel ticaret erbabının faaliyet gösterdiğini, Galata ve Karaköy bölgelerindekilerde ise banker ve komisyoncuların yanısıra mimar, mühendis, müteahhit, avukat büroları, sigorta şirketi temsilcilikleri ve hatta hırdavatçıların bulunduğunu görüyoruz. Eminönü bölgesindeki geçiş hanlarında dikkat çeken husus buralarda 19. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul’a akın etmiş yabancı şirketlerin temsilciliklerinin olmaması, Galata ve Karaköy bölgesindekilerde ise büro hanlarına oranla çok az olmasıdır. Bu hanlardaki ticaret erbabının dini ve etnik kökeni ise diğer hanlarda olduğundan farklı değildi: Eminönü bölgesindekilerin çoğu Ermeni asıllı gayri-müslim azınlık mensubu olmakla beraber, aralarında az da olsa Müslüman vardı. Galata ve Karaköy bölgesindekilerin ise hemen hepsi gayri-müslim azınlık mensubu veya levantendi.

Pasajlar

Çalışmamızın kapsamına aldığımız bir diğer yapı türü olan pasaj veya geçitlerin İstanbul’daki örnekleri han veya apartman işlevi gören, zemin katı dükkanlara ayrılmış bina blokları arasında yer alır, bazılarının üstü cam çatı ile örtülüdür. En eskileri 1860 tarihli Fransız Geçidi ile 1864’den önce yapıldığı bilinen Şark Aynalı Pasaj olan İstanbul pasaj/geçitlerinden Beyoğlu’nda olanlarını (Hazzopulo (1871), Tünel (1885), Rumeli (1894), Fresko (19. yy sonu), Suriye (1908), Elhamra (1920-22)) -Avrupa Pasajı hariç (1874) tümünün bina blokları konut olarak yapılmıştı. Eminönü’ndeki Hamdi Bey Geçidi (Pasassage Topalian) veya Hacopulo Han (Geçidi) türündeki yapılar her ne kadar pasaj veya geçit olarak anılsalar da, kanımızca, parsel durumu nedeniyle iki yola cephesi olan, avlunun uzamasıyla oluşmuş, en az iki girişli hanlardandır. Eminönü bölgesinde apartman bloklarını birleştiren dükkanlı geçitlerin yokluğu bu bölgenin İstanbul’un geleneksel ticaret merkezi olmasıyla ilişkilidir: bilindiği gibi Türk- İslam şehirlerinin karakteristik özelliklerinden biri ticaret merkezi ve ikamet semtlerinin ayrı olmasıdır; halbuki batı etkisinin en çok görüldüğü Beyoğlu bölgesinde ikamet ve ticaret mekansal olarak biraradaydı.

Avrupa pasajlarının olgunlaşma dönemindeki örneklerine bakılarak yapılan pasaj tanımına tamamen uyan İstanbul’daki tek pasaj Avrupa Pasajı’dır, onun arkasından Fransız Geçidi ve İstanbul Yeni Çarşı gelir. Üstünün kapalı olması, geçit kısmını çevreleyen binaların en fazla iki veya üç katlı oluşu, iç cephelere en az dış cepheler kadar önem verilmiş olması ve perakende ticarete yönelik faaliyet göstermesi gibi

"pasaj" özelliklerinin hepsi Avrupa Pasajı'nda vardır. Her ne kadar pasajlarla, birden çok kapılı da olabilen Osmanlı ticaret hanları arasında bağlantı kurulabilir görünse de, biz, pasajların Avrupa'da belli ihtiyaçları karşılamak üzere geliştirilmiş yapı tipleri olduğunu ve batılılaşmanın hızla yaşandığı, İstanbul'un Avrupa'lı akınına uğradığı, batılı yaşam tarzının benimsendiği ve daha çok Avrupalı veya Avrupa'da eğitim görmüş mimarların sözünün geçtiği bir ortamda bu yapı tipinin doğrudan Avrupa'dan ithal edildiğini savunuyoruz. Ayrıca pasaj veya geçitlerin şehrin Avrupalı kesiminde, yani Beyoğlu'nda daha geleneksel olan tarihi yarımadaya göre çok daha yaygın olması ve üslup özelliklerinin tamamen batılı olması bizim yargımızı destekler niteliktedir. İstanbul pasajlarına Avrupa'dakiler örnek olmuşsa da, bu çalışmanın üçüncü bölümünde J. F. Geist'in "Passagen" adlı kitabındaki görüşlere referans verilerek belirtildiği gibi, Avrupa'daki pasajların esin kaynağının İslam dünyasındaki çarşılar olduğu literatürde genel olarak kabul görmektedir. Beyoğlu pasajları örneklerinde dikkat çeken bir başka husus, pasajlı yapı komplekslerinden bir çoğunun çalışmamızın üçüncü bölümünde deyindiğimiz Paris'teki örneklerinden yola çıkarak "cité" diye adlandırılmış olmasıdır (örneğin: *Cité Roumeli, Cité de Syrie, Cité Française*).

Büro hanı, geçiş hanı ve pasajların şehrin topoğrafyasına dağılımı, buralarda icra edilen meslekler ve batılılaşmanın etkisinde görülen bölgesel farklılıklar

Han ve pasajların şehrin topoğrafyasındaki yeri, Haliç'in iki yakasındaki ticaret bölgelerinde yer alan ticaret yapılarında icra edilen meslekler bağlamındaki farklılıklar ve buralarda faaliyet gösterenlerin etnik durumu batılılaşmanın şehrin hangi bölgesini daha çok etkilediği konusunda fikir vermektedir: büro- ve geçiş hanları sayıca Eminönü ve Galata Bölgeleri'ne hemen hemen eşit olarak dağılmışken, Galata bölgesindeki hanların hemen hepsinin 19. yüzyıl ve sonrasında yapılmış geçiş veya büro hanları olduğu, Eminönü bölgesinde ise 19. yüzyıl ve öncesine tarihlenen klasik Osmanlı ticaret hanları sayısının büro hanlarınınkine yaklaştığı görülmektedir. Geçmişte icra edilen mesleklere bakıldığında Galata Bölgesi'nde Avrupa sermayesiyle kurulmuş şirket ve bankaların şube ve acentalarının, mimar ve mühendislerin Eminönü bölgesine göre çok daha fazla olduğu, buradaki han ve pasajlarda Türk-Müslüman meslek erbabının yok denecek kadar az olduğu dikkat çekiyor. Buna karşın Eminönü bölgesindeki 19. yüzyıl ve sonrası Osmanlı ticaret yapılarında geleneksel mesleklerin de icra edilmesinin yanısıra, meslek erbabı arasında Haliç'in diğer yakasına göre daha fazla Türk-Müslüman olduğu göze çarpıyor.

İncelemelerimiz sırasında birçok hanın eski canlılığını yitirdiğini, ya kısmen, ya da tamamen boşaltıldığını tespit ettik. Ne tesadüf ki böyle hanlar genellikle orjinal halini en iyi korumuş olanlardı, belli ki modern ihtiyaçlara yeteri kadar cevap

vermediklerinden bunlara rağbet azalmıştı. Endişemiz o ki, bunlar da birçok başka tarihi han gibi bilinçsiz bir restorasyona tabi tutulup modern ihtiyaçlar uğruna özelliklerinden epey şey yitireceklerdir. Bizce, Dikranyan Han gibi bu çarpık gelişmeye aday yapılar orijinaline sadık bir restorasyonun ardından öncelikle yine han olarak veya öğrenci yurdu, apart otel veya hostel gibi yeni bir fonksiyonla tekrar şehre kazandırılmalıdır. Şüphesiz, bizim ortaya çıkardığımız belgeler de bu yapılarla ilgili bir koruma çalışmasına ışık tutacaktır.

Görüldüğü gibi batılılaşma, han mimarisi ve fonksiyonlarında önemli değişimleri beraberinde getirmiştir: “klasik Osmanlı ticaret hanlarından büro hanlarına geçiş” olarak nitelendirdiğimiz 19. yüzyıl boyunca süren bu değişim sürecinde 19. yüzyılın ilk yarısında halen Büyük Yıldız Han gibi klasik Osmanlı ticaret hanı yapıldığını, “geçiş hanı” dediğimiz gruptaki yapıların daha çok 19. yüzyılın ortalarına ait olmakla beraber, 19. yüzyıl sonlarına tarihlenen örneklerinin de bulunduğunu, “büro hanları” tabir ettiğimiz, ticaret yapılarının ise değişen ekonominin ihtiyaçlarını karşılamak üzere 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren şehrin her iki ticaret bölgesine hakim olmaya başladığını tespit etmiş bulunuyoruz. Kesinlikle söyleyebiliriz ki, genel olarak büro hanları batıdaki büro binalarını örnek almışsa da, özellikle avlulu olanlar mekan düzeni bakımından klasik Osmanlı ticaret hanlarının etkisinde kalmıştır. Fonksiyon bakımından meydana gelen değişiklik, imalat, satış, depo, büro mekanlarının hepsini birarada bulunduran klasik Osmanlı ticaret hanlarından, sadece satış ve büro mekanlarını ihtiva eden büro hanlarına geçiş şeklinde olmuştur. Ayrıca, şehir 19. yüzyılda yepyeni bir ticaret yapısı türüyle karşılaşmıştır, -ki bu tamamiyle Avrupa’daki, özellikle de Paris’teki örneklerinden yola çıkarak yapılmış olan pasajlardır. Ancak, ilginç olan şu ki İstanbul’un ticaret merkezlerinde büro hanı, geçiş hanı ve pasajların yanısıra, 19. yüzyıl ve öncesine ait klasik Osmanlı ticaret hanları yer yer eski işlevlerini sürdürerek, yer yer büro hanlarında gördüğümüz fonksiyonları da üstlenerek varlıklarını günümüze değin sürdürmeye devam etmişlerdir. Ticaret binalarının tarihi gelişimini incelediğimiz Avrupa’da İstanbul’daki gibi yüzyıllar öncesine ait olduğu halde eski işlevini yenileriyle birlikte sürdüren herhangi bir ticaret binasına rastlamadığımızı, bizdeki bu olgunun klasik Osmanlı ticaret hanlarının zamanlar üstü klasik karakterinin bir sonucu olduğunu ve büro hanlarının İstanbul’da bu kadar çabuk yaygınlaşmasının ihtiyaçların yanısıra, ticaret merkezi ve han olgusuna şehrin yüzyıllardır aşına olmasıyla ilgili olduğunu düşünüyoruz.

KAYNAKLAR

- AHMED REFİK, (1988a). Onikinci Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı (1689-1785), Enderun Kitabevi, İstanbul
- AHMED REFİK, (1988b). Onüçüncü Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı (1786-1882), Enderun Kitabevi, İstanbul.
- AKOZAN, Feridun, (1963). Türk Han ve Kervansarayları, DGSA Türk Sanatı Tarihi Enstitüsü Yay., İstanbul.
- AKTÜRE, Sevgi, (1981). 19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti Mekansal Yapı Çözümlemesi, O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Basım İşliği, ikinci baskı, Ankara.
- ANA BRITANNICA GENEL KÜLTÜR ANSİKLOPEDİSİ, (1994). C.18, İstanbul.
- AND, Metin, (1972). Tanzimat ve İstibdad Döneminde Türk Tiyatrosu, 1839-1908, T. İş. Bankası Yay., Ankara.
- ANNUAIRE ORIENTAL, COMMERCE, INDUSTRIE, ADMINISTRATION, MAGISTRATURE DE L'ORIENT, (1913). The Annuaire Oriental Ltd., Constantinople.
- AREL, Ayda, (1971). 18. Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci, İstanbul, İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi, İstanbul.
- ARSEVEN, Celal Esad, (1984). Türk Sanatı, Cem Yayınevi, İstanbul.
- ARSEVEN, Celal Esad, (1989a). Eski Galata ve Binaları, İstanbul Kütüphanesi Yay., İstanbul.
- ARSEVEN, Celal Esad, (1989b). Eski İstanbul, İstanbul.

- ARTEL, Melih, (1954). İstanbul Hanları, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul.
- ASLANAPA, Oktay, (1960). “Ribat”, İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, C.9, İstanbul, s. 734-738.
- ASLANAPA, Oktay, (1989). Türk Sanatı, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- AYVERDİ, E.H, (1958). 19. Asırda İstanbul Haritası, İstanbul Fetih Derneği İstanbul Enstitüsü Yay., İstanbul.
- AYVERDİ, E.H, (1972). Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad devri (1403-1451), Baha Matbaası, C.II, İstanbul.
- BAEDEKERS KONSTANTINOPLE UND KLEINASIEN, (1914). Verlag von Karl Baedeker, Leipzig.
- BAREILLES, Bertrand, (1918) Constantinople. Ses Cités Franques et Levantines, Editions Bossard, Paris.
- BARILLARI, Diana; GODOLI, Ezio, (1997). İstanbul 1900. Art-Nouveau Mimarisi ve İç Mekanları, çev. Aslı Ataöv, YEM Yay., İstanbul.
- BATUR, Afife, (1985a). “Batılılaşma Döneminde İstanbul Mimarlığı”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, C.4, İletişim, İstanbul, s.1038-1067.
- BATUR, Afife, (1985b). “İstanbul Art Nouveau’su”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, C.2, İletişim Yay., İstanbul, s.1086-1088.
- BATUR, Afife, (1985c). “Yıldız Sarayı”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, C.4, İletişim Yay., İstanbul, s.1048-1054.
- BATUR, Afife, (1992). “İstanbul Mimarlığında Oryantalizm”, Arredamento Dekorasyon, Eylül, sayı 40, s.85-91.
- BATUR, Afife, (1994). “Markiz Pastanesi”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.5, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay., İstanbul, s. 300-301.

BAYKARA, Tuncer, (1985). Türkiye Selçukluları Devrinde Konya, Kültür ve Turizm Bk. Yay., 614 Kültür Eserleri Dizisi; 44, Ankara.

BERK, İlhan, (1985). Galata, Adam Yay., İstanbul.

BERKES, Niyazi, (1973). Türkiye'de Çağdaşlaşma, Bilgi Yay., Ankara.

BEYOĞLU BELEDİYESİ İMAR ARŞİVİ

BİRSEL, Salâh, (1976). Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu, Sander Yay., İstanbul.

CAN, Cengiz, (1993). "İstanbul'da 19. Yüzyıl Batılı ve Levanten Mimarların Yapıları ve Koruma Sorunları", Doktora Tezi, Yıldız Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, İstanbul.

CERVATI, Rafael C., (1868). L'indicateur Constantinopolitain Guide Commercial, Première Année, publié par Cervati Frères, Constantinople.

CERVATI, Raphael C., (1880). L'indicateur Ottoman, Annuaire Almanach du Commerce et de l'Industrie, publié par Cervati Frères, Constantinople.

CERVATI, Raphael C., (1889-1890). Annuaire Oriental du Commerce, de l'Industrie, de l'Administration et de la Magistrature, publié par Cervati Frères & Cle., Constantinople.

CERVATI, Raphael C., (1893-94). Annuaire Oriental du Commerce, publié par Cervati Frères, Constantinople.

CEYLAN, Oğuz, (1989). "Geleneksel Türk Osmanlı Çarşı Yapılarının Oluşumu", Doktora Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi Mimarlık Tarihi Bölümü, İstanbul.

CEZAR, Mustafa, (1963). Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Afetler, İstanbul.

CEZAR, Mustafa, (1971). Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi, İstanbul.

CEZAR, Mustafa, (1977). Anadolu Öncesi Türkler'de Şehir ve Mimarlık, T. İş Bankası Kültür Yay., İstanbul.

- CEZAR, Mustafa, (1983). Typical Commercial Buildings of The Ottoman Classical Period and the Ottoman Construction System, T. İş. Bankası Yay., İstanbul.
- CEZAR, Mustafa, (1991). 19. Yüzyıl Beyoğlu'su, Akbank Yay., İstanbul.
- CLEMENT, Clara Eskin, (1895). Constantinople: the City of the Sultans, Estes and Lauriat, Cambridge.
- COHN, Wiener; TURAN, E., (1930). Islamische Baukunst in Mittelasiien, Berlin.
- ÇAĞLAR, İ., GROG, G., (1985). La Press Française de Turquie de 1795 à nos Jours, Histoire et Catalogue, Edition ISIS, İstanbul.
- ÇELİK, Zeynep, (1984). "The Impact of Westernization on İstanbul's Urban Form", 1838-1908, Doktora Tezi, University of California, Berkeley.
- DE AMICIS, Edmando, (1938). 1874'te İstanbul, çev. Reşad Ekrem Koçu, Resimler: C. Biseo, Çığır Kitabevi, İstanbul.
- DEMİRCANLI, Yüksel Yoldaş, (1989). İstanbul Mimarisi İçin Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., İstanbul.
- DENEL, Serim, (1982). Batılılaşma Sürecinde İstanbul'da Tasarım ve Dış Mekanlarda Değişim ve Nedenleri, basılmış Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, İstanbul.
- DERNSCHWAMM, Hans, (1923). Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien, Hrsg. Von Franz Babinger, Verlag von Dunckner und Humblot, München.
- DETHIER, Dr. P.A., (1873). Le Bosphore et Constantinople, Vienne.
- DIEZ, Ernst, (1915). Die Kunst der Islamischen Völker, Berlin.
- DIEZ, Ernst, (1920). Alt Constantinople, Roland Verlag, München-Pasing.
- DÖKMECİ, Vedia; DÜLGEROĞLU, Yurdanur; AKKAL, Lale Berköz, (1993). İstanbul Şehir Merkezi Transformasyonu ve Büro Binaları, Literatür Yayınevi, İstanbul.

- DUHANI, Said N., (1982). Eski İnsanlar Eski Evler, T.T.O.K., İstanbul.
- DUHANI, Said N., (1990). Beyoğlu'nun Adı Pera iken, İstanbul Kütüphanesi Yay., İstanbul.
- DURUDOĞAN, Seza, (1994). "Avrupa Pasajı", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.1, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay., İstanbul, s.432.
- DURUDOĞAN, Seza, (1994). "Fresko Pasajı", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.3, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay., İstanbul, s.339-340.
- DURUDOĞAN, Seza, (1994). "Tünel Pasajı", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.7, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay., İstanbul, s.309-310.
- DÜNDEM BUGÜNE İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ, (1994). C.8, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay., İstanbul, s. 348, 414.
- DÜNYA GAZETESİ, (12.1.1995). İstanbul.
- EBERSOLD, Jean, (1909). Étude sur la Topographie et les Monuments de Constantinople, Paris.
- ELDEM, Edhem, (1991). Première Rencontre Internationale sur L'Empire Ottoman et la Turquie Moderne, Inst. National des Langues et Civilisation Orientales, Maison des Sciences de L'Hommes, 18-22 Janvier 1985, Ed. ISIS., İstanbul.
- ELDEM, Nezh, (1950). İdari ve Ticari Büro Binaları, İstanbul.
- ELDEM, Sedad Hakkı, (1979). İstanbul Anıları, İstanbul.
- ELDEM, Sedad Hakkı, (1984). "Son 120 Sene İçinde Türk Mimarisinde Millilik ve Rejionalizm Araştırmaları", Mimaride Türk Milli Üslubu Semineri Bildirileri, Ankara Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.
- ELLIOT, Françes, (1893). Diary of a idle Women in Constantinople, Bernhardt Tauschnitz, Leipzig.

EMİNÖNÜ BELEDİYESİ İMAR ARŞİVİ.

ERDMANN, Kurt, (1961). Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts, S.360-362, Berlin.

ERDMANN, Kurt, (1965). "Bericht über den Stand der Arbeiten über das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts" Atti del Secondo Congresso Internazionale di Arte Turca, Venezia, 26-29 Settembre, 1963, Napoli.

ERGİN, Osman Nuri, (1922). Mecelle i Umur i Belediye, İstanbul.

ERGİN, Osman Nuri, (1938). İstanbul'da İmar ve İskan Hareketleri, Eminönü Halkevi Yay., İstanbul.

ERGİN, Osman Nuri, (1945). "Çarşı", İslam Ansiklopedisi, C.III, İstanbul.

ESSAD, Celal, (1909). Constantinople de Byzanz à İstanbul, Paris.

EYİCE, Semavi, (1949). "Galata Hakkında İki Kitap ve Bu Münasebetle Bazı Notlar", Tarih Dergisi, C.I, sayı 1'den ayrı basım, İstanbul, s.214.

EYİCE, Semavi, (1950). "İstanbul" İslam Ansiklopedisi, C.5, No:2, İstanbul, s.3214-3244.

EYİCE, Semavi, (1969). Galata ve Kulesi, T.O.K.Y., İstanbul.

EYİCE, Semavi, (1980). "Tarih İçinde İstanbul ve Şehrin Gelişmesi", Atatürk Konferansları, VII, 1975, TTK Yay, Ankara, s. 89-182.

EYİCE, Semavi, (1981). "18. Yüzyılda Türk Sanatı ve Türk Mimarisinde Avrupa Neo-Klasik Üslubu", Sanat Tarihi Yıllığı, C.9-10, İstanbul, İst. Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, s. 163-189.

FLETCHER, Banister, (1967). A History of Architecture on the Comparative Method, 17. Edition, the Athlone Press, University of London.

GABRIEL, Albert, (1934). Monuments Turque d'Anatolie, Vol I, II, Paris.

GAUTIER, Theophile, (1856). Constantinople, Michel Levy Frères, Paris.

- GEIST, J.F., (1979). Passagen, Ein Bautyp des 19. Jahrhunderts, Prestel Verlag, München.
- GILLES, Pierre, (1988). The Antiquities of Constantinople, New York.
- GOAD, Chas E., (1904-1906). Plan d' Assurance de Constantinople. 3 Vol., Londres, (53x63) 64 paftalı renkli harita. Ölçek 1:3600.
- GODARD, André, (1962). L'Art de L'Iran, Paris.
- GOODWIN, G., (1992). A History of Ottoman Architecture, Thames and Hudson Ltd, London .
- GRABAR, O., Hill, D., (1965). Islamic Architecture and its Decoration, A.D. 800-1500, London.
- GRELOT, (MDCLXXX). Relation Nouvelle d'un Voyage de Constantinople, Pierre Rocolet, Paris
- GRÜNEBAUM, G.E., (1961). "The Structure of The Muslim Town in Islam" Essays in the Nature and Growth of a Cultural Tradition, London. s.141-147.
- GÜLERSOY, Çelik, <t.y.> Beyoğlu'nda Gezerken, İstanbul Kütüphanesi, İstanbul.
- GÜLERSOY, Çelik, <t.y.> Çağlar Boyunca İstanbul Görünümleri, İstanbul Kitaplığı, İstanbul.
- GÜNYOL, Vedat, (1983). "Batılılaşma", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yay., C.2, İstanbul.
- GÜRAN, Ceyhan, (1975). Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul.
- GRIEP, Günther, (1985). Kleine Kunstgeschichte des Deutschen Bürgerhauses, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt.
- GURLITT, Cornelius, (1907). Die Baukunst Konstantinoples, Berlin.
- HAMMER-Purgstall, Johann von, (1967). Constantinopolis und der Bosphorus, Vol.1, 2, Biblio Verlag, Osnabrück. Nachdruck der Ausgabe 1822 .

- HASSAN, Ümit; BERKTAY, Halil ve ÖDEKAN, Ayla, (1987). Yayın Yönetmeni Sina Akşin, Türkiye Tarihi, I. Osmanlı Devletine kadar Türkler, Cem Yayınevi, İstanbul.
- HEYD, U., (1975). Yakın Doğu Ticaret Tarihi, çev. E.Z. Karal, TTK Yay., Ankara.
- HIPP, Hermann, (1986). "Heimat in der City", Stadt und Hafem, Arbeitshefte zur Denkmalpflege in Hamburg; Nr. 8, her. J. Ellermeyer und R. Postel, Hans Christians Verlag, Hamburg.
- HOAG, John, (1976). İslamische Architecture, Belser/Electa, Stuttgart.
- HONOUR, Hugh ve PEVSNER Nikolaus, (1991). The Penguin Dictionary of Architecture, Penguin Books, fourth edition, London.
- İLTER, İ., (1969). Tarihi Türk Hanları, Ankara.
- İSTANBUL HARİTA VE PLANLARI SERGİSİ, (1961). Topkapı Müzesi Yay., No.11, İstanbul.
- İŞİKÖZLÜ, Fazıl, (1973). "İstanbul'un Eski Vakıf Hanları", Vakıflar Dergisi, Ankara Vakıf Genel Müdürlüğü Yay., Ankara, C.X, s.421-430.
- İŞİN, E., (1985). "19. Yüzyılda Modernleşme ve Gündelik Hayat", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C.2, İletişim Yay., İstanbul, s. 538-563.
- İNALCIK, Halil, (1993). Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi, Eren Yay., İstanbul.
- İNCİCIYAN, P. G., (1976). 18. Asırda İstanbul, çev. Hrand D. Andresyan, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., İstanbul, No.43.
- JAKOBS, Jane, (1984). The Economy of the Cities, Penguin, London.
- JOURNAL DE CONSTANTINOPLE, (1864). İstanbul.
- KARAL, Enver Ziya, (1988). Osmanlı Tarihi, C.V, VI, T.T.K. Yayınları, Ankara.

- KAUFFER, Fr. Plan de la Ville de Constantinople et des ses Faubourgs, tant en Europe qu'en Asie, Imp. Kaepelin et Cie, Paris. Ölçek ve tarih verilmemiş.
- KAYNAR, R., (1954). Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat, Ankara.
- KILINÇASLAN, İsmet, (1981). İstanbul Kentleşme Sürecinde Ekonomik ve Mekansal Yapı İlişkileri, İ.T.Ü., Mimarlık Fakültesi, İstanbul.
- KIRAY, Emine, (1993). Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar, İletişim Yay., İstanbul.
- KOCH, Wilfried, (1993). Baustilkunde; Burg und Palast Bürger- und Kommunalbauten Stadtentwicklung, Bertelsmann Lexikon Verlag, Gütersloh.
- KOÇU, Reşat, Ekrem, (1946-48). İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul Yay., İstanbul.
- KREISER, Klaus, (1995). "İstanbul und das Osmanische Reich", Anal-Ictta Isisiana XIV, ISIS Verlag, İstanbul, s.21-35.
- KUBAN, Doğan, (1954). Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yay., İstanbul.
- KUBAN, Doğan, (1965). Anadolu Türk Mimarisinin Kaynak ve Sorunları, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yay., İstanbul.
- KUBAN, Doğan, (1981). 100 Soruda Türkiye Sanatı Tarihi, Gerçek Yay., İstanbul.
- KUBAN, Doğan, (1982). "Anadolu Kentlerinin Tarihsel Gelişimi Üzerine Gözlemler", Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler, D. Kuban, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul, s. 141-170.
- KUBAN, Doğan, (1991). "İstanbul'un Batılılaşması ya da Batıllığı", İstanbul İçin Şehr-Engiz, ed. Emre Kongar, Yapı Kredi Yay., İstanbul, s. 145-151.
- KURAN, Abdullah, (1986). Mimar Sinan, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- KÜHNEL, E., (1962). Die Kunst des Islam, Stuttgart, 2. Baskı.

- LAFFILLEÉ, H, (1939). l'Architecture et la Decoration, Tome III, Paris.
- LOKMANOĞLU, Hayrettin, (1955). Haritalı Şehir Rehberi İstanbul, İst. Halk Basımevi, İstanbul.
- MAMBOURY, Ernest, (1925). İstanbul Guide Touristique, İstanbul.
- MARDİN, Şerif, (1962). The Genesis of Young Ottoman Thought, a Study in the Modernization of Turkish Political Ideas, Princeton.
- MARDİN, Şerif, (1983). "Batıcılık", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C.2, İletişim Yay, İstanbul, s. 245-250.
- MAYER, Robert, (1943). Byzantion, Konstantinople, Istanbul, Eine Genetische Stadtgeographie, Wien und Leipzig.
- MIDDLETON, R., WATKIN, D., (1987). Neoclassical and 19th Century Architecture/1-2, Electa/Rizzoli, New-York.
- MERİÇ, Cemil, (1983). "Batılşma", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yay., C.2, İstanbul, s. 234-244.
- MILLINGEN van, Alexander (described by); Warwickn Goble (painted by), (MCMVI). Constantinople, London.
- MONTAGU, Lady Mary W., (1837). The Letters and Works of Lady Mary Wortley Montagu, Ed. by Lord Wharncliffe, 3 vol., Richard Bentley, London.
- MÜLLER, G. Max, (1897). Letters from Constantinople, Longmans, Green, London.
- MÜLLER, K, (1920). Die Karawanserai im Vorderen Orient, Berlin.
- MÜLLER, Wiener, (1977). Bildlexikon zur Topographie Istanbul, Verlag Ernst Wasmuth, Tübingen.
- NASIR, Ayşe, (1991). "Türk Mimarlığında Yabancı Mimarlar", Yayınlanmamış Doktora Tezi, İ.T.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- ORTAYLI, İlber, (1983a). İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İstanbul.

- ORTAYLI, İlber, (1983b). Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfusu, Kaynak Yay., İstanbul.
- ORTAYLI, İlber, (1985). “Batılılaşma Sorunu”, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yay., C.1, İstanbul, s. 134-138.
- ORTAYLI, İlber, (1986). İstanbul'dan Sayfalar, Hil Yay., İstanbul.
- ÖDEKAN Ayla, (1974). Türkiye'de 50 Yılda Yayınlanmış Arkeoloji, Sanat Tarihi ve Mimarlık Tarihi ile ilgili Yayınlar Bibliyografyası, (1923-1973), İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Yayını, İstanbul.
- ÖZBAKAN, Fikri, (1948). İstanbul Pasaj ve Hanları, Işıl Matbaası, İstanbul.
- ÖZDEŞ, Gündüz, (1971). Türk Çarşıları, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yay., İstanbul.
- ÖZER, Bülent, (1963). Rejyonalizm, Üniversalizm ve Çağdaş Mimarimiz Üzerine Bir Deneme, İ.T.Ü., Mimarlık Fakültesi Yay., İstanbul.
- ÖZER, Filiz, (1995). "III. Mustafa Devri'nin Mimari Üslupu", IX. Enternasyonel Türk Sanatları Kongresi, C.3, T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, s.59-68.
- PAMUK, Şevket, (1984). Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913), Yurt Yayınları, Ankara.
- PAMUK, Şevket, (1985). “19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti”, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yay., C.3, İstanbul, s.653-655.
- PAMUKÇİYAN, Kevork, (1979). “Ermenice Elyazması Bir Kaynağa Göre VIII. Yüzyıl Sonlarında İstanbul Hanları”, Tarih ve Edebiyat Mecmuası, Kasım, Sayı 11, İstanbul, s. 74-76.
- PAMUKÇİYAN, Kevork, (1994). “1868'de Mevcut İstanbul Hanları”, Tarih ve Toplum, Ağustos, sayı 12, s. 5-9.
- PARDOE, Miss Julia, (1838). The City of the Sultan and domestic Manners of the Turks in 1836, 3 vol., 2nd Edition, Henry Colburn, London.

- PERVITITCH, J., (1922-1929) .Stamboul, Plan Cadastral d' Assurances, S.P.I. Fratelli Haim, Constantinople, (62x52) renkli harita, 42 pafta. Ölçek 1:500, 1:1000.
- PEVSNER, Nicolaus, (1976). A History of Building Types, Princeton University Press.
- PIRENNE, Henri, (1990). Ortaçağ Kentleri Kökenleri ve Ticaretin Canlanması, çev. Şadan Karadeniz, İletişim Yay., İstanbul.
- PURGSTALL VON HAMMER, Johann, (1967). Constantinopolis und der Bosphorus, C. I,II, Biblio Verlag, Osnabrück.
- RADO, Şevket, (1970). Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Fransa Seyahatnamesi, Hayat Mecmuası Yay., İstanbul.
- REFİK, Ahmed, (1931). Eski İstanbul, İstanbul Kanaat Kütüphanesi, İstanbul.
- REFİK, Ahmed, (1936). Türk Mimarları, İstanbul.
- RENDA, Günsel, (1977). Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- ROSENTHAL, T. Steven, (1980). The Politics of Dependency, Greenwood Press, London.
- SCHNEIDER, A. M., NOMICIS, M., U., (1944). Galata, Topographisch-Archaeologischer Plan mit Erläuterndem Text, İstanbul.
- SCHNEIDER, A. M., (1956). Constantinople, Gesicht und Gestalt einer Geschichtlichen Weltmetropole, Mainz und Berlin.
- SCHNEIDER, Ursula, (1994). Hamburg Innenstadt, Christians Verlag, Hamburg.
- SCOGNAMILLO, Giovanni, (1990). Bir Levantenin Beyoğlu Anıları, Metis Yay., İstanbul.
- SHAW, S., (1979). "The Population of Istanbul in the 19.th Century," International Journal of Middle East Studies , s. 265-77.

- SHAW, S., (1983). Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, çev. Mehmet Harmancı, E Yay., İstanbul.
- SIMS, Eleanor, (1978). "Markets and Caravanserais," Trade and Travel by George Michell, New York.
- SÖZEN, Metin, (1975). Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- SÖZEN, Metin, (1984). Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- SÖZEN, Metin; Tapan, Mete, (1973). Elli Yılın Türk Mimarisi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- SPERCO, Willy, (1989). Yüzyılın Başında İstanbul, çev. Remine Köymen, İstanbul Kütüphanesi, İstanbul.
- STERN, R. A. M., GILMARTIN, G., and MASSENGALE, J., (1995). New York 1900 Metropolitan Architecture and Urbanism 1890-1915, Rizzoli International Publications, New York.
- STEWIG, Reinhard, (1964). Byzanz, Konstantinople, İstanbul, Ein Beitrag zum Weltstadtproblem, Kiel.
- STEWIG, Reinhard, (1965). İstanbul'un Bünyesi, Doğulu Osmanlı Bünyeden, Avrupalı Kozmopolit Bünyeye Geçiş, Çev. Ruhi Turfan ve M.Ş. Yazman, İstanbul Ticaret Odası Yay., İstanbul.
- STOLPE, C., (1855/1863). Plan de la Ville Constantinople, Ölçek 1:30.000, Constantinople.
- SÜHER, Hande, (1976). "İstanbul'da Merkezi İş Alanı İçinde Eminönü Beyazıt Hanlar Yöresi", İ.T.Ü., 7. Danışma Kurulu Bildirisi, İstanbul.
- ŞAPOLYO, E.B., (1967). "Türk Kervansarayları", Önasya, sayı 2/24, s.10-11.
- ŞEHSUVAROĞLU, <t.y.> Haluk, Asırlar Boyunca İstanbul, Cumhuriyet Gazetesinin Parasız Tarih İlavesi.

- ŞEN, Feyhan, (1985). "19. Yüzyıl İstanbul Hanları", Lisansüstü Tezi, Yıldız Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, İstanbul.
- ŞENİ, Nora, (1991). "Les Levantins d'Istanbul," Première Rencontre Internationale sur l'Empire Ottoman et la Turquie Moderne, Institut National des Langues et Civilisations Orientales, Maison des Sciences de l'Homme, 18-12 Janvier 1985, ed. par Edhem Eldem, Editions ISIS, İstanbul-Paris, s. 160-165.
- TANKUT, G., (1985). "Osmanlı Şehrinde Ticari Fonksiyonların Mekansal Dağılımı", VII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 25-29 Eylül 1970, Kongreye Sunulan Bildiriler, II, T.T.K. Yay., İstanbul.
- TANYELİ, Uğur, (1985). "Anadolu Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci", Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, İstanbul.
- TEKELİ, İlhan, (1985). "Kentler ve Kentleşme", Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yay., C.4, İstanbul, s.875-890.
- THE ENCYCLOPAEDIA OF ISLAM, New Edition, (1978). ed. by E. van Donzel., B. Lewis and Ch. Pellat, Volume IV, Leiden.
- TİMUR, Taner, (1985). "Osmanlı ve Batılılaşma", Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yay., İstanbul, C.1, s.139-146.
- THOBIE, J., (1985). "Osmanlı Devletinde Yabancı Sermaye", Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yay., C. 3, İstanbul, s.724-739.
- TONGUR, H., (1939). "Türk Şehirlerinde Çarşılar ve Kapanlar", Belediyeler Dergisi, sayı 5/52, İstanbul, s. 22-25.
- TONGUR, H., (1940). "Türk Şehirlerinde Bedestenler ve Hanlar", Belediyeler Dergisi, sayı 5/58, İstanbul, s, 17-23.
- TUĞLACI, Pars, (1981). Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi, İstanbul.
- TUNAYA, Tarık Zafer, (1983). "Batılılaşmada Temel Araştırmalar ve Yaklaşımlar", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yay., C.2, İstanbul.

TURAN, O., (1946). "Selçuk Kervansarayları", Belleten, X, Ankara, s.471-496.

TÜRKCAN, Ergun, (1984) "110 Yıl Önce İstanbul'da Çalışma Hayatı", Tarih ve Toplum, C.I, Kasım, Sayı 11, İstanbul, s. 35-41.

TÜRKİYE'DE VAKIF ABİDELER VE ESKİ ESERLER, (1983). Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

LA TURQUIE, (1866-1891), Constantinople.

UBICINI, M.A, (1853). Lettres sur la Turquie ou Tableau Statistique, Paris.

UBICINI, M.A, (1855). La Turquie Actuelle, Paris.

UĞUR, M. F., (1941). "Karatay Kervansarayları", Konya, sayı 35, Konya, s.3026-3033.

ÜLGEN, Aygün, (1990). "Tanzimat Günlerinde Türk Mimari Üslupu, Tanzimat Döneminde Batılılaşma Akımıyla Türk Mimarisine Giren Üsluplar ve Üslup Özellikleri", Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi, sayı 7, Nisan, İstanbul, s.67-71.

ÜLKEN, H., Z., (1971). "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği", Vakıflar Dergisi, sayı 9, İstanbul, s. 13-38.

ÜNVER, Süheyl, (1943). Fatih'in Oğlu Beyazıt 'ın Su Yolu Haritası Dolayısıyla 140 Sene Önceki İstanbul, İstanbul Belediye Matbaası, İstanbul.

ÜSDİKEN, B., (1991). "Beyoğlu'nda Kaybolan Geçit ve Pasajlar II" Tarih ve Toplum, C.16, sayı 91, Temmuz, İletişim Yay., İstanbul, s.26-32.

ÜSDİKEN, B., (1994a). "Avrupa Pasajı", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.1, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay., İstanbul, s. 431.

ÜSDİKEN, B., (1994b). "Çituri Han", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.1, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay., İstanbul, s. 532-524.

VANCE, Jr, JAMES E., (1990). The Continuing City, The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London .

- WOOD, Alfred, C., (1964). A History of the Levant Company, Frank Cass & Co Ltd., London.
- YAVUZ, Yıldırım, (1981). Mimar Kemalettin ve Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi, O.D.T.Ü. Yay., Ankara.
- YAVUZ, Yıldırım; ÖZKAN Süha, (1985). “Osmanlı Mimarlığının Son Yılları”, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C. 4, İletişim Yay., İstanbul, s. 1078-1085.
- YERASIMOS, Stefanos, (1986). Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye, C.1, 2, çev. Babür Kuzucu, 5. Baskı, Belge Yay., İstanbul.
- YETKİN, Suut Kemal , (1965). İslam Mimarisi, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- YETKİN, Suut Kemal , (1962a). l'Architecture Turque en Turquie, Paris.
- YETKİN, Suut Kemal , (1962b). “Selçuklu Kervansaraylarının Özellikleri”, 1. Milletlerarası Türk Sanatı Kongresine Sunulan Tebliğler, T.T.K. Basımevi, s.408-410.
- YILDIRIM, Nuran, (1994). “Balıklı Rum Hastanesi”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.2, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay., İstanbul, s.25.

EKLER

Ek A

Goad Sigorta Haritalarına (1904) göre Eminönü Bölgesi 19. Yüzyıl Han ve Pasajları Listesi

Mahmut Paşa Yokuşu: Büyük Yıldız Han, İstanbul Yeni Çarşı, Manastır Han, Kefeli (Kamondo Han) Han, Hacopulo Han, Birtan Han, Valide Sultan Han, Mehmed Paşa Han, Şekerci Han, Şuhlet Han, Yarem Han

Mahmut Paşa Yokuşu'nun devamı (Vasıf Çınar Caddesi): Saidiye Han, Hüdaverdi Han, Teraki Han

Çakmakçılar Yokuşu: Agopyan Han, Agop Muradyan Han,

Mercan Çarşı Caddesi (Mercan Tığcılar Sokak): Melikyan Han, Ali Paşa Han,

Mercan Yokuşu Sokak (Mercan Caddesi): Caferiye Han

Fincancılar Sokak: Mahmudiye Han, Giritli Mustafa Paşa Han, Yusufyan Han

Rıza Paşa Yokuşu: Şark Çarşısı

Tarakçılar Sokak: Büyük Ticaret Han, Küçük Ticaret Han, Ekberiyeye Han, Saatçılar Han, Biraderler Han

Küçük Tarakçılar Sokak: Yasemin Han

Saka Sokak: Azaryan Han

Saka Çeşme Sokak (Mercan Tarakçılar Caddesi): Gibraltar Han, Matheo Han

Sultan Hamam Meydanı: Nessadet Han

Sultan Hamam Sokak: Georgiadis Han, Sadikiye Han, Roza Han

Kantarcılar Sokak: Yeni Han, Arap Han

Şerbetçi Sokak (Tesfiyeci Sokak): Yeni Han

Değirmen Sokak: Değirmen Han

Tahtakale Caddesi: Yağcılar Han, Cedid Han, Baltacı Han, Halil Han

Abud Efendi Han Sokak: Kohen Han, Sabuncu Han, Abud Efendi Han, Çarşılı Han, Ekmekçi Han, Nimet Han, Boyacı Han

Marpuççular Sokak: Salih Efendi Han, Lüleci Han, Barnatyan Han, Yarem Han, Kezzabcıoğlu Han, Çiçekçi Han

Çiçek Pazarı Sokak: Altı Parmakyan Han, Fındıklıyan Han

Çilingirler Sokak: Mısırlı Han, Selvili Han

Hasırcılar Sokak: Hasırcılar Han

Tahmisciler Sokak: Atar Han

Asma Altı Caddesi: Laz Han, Küçük Şekerci Han, Kambur Han, Mahsude Han, Nafie Han

Taşcılar Sokak: Nevşehir Han

Lüleci Sokak: Esseyan Han

Peynirci Akif Sokak: Osman Efendi Han

Gümrük Kapısı Meydanı: Yeni Han (Yalı Köşkü Caddesi), Şapcı Han (Kömürcü Bekir Sokağı), İzzet Bey Han (Dirlik Sokak)

Karakol Sokağı: Taş Han, Stambolouyan Han

Demirkapı Caddesi (Mimar Kemallettin Caddesi): Büyük İsmail Paşa Han, Kayseri Han, Ralli Han, Gülbekyan Han, Köprülü Han, Yorgi Han, Kazasker Han

Yeni Mahalle Caddesi: Kasapyan Han, Stambol Han,

Bahçe Kapı Caddesi: Şeyh ül İslam Han, Rasim Paşa Han, Celal Bey Han

Yıldız Hamam Sokak: Yıldız Han

Hamidiye Türbesi Sokak: Muhsinoğlu Han

Hamidiye Caddesi: Küçük İsmail Paşa Han

Beygirci Sokak (Rahvancılar Sokağı): Şirin Han, Rıdvan Han

Eski Zaptiye Kapısı Sokak: Thomson Han, Musuloğlu Han, Kocamanoğlu Han,

Babı Ali Caddesi: Nemlioğlu Han, Nazmi Bey Han

Horasancı Sokak (Dervişoğlu Sokak): Horasancıyan Han

Hisar Dibi Sokak (Fincancılar Çıkmazı): Ali Çavuş Han, Çavuşoğlu Han

Aşir Efendi Kütüphanesi Sokak (Aşir Efendi Caddesi): Alyanak Han, Basmacıyan Han, Astarıcıyan Han, Selanik Bankası, Büyük Aşir Efendi Han, Fesci Başı El Katib Han, Katırcıoğlu Han (veya Pasajı), Küçük Aşir Efendi Han, Pinto Han, Kendros Han

Meydanlık Sokak (Yeni Postane Caddesi): Whittall Han, Ananiadi Han, Georgiadis Han, Xanthopulo Han.

Nalbant Sokak (Postane Yanı Sokak): Alalemciyan Han

Hoca Hanı Sokak: Emin Bey Han, Dikranyan Han, Topalyan Pasajı, Sıvacıyan Han, Tohafçı Han

Hacı Kadın Sokak: Cingiroğlu Han, Küçük Han

Hacı Köçek Sokak: Havuzlu Han

Muradiye Sokak: Sarnıçlı Han

Astarıcılar Caddesi: Astarıcı Han, Zafran Han

Ali Paşa Hanı Sokak: Yüncü Han, Ali Paşa Han

Yarım Taş Hanı Sokak: Yarım Taş Han

Fesciler Caddesi (Kapalıçarşı, Bodrum Han Sokak): Bodrum Han

Makascılar Kapısı Sokak: Sepetçi Han

Koska Sokak: Kömürcü Han

Tefciler Caddesi: Helvacı Han

Esir Pazarı Sokak (Mesih Mehmet Paşa Sokağı): Arnavut Han

Hıssa Altı Sokak: İbrahim Efendi Han

Ek B**Goad Sigorta Haritalarına (1905) göre Galata Bölgesi 19. Yüzyıl Han ve Pasajları Listesi**

Yorgancılar Sokak (Tersane Caddesi): Hurşid Han, Hacı Recep Han, Taş Han, Kuyumcular Han, Zincirli Han

Bakır Sokak: Timur Han

Perşembe Pazarı Sokak: Saatçi Han, Ticaret Han, Serpos Han, İpçi Han

Cırcır Çıkması: Uzun Han

Hezarener Sokak: Bağdat Han

Perşembe Pazarı Caddesi: Agopyan Han

Voyvoda Caddesi (Bankalar Caddesi): Voyvoda Han, Bereket Han, İnyet Han (Vefai Han), Tahta Bourounian Han, Bahtiyar ve Kamondo Han, Lorando Han, Makri Han, Krespin Han, Helbig Han, Kastro Han, Gümüşlü Han, Azaryan Han, Kavafyan Han, Nurandungiyan Han

Kuledibi Caddesi: Petraki Han

Fermeleciler Sokak: Helbig Han, Eliadis Han, Maraşoğlu Han, Ziverbey Han, Yıldız Han, Mehmet Ali Paşa Han, Komisyon Han

Yüksek Kaldırım Caddesi: Oriental Han, Kievork Bey Han

Kürekçiler Sokak: Demir Han, Kamondo Han, Küçük Değirmen Han, Küçük Yeni Han

Billur Sokak: Gül Kamondo Han, Reşid Paşa Han, İzzet Paşa Han, Büyük Ticaret Han, Vitalis Han, Singer Han, Helbig Han, Büyük Tünel Han, Galata Han, Uluğ Han, Gümüş Han

Hastane Sokak: Hastane veya Büyük Millet Han

Leblebici Sokak: Küçükyan Han

Zürafa Sokak: İzmirlioğlu Han

Zeren Sokak: Zeren Han

Köprübaşı veya Süthane Sokak: Fakir Han

Halil Paşa Sokak: Sinanlı Han

İstiklal Caddesi: Rumeli Geçidi, Çiçek Pasajı, Halep Çarşısı, Hazzopulo Pasajı, Karlman Pasajı, Galatasaray Pasajı, Patterson Pasajı, Şark Aynalı Pasaj, Tünel Geçidi

Meşrutiyet Caddesi: Frederici Pasajı, Fresko Pasajı, Dandria Pasajı, Krepen Pasajı, Avrupa Pasajı

Şişhane Karakol Sokak: Kaladis Han, Victoria Han, Raşel Han, Yanisopulo Han

Karantina Sokak (Erişteci Sokak): Küçük Millet Han, Yordan Han, Dilber Han, Arganitidis Han

Kara Mustafa Sokak: Halil Paşa Han, Gabai Han, Sandalcı Han, Meymenetli Han, Simonian Han, Köçeoğlu Han, Demircibaşıyan Han, Sinanlı Han

Gümrük Sokak: Yeni Küçük Han, Demircibaşı Han, Yannisopulo Han, Mader Han, Çeçeyan Han, Rıhtım Han, Ada Han, Karaköy Küçük Cedit Han

Eski Şarap İskelesi Sokak: Arapyan Han, Kuto Han (Süha Fazlı Han), Balmumcu Han, Liman Ticaret Han

Kılıç Ali Paşa Sokak (Mumhane Caddesi): Lloyd Han (Veli Alemdar Han), Nomicos Han, İbrahim Rıfat Han, Yıldız Han, Cité Française

Mertabany Sokak (Teğmen Hüseyin Sofu Sokak): İzzet Paşa Han, Küçük Ticaret Han, İlia Hava Han, Cedit Han, Likenacıyan Han, Yakub Han, Küçük Tünel Han, İbret Han (Çituri Han), Haydarpaşa Han

Zulfarissa Sokak (Perçemli Sokak): Tevekkil Han, Lacivert Han, Latif Han, Selanik Han, Kamondo Han

Söğüt Sokak: Singer Han (Halk Sigorta Han)

Grand Rue de Galata (Yüzbaşı Sedat Evren veya devamındaki Necati Bey Caddesi): Manukoğlu Han, Değirmen Han, Paçacı Han, Patrikiadis Han, Karaköy Yeni Han,

Helvacı Sokak: Sarnıçlı Han

Havyar Han Sokak: Talaş Han, Havyar Han (veya Eski Borsa Han), Vassilaki Han, Patrikiadis Han

Yemiş Sokak: Alexiadi Han

Ek C

#	Adı	Kadastral adresi			Plan tipi				Çatı tipi			Kat durumu				Türü			
		Ada	Pafta	Parsel	Kapalı	Avlulu			Örtülü	Avlulu		2 katlı	3 katlı	4 katlı	>4 katlı	Klasik Osmanlı	Geçiş hanı	Büro hanı	Pasaj
						Revaklı	Revaksız	Karma		Açık	Örtülü								
1	Alalemcıyan (Eminönü)	398	22	1	X				X					X				X	
2	Balcı "	337	29	24	X				X					X				X	
3	Büyük Abud Efendi "	393	83	8		X				X				X				X	
4	" Ticaret "	630	160	265		X			X			X				X			
5	" Yıldız "	322	28	15		X			X			X			X				
6	Caferiye "	261	145	25			X		X			X				X			
7	Dikranyan "	309	29	10		X				X			X				X		
8	Dilsizzade "	398	22	6	X				X				X				X		
9	Fesci Başı "	306	44	3	X				X			X					X		
10	Giritli M. Paşa "	339	201	1					X				X			X			
11	Hamdi Bey G. "	309	29	7						X			X					X	
12	Hacopulo "	337	29	54		X				X		X						X	
13	İstanbul Yeni Ç. "	257	28	3		X				X		X						X	
14	Kayseri "	969	70	4		X				X		X					X		
15	Kurukahveci "	372	54	35		X				X			X				X		
16	Kuveoğlu "	486	129	8		X				X			X				X		
17	Mahmudiye "	338	29	74		X				X		X					X		
18	Yusufyan "	338	84	9			X			X		X			X				
19	Abed "	94	123	75		X				X		X					X		
20	Ada "	96	123	6		X				X		X					X		
21	Avrupa "	331	4	12		X			X		X							X	
22	Bahtiyar "	170	106	3	X				X			X					X		
23	Bereket "	164	106	5	X				X			X					X		
24	Büyük Balıklı "	105	113	1		X				X			X			X			
25	Çeçeyan "	96	123	5	X				X				X				X		
26	Çituri "	1103	169	1	X				X			X					X		
27	Elhamra "	315	3	66		X				X				X			X		
28	Fransız G. "	77	121	3		X				X			X					X	
29	Fresko "	303	2	14		X				X				X				X	
30	Generali "	1105	169	1	X				X					X			X		
31	Gül Kamondo "	1108	169	5		X			X				X			X			
32	Gümrük "	78	122	4	X				X			X					X		
33	Hazzopulo "	315	43	24		X				X		X						X	
34	K. Küçük Cedit "	98	123	3	X				X				X				X		
35	Kuyumcular "	1122	172	32			X			X		X				X			
36	Küçük Balıklı "	94	123	75		X				X			X			X			
37	Liman Ticaret "	77	121	9	X				X			X					X		
38	Melek "	94	123	79	X				X				X				X		
39	Ömer Abed "	94	123	14	X				X					X			X		
40	Roman "	1111	171	1	X				X				X				X		
41	Rumeli "	356	6	4		X				X				X				X	
42	Suriye "	314	1	1		X				X				X				X	
43	Süha Fazlı "	80	122	20	X				X				X				X		
44	Şark Aynalı "	313	1	4		X				X			X					X	
45	Ticaret "	1472	260	67		X				X		X				X			
46	Tünel "	309	1	4		X				X				X				X	
47	Tütün "	170	106	1	X				X					X				X	
48	Vefai "	164	106	4	X				X					X			X		

ÖZGEÇMİŞ

Nursel Gülenaz 1959'da İstanbul'da doğdu. 1977'de İstanbul Erkek Lisesi'nden, 1983'de Boğaziçi Üniversitesi İdari Bilimler Fakültesi Ekonomi Bölümü'nden mezun oldu. 1987'de Boğaziçi Üniversitesi Temel Bilimler Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü'nde Yüksek Lisans eğitimine başladı. Profesör Abdullah Kuran'ın yönettiği "İstanbul'un Tarihi Ticaret Merkezi Hakkında Analitik Bir Çalışma" başlıklı Yüksek Lisans Tezi'ni 1990'da tamamlayıp mezun oldu. Aynı yıl İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Anabilim Dalı Sanat Tarihi Bölümü'nde Doktora programına başladı. Bildiği yabancı diller: Almanca, İngilizce ve Fransızca'dır.

